ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
СУЛЕЙМАН ДЕМИРЕЛЬ АТЫНДАҒЫ

«Қазақстан ғылымының дамуы мен келешегі жастар көзімен» атты студенттердің VII ЖОО аралық дәстүрлі ғылыми апталығының ЕҢБЕКТЕРІ

ТРУДЫ

VII межвузовская неделя науки «Развитие и перспективы Казахстана глазами молодежи»

Қаскелең, 2018

УДК001 (063)
ББК 72 Қ 18

Қ18 «Қазақстан ғылымының дамуы мен келешегі жастар көзімен» атты студенттердің VII ЖОО аралық дәстүрлі ғылыми апталығының еңбектері-**«Развитие и перспективы Казахстана глазами молодежи»**: труды VII межвузовская неделя науки - Қаскелең, 2016 ж. - 145 бет – қазақша, ағылшынша, түрікше, орысша.

ISBN 978-601-7537-74-6

Бұл жинаққа «Қазақстан ғылымының дамуы мен келешегі жастар көзімен» атты студенттердің VII ЖОО аралық дәстүрлі ғылыми конференциясында (филология, экономика, педагогика, ақпараттық технология салаларына қатысты) жасалған баяндамалар енгізіліп отыр. Ғылыми жинақ ізденушілер, магистранттар мен студенттерге арналған.

УДК001 (063)
ББК 72 Қ 18

ISBN 978-601-7537-74-6

Ұйымдастыру алқасы:

Гаипов Д.Э. – PhD, Оқу және ғылыми істер жөніндегі проректор

Кадыров Ш. – PhD, Ғылым департаментінің директоры

Ахмади М. – PhD, Құқық және әлеуметтік-гуманиарлық ғылымдар факультетінің деканы

Ещжанов Т. – PhD, Педагогикалық және гуманитарлық ғылымдар факультеті

Жапаров М. – PhD, Инженер және жаратылыстану ғылымдары факультетінің деканы

Нургабдешов А. - PhD, СДУ бизнес мектебінің деканы

Нурашева А. – MA, Ғылым департаментінің бас маманы

Болатхан А. – MA, Ғылым департаментінің бас маманы

10 сәуір 2018 ж. 1 секция: Ақпараттық жүйелер мен бағдарламалау инженериясындағы инновациялар

Innovations in Information Systems and Software Engineering

Bilgi sistemlerinin ve programlamlarının mühendislik alanındaki yenilikleri

Инновации в информационных системах и в программных обеспечениях.

COMPUTER AIDED SKIN CANCER DETECTION: IMAGE PROCESSING TECHNIQUES

Aldabergen A.

Department of Computer Science, Suleyman Demirel University, Kaskelen, Kazakhstan, 040900 e-mail: aimoldir.aldabergen@ce.sdu.edu.kz

ABSTRACT It is known that early stage detection of skin cancer reduces the mortality of the patients. The way of early detection of an illness can be realized by using machine vision techniques, supervised algorithms, computer aided detection in general. Automatic skin cancer diagnosis is one of the major challenging task in medical image processing. Till the current time, many automatic diagnosys systems been created and suggested by reasearch groups. This paper presents steps and methods for automatic skin cancer diagnosis by implementing the techniques and methods listed above. If to be more precise, in this research, the procedure of detection of skin cancer by using the image preprocessing techniques from Computer Vision is presented. Specificly, in order to extract the features from the lesion several filters and other necessary methods were implemented: RGB to Gray convertion, histogram equalization, Wiener or Gaussian filter, in order to remove the noise from the image, Otsu thresholding that segments the lesion from the entire image, boundary tracing algorithm, algorithm for finding the center of mass and the supervised learning algorithms for classification of the images. It is very important to have the features which provide distinguishing quantitative measures to automatically diagnose the cancer. In this system, each instancce of an input data will have 5 features and 1 target value. Features will be the numerical values for the asymmetricity, border, color, diameter and the total dermoscopic score (TDS). Total Dermoscopic Score is used in the classification stage to identify whether the inputted image has benign, suspicious or highly suspicious lesion. The system must use all these values in the specific formulas and comparisons in order to identify the skin cancer. However, because of the limited amount of

available data, there might be considerable amount of bias if the system evaluation is not conducted properly.

Keywords: Image preprocessing, Machine Learning, Supervised Algorithms, Computer Vision, Automatic systems, Skin cancer detection

(Мақаланың толық мәтні SDU хабаршы журналында жарияланады)

ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF EXPORT TRADE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Sabyr Umit Nurlankyzy
Bachelor degree, Suleyman Demirel University, student,
Kazakhstan, Kaskelen.

Abstract
Kazakhstan has embarked on an ambitious diversification program, aimed at developing targeted sectors like transport, pharmaceuticals, telecommunications, petrochemicals and food processing. In 2010 Kazakhstan joined the Belarus-Kazakhstan-Russia Customs Union in an effort to boost foreign investment and improve trade relationships. The Customs Union evolved into the Eurasian Economic Union in January 2015. During 2014, Kazakhstan's economy was hampered by Russia's slowing economy, the weakening ruble, falling oil prices, and problems at its Kashagan oil field. Kazakhstan devalued its currency, the tenge, by 19 percent in February and in November the government announced a stimulus package to cope with the economic challenges.
This article describes the general position of Kazakhstan in export trade. For this, a descriptive analysis of the data is used based on the areas of economic development of Kazakhstan already studied. The common goal is to identify the reasons and solutions to the problems at this stage of the economy development, as well as the forecast for the next five years.

Keywords: *Every Export; Export Policy; Trade Policy Management; GDP; Industries; Economic Growth; Import Trade; Model; Prophet Model, Prediction.*

(Мақаланың толық мәтні SDU хабаршы журналында жарияланады)

METHODOLOGICAL ONLINE TRAINING KNOWLEDGE BASE IMPLEMENTATION FOR BUSINESS ANALYSTS IN EBA SYSTEM

Aubakirova A.
Suleyman Demirel University, Kaskelen, Kazakhstan
140103078@stu.sdu.edu.kz

Zhaparov M. Suleyman Demirel University, Kaskelen, Kazakhstan

meirambek.zhaparov@sdu.edu.kz

Abstract. A Document Management System (DMS) provides for the efficient and effective control, management and storage of large volumes of information, and ensures that staff can quickly and easily access up-to date information. [1] By using DMS we can make a connection between humanity nd technologies. System for automation creates and provides safe and fast nline access to created online documentations for such kind of corporations. And analysts should be able to control automation, correctly formulate the oncept and improve the processes of the system. The main purpose of this ork s - creation of web-based methodological knowledge base, which online raining for analysts in the field of automation of main processes with tool - BA system.

Keywords: Document Management Systems, Automation Process, nowledge Bases, Business Analyst in Automation Processes, Online Course Advantages

(Мақаланың толық мәтні SDU хабаршы журналында жарияланады)

МРНТИ 50.41.21

УДК 004.658.2

КӘСІПОРЫНДАҒЫ ДЕРЕКТЕР ҚОРЫНЫҢ АВТОМАТТАНДЫРЫЛҒАН АУДИТ ЖҮЙЕСІ

Қалидолда Еркұлан

Сулейман Демирель атындағы университетінің магистранты. Қаскелен. Қазақстан

Аңдатпа: Жаһандану заманы тұсында адамзат тап болған бірден бір өзгеріс ол ақпаратты сақтау әдісі екені сөзсіз. Бүгіңгі таңда ақпараттың дәстүрлі қағаз бетіне сақталуы өте сирек кездеседі, оның орнына компьютерлер, серверлер, әртүрлі “cloud” жүйелері келгені бүгінде жаңалық емес. Осы жүйеінің бірі деректер қоры - ірі, орта тіпті кіші кәсіпорындарында кеңінен қолданылатын жүйеге айланып отыр. Деректер қорының кәсіпорындарда қолданылуы бизнеске аса үлкен үнемділік әкеліп, компания қаражаттарының шығынын біршама азайтатыны анық. Бұл өз кезегінде жұмыс күші, уақыт сынды ең басты ресурстарын тиімді пайдалануға көмектеседі. Дей тұрғанмен бұл жүйеніңде өз осал тұсы бар, ол жалпы базада орын алып жатқан өзгерістерді бақылай алмайтындығы. Нарықта ең танымал Oracle Database 11g деректер қорында өзінің аудит жүйесі жоқ. Бұл мақалада деректер қорындағы аудит жүйесін кез келген кәсіпорын үшін қалай тиімді ұйымдастыруға болатынын ашып қарайтын боламыз.

Кілт сөздер: Деректер қоры, аудит, кәсіпорын, Oracle Database 11g, триггер, мәліметтер кестесі, PL/SQL

Ақпараттық технологияларға қатысты тәуекелділік ұйымға стратегиялық, тактикалық және операциялық деңгейде әсер етуі мүмкін.

Аудит - кәсіпорындардағы басқару жүйесін бағалау, тиімді жоспарлау, әзірлеу үшін және тәуекелдерді анықтау үшін құрылады. Алға қойылған негізгі міндетізім Oracle Database 11g деректер қоры үшін аудит жүйесін құру болып табылады. Аудит құруды басынан соңынан дейін нақты мысалдар келтіріп қарастыратын боламыз. Мысал ретінде елімізде бөлшек сауда - саттық пен айналысатын ірі кәсіпорын желісінің аудит жүйесін қарастырамыз. Бұл аудит жүйесі кез келген ұйымда іске асыруға болатын өмершеңділігі мен ерекшелінеді.

1 кезең - Кестелерді дайындау. Бірінші кезеңде ақпарат сақталатын кестелерді құрудан бастаймыз. Біздің мысалда 2 негізгі кесте және аудит үшін 3 кесте құрылады. Негізгі кестелерде кәсіпорын жұмысшылары жайлы және оларға төленетін жалақы жайлы ақпараттар сақталады.

Кесте 1. Жұмысшылар - Employees

CODE_EMP	**Жұмысшы коды**	*1*	*2*
SURNAME	**Тегі**	*Калидолда*	*Турарбеков*
NAME	**Аты**	*Еркулан*	*Медет*
PATRONYMIC	**Әкесінің аты**		*Кайратович*
DOCUMENT	**Документ**	*уд/л 031156879*	*уд/л 031145341*
ADDRESS	**Адрес**	*мкр. Калкаман*	*мкр. Мамыр-1*

MOBILE	**Ұялы телефоны**	*87711001255*	*87776665544*
WORK_PHONE	**Жұмыс телефоны**	*87279966555*	*87279966555*
MAIL	**Электрондық адр.**	*kalidolda@comp.com*	*turarbekov@comp.com*
SIGN_ACTIVITY	**Белсенді жазба**	*Y*	*Y*
DESCRIPTION	**Қосымша ақпарат**		
DATE_BIRTHDAY	**Туған күні**	*24.02.1993*	*30.05.1994*
DATE_HIRE	**Қабылданған күні**	*01.01.2015*	*30.06.2016*
DATE_TERMINATION	**Шыққан күні**		

```
create table EMPLOYEES
(
  code_emp        INTEGER not null,
  surname         VARCHAR2(70) not null,
  name            VARCHAR2(70) not null,
  patronymic      VARCHAR2(70),
  document        VARCHAR2(120),
  address         VARCHAR2(300),
```

```
  mobile          VARCHAR2(200),
  work_phone      VARCHAR2(200),
  mail            VARCHAR2(500),
  sign_activity   VARCHAR2(1) default 'Y' not null,
  description     VARCHAR2(250),
  date_birthday   DATE,
  date_hire       DATE,
  date_termination DATE
);
comment on table employees
  is 'Сотрудники';
comment on column employees.code_emp
  is 'Код сотрудника';
comment on column employees.surname
  is 'Фамилия';
comment on column employees.name
  is 'Имя';
comment on column EMPLOYEES.patronymic
  is 'Отчество';
comment on column employees.document
  is 'Номер, серия и дата выдачи паспорта и кем выдан';
comment on column employees.address
  is 'Адрес';
comment on column EMPLOYEES.house_phone
  is 'Мобильный телефон';
comment on column employees.work_phone
  is 'Рабочий телефон';
comment on column employees.mail
```

```
  is 'Адрес электронной почты';
comment on column employees.sign_activity
  is 'Признак активности физического лица "Y" - активный, "N" - не активный';
comment on column employees.date_birthday
  is 'День рождения';
comment on column employees.date_hire
  is 'Дата приема на работу';
comment on column EMPLOYEES.date_termination
  is 'Дата увольнения';
alter table EMPLOYEES
  add constraint PK_EMPLOYEES primary key (CODE_EMP);
```

Кесте 2. Жалақы – Salary

CODE_SAL	**Жалақы коды**	*1*	*2*	*3*
CODE_EMP	**Жұмысшы коды**	*1*	*1*	*2*
DATE_BEGIN	**Бастапқы күні**	*01.01.2015*	*01.01.2016*	*30.06.2016*
DATE_END	**Соңғы күні**	*31.12.2015*		
SIGN_ACTIVITY	**Белсенді жазба**	*N*	*Y*	*Y*
AMOUNT	**Жалақы мөлшері**	*50000*	*60000*	*55000*
CURRENCY	**Валюта**	*KZT*	*KZT*	*KZT*

```
create table SALARY
(
  code_sal      INTEGER not null,
  code_emp      INTEGER not null,
  date_begin    DATE not null,
  date_end      DATE,
  sign_activity VARCHAR2(1) default 'Y' not null,
  amount        NUMBER not null,
  currency      VARCHAR2(10) default 'KZT' not null
)
comment on table SALARY
  is 'Зарплата';
comment on column SALARY.code_sal
  is 'Код зарплаты';
comment on column SALARY.code_emp
  is 'Код сотрудника ';
comment on column SALARY.date_begin
  is 'Дата начала';
comment on column SALARY.date_end
  is 'Дата окончания';
comment on column SALARY.sign_activity
  is 'Признак активности физического лица "Y" - активный, "N" - не активный';
comment on column SALARY.amount
  is 'Сумма';
comment on column SALARY.currency
  is 'Валюта';
```

```
alter table SALARY
  add constraint PK_SALARY primary key (CODE_SAL);
alter table SALARY
  add constraint FK_SALARY foreign key (CODE_EMP)
  references employees (CODE_EMP);
```

Аудит кестелері келесідей үш негізгі құрамнан тұрады: бірінші кестелер жайлы, екінші бағандар жайлы және үшінші негізгі аудит кестесі.

Кесте 3. Аудит кесте – Audit_tables

AUDIT_TABLES_ID	*1*	*2*
TABLE_NAME	*employees*	*salary*
CHANGE_DATE	*26.01.2018 12:25:03*	*26.01.2018 12:25:03*
CHANGE_USER	*1*	*1*
CHECK_AUDIT_INSERT	*Y*	*Y*
CHECK_AUDIT_UPDATE	*Y*	*Y*
CHECK_AUDIT_DELETE	*Y*	*Y*

```
create table AUDIT_TABLES
(
```

```
  audit_tables_id        NUMBER not null,
  table_name             VARCHAR2(1000),
  change_date            DATE,
  change_user            NUMBER,
  check_audit_insert     VARCHAR2(1) default 'Y' not null,
  check_audit_update     VARCHAR2(1) default 'Y' not null,
  check_audit_delete     VARCHAR2(1) default 'Y' not null
);

alter table AUDIT_TABLES
  add constraint PK_AUDIT_TABLES_ID primary key
(AUDIT_TABLES_ID);
```

Кесте 4. Аудит бағандар – Audit_tables_columns

AUDIT_TABLES_ID	**AUDIT_TABLES_COLUMNS_ID**	**COLUMN_NAME**	**CHECK_AUDIT**	**CHANGE_DATE**	**CHANGE_USER**
1	*1*	*SURNAME*	*Y*	26.01.2018	*5001*
1	*2*	*NAME*	*Y*	26.01.2018	*5001*
1	*3*	*PATRONYMIC*	*Y*	26.01.2018	*5001*
1	*4*	*DOCUMENT*	*Y*	26.01.2018	*5001*
1	*5*	*ADDRESS*	*Y*	26.01.2018	*5001*
1	*6*	*MOBILE*	*Y*	26.01.2018	*5001*

1	*7*	*WORK_PHONE*	*Y*	26.01.2018	*5001*
1	*8*	*MAIL*	*Y*	26.01.2018	*5001*
1	*9*	*SIGN_ACTIVITY*	*Y*	26.01.2018	*5001*
1	*10*	*DESCRIPTION*	*Y*	26.01.2018	*5001*
1	*11*	*DATE_BIRTHDAY*	*Y*	26.01.2018	*5001*
1	*12*	*DATE_HIRE*	*Y*	26.01.2018	*5001*
1	*13*	*DATE_TERMINATION*	*Y*	26.01.2018	*5001*
2	*14*	*DATE_BEGIN*	*Y*	26.01.2018	*5001*
2	*15*	*DATE_END*	*Y*	26.01.2018	*5001*
2	*16*	*SIGN_ACTIVITY*	*Y*	26.01.2018	*5001*
2	*17*	*AMOUNT*	*Y*	26.01.2018	*5001*
2	*18*	*CURRENCY*	*Y*	26.01.2018	*5001*

```
create table AUDIT_TABLES_COLUMNS
(
  audit_tables_id             NUMBER,
  audit_tables_columns_id     NUMBER not null,
  column_name                 VARCHAR2(1000),
  check_audit                 VARCHAR2(1) default 'Y' not null,
  change_date                 DATE,
  change_user                 NUMBER,
  column_descr                VARCHAR2(1000)
);

alter table AUDIT_TABLES_COLUMNS
  add constraint PK_AUDIT_TABLES_COL_ID primary key
(AUDIT_TABLES_COLUMNS_ID);
alter table AUDIT_TABLES_COLUMNS
  add constraint FK_AUDIT_TABLES_ID foreign key (AUDIT_TABLES_ID)
  references AUDIT_TABLES (AUDIT_TABLES_ID);
```

Кесте 5. Аудит журнал – Audit_log

AUDIT_LOG_ID	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*
AUDIT_TABLES_ID	*1*	*2*	*2*	*1*	*1*
AUDIT_COLU	*1*	*9*	*9*	*1*	*1*

MNS_ID					
CHANGE_TYPE	*DEL*	*INS*	*UPD*	*INS*	*UPD*
AUDIT_DATE	*26.01.2018 15:00:09*	*10.01.2015 14:30:00*	*07.01.2016 09:11:23*	*26.01.2018 14:30:04*	*26.01.2018 14:33:48*
AUDIT_USER	*5001*	*5002*	*5002*	*5001*	*5001*
OLD_VALUE	*Байбатыр*		*Y*		*Байбат*
NEW_VALUE		*Y*	*N*	*Байбат*	*Байбатыр*
PK_ID	*3*	*1*	*1*	*3*	*3*

```
create table AUDIT_LOG
(
  audit_log_id          NUMBER not null,
  audit_tables_id       NUMBER,
  audit_columns_id      NUMBER,
  change_type           VARCHAR2(10),
  audit_date            DATE,
  audit_user            NUMBER,
  old_value             VARCHAR2(4000),
  new_value             VARCHAR2(4000),
  pk_id                 VARCHAR2(100)
);
```

```
alter table AUDIT_LOG
  add constraint FK2_AUDIT_TAB_ID foreign key (AUDIT_TABLES_ID)
  references AUDIT_TABLES (AUDIT_TABLES_ID);
alter table AUDIT_LOG
  add constraint FK_AUDIT_TAB_COLUMNS_ID foreign key
(AUDIT_TABLES_COLUMNS_ID)
  references AUDIT_TABLES_COLUMNS
(AUDIT_TABLES_COLUMNS_ID);
```

Анықтама. Жоғарыда нақты 5 кесте, олардың құрылымы және Oracle деректер қоры үшін SQL стандарты бойынша кодтары берілген. Сонымен қатар кестелер мысал ретінде деректер мен толтырылған. 3 және 4 кестедегі «check_audit_insert», «check_audit_update», «check_audit_delete», «check_audit» бағандары осы кесте немесе баған бойынша аудит қосылғандығын (Y) немесе қосылмағандығын (N) білдіреді. Сәйкесінше ең соңғы 5 кестеде соңғы нәтижені яғни аудит жазбасын өзің көре аламыз. Аудиттегі жазбаның әрқайсысына нақты жұмыс кестесіне (AUDIT_TABLES_ID) және бағанға (AUDIT_COLUMNS_ID) сілтемелер бар. Сонымен қатар база қолданушысы нақты қандай амал орындағанын, оны кім және қашан орындағанында көруге болады. Соңында жазбаның ескі немесе жаңа нұсқасы қандай екендігін бақылауға болады.

2 кезең – Триггерлерді дайындау. Кестелерді дайындап болған соң жұмыстың негізгі бөлігіне кірісеміз. Яғни, триггерлерді құру. Сондықтан жалпы Oracle жүйесінде “триггер дегеніміз не?” деген сұраққа жауап табу қажет. Триггер - ол мәліметтер қорында сақталған Pl/Sql блок. Триггердің құрмас бұрын екі негізгі ережені білген жөн:

- триггерді өзіңіз іске қоса алмайсыз, ол әрқашан белгілі бір оқиға

кезінде автоматты түрде орындалады;

- рекурсивті триггер жасамаңыз, мысалы өз кестесін жаңартатын кодты «after update» триггерге қоюға болмайды.

Триггерлер еңгізу, өзгерту, өшіру (insert, update, delete) сынды DML оқиғаларды орындау барысында іске қосылады. Сонымен қатар олар осы операцияларды орындаудан бұрын (before) немесе кейін (after) іске аса алады.

```
create or replace trigger TRG_1
  before insert or update or delete on EMPLOYEES
  for each row
declare
begin

if inserting then
    if :new.SURNAME is not null then
    ins_audit_log(1,1,'INS',:new.CODE_EMP,:new.SURNAME,null);
    end if;
    if :new.NAME is not null then
    ins_audit_log (1,2,'INS',:new.CODE_EMP,:new.NAME,null);
    end if;
    if :new.PATRONYMIC is not null then
    ins_audit_log (1,3,'INS',:new.CODE_EMP,:new.PATRONYMIC,null);
end if;

if updating then
    if (:new.SURNAME <> :old.SURNAME) or (:new.SURNAME is null and
:old.SURNAME is not null) or (:old.SURNAME is null and :new.SURNAME
is not null) then
```

```
    ins_audit_log
(1,1,'UPD',:old.CODE_EMP,:old.SURNAME,:new.SURNAME);
    end if;
    if (:new.NAME <> :old.NAME) or (:new.NAME is null and :old.NAME is
not null) or (:old.NAME is null and :new.NAME is not null) then
    ins_audit_log (1,2,'UPD',:old.CODE_EMP,:old.NAME,:new.NAME);
    end if;
    if (:new.PATRONYMIC <> :old.PATRONYMIC) or (:new.PATRONYMIC
is null and :old.PATRONYMIC is not null) or (:old.PATRONYMIC is null
and :new.PATRONYMIC is not null) then
    ins_audit_log
(1,3,'UPD',:old.CODE_EMP,:old.PATRONYMIC,:new.PATRONYMIC);
    end if;
end if;

if deleting then
    if :old.SURNAME is not null then
    ins_audit_log (1,1,'DEL',:old.CODE_EMP,:old.SURNAME,null);
    end if;
    if :old.NAME is not null then
    ins_audit_log (1,2,'DEL',:old.CODE_EMP,:old.NAME,null);
    end if;
    if :old.PATRONYMIC is not null then
    ins_audit_log (1,3,'DEL',:old.CODE_EMP,:old.PATRONYMIC,null);
    end if;
end if;

end;
```

Әдебиеттер тізімі

1. *Patricia Huey. Oracle Audit Vault Auditor's Guide: Аудиторлық нұсқаулық - АҚШ, Калифорния, 2011. [114-127 б.]*
2. *Gareth Price. Oracle Datavase Auditing: Ақпараттық қауіпсіздіктің ғаламдық куәландыру қағазы - SANS институты, 2005. [83 б]*
3. *Пит Финниган.* http://www.securityfocus.com/infocus/1689*, Oracle Magazine RE, 2004.*
4. *Джой Джонсон. Использование аудита базы данных Oracle для настройки производительности.* http://www.xserver.ru/computer/database/oracle/11/ *- РФ, Мәскеу 2015.*
5. *Сергей Базылько. Информационная безопасность баз данных. Платформа безопасности Oracle: Презентация. - РФ, Мәскеу 2012.*

АВТОМАТИЧЕСКАЯ АУДИТОРСКАЯ СИСТЕМА В БАЗЕ ДАННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Калидолда Еркулан

Магистрант Университета имени Сулеймана демиреля, Каскелен, Казахстан

Аннотация: Изменение, с которым люди сталкиваются в эпоху глобализации несомненно, является методом хранения информации. На сегодняшний день информация редко хранится на традиционной бумаге, а компьютеры, серверы и различные «облачные» системы пришли к замену и это не новость. Одна из этих систем - это база данных, которая широко используется в крупных, малых и средних предприятиях. Использование базы данных на предприятиях снижает затраты и

экономит ресурсы. Это, в свою очередь, поможет рабочей силе эффективно использовать важные ресурсы и правильно построить тайм-менеджмент. Однако эта система имеет свои собственные уязвимости, система не может контролировать изменения, которые происходят в базе данных. Самая популярная база данных Oracle Database 11g не имеет собственной системы аудита. В этой статье мы рассмотрим, как создать систему аудита базы данных для любого предприятия.

Ключевые слова: база данных, аудит, предприятие, Oracle Database 11g, триггер, таблица, PL/SQL

AUTOMATIC AUDIT SYSTEM IN THE DATABASE OF ENTERPRISES

Kalidolda Yerkulan

MA student, Suleyman Demirel University, Kaskelen, Kazakhstan

Annotation: The change that people face in the era of globalization is undoubtedly a method of storing information. To date, information is rarely stored on traditional paper, and computers, servers and various "cloud" systems have come to replace, and this is not news. One of these systems is a database that is widely used in large, small and medium-sized enterprises. Using a database at enterprises reduces costs and saves resources. This, in turn, will help the workforce to effectively use important resources and build time management correctly. However, this system has its own vulnerabilities, the system can not control the changes that occur in the database. The most popular database Oracle Database 11g does not have its own audit system. In this article, we will look at how to create a database audit system for any enterprise.

Keywords: Database, Audit, Enterprise, Oracle Database 11g, trigger, table, PL/SQL

20.51.01

РАЗРАБОТКА УМНОГО БРАСЛЕТА ДЛЯ ПОМОЩИ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ СОЗДАННАЯ С ПОМОЩЬЮ ДАТЧИКА АКСЕЛЕРОМЕТР

Айып Абылай

Назарбаев Интеллектуальная школа химико-биологического направления города Алматы

Аңдатпа

Телефонға арналған қосымша сырқаттанған адамның жүрісін телефондағы «Акселерометр» датчигі арқылы анықтайды. Адам анындағы телефон арқылы, мобильді қосымшалар қалың кажущиеся скорение және жоғары деңгейде жоғарылауын ескереді кезде, онда ол ілуге болады, бұл адам құлақ және бұл туралы жақын адамдарға абарлауға және үлкен елді мекендерді көтермелеу. Жұмыстың барлық үрлері мобильді қосымшаның көмегімен өмір сүруге арналған адамнан ұрады. Өтінім адамдарға және өлімге әкеліп соқтырады және өлімнен құтқарылады. Дизайн қосымшалары өте қарапайым (4 және 5-сурет): екі аспаға арналған бағдарламаның бірінші бетінде, біреуден ақпарат алуға емесе басқа адамға хабарласуға болады, ал басқа, сол немесе өзге нәресте уралы ақпарат осы адамға көмектеседі. Акселерометр варианттарды олдануды талап етпейді және жұмыс істеуді бірінші минуттан кейінге қалдырады.

Ключевые слова: акселерометр, кажущиеся ускорение, смертность, мобильное
приложение, датчик

(Мақаланың толық мәтні SDU хабаршы журналында жарияланады)

20.15.13:20.15.05

RSSI BASED BLUETOOTH LOW ENERGY INDOOR POSITIONING

A.B. Mussina, S.S. Aubakirov
Al-Farabi Kazakh National University

People usually spend time inside buildings like offices, shops, hospitals, airports, train station and other indoor spaces. Nowadays, the task of positioning and navigation in this kind of environment is becoming more elevant and useful. Commonly used GPS (Global Positioning System), which s typically used in obtaining location information, has no use in closed spaces. Thereby, we need new technology of real-time location system. In this esearch ork we investigated usage of Bluetooth Low Energy RSSI to estimate location. e experimented with the following mathematical filtering functions to smooth ssi and improve accuracy: median, mode and single direction outlier removal. or position calculation, we used trilateration algorithm. Our research based on ssumptions and experiments of works of other researches. The goal was to achieve accuracy of 1-2 meters.

Key-words: Internet of Things, trilateration, localization, RSSI, Bluetooth Low Energy

(Мақаланың толық мәтні SDU хабаршы журналында жарияланады)

COMPARATIVE ANALYSIS OF CIRRHOSIS PATIENTS' MEDICAL DATA BY USING SUPERVISED MACHINE LEARNING ALGORITHMS

Myrzagulova Elmira Nurbekkyzy

Suleyman Demirel University, Kazakhstan, Kaskelen

Supervisor: Baimuratov Olimzhon

The number of patients who have liver disease (cirrhosis) have been continuously increasing in the last decades because of excessive consumption of alcohol, inhale of harmful gases, intake of contaminated food, pickles and rugs. By this time, computer intelligence allows physicians to significantly improve the accuracy of diagnoses, create super-effective drugs and ignificantly alleviate the course of various diseases of patients. Automatic lassification tools may reduce burden on doctors. This paper evaluates the elected classification algorithms for the classification of some liver patient atasets. There were several algorithms that were used in this research work such as Logistic Regression, Naïve Bayes classifier, k-nearest neighbors, Neural Network algorithm and Random Forest. These algorithms are evaluated based on three criteria: Accuracy, Precision, and Recall. Nowadays computer-aided diagnosis plays an important role in medicine and has no difference from the diagnosis of professional doctors. The aim of the research project is to work out an optimized algorithm for the detection Cirrhosis of the liver by using supervised machine learning algorithms, which can help to reduce costs and human resources. So the main purpose is to show that less complex algorithms can be used in order to establish a diagnosis of different cancer diseases and implement them.

Keywords: Cirrhosis of the liver, Supervised Learning, Gaussian Naive Bayes, Correlation analysis, Performance Analysis, Neural networks, Random Forest, Logistic regression.

(Мақаланың толық мәтні SDU хабаршы журналында жарияланады)

АВТОМАТИЗАЦИЯ МЕДИЦИНСКИХ ПРОЦЕССОВ. ЦИФРОВИЗАЦИЯ ПРИВИВОЧНОГО ПАСПОРТА.

Сериктесова Таншолпан Канатбековна

Университет имени Сулеймана Демиреля

Аннотация

Автоматизация медицинских процессов, в частности ухода за ребенком и заботы о его здоровьи. С помощью этой системы вакцинации и обследования у врачей станут намного легче. Автоматизация данного процесса приведет к цифровизации прививочного паспорта, что посодействует на еще другие процессы при сборе медицинских документов.

Ключевые слова

Медицина, прививка, вакцинация, автоматизация, цифровизация, система.

Система вакцинопрофилактики предназначена для учета выполненных вакцинаций и автоматизации процесса их планирования, а также контроля
исполнения плана вакцинаций.

В данный момент существует ряд проблем, как:

- Долгая очередь в поликлиниках
- Рутинные задачи медсестер
- Бумажные талоны, которые бронируют по телефону
- Бумажная карта пациента, потеря данных
- Пропуски детских прививок
- Не профессиональный уход за здоровьем ребенка
- Осложнения после прививки
- Долгий сбор медицинских справок при подаче документов

Этим проблемам есть решение, которое является самым оптимальным и легким во внедрении. В эпоху развития технологии у нас есть множество вариантов автоматизации определенных процессов. В данном случае был

выбран Telegram бот. Что такое боты?

Боты — это аккаунт в мессенджере Telegram, выполняющий запрограммированные действия при получении определенных команд. По правилам все их имена должны оканчиваться словом «bot». По своей сути – это те же пользовательские аккаунты, которыми вместо людей управляют программы. [1]

Главным преимуществом данного решения является доступность. Написать свой Telegram бот можно абсолютно бесплатно, что дает возможность пробывать свой навыки в сфере программирования. Второй главный плюс, это простота в использовании. Как медсестре так и пациентам очень легко скачать приложение Telegram и следуя руководствам, пользоваться этим ботом.

Так давайте рассмотрим, что будет, если данная система была написана и внедр ена в медицинс кие учр еждения дл я а втоматиз ации вакцинопрофилактики.

- Детям не придется ждать очередь, мать показывает номер талона в виде комбинации цифр и букв или же qrcode.
- Участковым врачам не надо будет ходить по секторам и обзванивать всех для очередной вакцинации. Таким образом мы освобождаем медсестер от рутинных задач.
- Не будет нужды в бесконечных гудках или занятых линиях в поликлиниках, так как талон к врачу можно будет получать онлайн.
- А мама заранее видит таблицу прививок и ознакомляется с руководством по подготовке к прививке, также после прививки она получает сообщение, как правильно ухаживать за ребенком в течении этих 2-3 дней после вакцины. Не надо будет звонить своей бабушке или читать разные мнения на сайтах, теперь есть точная и правильная информация.

- С помощью записи всех данных о прививках пациента можно будет получить прививочный паспорт в электронном виде. То есть не надо будет ездить в поликлинику и ждать в очереди, чтобы медсестра вам заполнила форму №063. Достаточно зайти в Telegram бот, набрать свой личный id (идентичный номер пациента) и нажать кнопку скачать в виде документа, где вы получите электронную версию с печатью формы №063.

Говоря о важности данного проекта, если мы улучшим именно процесс ухода за матерью и ребенком, то можно снизить процент от общей статистики болезни, улучшить демографию, ввести данные в базу, подготовить часть документов для автоматизации документооборота.

Так как же работает в частности эта система?

До 1 года ребенок последовательно получает около 10 прививок, также есть ежемесячные анализы и обследования у педиатра и узких специалистов. Перед каждой прививкой в отправляется уведомление и приглашение на определенную дату с талоном.

Участковым врачам не надо будет ходить по секторам и обзванивать всех. Таким образом мы освобождаем медсестер от рутинных задач.

А мама заранее видит таблицу прививок и ознакомляется с руководством по подготовке к прививке, также после прививки она получает сообщение, как правильно ухаживать за ребенком в течении этих 2-3 дней l_l_i_c___после вакцины. Не надо будет звонить своей бабушке или читать разные

мнения на сайтах, теперь есть точная и правильная информация.

Не будет нужды в бесконечных гудках или занятых линиях в поликлиниках, так как талон к врачу можно будет получать онлайн. Особенно это важно для утренних анализов крови и мочи. Детям не придется ждать очередь, мать показывает номер талона в виде

комбинации цифр и букв или же qrcode.

Ко всему этому важный функционал несет цифровизация прививочного паспорта. С помощью базы которая будет постоянно заполняться, можно будет отцифровать прививочный паспорт и не беспокоиться о форме №063, которая является одним из главных пунктов при сборе документов. В настоящее время Telegram бот в стадии разработки, но первый релиз вы можете уже попробовать по ссылке t.me/medkz_bot

Данная система не требует большой коммерциализации, что дает возможность его протестить и запустить в не больших поликлиниках. Система medkz_bot шаг в полную автоматизацию медицинских процессов. Это один из основных и первых шагов в цифровизации в медицинских систем.

Ресурсы

1. https://www.ingenio.kz/products/telegram-bots

AUTOMATION OF MEDICAL PROCESSES.

DIGITALIZATION OF THE WRITING PASSPORT.

Seriktessova Tansholpan Kanatbekovna

Suleyman Demirel University

Annotation

Automation of medical processes, in particular, caring for the child and taking care of his health. With the help of this system, vaccinations and examinations will become much easier for doctors. Automation of this process will lead to digitization of the vaccination passport, which will facilitate other processes in the collection of medical documents.

Keywords

Medicine, vaccination, automation, digitalization, system.

МЕДИЦИНАЛЫҚ ПРОЦЕССТЕРДІ АВТОМАЦИЯ.

ЕГІЛУ КАРТАСЫНЫҢ ДИГИТАЛИЗАЦИЯСЫ.

Сериктесова Таншолпан Канатбековна

Сулейман Демирел атындағы университет

Аннотация

Медициналық процестерді автоматтандыру, атап айтқанда, баланы күту және оның денсаулығын сақтау. Бұл жүйенің көмегі арқылы дәрігерлерге егілу процессі оңайырақ болады. Осы процесті автоматтандыру егілу картасын цифрландыруға алып келеді, ол медициналық құжаттарды жинаудағы басқа процестерді де жеңілдетпек.

Түйінді сөздер

Медицина, вакцинация, егу, егу картасы, автоматтандыру, сандықтау, жүйе.__

CORRELATION AND REGRESSION ANALYSIS FOR OXYGEN CONSUMPTION PREDICTION

ZHELAL KHATIKE
Suleyman Demirel University

150107080@stu.sdu.edu.kz

Advisor: Aipenova Aziza Suleyman Demirel University, *PhD Computer Science*

INTRODUCTION

In this thesis, we will practice correlation and regression analysis for oxygen consumption with the help of other variables, such as: Run Time, Age, Weight, Run Pulse, Rest Pulse, Maximum Pulse and Performance. Also we will predict Oxygen Consumption using given variables.

Correlation statistics measure the strength of the linear relationship between two continuous variables. Two variables are correlated if there is a **linear** association between them. A common correlation statistic used for continuous variables is the Pearson correlation coefficient, denoted **r**, ranges between -1 and +1 and **quantifies the direction and strength of the linear association** between the two variables.

$$r_{xy} = \frac{n\sum x_i y_i - \sum x_i \sum y_i}{\sqrt{n\sum x_i^2 - (\sum x_i)^2}\sqrt{n\sum y_i^2 - (\sum y_i)^2}}$$

Regression analysis is a widely used technique which is useful for evaluating multiple independent variables. Multiple linear regression analysis is an extension of simple linear regression analysis, used to assess the

association between two or more independent variables and a single continuous dependent variable. The multiple linear regression equation is as follows:

$$\hat{Y} = b_0 + b_1X_1 + b_2X_2 + \ldots + b_pX_p ,$$

Y – the dependent variable

a – the intercept, also can be represented as b0

$b_1 – b_p$ – the slope of the line

X1, X2, Xn – used for multiple regression

The *a* and *b* can be found by following formulas:

$$A = \frac{(\Sigma y)(\Sigma x^2) - (\Sigma x)(\Sigma xy)}{n(\Sigma x^2) - (\Sigma x)^2}$$

$$B = \frac{n(\Sigma xy) - (\Sigma x)(\Sigma y)}{n(\Sigma x^2) - (\Sigma x)^2}$$

The **coefficient of determination**, denoted R^2 or $r^2$and pronounced "R squared", is the proportion of the variance in the dependent variable that is predictable from the independent variable(s).

- The total sum of squares (proportional to the variance of the data), the analyst takes the predicted Y value and subtracts the average actual value:

$$SS_{\text{tot}} = \sum_i (y_i - \bar{y})^2$$

- The sum of squares of residuals, also called the residual sum of squares:

$$SS_{\text{res}} = \sum_i (y_i - f_i)^2 = \sum_i e_i^2$$

- The most general definition of the coefficient of determination is

$$R^2 \equiv 1 - \frac{SS_{\text{res}}}{SS_{\text{tot}}}$$

DATA

The data we used is **Fitness** table, with 31 observations and 6 values as: Oxygen Consumption, Run Time, Age, Weight, Run Pulse, Rest Pulse, Maximum Pulse and Performance.

Output Results

Obs	Name	Gender	RunTime	Age	Weight	Oxygen_Consumption	Run_Pulse	Rest_Pulse	Maximum_Pulse	Performance
1	Donna	F	8.17	42	68.15	59.57	166	40	172	90
2	Gracie	F	8.63	38	81.87	60.06	170	48	186	94
3	Luanne	F	8.65	43	85.84	54.30	156	45	168	83
4	Mimi	F	8.92	50	70.87	54.63	146	48	155	67
5	Chris	M	8.95	49	81.42	49.16	180	44	185	72
6	Allen	M	9.22	38	89.02	49.87	178	55	180	92
7	Nancy	F	9.40	49	76.32	48.67	186	56	188	64
8	Patty	F	9.63	52	76.32	45.44	164	48	166	56
9	Suzanne	F	9.93	57	59.08	50.55	148	49	155	43
10	Teresa	F	10.00	51	77.91	46.67	162	48	168	54
11	Bob	M	10.07	40	75.07	45.31	185	62	185	79
12	Harriett	F	10.08	49	73.37	50.39	168	67	168	57
13	Jane	F	10.13	44	73.03	50.54	168	45	168	67
14	Harold	M	10.25	48	91.63	46.77	162	48	164	61
15	Sammy	M	10.33	54	83.12	51.85	166	50	170	49
16	Buffy	F	10.47	52	73.71	45.79	186	59	188	47
17	Trent	M	10.50	52	82.78	47.47	170	53	172	51
18	Jackie	F	10.60	47	79.15	47.27	162	47	164	56
19	Ralph	M	10.85	43	81.19	49.09	162	64	170	65
20	Jack	M	10.95	51	69.63	40.84	168	57	172	48
21	Annie	F	11.08	51	67.25	45.12	172	48	172	43
22	Kate	F	11.12	45	66.45	44.75	176	51	176	55
23	Carl	M	11.17	54	79.38	46.08	156	62	165	40
24	Don	M	11.37	44	89.47	44.61	178	62	182	58
25	Effie	F	11.50	48	61.24	47.92	170	52	176	45
26	George	M	11.63	47	77.45	44.81	176	58	176	50
27	Iris	F	11.95	40	75.98	45.68	176	70	180	56
28	Mark	M	12.63	57	73.37	39.41	174	58	176	20
29	Steve	M	12.88	54	91.63	39.20	168	44	172	23
30	Vaughn	M	13.08	44	81.42	39.44	174	63	176	41
31	William	M	14.03	45	87.66	37.39	186	56	192	30

CORRELATION ANALYSIS

In this program, it's possible to take a real data and see correlation of ***oxygen consumption*** with all variables on SAS:

```
proc corr data=statdata.fitness rank
    plots(only)=scatter(nvar=all ellipse=none);
  var RunTime Age Weight Run_Pulse
     Rest_Pulse Maximum_Pulse Performance;
  with Oxygen_Consumption;
  title "Correlations and Scatter Plots with Oxygen_Consumption";
run;
title;
```

Correlations and Scatter Plots with Oxygen_Consumption

The CORR Procedure

1 With Variables:	Oxygen_Consumption
7 Variables:	RunTime Age Weight Run_Pulse Rest_Pulse Maximum_Pulse Performance

Simple Statistics

Variable	N	Mean	Std Dev	Sum	Minimum	Maximum
Oxygen_Consumption	31	47.37581	5.32777	1469	37.39000	60.06000
RunTime	31	10.58613	1.38741	328.17000	8.17000	14.03000
Age	31	47.67742	5.26236	1478	38.00000	57.00000
Weight	31	77.44452	8.32857	2401	59.08000	91.63000
Run_Pulse	31	169.64516	10.25199	5259	146.00000	186.00000
Rest_Pulse	31	53.45161	7.61944	1657	40.00000	70.00000
Maximum_Pulse	31	173.77419	9.16410	5387	155.00000	192.00000
Performance	31	56.64516	18.32584	1756	20.00000	94.00000

Pearson Correlation Coefficients, N = 31
Prob > |r| under H0: Rho=0

	RunTime	Performance	Rest_Pulse	Run_Pulse	Age	Maximum_Pulse	Weight
Oxygen_Consumption	-0.86219 <.0001	0.77890 <.0001	-0.39935 0.0260	-0.39808 0.0266	-0.31162 0.0879	-0.23677 0.1997	-0.16289 0.3813

In this table we see Oxygen_Consumption variable is used as x and others as y.

In the following program, it's possible to see correlation of all variables with the all variables as a matrix, it's means we take all variables as x and all variables as y too , on SAS:

```
ods graphics on / imagemap=on;

proc corr data=statdata.fitness nosimple

    plots=matrix(nvar=all histogram);

  var RunTime Age Weight Run_Pulse

     Rest_Pulse Maximum_Pulse Performance;

  id name;
```

```
title "Correlation Matrix and Scatter Plot Matrix of Fitness Predictors";

run;

title;
```

Correlation Matrix and Scatter Plot Matrix of Fitness Predictors

The CORR Procedure

8 Variables: Oxygen_Consumption RunTime Age Weight Run_Pulse Rest_Pulse Maximum_Pulse Performance

Pearson Correlation Coefficients, N = 31
Prob > |r| under H0: Rho=0

	Oxygen_Consumption	RunTime	Age	Weight	Run_Pulse	Rest_Pulse	Maximum_Pulse	Performance
Oxygen_Consumption	1.00000	-0.86219 <.0001	-0.31162 0.0879	-0.16289 0.3813	-0.39808 0.0266	-0.39935 0.0260	-0.23577 0.1997	0.77890 <.0001
RunTime	-0.86219 <.0001	1.00000	0.19523 0.2926	0.14351 0.4412	0.31365 0.0858	0.45038 0.0110	0.22610 0.2213	-0.82049 <.0001
Age	-0.31162 0.0879	0.19523 0.2926	1.00000	-0.24050 0.1925	-0.31607 0.0832	-0.15087 0.4178	-0.41490 0.0203	-0.71257 <.0001
Weight	-0.16289 0.3813	0.14351 0.4412	-0.24050 0.1925	1.00000	0.18152 0.3284	0.04397 0.8143	0.24938 0.1761	0.08974 0.6312
Run_Pulse	-0.39808 0.0266	0.31365 0.0858	-0.31607 0.0832	0.18152 0.3284	1.00000	0.35246 0.0518	0.92975 <.0001	-0.02943 0.8751
Rest_Pulse	-0.39935 0.0260	0.45038 0.0110	-0.15087 0.4178	0.04397 0.8143	0.35246 0.0518	1.00000	0.30512 0.0951	-0.22560 0.2224
Maximum_Pulse	-0.23577 0.1997	0.22610 0.2213	-0.41490 0.0203	0.24938 0.1761	0.92975 <.0001	0.30512 0.0951	1.00000	0.09002 0.6301
Performance	0.77890 <.0001	-0.82049 <.0001	-0.71257 <.0001	0.08974 0.6312	-0.02943 0.8751	-0.22560 0.2224	0.09002 0.6301	1.00000

This table represents all correlations between variables.

We can see that Oxygen Consumption has **strong positive correlation** with performance (noticed by green) because it has more than 0.5 correlation coefficient; Age, Run Pulse and Rest Pulse have **weak negative** (orange), Weight and Minimum Pulse have **about to no correlation** (yellow), and oxygen Consumption with Run Time **strong negative correlation** (red).

MULTIPLE REGRESSION ANALYSIS

In this program, let's take a look an example of multiple regression using fitness data set on SAS:

```
proc reg data=statdata.fitness;
  model Oxygen_Consumption = RunTime Age Weight Run_Pulse
    Rest_Pulse Maximum_Pulse Performance;
  title 'Regression of Fitness on All Predictors';
run;
quit;
title;
```

Regression of Fitness on All Predictors

The REG Procedure
Model: MODEL1
Dependent Variable: Oxygen_Consumption

Number of Observations Read	31
Number of Observations Used	31

Analysis of Variance

Source	DF	Sum of Squares	Mean Square	F Value	Pr > F
Model	7	722.66124	103.23732	18.42	<.0001
Error	23	128.89331	5.60406		
Corrected Total	30	851.55455			

Root MSE	2.36729	R-Square	0.8486
Dependent Mean	47.37581	Adj R-Sq	0.8026
Coeff Var	4.99683		

Parameter Estimates

Variable	DF	Parameter Estimate	Standard Error	t Value	Pr > |t|
Intercept	1	131.78249	72.20754	1.83	0.0810
RunTime	1	-3.86019	2.93659	-1.31	0.2016
Age	1	-0.46082	0.58660	-0.79	0.4401
Weight	1	-0.05812	0.06892	-0.84	0.4078
Run_Pulse	1	-0.36207	0.12324	-2.94	0.0074
Rest_Pulse	1	-0.01512	0.06817	-0.22	0.8264
Maximum_Pulse	1	0.30102	0.13981	2.15	0.0420
Performance	1	-0.12619	0.30097	-0.42	0.6789

In our case, **R-Squared** (blue) is total 85%.– It's mean our predicted values are true as like table for 85 percent.

Intercept – is our a, and it is – 131.78249

The slope of the line – or also it is X1, X2, X3, X4, X5, X6, X7 **.**

Equation will be represented as follows: $Y= 131.78 - 3.86*x_{runtime} – 0.46*x_{age} - 0.058*x_{weight} - 0.36*x_{runpulse} – 0.015*x_{restpulse} +0.3*x_{maxpulse} – 0.126*x_{performance}$

PREDICT OXYGEN CONSUMPTION WITH THE HELP OF OTHER VARIABLES

In this program, we can predict oxygen consumption with the help of other variables predictors using fitness data set on SAS:

```
data need_predictions;
  infile datalines dlm='/';
  input RunTime Age Weight Run_Pulse Rest_Pulse Maximum_Pulse Performance;
  datalines;
8.17/42/68.15/166/40/172/90
8.63/38/81.87/170/48/186/94
10.00/51/60/140/60/180/80
;
run;
data predoxy;
  set need_predictions
      statdata.fitness;
run;
proc reg data=predoxy;
  model Oxygen_Consumption=RunTime Age Weight Run_Pulse
```

```
        Rest_Pulse Maximum_Pulse Performance / p;
    id RunTime Age Weight Run_Pulse
        Rest_Pulse Maximum_Pulse Performance;
    title 'Oxygen_Consumption=RunTime with Predicted Values';
run;
quit;
title;
```

The REG Procedure
Model: MODEL1
Dependent Variable: Oxygen_Consumption

Output Statistics

Obs	RunTime	Age	Weight	Run_Pulse	Rest_Pulse	Maximum_Pulse	Performance	Dependent Variable	Predicted Value	Residual
1	8.17	42	68.2	166	40	172	90		56.6390	
2	8.63	38	81.9	170	48	186	94		58.0494	
3	10.00	51	60.0	140	60	180	80		58.6825	
4	8.17	42	68.2	166	40	172	90	59.6	56.6390	2.9310
5	8.63	38	81.9	170	48	186	94	60.1	58.0494	2.0106
6	8.65	43	85.8	156	45	168	83	54.3	56.5215	-2.2215
7	8.92	50	70.9	146	48	155	67	54.6	54.8047	-0.1747
8	8.95	49	81.4	180	44	185	72	49.2	50.6863	-1.5263
9	9.22	38	89.0	178	55	180	92	49.9	50.8002	-0.9302
10	9.40	49	76.3	186	56	188	64	48.7	48.8044	-0.1344
11	9.63	52	76.3	164	48	166	56	45.4	49.0077	-3.5677
12	9.93	57	59.1	148	49	155	43	50.6	50.6548	-0.1048
13	10.00	51	77.9	162	48	168	54	46.7	49.5264	-2.8564
14	10.07	40	75.1	185	62	185	79	45.3	47.9135	-2.6035
15	10.08	49	73.4	168	67	168	57	50.4	47.5647	2.8253
16	10.13	44	73.0	168	45	168	67	50.5	48.7664	1.7736
17	10.25	48	91.6	162	48	164	61	46.8	47.0590	-0.2890
18	10.33	54	83.1	166	50	170	49	51.9	46.3217	5.5283
19	10.47	52	73.7	186	59	188	47	45.8	45.5431	0.2469
20	10.50	52	82.8	170	53	172	51	47.5	45.4629	2.0071

Here we can see **input values** (green) and **predicted value** (red).

Equation will be represented as follows: Y= 131.78 – (3.86*10) – (0.46*51) - (0.058*60) – (0.36*140) – (0.015*60) + (0.3*180) – (0.126*80) **= 58.6825**

58.6825 – the predicted oxygen consumption for specific input values, calculated by SAS.

CONCLUSION

In this thesis, we finalize that using correlation and regression analysis, we can analyze relationship between values. Correlation statistics measure the strength of the linear relationship between two continuous variables in numerical form. Two variables are correlated if there is a linear association between them, denoted **r**, ranges between -1 and +1 and **quantifies the direction and strength of the linear association** between the two variables.

Regression analysis is a set of statistical processes for estimating the relationships among variables. It includes many techniques for modeling and analyzing several variables, when the focus is on the relationship between a dependent variable and one or more independent variables (or 'predictors'). It is useful for evaluating multiple independent variables. Multiple linear regression analysis is an extension of simple linear regression analysis, used to assess the association between two or more independent variables and a single continuous dependent variable.

During the analysis, we saw how the correlation and multiple regression is works, using fitness data set observations examine relationship of their values. Find out why Oxygen Consumption of person and it’s performance has strong positive dependence and others has negative dependence.

HOUSE PRICE PREDICTION

Meiramov Daniyar, Aipenova Aziza
Suleyman Demirel University meiramovdanik@gmail.com

Suleyman Demirel University *PhD Computer Science,*
aziza.aipenova@sdu.edu.kz

INTRODUCTION

In statistics, the important thing is to measure, determine and predict values using existing data. In this thesis, using SAS tool, we will first recognize correlation analysis, precisely for what it is used, how can be calculated and see it on practice. We will touch on regression and how to predict price using other parameters, also take a look on multiple regression on practice.

The data we used is 100 observations from krisha.kz with 6 variables as: price, square meter, number of bedrooms, number of bathrooms, type of house and location.

CORRELATION ANALYSIS

Correlation is a measure of relationship between two variables. Correlation analysis is very useful for researching how much those two variables dependent to each other. For instance, an analyst have to find a relationship between the price of houses and their number of bedrooms. It can be expected that high price of house is directly related to large number of bedrooms. Such relationship shows strong positive correlation between price and number of bedrooms.

It is also possible to search negative correlation. For instance, analyst have to find relationship between size of house (square meter) and its location.

In this case, it can be expected that there is no relationship between this two variables, and most likely it is strong or weak negative correlation depending on data.

Correlation analysis formula is represented as following:

$$r = \frac{\sum(x-\bar{x})(y-\bar{y})}{\sqrt{\sum(x-\bar{x})^2 \sum(y-\bar{y})^2}}$$

Where,

Obs	Price	Square Feet	Number of bedrooms	Number of bathrooms	Brick/Non-Brick	Location
1	11,500,000	40.00	1	1	Brick	Nauryzbai batyr region
2	217,637,000	310.91	4	3	Non-Brick	Turksib region
3	147,560,000	210.80	3	2	Non-Brick	Zhetisu region
4	57,500,000	90.00	2	1	Brick	Bostandyk region
5	20,100,000	40.00	1	1	Brick	Zhetisu region
6	131,600,000	188.00	3	2	Non-Brick	Almaly region
7	65,100,000	93.00	2	1	Brick	Alatau region
8	81,900,000	117.00	2	1	Brick	Zhetisu region
9	83,500,000	126.00	2	1	Brick	Almaly region
10	96,600,000	138.00	3	2	Brick	Auezov region
11	12,000,000	65.00	1	1	Brick	Medeu region
89	20,500,000	90.00	2	1	Non-Brick	Bostandyk region
90	33,920,000	43.00	1	1	Brick	Bostandyk region
91	23,350,000	80.00	2	1	Brick	Bostandyk region
92	17,000,000	64.00	1	1	Brick	Medeu region
93	35,000,000	63.00	1	1	Non-Brick	Turksib region
94	32,500,000	87.00	2	1	Brick	Zhetisu region
95	22,500,000	120.00	3	2	Non-Brick	Auezov region
96	40,000,000	70.00	1	1	Brick	Medeu region
97	90,600,000	107.00	2	1	Non-Brick	Zhetisu region
98	18,800,000	130.00	3	1	Non-Brick	Nauryzbai batyr region
99	31,000,000	51.00	1	1	Brick	Alatau region
100	17,000,000	80.00	2	1	Brick	Alatau region
	3,945,609,749	7956.73	162	114	121	441

Correlations Scatter Plots with Price

The CORR Procedure

1 With Variables:	price
5 Variables:	square number_of_bedrooms number_of_bathrooms type location

Simple Statistics

Variable	N	Mean	Std Dev	Sum	Minimum	Maximum	Label
price	100	39456097	63576549	3945609749	3000000	516800000	Price
square	100	79.56730	59.87958	7957	12.00000	420.00000	Square Feet
number_of_bedrooms	100	1.62000	0.88512	162.00000	1.00000	5.00000	Number of bedrooms
number_of_bathrooms	100	1.14000	0.44992	114.00000	1.00000	4.00000	Number of bathrooms
type	100	1.21000	0.40936	121.00000	1.00000	2.00000	Brick/Non-Brick
location	100	4.41000	2.19317	441.00000	1.00000	8.00000	Location

Pearson Correlation Coefficients, N = 100
Prob > |r| under H0: Rho=0

	square	number_of_bedrooms	number_of_bathrooms	type	location
price Price	0.84596 <.0001	0.64919 <.0001	0.82546 <.0001	0.30616 0.0019	-0.05488 0.5876

X – the value of first variable

–

X – the mean value of first variable, sum of all value divided by amount of values(n)

Y – the value of second variable

–

Y – the mean value of second variable

Lets take a real data and see correlation of price with all variables on SAS:

In the first table above we see which variable is used as x and others as y.

The second table give us already calculated information for all variables, including mean and standard deviation.

The last table shows correlation between price and all values.

The CORR Procedure

6 Variables:	price square number_of_bedrooms number_of_bathrooms type location

Pearson Correlation Coefficients, N = 100
Prob > |r| under H0: Rho=0

	price	square	number_of_bedrooms	number_of_bathrooms	type	location
price Price	1.00000	0.84596 <.0001	0.64919 <.0001	0.82546 <.0001	0.30616 0.0019	-0.05488 0.5876
square Square Feet	0.84596 <.0001	1.00000	0.88402 <.0001	0.82927 <.0001	0.50694 <.0001	-0.08458 0.4028
number_of_bedrooms Number of bedrooms	0.64919 <.0001	0.88402 <.0001	1.00000	0.69297 <.0001	0.44549 <.0001	-0.11666 0.2477
number_of_bathrooms Number of bathrooms	0.82546 <.0001	0.82927 <.0001	0.69297 <.0001	1.00000	0.38720 <.0001	-0.12018 0.2337
type Brick/Non-Brick	0.30616 0.0019	0.50694 <.0001	0.44549 <.0001	0.38720 <.0001	1.00000	-0.06312 0.5327
location Location	-0.05488 0.5876	-0.08458 0.4028	-0.11666 0.2477	-0.12018 0.2337	-0.06312 0.5327	1.00000

This table represents all correlations between variables.

We can see that price has **strong positive correlation** with square, number of bedrooms and number of bathrooms (noticed by green) because it has more than 0.5 correlation coefficient. On the other hand, price and type of house have **weak positive** 0.30616 (yellow), and price with location **weak negative correlation** -0.05488 (red).

REGRESSION ANALYSIS

Regression is a technique that used for define and predict values of one or more variables. It is useful when analyst using one value have to determine another one through dependence of those two variables. For instance, analyst have to find possible price of house where the size of house should be 180 square meter. In order to predict it, the only and best way is to use *simple regression analysis*.

It is also possible to predict price of house using more than one input values, such as number of bedrooms, type of house, location and size. Such more difficult operation called *multiple regression analysis*.

Regression analysis formula is represented as following:

1. $Y = a + bX$ - simple regression
2. $Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \ldots + \beta_n X_n + \varepsilon$ - multiple regression

Where,

Y – the dependent variable, in our case price

a – the intercept, also can be represented as b0, has value of Y when X = 0

b – angular coefficient or gradient of the estimated line; it is the value by which Y increases on average, if we increase x by one unit.

X – the independent variable, in our case square meter

X1, X2, Xn – used for multiple regression and in our case it can be square meter, number of bedrooms, number of bathrooms, type, location, etc.

The *a* and *b* can be found by following formulas:

$$A = \frac{(\Sigma y)(\Sigma x^2) - (\Sigma x)(\Sigma xy)}{n(\Sigma x^2) - (\Sigma x)^2}$$

$$B = \frac{n(\Sigma xy) - (\Sigma x)(\Sigma y)}{n(\Sigma x^2) - (\Sigma x)^2}$$

Lets take a look a real example of multiple regression using data from web source:

As we may notice, SAS already calculated all equations for us☺.

Root MSE	28128284	R-Square	0.8141
Dependent Mean	39456097	Adj R-Sq	0.8043
Coeff Var	71.29008		

Parameter Estimates

Variable	Label	DF	Parameter Estimate	Standard Error	t Value	Pr > |t|
Intercept	Intercept	1	-26033055	14945011	-1.74	0.0848
square	Square Feet	1	1053328	137018	7.69	<.0001
number_of_bedrooms	Number of bedrooms	1	-27978541	6954948	-4.02	0.0001
number_of_bathrooms	Number of bathrooms	1	47047648	11473428	4.10	<.0001
type	Brick/Non-Brick	1	-23492713	8036057	-2.92	0.0043
location	Location	1	407214	1306837	0.31	0.7560

R-Squared (blue) – to measure accuracy from 1 to 100%, it tells us how much of the difference in outcome is explained by the model. The good regression should be not less than 70% of R-Squared. In our case is total 81%.

Intercept – is our a, and it is -26033055.

The slope of the line – or also it is b1, b2, b3, b4, b5, b6.

predicted price

Obs	square	number_of_bedrooms	number_of_bathrooms	type	location	Price
1	180	1	1	2	5	137,623,454.86
2	65	4	2	2	8	-66,223,208.63
3	134	3	1	1	7	34,027,727.75

Here can be seen input values X1, X2, X3, X4, X5, X6 (green) and predicted value Y (red).

Equation proven by us represented as follows:

Y = -26033055 + (1053328*180) + (-27978541*1) + (47047648*1) +

+ (-23492713*2) + (407214*5) = 137,685,736

137,623,454.86 – the predicted price for specific input values, calculated by SAS.

137,685,736 – the predicted price calculated by myself.

62,281.14 – some measurement error during analytics.

CONCLUSION

In this thesis, we conclude that using correlation and regression analysis, we can analyze relationship between values, are they strong or weak, positive or negative, or there is no relation at all. Correlation analysis is necessary to use if it is difficult to expect relationship of two variables and for searching the most precise information of relationship in numerical form, from -1 to 1. It is useful statistical formula that measures the strength between two continuous variables. Regression analyses can help business analysts build models to predict trends, make decisions, and model the real world for decision-making support. These models can be used to predict the value of one or more variables from a knowledge of the value of other variables using real data set.

During the analysis, we saw on real data set, how the correlation and multiple regression were calculated, using 100 observations examine relationship of their values. Find out why price of house and its square meter size has strong positive dependence and type with location has vice versa; also understand how SAS statistical tool facilitates the work for data analysts.

10 сәуір 2018 ж. 2 секция: Математика және жаратылыстану ғылымдары

Mathematics and natural sciences

Matematik ve fen bilimleri

Математика и естественные науки.

ӘОЖ: 378.016.

ҒТАМР: 29.01.45.

ҒАЛАМДЫҚ ЖЫЛЫНУДЫҢ ҚАЗАҚСТАН КЛИМАТЫ МЕН ЖЕРГІЛІКТІ ЖЕРГЕ ӘСЕРІ

Калиева А.А.[1],. Алимбекова Г.Б.[2], Сыдықова Ж.К.[3], Рамазанова Б.В.[4]

[1]Сүлеймен Димерель атындағы университет, Магистр физика аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан.
[2]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, п.ғ.д., профессор, Алматы қ., Казақстан.
[3]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, п.ғ.к., аға оқытушы, Алматы қ., Казақстан
[4]Сүлейман Димерель атындағы университетт, Инженер факультетінің 1 курс студенті,Қаскелең қ.,Қазақстан.

Аңдатпа

Зерттеуімнің мақсаты: Соңғы жүз жылдықтағы жер планетасындағы климат өзгрісінің, Қазақстанда және жергілікті жерге әсерінен зерттеу қорытындыларын, булану эффектісінің механизмнің негізін, ғаламдық жылынуды болдырмау жолдарын зерттеу. Ғаламдық жылынуды болдырмауда Қазақстан Республикасының климатты сақтау бағытындағы жасалып жатқан жобаларына азда болса үлес қосу. «Мәңгілік Қазақстан» жобасында айтылғандай: «Біз қоғамдық көлікті отынның экологиялық таза түрлеріне көшіруге жағдай жасауымыз керек».

Гипотеза: Буланған газдардың климатқа әсерін зерттей келе, Қазақстанда ғаламдық жылынудың ауыр азабын болдырмаудың жолдары бар.

Түйін сөздер: физика, ғаламдық жылыну, озон қабаты, парниковый эффект, климаттық жүйе, атмосфера, градус, CO2(көмірқышқыл газы), NO2(азот диоксиді)газдары, температура

(Мақаланың толық мәтні SDU хабаршы журналында жарияланады)

ӘОЖ: 378.016.

ҒТАМР: 29.01.45.

ЖОО ЭЛЕКТР ӨРІСІН ЗЕРТТЕУ

Калиева А.А.[1],. Алимбекова Г.Б.[2], Сыдықова Ж.К.[3], Мұханбет Ә.А.[4]

[1]Сүлеймен Димерель атындағы университет,

Магистр физика аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан.

[2]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,

п.ғ.д., профессор, Алматы қ., Казақстан.

[3]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,

п.ғ.к., аға оқытушы, Алматы қ., Казақстан

[4]Сүлейман Димерель атындағы университетт,

Инженер факультетінің 1 курс студенті,Қаскелең қ.,Қазақстан.

Аңдатпа

Мақалада жоғарғы оқу орнында физика пәнін оқыту жүйесі мен әдістемесі, электродинамика бөлімін меңгерту мәселелері қозғалады. Бұл мәселелердің туындауына түрткі болатын факторлар көрсетілген. Физика пәнін оқытуда жаңа технологиялардың орны және физика әдістемесінің теориясы мен әдістері қарастырылған. Физиканы оқытудағы жаңа технологиялар, физика және теория әдістері және қолданылған әдістер қарастырылады. Электродинамикадағы дамуды үйрену мәселелері бойынша біз: логикалық, теориялық, ғылыми-техникалық, диалектикалық ойлауды үйренеміз. Бұл мақалада табиғаттың электр құбылыстарының анықтамасы, оқушыларды түсіну және қолдану. Студент бірінші курс

бағдарламасын түсінбейтіндіктен және оқу үрдісінде тәлімгерлерді оқыту үрдісін қиындатады, университеттің электр бөлімінде терең дайындық мәселесі өзекті болып табылады. Енді жаңа технологияларды игерген кезде білікті, әртүрлі маман болу мүмкін емес. Бұл үшін физика түрлі жолдармен оқытылуы мүмкін. Студенттердің мақсаты - электродинамиканы тереңірек зерттеу.

Түйін сөздер: электродинамика, электр құбылыстары, физика, электромагниттік өріс, электромагниттік индукция, тәжірибелер, оқыту әдістемесі, техникалық білім.

(Мақаланың толық мәтні SDU хабаршы журналында жарияланады)

ӘОЖ: 53:37.016

ҒТАМР: 29.01.45.

ЖОО ЭЛЕКТРОДИНАМИКА БӨЛІМІН ТЕРЕНДЕТЕ ОҚЫТУ МӘСЕЛЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

Калиева А.А.[1], Байменшина Г.К.[2], Алимбекова Г.Б.[3], Ботабаева Г.Б.[4], Жапарова М.С.[5]

[1,2]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Физика мамандығының докторанты, Алматы қ., Казақстан.

[3]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, п.ғ.д., профессор, Алматы қ., Казақстан.

[4,5]Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Өскемен қ., Казақстан.

Аңдатпа

Мақалада жоғарғы оқу орнында физика пәнін оқыту жүйесі мен әдістемесі, электродинамика бөлімін меңгерту мәселелері қозғалады. Бұл мәселелердің туындауына түрткі болатын факторлар көрсетілген. Физика пәнін оқытуда жаңа технологиялардың орны және физика әдістемесінің теориясы мен әдістері қарастырылған. Физиканы оқытудағы жаңа технологиялар, физика және теория әдістері және қолданылған әдістер қарастырылады. Электродинамикадағы дамуды үйрену мәселелері бойынша біз: логикалық, теориялық, ғылыми-техникалық, диалектикалық ойлауды үйренеміз. Бұл мақалада табиғаттың электр құбылыстарының анықтамасы, оқушыларды түсіну және қолдану. Студент бірінші курс бағдарламасын түсінбейтіндіктен және оқу үрдісінде тәлімгерлерді оқыту үрдісін қиындатады, университеттің электр бөлімінде терең дайындық мәселесі өзекті болып табылады. Енді жаңа технологияларды игерген кезде білікті, әртүрлі маман болу мүмкін емес. Бұл үшін физика түрлі

жолдармен оқытылуы мүмкін. Студенттердің мақсаты - электродинамиканы тереңірек зерттеу.

Түйін сөздер: электродинамика, электр құбылыстары, физика, электромагниттік өріс, электромагниттік индукция, тәжірибелер, оқыту әдістемесі, техникалық білім.

Калиева А.А.[1], Байменшина Г.К.[2], Алимбекова Г.Б.[3], Ботабаева Г.Б.[4], Жапарова М.С.[5]

[1,2]Казахский Национальный педагогический университет имени Абая, Специальность физики докторант, г.Алматы , Казахстан.

[3]Казахский Национальный педагогический университет имени Абая, д.п.н., профессор, г.Алматы , Казахстан.

[4,5]Восточно-Казахстанский государственный университет имени Сарсена Аманжолова, г.Усть-Каменогорск, Казахстан.

РАЗВИТИЕ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ РАЗДЕЛА ОБЩЕЙ ЭЛЕКТРОДИНАМИКИ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация

В статье рассматриваются методика и система преподавания физики в высших учебных заведениях, трудности при преподавании раздела электродинамики. Описаны факторы, способствующие возникновению этих проблем. Рассматриваются новые технологии в преподавании физики, методы физики и теории и используемые

методики. По вопросам развивающего обучения в электродинамике изучают: логическое, теоретическое, научно-техническое, диалектическое мышления. В этой статье описано определение электрических явлений природы, его понимание студентами и применение. В связи с тем, что студент не понимает программу первого года и усложняет процесс обучения наставников в процессе обучения, актуальной является проблема глубокой подготовки в разделе электродинамике в университете. В настоящее время невозможно стать компетентным, разнообразным специалистом, пока не освоятся новые эффективные методы преподавания. Целью студентов является углубленное изучение электродинамики.

Ключевые слова: электродинамика, электрические явления, физика, электромагнитное поле, электромагнитная индукция, опыты, методика преподавания, техническое образование.

Kalieva A.A[1], Baymenshina G.K.[2], Alimbekova G.B.[3], Botabayeva G.B.[4], Zhaparova M.S.[5]

[1,2]Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Specialty of physics doctorant, Almaty, Kazakhstan.

[3]Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Ph.D., professor, Almaty, Kazakhstan.

[4,5]East-Kazakhstan State University named after Sarsen Amanzholov, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

THE DEVELOPMENT OF EDUCATION METHODS OF ELECTRODYNAMICS DISCIPLINE IN HIGHER EDUCATION

Annotation

The article deals with the methodology and system of teaching physics in higher educational institutions such as the difficulties in teaching the section of electrodynamics. The factors that contribute to the emergence of these problems are described. New technologies in the teaching of physics, methods of physics and theory, and methods used are considered. On the issues of developmental learning in electrodynamics, we study: logical, theoretical, scientific and technical, dialectical thinking. This article describes the definition of electrical phenomena of nature, its understanding by students and application. In connection with the fact that the student does not understand the program of the first year and complicates the process of training mentors in the process of training, the problem of preparation in the section of electrodynamics is considered to be actual at the university. At present it is impossible to become a competent specialist, until new effective methods are applied. The aim of the students is to study an in-depth of electrodynamics.

Key words: electrodynamics, electrical phenomena, physics, electromagnetic field, electromagnetic induction, experiments, teaching methods, technical education.

Физиканы ЖОО оқытудың әдістемесімен теориясына қазіргі уақытта көп көңіл бөлу қажет. Өйткені мектеп бітірген оқушы бірінші курс бағдарламмасын түсінбегендіктен және оқыту барысында тәлімгерлердің оқу үрдісі күрделенуіне байланысты ЖОО электр бөлімінде терен оқыту мәселесі өзекті болып табылады. Қазіргі таңда жаңа технологияларды меңгермейінше сауатты, жан-жақты маман болу

мүмкін емес. Осы мақсатта физика пәнін әр түрлі әдістермен жүргізуге болады. Қазіргі кезде сабақталекция, студенттер конференциясы, семинар, жарыс сабағы, ойын сабағы, тағыда басқа түрлерін кеңінен пайдалануға болады.[1]

Студенттердің алдына қойылған мақсаттар осы электродинамиканы оқып үйрету. Физика курсының электр және магнетизм бөлімін әрі қарай тереңірек оқытатын электродинамика болып табылады. Электродинамика бөлімінде теренірек меңгеру оқып үйренгенде аналогиялық әдіс кеңінен қолданылады. Мысалы**:**электромагниттік тербелістер.Электр және магнит өрісі энергияларының өзара түрленуімен қоса жүретін электр шамаларының (зарядтың, ток күшінің, кернеудің және т.б.) периодты өзгерістерін **электромагниттік тербелістер** деп атайды. Еркін электромагниттік тербелістерді **тербелмелі контур** деп аталатын және тізбектей жалғанған индуктивтілігі L катушкамен сыйымдылығы C конденсатордан тұратын (контурдың кедергісі $R \approx 0$) қарапайым жүйенің көмегімен алуға болады.[2]

Конденсатордың электр өрісі және катушканың магнит өрісі энергияларының қосындысы болып табылатын тербелмелі контурдың толық энергиясы уақытқа байланысты өзгермейді:

$$W = \frac{q^2}{2C} + \frac{LI^2}{2} = const. \qquad (1)$$

Бұл өрнекті уақыт бойынша дифференциалдап алып және ток күшімен зарядтың $I = \dot{q}$ өзара байланысын ескерсек, контурдағы заряд тербелісінің дифференциалды теңдеуін аламыз:

$$\ddot{q} + \frac{1}{LC} q = 0 \qquad (2)$$

Бұл теңдеудің шешімі болып табылатын $q = q_m \cos(\varpi_0 t + \varphi)$ өрнегіндегі q_m - заряд тербелісінің амплитудасы, $\varpi_0 = \frac{1}{\sqrt{LC}}$ - циклдік жиілігі, φ - бастапқы фазасы. Циклдік жиілікпен $T = \frac{2\pi}{\varpi_0}$ өрнегі арқылы байланысқан тербеліс периоды **Томсон формуласының**көмегімен анықталады: $T = 2\pi\sqrt{LC}$. (3)

Сөйтіп, контурдағы зарядтың еркін электромагниттік тербелістері **гармониялық** тербеліс болып табылады.Тербелмелі контурдағы ток күші

$$I = \dot{q} = -\varpi_0 q_m \sin(\varpi_0 t + \varphi) = I_m \cos\left(\varpi_0 t + \varphi + \frac{\pi}{2}\right) \qquad (4)$$

мұндағы $I_m = \varpi_0 q_m$ - ток күшінің амплитудасы. I ток күшінің тербелісі q заряд тербелісінен фаза бойынша $\frac{\pi}{2}$–ге , ал уақыт бойынша - $\frac{T}{4}$ -ке озып отырады.Конденсатордағы кернеудің уақытқа орай өзгеру заңы

$$U_C = \frac{q}{C} = \frac{q_m}{C} \cos(\varpi_0 t + \varphi) = U_m \cos(\varpi_0 t + \varphi) \qquad (5)$$

мұндағы $U_m = \frac{q_m}{C}$ - кернеу тербелісінің амплитудасы. Кез келген нақты контурдың R кедергісі болады. Сондықтан ондай контурдағы еркін тербелістер бара-бара өшеді. Кирхгоф ережесіне сәйкес

$IR + U_C = \varepsilon_s$, мұндағы IR - контурдың R кедергісіндегі кернеу,

$U_C = \frac{q}{C}$ - конденсатордағы кернеу, $\varepsilon_s = -L\frac{dI}{dt}$ - айнымалы ток өткенде катушкадағы пайда болатын өздік индукцияның э.қ.к.-і. Заряд тербелісінің дифференциалдық теңдеуін бұл жағдайда мына түрде жазуға болады:

$$\ddot{q} + \frac{R}{L}\dot{q} + \frac{1}{LC}q = 0 \qquad (6)$$

Бұл теңдеудің шешімі зарядтың **еркін өшетін тербелісі** болып табылады

$$q = q_m e^{-\delta t}\cos\left(\varpi t + \varphi\right), \qquad (7)$$

мұндағы $\delta = \frac{R}{2L}$ - өшу коэффициенті. Тербеліс жиілігі $\varpi = \sqrt{\frac{1}{LC} - \frac{R^2}{4L^2}}$ өрнегінің көмегімен анықталады.

Өшудің логарифмдік декременті

$$\theta = \ln\frac{A(t)}{A(t+T)} = \delta T = \frac{R}{2L}\frac{2\pi}{\varpi} = \frac{\pi R}{L\varpi}. \qquad (8)$$

Сыртқы периодты өзгеретін э.қ.к.-ң әсерінен пайда болатын тербелісті **еріксіз электромагниттік тербеліс** деп атайды.Сыртқы э.қ.к.

$U = U_m \cos \varpi t$ заңы бойынша өзгереді десек, Кирхгоф ережесіне сәйкес $IR + U_C = \varepsilon_s + U_m \cos \varpi t$.

Еріксіз тербелістің дифференциалдық теңдеуін мына түрде жазуға болады:

$\ddot{q} + \frac{R}{L}\dot{q} + \frac{1}{LC}q = \frac{U_m}{L}\cos \varpi t$.Бұл теңдеудің шешімі зарядтың орнықталған күйдегі еріксіз тербелісі болып табылады:

$q = q_m \cos(\varpi t - \alpha)$ мұндағы $q_m = \frac{U_m}{\varpi \sqrt{R^2 + \left(\varpi L - \frac{1}{\varpi C}\right)^2}}$,

$\alpha = arctg \frac{R}{\frac{1}{\varpi C} - \varpi L}$ Мәжбүр етуші айнымалы кернеудің жиілігі тербелмелі жүйенің меншікті жиілігіне жақындағандағы пайда болатын еріксіз тербелістер амплитудасының кенет өсуі **электр резонансы** деп аталады.Ток күші үшін резонанстық жиілік $\varpi_I = \varpi_0 = \frac{1}{\sqrt{LC}}$. Конденсатордағы q заряд және U_C кернеу үшін резонанстық жиілік: $\varpi_U = \sqrt{\varpi_0^2 - 2\delta^2} = \sqrt{\frac{1}{LC} - \frac{R^2}{2L^2}}$. (9)

Соның ішінде негізгі тақырыбымызға байланысты теориялық материалдардың мазмұнын қолдана отырып, әдістемелік нұсқаулардың белсенділігін педагогикалық эксперимент жағдайында тексеруден өткіздік.[3]

Педагогикалық экспериментті екі сатылы жүйемен жүргізіп көрдік.

Алғашқы анықтау экспериментті кезінде бірталай мәселелер болды. Студенттердің жалпы білім деңгейін және электродинамика бөлімі бойынша алған білімдерінің көлемі анықталды. Анықтау эксперементі барысында студенттермен алдынала дайындалған материалдар бойынша әңгімелесу, тестілік сауалнама алу, тапсырмалар орындату сияқты бақылау әдістерін қолдандық. Нәтижесінде оқушылар үшін қандай материалдар күрделі немесе меңгеруге қиындық туғызатыны белгілі болды. Тесттік сауалнама жүргізу арқылы білімі мен біліктілігіне байланысты студенттерді үш топқа бөлуге тура келді.

Төменгі деңгейдегі топқа физикалық түсінігі толық қалыптаспаған, негізгі заңдылықтар туралы ұғымы нашар, өтілген материалды саралап айту қабілеті жетілмеген оқушылар енді. *Орташа деңгейлі топта*физикалық түсінігі бар, теориялық материалдарды іс жүзінде қолдануға талпынатын студенттер болды. Жоғары деңгейде физиканың негізгі қағидалары, заңдары туралы ұғымы берік, оларды шығармашылықпен қолдана білетін, соның негізінде жаңа құбылысты, процессті талдауға талпынатын студенттер жатқызылды. Әрине әр топтың үлесі әр ЖОО әртүрлі екендігі айтпасада түсінікті. Сондықтан эксперимент нәтижелерін пайдалану математикалық статистика тұрғысынан жүргізілді. Нәтижесінде, төмендегі деңгейдегі топтың үлесі 46%, орта деңгейдегі топтың үлесі 30 %, жоғары деңгейдегі топтың үлесі 15%екендігі анықталды. Эксперименттік оқыту-үйрету сатысында электродинамика бөлімі бойынша оқылатын материалды кеңейте отырып түсіндіруге және студенттердің білімге құштарлығын дамытуға бағытталған әдістемелік нұсқаулар дайындалды. Эксперимент сол материалдар негізінде физикалық білімі әртүрлі деңгейдегі студенттермен (бөліп жармай) бір кезеңде, бір мезгілде

өткізілді. Эксперимент нәтижесі оларды өзара жеке саралау арқылы қорытылды. Әрбір тақырып талданып, толық зерделенгеннен кейінгі үлгерімді әрбір топтың соған дейінгі үлгерімі және бақылаудағы топтың үлгерімімен салыстыру педагогикалық эксперимент тұрғысынан әлдеқайда құндырақ болады. Оқыту мен үйрету сатысы бойынша өткізілген эксперимент нәтижесі 1-кестеде келтірілген. Педагогикалық эксперимент 1-топта басталып, 2-топта жалғастырылады.

Оқу жылы	Білім сапасының қалыптасуы %									
	Төменгі деңгей				Орта деңгей			Жоғары деңгей		
	1				2			3		
2017	I семестр 1-топ	1	2	3	1	2	3	1	2	3
2017	Iсеместр 2-топ	5	10	11	7	6	13	4	6	16

Оқу жылында студенттер үш рет бақылаудан өткізіліп отырды. Байқап отырғандай, оқушылардың білім сапасының көрсеткіші әр топта әртүрлі деңгейде болды. Бастапқы біліктілік дәрежесі бірдей емес,студенттерге күрделілігі жоғары материалды бәрінің тең игеруі қиынға түсетіні белгілі. Егер екінші курс студенттерінің жарты жылдық көрсеткішітөмендегі топтыңстуденттері алғашқы тексеруден кейін 5% өсім көрсетсе, Iсеместрдегіоқу жылының аяғында бұл көрсеткіш 20%-ға жетті. Ал орта және жоғары деңгейдегі топтардың білім деңгейінің көрсеткіші төменгі топқа қарағанда біршама жоғары

екендігі байқалды. Оқытумен үйрету экспериментінің пәрменділігінің бір көрінісі екінші аралық оқу жылының аяғында жоғары топ студенттерінің білім сапасы дарынды топтағы студенттердің білім көрсеткішіне жақындауынан байқалды. [8]

Кейін бақылау тобының көрсеткіші Q_0және эксперименттік топтың нәтижелерімен Q_1арасындағы айырмашылықтар табылады:

$$Q = Q_{(i+1)} - Q_1 \qquad (10)$$

Бұл айырмашылықтар (+), (0) немесе (-) символдары арқылы белгіленіп, әрбір топтың студенттері үшін жеке анықталды. Әдістемелік жұмыстың тиімділігі (+) таңбаларының саны N1 минус (-) таңбаларының саны N2 артық болу өсімімен бағаланады:

$$\Delta N = N_1 - N_2 - N_3 \qquad (11)$$

Егер эксперимент нәтижесінде N>0 болса, ұсынған әдістеменің тиімді болғанын көрсетеді. Білім сапасының қалыптасу динамикасын тұрғызу үшін өсімнің студенттер санына қатынасы табылды: $\delta = \frac{\Delta N}{N_0} 100\%$

(12)

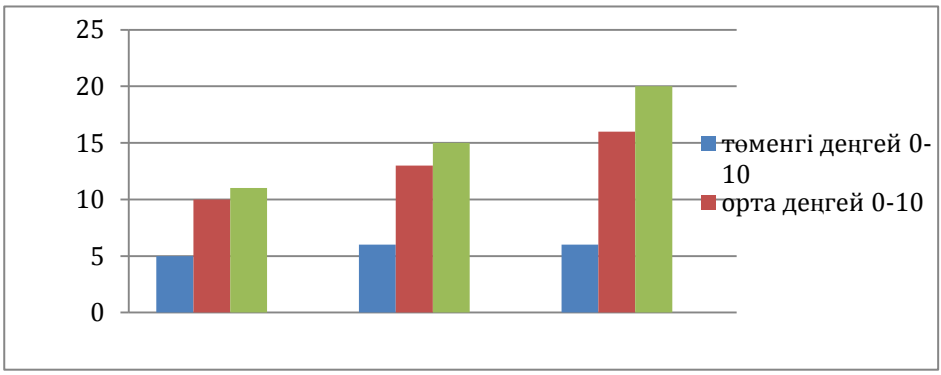

* Педагогикалық эксперимент нәтижесі- диаграмма түрінде бейнелеу.

Соған сәйкес экспериментке қатысқан студенттердің әрбір қимадан кейінгі білімі дәстүрлі түрде бағаланып отырды. Электродинамикада студенттер тұрақты токтың негізгі заңдарымен, электротехника негізгі-электромагниттік индукция құбылысымен танысады. Бұл тақырыптар бойынша студенттер өндірістік, өмірлік мағынасы бар есептер шығарту студенттерге инженерлік, политехникалық тәрбие береді, қарапайым мәселелерді шешуге көмектеседі.[9]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Алимбекова Г.Б. Физика. Болашақ мұғалімдердің теориялық және әдістемелік даярлық деңгейін жетілдіруге арналған оқу құралы.. – Алматы, 2008. – 206 б.*
2. *Б.Е.Акитай Физиканы оқыту теориясы және әдістемелік негіздері. Оқуқұралы.. – Алматы, 2006. – 275б.*
3. *К.Өстеміров «Қазіргіпедагогикалықтехнологияларменоқытуқұралдары» Алматы 2007 ж .*
4. *Карпов П. Проекторы в учебном процессе//Техника, кино и телевидение, 1998. -№3. -С.52-54.*
5. *An Introduction to Mechanics, Daniel Kleppner, Robert J. Kolenkow, Mc-Graw Hill, Inc., 1973*
6. *Physics for scientists and engineers, Paul M. Fishbane, Stephen Gasiorowicz, Stephen T. Thornton, Prentice-Hall International Editions, 2004*

7. *Красильникова В.А. Информатизация образования: понятийный аппарат//Физика и образования, Межпредметное связи естественно-математических дисциплин.*
8. *Пособие для учителей. Сб. статей /Под ред. В.Н.Федоровой. –М.: Просвещение, 1980. – 208 с.*
9. *Алимбекова Г.Б. Физика. Кредиттік және сырттай оқитын студенттерге арналған оқу құралы. – Алматы, 2006. – 230*

МОНОМИАЛ СИММЕТРИЯЛЫҚ ФУНКЦИЯЛАР,

Елемес Толқынай

Сулейман Демирель атындағы университет,

Әл-Фараби атындағы *Қазақ ұлттық университеті*

Λ^n векторлық кеңістігінің әртүрлі базистерін сипаттау және базистердің бір-біріне көшу матрицасын табу симметриялық функциялар теориясының негізгі тақырыбы. Бұл жұмыста, мономиал симметриялық функциялардың біртекті, элементарлы, дәрежелік симметриялық функцияларына көбейтіндісінің мономиал симметриялық функциялар базисына көшу матрицасын табамыз.

Айталық $\Lambda \vdash n, \mu = (\mu_1, \mu_2, \dots, \mu_k) \vdash n$, мұндағы μ_1 1-лердің саны, μ_2 2-лердің саны,..., μ_k k-лердің саны. Енді сүлбесі λ болатын Юнг диаграммасының қатардағы сандарын солдан оңға қарай кемімеу ретімен $\{1^{\mu_1}, 2^{\mu_2}, \dots, k^{\mu_k}\}$ мультижиынының элементтерімен толтырамыз. Пайда болған Юнг таблицалар санын $a_{\lambda\mu}^{\upsilon}$арқылы белгілейік. Демек

Теорема 1: Айталық $\lambda \vdash k, \mu \vdash l$болсын. Онда

$$m_\lambda h_\mu = \sum_{\upsilon \vdash k+l} a_{\lambda\mu}^{\upsilon}\, m_{\boldsymbol{\upsilon}}.$$

Айталық $\lambda \vdash n, \mu = (\mu_1, \mu_2, \dots, \mu_k) \vdash n$, мұндағы μ_1 1-лердің саны, μ_2 2-лердің саны,..., μ_k k-лердің саны.Енді сүлбесі λ болатын Юнг диаграммасының қатардағы сандарын солдан оңға қарай өсу ретімен $\{1^{\mu_1}, 2^{\mu_2}, \dots, k^{\mu_k}\}$ мультижиынының элементтерімен толтырамыз.Пайда болған Юнг таблицалар санын$b_{\lambda\mu}^{\upsilon}$ арқылы белгілейік. Демек

Теорема 2: Айталық $\lambda \vdash k, \mu \vdash l$болсын. Онда

$$m_\lambda e_\mu = \sum_{\upsilon \vdash k+l} b_{\lambda\mu}^{\upsilon} m_{\boldsymbol{\upsilon}}.$$

Айталық $\lambda \vdash n, \mu = (\mu_1, \mu_2, \dots, \mu_k) \vdash n$, мұндағы μ_1 1-лерден тұратын лента, μ_2 2-лерден тұратын лента,..., μ_k k-лерден тұратын лента. Енді сүлбесі λ болатын Юнг диаграммасының қатардағы сандарын солдан оңға қарай кемімеу ретімен (ленталар тек горизонталь орналасу керек) толтырамыз. Пайда болған Юнг таблицалар санын $c_{\lambda\mu}^{\upsilon}$ арқылы белгілейік. Демек

Теорема 2: Айталық $\lambda \vdash k, \mu \vdash l$болсын. Онда

$$m_\lambda p_\mu = \sum_{\upsilon \vdash k+l} c_{\lambda\mu}^{\upsilon} m_{\boldsymbol{\upsilon}}.$$

Сілтемелер

[1] R.P.Stanley, Enumerative Combinatorics, Volume 2, Cambridge University Press, 1999

11 сәуір 2018 ж. 5 секция: Мектепте және ЖОО-да жаратылыстану ғылымдарын оқыту теориясы мен әдістемесіндегі өзекті мәселелер

Актуальные вопросы теории и методики естественнонаучного образования в школе и вузе

Current issues of science education theory and methodology in schools and universities

Yüksek ve Orta Öğretimde Fen Bilimleri Eğitimi Teorisi ve Uygulamasındaki Güncel Sorunlar

INVESTIGATION OF ATTITUDES OF FUTURE MATH TEACHERS

Choban A.U
Suleyman Demirel University

Abstract

The purpose of this study is to explore future math teachers' values and attitudes to math and examine their understanding of their teaching profession. The participants in this study were 20 math teacher candidates studying at Philology and Educational Sciences Faculty, Suleyman Demirel University in their 4th academic year. The research data have been collected from 3 questionnaires; namely, Personal Values , Attitudes towards Teaching Profession , and Attitude towards Math. Findings revealed that majority of teacher candidates have low attitude to teaching profession, however , they demonstrated strong interest in learning math. Findings of this study will be a guiding spirit to teacher educators for the enhancement of pre-service teacher education programs.

Key words: *Teacher Personality, Teacher Values, Attitude, Teaching profession, Teacher Candidates*

(Мақаланың толық мәтні SDU хабаршы журналында жарияланады)

14.07.09

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ В ОСНОВНОЙ ШКОЛЕ С ПОМОЩЬЮ STEM ОБРАЗОВАНИЯ

Муқанова Мақпал Абусадыққызы
учитель информатики, Назарбаев Интеллектуальная школа химико-биологического направления города Алматы

Вьюшкова Екатерина Александровна, старший менеджер Центра образовательных программ АОО Назарбаев Интеллектуальные школы

Аңдатпа

Қазір технологияның дамыған ғасыры, жаңа инновациялар мен роботтардың, жасанды интеллект зерттеліп жатқан ғасыр. Бұл уақытта балаларды дәстүрлі білім беру немесе репродуктивтік білім беру арқылы оқыту мүмкін емес, ол оңтайсыз болып табылады. Қазіргі педагогика негізі баланы оқыту емес, оны дұрыс оқуға үйрету болып табылады. Балалардың сабаққа деген қызығушылығын ояту керек, қызығушылық танытқан оқушы, сабақ тақырыбын біле сала, ол тақырыпқа байланысты ақпараттың бәрін ізденуі, қызығуы арқасында бәрін оқығысы келетін болады. Үздік мұғалім, үйретететін адам емес, ол мотиватор болуы керек. STEM бойынша білім берудің негізінде, оқушыларды қосымша ынталандыратын, жаратылыстану-математика пәндерінің интеграциясы жатыр. Заман талабына сай, оқушы бойындағы функционалдық сауаттылық қабілеттерін дамыту, келтірілген әдіс бойынша жүзе асырылады.

Түйінді сөздер: STEM, интеграция, робототехника, құрылыс, білім, ғылым, функционалдық сауаттылық

Аннотация

Сейчас век технологий, век новых инновации и роботов, век где уже исследуют искусственный интеллект. В это время нельзя и невозможно обучить детей по традиционному обучению того времени, или как мы говорим репродуктивное обучение. Она является не оптимальной в наше время, сейчас обучение заключается в том, чтобы научить детей учиться,

а не учить их самому. Детей надо заинтересовать уроком, а не учить, заинтересованный ученик сам захочет и сам узнает все что касается темы этого занятия. Великий учитель, не тот, кто учит, а тот, кто мотивирует. В основе STEM образования лежит интеграция естественно-математических предметов, что дает дополнительный интерес и мотивацию для дальнейшего изучения предмета. В соотвествии с развивающимися тенденциями в образовании, развитие функциональной грамотности у учащихся, было реализовано через вышесказанный метод.

Ключевые слова: STEM, интеграция, робототехника, конструирование, образование, наука, функциональная грамотность

Abstract

Nowadays, the technology, the newest innovations and robots, have already experimented with artificial intelligence. This is not the time to teach or teach the traditional teaching of the entire time, or how we say reproductive teaching. It is either optimal for our time, nowadays the teaching is done in order to teach children to learn, and to teach them self. The kids need to be taught to do the same or to teach, the instructor needs to be self-evolved and learn all about this topic. A great teacher or a rudeness, who is a teacher, and a rattle, who motivates. On the basis of the STEM education, the integration of the natural and mathematical objects, which gives a distinctive interrelation and motivation for long learning. In developing the development trends in education, developing functional literacy, it was realized through a simplistic method.

Key words: STEM, integration, robotics, design, education, science, functional literacy

В наше время образованию уделяется очень большое внимание, и с каждым годом техника преподавания, приемы преподавания, сами учащиеся выходят на другой уровень, более развитый, оптимальный, уровень с обязательным применением новых информационно-коммуникационных технологий. Но наряду с этим развитием, работа учителя не усложняется, а наоборот, облегчается. Становится более интересно вести урок, появились возможности для автоматизированной проверки работ учащихся. В этом заключается одна из основных целей приемов педагогичекой техники. Приемы основаны на нескольких принципах, главным из которых является идеальное управление.

Сущность этого принципа заключается в том, что управления нет, а его функции выполняются. Каждый знает, что ему делать. И каждый делает, не потому что от него требует учитель, а потому что он хочет этого сам. **Идеальная дидактика**: ученик сам стремится к знаниям так, что ничто не может ему помешать. Пусть гаснет свет – он будет читать при свечах [1].

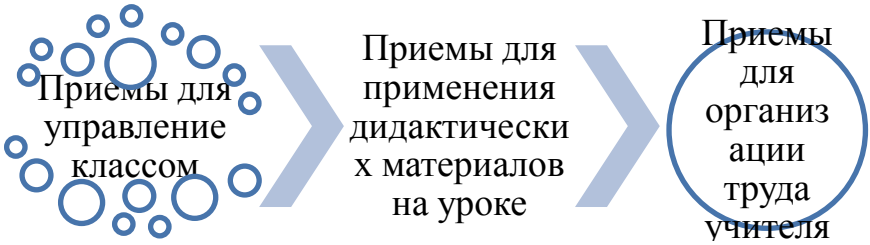

Рисунок 1. Три разряда приемов педагогической техники

STEM является интегрированной средой которая совмещает в себе "**S**cience" - науку, "**T**echnology" – технологию, "**E**ngineering" – инженерию и "**M**athematica" – математику. В силу своей новизны метода, в наше время STEM разделили на несколько видов, основные из них **STREM** – где добавили "**R**obotics" – робототехнику и **STEAM** - где предусмотрен "**A**rt" – искусство, дизайн.

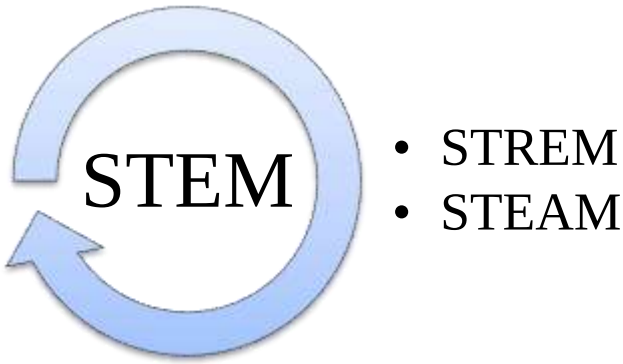

Рисунок 2. Виды STEM образования

В настоящее время в мире происходит четвертая технологическая революция: стремительные потоки информации, высокотехнологичные инновации и разработки преобразовывают все сферы нашей жизни. Меняются и запросы общества, интересы личности [2].

Рисунок 3. Основные концепции современного преподавания

Если раньше на уроке труда девочки шили фартуки, а мальчики работали с деревом или металлом, то в настоящее время этого просто недостаточно. Робототехника, конструирование, программирование, моделирование, 3D-проектирование и многое другое – вот что теперь интересует современных школьников всего мира. Для реализации этих интересов необходимы более сложные навыки и компетенции. Важно не только знать и уметь, но также исследовать и изобретать. Необходимо одновременно развиваться в таких ключевых академических областях, как наука, математика, технологии и инженерия, которые можно объединить одним словом – STEM (science, technology, engineering and mathematics) [2].

Проведение STEAM урока считается новаторскими методиками, где необходимо развивать инженерные, технические навыки детей и знания по робототехнике. Приемы педагогической техники также можно внедрить в использований STEM образования.

Анализ результатов методики и их влияние на эффективность обучения

Каждый ребенок который находится в стенах школы одаренная личность, индивид которому нужен аналогичный подход. Как говорил Альберт Эйнштейн: «Каждый – гений. Но если вы будете оценивать рыбу по ее способности лазить по деревьям, она так и проживет всю свою жизнь, веря в то, что она глупая». Каждый ученик развит по своему, поэтому не надо стараться из всех сделать программиста или профессора технических наук, нужен индивидуальный подход к каждому одаренному ученику [3].

Преимущество STEAM урока было не количестве методов или заданий, которые можно внедрить на урок, а качество его применения,

где успешность методики можно увидеть через качество знаний, рефлексию учеников и учителей. Непосредственным доказательством успешного применения модуля было повышение заинтересованности учащихся к предмету.

Для формирования функциональной грамотности учащихся, учитель не имеет право преподавать по традиционному виду преподавания, где учитель был центром внимания, источником знаний и напрямую отвечал на все вопросы учащихся. Репродуктивное обучение не позволяет развивать критическое мышления учащихся, самообучение, и саморегуляцию, а программы не позволяют ориентироваться на практику и решить жизненные задачи в быту или в сообществе. В связи с этими изменениями сейчас идет инновации в образовании, и STEM образование не исключение. STEM позволяет оживить урок, мыслить критически, развивать у учащихся такие навыки как моделирование, исследование, практическое применение, программирование и многое другое. Почему наши ученики не знают, кем стать до 11-го класса? Вы не задавали себе этот вопрос? Ответ прост. Мотивация. Если ученика заинтересовать методикой преподавания, сделать урок чуточку необычным, научить решать жизненные проблемы с которыми они сталкиваются каждый день, если мотивировать ученика, то почему бы ему и не выбрать этот предмет для дальнейшего углубленного изучения?! STEM позволяет не только самому получить удовольствие от проведенного урока, но и мотивировать учащихся на дальнейшие научно-исследовательские проекты, стартапы, создание интеллектульных игр.

Список использованной литературы

1. *Гин А. А.* Приёмы педагогической техники: Свобода выбора. Открытость. Деятельность. Обратная связь. Идеальность: Пособие для учителей. — Гомель: ИПП «Сож», 1999. — 88 с.

2. Статья на тему: Развитие STEM-образования в мире и Казахстане, *"Білімді ел - образованная страна" №20 (57) от 25 октября 2016г.*

3. *Гин А. А., Кудрявцев А. В., Бубенцов В. Ю., Серединский А.* Теория решения изобретательских задач: учебное пособие I уровня: Учеб.-метод. Пособие. — М.: Народное образование, 2009. — 64 с.: ил.

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ ПО РАЗВИИВАЮЩЕЙ СИСТЕМЕ ОБУЧЕНИЯ Л.В.ЗАНКОВА

Қадыр Даяна Қайратқызы, Генеза Руфина Рахимовна
Сулейман Демирель университеті

На сегодняшний день такой навык, как умение решать задачи, играет особую роль в нашей жизни. Ведь жизнь ставит перед каждым человеком множество задач, которые требуют от человека умения рассуждать, анализировать, сопоставлять, делать умозаключения. Школьные задачи готовят человека к взрослой жизни. В процессе анализа и решения задач у человека формируются базовые знания математических наук, совершенствуются навыки вычисления, развивается логическое мышление. Именно в начальных классах ребенок должен научиться основным способам общения, не бояться проблемных ситуаций, получить опыт их решения, развить в себе любознательность, потребность в познании. Умение нужным образом преподавать имеет существенное влияние на интерес ребенка к предмету, к решению сложных задач на своем пути.

Система обучения, разработанная профессором Леонидом Владимировичем Занковым, крупнейшим специалистом в области психологии и педагогики, считается развивающей и следует дидактическому принципу «обучение на высоком уровне трудности с соблюдением меры трудности». Отличительной особенностью программы является освоение материала в быстром темпе. Программа опирается на научные исследования особенностей мышления школьников младших классов, при этом особое значение придается нравственному, эстетическому развитию. Цель программы – оптимальное общее развитие не всех учащихся, а каждого ребенка в отдельности. Ведущая роль при этом отводится теоретическим знаниям.

Задачи обучения по системе Занкова:

- формирование целостной широкой картины мира средствами науки, литературы, искусства;

- создание условий для осознания процесса учения каждым школьником;

- реализация активных форм познания: наблюдение, опыты, дискуссия;

- актуализация практической значимости изучаемого материала для обучающихся;

- развитие информационной культуры – проведение исследовательских и проектных работ.

За период обучения в начальной школе ученики, обучающиеся по этой системе, приобретут базовые навыки работы с информацией. Они научатся устанавливать причинно-следственные связи, строить умозаключения на основе полученной информации, принимать её или подвергать сомнению, перепроверке. Все предлагаемые данной системой задания многогранны, они позволяют работать на формирование предметных навыков и универсальных учебных действий в полном соответствии с требованиями Стандарта.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА МАТЕМАТИКА САБАҒЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Тасқараева Динара Бақытбайқызы
Сулейман Демирель атындағы университет

Абстракт

Елбасының «Қазақстан жолы — 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ атты Жолдауында «Ұлттық білім берудің барлық буынының сапасын жақсартуға бізді ауқымды жұмыс күтіп тұр. Осыған орай, үлкен жауапкершілік жүктеліп отырған мұғалімдерге жаңашылдықпен жұмыс жасауға тура келеді. Ең алдымен барлық пәндер бойынша білім сапасын арттыру керек.» деп айтылған.

Еліміздің егемендік алуына байланысты жалпы білім беру жүйесі айтарлықтай дәрежеде кайта қаралып, оны жетілдіру жолдары іздестірілуде. Болашақ қоғам мүшелерінін өмір сүріп нәтижелі қызмет етуінде математикалық білімдердің жасайтын ықпалы мол.

«Мұғалім көп әдісті білуге тырысуы керек. Оны өзіне сүйеніш, қолғабыс нәрсе есебінде қолдануы керек »,- деп Ахмет Байтұрсынов айтқандай қазіргі заман талабына сай білім беру мәселесі сол қоғам мүддесіне сай болуы керек. Өз ісінің шебері ғана жоғары жетістіктерге жетеді.

Математика пәнін жақсы, терең білетін, күнделікті сабақтағы тақырыпты толық қамтитын, оны оқушыға жеткізе алатын, әр түрлі деңгейдегі есептерді шығара білу іскерлігі, оқытудың дәстүрлі және ғылыми жетілдірілген әдіс – амалдарын, құралдарын еркін меңгеретін, оқушылардың пәнге қызығушылығын арттыра отырып дарындылығын дамытудағы іздену-зерттеу бағытындағы тапсырмалар жүйесін ұсыну өмір талабы.

Орта мектепте математиканы оқытудың білімділік мақсаты барлық оқушыларды математика ғылымының негізі болатын білімдер жүйесімен және ол білімдерді саналы түрде шығармашылықпен қолдана алудың іскерлігі мен дағдыларын берік қалыптастыру мен ой-өрісін дамыту болып табылады.

Ал оның негізгі бастауыш сыныптарда қаланбақ. Сондықтан да бастауыш сынып математика сабағында әр түрлі тиімді әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, оқушылардың білім сапасын арттыру көкейкесті мәселе.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ МАТЕМАТИКА САБАҒЫНДАҒЫ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУ ЖҮЙЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ.

Садуакасова Айсулу Мухтаровна, Худайберганова Аяна Жанибекқызы, Палмағамбет Ернар Бауыржанұлы

Сулейман Демирель Университеті

Абстракт

Әрбір бастауыш сынып мұғалімі оқушылардың логикалық ойлау жүйесін дамыта білуі керек. Бірақ оны қалай іске асыру елімізде әлі де даму жолында.

Логикалық ойлау жүйесінің дамуында математика пәні ерекше рөл атқарады. Біздің бұл пәнді ерекше деп санауымыздың себебі, мектепте, яғни, бастауыш сыныптарда оқытылатын ең теориялық ғылым – математика. Математиканы игеру арқылы есте сақтау және сөйлеу қабілеттерін дамытуға, тұрақтылықты, сабырлылықты және жеке бастың шығармашылық потенциалын қалыптастыруға болады.

Бүгінгі таңда білім беру ісі оқушының жас ерекшеліктеріне сай бағытталып, соның ішінде ең алдымен баланың жеке және жалпы дамуға дайындығы туралы мәселелерді шешуді көздейді. Әсіресе, математика сабағында бастауыш сынып оқушыларының логикалық тұрғыда ойлау жүйесін қалыптастыруға көңіл аударылып жатыр.

Қандай да болмасын пәнді оқыту барысында арнайы мақсат-міндеттер айқындалады. Сондай мақсат-міндеттердің бірі – бастауыш сынып оқушыларын математика пәніне бейімдеу. Математика сабақтарын оқыту оқушылардың танымдық қабілетін дамытуға және логикалық ойлау жүйесін қалыптастыруға көмегін тигізеді.

Көптеген педагогтар мен психологтардың бақылауынша, бастауыш сыныпта ойлау жүйесі дамымаған бала, орта сыныпқа ауысқан кезде үлгерімі төмен оқушылардың қатарына қосылуы әбден мүмкін. Қазіргі заманда адам баласынан деректерді тез қабылдау және оны талдап, қорыту талап етіледі. Осы жерден логикалық ойлау жүйесін дамытуда қандай методтарды қолдана аламыз деген сұрақ туындайды.

Біздің мақаламыздың мақсаты – қазіргі таңда шет елдерде дамып қолданыста жүрген методтарды еліміздегі оқыту жүйесіне енгізуге үлес қосу.

ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ ПОДХОД К УЧАЩИМСЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Жұмашев Бекжан, Мұса Назым

Сулейман Демирель университеті

Абстракт

Математика издавна считается одной из самых сложных дисциплин. Познание этой науки начинается в хорошо знакомом всем месте - в школе, и в знакомое всем время - в детстве. Именно годы начальной школы самые важные в обучении математики, так как в эти годы формируется фундамент необходимых знаний, способстующих не испытывать трудности в дальнейшем в изучении нового, более сложного материала. Учитель, а также его метод обучения, являются самыми важными составляющими в изучении математики в начальных классах. Несмотря на то, что каждый ребенок индивидуален, и к каждому нужен индивидуальный подход, в данное время во многих школах Казахстана обучают детей по шаблону. Поэтому, мы, будучи студентами педагогической специальности, хотели бы затронуть эту проблему и попытаться найти ее решение.

ҰБТ ЖЕҢІСІНІҢ РЕЦЕПТІЛЕРІ

Сұлташ Инабат Қажымғалиқызы, Құдіретбай Гүлжан Ерболатқызы
Сулейман Демирель университеті

Абстракт

Ұлттық Біріңғай Тестілеуден жоғарғы балл жинаудың РЕЦЕПТІЛЕРІ десек көз алдымызға не елестейді? Мүмкін ШПОР (қосымша анықтама құрал)... Ұялы телефон... Әлде белгісіз көке-жәкелер ме?...ЖОҚ!

БІРІНШІ РЕЦЕПТ - баланың өз мақсатын айқындау барысында **СҮРІНБЕУ**!

ЕКІНШІ РЕЦЕПТ – баланың өз мақсатына деген 100%-дық **СЕНІМДІЛІК** және **ҚҰЛШЫНЫС**!

Еуропаның көптеген дамыған мемлекеттері бала тәрбиесіне бей-жай қарамайды. Бала тәрбиесіне келгенде: баланың жан-жақты дамуына көп көңіл бөледі. Баланың әр ісіне сенімділік көрсетеді. Яғни, бізідң ҮШІНШІ РЕЦЕПТ ол – **АТА-АНАНЫҢ баласының қойған мақсатына ҚОЛДАУ КӨРСЕТУІ**!

ҰЛТЫҚ БІРІҢҒАЙ ТЕСТІЛЕУ барысы сіз үшін қиын болса, онда біздің құрған РЕЦЕПТ арнайы - СІЗ ҮШІН!

11 сәуір 2018 ж. 6 секция: Түркітанудың өзекті мәселелері мен түрік тілін шетел тілі ретінде оқытудағы жаңашыл көзқарастар

Актуальные проблемы тюркологии и современные подходы в преподавании турецкого языка как иностранного

Current issues of Turkology and contemporary approaches in teaching Turkish as a foreign Language

Türkolojinin güncel sorunları ve Türkçenin yabanci dil olarak öğretimindeki yeni yaklaşımlar

TÜRKÇE DEYİMLERİN ÖĞRETİMİNDE TELEGRAMDAN YARARLANMA

Сері Ботакөз

Сулейман Демирель университеті

«Шетел тілі: екі шетел тілі мамандығы» 2-курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Ph.D, ассоц. профессор **Алтыншаш Құрманәлі**

Özet

Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenler günlük hayatta deyimlerle sıkça karşılaşırlar. Bu durum Türkçenin yabancı dil olarak öğreniminde güçlük oluşturarak, hedef dilde iletişimin oluşmasını engellemektedir. Dolayısıyla dilin etkin kullanımı için deyimlerin öğretimi kaçınılmaz hale gelmektedir. Mobil internet kullanımının artması ve akıllı telefonların iyice hayatımıza girmeye başlaması ile birlikte klasik telefon kullanma alışkanlığımızda değişmeye başlamıştır. Bu nedenle çalışmamızda yabancılara Türkçe deyimlerin öğretiminde mobil uygulaması olan Teltgram kullanımının etkisini araştırmış bulunmaktayız. Makalede yabancılara Türkçe deyimlerin öğretiminde Telgramın kullanımının yarararı üzerinde durulacak, uygulamalara yer verilecek ve Telegram kullanımının öğrencilerin başarı düzeyine etkisinden bahsedilecektir. Kaynak tarama, anket, görüşme, testler vs. araştırma yöntemleri kullanılmış olup, yabancılara Türkçe deyimlerin öğretiminde Telegramın öğrenci başarısına etkisi pedogojik deneylerle kontrol edilmiş ve araştırmanın deneysel sonuçları tablolar ve grafiklerle gösterilmiştir.

Anahtar sözcükler: Türkçe dersleri, Türkçe deyimler, deyim öğretimi, iletişim, telegram, telegramın etkisi.

Түйін

Тілді жете меңгеру үшін фразеологиялық тіркестерді де үйрену қажет екені баршаға аян. Мобильдік интернеттің қолданысының артуы және ақылды телефондардың өмірімізге кіре бастауымен күнделікті телефон қолданысы да өзгеріске ұшырады. Осы себеппен ғылыми жұмысымызда түрік тіліндегі фразеологиялық тіркестерді үйретуде Телеграмма мобильдік қосымшасының тиімділігін зерттедік. Мақалада түрік тіліндегі фразеологиялық тіркестерді үйретуде Телеграмма қолданысының пайдаларына тоқталып, Телеграмма қолданысының студенттердің фразеологиялық тіркестерді үйреніне ықпалы баяндалады. Ғылыми жұмыс барысында жүргізілген педагогикалық эксперименттер, сауалнама, сұхбаттар т.б. нәтижелері ұсынылады.

Түйін сөздер: түрік тілі сабақтары, түрікше фразеологизмдер, фразеологизмдерді оқыту, коммуникация, телеграмма, телеграмманың ықпалы.

Giriş

Türkçenin deyimler yönüyle oldukça zengin bir dil olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bu zenginliğe ulaşmadan Türkçe öğrendim diyemezsiniz. Türkçe öğrenmenin en büyük yolu deyimleri öğrenmekten geçiyor. Türkçe'yi güzel konuşmak Türkçe'nin inceliklerini ortaya koymak için insan deyim kullanmadan ağzını açamıyor. Sayfalarca yazılacak bir yazıyı dakikalarca anlatılacak bir konuyu bir deyimle anlatıveriyorsunuz. Deyimlerin kullanımı öğrencilerin konuşma ve yazma becerilerin geliştirilmesinde ve sözcük hazinelerinin zenginleşmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Şimdiye kadar Türkçe deyimlerin öğretimi ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmada yabancılara Türkçe deyimlerin öğretiminde Telegram kullanımının yararından bahsedilecek ve uygulamalara yer verilecektir.

Araştırma amacı. Araştırmanın amacı yabancı dil olarak Türkçe deyimlerin öğretiminde Telegram kullanımının öğrencilerin başarı düzeyini ne şekilde etkilediğini araştırmak ve bu araştırma ışığında iletişim bakımından son derece önem taşıyan Türkçe deyim öğretimini kolaylaştırmak ve gün geçtikçe önem kazanan Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine katkı sağlamaktır.

Araştırmanın yöntemi. Bu araştırma, deneye katılan ögrencilerin Telegramla Türkçe deyimler öğrenimindeki başarı düzeyini tespit etmeyi esas alan bir çalısmadır. Araştırmada tek grup oluşturulmuş olup, öntest ve sontest uygulanmış ve kaynak tarama, anket, görüşme, test vs. yöntemler yapılmıştır.

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Deyimlerin Önemi

Aksoy'e göre, "Deyim, dil biliminde, kavramları, durumları hoşa giden bir anlatımla ya da özel bir yapı ya da söz dizimi içinde belirten ve çoğunlukla gerçek anlamlarından ayrı anlamlara gelen sözcüklerden oluşan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümcedir. İki veya daha çok sözcükten kurulu bir çeşit dil ifadesi olan deyimler, duygu ve düşünceleri dikkati çekecek biçimde anlatan ad, önad, belirteç, yalın ve birleşik eylem görünüşlü dilsel yapılardır. Çoğunlukla temel anlamları dışında kendilerine özgü anlamları olan deyimler, karşılık gelen sözcükler ve aynı dil bilgisi biçimleriyle başka dillere çevrilemezler" [1, s. 6].

Dillerdeki her deyim bir kültür birikiminin sonucunda oluşmuştur. Deyimlerimiz dilimizi süsleyen inceliklerini ortaya koyan ve dilimizin çoğunu oluşturan sarsılmaz yapı taşlarıdır. Konuşmaya bir başladı mı inci tanesi gibi dökülüverir art arda dilimizden.

Kavas ise deyimlerle ilgili görüşlerini şöyle ifade etmektedir: "Yazıya kuvvet veren, konuşmayı güzelleştiren ve dilin ifade gücünü artıran deyimler,

asırlardan beri halkın hafızasında yaşamış; bu sözler millet hayatının temel değerlerini ve inançlarını aydınlatmada ve yaşatmada önemli bir rol oynamışlardır" [2, s.15].

Melek Çe'nin de deyimiyle: "Güzel Türkçemizde birbirinden güzel deyimler var. Söz ustaları yeri geldikçe tumturaklı bir şekilde yerine kondurur onları. Bütün sözler uçup gider ama deyimler aklımızda kalır. Herhangi bir yerde onlara rastlarsanız, çorbada tuzu bulunanlara, iki dirhem bir çekirdek giyinenlere, etekleri zil çalanlara gülümsersiniz ister istemez" [3, s.7].

Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenler günlük hayatta deyimlerle sıkça karşılaşılır. Bu durum Türkçenin yabancı dil olarak öğreniminde güçlük oluşturarak, hedef dilde iletişimin oluşmasını engellemektedir. Dolayısıyla dilin etkin kullanımı için deyimlerin öğretimi kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu nedenle çalışmamızda yabancılara Türkçe deyimlerin öğretiminde Telegram kullanımının etkisini veya başka bir deyişle Telegramın Türkçe deyimlerin öğretimine katkısını araştırmış bulunmaktayız.

Neden Telegram?

Bulunduğumuz bilgi ve teknoloji çağında öğretmenler olarak görevimiz, öğrencilere bilgiyi vermekten çok, öğrencinin doğru bilgiye ulaşması için rehberlik yapmaktır. Bu da ancak öğrencinin dilinden konuşmayı bilmekle sağlanabilir. MWC 2016 kapsamında Barselona'da yapılan bir duyuruya göre Telegram'ın aylık aktif kullanıcı sayısı önemli bir eşik olan 100 milyona ulaşmış durumda. Geçtiğimiz yıl Mart 2015'te, aylık 35 milyon aktif kullanıcı sayısına ulaştığını duyuran servis, bir yıldan kısa sürede kullanıcı sayısını neredeyse üçe katlamayı başarmış görünüyor [4].

Teknoloji ilerledikçe eğitime olan katkısı da göz ardı edilmemeye başlamıştır. Tarihteki tarih ile alakalı başlıklar yeni güne yakın kelimeler ile değiştirilmeye başlandı. Örneğin önceden Endüstri Çağı olarak bilinen bu isim bilgisayarın ve internetin 1995'te kullanımının serbestleşmesi ile Enformasyon

kelimesi ile değişti. Teknolojinin bu kadar yaygınlaştığı bu dönemde her alanda değişikliğe sebep olan teknoloji her alanda hizmet vermektedir. Bu yenilik sayesinde dünya yeni bir çağa adım atmış oldu. Her alanda değişikliğe sebep olan teknoloji eğitim alanında da değişikliğe sebep olmuştur. Gelişmiş ülkeler teknolojiyi eğitim alanının hemen her yerinde kullanmaya başladılar. Ve bunun sonucunda teknolojinin eğitime katkısı göz ardı edilemeyecek kadar büyük bir hal aldı.

Zaman ve mekân sınırlaması olmadan (mobil tabanlı), paylaşımın, tartışmanın esas olduğu bir insanî iletişim şeklidir. Sosyal medya platformlarında insanlarla buluşur ve iletişimde bulunursunuz. İnsanlara yardım eder, yardım alır, sorularına cevap verir ve kendi sorularınızı sorarsınız. Bu bakımdan sosyal medya resmi olmayan eğitim yollarından da bir tanesidir [5].

Türkçe deyimlerin öğretiminde sosyal medya olan Telegram'ın kullanımının önemine değinmeden önce instagramın ne olduğunu açıklamakta yarar görüyorum.

Telegram nedir ve nasıl kullanılır?

Telegram, güvenli ve hızlı anlık mesajlaşma sağlayan ücretsiz bir mesajlaşma uygulamasıdır. Telegram ile mesajlar çok güçlü bir şekilde şifrelenerek iletilir. Aynı şekilde bu mesajlar yine şifreli bir şekilde saklanır. Telegram bulut tabanlı bir mesajlaşma yazılımıdır. Bu sayede mesajlarınıza farklı platformlardan ve her yerden erişebilirsiniz. Telegram mesajları diğer mesajlaşma yazılımlarına göre çok daha hızlı bir şekilde iletir.

Telegram ile mesajlaşma grupları da oluşturmak mümkündür. Bu mesajlaşma gruplarına 100 bin kullanıcıya kadar kişi ekleyebilirsiniz.
Yine Telegram ile dosya gönderimi mümkündür. Türü ne olursa olsun her tür dosya Telegram ile gönderilebilir.

Telegram bir diğer özelliği mesajların kendi kendini yok edebilmesidir. Yani siz karşı tarafa zaman ayarlı bir mesaj gönderebilirsiniz. Vakti geldiğinde mesaj kendini yok edecektir. Yani Telegram tüm farklı işletim sistemlerinde, patformlarda çalışır.

Uygulama

2017-2018 eğitim-öğretim yılında mart ayından itibaren bir aylık zaman zarfında haftada10 deyim olmak üzere Telegramla deyim öğretimi uygulaması yaptım. İlk önce deyim resimle sunulmuştur. Sonra deyimin açıklaması yapılmış ve birer örnek cümle verilmiştir. 10 deyim sonrası kısa test yapılmıştır. Araştırma esnasında kaynak tarama, anket, gözlem, görüşmeler ve testler yapılmıştır.

Tele2 3G
20:47
27%
Chats
Deyimler Dünyası!
17 subscribers
Deyimler Dünyası!
Deyimin Anlamı: Haddinden fazla öfkelenme, kızmak, sağa sola ateş saçmak."Yeni saatimi kırdığımı öğrenen annem küplere bindi."
34 14:32
KÜPLERE BİNMEK
ÇOK KIZMAK,
SİNİRLENMEK
ÖFKELENMEK
36 14:33
Deyimler Dünyası!
Deyim : Ayak diremek
35 14:35
Deyimler Dünyası!
Deyimin Anlamı: Bir şeyde
Silent Broadcast

Sonuç

Bir dilin söz varlığının önemli bir bölümünü oluşturdukları ve çeşitli özelliklerini yansıttıkları için deyimler öğrenilmedikçe, dil öğrenimi çabası eksik kalır. Bu nedenle, dile iyice hakim olabilmek için bir dilin önemli zenginliklerinden olan deyimlerin öğrenilmesi gerekmektedir. Deyim öğretiminin hedefi, dil öğrenenlere amaca ve seviyeye uygun olarak deyimlerin kalıcı olarak kazandırılmasıdır. Bu bağlamda Telegramın, deyim öğretiminde ve pekiştirilmesinde çok büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Yapılan testler ve anketlerden çıkan sonuçlardan yabancılara Türkçe deyim öğretiminde Telegram uygulamasının oldukça başarılı olduğu tespit edilmiştir. Üzerinde deney yapılan öğrencilerin hemen hemen hepsi bu uygulamadan oldukça

memnun olduğunu, Telegram sayesinde deyimleri daha kolay ve daha kalıcı öğrendiklerini ve Telegram deyim öğrenmekten zevk duyduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca deyimlerin zor anlaşılır ön yargısını yıkmayı başardığımızı gördük. Bu çalışma sonucunda aldığımız olumlu yorumlar neticesinde Telegramla Türkçe deyim öğretimini geliştirmeye ve yaygınlaştırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmayı amaçlamaktayız.

KAYNAKÇA

1 Aksoy Ö. A. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. – İstanbul: İnkılap Kitapevi Yayınları, 1988.

2 Kavas Y. Örnekli Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü. –İstanbul: Ötüken Yayınları,1999.

3 Çe M. Deyim Mi Demeyim Mi? –İstanbul: Uğurböceği Yayınları, 2008.

4 tr.wikipedia.org/wiki/Telegram

5 tr.wikipedia.org/wiki/Sosyal_medya

6 Çizmeciler O. Ünlü Deyimler ve Öyküleri. –İstanbul: Kastaş Yayınları, 1982.

7 Pala İ. İki Dirhem Bir Çekirdek. – İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ТІЛДЕРІНДЕГІ АҚ / ҚАРА СӨЗДЕРІ ҰЙЫТҚЫ БОЛҒАН ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРГЕ ЛИНГВОМӘДЕНИ ТАЛДАУ,

Қалибек Жайдар

Сулейман Демирель атындағы университет

Педагогикалық және гуманитарлық ғылымдар факультеті

«Қазақ филологиясы» мамандығы 2-курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Ph.D, ассоц. профессор **Алтыншаш Құрманәлі**

Бүгінгі таңда лингвистикада түр-түс атауларының зерттелуіне айрықша мән беріліп келеді. Түр-түс атаулары– әрбір халықтың ұлттық мәдениетін танып-білудің негізгі құралы. Зерттеушілердің бұл салаға қызығушылықпен қарауының басты себебі – осында. Мәдениетаралық қатынастың кеңеюіне байланысты, тілі, діні, мәдениеті әр түрлі тілдердегі түр-түс концептісін ашатын сөз тіркестеріне лингвомәдени талдау жасау арқылы, «түр-түс» атауларының тілдегі ұлттық-мәдени ерекшелігін анықтау өзекті мәселе болып табылады. Мақалада ғылыми зерттеулерде қара түске байланысты атаулар мағынасына қарай бірнеше топқа бөлініп, жамандықтың; қатыгездіктің; бастапқылықтың; киелілiктің қарапайымдылықтың; қайғы-мұңның белгілері ретінде қарастырылады.

Зерттеу жұмысымыздың дереккөздері ретінде «Қазақ әдеби тілінің сөздігі» 1-2 томдар [1], І. Кеңесбаевтың «Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі» [2], Ә. Қайдаровтың «Халық даналығы» [3], Ө.Тұрманжановтың «Қазақ мақал-мәтелдер сөздігі» [4], Ө.Аксойдың «Түрік мақал-мәтелдер сөздігі» [5], М.Йуртбашының «Түрік мақал-мәтелдер сөздігі [6], М.Язганның «Түрік мақал-мәтелдері, жаңылтпаштары» [7], т.б. еңбектер пайдаланылды.

Қазақ тіл білімінде түр-түс атаулары Н.Аитова [8], Ш. Жарқынбекова [9], S. Küçük [10],

т.б. ғалымдардың зерттеу еңбектеріне арқау болған.

Әлемнің тілдегі бейнесі мен түр-түс ұғымдарының танымдық қызметі қазақ және түрік фразеологимдерінде анық көрініс табады. Түр-түс атауларының ішінде «ақ» және «қара» түстерін қарастырмақпыз, өйткені екі халықтың танымында бұл екі түс өзіндік ерекшеліктеріменен айшықталады. Ақ түс – қазақ танымында пәктіктің, адалдықтың, тазалықтың т.б. көп мағына иеленетін түс атауы. Ақ түстің шығуына байланысты айтылған ғалымдардың пікірлері жетерлік. Солардың бірі де, бірегейі Э.В.Севортянның енбегіндегіақ түстің этимологиясына жүгінсек: «әке», «аға» - деген атаулардағы екі сөздің негізінде «ақ»-«оқ» (қартаю) етістістігінен шыққан. Ақ- ағу, (жоғары- төмен жылжу) етістігінен шыққан деген бірнеше нұсқасы қалыптасқан [11, 67-б].

Қазақ халқында ақ түс – пәктіктің, адалдықтың, құрметтіліктің белгісі. Оған мысал шамандық дәуірінен қазіргі күнге жеткен қазақ халқында «ағашқа ақ байлау»-деген түсінік бар. Айдаладағы ағашқа,не болмаса зираттардың басындағы ағашқа ақ түсті шүберек байлаған. Бұл рәсім аруақтаға, рухтарға деген құрметтілікті білдірген, яғни сыйынған. «Ақ» түстің этносимволикалық «киелілік», «қасиеттілік» мәнін әулие-әнбилерді, Қыдыр бабамызды сипаттаудан да көреміз, яғни қазақ халқының дүниетанымдық ұғымында олар ақ сақалды, ақ сәлделі, ақ шапанды қария ретінде түсіндіріледі. Айта кететін ерекшелік те осында, түрік халқында «ақ түс» албырап тұрған жастық, күштілік, мықтылық ұғымында болса, қазақ халқында дәурені жеткен қарттық кезді меңзейді. Ақ түске байланыста қазақ танымындағы ұғымдардың аясы өте кең. Оған дәлел *«ақ алтын, ақ ауыз болды, ақ бет, ақ босаға, ақ етек, ақ көйлек, ақ маңдай, ақ өлім, ақ тылсым, ақ халат, ақ арулап жөнелту, ақ жерден қара болды, ақ білектің күшімен, ақ найзаның ұшымен, ақ білек, ақ безерде көк безер болды, ақ жол, ақ киізге көтеру, ақ көз ерлі көз, ақ*

көбік қылды, ақсирақ жұт, ақ пен қара, ақ сайтаны ұстады, ақ сақалды ары тісті болу, ақ сақал қара сақал,ақ маңдай, ақ бата, ақ жаулық, ақ тылсым т.б.» сияқты көптеген семаларға ие.

Ақ түс түрік халқында «батырлық, мықтылық, күштілік, ұлылық», мағынасында қалыптасқан. Ислам дәуірі келмес бұрын шамандық дәуірінде өмір сүрген түрік халқы ақ түсті «ұлы» деп санаған. Оған мына аңыз мысал бола алады: «Үлген есімді Құдай өзінен бір адам жаратады,оның ағасы жаман рухтардың Құдайы Ерлік өзінен тағы бір адам жаратады. Бұл іске қатты ашуланған Үлген «Сенің жаратқаның-қара адам, менің жаратқаным -ақ адам болады»- деп сол кезден бастап ақтың үнемі үстемдігі күшті, әрі жоғары болыпты-мыс». Ақ түс тазалық, қолынан іс келу сияқты мәндерге ие оған мысал:

Benim yârim gelişinden bellidir.

Ak elleri deste deste güllüdür. Karacaoğlan

Түрік халқында «ақ» түспен байланысты тұрақты тіркестер төмендегідей лингвокультуремаларды бойына сіңіре отырып: *«Ak akçe kara gün içindir: Kazanmakla mutluluk duyduğumuz para dar zamanlarımızda bizi sıkıntıdan kurtarır (970), Ak göt (don, bacak), kara göt (don, bacak) geçit başında belli olur: Kimin iyi kimin kötü durumda olduğu sınav sonunda belli olur (971). Akın (beyazın) adı (var), karanın (esmerin) tadı (var): Beyaz tenli olanlar, güzel sayılır; ama bu, aldatıcı bir görünüşten ileri gelir. Gerçek güzellik ve şirinlik esmerlerdedir (972). Ak koyunu (ala keçiyi) gören, içi dolu yağ sanır: Bir şeyin dıştan görünüşüne bakarak içinin de öyle olduğunu sananlar aldanırlar (973). Ak koyunun kara kuzusu da olur: İyi ana-babadan kötü çocuklar çıkabilir (974). Ak köpeğin (itin) pamuk pazarına (pamuğa, pamukçuya) zararı vardır: Kötü şey, görünüşte iyi şeye benziyorsa iyi şeyin değeri azalır (975). Ağ ata binme, oğlan bege kulluk etme (976). Beyaz giyenin yüreğinde yağ olmaz* сияқты мәдени кодтарды көрсетеді.

Қазақ халқы мен түрік халқының ақ түске байланысты тұрақты тіркестердің ұқсас тұстарын кездестіреміз. Мысалы: *«Ақ сайтаны ұстады - ak şeker, kara şeker bir daman soya çeker, ақ киізге көтеріп хан сайлады- akçası ak olanın bakma gözünün karalığına,ақ жерден қара жер болды -ak gün ağartır, kara gün karartır, ақ білек-ak akçe ile ak baldıra güven olmaz, сүттен ақ,суден таза- ak libas tez kirlrnir, аққа құдай жақ- hesabi temiz olanın yüzü ak olur, ақ тылсым- ak koyunun kara kuzusu da olur».*

Түрік халқында қара түс- қорқыныштың, ауру, жамандық сияқты теріс мәндерге ие болса, қазақ халқында қара болды (сүйеніш, медеу болды), қара тартты (ес көрді), қара таныды (сауаты ашылды, оқыды), ақ қараны таныды (ақиқатты ажыратты) тұяқ, атамекен, күшті, ірі, қыруар, әдемі сияқты жағымды коннотациялық мәндерде де жұмсалады Мысалы: қара шаңырақ, қара халық, қара орман, қара көз, қара қас, қара шаш және т.б. Түрік халқынында қара түстің пайда болуы жоғарыдағы ақ түске байланысты мифологиямен тығыз байланысты. Қара түске байланысты **«***Kara gün kararıp kalmaz (durmaz), (koç yiğit bunalıp ölmez): İnsanın sıkıntılızamanı sürüp gitmez, arkasından ferahlı günler de gelir (1004). Kara haber tez duyulur: Ölüm gibi, başka felaketler gibi haberler,bununla ilgili kimselerin kulağına çabuk yetişir (1005). Karaya sabun, deliye öğüt neylesin: Özü bozuk olan şey, düzeltme çabalarıylaiyi duruma getirilemez (1006). Karga yavrusuna bakmış "benim ak pak evladım" demiş: Kişi kendi çocuğunugüzel, kendi eserini kusursuz görür. Başkalarına göre ne denli çirkin olurlarsa olsunlar (1007). Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan (tüyünden): Kişi kiminyanında durursa onun huyundan kapar (1008). Körün istediği iki göz, biri ela biri boz: Bazılarının elindekiyle yetinmeyip yaptığı yüzsüzlük ve açgözlülüğü bildirir (1009). Köseyle alay edenin top sakalı kara gerek:*

Başkasının eksiklikleriyle eğlenen kişinin kendisi kusursuz olmalıdır (1010)» т.б. семалы тұрақты тіркестер бар.

Қара түстің шығуына байланысты «Қарақ - көздің қарашығы, көз мәнінде түсіндіріледі. Қарақ пен көз синоним сөз. Қазір «қарашық», деп қолданылады. *«Қарақ»* сөзінен қара, қар, қараша сөздері шыққан. Демек «қара»сөзінің шығу тегі «қарақ» сөзінен туындаған. Қазақ танымында қара түспен астарласып жатқан тұрақты тіркестер баршылық. «*Қара азық, қара байлады, қара басқан, қара бастың қамын жеді, қара борбай, қара бітпеген, қара жапты, қара жаяу, қара жермен тең болды, қара жүрек, қара көбейтті, қара көз, қара күш, қара құлақ, қара мысық өтті, қара сирақ, қара тұман, қара шаңырақ, қара хабар, қара күн туды, қара қылды қақ жарған, қара жерге кіру, қара бітпеген, қара көрмегір, жаны қара бақайына кетті, бөркі қара қазандай болды, қайыспас қаражар, қара алтын, қара аруақ, қара байлады, қара жаяу емес*» т.б.

Қара түс әдемілікпен байланысты да қолданылады: Қаракөз, Қарашаш. Сонымен бірге, қара түсі – философиялық ұғым, тұрақтылықты білдіреді: қара жер, қара халық, қара мылтық.

Қара түске байланысты түрік халқында “Kazan kazana kara demiş” деген тұрақты тіркес бар. Сайып келгенде, «Әркім өзінен хабар береді» деген сөзбен айшықталады. Қазақта дәл осы тіркеске қарама қарсы мағынада «Қарға баласын аппағым дейді» деген тіркес бар. Кемшілігін кешіре білу мағынасына саяды.

Түрік халқында «karaları bağlamak» деген ұғым бар, яғни қаралы хабар немесе жаман жағдай болғанда, қара түсті киім киіп немесе қара шүберек байлаған. Қазақтардың «Қара жамылды» деген тұрақты тіркесі бұл ұғыммен дәл сәйкес келеді. Дегенмен айта кететін жайт - қаралы үйге қара тігуде қайтыс болған кісінің жас ерекшелігі ескерілген. «Ölüm

bir **kara** devedir ki herkesin kapısına çöker. Өлім – қара түйе, әркімнің есігіне шөгеді».

Қара түсіне байланысты екі халықтың ұқсастықтарына келетін болсақ, «*Қара хабар-haber tez duyulur, kötü haber çabuk yayılır, қара мысық өтті-kara kedi geçmek, қара күн туды-kara gün, қара жапты-ak gün ağartır, kara gün karartır, қара байлау- kara bağlamak*».

Қорыта айтқанда, «ақ» және «қара» сөзімен байланысты фразеологизмдер қазақ және түрік тілдерінде көптеп кездеседі. Айта кететін ерекшелік, түрік халқында «ақ түс» албырап тұрған жастық, күштілік, мықтылық ұғымында болса, қазақ халқында дәурені жеткен қарттық кезді меңзейді. «Ақ» және «қара» сөзі ұйытқы болған фразеологизмдер аталған тілдерде күрделі және көп деңгейлі түс символикасын білдіретін ауқымды ақпараттық әлеуетке ие болып табылады. Жинақталған тілдік деректерден «ақ» және «қара» түс концептілерінің мәнін айқындауға, екі халық танымындағы тілдік кодты ашып, лингвомәдени лексемаларды ашуға толық мүмкіндік беретінін байқауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1 Қазақ әдеби тілінің сөздігі. 1- том & 9 –том. –Алматы, 2011.

2 Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. –Алматы: Арыс, 2007.

3 Қайдаров Ә. Халық даналығы. – Алматы: Толғанай: 2004.

4 Тұрманжанов Ө. Қазақтың мақал-мәтелдері. –Алматы, 2004.

5 Aksoy Ö. A. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. –Ankara: Türk Dil Kurumu Basımevi, 1993.

6 Yurtbaşı M. Sınıflandırılmış Türk Atasözleri. Ankara: Ötüken, 1994.

7 Yazgan M. Türk Atasözleri, Deyimleri ve Bilmeceleri. – Almatı, 2008.

8 Аитова Н.Н. Қазақ тіліндегі түр-түс атауларының когнитивтік семантикасы. –Ақтөбе, 2006.

9 Жарқынбекова Ш. Концепты цвета в казахской и русской культурах. – Алматы: Қазақ университеті, 2004.

10 Küçük S. Türkiye Türkçesinde Renk Adları ve Özellikleri//Uluslararası Sosyal Arastırmalar Dergisi / Volume 3 / 10 Winter 2010.

11 Севортян Э.В. Этимологический словарь тюрских языков. – Москва: Наука,1974.

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ТІЛІНДЕГІ «ҚОНАҚ» КОНЦЕПТІСІНІҢ ҚҰРЫЛЫМЫ,

Кемелбекова Айдана

Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем Тілдері Университеті 3- курс студенті

Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы **Тойбаева Назкен**

Түйіндеме

Соңғы жылдары жаһандану әсерінен де дүние жүзі халықтарының арасындағы қарым қатынас, ұлт өкілдері арасындағы байланыстар да арта түсуде. Әр ұлттың түп негізі болып табылатын, мәдениетпен тығыз байланысты концептілер үлкен маңызға ие болуда. Бір ұлттың тілін үйрену үшін мәдениетін, салт-дәстүрін жетік білгеніміз абзал. Тіл, діл, дін, салт-дәстүр, мәдениет, әдебиет деп әрі жалғыстыра беруге болатын ұзын тізбек барын да білеміз.Осыған орай соңғы кездері қазақ тіл білімінде когнитивтік лингвистиканың негізгі категориясы болып табылатын концептті нақты дәйектер негізінде ашуға бағытталған еңбектердің көбейіп келе жатқаны байқалады. Зерттеулерінде ғалымдар тағдыр, өмір, өлім, мұң, бақыт, батырлық, түр-түс, сұлулық, т.б.

концептілердің мазмұнын көрсетіп, оларды жан-жақты қарастырған. Бүгінгі жұмысымызда концепттің құрылымын, яғни, концепттің негізгі қабаттары мен оның құрылымдық типтеріне жалпылама мәлімет бере отырып, қазақ және түрік тіліндегі «қонақ» концептісінің құрылымдық типтерін салыстырдық. Әрине, түбі бір түркі халықтарынан болғандықтан ұқсастықтар баршылық. Алайда, әр ұлттың өзіне, мәдениетіне, түсінігіне және т.б. байланысты өзіне тән ерекшеліктері де жоқ емес.

Кілт сөздер: Концепт, когнитивтік лингвистика, қазақ тіліндегі "қонақ" концептісі, түрік тіліндегі "қонақ" концептісі.

Жалпы, концепт дегеніміз не? Р.М.Фрумкина концептіні мәдени категориялардың әсерінен туған вербалды ұғым ретінде түсінеді [1]. В.Н.Телияның пікірінше, концепт - бұл адамзаттың ақыл-ой жемісі және ондағы идеалды құбылыстар мен болмыстар. Ол тек тілге ғана емес, адам санасына тікелей қатысты" [2]. А.Исламның пікірінше: "Концепт дегеніміз - ұлттық дүниетанымның ықшам да, терең мағыналы дүниетаным құндылықтарын айқындайтын тілде көрініс тапқан күрделі бірлік" [3]. Яғни, ерекше сипатқа ие болған, тілде көрініс тапқан ұғымдар. Концептілер – белгілі мәдениетті, қоғамды онсыз елестету мүмкін болмайтын ең маңызды және күрделі бірліктер. Ол санада танылу деңгейіне қарай бірнеше топқа бөлінеді: метафизикалық (өлім, жан), ұлттық мәдени концепт (ошақ, дастархан, шай), эмоционалды концептілер (қуаныш, қайғы, бақыт). Зерттеуші С.Жапақов айтқандай, «концепт типтері ұжымдық санада инвариант, индивидтік санада вариант түрінде болады» [4], сол арқылы концепт құрылымы кеңейіп, толығып, байып, ұлғайып отырады, себебі әр қолданыста оған сан алуан субъективті эмоционалдық, бағалауыштық, философиялық мән үстемеленіп отырады.

Концептің құрылымына келер болсақ, ол: ядро, негізгі ұғымдық қабат, периферия деген үш қабаттан тұрады.

"Қонақ" концептісі

Қазақ тілінің түсіндірмелі сөздігінде "қонақ"сөзі былайша көрсетілген екен:

1) Жолаушылап келе жатып, үйге түскен адам, мейман: қонақты аттандырды, қонаққа барды (шақырды)

2) Сый-сияпат көрсету үшін, үйге, елге арнайы шақырылған адам: Ол біздің елге қонаққа келді (Ғ.Мүсірепов).

3) Дәні тары тәрізді, бір жылдық шөптесін өсімдік.

4) Тарының бір түрі, түсі қызыл, дәні уақ түрі: Жеңешем кеше сүт қатқан қонақ көже істеді (Жамб., Жам.). Биыл аздап қонақ ектік (Шымк., Түлк.). [5]

Түрік тілінде болса, қонақ сөзіне мағыналас "misafir" сөзі былайша көрсетілген:

misafir Ar. mus¥fir a. (misa:fir)

1) Konuk: Misafirler aslında bu odada ağırlanır ama biz şimdi rıhtıma çıkacağız. A. Kulin.

2) tıp esk. Gözün saydam tabakasında herhangi bir sebeple oluşan beyaz leke. [5]

Яғни, концептің құрылым жағынан ядросы осы концептінің өзі және білдіретін мағынасы болып табылады. Негізгі ұғымдық қабатқа келер болсақ, мақал-мәтелдер, фразеологизмдер, символдарды жатқыза аламыз. Мысалы, қазақ тілінде қонақ сөзімен байланысты

Қонақ аз отырып, көп сынайды.

Қонақ бір күн қонса – құт, екі күн қонса – жұт.

Қонақ қонса, ет пісер, ет піспесе, бет пісер.

Қонақ алдымен қабағыңа қарайды, содан кейін табағыңа қарайды.

Қонақ атаңнан да үлкен.

Әйелдің әдептілігі қонақ күтуінде.

Қонақ келсе, құт келер.

Шақырылмаған қонақ ,сыпырылмаған жерге отырады.

Құс жеткен жеріне қонар, қонақ қалаған үйіне қонар.

Қонақ қадірлі болса, қазан тез қайнайды [6] деген сияқты мақал-мәтелдер бар.

Түрік тілінде болса,

Misafirlik üç gündür.

Misafir on kısmetle gelir, birini yer, dokuzunu bırakır.

Köylü, misafir kabul etmeyiz demez, konacak konak yoktur der.

Misafir umduğunu değil bulduğunu yer.

Şaşkın misafir, ev sahibini ağırlar.

Misafirin umduğu ev sahibine iki öğün olur.

Қазақ тілінде «қонақ» концептісін вербалдайтын номинативтердің саны біршама. Бұл номинативтер қонақ түрінің әлеуметтік мәртебесін, басқа адамның өміріндегі орнын, олардың өзін-өзі және өзгелерді бағалауын көрсетеді. Перифирия ретінде, қазақ тілінде : құт, береке, тағам, дәм, шай, нан, дастархан, сыйластық, мереке, жылулық, қонақжайлық, сүйіспеншілік, сарқыт, кәдесый т.б. Түрік тілінде : tabak, tat, masa örtüsü, saygı, tatil, misafirseverlik, sevgi, hediye, çay, güleryüz, samimiyet v.s.

Концептінің құрылымдық типтері

Фреймде ең жақын ассоциативтік, стреотиптік таңбалар арқылы көрініс табады. Яғни, белгілі бір концептіге жету үшін немесе жүзеге асыру үшін жасалатын іс-әрекет.

Қонақ шақыру-қонаққа бару-	Misafire gitmek-misafir beklemek-

кәдесый-сарқыт әкелу-әңгімелесу-мереке (тойлау)	hazırlanmak-çay içmek- şarkı söylemek-dans etmek

Сценарий дегеніміз даму мен қозғалыстан тұратын бірнеше оқиғалардың тізбегі, уақыт пен кеңістікте таралатын кезеңдер мен оқиғалар ауысымының көріністері, аса күрделі бөлінбейтін бөлшектер.

Қонақ шақыру- азық-түлік алып, тағамдар дайындау- үйді жинау-қонақтарды күтіп алу-қымыз,шұбат секілді сусындар ұсыну-бешбармақ – шай ішу-әңгімелесу-кәдесый-қонақтарға сарқыт салып беру-қонақтарды шығарып салу.	Misafirleri beklemek- hazırlanmak-yemekler yapmak- temizlik- içecek şeyler vermek- çay- fındık ve antep fıstığı, kuru meyveler usunmak-şarkı söylemek-dans etmek

Концептілік құрылымның типтерінің бірі скрипт қалыптастыратын басты элемент фрейм. Ол қалыптасқан стереотиптік ақпараттар арқылы немесе басқа адамдардың әрекеттерін мұқият есте сақтау арқылы жинақталған ақпараттардан құралады. Скрипт түсіндіруді қажет етеді. Мысал ретінде, сарқытты алсақ болады. Сарқыт – дәстүрлі қазақ қоғамындағы ежелден келе жатқан салттардың бірі, ырым. Тойдан, айт мейрамынан ырымдап кәмпит, құрт сияқты дәмнен алып, үлкен кісілер (негізінен әйелдер) үйдегі балалары мен келіндеріне әкеліп ауыз тигізеді. Сол сияқты үлкен табақтан қалған етті де “сарқыт” деп, оны да жастар үлкен кісілердің жолын, абыройын берсін деп ырым қылып жеген. Бұрын "сарқыт қайтады" деп келіндер үлкендердің табағын әдейі күтіп отыратын

болған. Қазақ салтында сарқыттың ырымдық, әрі тәрбиелік дәстүрлік маңызы зор. Әрі халқымызда «Дәметіп қалған емізулі баласы бар жас келіннің омырауы ісіп кетеді» -деген түсінік болған. Ал, ауылдың бір қадірлі адамдары белгілі бір себептермен тойға бара алмай қалса, той иесі атынан ол кісілерге арнайы табақ жасалып, сыбығасы үйіне беріліп жіберетін болған. Бас тарту - кәде, жиын-той, аста, қонақ күткенде сойылған малдың басын қадірлі адамға сыбағалы, кәделі, сыйлы мүше ретінде тарту. Бас мүшесін дүниенің, жаратылыстың, әлемнің бастаушы күші деген ежелгі наным-сенімге байланысты оны жасы үлкен, сыйлы қонаққа немесе мәртебесі жоғары адамға бас тарту байырғы ортада ежелден орныққан.

Анадолыда қонақпен байланысты көптеген наным мен ғұрыптар бар. Мысалы, Анадолы халқы үйіне келген қонаққа «қарындарың аш па?» деп ешқашан сұрамайды. Осы сұрақты қою ұят және құрметсіздік ретінде қабылданады. Қонақтың тамақтанбағанын білу үшін қонақ иесі қолданған әдістер бар. Үйге келген қонаққа тез арада түрік кофесі қайнатып, қасында суымен ұсынады. Егер келген қонақ өзіне ұсынылған суды кофеден бұрын ішсе қарны аш, ал кофені судан бұрын ішсе, онда қарны тоқ деген мағынаға келеді. Османлыда тойлардың басты тәттісі ретінде халуа көптеген себеппен жасалатын болған. Түрік мәдениетінде халуа тіршіліктің көптеген сатысында дастарханда орнын алған. Туудан өлімге дейін әртүрлі себептермен желінген халуа марқұмның артынан да оның атымен жасалып отырған. Түрік мәдениетінде әртүрлі қайғы және қуанышты оқиға тәттімен бөліседі. Жер жаңғақты немесе жер жаңғақсыз ұн немесе ұнтақ жарма халуа қазір де той асында, өлімнен кейінгі 40-шы күн еске алу асында, киелі кандил түндерінде пісіріліп таратылады. Халуаны тарату қуаныш пен қайғыны бөлісу деген мағынаға келеді. Түріктер қонақ күткенде, аса құрметті қонақ болса қазақтар секілді

дастархан жайып күтіп алады, бірақ түріктерде қонақтар 2-3 сағаттан аса көп отыра бермейді. Дастарханға отырған соң үйдің иесі дастарханға шақырып өзі бастамайынша, тамаққа қол тигізуге болмайды, бұл олардың ойынша құрметсіздікке жатады және үй иесі қонақтың көңілдерін көтеру үшін түрікше ұлттық өлең қойып, би билеу секілді барынша көңілдерін көтереді. Және олардың бір айырмашылығы түріктерде қонақтар жастықта отырады.

Қазақ халқында, арнайы қонақ шақырып той жасағанда келуші кісілер саны оннан аспа-са – бір семіз марқа, жиырма болса – тоқтылы қой, отыздан асса – бір құлын не тай сойылған. Ет жеудің алдында қонақтың қолына су құйылады, су қуюшы бала сол қолына леген, оң қолына құман ұстап, оң иығына сүлгі орамал алып, қонақтардың қолына жағалай су құйып шығады. Қонақ тамақ ішіп болған соң, ауыл адамдары ауылдың «алты ауызын» айтып қонақтың көңілін көтереді, сосын қонақ не өлең айтып, домбыра тартуы керек. Мұны «қонақ кәде» дейді. Кештің соңында қонағын аттандырар кезде, отағасы қонағынан «бұйымтай» сұрайды. Қалыптасқан дәстүр бойынша қонақ үй иесінің атын, мылтығы мен итінен басқа кез келген затты сұрауына болады.

Қорытынды

Біз жұмысымызда концепттің құрылымын, яғни, концепттің негізгі қабаттары мен оның құрылымдық типтеріне жалпылама мәлімет бере отырып, қазақ және түрік тіліндегі "қонақ" концептісінің құрылымдық типтерін салғыластырып қарастырдық:

Ядросы "қонақ" , екі тілде де ол сөздің мағынасы, қолданылу аясы бірдей.

Негізгі қабаты жайлы сөз қозғасақ, ұқсастықтары: қазақтар да, түріктер де, шақырылған, шақырылмаған қонақ болса да, қашан да жылы шыраймен, ыстық ықыласпен күтіп, оның бар жағдайын жасауға

тырысатынын байқаймыз, олар «қонақпен қатар ырыс-береке, құт келеді» деп сенеді. *Айырмашылықтары*: қазақтар қонақтарын қанша күн болса да, бетін қайтармай күткен. Оған дәлел, жыршы-жыраулар, серілер де бола алады. Оларды апталап, тіптен айлап та үйлерінде қонақ етіп күтетін болған. Ал, түріктерде "қонақ болу - үш күндік" деген мәтел бар. Яғни, келген үйлерінде көп тұрақтамайтын болған. Перифериялары қонақжайлылық, береке, жылулық т. б. яғни,өте ұқсас. Концептің құрылымдық типтері, яғни, фрейм, сценарий, скрипт бойынша: *Ұқсастықтары:* екі халық та, қонақ келерде үйлерін тазалап, неше түрлі дәмді тағамдар әзірлеп, ерекше дайындалады. Бар жағдайын жасап, жылы-жұмсағын беріп, қалауын орындайды. *Ерекшеліктері:* қазақтар барған жеріне құр қол бармайды, кәдесыймен барады. Қонақтарды шығарып саларда, сыбағасын, сарқытын салып береді. Түріктерде аса маңызды күн болмаса, немесе аса қадірлі қонақ болмаса, тек шай немесе кофе, жаңғақ, кептірілген жемістер секілді жеңіл тіскебасарлар ғана беруі мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1 Фрумкина Е. Введение в психолингвистику . –Москва, 2000. - 215 б.
2 Телия В.Н. Русская фразеология. – Москва, 1996. - 217 б.
3 Ислам А. Ұлттық мәдениет контекстіндегі дүниенің тілдік суреті. Фил.ғыл. док.дис. қолжазбасы. – Алматы, 2004. - 340 б.
4 Жапақов С. Эпикалық фразеологизмдердің когнитивтік негіздері: Филол. ғыл. канд. ... дис. – Алматы, 2004. -117 б.
5 http://lugat.kz/voc
6 Қазақ мақал-мәтелдерінің алтын кітабы. "Аруна лтд“, 2012.

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРІНДЕГІ «ЖҮРЕК» КОНЦЕПТІСІ,

Исатай Арайлым, Жанболатова Саёра

Сулейман Демирель атындағы университет

Педагогикалық және гуманитарлық ғылымдар факультеті

«Қазақ филологиясы» мамандығы 2-курс студенттері

Ғылыми жетекшісі: Ph.D докторы, ассоц. профессор **Алтыншаш Құрманәлі**

Аңдатпа

Бүгінгі таңда тілі, діні, мәдениеті әр түрлі тілдердегі концептілерге лингвомәдени талдау жасау арқылы, сол концептілердің тілдегі ұлттық-мәдени ерекшелігін анықтау өзекті мәселе болып табылады. «Концепт –

тілдік ақпаратты кодтайтын, сөздің ішкі мазмұнын, мәнін танытатын, оның затқа, реалийге қатысын, шындықты бейнелеуін көрсететін және сол ақпаратты келер ұрпаққа жеткізетін тілдік таңбалар жиынтығы». Кез-келген тілдегі концептілер жүйесі қоршаған орта туралы қалыптасқан ақпараттардың жиынтығы түрінде түзіледі, осы ақпараттар жиынтығы ғаламның тілдік бейнесін түзеді.

Тіл білімінде соматизмдердердің фразеологизм жасауға қатысу дәрежесінің түрлілігі дене мүшелері қызметінің адам үшін аса белсенділігімен анықталады. «Жүрек – қорқыныш, қайғы, мұң, қуаныш, жақсылық, махаббат, сезім, сүйіспеншілік нышаны ретінде қазақ және түрік фразеологизмдерінің құрамында кеңінен көрініс тапқанын байқауға болады. Осыған байланысты, мақалада қазақ және түрік халықтарының тілдік санасындағы "Жүрек" концептісі қорқыныш, қуаныш, махаббат, қайғы-мұң т.б. лексика-семантикалық топтарға жіктеледі. Мұнымен қатар, мақалада қазақ және түрік фразеологизмдеріндегі "Жүрек" концептісіне лингвомәдени талдау жасалып, олардың лингвомәдени ерекшеліктері анықталады.

Түйін сөздер: қазақ және түрік тілдері,соматизмдер,жүрек, фразеологизмдер, мақал-мәтелдер, концепт, лингвомәдени талдау.

Кіріспе

Ғасырлар бойы рухани өмірдің мәдениетпен ұштасқан тәжірибесі концептіде көрініс табады. Кез-келген тілдегі концептілер жүйесі қоршаған орта туралы қалыптасқан ақпараттардың жиынтығы түрінде түзіледі, осы ақпараттар жиынтығы ғаламның тілдік бейнесін түзеді. Сондықтан бүгінгі таңда тілі, діні, мәдениеті әр түрлі тілдердегі концептілерге лингвомәдени талдау жасау арқылы, сол концептілердің

тілдегі ұлттық-мәдени ерекшелігін анықтау өзекті мәселе болып табылады.

Тіл білімінде соматизмдердердің фразеологизм жасауға қатысу дәрежесінің түрлілігі дене мүшелері қызметінің адам үшін аса белсенділігімен анықталады. «Жүрек – қорқыныш, қайғы, мұң, қуаныш, жақсылық, махаббат, сезім, сүйіспеншілік нышаны ретінде қазақ және түрік фразеологизмдерінің құрамында кеңінен көрініс тапқанын байқауға болады. Осыған байланысты, мақалада қазақ және түрік халықтарының тілдік санасындағы "Жүрек" концептісі қорқыныш, қуаныш, махаббат, қайғы-мұң т.б. лексика-семантикалық топтарға жіктеледі.

Зерттеу жұмысымыздың негізгі мақсаты – қазақ және түрік фразеологизмдеріндегі «жүрек» концептісін салыстыра-салғастыра зерттеу арқылы тілдік белгілер негізінде олардың таным-түсінігін анықтау болып табылады.

Зерттеу жұмысымыздың дереккөздері ретінде І. Кеңесбаевтың «Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі» [1], Қазақ әдеби тілінің сөздігі» 1 [2], Ө.Тұрманжановтың «Қазақ мақал-мәтелдер сөздігі» [3], Ө.Аксойдың «Түрік мақал-мәтелдер сөздігі» [4], М.Йуртбашының «Түрік мақал-мәтелдер сөздігі [5], М.Язганның «Түрік мақал-мәтелдері, жаңылтпаштары» [6] т.б. еңбектер пайдаланылды.

Концепт – тілдік ақпаратты кодтайтын, сөздің ішкі мазмұнын, мәнін танытатын, оның затқа, реалийге қатысын, шындықты бейнелеуін көрсететін және сол ақпаратты келер ұрпаққа жеткізетін тілдік таңбалар жиынтығы [7, 10-б].

Ұлттық мәдениетті дүниенің тілдік бейнесі ретінде қарастырған, әрі концепті белгілі бір этнос мәдениетінің басты элементі, адамның менталды әлемінің басты ұяшығы деп таныған ғалым А. Исламның мына тұжырымынан байқауымызға болады: Концептің басты белгілерінің бірі – оны мәдени реңкте болуы. Сондықтан ол ұлттық ерекше дүниетанымды түсінуде басты компонент болып саналады. «Концепт дегеніміз – этномәдени санада сақталған, белгілі бір ұлттың ұрпақтан – ұрпаққа берілетін ықшам, әрі терең мағыналы шындық болмыс, ұлттық мәдени құндылықтары жөніндегі сан ғасырлық түсінігін білдіретін құрылым», – дейді [8, 12-б].

«Жүрек» сөзінің тікелей мағынасы – дене мүшесі, ол адамның биологиялық, сонымен бірге психологиялық әрі рухани орталығын сипаттайтын бірден – бір негізгі компонент. Бұл концептінің әлемнің тілдік бейнесінде жасалуы адам табиғатының дуалистік сипатын көрсететіндігін білдіреді. «Әлемдік танымға сүйенсек жүрек – адамзат денесінің орталығы, адам денесінің осы мүшесі оның өмірлік күшінің негізі екендігі жалпыға белгілі, егер жүрек өзінің соғуын тоқтатса – онда адам да өзінің тіршілігін, яғни өмір сүруін тоқтатады. Сонымен қатар әлем тілдерінің барлығында жүрек концепті адамның рухани өмірінің орталығы болып саналатын сезім мүшесі ретінде де қызмет атқарады. Жүрек халықтың танымын жеткізуде, наным – сенімін білдіруде, адам эмоциясы мен сезімін бейнелеуде қолданылады. Оның негізгі мәні анық, айқын, өз маңайына сөздерді ұйымдастыратын тірек сөз бола алады [9].

«Жүрек концепті тілдік әлемнің бейнесін құрайтын «тірек» компонент. Себебі, әлемдегі адамзат танымына сүйенген жүрек - адам денесінің орталығы. Сонымен қатар әлем тілдерінің барлығында жүрек концепті адамның рухани өмірінің орталығы болып саналатын сезім мүшесі ретінде қызмет атқарады. Жүрек адам бойындағы тек сезімді,

эмоцияны ғана емес, күлу, қуанау, ренжу, қорқу, сезіну, жылау, ойлану, бір нәрсеге өз еркімен шешім қабылдау, махаббаттың оянуын, ар – намыстың сезімдерді т.с.с. реттеп отырады. Жүрек адам өміріндегі физикалық және рухани дүниетанымының негізгі көзі болып табылады. [10, 17-б]. Жүрек –жақсылықтың, мейірімнің де өзегі, иманның мекені. Оның тазалығы –жанымыздың, тәніміздің саулығының кепілі. Бұған дәлел ретінде Ан Нумана ибн Баширадан жеткен хадисте былай делінген: «Шын мәнінде, адам денесінде бір кесек ет бар, егер ол сау болса, бүкіл денесі де сау болады, егер ол ауру болса, бүкіл денесі де ауру болады. Бұл жүрек. Жүрек - айналаны тану үшін, сезіну үшін, жетілу үшін Аллаһ бекіткен рухани мүше. Қуаныш, қайғы, шаттық, сенім, турашылдық сезімдер және т.бсезімдер де жүректе мекендейді. Адам жүрек арқылы сенім мен өтірікті, дұрыс пен бұрысты айыра алады.

«Жүрек – адам денесіндегі ең маңызды мүше. Ол білім мен жақсы қасиеттердің, ниеттердің, ізгіліктердің мекені.» Осы орайда, жүрек туралы Абайдың сөзін келтіруді жөн көрдік: «Тірі адамның жүректен аяулы жері бар ма? Біздің қазақтың «жүректі кісі» дегені – батыр дегенді білдіреді. Одан басқа жүректің қасиеттерін анықтап білмейді. Рахымдылық, мейірбандық, әрбір түрлі адам баласын өз бауырым деп, өзіне ойлағандай ойды оларға да игі еді демек, бұлар – жүректің ісі. Асықтық та – жүректің ісі. Тіл жүректің айтқанына көнсе, жалған шықпайды. Адалдың тілін алса, жүрек ұмыт қалады.Біздің қазақтың «жүректісі» мақтауға сыймайды. Айтқанға көнгіш, уәдеде тұрғыш, бойын жаманшылықтан тез жиып алғыш, көштің соңынан итше ере бермей,адасқан көптің атының басын бұрып алуға жараған, әділетті ақын мойындаған нәрсеге қиын да болса мойындау, әділетті ақын мойындамаған нәрсеге оңай да болса мойындамау ерлік, батырлық осы

болмаса, қазақтың айтқан батыры- әншейін жүректі емес, қасқыржүректі деген сөз» [11, 77-б].

Көріп отырғанымыздай, Абайдың «жүректің» өзіне тән рахымдылық, мейірбандық, қайырымдылық, адалдық, батылдық, батырлық, қайратсыздық, жаманшылық істеу, жақсылық жасау тәрізді толып жатқан жақсы-жаман қасиеттерінің сыр-сипатын тек адамның нақтылы іс-әрекеті арқылы білуге, көруге, сезуге болатындығын аңғартып отыр. Осыдан артық «жүректі» жан-жақты ситапттау, суреттеу мүмкін емес. «Жүрек» статусын жалпы айтар болсақ, «сезім, қуаныш, батырлық, үрей, қорқыныш, мерттік, намысқойлық, қызулық, салқындық» сияқты сөздермен сипаттауға болады.

Жүрек – әмбебап құбылыс ретінде қорқыныш, қайғы, мұң, қуаныш, жақсылық, махаббат, сезім, сүйіспеншілік символы ретіндетұрақты тіркестер құрамында қазақ және түрік тілдерінде кеңінен көрініс тапқан. Соматизмдердердің фразеологизм жасауға қатысу дәрежесінің түрлілігі дене мүшелері қызметінің адам үшін активтілігімен анықталса керек. Алайда адам организмінің ішкі органы болып табылатын жүрек – басқа ішкі мүшелермен салыстырғанда тұрақты тіркес жасаудағы ең өнімді әрі көп кездесетін лексема. Жүрек соматизмі ұйытқы болған тұрақты тіркестердің жиілігі қазақ және түрік тілдерінде жоғары екендігі зерттеу нәтижесінде анықталды. Қазақ, түрік тілдеріндегі фразеологиялық сөздердің негізінде жүрек соматизміне байланысты шамамен қазақ тілінде 100, түрік тілінде шамамен 85 соматикалық фразеологизмдер жинақтадық. Осы фразеологизмдерді жіктемес бұрын, ең алдымен екі тілге ортақ, тікелей аударылатын, екінші тілде баламасы бар соматикалық фразеологизмдерді, яғни оларға тән тіларалық сәйкестіктерді:жүрегі кең (кеңпейілді) – *yüreği geniş;* тас жүрек (қатыгез, мейірімсіз) –*taş kalp*; жүрек жарылу/жүрегі жарыла жаздау - *yüreği*

yarılmak; шын жүрегіммен –*bütün kalbimle,* жүрегін жайып салу – *kalbini açmak;* жүрегі қарс айрылу (қайғыдан қатты күйіну, өзегі өртену) – *yüreği parça parça olmak*, сондай-ақ тікелей аударуға келмейтін екінші тілдегі мағынасы жағынан сәйкес келетін баламасы арқылы берілетін немесе сөзбе-сөз аударылатын соматикалық фразеологизмдерді де атап өтуге болады. Фразеологизмдердің бұл тобына көбіне түрік тіліндегі предлогты сомотизмды жатқызуға болады. Мысалы, *kalbin kalbinde* – жүрегінің түбінде;

Жүрек соматизімінң түсіндірме сөздікте берілген мағынасына назар аударайық:

1) Жүрек– қан айналу жүйесінің көкірек қуысының сол жағында орналасқан басты мүше.

2) ауыс. Кісінің жан дүниесі, рухани сезімі. ауыс. Саяси-әкімшілік орын, орталық.

Жүрек – қан айналу жүйесінің көкірек қуысының сол жағында орналасқан басты мүше [1, 635-б].

Жүрек соматизміне қатысты жиналған фразеологизмдерді мағыналық тұрғыда топтастырар болсақ;

1) Жүрек– ағза ретінде:

Адам денсаулығын, дене қалып жағдайын сипаттаушы фразеологизмдер: жүрегі айну –*midesi bulanmak*; жүрегі күпті болу; жүрек тесті; жүрек қыжылдады; жүрегі көтерілді; жүрегі қарайды (қарны ашты)–*yüreği ezilmek; yüreği bayılmak;* жүрек жалғады – *yüreği yağ bağlamak*; жүрекке ас батпады; жүрегі сазды - *yüreği ezildi;* жүрегіне тию - *yüreğine inmek;*

2) Жүрек – сезімнің көзі ретінде:

Қуаныш, шаттықты білдіретін фразеологизмдер: жүрегі жарылды/жарыла жаздады – yüreği yarılmak; жүрегі қарс айрылды – yüreği parça parça olmak; жүрегі лүп ету - kalbi çarpmak;

Уайым, қайғы, мұң сезімдерін білдіретін соматикалық фразеологизмдер: жүрегіне дерт түсу - kalp acısı çekmek; жүрегі өрт болып жану –yüreğine ateş düşmek; жүрегі дерт алу; жүрегі тас түйін болу - yüreğine dert olmak ; жүрегі қарс айрылу - yüreği parça parça olmak;

Қорқыныш, үрей сезімін білдіретін соматикалық фразеологизмдер: жүрегі дауаламады; жүрегі алып ұшты; жүрегі аузына тығылды –yüreği ağzına gelmek; жүрегі дір ете қалды; жүрегі зу етті; жүрегі мұздап коя берді; жүрегі тас төбесіне шықты-yüreği çarpmak;

Ғашықтық сезімін білдіретін фразеологизмдер: жүрегіне өрт түсті (ғашықтықтың жалыны жанды); жүрек қылын шертті –yüreği dolu; yüreği başlı; жүрекке шоқ салу – yüreğine ateş düşmek; жүрегі жанды (ғашықтықтан іші өртенді); жүрегіне жылу берді; yüreği yaralı;

Мейірлену, жаны ашу сезімдерін білдіретін фразеологизмдер: жүрегі елжіреді; жүрегіне жылу; жүрегі жылы; жүрегі тебіренді; жан жүрегін тебірентті; іші-бауырын елжірету; жүрегі еріді – yüreğini eritmek;

3) Жүрек - батырлық символы: жүрегінің түгі бар; жүрек жұтқан;

4) Жүрек – қорқақтық, әлсіздіктің нышаны: қоян жүрек; су жүрек - *yüreği çarpmak*;

5) *Жүрек – кеңшіліктің, жүрегі ашықтықтың белгісі:* ақ жүрек – *yüreği balat ovası gibi;*

6) Жүрек – жауыздық, мейірімсіздіктің символы: жүрегі қара ; тас жүрек; сұм жүрек;

«Yürek» және «kalp» түрік мақал-мәтелдерде қолданылуы:

Yürek	***Kalp***
Ağız, yüreğin taşıdığını söyler.	Aklınla gör, kalbinle işit

Ak gün adamı ağartır, kara gün yüreği daraltır.	Allah herkesin kalbini bilir.
Ana gözü, yürekten bakar.	Ana kalbi kırılmaz.
Anasının kucağında uyuyan çocuğun yüreği yağlanır.	Çok söyleyen, kalbini yorar.
Aslan postu içinde tavşan yüreği çarpmaz	Dostun sözü kalpten vurur.
Beyaz giyenin yüreğinde yağ olmaz.	Fukarının cebi boş, kalbi doludur.
Birde veli ile bir oğlanının yüreğinde yağ olmaz.	Ibadetile cennete girilmez, temiz kalp gerek.
Candan canım gerek, yürekten yananım gerek.	Kadın kalbi merhabet kaynağıdır.
Delinin yüreği ağzındadır, akıllının dili yüreğinde.	Kalbin yolu, mideden geçer.
Demirci yüreği, demirden sert gerek.	Kalbini pak tut da, kırk yıl cennet gez.

«Yürek» концептісінің қазақ және түрік фразелогизмдерінде ортақ қолданылуы:

жүрегі аузына тығылу	yüreği ağzına gelmek
жүрегі жарылу	yüreği yarılmak
жүрегі сазды	yüreği ezildi

жүрегі сыздау	yüreği sızlamak
жүрегі қарс айрылу	yüreği parça parça olmak
жүрегі зу ете қалу	yüreğine su serpilmek
жүрегі жаралы	yüreği yaralı
жүрегі оттай жану	yüreğine ateş düşmek
жүрегі талықсу	yüreği tüketmek
жүрек жарасы	yürek yarası
жүрегін сыздату	yüreğine inmek
жүрегі тас төбесіне шығу	yüreği çarpmak
жүрегіне дақ түсу	yüreğini dağlamak
жүрегіне жылу беру	yüreğini dökmek
жүрек жалғау	yüreğiyağ bağlamak
жүрегі жанды	yüreği yanık
жүрегі орнына түсу	yüreği rahat etmek

«Kalp» концептісінің қазақ және түрік фразелогизмдерінде қолданылуы:

жүрек дерті	kalp acısı
жүрегі жану	kalbi yanmak

жүрегі алып ұшу	kalbi yerinden oynamak
жүрегінен орын алу	kalbine girmek
аузын ашса жүрегі көріну	kalbine göre
жүрек қылын шерту	kalbini açmak
жүрегін жаулау	kalbini çalmak
жүрегіне инедей қадалу	kalbini kırmak

«Kalp»және «Yürek» концептілерінің түрік тіліндегі фразеологизмдерде бірдей қолданылуы:

kalp acısı	yürek acısı
kalbi çarpmak	yüreği çarpmak

Қай халықтың болмасын фразеологизмдерінің ұлттық ерекшеліктері әр түрлі факторлардан: халықтың тұрмыс-тіршілігінен, оның тарихынан, мәдениеті мен әдет-ғұрпынан байқалады. Қазақ және түрік фразеологизмдеріндегі «жүрек» концепті әлемнің тілдік бейнесінен мағлұматтар беріп, бейнелі ойлаудың жемісі болып табылады. Жүрек» концепті көп жағдайда және басым мөлшерде тілдің әлемдік бейнесін құрайды. Жинақталған тілдік деректерден «жүрек» концепті туыстас қазақ және түрік тілдерінің лексикалық қорын байытқанын, атап айтқанда, көптеген фраземалар, мақал-мәтелдер жасалып, тілдің көркемдік құралдарын арттырғанын байқауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

3 Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. –Алматы: Арыс, 2007.

4 Қазақ әдеби тілінің сөздігі. 1- том & 9 –том. –Алматы, 2011.

5 Тұрманжанов Ө. Қазақтың мақал-мәтелдері. –Алматы, 2004.

6 Aksoy Ö. A. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. –Ankara: Türk Dil Kurumu Basımevi, 1993.

7 Yurtbaşı M. Sınıflandırılmış Türk Atasözleri. Ankara: Ötüken, 1994.

8 Yazgan M. Türk Atasözleri, Deyimleri ve Bilmeceleri. – Almatı, 2008.

9 Ахметжанова З. Очерки по национальной концептологии. –Алматы: Елтаным, 2012.

10 Ислам А. Ұлттық мәдениет контекстіндегі дүниенің тілдік суреті. Фил.ғыл. док.дис.

қолжазбасы. – Алматы, 2004. - 340 б.

11 Рскелдиева Д.Б.& Утемгалиева Н.А. Тілдегі универсалия және уникалия

құбылыстары

http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2014/Philologia/7_159125.doc.htm

10 Султангубиева А.А. Тілдік бейнедегі жүрек концептінің көрінісі. Ф.ғ. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін диссертациялық автореферат. –Алматы, 2009.

11 Құнанбайұлы А. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. – Алматы: Ғылым, 1977

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE SIFAT-FİİLLERİNİN ÖĞRETİMİNDE ATASÖZLERİNDEN YARARLANMA

Эсра Генчаслан

Сулейман Демирель Университеті

«Шетел тілі: екі шетел тілі мамандығы» 2-курс магистранты

Жетекшісі: ф.ғ.к., ассист, проф. Ж. А. Тұрымбетова

Özet

Yabancılara Türkçe öğretiminde dersin verimli, zevkli ve becerilerin geliştirici hale getirilmesinde edebi metinler önemli yardımcı kaynaklardandır. Edebi metinler aracılığıyla öğrencilerin dil zevkleri, estetik bakış ve hedef dilin kültürüne olan ilgi ve sevgisi oluşturulur. Bu nedenle dilsel ve kişisel becerilerin geliştirilmesi için yabancı dil öğretiminde edebi türlerin araç olarak kullanılması önemlidir.

Çalışmada, yabancılara Türkçe öğretiminde halk edebiyatı türlerinden atasözlerinden yararlanarak sıfat-fiillerinin öğretimi konusu üzerinde durulmuştur. Sıfat-Fiilleri Türkçenin öğretiminde önemli bir yer tutmaktadır. Çok basit bir cümle içerisinde bile en az bir fiilimsi türü kullanımına yer verilir. Dolayısıyla fiilimsilerin öğretimi başlı başına ele alınması ve materyal geliştirilmesi gereken meselelerden biridir. Folklor ürünlerinden olan atasözlerinden yararlanılararak öğrencilerin zihinsel ve dilsel becerilerini geliştirebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Yabancılara Türkçe öğretimi, sıfat-fiiller, atasözleri.

Түйін

Шетелдіктерге түрік тілін үйретуде сабақты тиімді, қызықты өткізуде және қабілеттерін күшейтуде әдеби мәтіндер – маңызды құралдардың бірі. Әдеби мәтіндер арқылы оқушылардың тілге деген

қызығушылығы, эстетикалық көзқарасы және үйреніп жатқан тілдің мәдениетіне қызығушылығы мен сүйіспеншілігін тудырады. Сондықтан лингвистикалық және жеке қабілеттерін дамыту үшін шет тіл үйреткенде әдеби жанрлады құрал ретінде қолдану маңызды.

Мақалада шетелдіктерге түрік тілін үйрету барысында халық әдебиеті жанрларынан мақал-мәтелдерді қолдану арқылы есімшелерді үйрету жолдары көрсетіледі. Есімшелер түрік тілін үйретуде маңызды тақырыптардың бірі. Сөйлем ішінде өте жиі қолданылатын есімше түрлері көптеп кездеседі. Осы орайда есімшелерді қолайлы жолмен меңгерту және түрлі материалдар қолану арқылы үйрету маңызды мәселелерден болып табылады.

Кілт сөздер: Шетелдіктерге түрік тілін үйрету, есімшелер, мақал-мәтелдер.

Yabancı dil öğretiminde dil öğrencilerinin iletişimsel kazanımlarının geliştirilmesinde dilbilgisi derslerinin payı oldukça büyüktür. Dilbilgisinin ne olduğuna dair çeşitli tanımlar mevcuttur. Ediskun'a göre "Bir dilin seslerini, kelime yapılarını, kelime anlamlarını, kelime kökenlerini, cümle kuruluşlarını ve bütün bunlarla ilgili kuralları inceleyen bilime dil bilgisi denir. Dil bilgisi doğru konuşma ve yazmanın bilimsel yöntemini öğretir. Dil bilgisi konuşma ve yazma ile uğraştığı için, onun konusu hem ağız ve kulak dili hem de yazı, yani kalem ve göz dilidir" [1, 65].

Dilbilgisi, bir dilin ses, biçim ve cümle yapısını inceleyip, kurallarını saptayan bilim dalıdır. Bir dili seslerinde cümlelere kadar içerdiği bütün dil birliklerine, geniş bir şekilde anlam ve görevlerini kapsayacak şekilde inceler. Dilbilgisi kuralları bir grup tarafından hazırlanmayıpo dili kullanan insanların gerekli kuralları yaratmalrı veye var olan kuralları dilin gelişimine göre değiştirmeleri sonucu oluşur. Dilbilgisi incelediği dil unsurlarına göre kendi

içinde bölümlere ayrılır. Dilin seslerini inceleyen kısmına sesbilgisi, yapı yönünden kelime ve şekilleri konu edinen kısmına şekil bilgisi, kelime ve şekillerin çıkış yerlerini araştıran kısmını türeme bilgisi, kelime ve şekillerin aralarındaki münasebetlerle cümleleri inceleyen dalına ise cümle bilgisi denir.

Dil bilgisi doğru düşünme, doğru konuşma ve yazmaya yardımcı bir çalışma alanıdır. Dil bilgisi öğretimiyle, öğrenciler dilin olanaklarını, sınırlarını ve gizli gücünü ortaya çıkarırlar. Ana dil öğretiminde, amaçlara anlama ve anlatma etkinlikleriyle ulaşırken; bu etkinlikler yazım, noktalama ve dil bilgisi çalışmalarıyla beslenir, bütünleşir. Dil bilgisi öğretimindeki, 'doğru söyleyiş', 'sözcük bilgisi', 'doğru cümle kurma','yazım' ve 'noktalama' gibi beceri alanlarına yönelik çalışmaların, öğrencilerin anlama, konuşma ve yazma etkinliklerindeki başarıyı da etkilemesi beklenir" [2, 72].

Yabancılara Türkçe Ögretiminde şüphesiz dilbilgisi ögretiminin payı büyüktür. Bir dilin kurallarını ve işleyişini ögrenmeden o dile hakim olmak mümkün degildir. Bu sebeple dilbilgisi ögretimi yabancı dili ögrenmenin yarısını teşkil eder. Özellikle de ögrenilen bu dil, ana dilden başka bir aile grubuna mensupsa durum daha da zorlaşır.

Cem, dilbilgisel yapıların biçim ve kurallardan oluşmuş olsa da iletişimde bir anlam ifade etmek için uygun bağlamlarda kullanıldığına işaret eder. Yabancı dilde dilbilgisi öğretiminin amacı, dilbilgisi kurallarının gerçek yaşama aktarılması, yani bu kuralların o dilde anlam aktarmak için iletişim kurarken kullanılması olarak belirlenebileceğini söyleyen Cem, "dilbilgisi" ve "iletişim" arasında bir köprü kurulması gerektiğini vurgular [3, 9].

Çalışmada dilbilgisi konularının anlatılmasında zorlanılan "Fiilimsiler" konusunda Sıfat-Fiiller öğretimini ele aldık. Çünkü Fiilimsilerin bu türleri Türkçenin öğretiminde önemli bir yer tutmaktadır. Çok basit bir cümle içerisinde bile en az bir fiilimsi türü kullanımına yer verilir. Dolayısıyla

fiilimsilerin öğretimi başlı başına ele alınması ve materyal geliştirilmesi gereken meselelerden biridir.

Fiilimsiler ile ilgili Nesrin Bayraktar'ın tanımı şöyledir: "Fiilimsiler dile anlatım gücü zenginliği ve kıvraklık sağlamanın yanında anlatılmak isteneni kısa yoldan anlatma olanağı sağlayan, yan cümle kurabilen, bağlaçların yerine geçebilen dil bilgisel unsurlardır. Fiilimsiler, eylemlerden türemelerine karşın eylemin bütün özelliklerini göstermeyen dil bilgisel yapılardır. Olumsuzluk eki, iyelik eki, çatı eki alabilirler ancak, eylem çekimine girmedikleri için eylemlerden ayrılırlar. Sıfat-fiiller dışındaki fiilimsilerde zaman kavramı da yoktur" [4, 3].

İlk etapta konuyla ilgili herhangi bir dil bilgisi kuralı verilmeden örnekler verilir. Bu örneklerin sınıf içinde uygulamalı olarak yapılabilmesi dikkat edilecek hususlardandır. Derste konuya uygun görsel mateyallere de yer verilmelidir. Daha sonraki aşamalarda konunun dil bilgisi kuralı verilmelidir. Konuların anlatımını daha kısa sürede gerçekleştirebilmek için teknolojik imkanlardan da istifade edilmelidir. Daha sonra konuya uygun atasözlerinden örnekler verilir ve bu etkinlik ders ortasında verilmelidir. Bu etkinlik yorulmaya başlayan öğrenciyi tekrardan derse çekmek için daha isabetli olacaktır.

Bu çalışmanın asıl hedefi sıfat-fiilleri eklerinin kullanımını öğrenciye daha iyi anlatabilmenin yolunu bulmaya çalışmaktır. Dilbilgisi öğretimi sadece dil kurallarının verildiği, kendine göre kuralları olan sıkıcı bir ders olmamalıdır. Dil bilgisi konusu öğretilirken öğrencilere pratik yapma imkanı da vermek gerekir. Onlarla sınıf ortamında yapılabilecek etkinliklerle dersi daha da zevkli ve anlaşılabilir bir hale getirmek gerekir. Bu bağlamda da teknolojik imkanlar kullanılmalı, öğrenci derste aktif olmalı, öğrencilerden, yanlış da olsa, konuyla ilgili örnekler istenmeli.

Fiilimsi eki alan bir kelime cümlede fiil özelliği göstermezler. Özellikle sıfat-fiiller ve zarf-fiiller anlatımı bölmeden ve bağlaç kullanımına gerek kalmadan cümle kurarlar. Fiilimsiler, fiillere getirilen farklı ekelerle ve cümle içinde almış oldukları göreve göre üçe ayrılır: İsim-fiil, Sıfat-fiil, Zarf-fiil

Sıfat-fiiller (Ortaçlar): Fiillere "-An, -AsI, -mAz, -ar, -DIk,DUk -AcAk, mIş, -mUş" eklerinin getirilmesiyle yapılır. Sıfat fiiller cümlede genellikle sıfat görevinde kullanılır. Bayraktar'a göre sıfat-fiilerler: "Sıfat-fiiller, isim-fiiller gibi fiilden türerler. Aldıkları belli başlı ekler vardır. Bu eklere sıfat-fiil ekleri denir. Sıfat-fiiller cümlede bir sıfat gibi görev yaparlar. Sıfatlar gibi isimlerin önüne gelirler ve onları nitelerler. Tıpkı bir sıfat gibi ismin hal eklerini alabilirler" [4, 44].

Sıfat-fiiler fiillerden türerler ancak, herhangi bir fiil çekimine girmezler. Sıfatların özelliklerini gösterirler ve cümlede sıfatın kullanılabileceği yerlerde kullanılabilirler. Bazı ekler itibarıyla '-AcAk, -DIk, -DUk' çekim eki alabilirler ve eklenmiş oldukları fiillere geniş zaman, gelecek zaman, geçmiş zaman anlamı katarlar. Yapılışı: *Fiil + Sıfat - Fiil Eki*

Sıfat-fiil konularının öğretimi ile ilgili atasözleri örnekleri şu şekilde verilebilir:

-an/-en

Ateş olma-y-**an** yerden duman çıkmaz.

Çok havla-y-**an** köpek ısırmaz.

Gözden ırak ol-**an** gönülden de ırak olur.

Son gül-**en** iyi güler.

Denize düş-**en** yılana sarılır.

Hasta olma-y-**an**, sağlığın kadrini bilmez.

–dık / –dik / –duk / –dük –tık / –tik / –tuk / –tük

Umma-**dığın** taş baş yarar.

Çıkma-**dık** candan umut (ümit) kesilmez.

Ayağa değme-**dik** taş olmaz, başa gelme-**dik** iş olmaz.

–(y)acak / –(y)acak

Ak-**acak** kan damarda durmaz.

İyi ol-**acak** hastanın hekim ayağına gelir.

Isır-**acak** it dişini göstermez.

–r / –ar / –er /–ır /–ir /–ur /–ür

Ak-**ar** su çukurunu kendi kazar.

–mış / –miş / –muş / –müş /

Öl-**müş** eşek, kurttan korkmaz.

Piş-**miş** aşa su katılmaz

–ası / –esi

Baktın kar havası, eve gel kör ol-**ası** [5].

Dilbilgisi öğretimi ilk başlarda çok zordur. Bu zorlukları aşabilmek için öğretmene büyük bir iş düşmektedir. Öğretmen dil öğretimi işlemlerinde hep yeni arayış içinde olması gerekmektedir. Konulara uygun yöntem ve tekniklerle dersini anlatmanın yanısıra teknolojiyi de iyi kullanmalıdır.

Türkçe öğrenen yabancılar için dilbilgisi konularından özellikle fiilimsilerin kavratılmasında karşılaşan sorunların bir çözüm noktası olarak sunduğumuz çalışmanın küçük de olsa bir katkı sağlayacağını umarız. Konuyla ilgili seçilen atasözlerinin öğretilmesi aynı zamanda kültür unsurlarının aktarımını da sağlayarak dersin eğlenceli geçmesine vesile olacaktır. Türk kültürünün temel taşlarını oluşturan bu ürünlerden örnekler öğretilmiş olacaktır. Özellikle de atasözleriyle süslenen bir Türkçe dersi sıkıcı olmayacaktır.

KAYNAKLAR

1 Ediskun H. Türk Dilbilgisi. – İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988.

2 Demirel Ö. İlköğretim Okullarında Yabancı Dil Öğretimi. – İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999.

3 Kavcar C., Ferhan O. Türkçe Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1987.

4 Bayraktar N. Türkçe'de Fiilimsiler. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.

5 Aksoy Ö. A. Atasözleri ve Deyimler Hakkında I. cilt:2, sayı:14. – Ankara, Kasım 1997.

ГРНТИ 17.71.07.

KAZAKÇA VE TÜRKÇEDE BULUNAN ORTAK ATASÖZLERİNİN KULLANIMI,

Feruza Zhankabyl

Süleyman Demirel Üniversitesi

Eğitim ve Fen Bilimleri Fakültesi

Kazak Filolojisi 2-sınıf öğrencisi

Danışman: Doç.Dr. Shınar Auelbekova

Özet

Makalemizde Kazak ve Türk dillerindeki ortak ve benzer atasözlerinin kullanımın incelemeye çalıştık. Akraba dilllerdeki ortak atasözleri, kelimeler yönünden farklılık gösterse de anlam yönünden benzerlikler gösteriyor. Bu çalışmada, Kazak ve Türk ortak ve benzer atasözleri ele alınmıştır. Kazak ve Türk dillerinde bulunan atasözlerde ortak değerler ifade edilir. Ortak değerler, halkların çoğunluğu tarafından kabul edilen ortak düşünce, inanç ve ahlak

nitelikleridir. Atasözlerinin söylenmesindeki maksat bu değerleri nesilden nesile aktarma ve öğretmektir. Türk ve kazak dillerinde atasözleri, “makal-matel”, “sav”, “mesel”diye adlandırılır ve milletlerin asırlarca süren tecrübeleri, düşünceleri ve fikirlerini ifade eder ve zengin halk kültürünün bir parçasıdır. Makalemizde bu atasözlerinden bol bol örnekler vermeye çalıştık.

***Anahtar kelimeler**: atasözleri, Kazakça, Türkçe, akraba diller*

Kazak ve Türk dillerindeki atasözlerinde ortak değerler ifade edilir. Ortak değerler, halkların çoğunluğu tarafından kabul edilen ortak düşünce, inanç ve ahlak nitelikleridir. Atasözlerinin söylenmesindeki maksat bu değerleri nesilden nesile aktarma ve öğretmektir. Atasözleri “Bir milletin atalarının uzun bir süreçteki deneyimlerinin sonucu oluşturdukları temel yargılarını genel geçer kural olarak ilkeleştiren, toplum tarafından da benimsenerek gelenekselleştirilen kalıp sözler olarak tanımlanır” [1,37]

Türkçe ilk atasözü örneklerine Orhun Yazıtları'nda, Kâşgarlı Mahmut’un Divân-ü Lügati't Türk'ünde, Dede Korkut Hikâyeleri’nde rastlanır. İlk örneklerde "sav", sonradan "mesel, darbı mesel" adıyla geçer. Divan edebiyatında "Pend-nâme"ler, halk şiirinde "nasihat destanları" atasözleri ile oluşur. Birçok yazar ve şairler, anlatımlarına güç kazandırmak için atasözlerinden yararlanmışlardır [2,17]

Kazakçada atasözleri “мақал-мәтел” olarak adlandırılır. Atasözleri milletlerin asırlarca süren tecrübeleri, düşünceleri ve fikirlerini ifade eder ve zengin halk kültürünün bir parçasıdır [3].

Türk ve Kazakların aynı din ve benzer sosyal yaşamları sebebi ile atasözleri toplumsal ve dinî değerleri ifade etmede ortaklık göstermektedir. Kazak ve Türklerin mesleği tarımcılık olduğundan, meslek konusunda benzer atasözleri ile karşılaşabiliriz.

«Aç tavuk uykusunda darı görür»

«Тауықтың түсіне тары кіреді»

«Kuştan korkan darı ekmez»

«Шегірткеден қорыққан егін екпес»

«Ne ekersen onu biçersin»

«Не ексең, соны орасың»

«Açlık ne yedirtmez, tokluk ne dedirtmez»

«Аш не жемейді, тоқ не демейді»

«Arpa,buğday aş oldu, altın gümüş taş oldu»

«Арпа-бидай ас екен, алтын-күміс тас екен» [4].

Bazı atasözleri kullanıldığı kelime bakımından farklı olsa da anlamları bakımından ortak olmaktadır. Böylece her iki dildeki atasözlerinin çoğu birbiriyle benzerlik ve ortaklık göstermektedir.

«Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır»

«Бір күн дәм татқанға,қырық күн сәлем»

«Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır»

«Жылы-жылы сөйлесең, жылан іннен шығады»

«Sürüden ayrılan koyunu kurt kapar»

«Қойдан қалған қозы, қошқарға тап болады»

«Söz gümüşse sükut altındır»

«Көп сөз – күміс,аз сөз - алтын»

«Ayağını yorganına göre uzat»

«Көрпеңе қарап көсіл»

«Gülme komşuna gelir başına»

«Күлме досына, келер басына» [5].

Kazakça ve Türkçe atasözleri aynı dile, tarihe, inanca ve kültüre sahip olduklarından iki kardeş milletin dünyaya bakışları, değerleri, dünya görüşleri, tabiat olayları ve hayvan davranışlarını değerlendirmeleri, ahlaki normları, sosyal hayatla, ekonomi ile ilgili görüşlerini ifade eden atasözleri ortaktır.Toplum ve aile konularını birlikte ele aldığımızda,orataya aşağadaki sonuç çıkıyor.

«Erken kalkan (çıkan) yol alır, er evlenen döl alır»

«Ерте тұрған әйелдің бір ісі артық, ерте тұрған еркектің бір ырысы артық»

«Dost, acı söyler, fakat doğru söyler»

«Дұшпан күлдіріп айтады, дос жылатып айтады»

«Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al»

«Анасына қарап қызын ал, аяғына қарап асын іш»

«Çağrılan yere erinme, çağrılmayan yere görünme»

«Шақырмаған жерге барма, шақырған жерден қалма»

«Arabanın ön tekerleği nereye giderse, arka tekerleği de oraya gider»

«*Арбаның алдыңғы дөңгелегі* қайда жүрсе,артқысы да сонда жүреді»

«Balık baştan kokar»

«Балық басынан шіриді»

«Babaya dayanma, karıya güvenme»

«Астыңдағы атыңа, қойныңдағы қатыныңа сенбе»

«Otuz iki dişten çıkan,otuz iki ağıza yayılır.»

«Отыз тістен шыққан сөз, отыз руға тарайды»

«Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla»

«Қызым саған айтам, келінім сен тыңда»

«Ağacı güzel gösteren yapraklarıdır»

«Адам көркі – шүберек, ағаш көркі жапырақ» [6]

Türk ve Kazaklarda akıl ve davranışlarla ilgili nasihatler veren atasözleride bulunmaktadır:

«Akilli dusman akilsiz dosttan hayirlidir»

«Ақылсыз достан ақылды дұшпан артық»

«Çok yaşayan değil çok gezen bilir»

«Көп жасаған білмейді, көпті көрген біледі»

«Alışmış, kudurmuştan beterdir»

«Дәніккеннен құныққан жаман»

«Akıl nefsin düşmanıdır»

«Ашу – ақылдың дұшпаны, нәпсі – иманның дұшпаны»

«Akılsız başın cezasını (zahmetini), ayaklar çeker»

«Басында миы жоқтың, аяғына тыным жоқ»

«Akıl yaşta değil, baştadır»

«Ақыл жаста емес – баста»

«İki aslan bir posta sığmaz»

«Екі қошқардың басы бір қазанға сыймас» [6]

Kazak ve Türk atasözlerinde farktan ziyade aşırı benzerlik söz konusudur. Pek çok atasözüne aynı ya da yakın anlamda karşılık bulmak mümkündür. Kelimesi kelimesine aynı olan sözler de çok fazladır. Atasözleri her devirde toplumların kendi dil ve üsluplarıyla şekillenecek, kültür etkileşimleriyle devamlılığını sürdürecektir. Kazak ve Türk dillerindeki ortak atasözlerine örnekleri çoğaltabiliriz.Yukarıda verdiğimiz örnekler bile iki akraba dildeki atasözlerinin kolaylıkla anlaşılabiler olduğunu gösteriyor.

KAYNAKÇA

1 Aksoy Ö.A. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. –İstanbul: İnkilap Kitapevi, 1998.

2 Türk Atasözleri ve Deyimleri 1. – İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971. 3

3 https://www.zharar.com

4 http://www.atasozleri.gen.tr/

5 Қазақстан Ұлттық энцклопедиясы, VI том (Бас редактор Ә. Нысанбаев). – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

6 Қайдар Ә. Халық даналығы. – Алматы, 2004.

Резюме

Язык пословиц и поговорок универсален: одинаков по смыслу и в то же время различен по своим национальным и ментальным особенностям. В настоящей статье рассматриваются особенности, сходство и различия казахских, турецких пословиц и поговорок, их общий смысл, а также национальные оттенки, колорит двух разных народов и культур.

Resume

In all nations proverbs usually talk about values of humanity. Common part of proverbs is that they talk about human values. Language and examples used to visualize the proverbs distinguish each nation's proverbs from others. In this article author talks about similarities and differences between Kazakh and Turkish proverbs.

KAYNAK KÜLTÜR ARACILIĞIYLA TÜRK ATASÖZLERİNİN ÖĞRETİMİNDE İNSTAGRAMIN ÖNEMİ

Паттуллаева Хуршида, Жұман Гүлниса

Сулейман Демирель Университеті

Педагогикалық және гуманитарлық ғылымдар факультеті

Математика бөлімінің 2-курс студенті

Жетекшісі: ф.ғ.к., ассист.проф. Ж. А. Тұрымбетова

Özet

Atasözleri milletlerin hafızalarının, yaşantı ve deneyimlerinin, kültürlerinin, olay ve durumlara yaklaşım tarzlarının, bakış açılarının yansıdığı kısa, özlü ifadelerdir. Anlatıma derinlik, kolaylık ve akıcılık kazandıran bu

kalıp ifadeler, kültürel bilincin nesilden nesile aktarımı ve devamlılığı noktasında Türkçe eğitimi içerisinde kendine önemli bir yer edinir. Atasözlerinin sahip oldukları bu özellikler onları ana dili öğretimin yanı sıra yabancılara Türkçe öğretiminin de temel meselelerinden biri hâline getirmiştir. Yabancılara Türkçe öğretiminde önemi sıkça vurgulanan kültürel aktarımın en kolay ve hızlı şekilde yapılabileceği ürünler olarak atasözleri ön plana çıkmaktadır.

Makalede, yabancılara Türkçe öğretiminde atasözlerinin öğretiminde ana dili ile hedef dil arasındaki benzerliklerden faydalanmanın önemi üzerinde durulmuştur. Buradan hareketle Türkçe ve Kazakça'da benzerlik arz eden atasözleri tespit edilmiş ve bir liste hazırlanmıştır. Hazırlanan liste, kelime ve anlam benzerliği olanlar ile yalnızca anlam benzerliği olan atasözleri olarak iki kısımda ele alınmıştır ve mobil uygulamarından instagram programı üzerinde kavratılması amaç edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atasözleri, ana dili, hedef dili, mobil uygulamaları.

ТҮРІК МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІН МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР АРҚЫЛЫ ҮЙРЕТУДЕ ИНСТАГРАММАНЫҢ МАҢЫЗЫ

Түйін

Мақалдар – халықтың естеліктерін, тәжірибелерін, рухани мұраларын, өмірдегі түрлі құбылыстарды жинақтап, ықшымдап пайымдайтын халық ауыз әдебиетінің бір жанры болып табылады. Ғасырлардан бері екшеліп жеткен терең мазмұнды, тақырып аясы кең сөз мәйегі. Мәдени мұраны ұрпақтан ұрпаққа жеткізу және сабақтастық тұрғысынан түрік білім беру жүйесінде мақалдардың маңызы өте ерекше. Мақал сөздердің ерекшеліктері оларды ана тілін үйренумен қатар, түрік тілін шет тілі ретінде оқытуда да негізгі мәселелерге айналған.

Шетелдіктерге түрік тілін оқытуда тіл дағдыларын меңгертуде мәдени құндылықтар арқылы қызықты әрі жылдам орындалатын тәсіл ретінде кеңінен қолданылады.

Мақалада түрік тілін шетелдіктерге үйрету барысында негізгі ана тілі мен үйретілетін шетел тілі арасындағы ұқсастықтарды пайдаланудың маңыздылығы негізге алынған. Осы орайда, түрік және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдер анықталып, тізім жасалды. Дайындалған тізім екі бөлікте сөз және мағыналық ұқсастығы бар мақал-мәтелдер ретінде өңделеді және мобильді қосымшалардың ішінен инстаграм бағдарламасы бойынша үйретілуі көзделеді.

Кілт сөздер: Мақалдар, ана тілі, түрік тілі, мобильді қосымшалар.

Teknolojinin hızla gelişimi ve iletişim araçlarının çeşitliliği günümüz toplumlarını çok farklı şekillerde etkilemiş ve etkilemektedir. Globalleşen dünyada hızla sınırlar ve engeller kalkmakta, dünya küçük bir köy haline gelmektedir. Dolayısıyla toplumlar eskiye nazaran daha hızlı bir şekilde birbirleriyle etkileşim içerisine girmektedirler. Yabancı dil öğretim sürecinde kültür aktarımının son derece önemli olduğu hususunda ortak bir görüş birliğinin bulunduğunu göz önünde bulunduruyoruz. Ancak Kazak halkıyla tarihten gelen soydaşlık bağı, Kazakça ile Türkçenin akraba dil olması, dolayısıyla kültürel bir takım benzerliklerin bulunduğu hususu göz önüne alınarak biz bu çalışma ile Kazakistan Cumhuriyetinde yabancı dil olarak Türkçe'nin öğretiminde kullanılan metinlerde, kaynak kültürden (Kazak kültürü) yararlanmanın dil öğretim sürecinde ne gibi etkisinin olduğunu göstermeye çalışacağız.

Dil, birçok söz varlığını bünyesinde barındıran bütünsel bir yapıdır. (1, 83) dilin söz varlığının, yalnızca o dilin sözcüklerinin değil; deyimler, kalıplaşmış yapılar, atasözleri, terimler ve çeşitli anlatım kalıplarının oluş-turduğu bütün şeklinde belirtmektedir. Bu bütünün önemli bir parçası ve en

sağlam yapılarından olan "atasözlerinde bir ulusun düşünceleri, yaşayışları, inanışları, gelenekleri görülür. Atasözleri ulusların zekâlarındaki keskinliği, hayallerindeki genişliği, duygularındaki inceliği belirten en değerli örneklerdir. Böylece her atasözü kendi ulusunun damgasını taşır" (2, 27).

Bir milletin ve dilinin temel kültürel yapılarından olan atasözü ve deyimler, dil öğretiminde de hayati bir rol üstlenirler. Bu hayatiyet özellikle de toplumsal değerlerin öğretimi ve kültürün devamlılığı, aktarımı noktasında kendini gösterir. Bununla birlikte anlatımı güzelleştirip güçlendirerek bireye, dilehâkimiyet noktasında yetkinlik kazandırmaları, atasözü ve deyimlerin öğretimdeki önemini daha da artırır. Dolayısıyla "Türkçe öğretimi içerisinde gerek

yazılı gerek sözlü olarak bireyin kendisini yetkin bir şekilde ifade etmesinde deyim ve atasözleri en önemli dilsel birlikler olarak görülmelidir" (3, 227).

Bu çalışmada Türkçe öğretiminde kullanılmak üzere Türkçe ve Kazakça'da kelime ve anlam boyutuyla benzer olan atasözlerinden tespit edilerek, 12 atasözü mobil uygulamalarından "İnstagram" aracılığıyla kavratılması amaçlanmıştır.

Günlük yaşantımızın bir parçası haline gelen akıllı telefon ve tabletler, bilgiye istenilen mekan ve zamandaulaşmamızı sağlayan ve hayatımızı kolaylaştıran mobil cihazlardır. Bu cihazlarla, tarayıcı üzerinden interneteaçık erişimsunulmasına rağmen, kullanıcılar farklı amaçlar için indirdikleri mobiluygulamaları kullanmayı dahaçok tercih etmektedirler. Çünkü, "bu uygulamalar, normal bir web sitesinden çok daha az veri kullanarak aynıbilgiye ulaşmanızı sağladığından, mobil cihazlarında internet bağlantısına sahip kullanıcılar için daha avantajlıdır"

Tablo-1:

Türkçe atasözleri	***Açıklaması***	***Kazakça atasözleri***	***Açıklaması***

Balık baştan kokar	İnsanlar, kendilerini yöneten ve öncü kurumundaki kimseleri kendilerine örnek alırlar. Bir toplumda baştakilerin tutumu bozuk ise, onları kendilerine örnek alan milletin tutumuda bozuk olur. Bu durumda toplumda herşey bozulur.	Балық басынан шіриді	Адамдар өздерін қорғайтын және де өзінен жоғары топтағы адамдарды өздеріне үлгі тұтады. Бір топта жоғарыдағы адамдардың ұстанымы қате болса, оларды өздеріне үлгі тұтқан адамдардың ұстанымы да қате болады. Бұл жағдайда жұмыс жерінде барлық жұмыс бұзылады.
Beş parmağın beşi bir değil (olmaz)	İnsanlar duygu, yetenek ve benzeri konularda birbirinin tıpkısı, aynısı değildirler. Yeraltındaki madenler gibi,	Бес бармақ бірдей емес	Адамдар сезім, қабілет және ұқсастық жағынан бірбіріменен айнымайтын, бірдей емес.

	insanlarda nitelik yönünde farklılık gösterirler. Bu durum, aynı yerde ve benzeri görevlerde bir arada çalışan kimseler için de söz konusudur. / Kardeşler, ana ve babaları bir olduğu halde birbirlerine benzemezler.		Жер астыбайлықтары сияқты, адамдарда бұл тұрғыда айырмашылықта р көрсетеді. Бұл жағдай бір жерде және бірге жұмыс жасайтын адамдар үшін де әңгіме тақырыбы. / Ағайындылар, анасы және әкесі бір болған жағдайда бірбірлеріне ұқсамайды.
Ayağını yorganına göre uzat	İnsanın çektiği birçok sıkıntının altında maddi imkansızlıklar görülür. Kazandığından çok harcamak yada gereksiz yere israf	Көрпеңе қарай көсіл	Адамның көрген біраз қиындықтардың астарында ақшалай қолжетімсіздік көзге көрілені. Қол жеткізгенін

	etmek insanı zora sokar. Zillet ve keder getirir. Bundan dolayı giderlerimizi gelirlerimizi uydurmalıyız. Harcamalarımız gelirlerimizi hiçbir zaman aşmamalıdır.		енде көп қаржы жұмсау немесе керексіз жерге шашу адамды қиындыққа итермелейді. Жамандық және қайғы келтіреді. Сол себепті, келім кетімімізді тәртіпке салуымыз керек. Жұмсаған ақшамыздың мөлшері табатын ақшамыздың мөлшерінен асып кетпеуі керек.
Bugünün işini yarına bırakma	Yaşadığımız her günün kendine özgü problemleri, sıkıntıları vardır. İş ise herşeye rağmen yapmanız gereken	Бүгінгі істі ертеңге қалдырма	Әр күніміздің өзінің мәселелері, қиындықтары бар. Жұмыс болса ештеңеге

	bir yükümlülüktür. Bugün yapılması gereken bir işi ertesi güne bırakmanın türlü sakıncaları vardır: Yarın daha önemli bir iş çıkabilir ve bugünkü işten önce onun yapılması gerekir. Bundan dolayı bugünkü iş yine kalır. Yada yarın çıkacak başka işte bugünküne ekleneceğinden hepsini yapmaya vakit yetmez.		қарамастан жасауымыз керек болған бір әдет. Бүгін жасалуы керек жұмыстың ертеңге қалдырылуының өзіндік қиындықтары бар: Ертең одан да маңызды шаруалар бола алады және бүгінгі жұмыстан да бұрын жасалуы керек болады. Сол үшін, бүгінгі жұмыс тағы да қалады. Немесе ертең шығатын жұмыс та бүгінгісіне қосылатыны үшін бәріне уақыт жетпейді.
Acele işe	İnsanlar	Асыққан	Адамдар

şeytan karışır	yaratılışlarına göre aceleci olarak dünyadaki yerlerini almaktadır. Kimi insanlar ise aceleci olmayan sabırlı bir niteliğe sahiptir. Acele etmeyen nitelikli insanlar işlerini oluruna ve zamanına bırakarak kararlı bir şekilde olmasını sağlarlar. Acele ile işini bitirme çabası gösteren kişiler ise bu işin acelesi yüzünden bir çok detayı gözden kaçırır, yanlış olmasına sebebiyet verir; işin sonuna gelmeden çok fazla zorluk ile karşılaşır. Bundan dolayı sinirlenir, öfkelenir ve hatta şeytana uyarak yapmakta	шайтанның ісі	болмысынан асығыс болып дүниеден орын алуда. Кейбір адамдар асықпайтын сабырлы бола алуда. Сабырлы адамдар жұмыстарын тақдырға және уақыттың еншісіне салып шешім қабылдай алады. Асығыстықпен жұмысын бітіруге тырысқан адамдар болса, асығыстығының арқасында бірнеше маңызды заттарды байқамайды, қателіктің жүзеге келуіне

	oldukları işine son bile verebilirler.		себепші болады, жұмысының соңына жетпей өте көп қиындықтарға душар болады. Сол үшін ашуланады, ренжиді және бұған қоса шайтанның айтқанын тыңдап жасайтын істерін жарты жолда тастап кетуі де мүмкін.
Akılsız başın zahmetini (cezasını) ayak çeker	İnsan bir şeye aklı ile karar verir. Doğaldır ki, aklı kıt olanın verdiği kararın da, akıllı insanın da sonunu düşünmeden verdiği kararın sonuçlarına bütün bir beden katlanacaktır. İnsan, verdiği kararların	Басы істемесе, аяғының соры	Адам әрбір нәрседе ақылымен шешім қабылдайды. Ақлы аздың қабылдығын шешімнің де, ақылды адамның артын ойламай

	kötü sonuçlarını görmeye başlayınca telaşa kapılır, şuraya buraya koşuşturmaya başlar. Bunun sonucu olarak ayaklar daha ziyade yorulur. / Bir ailede, bir işleymede... bir devlet yöneticisi konumunda insanların aldığı yanlış kararın sıkıntısını, yönetilen konumundeke bireyler çeker.		қабылдаған шешіменің де нәтижесінен бүтін дене қиындық шегеді. Адам қабылдаған шешімдерінің теріс нәтижелерін көре бастағанда қобалжиды, әрі бері жүгіре бастайды. Бұның нәтижесінде аяқтар бәрінен көп шаршайды. / бі отбасында, бір жұмыс басында... бір ел басшысы болған кезде адамдарның қабылдаған қате шешімдерінің зардабын қоластындағы

			жұмысшылары шегеді.
Akıl para ile satılmaz	İnsana ait bazı meziyetler vardır ki, bunları para ile birine aktarmak yada birinden almak mümkin değildir. Akıl, fazilet ahlak gibi şeyler ya doğuşdan vardır yada yaşayarak kazanır. Nice varlıklı insanlar var ki, deli gibi davranırlar, nice yoksullarda akıllıca işler yaparlar. Eğer akıl para ile satın alınabilseydi, zenginler ilk önce diğer insanların aklını toplarlardı. Fakat bu mümkin değildir, çünkü akıl Allah vergisi bir nimettir.	Ақыл базарда сатылмайды	Адамға тиесілі1сондай бір құндылықтар бар, оларды біреуге ақшаға айырбастау немесе біреуден сатып алу мүмкін емес. Ақыл, адам бойындағы қасиеттер, әдеп сияқты нәрселер немесе адам туылғаннан бойында болады, немесе өмір сүру барысында иеленеді. Сондай адамдар бар, ессіз сияқты әрекет жасайды, сондай адамдар бар,

			қиын жағдайларда ақылымен үлкен істер жасайды. Егер ақыл ақшамен сатыла алатын бодғанда, бай адамдар ең алдымен қадірлі адамдардың ақылын жинайтын еді. Бірақ бұл мүмкі емес, себебі, ақыл Аллаһтың бізге берген сыйы.
Ağaç yaşken eğilir	İnsanın eğitimi küçük yaşlarda mümkündür. Çocuklar küçük yaşta kolayca eğitilirler; çünkü hafızaları ve kavrama yetenekleri henüz yıpranmamıştır.	Баланы жастан	Адамды тәрбиелеу кішкентай жасында мүмкін. Балалар жас кезінда сөзге оңай бас иеді. Себебі, олардың есте сақтау қабілеті

	Büyümüş ve dünya meşgaleleri ile belleği yıpranmış, dikkatı dağılmış insanın kolay kolay eğitilemeyeceği unutulmamalıdır.		және-де мағлұмат қабылдау қабілеттері әлі ешбір зардап шекпеген. Жасы үлкейген және өмір қиындықтарына н шаршаған адамды оңайлықпен тәрбиелей алмайтынымызд ы ұмытпауымыз керек.
Ne ekersen onu bicersin	Kişiler dünya halinde neye ne kadar yatırım yaparsa ona o şekilde bu yatırımları döner. İnsanlara iyilik yaparsak yaşarlar ise ahirette bunun mükafatını alır, maddi anlamda yatırım yaparak,	Не ексең соны орасың	Адамдар өмірінде қаншалықты іс жасаса, соншалықты жемісін көреді. Адамдарға жақсылық жасасақ, жасаған жақсылығымызд ың қайтарымын

	insanların yaşamasına yardım ederse dünya malı malı olarak geri alır. Yapılan her maddi, manevi veya psikolojik yardımın sonrasında, karşısındaki insandan da kendisine bu yardımın geleceği unutulmamalıdır.		келер дүниеде аламыз. Ал егер адамдарға жақсы өмір сүруге көмектессек, дүниелік заттар ретінде қайтарылады. Яғни, мақалдың мағынасы басқаларға не істесең, сол міндетті түрде қайтарылады демек.
Gülme komşuna gelir başına	Birirnin başına gelen kötü bir durum, gün olur senin de başına gelebilir. Başına gelen felakete başkalarının gülmesi seni nasıl incitirse, senin başkalarının kötü haline gülmen de onları incitir. O halde birilerinin başına gelen kötü	Күлме досқа келер басқа	Біреудің басына келген бір жағмсыз жағдай бір күні сенің де басыңа кедуі әбден мүмкін. Сені юасыңа келген жаман жағдайларға басқалардың күлгені сені қандай сезімге

	durumdan ötürü, onlarla sakın alay etme.		келтірсе, сенің басқалардың үстінен күлуің де оларды сондай бір сезімге әкеледі. Сол себепті, басқалардың басына келген жаан жағдайлар үшін оларға күлме, кемсітпе.
Damlaya damlaya göl olur	1.Küçük şeyler gereksiz görünmemeli, boş yere harcanıp tüketilmemelidir. Çünkü küçük şeylerin birikterilmesiyle büyük bir varlık oluşur. 2.Küçük çabalar, büyük problemlerin çözümüne yardımcı olabilirler.	Көпті көрсең көл болады	Кішкентай маңызды емес заттар, іс әрекеттерді кейінге ысырып қалдырмаған абзал. Себебі, маңызды емес кішкентайлардың жиынтығы соңында үлкен бір проблемаға немесе қиын әрі ұзақ уақыт талап ететін жұмысқа

			алып келеді.
Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.	İnsanı hem olumlu hem olumsuz yönde en çok etkileyen sözdür. Acı ve kırıcı söz kalp incitir, dostu düşman yaparken, tatlı ve gönül okşayıcı bir söz en zararlı kimseye bile bizim lehimize çevirir, dostumuz yapar. Sözün etkisi hiçbir zaman unutulmamalıdır.	Жылы жылы сөйлесең жылан інінен шығады	Адамға жағымды да, жағымсыз да ең көп әсер ететін нәрсе-сөз. Ауыр және қатты сөздер адамның жүрегін жаралайды, досты дұшпанға айналдырады. Ал жылы әрі тәтті сөздер дұшпаныңды да досың етіп, жаныңа жақындатады. Сөздің әсері ешбір заман ұмытылмайды, әркезге оның тигізетін әсері өте мол.

Dil öğretim sürecinin hızlı ve istenilen, hedeflenen düzeyde olabilmesi için bazı faktörlerin istenilen düzeyde gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Bu

faktörler, başta etkili ve uygun bir dil öğretim yöntem ve tekniğinin kullanılmış olması, bireylerin dil öğrenimine yönelik olumlu tutum ve davranışının olması ve kullanılan metinlerin hedef kültüre ait unsurları içermesi açısından dikkat çekici olması şeklindedir. Özellikle hedef dile ait kültürel unsurların verilmesi kelime ve gramer yapısının öğretimi kadar önemlidir. Çünkü kültür aktarımı dil öğretim sürecinin bir parçası olup kaçınılmaz bir zorunluluktur. Dil kültür ile , kültür de dil ile gelişir ve dil ile kültür arasında ayrılmaz bir bağ oluşur. Bu nedenle kültürel öğelerden yoksun, yalnızca kelime ve gramer yapısının öğretimiyle sınırlı bir dil öğretim süreci eksik kalacaktır.

KAYNAKLAR:

1 Mert E. Anadili Eğitimi ve Öğretimi Sürecinde Sözvarlığı Belirleme Çalışmalarının Önemi

ve 'Deyim' Kazandırmaya Yönelik Etkinlik Önerileri//*Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2,* 83-93, Erişim: 2009.

2 Aksoy Ö. A. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1. – Ankara, TDK Yayınları, 1971.

3 Varişoğlu B., Şeref, İ., Gedik, M., Yılmaz, İ. Deyim ve Atasözlerinin Öğretilmesinde

Görsel Bir Araç Olarak Karikatürlerin Başarıya Etkisi// *Karadeniz Araştırmaları, 41,* 226-242, Erişim: 12 Mart 2014.

12 сәуір 2018 ж. 2 секция: Жастар арасында тарихи сананы қалыптастырудың өзекті мәселелері

Актуальные проблемы формирования исторического сазнания среди молодежи

Current issues of the formation of historical consciousness among young people

Gençler arasında tarihi bilinci oluşturmanın güncel meseleleri

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ИДЕЯСЫНДАҒЫ «ҰЛТТЫҚ КОД» МӘСЕЛЕСІ

Ашимова Мадина
Сулейман Демирел университеті

Резюме

Бұл ғылыми зерттеудің негізгі мақсаты, Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» бағдарламасындағы Ұлттық код мәселесінің тарихи тұрғыдан танымын жасау болып таблылады. XX ғасырдағы батыстық жаңғырудың үлгісі бүгінгі егемен қазақ еліне үлгі бола алмайды дейді Елбасы, өйткені «жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды болады. Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодыңды сақтай білу»дейді өз баяндамасында.

Қазақ халқының тарихи ұлттық кодында әділдік, шыншылдық, адалдық т.б., ұғымдары сонау ерте заманан бастап қатар сомдалып, ерте және кейінгі ортағасырлық ойшылдар Ж. Баласағұни, М. Қашқари, А. Иасауи, бертін келе Абай мен Шahкәрім, Ақымет пен Әлихан, Мағжан мен Міржақып шығармашылығы арқылы халыққа дәріптеліп, оның тек жадында ғана емес, болмыс бітіміне сіңгені анық. Осы құндылықтарды жаңа заманда талабына сай жаңғырту және қазақ халқының тарихи болмысындағы ұлттық код ерекшеліктерін зерттей отырып анықтау, оған қайта оралу арқылы өркениетті мәдение көшіне ілесу мүмкін болып отыр. Осы ұлттық кодты дамыта отырып, рухани мәдениетімізді жаңғыртуымыз қажет. Жауыздықпен күрес пен жақсылықты дәріптеу коды қазіргі мораль мен өнегелік категориясын дамыта түседі. Бұл дегеніміз адамзат баласына әділетті де бейбіт қоғам құру мүмкіндігін береді деген сөз. Ал, адамзат

қоғамының тарихи міндетінің бірі әрі бірегейі осы мақсатқа қол жеткізу емес пе?.

ҚОҒАМДЫҚ САЯСИ ӨМІРДЕ АЛАШШЫЛ ҚАЗАҚ ӘЙЕЛДЕРІ

Өтеміс Аякөз Таңжарыққызы
Сулейман Демирел университеті

Абстракт

МЕН ҚАЗАҚ ҚЫЗДАРЫНА ҚАЙРАН ҚАЛАМ… Бұл сөздің мағынасын енді ғана түсінгендеймін. Қиын-қыстау заманда, қазақтың қайсар қыздары ер қатарлы қоғамдық саяси өмірге белсене араласып, жай ғана араласып қоймай, қайраткерліктің даңғыл жолын салған . Сонымен қатар қазіргі таңда ең басты мәселенің бірі-тарихтың беймәлім ақтаңдақ тұстарын ашу. Біздің жарқын болашағымызды қалыптастырған қазақтан шыққан қайсар қыздарды танып білу-тарихымызды білгеніміз. Солар секілді ұлттық құндылықтарды бағалауына, өзін-өзі тәрбиелеуіне, елжандылық ұлттық сезімдерін арттырып, рухани адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына ықпалын тигізеді. Беймәлім тұлғаларды насихаттау- қоғамға жаңа үлгі тұтарлық азаматшаларды алып келеді және Алаш қозғалысындағы қазақ әйелдерінің өнегелі ісін жалғастыру-қазіргі ұрпақ борышы. Өз еліміздің шынайы патриоты ретінде жас Қазақстан Республикасының дамуына өз үлестерін қосатын іскер әрі саясаткер әйелдерді көргім келеді. Зерттеудің барысында тақырыпқа қатысты зерттеушілердің еңбектерін жинақтау,сипаттау,тарихи-салыстырмалы, талдау (анализ) және синтез әдістері қолданылды.

Кілт сөздер: Алаш қозғалысы; Назира Құлжанова; қазақ зиялылары; Қазақ АКСР Оқу-ағарту комиссариаты; әйел теңдігі; Бүкілресейлік мұсылмандар съезді;

(Мақаланың толық мәтні SDU хабаршы журналында жарияланады)

ОҒЫЗДАРДЫҢ ШЫҒЫС ЕУРОПАҒА ҚОНЫС АУДАРУЫ ЖӘНЕ САЯСИ ТАҒДЫРЫ

Кабижанов Әділ

С.Демирель университеті

Аннотация:

IX-XI ғасырда Сыр өңірі мен Арал теңізі ойпаттарын мекен еткен Оғыздардың үлкен бір бөлігі XI ғасырда Еділ өзенінен өтіп, Дон өзені аңғарларын жаулап ала бастады. Осылайша XI ғасырда Шығыс Еуропада Оғыздар түрлі атаулармен танылып, соның ішінде орыс жылнамаларында «торк»тар, ал Византия деректерінде «уз»дар деп аталды.Тіпті бір уақыттары Қара теңіздің солтүстігі арқылы Балқан түбегіне ұласты. Алайда бұл қоныс аударудың тарихы Оғыздардың өзінің этникалық болмысын жоғалтумен нәтижеленгені мәлім. Оғыздардың ата мекеннен ойыса көшіулеріне түрткі болған саяси оқиға Құман-қыпшақ тайпаларының Орталық Азиядағы басқыншылық әрекеттері еді. Мақалада Шығыс Еураопаға ауа көшкен оғыз тайпасының бір ғасырға жуық жалғасқан қоныс аудару тарихының саяси астары мен нәтижесі баяндалады.

МРНТИ. 14.15

THE REVIVAL OF UIGHURS` SPIRITUALITY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Kurbanova K.K.

International Educational Corporation

Annotation. The research work is devoted to the spiritual revival of the Uighur nationality in the Republic of Kazakhstan. Since the beginning of 1881, the mass resettlement of Uighurs to Central Asia began. Oppressed by the Chinese regime, the Uyghur people were forced to flee. Moved to Semirechie, the Uighurs began a new life. Side by side with other peoples, having managed to overcome difficulties, they managed to become one of the important components of our state. During the Soviet era, Uighurs, like other peoples, were repressed, and they managed to raise their level of education and culture. Today, being the fifth most populous in the Republic of Kazakhstan, the Uighurs develop and live in peace. They also achieve great success in science, medicine, literature, music, art, business, etc. Living in the initially formed settlements and cities, Uyghurs do not forget their traditions and customs; amicably with other peoples, they are building the bright future of our country.

Key words: Uighurs, history, culture, spirituality,

(Мақаланың толық мәтні SDU хабаршы журналында жарияланады)

XX ҒАСЫРДЫҢ I ШИРЕГІНДЕГІ ЖАСТАР ҚОЗҒАЛЫСЫ

Маратұлы Темірлан

Құқық және әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар факультетінің 2-курс студенті (5В020300 Тарих)

Жетекшісі: Ұстағалиев Ернар Опағалиұлы

XX ғасырдың басындағы Ақпан төңкерісі нәтижесінде самодержавие кезінде тыйым салынып келген ұйымдар 1917 жылдың көктем мен жаз айларында көптеп,Қазақстан әр аймақтарында қалыптасты.

Кез–келген кезең туғанда соған сәйкес негізгі қозғаушы күштің дүниеге келуі даусыз.Ол-жастар.XX ғасыр басындағы қоғамдық саяси оқиғалар нәтижесінде қалыптасқан жастар қозғалысы–тарихта әлі де сыр шертетін тақырып.

Тақырыпты зерттеу барысында тарихи-салыстырмалы,баяндау әдістері қолданылады.Ұйымдардың ағартушылық қызметі,міндеттері,олардың арақатынасы және әр түрлі ұйым талаптарының бір-бірімен салыстыру баяндалады.Зерттеу барысында тақырып келесідей міндеттер қарастырылады: жастар тарапынан қалыптасқан ұйымдар, олардың баспасөздері,мақсаттары мен рөлі.Тарих беттерінде әрі де насихатталмаған тұлғаларды атау, оларды қоғамға үлгі қою және әділ бағасын беру – қазіргі ұрпақтың борышы.

Кілт сөздер: Жастар қозғалысы, «Талап ұйымы», «Еркін дала», «Абай» журналы, «Сарыарқа» газеті, ағартушылық, «Жас Азамат».

(Мақаланың толық мәтні SDU хабаршы журналында жарияланады)

ОӘЖ 37.012

ЖАСТАРДЫҢ РУХЫН КӨТЕРУДЕГІ – ТАРИХ ҒЫЛЫМЫНЫҢ РӨЛІ

Сапаралы Қымбат

АТУ-нің «Кәсіптік оқыту» мамандығының 3-курс студенті

Ғылыми жетекшілер: п.ғ.к., доцент Ахатаева К.Б.

п.ғ.к., доцент Тукенова К.Т.

Аңдатпа: Бұл мақалада тәуелсіз ел тарихының жастар рухын көтерудегі тарих ғылымының рөлі жан-жақты қамтылған. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың кейінгі қабылдаған Жолдауындағы жетінші міндет – Адам капиталы – жаңғыру негізі бойынша қарастырылған дәуір құжаттарын басты нысан етіп алған.

Кілтті сөздер: өнеркәсіптік революция, адами капитал, жаңғыру, білікті маман, мәдени-мұра, тарихи сана, ұлттық тарих, білімді, білікті, интеллектуалды.

(Мақаланың толық мәтні SDU хабаршы журналында жарияланады)

НАУРЫЗ МЕРЕКЕСІНІҢ ТАРИХИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жеңісбек А.
ҚазҚызМПУ-дың 1 курс студенті
Ғылыми жетекеші: ф.ғ.к. Садықова Р.К.

Абстракт: Бұл мақалада ежелгі заманнан бері тойланып келе жатқан ұлы мейрамдардың бірі – Наурыз мейрамы және түркі, иран тілдес халықтары сүйсініп мерекелейтін ұлттық мереке жайында айтылады. Қазіргі таңда мерекенің маңызды жағы – 2009 жылдың 30 қыркүйегінде Наурыз мейрамын адамзаттың материалдық емес мәдени мұра тізіміне кіруі. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясының шешімі бойынша «Халықаралық Наурыз күні» болып аталып келеді. Сондықтан мерекені дүние жүзі халықтары ерекше деңгейде атап өтеді.

Сондай-ақ мақалада «Наурыз» сөзінің мағынасы, тарихы және атақты ғалымдардың аталмыш ұлы мереке жайында мәліметтер беруі айтылады. Әр халық өздерінің ұлттық дәстүрі негізінде тойлап, ерекше қуанышқа кенеледі. Өйткені Наурыз мейрамының бізге берері өте мол.

Тірек сөздер: *Наурыз, ғалым, мейрам, ерекшілігі, табиғат*

Абстракт: В этой статье говорится о самом древнем празднике, который празднуется тюрко и ирано язычными нациями - Наурыз. То, что 30 сентября 2009 года Наурыз вошел в список нематериальных культурных ценностей человечества, делает этот праздник особенно значимым в наши дни. По решению Головной Ассамблеи ООН праздник был переименован в «Международный день Наурыз» .Поэтому народы мира отмечают этот праздник на высшем уровне.

Так же в статье имеется данные об истории великого праздника и о самом значении слова «Наурыз». В каждом государстве свои особенности празднования Наурыза. И в каждый дом приходить болшая радость вместе с ним.

Ключевые слова: *Наурыз,ученый, праздник, особенности, природа*

Abstract: This article refers to the ancient festival, which is celebrated Iranian and Turkic lingual nations - Nowruz. This fact wich Nowruz included in 30 september 2009 in the list of intangible cultural values of humanity, makes this holiday is especially important these days. By decision of the United Nations holiday was renamed the "International Day of Nowruz".

Thats way peoples of the whole world celebrate this holiday at the highest level. Also the article, has the information about the history of a great holiday and the meaning of the word "Nowruz". And in every home come the highest pleasure with him.

Key words: *Nowruz, the scientist , Public Holiday, features, nature*

Наурыз мейрамының шығу антологиясы нақты мәлім емес. Кейбір көне мәтіндерде, соның ішінде Фирдоусидің «Шаһнаме» мен Мұхаммед ибн Жәрир Тәбәридің «Тәбәри тарихы» шығармаларында Наурыздың негізін қалаған Ираның әпсаналық патшасы Джамшид деп келтірілген. Оның шығу төркіні туралы әртүрлі аңыз-әңгімелер бар. Аңызға жүгінсек, Джамшид өзіне алтынмен апталып, күміспен күптелген керемет тақ соқтырған екен. Сөйтіп, бір күні Дамаванд тауының ар жағынан ұшып келіп, Бабыл қаласына тақты түсіреді. Басына гауһар мен жақұтпен безендірілген тәж бен күн сәулесі шағылысып, маңайды жап-жарық етіп, нұрландырып жібереді. Бұл көрініске таң қалып, шаттанған халық бұл күнді «жаңа күн» деп атапты. Осы күннен бастап Наурызды тойлау үрдіске айналыпты-мыс. Осы тұрғысында Әбу Райхан Бируни былай деп жазады: «Джамшид дүниеден өткеннен кейін падшалар бір ай бойы тойлайды. Мейрамды алты бөлікке бөлді. Ең бірінші бес күнді патшалардың еншісіне берді. Келесі бес күнді ақсүйектерге, үшінші бес күнді кеңесшілер мен уәзірлерге, төртінші бес күнді нөкерлеріне, бесінші бес күнді бұқара халыққа, алтыншы бес күнді диқандардың тойлайтын күні деп белгіледі». Ал XI ғасырдың ұлы ақыны, ғалым, математик Омар Хайям Нишапури аңыз-апсаналардан бойын аулақ салып, «Наурыз наме» атты еңбегінде Наурыз мерекесін астрономиялық көзқарас тұрғысынан зерттейді де, Джамшидтің күн мен түннің теңелген уақытын дөп басып анықтағаны туралы тұжырым жасаған. Наурыздың пайда болған мекені – ежелгі Иран. «Ноуруз» парсы тілінде «жаңа күн» деген мағынаға ие. Содан болар бұл мереке Иран халқының мәдениеті мен тарихы, әдет-ғұрыптарымен тығыз .

Наурыз сөзі – зороастризм сенімінің ортасы болған парсы жұртының тілімен сәйкес келетінін атап өттік. Бұл сенімде жақсылық жарықтан, жамандық атаулы мереке наурыз айдың 22-жұлдызында

тойлануының себебі, осы күні жамандықтың қайнар көзі — түнгі түнектің жіңішкеріп, күндізгі жарықтың ұзаратындығы, зороастризмдегі жарықты ізгіліктің бастауы ретінде бағалайтын сенімімен үйлесім тапқан. Ал зороастризм сенімінде отқа ерекше құрмет көрсетілуінің себебі, от жарықтың бастау көзі саналады [1] .

«Тойдың болғанынан боладысы қызық» демекші, ирандықтар мерекелеп бір ай бұрын үлкен қарбаласқа түседі. Ирандықтар мерекелік дастарханға қажетті «хошкбар» – пісте-жаңғақтың түр-түрі мен өрік-мейіз сатып алу мен бір-біріне тарту ететін мерекелік сыйлық дайындауды ерте бастайды. Мерекеге екі-үш апта қалғанда әр отбасы «Хоне текуни» - «үй сілку» деп аталатын үйді қағып-тазалау науқанын бастайды. Бұл отбасы мүшелерінің бірлесіп, ұжымдасқан түрде жүзеге асыратын, өте пайдалы шара болып саналады. «Хоне текуни»- көктемнің келуі мен тазалық пен нәзіктіктің нышаны. Отбасы мүшелері үйдің іші мен ауланы тазартып, кілем мен төсеніштерді қағып-сілкіп, перделерді жуып, қабырғаларды қайта сылап қуанышқа толы әбігерге түседі. Иран фольклорында бірнеше жаңа жылдық кейіпкер бар. Олардың қатарына «Хаджи Фируз», «Мире Ноуруз» бен «атеш Афруз» жатады. Бүгінде осы үшеудің ең танымалы - «Хаджи Фируз». Ол үстіне қызыл матадан киім, басына конус пішінді қалпақ киіп, бетін қараға бояп, мереке қарсаңында қасына нөкерлерін ертіп, көшелерді шуға толтырып, барабан ұрып, әзіл-қалжыңға толы ән салып, Жаңа жылдың таяп қалғандығы жайлы жар салады. Хаджи Фируз бейнесі Сасани дәуіріндегі жаңа жыл қарсаңындағы қара түсті құлдардың түрлі-түсті киім киіп, ән салып, би билеп, жұрттың көңілін көтерген дәстүрлерінің жалғасы деген пікір бар. Келесі бір болжам бойынша, Хаджи Фируздың қара түсті беті – өлілер әлемінің нышаны, ал оның қызыл түсті киімі қанды бейнелесе, оның шаттыққа бөленуі – тірілуі мен өмірдің жаңғыруына қуанғанын білдіреді. Тағы бір пікір бойынша, оның қызыл түсті киімі мен қанды бейнелесе, оның шаттыққа бөленуі – тірілуі мен өмірдің жаңғыруына қуанғанын білдіреді. Тағы бір пікір бойынша, оның қызыл түсті киімі мен «жеңімпаз» деген мағынаны білдіретін есімі – бақыт пен берекенің нышаны. Қалай болғанда да шыққан тегі жайлы әрқилы пікірдің болғанына қарамастан, Хаджи Фируз – Наурыз мерекесінің бас кейіпкері болып табылады. Қазіргі иран халқы дүниенің қай жерінде болмасын, жаңа жылды қарсы алған кезде «hафт син» деп аталатын дастархан жаяды. «hафт син» дастарханын жаю – Наурыздың әдемі де ізгі

негіздерінің бірі және ол қуаныш пен шаттықтың символы. Сонымен қатар бұл дәстүр жаңа жыл енетін сәтте отбасы мүшелерінің жиналып, бірге бас қосулары үшін жақсы себеп болып табылады. Дастархан үстіне «с» әрпінен басталатын жеті түрлі өсімдік пен тағам қойылады : «сабзе» (бидай, жасымық не басқа дәнді дақылдардың көк өскіндері) және «саману» (бидай өскінінен әзірленген тағам) – дүниенің жануы мен өмірдің жаңадан басталуының символы; «сиб» (алма» деннің саулығы мен сұлулықтың символы; «сомақ» пен «сир»- (у сарымсақ) – денсаулық эликсирі мен өмірдің шаттығын оятатын символ; «санджед» - мейірімділік символы; «серке» - (сірке суы» сабырлықтың символы.

Бұлармен қоса, «haфт син» дастарханына жұмыртқа (туылу мен жаратылыс); айна (мөлдір мен бүр түстілік); су (береке мен жарық); тірі қызыл түсті балық (өмір мен ізденімпаздық); ұсақ тиын (байлық пен берекелі іс) ; шам) жылу мен жарық), сонымен қатар кипарис бұтақтары, гиацинт, мәжнүн гүлінің бірі де қойылады. Осылардың бәрінің ортасына қойылатын мұсылмандардың қасиетті кітабы – Құран Кәрімнің «haфт син» дастарханындағы орны ерекше. Жыл ауысар сәтте отбасы мүшелері рухани тілек тілейді. Содан кейін Құран аяты оқылады. Әдетте жаңа жыл енген кезде отағасы отбасы мүшелеріне ақшалай немесе заттай сыйлықтар үлестіреді. Сөйтіп барлығы тәтті тағамдардан ауыз тиіп, мәре-сәре болып, бір-бірін құттықтайды. Үстеріне жаңа киім киген жұрт бір-бірінің үйіне барады. Осылайша құттықтау рәсімдері басталады. Мұндай қонақтық он екі күнге созылады, ал жаңа жылдың он үшінші күні «сиздah бер дар» (үйден тыс он үшінші күн) деп аталады. Қалыптасқан наным-сенім бойынша он үш саны жамандық, кесапат әкеледі-мыс. Сондықтан жамандық үйге енбесін деген ниетпен осы күнде ирандықтар қаланың сыртында табиғат аясында өткізуге тырысады.

Қазақстандық зерттеуші ғалым Сафар Аддулла «Магия Навруза» атты жинағында Иран халқының ұлы данышпандары доктор Али Шариати, Али Акбар Дехxудо және тағы басқа ғалымдардың парсы тілінде жазылған мақалаларының аудармасын береді, сондай-ақ бұл құнды еңбекте Наурыз мерекесінің тарихы, ерекшеліктері, қазіргі кезде Наурыз мерекесінің Иранда, Орта Азия, Закавказье және шығыс елдерінде қалай тойланатыны жайында толыққанды мәліметтер береді [2].

Чohар шанбэ йе сури ескі жылдың соңғы сәрсенбісінде тойланатын мейрам. Бұл мейрамды тойлау барысында ирандықтар үй ауласында,

көше бойында қуарған ағаштан үйме жасап, оны жағып, оттың айналасында билеп, оттың үстінен секіреді. Иран халқы (көбінесе жастар) оттың үстінен секіргенде мынандай өлең жолдарын айтады: «зәрдие мән бэ то, сорһие то бэ мән» (маған сенің қызыл алауың, саған менің бозғылттығым, бойымдағы сары түс) [3]. Бұл өлең жолдарын айтып оттан секіру – менің бойымдағы ауру кетіп, сенің бойыңдағы жалындаған от маған берілсін деген ниетте жасалынады. Мұндағы қызыл түс – денсаулық белгісі болса, ал сары түс ауру, дерттің белгісі. Осылайша ирандықтар отпен бойларындағы ауруды аластатқан. От өшкеннен кейін күлін міндетті түрде ағынды сумен ағызып жібереді. Яғни пәле-жала осымен кетсін деген ниетте.

Наурыз мерекесінің талай ғасырлық тарихы бар. Әртүрлі мерекемейрамдар уақыттың өтуімен тарих парақтарынан сызылып, халық санасынан өшіп қалып жатыр. Ал Наурыз мерекесі жағрафиялық шеңберін кеңейтіп, жыл өткен сайын өркендеп, қанат жаюда. Наурыздың жалпы халықтық сипаты және Наурыз бен оның әдет-ғұрыптарының қасиетті ислам діні негіздеріне қайшылықта болмауы және керісінше исламдық философия мен дәстүрмен үйлесімді болуы Наурыз мерекесі өміршеңдігінің негізгі себептері болып табылады. Ислам атаулы мерекені өзінің ішкі әкімшілік, мәдени әдет-ғұрпына қабылдауымен қатар, оның өркендеп, өсіп-өнуіне қолайлы жағдайлар туғызды. Әрқилы тарихи оқиғалар мен кезеңдерге, тіпті көптеген мәдени негіздердің өзгергеніне қарамастан, әз Наурыз өзінің өміршең қалпына танбай қарыштап алға басуда. 2010 жылдан бастап Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясының шешімі бойынша «Халықаралық Наурыз күні» болып аталып келеді. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясының түсініктемесінде Наурызды көктем мерекесі ретінде 3000 жылдан бері Балқан түбегінде, Қара теңіз аймағында, Кавказда, Орта Азияда және Таяу Шығыста 300 миллион адам тойлап келе жатқандығын мәлімдеді. Ал UNESCO болса, 2009 жылдың 30 қыркүйегінде Наурыз мейрамын адамзаттың материалдық емес мәдени мұра тізіміне кіргізді.

Қолданылған әдебиеттер

1.Бачинин В.А. Религиоведение. Энциклопедический словарь. Изд-во: Михайлова В.А., 2005. -56 с.

2. Рүстемов Л.З., Самарэ И. Парсы тілінің ізашары. – Тегеран, 1994. – 495 б.

3. Абдулло С. Магия Навруза.-Алматы, 2007.

«ЖӘМИ АТ-ТАУАРИХ» ТАРИХИ ДЕРЕККӨЗ РЕТІНДЕ

Сембиева Алинура

С.Демирель университеті

Аннотация

Моңғол және түркі тайпалардың тарихын зерттеуде **«Жәми ат-тауарих»** ерекше құнды жазба дерек болып табылады.Осы жерде Рашид-ад-Дин «моңғолдар деп аталған түркі тайпалары» туралы айрықша тоқталып өтеді.Соның ішінде: дарлекин,урянкат,хушин,сулдус,илдуркин,нирун,баяут сияқты түркі-моңғол тайпаларына кеңірек ашып айтады.Жеке мемлекеті мен және көсемдері болған тайпаларға:ұйғыр,қырғыз,бекрін,таңғұт,оңғұт,қарлұқ секілді тайпаларды тізбектеп көрсетеді.Рашид-ад-Динның айтуынша сол кездегі түркі тайпалары татарлар деп атала бастаған.Рашид-ад-Динның түркі-моңғол тайпаларының қоғамдық құрылысы,олардың тұрмысы және діни нанымдары,жекелеген тайпалардың саяси тарихы туралы мәліметтері өте бағалы және маңызды.

ОӘЖ 37.014

ТАРИХ – ӨТКЕННІҢ САБАҒЫ, КЕЙІНГІГЕ ӨНЕГЕСІ

Мұса Тоғжан
АТУ-нің «Кәсіптік оқыту» мамандығының 3-курс студенті
Ғылыми жетекшілер: **п.ғ.к., доцент Ахатаева К.Б.**
п.ғ.к., доцент Тукенова К.Т.

«Өткенді тану, тарихты терең пайымдап, оған әділ баға беру үлкен парасаттылық пен жауапкершілікті талап етеді».

Н.Ә. Назарбаев

Аңдатпа: Мақала Қазақстан Республикасы мемлекетінің нормативтік құжаттарын негізге ала отырып, тарих ғылымымен байланыстырылған. Тарихи сананы қалыптастырудағы елімізге белгілі ғалымдардың еңбектерін тиімді қолданған. Тарих беттерінен алынған оқиғалар желісі мақаланың мазмұндылығымен, бүгінгі өмірмен байланыстылығын нақты аша түскендігін көрсетті. Педагогикалық оқу-тәрбиемен ұштастырылған.

Кілтті сөздер: тарих, гуманитарлық білім беру, мәдени мұра, тарихи сана, тарихи білім, интеллектуалды, тәуелсіздік дәуірі, жаңғыру.

Аннотация: Статья основана на нормативных документах Республики Казахстан и связана исторической наукой. При формировании исторического сознания было использовано работы известных ученых в стране. Линия событий со страниц истории показала, что имеет большое значение для содержания статьи, ее актуальности для сегодняшней жизни. Оно сочетается с педагогическим образованием.

Ключевые слова: история, гуманитарное образование, культурное наследие, историческое сознание, исторические знания, интеллектуальность, эпоха независимости, модернизация.

Abstract: The article is based on normative documents of the Republic of Kazakhstan and is linked by historical science. When the formation of historical consciousness was used the work of famous scientists in the country. The line of events from the pages of history showed that it is of great importance for the content of the article, its relevance for today's life. It is combined with pedagogical education.
Key words: history, humanitarian education, cultural heritage, historical consciousness, historical knowledge, intellectuality, the era of independence, modernization.

Жаңа заман талабына сай болатын, ел алдындағы күрделі міндеттерді ойдағыдай орындай алатын адам мәселесі бүгіндегі өзекті тақырыптардың бірі.

Бұған Елбасы Жолдауындағы мына сөздерінен мысал келтірген орынды: «Өзінің тарихын, тілін, мәдениетін, білімін, сондай-ақ заманына лайық, шет тілдерін меңгерген, озық әрі жаһандық көзқарасы бар қазақстандық біздің қоғамымыздың идеалына айналуы тиіс» /1/, - деп атап көрсетілген.

Міне, осындай тұлғаны қалыптастырып өсіру үшін қоғам да, ата-ана да, ұстаздар қауымы да, еңбек ұжымы да, адамның өзі де бірлесіп жұмыс істеуі қажет.

Жолдаудың жетінші міндетінде Елбасы «... білім беру ісінде өзіміздің озық жүйемізді құруды жеделдету қажет» /1/, - деп атап көрсетілген.

Осыдан білім саласының қызметкерлері кез келген сынаққа, өзгеріске әзір, жаңашыл болуы маңызды екенін атап көрсетеді.

Жастардың көз алдынан сонау ерте заманнан осы күнге дейінгі тарихтың беттері: қайшылықтар, қаһармандық, жасампаздық істер мен қайғылы оқиғалар, шын мәнінде тарихта қандай болса, сондай нақты, шыншыл, әр алуан, адамзат тарихы тұтас күйінде, толық өтуі қарастырылады.

Отан тарихында өткен және болып жатқан өзгерістер мен қазіргі заманның күрделі проблемаларын шешу жолдарын ашып көрсетудегі Қазақстан тарихы курстарын оқытудың мүмкіншілігі зор.

Мемлекеттің болашағы жас ұрпақты ұлттық тарихи біліммен қаруландыру мәселесіне ерекше көңіл бөлініп келеді. 1985 жылдан бастап-ақ, қайта дәуірінің өзінде-ақ республикамызда тарихымыздың

«ақтаңдақ» беттері зерттеліп, зерделеніп, жалпы жұртшылыққа жария бола бастады.

1992 жылдан бастап арнайы орта білім және жоғары оқу орындарында Қазақстан тарихы пәнін міндетті оқытумен қоса, 1995 жылдан бері аталған пәннен мемлекеттік сынақ тапсыру енгізілді. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев 1997 жылды «Жалпыұлттық татулық пен саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу» /2/, 1998 жылды «Халық бірлігі мен ұлттық тарих жылы» /3/ деп жариялады.

Қазақстан Республикасының гуманитарлық білім беру тұжырымдамасы, Қазақстан Республикасының тарихи сана қалыптастыру тұжырымдамасы қабылданғаны белгілі.

Елбасының Қазақстан халқына арнаған 2004 жылғы Жолдауындағы «Мәдени мұра» бағдарламасы тарихқа тікелей қатысты /4/.

Жобаның жүзеге асуы бұған дейін ғылыми айналымнан тыс қалған тарихи деректерді іздеу, жинау, ұлттық тарихымызды түгендеу жайында Н.Ә. Назарбаев «Тарих толқынында» еңбегінде терең жан-жақты зерделейді: «Қазақ болмысының келесі бір ерекшелігі - оның тарихшылдығы. Қара халықтың тарихтан хабарлығы мейлінше жоғары болған. Керек десеңіз, білім институттарының дамыған жүйесі бар бүгінгі күннің өзін бұрынғы қазақтардың санасындағы жаппай тарихшылдықпен салыстыруға болмайды. Тарихи білімнің мұндай жүйесі қатардағы көшпелілер үшін тарихи-мәдени оқиғалардың ағыны ретінде бала кезінен сана-сезіміне сіңіп отырған. Қазақ даласының дүйім жұртында кең құлашты тарихи сана болған, себебі бұл даладағы әрбір жұмыр басты пенденің жады бала кезінен ауызша айтылатын қисапсыз мол дерекке әбден жаттығып, көз қанық болып өскен. Қатардағы сахара қазағы өз халқының тарихымен біте қайнасқан. Ол өзін ұдайы халық тарихының бір бөлшегі ретінде сезінген» /5/, - деп атап көрсетілген.

Тәуелсіз Қазақстан тарихын дайындап, тер төккен тарих ғылымдарының докторы, академик Манаш Қабашұлы Қозыбаев тарихи сананы қалыптастыру жайында айтылған пікірлері мол. Отаршылдық жүйе заманындағы халықтың ділі (менталитеті) түбірімен өзгергендігін, XX-ғасырдағы демографиялық күйреулердің нәтижесінен он қазақтың үшеуі елін тастап, босып кеткен қайғылы көріністерді жан-жақты ашып көрсетеді.

Рас, бүгін тарихымыз таразылануда. Тарихты түсіндіру – күн тәртібіндегі мемлекеттік дәрежеде тарихи сана проблемасын туындатқыны белгілі.

М.Қ. Қозыбаев: «Тарихты оқыту, тоқыту – үлкен проблема. Бұрын империя кезінде христиан дінін, кеңес кезінде марксизм-ленинизмді қалай оқытсақ, біз бүгін отандық тарихымызды солай оқытуымыз керек...

жоғары оқу орындарында (техникалық салада), гуманитарлық және тарих факультеттерінде тарихты оқыту бағдарламалары енгізілсе, мемлекеттік емтихан алынса тарихқа деген көзқарас өзгерер еді» /6/.

Тарихи сананы қалыптастыру бағдарламасын іске асыруда бетбұрыс қадамдар бар ма? – деген сауалға академик М.Қабашұлы мынадай жауап берген-ді:

«Тарихи сананы қалыптастыру кезінде қолдан ата-баба шежіресін жасап, руға жүзге бөлінушілікті дәстүрге айналдыруды қою керек. Күн тәртібінде ұлттық мүдде, нысана тұру керек, ол – ғасырлар бойы аңсаған тәуелсіздіктің қадір-қасиетін тану, оны баянды ету»,- деген екен.

Тарих тағылымы – шын мәнінде өткен ата-баба тарихының сыры мен жыры ғана емес, онан түйіндейтін, зерделенетін сабақтары болса керектігін де айтады.

Жеке адамның өзіндік санасының ұлттық санаға айналуы ұлттық руханияты арқылы жүзеге асады. Ұлттық санамен қалыптасқан және ұлттық зердеге бағынатын жеке адамның рухани ізденістерінің негізінде ел игілігіне ортақ оның болашағына қызмет ететін танымы, білімі, тәжірибесі мен идеясы қалыптасады.

Ұлттық тарихи білім – белгілі бір халықтың өткен өмірлерін білу ғана емес, сонымен бірге ол адам санасын шыңдап, оның бойында отаншылдық сезім ұялата алатын білім. Соған орай, бүгінгі ұрпақтық бойында іскерлік, біліктілік және жауапкершілік қасиеттерді қалыптастырмай, олардың ізгілікті, рухани жан-жақты өркендеуіне, сондай-ақ өткен буын өкілдерінің әлеуметтік-мәдени тәжірибесін әлем өркениеті жетістіктерін игеруіне жол ашпай, әлеуметтік ұстанымдағы экономикасы бар демократиялық қоғам құру мүмкін емес.

Елдік сананы қалыптастыру, ұлттық рух пен ұлттық патриотизмді насихаттап іс жүзіне асыру – бүгінгі күндегі өткір мәселелердің бірі.

Олай етпейінше ұлтжанды тұлғаны қалыптастыру мүмкін емес. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Тарих толқынында» еңбегінің «Алаш мұрасы және осы заман» бөлімінде:

«Қазақ зиялыларының жаңа буыны жалпы ұлттық мүдделерді білдіртіп, ағайыншылдық, рушылдық пиғылдардан арылуға тырысты» /5/, - деп атап көрсетілген.

Елбасының айтқан пікірі, академик Манаш Қабашұлы Қозыбаевтың ойымен үндесіп жатқандығын мынадан аңғарамыз. М.Қ. Қозыбаев Алаш зиялыларын ғасыр басында Ресейде қалыптаса бастаған зияткерлердің (интеллектуалдар) жаңа ұрпағына жатқызады. Ақпан төңкерісінен кейін (1917 ж.) Қазақстан қоғамындағы өзгерістер легін Алаш қозғалысымен тығыз қарастыруды ұсынып, Алаш зиялылары ағартушылық идеясын жаңа сатыға көтеріп, таптық мүдде емес, тұтас ұлт мүддесін қорғап, отаршылдыққа қарсы ұлттық майдан ашуды көздегендігін талдап

көрсетеді. Алаш зиялыларының ұлт мәселесін шешудегі реформаторлығын нақтылайды.

Қазақ тарихында «Қазақ» газеті тәрбиелеп, өсірген ұлт зиялыларының отаршылдыққа қарсы атой салған тобы Алаш партиясына бірігіп, «Алаш Орда» шаңырағын көтергеніне өткен 2017 жылы 100 жыл толғаны белгілі. Республика деңгейінде дүбірлеп өтпесе де, жоғары оқу орындарында түрлі мәдени іс-шаралардың өткендігінің куәсіміз.

Алаш зиялыларының бірі – Халел Досмұхамедұлы тарихтан білім берудің маңызды міндеттеріне мынадай ойы дәлел: «...Өз еліміздің өткен-кеткені туралы, басынан кеткен дәуірлері туралы бұрынғы, осы күнгі мекендері туралы қолдан келгенше толық мағлұмат беру, ата-бабаларымыздың істерімен танысып, өткен жаңылыстарына күйініп, жақсылықтарына сүйініп, ғибрат алмақ – адамға сана береді» /7/, - деп атап көрсеткен.

Еліміздің жоғары оқу орындары арасында өткен Алаш зиялыларының рөлін тереңнен танып-білудегі интеллектуалды олимпиаданың атқарар міндеті зор. Студент-жастар аталған тақырыптың мазмұнын тереңнен ақтарды. Себебі, тоқырау жылдарында алаш мұралары ауызға алынбады, жасырылды, оларды халық жауы ретінде кері түсінік қалыптастырғаны белгілі.

Алаш қозғалысының қайраткерлері халық ағарту ісінің қайта құрылуын және тәрбиенің мақсаты – ұлттық тұрғыда сипат алу мәселелерін жаңа көзқарас тұрғысынан шеше білді. Осы тұрғыдан ұлтжандылық, ел мүддесін ойлаудағы адами қасиеттерін меңгерудегі студент-жастардың білімдері, алаш мұраларын зерттеп білуі интеллектуалды олимпиаданың негізгі айнасы ретінде көріне білді.

Жапониядағы Хоккайдо университетінің Славян зерттеу орталығының Орталық Азия бойынша маманы, профессор Уяма Томохиконың алаш зиялылары жайындағы пікірі: «Егер олардан нені үйрену керек деген әңгіме туса, онда адамгершілікті, азаматтықты және қарапайымдылықты деп жауап беруге болады» (Студенттердің ғылыми жобасынан алынды).

Міне, жапон ғалымының тұжырымы, бүгінгі қоғамдағы өзекті болып саналатын мәселе деп айтуға толық құқығымыз бар.

Алаш зиялыларының бүкіл қызметі – қазақ қоғамын ілгері бастырудың амалдарын іздестірумен айналысқаны көпке мәлім.

Елбасының «Тәуелсіздік белестері» еңбегінде былай делінген: «... азаттық қозғалысының тізгінін ұлттық бірлесуін мұрат қып ұстаған Алаштың білімді де, білікті асыл азаматтары қолға алды. Ұлт-азаттық қозғалысының басшылары Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Бақытжан Қаратаев, Халел және Жаһанша Досмұхамедовтер және басқалар болды, олардың көпшілігі Петербургтің

Мәскеудің, Варшаваның, Қазанның, Омбы мен Орынбордың жоғарғы оқу орындары мен училищелерін бітіріп, асқан салауатты адамдар еді» /9/. Шын мәнінде, қазақ деген атымызды басқа елдер білу үшін, біздің тарихымызды, мәдениетімізді, рухани байлықтарымызды, әдет-ғұрыптарымызды, ғұлама ғалымдарымызды танып білгендері жөн.

Өткендердің қадірін білу, олардың арман-мүдделерін жалғастыру – адамгершілік парыз ғана емес, қоғамдық дамудың ілгері басудың алғышарттарының бірі.

XX-ғасыр басындағы ел қамын ойлап, қараңғылықтан азат етудегі Алаш зиялыларының ерліктерін бүгінгі кәсіби мамандықты игерудегі студент-жастардың ғылыми тұрғыдан дәлелдеу шеберліктері көңілге қуаныш себеді. Себебі, бүгін тарихи өткенінен сабақ алмаса, ұлттық сана қалай болмақ? Сондықтан мазмұнды тақырыптардың құндылықтарын аршудағы осындай интеллектуалды олимпиадалардың аясын кеңейте берген жөн.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Тәуілсіздік дәуірі» тарихи публицистика үлгісінде жазылған еңбегінде 26 жыл ішінде бастан кешірген құрылу кезеңдерін сипаттап, сын сәттерін баяндайды. Президент бұл кітабында өзге де мемлекеттердің даму кезеңдерін «Жаңғыру» деген категориямен талдайды. Кітаптың әр бөлімінде нақты тұжырымдар жасалған.

Бірінші бөлімде жаңа білім жүйесінің іргетасын қалау мәселесі, екінші бөлімде білім саласындағы, оның ішінде жоғары мектептегі өзгерістер уақыты тұрақтанумен экономикалық өсу үрдістерімен байланысты талдау жүргізілсе, үшінші бөлімде 2000-2010 жылдардағы білім, ғылым, мәдениет, спорт салаларында қол жеткен табыстарды қамтитын зияткерлік өрлеу индустриялық-инновациялық даму стратегиясымен, жалпыұлттық келісімнің қазақстандық моделінің жасақталуымен байланыстыра түсіндіріледі. Төртінші бөлімде «Қалыптасқан мемлекет, Қазақстанның үшінші жаңғыруы» деп аталады. Яғни, адам капиталының жаңа сапасын қарастырады. «Адам капиталына арка сүйеу» қағидаты, біздің адамдармен, оның ерекше мүмкіндіктері (шеберлігі, дарыны, білімі, құзіреті,тәжірибесі) негізделген азаматтардың дүниетанымы – елдің болашағын нақтылайтынына байланысты. Міне, ерекше мүмкіндіктерді жүзеге асыру – әрбір азаматтың жауапкершілігінде болмақ.

Адамның өз ұрпағын Отанын сүюге, өз елі мен жерін құрметтеуге үйретуі адамзат қоғамымен бірге жасасып келе жатқан тарихи үдеріс екені белгілі. Тіпті жазу мен сызуды білмеген, ғылым мен мәдениеті мешеу дәуірдің өзінде ұрпағын елжандылыққа тәрбиелеу отбасы мен тайпа мүшелерінің ортақ ісі болған.

Өткен тарихымызға көз жүгіртсек, қазақ халқы өзінің табиғи дарыны, тарихи-саяси, қоғамдық ахуалына байланысты, батырлары мен билерінің ерен еңбегінің арқасында ұлттық сананың халықтық шеңберін бойларына терең сіңіре білді. Оған әрбір дәуір кезеңінен көптеп мысалдар келтіруге болады. Соның бірі бір ғасырдан астам бойы жоңғарлардың қазақ даласына шабуыл жасап, ел мен жұртты сансыратып жатқанында жоңғар батыры «Бұл қазақ деген қандай халық өзі»?- деп сұраған екен. Қасында келе жатқандардың бірі ақын болса керек, былай деп жырлаған екен:

«Сахара байтақ далада,
Сарқырап аққан салада
Қыс Қызылды қыстаған,
Жаз Арқаны жайлаған.
Жері байтақ, елі бай,
Қоралап қойды айдаған,
Желілеп нарды байлаған.
Дүмбірлеген ақ үйлер
Жасаумен іші жайнаған,
Көргеннің іші қайнаған.
Иен даланы жасырып,
Есепсіз жылқы қаптаған.
Аптада, айда бір көріп,
Ізіне түсіп бақпаған...
Құдайы қонақ кез келсе,
Құрметтеген сыйлаған...
Шетінен жомарт, меймандос,
Өнер менен малға бай,
Төрт түлігі бірдей сай,
Ішкені-қымыз, бал шарап,
Жегені-құрт, ет пен май.
Әрі шаруа, әрі момын,
Алдануы өте оңай,
Қазақ деген осындай», - деп жауап берген екен дейді /10/.

Қонақжай қазақ даласы өзінің бауырмалдылығымен бағзыдан бері бейбіт өмірдің берекелі бесігі болған, бұл дәстүр – өткеннің сабағы, бүгінге үлгі-өнегесімен жалғаса бермек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. 2018-жылдың 10-қаңтардағы ҚР Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» // http://www.akorda.kz

2. 1997 жылды «Жалпыұлттық татулық пен саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу жылы» деп жариялау туралы ҚР Президенті Н. Назарбаевтың Жарлығы // Егемен Қазақстан, 30-желтоқсан, 1996 ж.
3. 1998 жылды «Халық бірлігі мен ұлттық тарих жылы» деп жариялау туралы ҚР Президенті Н. Назарбаевтың Жарлығы // Егемен Қазақстан, 11-желтоқсан, 1997 ж.
4. Назарбаев Н.Ә. «Ішкі және сыртқы саясаттың 2004 жылға арналған негізгі бағыттары» Президенттің Қазақстан халқына Жолдауынан// Қазақ тарихы, 2003ж. №2
5. Назарбаев Н.Ә. «Тарих толқынында» Алматы, Атамұра, 2003 ж. 31 б.
6. Қозыбаев М.Қ. Шығармалары, 2-том, «Қазақ энциклопедиясы», 2013 ж. 99-100 бб.
7. Досмұхамедұлы Х. «Аламан» Алматы, 1997 ж. 72 б.
8. Назарбаев Н.Ә. «Тәуелсіздік белестері» Алматы, «Жібек жолы» 2010 ж.
9. Назарбаев Н.Ә. «Эра независимости» (Элек. ресурс) Астана 2017 ж. 505 б.
10. «Мұсылман тізбесі» Алматы, 2000 ж. «Жылнама» баспасы

ӘМІР ТЕМІРДІҢ АНАДОЛЫ ЖОРЫҒЫ ЖӘНЕ АНКАРА ШАЙҚАСЫНЫҢ ТАРИХИ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Жұмәділұлы Жәнібек
С.Демирель университеті

Аннотация:
1402 жылы Анадолының орталық өңірінде орналасқан Анкара қорғаны іргесінде сол кезеңінің екі ірі билеушісі Йлдырым Баязит пен Әмір Темір арсында жойқын соғыс болды. Бұл соғыстың тарих сахнасында орын алуына Әмір Темірдің Еуразия аймағында жеке дара билігін орнатуға деген ұмтылысы түрткі болды. Ғылыми баяндамада Темірдің Османдықтарға қарсы жеңіске қол жеткізуінде маңызыды рөл ойнаған Анкара іргесіндегі қанды шайқастың барысы мен нәтижесі орын алады. Сонымен қатар Анадолының XY ғасырдың басындағы саяси тарихын баяндау да ғылыми жұмыстың негізгі бағыттарының бірі болып табылады.

XIX Ғ. АЯҒЫ МЕН XX Ғ. БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МҰСЫЛМАНДЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ

Қадірханов Қ.
С.Демирель университеті

Аннотация:

XIX Ғ. АЯҒЫ МЕН XX Ғ. БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МҰСЫЛМАНДЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ

XVIII ғасырдан бастап Қазақстан жерін патша үкіметі пәрменді отарлауға кірісті. Алайда бұл ойын өте сақтықпен іске асыруды қолға алды. Алғашқы қарқында қазақтардың дәстүрлі білім беру жүйесіне жаңашыл реформалар кіргізу арқылы халықты мектеп, медресе ашу және оған қазақ балаларын тарту арқылы қызықтыруға тырысты. Негізгі көзделген мақсат қазақ халқын орыстандыру және шоқындыру болды. Осы жолда патша үкіметі қазақ даласындағы реформаланған білім беру жүйесін миссионерлерді жіберді, оқыту жүйесін орыстандыру саясатын қолға алып, бірте бірте мұсылмандық білім беру жүйесін ығыстырды.

Ғылыми жұмыста XIX ғ. аяғы мен XX ғ. басындағы Қазақстандағы мұсылмандық оқу орындарының тарихи келбеті баяндалады.

СОВРЕМЕННЫЕ ВЕЯНИЯ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ИСТОРИИ ИСКУССТВ КАЗАХСТАНА

Лысенко Сымбат

Студент 2-ого курса факультета права и гуманитарных наук (5В020300 История)

SDU

Науч. руководитель- Устагалиев Ернар Упагалиевич

Аннотация

Предмет/тема. Основание для написание данной статьи послужила мало изученность местной школы живописи т.е нового этапа в развитии культуры Казахстана. **Цели/задачи.** Раскрыть темы современного

отечественного художественного наследия и его роль для современного искусства в мире. **Методология.** В изучении данной темы используются как эмпирические так и методы теоретического познания научного исследование. Сравнение- понятия «Запад» и «Восток» в искусстве Казахстана. Трансформация древнего и средневеково наследия. Описание современного изобразительного искусства в его классическом понимании. Формализация периода независимости и его влияние на изобразительное искусство. **Результаты.** Сделан вывод что изобразительное искусство в его классическом понимании получило в Казахстане свое развитие с XIX века. Толчком к началу такого развития послужило творчество русских художников, совершавших экспедиции в Центральную Азию, и изображавших на своих полотнах те образы и картины, которые рождались у них именно здесь. В полной мере казахстанская школа изобразительного искусства сформировалась к 40 годам XX века, а на 50-е годы пришелся ее расцвет. Получившие образование в рамках единой советской системы подготовки художников местные живописцы, графики, скульпторы начали активно творить, часто используя в своем творчестве национальные мотивы. В конце 80-х годов в Казахстане формируется авангардное направление, направленное на поиск свежих идей, протест против устоявшихся в искусстве форм и образов. Многие из художников, стремившихся отойти в своем творчестве от формализма в тот период, являются очень востребованными и сегодня. **Выводы/значимость.** Современное искусство Казахстана дает наглядное представление о безграничных возможностях живописи, о поисках казахскими художниками новых путей в этом «старом» виде искусства, а также о новом возвращении современной живописи Казахстана к вечному синкретизму древнего искусства наших предков. Искусство , в особенности, современное – это одна из форм передачи в будущее современного взгляда Казахстанцев на жизнь , а так же способ сохранить культурное наследия наших предков путем трансформации древнего наследия в современный вид.

Ключевые слова: искусство Казахстана, изобразительное искусство, история искусства Казахстана, культура, культурология, Кастеев, наследие, культурная память, национальная идея, Сыдыханов.

ЖЕТІСУ ӨҢІРІ ТОПОНИМДЕРІНІҢ СЕМАНТИКАСЫ

Серік Жанар Серікқызы, Иззатуллаева Дильнура
С.Демирель университеті

Аннотация

Жетісу өңірінің топонимдері семантикалық, сөзжасамдық, мифтік-танымдық аспектілерде қарастырылып, жан-жақты сипатталады. Сонымен қатар, ғылыми жұмыстың практикалық қолданысы ретінде «Zhetisu Guide» мобильді қосымшасы дайындалғандығы сөз етіледі.

МРНТИ 03.09.55

СЫРДАРИЯ ОКРУГІ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕГІ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ӨҢІРІНДЕГІ ТӘРКІЛЕУ ТАРИХЫ ЖАЙЛЫ

Құлмырза Мәдина Мұратқызы, Әбішева Айдана Әмірханқызы,
Сактаган Айсауле Сериккызы

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, тарих факультеті, 4 курс студенттері, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., доцент – Е.Сайлаубай

Аңдатпа

Ұсынылып отырған баяндамада Оңтүстік Қазақстан өңірінің ұжымдастыру қарсаңындағы қоғамдық-саяси жағдайына талдау жасау, большевиктік күштеу саясатының қазақ ұлттық мемлекеттік сипатын жоюға бағытталған құйтырқы саясатының астарын және дәстүрлі шаруашылық қалпын түбегейлі құртуға негізделген ұжымдастыру науқанының тарихын тың өлкелік мұрағат құжаттары арқылы зерттеу және шынайы тарихын ашып көрсету басты мақсатымыз болып табылады. Негізгі міндет Оңтүстік Қазақстан өңірінде орын алған тәркілеу науқаны тарихын бұрынғы Сырдария округі материалдары негізінде саралап шығу және тарихи түйінді тұжырымдар жасау. Оңтүстік Қазақстандағы күштеп ұжымдастыру науқаны кезіндегі орын алған тәркілеу және қуғын-сүргін мәселесі өзара сабақтастырыла талқыланып, бір жүйеге келтіріліп, жаңа тарихи көзқарас тұрғысынан және жалпы адамзаттық идеясына үйлестіріле отырып зерттелді.

Аннотация

В статье на основе архивных источников из Южно-Казахстанского Государственного архива Республики Казахстан и архива Президента РК, рассматривается процесс конфискация байских имуществ Сырдарьинского округа в Казахстане и в конце 20-х годов XX века. Это время известно в истории, как эпоха сплошной коллективизации и оседания, повлекшая за собой миллионные жертвы среди казахов. Однако в фольклорной памяти, равно как и среди современного политического класса данный пласт истории казахов до сих пор остается в периферийной зоне гуманитарного знания. Анализ данной проделанный работы позволяет проследить всю совокупность начального этапа национальной политики сталинизама в Казахстане от ликвидации традиционной кочевой структуры через конфискаций байских имуществ казахского аула.

Abstract

In the article on the basis of archival sources from the South Kazakhstan State Archive of the Republic of Kazakhstan and the archive of the President of the Republic of Kazakhstan, the process of confiscation of the Bay property of the Syrdarya district in Kazakhstan and in the late 1920s is being considered.This time is known as an epoch of complete and utter collectivization which brought about millions ofvictimsamong Kazakhs. But in the folk memory also as in the environment of modern political class thiscourse of the Kazakh’s history continue to be in the peripheral zone of human knowledge until now. The analysis of these book allows to observe all aggregates of initial stages of national policy during Stalin from the liquidation of traditional nomad structure through the chaos to the sovietization of Kazakh aul.

Кілт сөздер: тәркілеу, ұжымдастыру, Оңтүстік Қазақстан, Сырдария округі, қазақ байлары, Кіші Қазан төңкерісі, Ф.И. Голощекин, Жер-су реформасы, ауыл шаруашылығы, жер аудару.

Ключевые слова: конфискация, коллективизация, Южный Казахстан, Сырдарьинский округ, казахские богачи, Малая казанская революция, Ф. И. Голощекин, Земельно-водные реформы, сельское хозяйство, депортация.

Key words: confiscation, collectivization, Southern Kazakhstan, Syrdarya district, Kazakh rich people, Small Kazan revolution, FI Goloshchekin, Land and water reforms, agriculture, deportation.

Біз қарастырғалы отырған XX ғасырдың 20-шы жылдарының екінші жартысы мен 30-шы жылдарының басындағы тарихи үдерістер көптеген зерттеушілердің еңбектеріне арқау болып жүргені белгілі. Бірақ, бұл кезеңнің тарихы толыққанды зерттеліп болды немесе әділ бағасын алды деп кесіп айта алмаймыз. Себебі ауыл шаруашылығын жаппай ұжымдастыру қарсаңындағы тәркілеу науқанының тарихына қаншама зерттеуші қалам тартып, оның қалтарыс-бұлтарысына үңілуге ден қойса да, бұл мәселе жекелеген өңірлер бойынша толық зерттелді дей алмаймыз. Сол себептен де, жаппай тәркілеу тарихы әлі де зерттей түсуді қажет етеді. Осы тұрғыда Оңтүстік Қазақстан өңірі бойынша тәркілеу науқанының барысын және сол заманның тынысын тың мұрағаттық материалдар негізінде тарихи негізде ашып көрсету өзекті болатыны сөзсіз.

Тарихқа көз жүгіртсек, 1928 жылы қазақ байларының мал-мүліктеріне тәркілеу жүргізіліп, байлық иелерінің қатты жапа шеккендері туралы болса, ал бұл істің неліктен басталып, қалайша іске асқандығы толық ашыла қоймады. Негізінде, қазақ байларын тәркілеу және олардың көздерін құрту саясаты – сол кезде Қазақстанды басқарған Голощекиннің әу бастағы арманы болатын. Ол бұндай шараны социалистік қоғамға жат элементтерді, яғни байларды, құртпайынша жаңа қоғам құру барынша қиындай түседі деген теріс көзқарастағы принципімен түсіндіріп, осыны қалайда іске асыруға тырысып бақты. 1928 жылдың басынан бастап Голощекин республикалық екі – «Еңбекші қазақ» пен «Советская степь» газеттеріне байларды тәркілеудің аса қажеттігі туралы сан қилы мақалалар жариялап, күн құрғатпай радио хабарламалар жасап тұрды. Бай шаруашылықтарын тәркілеу алдын-ала ойластырылған, қазақ халқының мүддесіне қайшы, алдына сан-салалы міндеттерді қойған саяси-әлеуметтік шара ретінде көрінеді.

Тәркілеу науқанының қарсаңында Қазақ өлкелік партия комитетінің органы «Советская степь» газетінде жарияланған мақаласында Голощекин «Жер-су реформасы байлар мен орташа шаруаларды толық

тәркілеудің табысты өткізілген дайындығы болды», шараның басты мақсаттарының бірі ауыл халқының «таптық сана-сезімін жетілдіру еді» - деп жазады. «Жергілікті халықтың жаппай сауатсыздығы, құлдық, кедейшілік, рушылдық, шашыраңқылық, тағы басқалар еңбекшілердің сана-сезімін жоғарылатуды, ауылдарды кеңестендіруді қиындатты. Міне, кейін ауылдарды революциялық «желменен» тексеріп, кедергісіз өз «Октябріне» жеткізу қажет болды» /1/. Сөйтіп, Голощекин басқарған өлкелік партия комитеті қазақ халқының түрлі әлеуметтік топтарының арасында қайшылықтарды қоздыра отырып, Кеңестік өкіметті «орнатуды» мақсат етті. Голощекин өлкелік комитеттің II Пленумында оқыған есебінде «қазақтардың ұлттық сана-сезімі өсіп келе жатқандығы» және «ұлттық сана оянуының көзі – байлар» екенін айта отырып, қазақ халқының кедейленуінен большевиктер өкіметіне келер «еш қауіпке негіз жоқ» деген қорытындыға келеді. Голощекиннің шовинистік-нәсілшілдік сипаттағы осы сөздерінің өзі-ақ оның қазақ ауылын кеңестендіру, онда «Кіші Қазан төңкерісін» ұйымдастыру туралы «ой-жоспарларының» мәні мен мақсатын ашып көрсетеді.

1928 жылдың 15 наурызындағы Қазақ АКСР-ы Президиумының Қаулысы бойынша «Әкімшілік басқаруды округтік және аудандық жүйеге көшіру туралы» ереже бекітіліп, «Кеңестер және олардың Атқару комитеттерінің өлкелік (облыстық), округтік және аудандық съездері туралы» ереженің негізінде елді әкімшілк-аумақтық бөлініске бөлу жұмыстары іске асырылған. Сырдария губерниясын аудандарға бөлу 1928 жылдың 30 мамырынан басталды. Бүкіл одақ бойынша губерниялар тарап, олардың орнына округтер құрылған болатын. Бұрынғы Сырдария губерниясының орнына Қызылорда және Сырдария округтері құрылған. Уездер тарап, аудандар және колхоздар пайда бола бастаған. Жаңадан құрылған Сырдария округіне 3 қала, 21 аудан, соларға қарасты 567 ауылдық, қышлақтық және селолық кеңестер кірген. Сырдария округінің құрамына Әулиеата, Жуалы, Меркі, Сарысу, Шу, Талас, Бостандық, Ұржар, Қаратас, Келес, Қызылқұм, Созақ, Түркістан, Жаңақорған, Арыс, Бадам, Ақсу, Қараспан, Манкент-Сайрам, Шаян, Түлкібас, сияқты 21 аудан кірді. Міне, мен осы аудандарда жүргізілген кәмпеске науқанына қатысты Оңтүстік Қазақстан облысының мемлекеттік архивінің «Сырдаринский окружной исполнительный комитет» деп аталатын 74-қорындағы құжаттарды пайдаланып тәркілеуге байланысты мәліметтер келтіретін боламын. Қор құрамында Қазақ АКСР ХКК, Қазақ АКСР ОАК қаулылары, жиналыс хаттамалары, округтік және аудандық съезд материалдары, бай-феодалдарды кәмпескелеу жөніндегі құнды құжаттар кездеседі. Мұрағаттағы кәмпескеге қатысты құжаттар орыс тілінде және төте-араб әліпбиімен қазақ тілінде жазылған. Машинкамен терілген және қолжазба түріндегі құжаттардың арасында оқылуы қиын, өшіп кеткен

мәтіндер кездеседі. Төте-араб әліпбиімен кириллицаға ауыстыру барысында құжаттардың мәтінінде қазақ тілінің жергілікті диалектикалық ерекшеліктерін кездестіреміз. Жалпы аталмыш құжаттар таптырмас дерек көзі деп айта аламын.

Округтар мен аудандар құрылып болған соң Голощекин 1928 жылы 27-тамызда Қазақстан Орталық Атқару Комитеті мен Халық Комиссарлар Кеңесінің «Ірі бай шаруашылықтары мен жартылай феодалдарды тәркілеу және жер аудару туралы» декрет шығартты. 1927 жылы санақта Сырдария губерниясындағы мал саны 6 млн.680 мыңға жетті деп көрсетілген. Әлбетте, бұл малдардың дені «бай қожалықтарының» меншігінде еді. Негізінде, 1928 жылы бай деп саналған адамдардың ел арасында бұрынғы патша үкіметі кезіндегідей үстемдігі қалмаған. Патша үкіметі кезінде мың-мыңдап мал жинап, аты шыққан байлар Лениннің 1920 жылы шығарған «Кооператив туралы» декретіне орай «байлар шаруашылығы» деп аталып, социалистік жүйеге сай шаруашылықтарға айналған еді /2/. Яғни, әр бай өзіне қарасты шаруаларды асыруға, жалақы төлеуге, мұң-мұқтажын шешуге, сондай-ақ жыл сайын табысынан белгілі бір мөлшерде мемлекетке салық төлеуге міндетті болып, осы тәртіппен жұмыс жасап келе жатқан. Алайда, тәркілеу туралы декрет шыға салысымен, бүкіл Қазақстандағы округ пен аудан орталықтарында партия жиналыстары ұйымдастырылып, бір аптаның ішінде жергілікті ОГПУ, НКВД, үштік комитеттердің мүшелеріне қай ауылда қанша «бай шаруашылықтары» және оларда қанша мал-мүлік бар екенін анықтау тапсырылған. Содан ел ішінде алапат зобалаң басталып, қаншама жандардың бастарына зұлмат төнген. Қаншама адамдар туған-туыстарынан айырылып, нешеме жас балалар жетімханаларға өткізілген.

Қаулы бойынша тәркіленетін «байлар шаруашылығын» 2 топқа бөлген. Барлық мал басы 2000-нан асқандар – 1 топқа, 500-ге дейін малдары барлар 2-ші топқа жатқызылған. 1-ші топтағылардың мал-мүлкі кедей-кепшік пен колхоздар меншігіне өткізілуімен қатар феодал ретінде сотталуы немесе жер аударылуы тиіс болатын. Облыстық архивтегі деректер бойынша, Сырдария округіндегі 1928 жылы кәипескеленген 1-ші топтағы байлардың саны-89, 2-ші топқа жатқызылғандардың саны – 202. Бұл жұмыс 1930 жылға дейін жалғасты. Нәтижесінде бір ғана Сырдария округінен 627 адам тәркіленіп, 322 адам жер аударылған. Оның жетеуі ату жазасына кесіліп, он тоғызы он жылдан аса уақытқа сотталған /3/. Кәмпескеге тек мал ғана емес, байлардың мүліктері мен киімдері, жіп-арқан, ер-тоқымдары, тіпті әйлдерінің әшекей бұйымдарына дейін іліккен. Кешегі «қосшы одағына» мүше болғандар залым белсенділерге айналып, байдың туыстарын да жер аудартып, ең соңы-он қой, екі сиыры барларды да бай санап, елден бездіріп жіберген.

Мұрағат құжаттарына келер болсақ, байлардың мал-мүлкін тәркілеу жөніндегі Республика үкіметі және Сырдария округтік комиссиясының құжаттарындағы №10 құжат Әулиеата ауданы бойынша хаттамаға тоқтала кетсем:

Әулиеата ауданы бойынша

№10 құжат

Протокол №5

1928 жылы 21 октябрьде Әулие-ата районы, бұрынға Талас болысының №8-ауылдың батырақ, союз Қосшы мүшелері және комсомолдары жиналып, райондық жерден келген уәкілімен бірге Байдек датқа сияқты басқа да халыққа бұрыннан зорлық қылып келе жатқан байлардың малын алып өздерін жер аударту туралы мәселені қарау үшін Қазақстан Орталық Кеңес Комитетінің 1928 жылы 27 август айында шығарған заңның түсінік беруші уәкілі Баймұхаммедұлымен бас қосқан жиналысы ашылды. Жиналысқа қатынасқан батырақ, союз қосшы мүшелерінен 98 адам, жастардан 14 адам жиналып мәжіліс ашылды.

Мәжіліс бастығы Шірен Мырзадәуірұлы, мүшесі Жондыбай Байтақұлы, хатшы Балтабек Көшербайұлы дайындалды.

Қаралатын мәселелер:

І. Қазақстан Кеңес үкіметінің байлары бұрыннан шынжырбалақ датқа, би, болыс болғандардың малын алып, жер аудару туралы баяндаушы Баймұхаммедұлы.

ІІ. Кезекті істер.

Тыңдалды:

Жолдас Баймұхаммедұлының байлар, шынжырбалақ, датқа, би, болыс болып зорлық қылып кісі күшін пайдаланған және Қазақстан кеңесінің үкіметінің 1928 жылғы 27 августе шығарған заңын жиналған батырақ, союз, қосшы комсомолдарға түсіндіргеннен кейін көпшілік мына қарарға келеміз. Бұрыннан бай болып, атасынан бері қарай шынжырбалақ датқалық қылып, кедейдің қанын сорып кісі күшімен пайдаланып, Кеңес үкіметіне астыртын өзінің бұрынғы жуандығын жүргізіп, кеңңс жұмысына қарсы болып келе жатқан мына төмендегі азаматтардың тізімін көрсетеміз:

1. Исақ Танатайұлы – екі жыл би болған және 6 жыл старшын болған, Николай уақытынан осы уақытқа дейін. Байлығы, шынжырбалақтығы арылмаған.
2. Оразбақ Тілеубердіұлы – бай болған, Николай уақытынан бері шынжырбалақ саудагер болып келген.
3. Тұрсынбай Байдалыұлы – Николай уақытынан кісі күшін пайдаланып бай болған адам.
4. Сүлеймен Ергеұлы – Николай уақытында 2 жыл старшын және бай болған адам.

5. Төлеп Ырысбекұлы – Николай уақытынан шынжырбалақ бай адам. Жаңа кеңес үкіметіне мойынсынбайды.
6. Сейітжан Шәкенұлы – бұрыннан байлығы арылмаған. Өзі уақытқа дейін саудагер болған.
7. Төлепберген Таспаұлы – Николай уқытынан шынжырбалақтығы, байлығы осы уақытқа дейін арылмаған.

Осы жоғарыдағы көрсетілген 7 азаматтарды көпшілік жиылған батырақ, союз Қосшы мүшелері, комсомолдар болып, бір дауыстан малдары алынып, өзері жер аударылсын деп тоқтам етсін.

Кезектегі мәселе ашық қалды.

Жиналыс жабылды.

Жиналыс бастығы: Мырзадәуірұлы (қолын қойған)
Мүшесі: Жондыбай Байтақұлы (қолын қойған)
Хатшы: Балтабек Көшербайұлы (қолын қойған)
8-ауылдық кеңес ағасы куәланып Атабекұлы, хатшы Көшербайұлы қолдарын қойған һәм мөрлерін басқан /4/.

Тақырып аясында жазылған құжаттар қоры тарих ғылымында өз орнын алуымен қатар, бүгінгі таңда жаңа көзқарастардың қалыптасуына және оның негізінде тарихи оқиғалар мен құбылыстарға объективті баға беруге, қоғамдық-саяси бағыттарды бағамдап, шындыққа көз жеткізуге, тарихи тағылымнан сабақ алуға және егемендігіміздің, елдігіміздің нығаюына септігін тигізетін тарихи сабақтастықты салмақты да салиқалы тұжырымдар негізінде саралауға және ұлттық болмысымыз бен тарихи сана-сезіміміздің айқындалуына ықпал етуде. Тәркілеу науқаны отандық және кейінгі кезде шетелдік зерттеушілердің еңбектерінде жаппай ұжымдастыру немесе қазақ ауылдарын «советизация» жасау тұрпатындағы ізденістердің бір тарихи бөлігі ретінде қарастырылуда. Жалпы алғанда кезең бойынша тұрақты сипаттағы мол ғылыми қор қалыптасқан.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Жаулин К.М. Батыс Қазақстандағы шаруа қожалықтарын күштеп ұжымдастыру: тарихы және тағылымы (1928-1933 жж.). 07.00.02.Тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – А., 1997. – 43-44-б.
2. Сырдария округіндегі тәркілеу науқанына қатысты құжаттар жинағы – Шымкент, «Нұрлы Бейне» баспасы, 2017. -6 б.
3. Сырдария округіндегі тәркілеу науқанына қатысты құжаттар жинағы – Шымкент, «Нұрлы Бейне» баспасы, 2017. -7 б.

4. Оңтүстік Қазақстан облысының мемлекеттік архиві (ОҚОМА). 74-қ., 1-т., 183-іс, 11 б.
5. «Сырдария округіндегі тәркілеу науқаны» құжаттар мен материалдар жинағы – Астана: ТОО «РЕГИС-СТ ПОЛИГРАФ», 2015. – 312 б.

Кулмырза Мадина Мураткызы, Абишева Айдана Амирханкызы, Сактаган Айсауле Сериккызы
Евразийский Нацинальный университет им. Л.Н.Гумилева, Исторический факультет, студенты 4 курса, Астана, Казахстан
Научный руководитель – к.и.н., доцент Е. Сайлаубай

Kulmyrza Madina Muratkyzy, Abisheva Aidana Amirkhankyzy, Saktagan Aisaule Serikkyzy
Eurasian National University named after L.N Gumilev, Faculty of History, 4th year students, Astana, Kazakhstan
The scientific adviser is Candidate of Historical Sciences, Associate Professor E. Sailaubay

Аннотация: В статье на основе архивных источников из Южно-Казахстанского Государственного архива Республики Казахстан и архива Президента РК, рассматривается процесс конфискация байских имуществ Сырдарьинского округа в Казахстане и в конце 20-х годов XX века. Это время известно в истории, как эпоха сплошной коллективизации и оседания, повлекшая за собой миллионные жертвы среди казахов. Однако в фольклорной памяти, равно как и среди современного политического класса данный пласт истории казахов до сих пор остается в периферийной зоне гуманитарного знания. Анализ данной проделанный работы позволяет проследить всю совокупность начального этапа национальной политики сталинизама в Казахстане от ликвидации традиционной кочевой структуры через конфискаций байских имуществ казахского аула.

Abstract: In the article on the basis of archival sources from the South Kazakhstan State Archive of the Republic of Kazakhstan and the archive of the President of the Republic of Kazakhstan, the process of confiscation of the Bay property of the Syrdarya district in Kazakhstan and in the late 1920s is being considered.This time is known as an epoch of complete and utter collectivization which brought about millions ofvictimsamong Kazakhs. But in the folk memory also as in the environment of modern political class thiscourse of the Kazakh’s history continue to be in the peripheral zone of human

knowledge until now. The analysis of these book allows to observe all aggregates of initial stages of national policy during Stalin from the liquidation of traditional nomad structure through the chaos to the sovietization of Kazakh aul.

Ключевые слова: конфискация, коллективизация, Южный Казахстан, Сырдарьинский округ, казахские богачи, Малая казанская революция, Ф. И. Голощекин, Земельно-водные реформы, сельское хозяйство, депортация.

Key words: confiscation, collectivization, Southern Kazakhstan, Syrdarya district, Kazakh rich people, Small Kazan revolution, FI Goloshchekin, Land and water reforms, agriculture, deportation.

ОСМАНДЫҚ ТҮРІКТЕРІНІҢ ОРТА АЗИЯ САЯСАТЫ: ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ ЖӘНЕ ЭТНО-МӘДЕНИ БАЙЛАНЫСТАРЫНА ӘСЕРІ (XIX Ғ. ЖӘНЕ XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫ)

Ақнұр Еркінқызы*

Тұжырымдама: Мақала XIX-XX ғасыр аралығындағы Осман мемлекеті мен Бұқара, Қоқан, Хиуа, Қашғар билеушілернің өзара байланысу тарихына арналған. Зерттеу түрік, орыс мұрағаттарының құжаттары мен осман тарихшыларының қолжазбаларына негізделіп жазылған.

Орталық Азия мен Ресей территориясында жаңа мемлекеттердің құрылымын, байланысын зерттеу барысында, Осман мемлекеті мен Орталық Азия қарым-қатынасы жөніндегі зерттеулерге елімізде ұзақ уақыт бойы жеткілікті назар аударылмады. Себебі жергілікті тарихшылар үшін батыс пен шығыс тілдеріндегі мұрағат көздеріне қол жеткізу мүмкін емес болды.

Кілт сөздер: Орталық Азия, Осман мемлекеті, Бұқара, Қоқан, Хиуа, Қашғар.

* «Құқық және ӘГҒ» факультеті, «Әлеуметтік Ғылымдар» кафедрасы 4 курс студенті

12 сәуір 2018 ж. 3 секция: Халықаралық қатынастар және әлеуметтік ғылымдардың өзекті мәселесі

Актуальные проблемы мкеждународных отношении и социальных наук

Current issues of international Relations and Social Sciences

Uluslararası ilişkiler ve sosyal bilimlerin güncel meseleleri

THE RELATIONS BETWEEN THE US GOVERNMENT AND NATIVE AMERICANS

Fatima Ospanova

Suleyman Demirel University

Abstract

From the time of the first colonization of the Americas during the fifteenth century, many relationship dynamics have been at play between the Native Americans and the Europeans. Establishing a government on the soil of the newfound continent of North America raises questions on the role and position of Indians in their fatherland. Striving for sovereignty and recognition as a unique cultural group versus economic dependence and assimilation into the US are a couple concerns that Natives (and the federal government) have to face. In this paper, I will be looking at and analyzing secondary sources by different scholars in order to understand the interrelation between the government and Indians. One of the main discernments in this paper is that how both the US federacy and Natives view what it means to be Indian heavily influences what political decisions each makes in regards to one another.

Keywords: Native Americans, federal government, assimilation, self-determination, tribal government, reservations, sovereignty

(Мақаланың толық мәтні SDU хабаршы журналында жарияланады)

NATIONAL IDENTITY PROCESSES IN EUROPE AND KAZAKHSTAN

Dinara Kurakbayeva

Suleyman Demirel University

Abstract

Whether nationalism is a primordial or modern phenomenon is a contested issue and still debated. Scholars of nationalism are divided into different schools with various approaches to studying nations and national identity. The most prominent ones are modernist constructivist, perennial and functionalist approaches. Apart from them, feminist approach and ethnosymbolism are worth mentioning. The course of rewriting the history to maintain a stable national sentiments in the state brings about a question of whether our nation has been there all the time or if nations and nationalism are constructed and , as Benedict Andersen says, imagined. Another question is if national identity is merely a social notion and has nothing to do with politics or not. This paper discusses national identity in Kazakhstan and compares it to the formation of nationalism in Europe.

Key words: primordialism, nationalism, modernist/constructivist approach, perennialism, functionalism, national identity.

(Мақаланың толық мәтні SDU хабаршы журналында жарияланады)

POLITICAL ISLAM IN CENTRAL ASIA

Aigerim Zholdasbek
Suleyman Demirel University

Abstract

The proposed working paper aims to achieve an understanding of this approach. Mostly, I want to investigate the trends and reasons for the rapidly growing popularity of political Islam in Central Asia.

Introduction

The foreign policy circles of the Central Asian states neighboring Afghanistan are worried about the consequences for the Afghan authorities after 2014 of the transfer of military and political responsibility in the sphere of security and politics. First of all, they are worried about the impact this can have on the balance of power between the Taliban and the Tajik, Uzbek, and other national groups in the north of Afghanistan, and which of them will prevail in the north of the country. It is not forgotten that the Taliban once held power there between 1996-97 to 2001 and the consequences of this were also felt in neighboring states. For example, they influenced the course of the Tajik civil war (1992-1997) and provided the rear with extremist Islamist forces, such as the Islamic Movement of Uzbekistan (IMU), which in 1999 and 2000, invaded from there to Uzbekistan and provoked bloody battles. To these forces, the Taliban still provide asylum to this day and allow their attacks on neighboring Central Asian states.

Internal political conflict potential. Particular concern in the Central Asian states is the internal political situation. At least in Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan, we are dealing with a significant conflict potential, including the extremist-Islamic underground. How much it is strong, no one knows for sure. Nevertheless, it should be taken into account that in view of the high socioeconomic and political stratification of problems in these countries, this

background can become a significant mobilizing potential for the Muslim majority of the population. It has long been known that the underground has as its purpose the violent way to change the balance of forces in the country. The re-emergence of the Taliban to power in Afghanistan, even if only in the north, can contribute to its mobilization. The situation is exacerbated by the lack of an adequate Islamic counterweight to extremist organizations. Such a counterweight must be created by progressive forces aimed at consolidating its young state. Such forces exist, we met them at our symposia in Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan. They belong to the younger generation, they are well-educated and differ in the symbiosis of the practice of Islamic values and national interests, and the fact that they are politically unimportant is primarily due to the fact that secular authorities hinder their formation as legal political players.

Challenges for Europe. These challenges could unite all those forces that are interested in maintaining stability in the Eurasian space: secular and reformist Islamic forces in the region, European politics, in general and primarily the OSCE as the only all-encompassing Eurasian European. They should concentrate on solving, first of all, those problems, the reasons of which lie in more or less subjective and at the same time changing positions. This mainly concerns the harmonization of relations between the existing secular state power and Islamic institutions, such as mosques, madrassas, universities, political parties and movements. First and foremost, we are talking about building confidence, reducing a huge mutual distrust, and fully granting freedom of religion.

1. On the development of political Islam in Central Asia

1.1 Political Islam – definition.

In this study, the term "Islamic factor" is used as the general term technicus. It pragmatically includes Islam, political Islam, the Muslim population, Islamic organizations, parties and movements. Thus, we avoid ambiguity of the definition of the concept of "political Islam" (Malashenko, p.201) which can be observed in both Western and Islamic arguments. In the Islamic context, including in the report on Central Asia, we meet as a denial of this concept ("There is only one, indivisible Islam"), and conscious articulation

("Islamists"). So, strictly speaking, there is no non-political Islam. Therefore, with the use of the term "political Islam" we terminologically emphasize the main element, while not neglecting the integrity of Islam. Since one who recognizes the peacekeeping and humanistic power of Islam, as well as other religions, one can not deny the possibility of using it in the political sense.

1.2 Politicization of Islam

In these conditions, the politicization of large segments of the population is almost inevitable. Because of this, it can be understood as a "normal" phenomenon. Besides, it turns out, not the politicization of the religious sphere, but its radicalization, can lead to a huge social conflict. We should agree with the evaluation of experts who believe that the politicization of the religious sphere is primarily due to factors of social order, the unresolved basic problems of development, the reluctance and inability of the authorities to address the problems of backwardness, poverty, unemployment, corruption, and others, especially in the the borders of Uzbekistan, Kyrgyzstan and Tajikistan, the Fergana Valley, the north and the west of Tajikistan, the southeast of Kazakhstan, and the western parts of Kyrgyzstan.(Peyrouse, p. 257-259) At the symposium of the Center for OSCE Studies (CORE) in November 2008 in Bishkek, Kyrgyz participants stated that "the struggle for the resources of Islam is inflaming, and the process of its politicization can not be stopped. The question should again be asked which side can best use these resources for itself: internal or external forces. Fears of confrontation between state power and religion were assessed as real. On average, one should expect for 5-7 years, so that hostile to the state tendencies could prevail. In view of the instability of such development, an important task is to direct the politicization of religion on a peaceful course. Appeal to religion as a reaction to poverty, impoverishment and social futility for centuries is a well-known phenomenon. It is important to pay attention to the correlation between the religious element and social driving forces and possible political forms of expression. For Central Asia, it should be borne in mind that political Islam has so far used the available social energy little to mobilize believers to address social issues.(Saliyev, p. 122-153)

1.3 The reaction of secular authorities

Secular governments have a significant influence on the above-described processes. At the same time, they understand with great difficulty the connection between social driving forces, religious deepening and potential political mobilization. Influential circles of the secular intelligentsia have not parted with anti-religious and anti-Islamic views, they understand religion invariably as "opium for the people."(Marx, p.10) True, governments send their secret agents into the religious sphere, but mostly with repressive missions. Governments focus their attention shortsightedly on the politicization segment of the religious environment and try to subordinate, control and prosecute Islamic activists under the pretext of fighting terrorism. The result is assumed: it consists in the further radicalization of Islam.

These actions are nearsighted because the authorities by their repressions puzzle those Islamic pragmatists who agree with the secular nature of the state and based on their political behavior and experience are democratic. A convincing example of this is the above-mentioned IRP. It recognizes the secular nature of Tajikistan's state power, declares itself a supporter of democracy and parliamentarism. Despite this, the secular authorities, while "appointing" only two seats in parliament, refused to represent it, which would correspond to its unofficially estimated share of votes from 30 to 35% during the parliamentary elections, with which it would be the second most powerful parliamentary force after presidential party in 2010.

2. Implications for the governance of states in Central Asia

2.1 Changed policy options

In Kyrgyzstan, it can be considered an important result of the April 2010 revolution that Muslim circles for the first time expressed a demand to create a party or movement. Also in Kazakhstan, Muslim activists expressed their desire to create a parliamentary political party in the foreseeable future, following the example of the Turkish Islamic Justice Party. One can agree with Naumkin about the importance of Uzbekistan for the process of Islamization in Central Asia, which writes: "Uzbekistan is central to the future of Islam in Central Asia."(Naumkin, p.264) Here political Islam is subjected to the most severe persecution. His adherents are waiting in secret for the "moment of weakness" of the regime, which they hate. Such a moment can come when the

question of the successor of the president arises. What impulses will come from such a moment for the mobilization of political Islam in Central Asia, no one predicts. The forecast would be even more difficult if the "moment of weakness" of the Uzbek regime coincided with the inability of the Western alliance to initiate in Afghanistan a political stabilization process that would include significant Taliban circles. A high degree of political uncertainty stems from the fact that NATO can not cope with the first major military test in their history - and precisely against the anti-Western resistance movement of the Islamic world, which takes very close note of these facts. This new quality of the Islamic factor will determine the parameters of the political space of Central Asia, and should be taken into account by regional leaders as well as taken into account in European politics.

2.2 Impact on politicians of Central Asian states

The result of transformational state-building processes can be considered the fact that the performance of political power in Central Asia in the future will be inseparably linked with the Islamic factor. The attitude towards Islam becomes the Achilles' heel of secular power, since it is Islam that increasingly becomes the generally accepted basis of national identity, and not the concept of secularism separating the state from religion. At the symposium of the OSCE Center for the Exploration of the OSCE in Almaty in December 2007, Islamic and secular participants unanimously agreed that "the concepts of secularism practiced by the ruling elites do not correspond to the Muslim character of the majority of the population or the pace at which it moves forward under the pressure of internal contradictions and external factors re-Islamization of society. None of the secular elites in power has been able to develop a concept consolidating national identity that would correspond to the high degree of fragmentation of the Central Asian societies and states. "(Zvegalskaya, p.90) Thus, the old, but existing Soviet understanding of secularism is in a crisis of legitimacy. Consequently, the need to adapt to the factor of Islam, and its representatives - to secular state power, will become a condition for their political survival.

In this new situation, the usual control tools and management resources are exhausted, repression is ineffective. On the other hand, at the disposal of the

state authorities, especially in Kyrgyzstan and Tajikistan, there are no means for a noticeable improvement of the social and economic situation. It is also noticeable that the holders of secular power lose in the "struggle for the minds" of young people to radical fundamentalist forces with external patrons. But it is here that the key issue for the further balance of forces is being decided, namely, which side will be able to attract nationally oriented Muslims to their side.

2.3 Implications for the Islamic side

Political Islam in the region is still far from summarizing its growing social influence in the political and conceptual scale of the scales. To a greater extent, there is a struggle between the national-Islamic forces and the pan-Islamic strata that make up their competition. And we are talking mainly about theological interpretation of Islamic doctrine and practices in young Central Asian states, and the issue of orientation to someone else's radical fundamentalist line or to their traditional, Hanafi, Islam. Disputes around this issue in the Islamic community are gaining momentum and may carry the danger of a split.

Politically relevant processes of differentiation are driven by two main factors: one is an ever-increasing social divide between the poor and the rich, which leads to a split within the Islamic community itself. At the same time, increasing poverty is playing into the hands of [38] the extremist Islamic movement and limits the potential for the influence of moderate Islamic forces. Another factor is the inability of the Islamic elite to create its own concept for the formation of national statehood. This task it has not set itself up until now in any of the Central Asian states. But it did not occur to the secular elite to involve the Islamic side in joint reflections. This conceptual vacuum is met with a radically Pan-Islamic wing with its appeal to the struggle of Central Asian Muslims for the Caliphate. It would be in the national interest if the secular elite decided to cooperate in the conceptual aspects of building the state, for example, in the modernization of religious education. A joint state-Islamic reform program in the sphere of religious education could open the way, along with credible effects, to the return to the ganafite roots of Islamic teaching in Central Asia. Only when the Islamic side can promote national self-

identification with the help of a religious approach, it will become an equal partner in dialogue with the secular state.

Conclusion.

The huge mutual distrust that exists between the state power and Islamic political forces can be explained by the fact that both sides do not see a guarantee that none of them, as soon as they come to power, try to exclude, depending on the circumstances, an unwanted partner from political process. Secular leaders fear that the Islamic parties, having come to power democratically, will build a theocratic state in which there will be no place for secular forces. Islamic leaders are concerned not only with the fact that their organizations under secular rule will be included in the list of terrorist associations and will be banned, and that even the political legitimization of their parties will not guarantee their preservation in a political structure that has not resolved the issue of peaceful coexistence with political Islam. (Rahnamo, p. 191-193) This "distrust dilemma" also has a European dimension. The question is whether the European OSCE participating States will accept the legitimacy of the democratically elected Islamic government, fearing that it can begin a radical change in existing constitutional norms. It is also unclear whether the moderate Islamic parties will be able to guarantee the stability of the constitutional order in the event of coming to power, or they will act undemocratic, being directed by radical Islamic forces. So far neither of the two sides has offered a guarantee of its "behavior towards the enemy", which would be acceptable to the other party. The Islamic elite wants to believe that it will indeed have political and religious perspectives on the basis of equal rights, both in its own country and in the large Eurasian space. The secular side, also of Europe, wants, in turn, to be sure that the recognition of OSCE principles and commitments by moderate Islamist leaders is not just a tactical maneuver. Since overcoming this mistrust can be a lengthy process, in the short term positive signals are required with impact on the Islamic world and the Eurasian political region. Such signals could be sent by the European side by entering into consultative dialogues with Central Asian Islamic organizations and secular forces. The position of both groups, the type and mode of their interaction, significantly affect stability in the entire OSCE region.

Mechanisms. Such dialogues should be launched with democratically and nationally minded representatives of political Islam, who already have experience of cooperation with the state party, as in Tajikistan, as well as in Kyrgyzstan. At the same time, first of all, it would be necessary to determine which topics are recommended as paramount, and with the help of which mechanisms it is possible to guarantee peaceful cooperation. This general task can be considered along with specific steps:

The task of confidence building measures is to initiate an understanding process that will eliminate the danger of escalation of the conflict, determine common goals and interests and help to overcome differences and misunderstandings as much as possible. In the short term, steps must be taken to prevent the radicalization of political representatives of Islam, as well as joint initiatives for the development of the integration, peacemaking potential of Islam. In the long term, efforts must be made to finally ease tensions and create a situation of self-sustaining stability. It is necessary to persuade the secular state to constructively rethink its position towards Islamic institutions and organizations, such as mosques, madrassas, universities, political parties and movements, and, accordingly, to reform the legislation and executive structures of power. The dominant concept of the "separation of religion from the state" should be adapted to the special socio-political and religious conditions of the existence of the Muslim majority. It turned out that for the Tajik politicians of the IRP, the concept of "separation of church and state", interpreted as "separation of religious organizations from the state", is more acceptable than the old Soviet concept of "separation of religion from the state". It is necessary to find out whether the Islamic forces recognize this approach in other Central Asian states.

The next priority field of activity is religious education. It is extremely important that the holding of dialogues in this direction in the short and medium term leads to convincing results that will be realized and will become the basis for further development.

Signal from Europe. Europe should contribute, sparing no effort, overcoming the "distrust dilemma" between Central Asian political Islam and secular authorities. For this purpose, it would be important for Europe to signal its readiness to recognize Central Asian political Islam as an integral part of the political process in Central Asia. "Europe" in this context can be individual

European states, international organizations, such as the European Union or the OSCE, as well as European non-governmental organizations.

Of course, one should not lose sight of the fact that there are differences with Islamic concepts in the field of state and national construction, democracy, the rule of law, human rights, women's equality in society, education and many other areas. But in the interests of stability and peace in the Eurasian region, nevertheless, there is no alternative to such a dialogue.

References

1. Karl Marx, «Critique of Hegel's Philosophy of Right», Berlin, 1972, vol. 1, p.10
2. Malashenko, Aleksey, «Islamic alternatives and Islamic project», Moscow, 2006, p. 201.
3. Rahnamo, Abdullo, «Transformation of the political culture of "political Islam" in Tajkistan», Center for Strategic and Political Studies (Moscow), Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Tajikistan, Moscow, 2009, p. 191-193.
4. Saliyev, Aman, «Modern role of Islam in the socio-political space of the Kyrgyz Republic», Moscow, 2009, p. 122-153.
5. Sebastien, Peyrouse, « Islam in Central Asia: National Specificities and Postsoviet Globalisation », Religion, State and Society, vol. 35, 2007, p. 257-259
6. Vitali V. Naumkin, «Radical Islam in Central Asia, Between Pen and Rifle», New York, Oxford, 2005, p. 264.
7. Zvegalskaya, Irina, «Formation of the states of Central Asia, political processes», Moscow 2009, p. 90.

CHINA`S ECONOMIC AND SECURITY INTERESTS IN CENTRAL ASIA

Akbota Akyngaziyeva Askarkyzy

Suleyman Demirel University

Abstract

In my report the main stages of China`s important interests towards the Central Asian countries will be given. China's economic reform has been successful, making it become a major economic power.

1. Introduction

For Central Asia, when entering the world market economy, it is especially important to study the peculiarities of the development of mighty China as a neighbor, as a partner and as a competitor. The main objective of this work is to find the interests of the PRC in the period of economic development, to explore the features of development and security with respect to political interests to the countries of Central Asia. In my work, the opportunities of China, which can become the leader of the world economy, are indicated. In a word, the role of Central Asia is defined as mutual understanding of the countries and separately with respect to China.

The key words: Central Asia, security, China, foreign policy, region, geo-economic, domestic policy, method, trade, cooperation.

Over the centuries, an intensive process of economic, scientific, and cultural interaction has been taking place between Central Asia and China. In the historical period of the heyday of the Great Silk Road and until the middle of the second millennium AD, the countries located on the territory of the Central Asian region served as a transport bridge between China and Europe, acting simultaneously as trade, financial and production centers. At the same time, China for a long time remained the main source of scientific knowledge and advanced technologies for Central Asia.

At the end of the XIX century, when Central Asia became part of the Russian Empire, its ties with China significantly weakened. In the XX century,

when the countries of the Central Asian region were part of the USSR, their relations with China were virtually canceled.

In 1991, with the acquisition of national independence by the Central Asian republics, the new states of the region were objectively interested in developing cooperation with neighboring countries and entering the international arena. In the early 90-ies of XX century building relations in Central Asia (CA) with the People's Republic of China (PRC) began practically from "zero" and, as activation, acquired new forms and contents.

The main task for Chinese diplomacy was the formulation of a comprehensive Central Asian policy. Since the goals of foreign policy in the region were formulated on the basis of the internal needs of the Xinjiang Uygur Autonomous Region (XUAR) and the PRC in general, relations with the countries of Central Asia have become part of the PRC border diplomacy. Within this framework, a "favorable environment along the perimeter of borders" was formed, which was necessary for internal development.

The most important event of the post-Soviet period for China was the establishment of the Shanghai Cooperation Organization (SCO). This is an unprecedented step, which decided the leadership of the PRC, which actually legitimized the presence of China in Central Asia.

For the Central Asian states, China is one of the significant poles in the framework of multi-vector diplomacy. The state is simultaneously a part of international relations in the region and an important partner. For its part, Chinese diplomacy was forced to face neighboring regional actors. The relevance of the topic is also due to the fact that Central Asia has an important geostrategic and geo-economic significance for the entire continent. The region has a significant conflict potential. Allocate internal and external security threats. Internal challenges include socio-economic and environmental problems that contribute to the development of political instability. External threats include threats of international terrorism, religious extremism, drug industry, geo-economic and geopolitical influence. The study of the problems of military-political and economic cooperation is topical, since the analysis makes it possible to predict and correct the further development of relations. Of particular importance is the issue of mechanisms to counter threats to security, that is, the creation of an effective system of integrated security capable of ensuring the real sovereignty of the states of the region.

The favorable geopolitical position of the PRC creates favorable opportunities for forming the routes of the "Economic belt of the Silk Road", which connects the areas of China, Central Asia, Russia, the Caspian, the Caucasus, Turkey, the Middle East and Europe. The possession of the natural wealth of Xinjiang also provides an opportunity for cross-border trade, which contributes to the strengthening of mutual understanding and political stability

in the region, the development of ties with the CIS, CSTO, and the Unified Energy System.

The subject of this study is the security and economic policy of the People's Republic of China in relation to Central Asia.

The subject of the study is the definition of the significance and role of the Central Asian countries in China's foreign policy.

The purpose of the study is to identify the resources of China's foreign and domestic policy in relation to Central Asia to prevent current challenges and threats to national and international security.

This goal led to the formulation and implementation of the following research tasks:

1. the study of the main theoretical and methodological approaches to the definition of the concept of international security in the context of globalization, taking into account the geopolitical situation of China and the growing influence of the PRC in world politics as a "responsible power"
2. identification of foreign policy resources created due to historical peculiarities, favorable geopolitical situation of China and Central Asia
3. a study of the economic processes of the PRC and Central Asia, in terms of prevention and threats to national and international security
4. assessment of China's importance in the development of multilateral relations with the states of Central Asia, the Eurasian integration processes in the context of contemporary challenges to international security.
5. an analysis of the mechanisms of interaction between the countries of the Central Asian region and China within the framework of the Collective Security Treaty Organization (CSTO).
6. assessment of the place and roll and the Shanghai Cooperation Organization (SCO) in ensuring regional security in China and Central Asia.

The scientific novelty of the study is a complex analysis of external and internal challenges, factors of maintaining geopolitical stability, taking into account the socio-political situation in China and its impact on Central Asia, rich in natural resources, transport potential, for building an integrated policy of socio-cultural and political development, maintaining national and international security.

The theoretical and methodological basis of the research is set of interdisciplinary principles, methods and criteria for cognition of political phenomena, developed by domestic and foreign scientists of political science. An important component of the theoretical basis of the study was the works of prominent representatives of social and political thought, the research of specialists in international relations, domestic and foreign philosophers, political scientists, psychologists, which allowed assessing the dynamics of interstate interaction, confirming or refuting the stated foreign policy goals and objectives.

The main political methods used in the work: the method of semantic differential; method of the content analysis of political discourse and content analysis of the non-verbal component of the formation of China's political image in the media, the historical genetic method that provides an analysis of the existence of significant determinants in the PRC policy at various stages of implementing specific foreign policy strategies in the region.

The theoretical and practical significance of the results and their applied significance is that the main provisions can be used as a model for reconstructing the history of foreign policy in the Central Asian region, as well as for analyzing China's current foreign policy and its regional component.

The main modern theories and concepts formulated and presented by China as "own" are directly interrelated with Western and Soviet models, which act simultaneously both as internal political and as foreign policy. In this context, priority is given to internal development, understood as a "favorable external situation" (the absence of large-scale wars and conflicts).

The main provisions, theses and generalizations of this scientific research can be used in the development of basic and additional courses for the directions "International Relations", "Foreign Regional Studies", in the preparation of educational and teaching aids for general history, international relations, regional studies. The results of the research can be applied within the courses "Regional and National Security", "International Relations and Foreign Policy in the Asia-Pacific Region", "China's Policy in Central Asia".

The structure of the thesis is determined by the purpose, objectives and concept of the research. The work consists of an introduction, three chapters, conclusion, a list of used literature.

2. China's political interests and security problems in Central Asia

China's foreign policy in Central Asia has four strategic directions: security, energy, trade, cultural cooperation, which are also directed to the Central Asian region. They can be divided into six key elements: 1) border security; 2) the struggle against the movement "Eastern Turkestan"; 3) energy; 4) economic interests; 5) geopolitics; and 6) the Shanghai Cooperation Organization (SCO).

Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan and Tajikistan, the five former Soviet republics, form the Central Asian region, located in the center of Eurasia, the largest and most densely populated continent on which the main reserves of natural resources are concentrated.

These countries are also part of the Eurasian Balkans zone, designated by Zbigniew Brzezinski, an American expert on geopolitics, and includes areas of South-Eastern Europe, Central Asia (CA) and parts of South Asia, the Persian Gulf and the Middle East.

Brzezinski described this zone as a zone of instability, which is a "temptation for interference from more powerful neighbors." It is on this territory that the geopolitical process, designated by the term "The Greatest Game", a new stage of the so-called "Great Game", the rivalry of the neocolonial powers for the primacy in the region, is currently taking place [1].

Analyzing foreign policy V. Paramonov, O. Stolpovskiy and A. Storokov distinguish three main stages of its development [2]:

The first stage (1992-1995).

1. analysis of the processes of the collapse of the USSR and the emergence of a new geopolitical region
2. establishment and expansion of diplomatic contacts
3. attempts to solve the problems of the security of state borders.

The main features of China's foreign policy of the first stage are flexible and cautious manifestations of the nature of foreign policy: the formation of a new diplomatic line "from scratch" of the Central Asian vector of politics. The format of relations with the countries was defined as bilateral, and the institutional cooperation was represented by the 4 + 1 working group (Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and China) who tried to solve the key issue of Uyghur separatism.

The second stage (1996 - 2001).

1. formation of mechanisms and institutions of multilateral cooperation
2. expansion of economic presence in Central Asia.

In the second stage, there was a noticeable intensification of the Central Asian foreign policy direction (penetration strategy): the analysis showed that the region is prone to transnational expansion (international terrorism, separatism, extremism and drug trafficking). In parallel, there are processes of transformation of the group "4 + 1" into the "Shanghai Five" (1996). Subsequently, on its base in 2001, the Shanghai Cooperation Organization (SCO) was established.

The second stage was a turning point in the relationship between China and Central Asia. The main focus was on addressing security problems, as well as strengthening and strengthening partnerships with Central Asian countries and the Russian Federation. The trade turnover with the countries of the region almost doubled and amounted to about 10 billion dollars.

The third stage (2001 - present)

- transition to "offensive policy"
- Chinese expansion to the leading position in the region.

After September 11, 2001, there have been strategic changes in the field of China's foreign policy in Central Asia: an offensive strategy is being chosen, attempts are being made to achieve a certain balance of power in connection with the arrival of the United States in the region. In the region to date, we can

talk about the triangle of the great powers "US-China-Russia." In an effort to strengthen its influence, the PRC focuses on strengthening the position of the SCO in the region, and, as strengthening instruments, chooses economic incentives, increasing lending for the SCO member countries.

In Central Asia, factors that impede interstate interaction are still important. The destabilization at the regional level is fraught with the relationship between individual states. Border problems, mutual fears, rivalry, craving for isolationism, unsettled relationships lead to tension between them. There are obstacles for intra-regional exchanges, for the interaction of divided ethnic groups in the territory of Central Asia. This happens in a situation when the states having disputable problems are members of the same international organizations, in which Kazakhstan and Russia have the most important role [3].

Six major foreign policy elements of Chinese politics in Central Asia arose not simultaneously, but in stages, changing in accordance with the dynamics of geopolitical processes. After the collapse of the USSR and the formation of independent states in Central Asia in 1991, China is constantly rethinking its policies and interests in this region.

- **Threats to the security of the Central Asian region**

Stages of development of relations of China and the Central Asian region, taking into account the impact of global and regional changes and threats to security includes:

• The first stage (1991-1995) is connected with the establishment of diplomatic relations, the formation of trust, the legal basis, first of all, in the context of territorial disputes inherited from the confrontation between the PRC and the USSR. In 1992, the Collective Security Treaty (CST) was signed. For this period, there was a civil war in Tajikistan, an acute confrontation between the authorities and the opposition in Uzbekistan.

• The second stage (1995-2001) is characterized by the formation in CA of mechanisms for regional cooperation and dispute resolution. China's economic influence will expand. In 1997, the civil war in Tajikistan ended. At the same time, the Islamic movements in Uzbekistan (Hizbut-Tahrir, Islamic Movement of Uzbekistan) continued their actions. In February 1999, terrorist acts were organized.

• The third stage (2001-2011). Terrorist acts in the US, Russia, China and other countries exacerbated the political situation in the world, had a significant impact on the
situation in Central Asia. In December 2001 The UN Security Council approved the start of the military operation of the International Security Assistance Force in Afghanistan under the aegis of the United States. In

2001, the SCO was established, which included, along with the PRC and Russia, first 3, then 4 CA states. In 2002, the CST was transformed into the CSTO. The United States and coalition allies began the war in Iraq in 2003. There was a violent change of power in Kyrgyzstan in 2005, a series of bombings and attacks on police stations (2004) and unrest (2005) in Uzbekistan, as well as a brutal interethnic conflict in XUAR (2009). In 2011, a series of revolutions broke out in the civil wars in Libya and Syria; their influence was reflected in the XUAR and Central Asia.

• At the fourth stage (2011-present) in CA, on the one hand, the role of the PRC and Russia and the international-political weight of the SCO have increased, on the other hand, the activity of the United States has decreased somewhat. The situation in the region was affected by some cooling of US-China relations, deepening of integration within the Eurasian Economic Community, and then by the EAEC, with the participation of two CA states bordering on the XUAR. After the events in Ukraine in 2014, the US position on Russia was toughened, which intensified its eastern policy. A certain influence was exacerbated by Russia's relations with the EU as the implementation of the plans of the Eastern Partnership. Significant coordination of Russia's and China's actions with regard to Syria and the threats of the spread of IGSF, dangerous for the North Caucasus, XUAR, CA and the world as a whole. Analyzing the main stages of political stabilization in the region,the author paid considerable attention to resolving territorial disputes with Russia and the states of Central Asia after the collapse of the USSR. An important role was played by the recognition by the Government of the PRC of the independence of new states and the establishment of diplomatic relations with them.

The activation of extremist and terrorist organizations in Central Asia is extremely beneficial for the drug mafia for two reasons:

1. transfers visible accents of power structures of the region;
2. gives an opportunity to join forces with terrorist organizations in order to destabilize the situation in the region.

The reality of such an alliance is even more probable during the period of the change of political elites in some countries of Central Asia, which can lead to the emergence of representatives of narcotic drugs in the highest structures of state power. All this creates conditions for the consideration of the Central Asian region as a favorable transit zone and, in particular, as a zone for the sale of some drugs [13].

China's military cooperation with the countries of Central Asia is reduced to conducting large-scale bilateral or multilateral military exercises. China since 2002 participated in 20 exercises. The first exercises were held jointly with Kyrgyzstan in the format of bilateral military exercises. The first multilateral exercises were held in the east of Kazakhstan and in the XUAR.

They were attended by Chinese, Kazakh, Russian, Kyrgyz and Tajik servicemen. In 2006, China took part in antiterrorist military exercises. Participants of the scientist were China, Tajikistan and Kyrgyzstan. Every year, also with the participation of China, military exercises "Peace Mission" are held. In 2010, during the next military exercises "Peace Mission", PRC presented about 1,000 military personnel, an air force unit and a logistics group [14].

Securing the security of the Central Asian region is China's top priority. Considering security problems in a bilateral format, it should be noted that the Chinese-Uzbek relations, for example, are determined to a greater extent by security interests from China. China in 2012 did not approve of Uzbekistan's approach to the problem of Afghanistan, declared in the SCO, namely - the expansion of economic ties with the Afghan Uzbeks and the creation of a security belt in the north of this country. Objectively, at the moment, the policy of Uzbekistan continues to strengthen separatist sentiments and create a threat of secession of the Uzbek and Uzbek-Tajik parts of Afghanistan. However, Uzbekistan excludes a military solution to the Afghan problem and asks to find solutions to problems taking into account the national specifics of the emerging social conflicts [15].

To date, the concept of "new security", which is based on mutual trust, mutual benefit, equality and coordination of actions between countries, will be relevant to China's foreign policy. This concept is a key component of China's foreign policy and the main principle of the national strategy.

- **Conclusion**

1. The Chinese idea of a "strategic partnership" that has not yet evolved into a concept is increasingly being used to impart a stable and long-term character to China's bilateral relations with other actors in international relations.
2. Transformation of foreign policy can be presented in the form of five stages, reflecting the characteristics of China's foreign policy in certain time periods. Currently, foreign policy is being considered in the framework of the fifth stage (2012-present), and the peculiarity of this stage is the adoption of more active participation in international affairs. The common place of the latest foreign policy concepts of China is to establish and maintain normal contacts with all members of the world community.
3. The establishment of partnership relations with Central Asia has become one of the key instruments of China's foreign policy. The Partnership Institute has demonstrated its relevance and the need to mitigate the negative reaction of countries that fear China's dynamic rise. To date, partnership remains an instrument of foreign policy, which in the future will be transformed.
4. China regards Central Asia as a region capable of ensuring national security, and also as a region that can be an alternative zone of China's influence after

the withdrawal of US troops from Afghanistan.

References

Bernardo M (2013), China`s role and interests in Central Asia, pp. 9-21

Johannes F.Linn (2013), China`s and Russia`s Interests in Central Asia: Connecting the Dots in Kazakhstan

S.Frederick Starr (2015), Making Eurasia stable, pp. 2-14

Kevin Rudo (2015), The future of US-China relations under Xi Jinping, pp. 12-16, 19-21

Chien-peng Chung (2004), The Shanghai Co-operation organization: China`s changing influence in Central Asia

Laruelle M, Peyrouse S (2012), The Chinese question in Central Asia: Domestic order, social change, and the Chinese factor, Columbia University Press

Russell Ong (2005), China`s security interests in Central Asia, Central Asian Survey 24 (4)

J Richard Walsh (1993), China and the new geopolitics of Central Asia, Asian Survey 33 (3)

US POLICY TOWARDS CENTRAL ASIA

Altynai Yechshanova

Suleyman Demirel University

Abstract

The report demonstrates stages of United State's policy towards Central Asia. As the region has become one of the main actors of today's world with numbers of reasons, such as its geopolitical significance; possible and planned transport and pipeline routes; the richest natural and human resources. The noticeable stages can be seen due to mentioned importance of the region, and can be divided into certain periods. In this paper, the evolution of the main trends and mechanisms for implementing the strategy of the United States in Central Asia from 1991 until 2005, the primary two stages will be described.

Key words: Soviet Union, policy, independence, relationship, hydrocarbon, weapons of mass destruction (WMD), human rights.

3. Introduction

The Central Asian region has become one of the most important geopolitical centers of the modern world. The geopolitical role of the region is determined by its intercontinental importance for trade and other ties between the countries of Europe, the Middle East and Asia. The continent consists of five former Soviet republics of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan. In five countries there are 69 million people with the highest population of Uzbekistan, which equals to 32 million people According to the State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan[1]. In addition, the geopolitical region of Central Asia is a vast territory, occupying about 10% of the territory of the Asian continent, which is located in the central part of Eurasia and has no direct access to the World Ocean. In the west the region of Central Asia borders on Europe, in the east - with Asian countries, in the north - with the Russian Federation, in the south has common borders with the countries of the Muslim world. Historically, there was the Great Silk Road. In modern conditions, the Central Asia region is experiencing an increased interest of the world's leading economies, due to the large reserves of hydrocarbons, gold, copper, uranium and heavy metals, as well as the location of transit and communication routes, and the geo-economic importance of the Caspian Sea.

Central Asia is a crossroads of civilizations. Firstly, the importance of the region of Central Asia and the Caspian Sea is rapidly growing as one of the most quickly developing regions for the production and transportation of global-level hydrocarbons. Secondly, the region of Central Asia is already increasingly becoming a field of a possible clash of interests of world's major players. The largest of them are the USA, Russia and China. The problem of regional security takes on a global character and is of paramount importance. The strategic task for the countries of Central Asia at the present stage is to build new ties in the system of international relations with world powers, such as the USA, Russia, China, Japan, Iran, Turkey, Pakistan, as well as Saudi Arabia, South Korea and the countries of the European Union. In each of these bilateral dialogues and across the region, there are four main interrelated elements: energy, economic and political modernization, security and interaction between people.

The US foreign policy in Central Asia went through several stages in its development. And perceptible stages can be divided into certain stages. First period (1991-2001) played key role on implementing ideas of Washington towards them, which starts from sovereignty of five former states of Soviet Union until 9/11 attack. And the policies (2001-2005), which were directed

from September 11, can be classified as the second major stage that had effect on changing core principles and policy of White House towards post-Soviet countries.

During the first period, which lasted from the dissolution of the Soviet Union until the terrorist attacks on September 11, 2001, U.S. policy focused on three priorities: helping the Central Asian countries attain and defend their newly won sovereignty, independence, and territorial integrity against a potential resurgence of Russian neoimperialism; securing the legacy of Soviet weapons of mass destruction; and breaking up Russia's monopoly over pipelines and transit routes for Central Asian oil and gas as a means of ensuring the region's independence from Russia.

With the collapse of the Soviet Union, the problems of poverty, civil wars and illicit drug trafficking have become enormously aggravated, which has threatened the integrity of the Central Asian countries themselves. After gaining sovereignty, the Central Asian countries at different levels begin to be included in a multi-polar system of International Relations. Immediately after the collapse of the USSR, the United States recognized the five newly formed states of the region and established diplomatic relations with them. In 1992, Congress passed the law "On Freedom Support", whose goal is to bring American legislation into line with the new geopolitical situation of the existence of 15 independent countries. This act contributed to the creation of open markets, the development of democracy and the establishment of civil society, formed mechanisms that stimulated trade, economic cooperation and exchanges in education, and provided financial support for the processes of cessation of arms proliferation and demilitarization. With the help of this law, the US sought to strengthen its national security by preventing the restoration of communism, and directly in Central Asia - to prevent the emergence of religious extremism.

Their efforts were directed, first of all, to promote political and economic reforms, the goal was to provide the Central Asian states with the opportunity to act as independent, sovereign members of the international community, in many respects this was dictated by fears that the disintegration of the Soviet Union could turn out to be a reversible process. Washington in the context of strategic security was the fate of the Soviet nuclear potential deployed in Kazakhstan. And, secondly, the withdrawal of oil and gas resources of the Caspian basin to world markets. A key element of this strategy was the construction of new oil and gas pipelines from the Caspian region to Europe, military assistance on a bilateral basis and within NATO, and the use of assistance programs to destroy the Soviet institutional legacy.

In the first years after the collapse of the Soviet Union, the White House was most worried that Central Asia had a ramified infrastructure for the production and use of weapons of mass destruction (WMD) - nuclear,

biological and chemical, especially the world's fourth nuclear missile capability in Kazakhstan. The accession of Kazakhstan to the treaty on the non-proliferation of nuclear weapons can be considered a success on the way to solving the nuclear problem. On May 23, 1992, in Lisbon, Kazakhstan signed a protocol to the Treaty on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms[2]. The removal and dismantlement of those weapons and infrastructure is one of the great achievements of U.S. nonproliferation policy, and America's cooperation with Kazakhstan on non-proliferation remains a key element of the relationship between the two countries. For instance, military ties between the countries of Central Asia and NATO began to emerge within the framework of the Partnership for Peace and developed an extensive program of joint events during the period of 1993-1996[3].

In the period (1996-2001), new priorities in the US strategy emerged. Thus, the problem of the hydrocarbon resources of the Caspian region has risen in full force; a pipeline project has evolved around Russia and Iran, later called the Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) oil pipeline. The projection of US strategic interests in the Central Asian region was first clearly recorded in April 1997 in a special report sent to Congress by the US Department of State[4]. The document indicated that the United States, as the world's largest consumer of energy, is interested in "expanding and diversifying" the world's energy resources. At this stage, the US actively supported the pipeline project from the Caspian Sea, bypassing Russia and Iran (BTC), which at that time became the main geopolitical plan for Washington in the region. Leading US political analyst Zbigniew Brzezinski saw the success of implementing the US strategy in creating transport routes connecting Central Asia with the largest centers of world economic activity[5]. Therefore, another element of the new strategy was the construction of energy pipelines from the Caspian region to Europe. The goal was also to ensure that the Central Asian countries could act as independent members of the world community. There was a need to lay oil and gas pipelines that would weaken the dependence of the Central Asian states on the transit of energy resources through the territory of Russia. Earlier, the largest producers such as Turkmenistan, Kazakhstan, and Uzbekistan had the opportunity to supply energy only through Russian pipelines that were managed by Gazprom and Transneft. Control over the production and transit of energy carriers provided Moscow with powerful levers of influence on the foreign policy of the Caspian states, which it used to limit the possibilities of their direct interaction with the institutions of the West. Therefore, the US and Central Asian countries were interested in creating alternative ways of transporting oil and gas. The core of this strategy was the creation of a new transit infrastructure; above all, laying pipelines that would weaken the dependence of the Central Asian states on the transit of their energy carriers

through Russia and at the same time open access for them to Europe as new suppliers of hydrocarbons to the European allies of the United States.

One example of the realization of these interests was the agreement concluded in 1993 between the Chevron Corporation and the leadership of Kazakhstan on the formation of Tengizchevroil, a joint venture to develop the Tengiz field[6]. The consortium led by Chevron has been working on the Tengiz oil field since 1993, and Texaco in 1997 joined the already existing consortium of Italian AGIP and British British Gas, which was developing the Karachaganak field. In 2003, oil from the Tengiz field was pumped to the Russian port of Novorossiysk via a private pipeline from the Caspian Pipeline Consortium (CPC). In particular, the US supported the projects of the Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) oil pipeline and the South Caucasus gas pipeline through the Caspian Sea linking Central Asia and Europe, as well as the Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan gas pipeline project, to which Unocal was engaged, until the civil war in Afghanistan did not destroy its plans[7]. Unocal refused this project in 1998, when relations between Washington and the Taliban government deteriorated and the US Congress intervened, trying to block this deal. As a result, the US government provided loan guarantees and insured risks for BTC, which began to be built in 1999 and was put into operation in 2006[8].

In relation to the Central Asian countries, Washington had two most important levers for exerting political pressure: The first includes a set of tools from the field of human rights: accusations of their violation, criticism of the authoritarian nature of government, demands to democratize existing regimes, allegations of corruption, etc. The second tool is the provision of financial, economic, military, technical and humanitarian assistance. And a possible third method is to increase the information and propaganda pressure by supporting the activities of various NGOs and opposition movements, expanding broadcasting on the radio "Liberty / Free Europe", conducting various outreach programs with the help of official structures to increase America's image in public opinion.

Successes:

- U.S. support for Central Asian countries has paid off; they have established their sovereignty, territorial integrity, and political independence.
- The United States secured the withdrawal of nuclear weapons from Kazakhstan and the dismantlement of the nuclear infrastructure it inherited from the former Soviet Union.
- No single country has established its hegemony over the region. The United States helped the five Central Asian states establish their independence and sovereignty. America fulfilled its promise of partnership at that crucial stage, and these states have been important partners to the United States at critical times

- Russia no longer has a monopoly on the flow of Central Asian oil and gas.

Failure:

• The launch of the Baku-Ceyhan pipeline did not strengthen the US position: Kazakhstan and Turkmenistan did not even connect to it. The point of view that the US should leave the region, saving tens of billions of dollars, can be considered as Daniel W. Drezner, a foreign policy analyst who in his article "Refusal of the Great Game" basic arguments[9].

The beginning of the second stage (2001-2005) coincided with the dramatic events of September 11, 2001, when U.S. policy towards Central Asia began to take shape. To be sure, there was continued interest in pursuing the long-term political and economic reform agenda of the previous decade, but military and security considerations became more important factors in U.S. engagement in Central Asia. The United States launched a large-scale struggle against international terrorism in the face of militant Islamic radicals, conducted a military operation in Afghanistan and deployed military bases in several republics of Central Asia within the framework of the anti-terrorist campaign. At this stage, the US initially approved its military-strategic presence in the region, gradually expanding it jointly with NATO. Central Asia changed from an area of peripheral interest to one that commanded a much higher priority in America's strategy, although the region's importance was based primarily on its role as an adjunct to Afghan stabilization efforts. US Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary to the Republic of Uzbekistan George Kroll singled out the following priorities of the United States in Central Asia: expanding cooperation with Central Asian countries in order to support the efforts of the international coalition in combating extremism in Afghanistan and Pakistan; development and diversification of the region's energy potential; assistance to the process of political liberalization and respect for human rights in the countries of Central Asia; the development of a market economy and the promotion of economic reforms[10]. At the same time, the war begins in Afghanistan, where at that time the Taliban group controlled a large part of the country's territory. The United States initiated the signing of the Status of Forces Agreement (SOFA) with a number of Central Asian countries to use their airfields for the US military Operation Enduring Freedom (OEF) in Afghanistan. Within the framework of these programs, on December 11, 2001, a base was opened in Manas in Kyrgyzstan[11]. In 2005, US Secretary of Defense Donald Rumsfeld visited Kyrgyzstan to deepen bilateral relations and discuss the further functioning of the Manas base[12]. In the same year, the Government of Tajikistan announced its support for US actions in Afghanistan and the preservation of the right to use its airspace for NATO coalition forces.

The main conclusion about the US strategy in the region is that it is determined primarily by geopolitical factors. Instead of supporting agrarian reform, high-tech development, and increasing humanitarian aid, the White

House had focused on expanding military and political contacts with the states of Central Asia and the Caucasus, which is the core of Washington's cooperation with the countries of these regions. Along with that, another negative factor for Washington was the intensification in Central Asia of other interested powers - Russia and China, which on an bilateral basis and within the framework of multilateral cooperation (SCO) made an attempt to limit US influence in the region. And the events in Kyrgyzstan (the fall of President A.Akaev) and Uzbekistan (the Andijan) in the spring of 2005, the attitude towards the US strategy in the region began to acquire a pronounced negative character both on the part of the republics of the region themselves and on the part of their "senior" partners in the region SCO. It led to raise question of all the SCO members about the terms of stay of Washington bases in the Central Asian countries.

Conclusion

After the collapse of the USSR, the previously closed region for external influence once again became a region where the interests of the world's giant states are intensified. One of such countries is the United States, as the Central Asian region attracts not only with rich raw materials, but also its key position in the heart of the Eurasian continent, which makes it possible to implement new transcontinental transport corridors along the routes West-East, North-South and form a new geopolitical reality of the 21st century.

In mentioned periods U.S Washington was able to significantly improve its economic, political and strategic influence in Central Asia by implementing aims and purpose from different part of the policy. The key elements of their strategy include: the construction of pipelines that help the countries of the region benefit from their natural resources; humanitarian efforts to prevent the disintegration of the social structure; joint efforts to prevent the export of weapons of mass destruction; assistance for economic modernization. As tensions in the region increase due to the activities of terrorist groups in Afghanistan, the United States also provided security assistance.

References

1. State Committee republic of Uzbekistan on statistics (2017), p.59
2. Kurosawa, M (1993) Nuclear non-proliferation regime and its future, Osaka University law review, p.36
3. Euro-Atlantic Partnership Council / Information-analytical portal “NATO.RF”
4. Zemskov, V.N. (2013) US strategy in Central Asia, pp. 2-4
5. Brzezinski, Z (1998). The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives, p.179
6. Tengizchevroil (official site), General Information

7. Afonin, S (2011). The TAPI Gas Pipeline, pp. 113-120
8. Overseas Private Investment Corporation (OPIC) official site, 2004
9. Electronic resource, Central Asia: what does the United States seek and want to defend in the region? (2011)
10. Krol, A. G. (2013) Revaluating U.S Policy in Central Asia, electronic resource
11. Nichol, J. (2013) Kyrgyzstan and the Status of the U.S Manas Airbase: Context and Implications, electronic resource
12. Marat, E. Rumsfeld in Kyrgyzstan: Halting America's Faltering position in Central Asia, electronic resource

THE EFFECTIVENESS OF COUNTER-TERRORISM POLICIES IN EUROPEAN UNION

Dina Khamza

Suleyman Demirel University

Abstract

The paper is constructed in the way as introduction depicts brief information about the notion of international terrorism and its challenges in XXI century, further it focuses on the history of the European terrorism: the way it has emerged, why Europe is so attractive for terrorists. Next phase is to look up closely to each case, what kind of terroristic attacks took place in each of the state, how has it influenced the policy adoption and implementation, how each case differs from one another. Finally study draws a conclusion based on the data presented, identifying general trends, successful strategies and aspects that are need to be developed.

4. Introduction

Terrorism is not a new phenomenon, it has kept the world in fear for a long time and still newspaper headings are full of terrorist attacks and suicide bombings that bring up dozens of killed and thousands of injured. It traces back its origins to the times of French Revolution when the conducts of revolutionaries were labeled as such. (Berg, 2004; Stephens, 2004, p. 457). However it has become a great concern of the United Nations since 1960s following the series of aircraft hijackings. (Berg, 2004; Stephens, 2004, p. 457). The usual target of modern terrorists is Western World, and consequently Europe is no excuse. Even though massively known 9/11 has taken place in the United States and the term "War on Terror" has been manifested there too, Europe has faced many challenges due to the terrorist activities on the own territory. European Union has created and adopted many strategies on fighting terrorism and moreover many European states have significant experience and notable success fighting it both varieties old and new terrorism. The term "New Terrorism" signifies a new type of international terrorism that aspires to cause massive devastations, large scale destructions and many casualties. (Hippel, 2005, p.3).

A new phase of terrorism has emerged around the times of 9/11, when technological advancement made easier to communicate and share information which is in turn was used by terrorists in their own ways. Despite the significance and consequences of the terrorism it still does not have widely accepted definition, which creates problems on the way of its solution. This paper analyzes counter-terrorism policies and their effectiveness on the

example of the European Union. Study tries to identify main strategies used to fight against terrorism, their enforcement in different EU countries and outcomes they have brought. The history of tackling with the problem of terrorism is to be investigated on the example of such EU states as France, Germany, Spain Great Britain and European Union as a single entity. Each of the state mentioned has a major experience in overcoming consequences and implementing strategies of counter-terrorism, therefore looking closely to each case is important while drawing the whole picture of European Union case.

5. The Notion of International Terrorism

Terrorism is not a new phenomenon in human experience. Violence has always been an effective measure to fight existing regimes, to overthrown ruling elites, monarchs and to oppose states. However this sort of terrorism is differentiated from the "terrorism" that is now in our common sense. Violence against states or governments usually was targeting armies or governors. Terrorism today on its hand is characterized by the use of violence against civilians with expressed desire of causing terror or panic among the population.

In its popular understanding the term 'terrorism' tends to refer to an act that is wrong, evil, illegitimate, illegal, and a crime. The term has come to be used to describe a wide range of violent conduct. Acts characterized as terrorist in nature can occur both in conflict and peace-time. They may constitute crimes in domestic and international levels, and they are motivated by a complex set of reasons and ideals.

Terroristic acts are usually pursued by long-term motivations of terrorist organizations. It may take a long time developing and reinforcing such acts, sometimes they start from not-so-violent acts and escalate into sophisticated operations such as that undertaken on 11 September 2001 in New York, Washington DC, and Pennsylvania or intensification of acts by Al-Qaida from the bombing of US Embassy in Nairobi in 1998, to the attack on the USS Cole in the Yemen in 2000.

The most important feature of terrorism that distinguishes it from other criminal acts or conducts during armed conflicts is the motivation that drives terrorists. If usual criminal acts are done with the aim of personal gain whether it is materialistic benefit or psychological need as revenge and etc., terrorists

pursue altruistic goals. They work upon a higher cause or ideology that is greater than his or her personal impulses or gains. It should be noted that individual terrorist may act out of their personal experience or belief. It can be generally said, however, that a terrorist (or at least the entity that recruited the individual) will act for the furtherance of an external cause (whether it be a localized secessionist movement or global jihad) and for the benefit this has to both the cause and the people of it. (Ilan, 2005).

Added to these distinct motivations are the standards against which terrorists measure their conduct. The fact that a terrorist act might be unlawful according to the law of the State in which the act is done, or under international law, is argued to be irrelevant to a terrorist. Terrorists measure their conduct against the belief or the ideology they are pursuing. If the ideology mandates the killing, then killing is not murder but, instead, a legitimate and appropriate act.

Moving from these more abstract ideologies, one can also categories the reasons for particular terrorist acts as falling within one or more of the following four motivations: secession; insurgency; regional retribution; and the phenomenon of what has come to be known as 'the global jihad'. (Ganor, 2000).

It is an all-too-common assertion that one person's terrorist is another's freedom fighter. For instance, would a bombing carried out by a rebel group, which is directed towards the destabilization of dictatorial authorities perpetrating horrific crimes against the local population (the Pol Pot Regime, for example), amount to a terrorist act or an act of a legitimate liberation movement? (Ganor, 2000). Such propositions have been the subject of much debate.

The term 'terrorism' originates from Latin word 'terrere' that means 'to frighten'. It obtained its modern form 'terrorism' during the Reign of Terror in France from 1793–1794. In Maximilien Robespierre's words:

'...terror is nothing other than justice, prompt, severe, inflexible; it is therefore an emanation of virtue; it is not so much a special principle as it is a consequence of the general principle of democracy applied to our country's most urgent needs'. (A Brief History of Terrorism, 2003).

The Roman Empire used violence ranging from crucifixion of individuals to full-scale genocide to force individuals and nations into submission. The French Revolution sent more than 20,000 people to the guillotine over a period of a few months. Modern examples of drastic state terrorism include Nazi Germany, Stalinist Soviet Union, communist China of the Mao period, Pol Pot's Cambodia, and several other dictatorships and totalitarian regimes. (Mockaitis, 2007, pp. 19–21).

Various non-state perpetrators have also used violence to coerce their enemies through fear, throughout history. Jewish Zealots assassinated enemies in their struggle against the Roman Empire, Assassins killed crusaders in the Holy Land, in 1605 Guy Fawkes nearly destroyed the British Parliament, and anarchists have assassinated various high-ranking officials and heads of states. In an act of terrorism with probably the most disastrous consequences in human history, Serb nationalist Gavrilo Princip shot dead Archduke Franz Ferdinand triggering the chain of events that led to the First World War, and the tremendous suffering of millions of people. The events of 11 September 2001 showed that organizations motivated by religion are equally as willing to use violence in pursuit of their goals. (Mockaitis, 2003, p. 7).

These presented examples provide only a glimpse of the very wide spectrum of actors and goals that have been associated with the use of violence in a way that has been named 'terrorism'. Clearly, one could readily argue that anarchists in Russia sought not only to coerce the czarist regime of Russia through fear, but also tried to launch a larger uprising. Such argument is absolutely correct and only underlines the difficulty of defining terrorism in a comprehensive manner. Therefore, it is not that surprising that the United Nations Organization (UN) still does not have an official definition of terrorism. It is very difficult to find a common denominator to all such events and make a generalization that does not become meaningless. The main obstacles to forging consensus on the definition of terrorism have concerned acts of terror committed by states, and the distinction between the activities of terrorists and those of freedom fighters. (Mockaitis 2007, p. 2).

The 'academic consensus definition' of terrorism is a case in point:

Terrorism is an anxiety-inspiring method of repeated violent action, employed by (semi-) clandestine individual, group or state actors, for

idiosyncratic, criminal or political reasons, whereby – in contrast to assassination – the direct targets of violence are not the main targets. The immediate human victims of violence are generally chosen randomly (targets of opportunity) or selectively (representative or symbolic targets) from a target population, and serve as message generators. Threat- and violence-based communication processes between terrorist (organization), (imperiled) victims, and main targets are used to manipulate the main target (audience(s)), turning it into a target of terror, a target of demands, or a target of attention, depending on whether intimidation, coercion, or propaganda is primarily sought. (Definitions of Terrorism, 2007).

The United States (US) government has experienced similar problems in defining terrorism. The US Department of Defense has defined terrorism as:

'The calculated use of unlawful violence or the threat of violence to inculcate fear; intended to coerce or to intimidate governments or societies in the pursuit of goals that are generally political, religious, or ideological.'

The problem with the Department of Defense definition is that it covers all sorts of terrorist activities, it does not discern it clearly enough from other forms of violence. Simultaneously, nine other US government departments have come forward with nine other definitions. (Mockaitis 2007, p. 2.)

The European Union sees as terrorism acts those that aim at:

• seriously intimidating a population;

• unduly compelling a government or international organization to perform or abstain from performing any act;

• seriously destabilizing or destroying the fundamental political, constitutional, economic or social structures of a country or an international organization. (Council Framework Decision of 13 June 2002 on Combating Terrorism).

These objectives can be achieved through various illegal activities. They range from attacks on a person's life to cutting vital services to society, and respective threats; they include hijackings, kidnappings and other forms of criminal activity. According to the EU definition, terrorism is not a particular

ideology or movement, but rather a method or tactic for achieving various goals. (EU Terrorism Situation and Trend Report 2007, p. 9).

6. The European Union

In 2006 altogether 498 terrorist attacks were carried out in the EU with the vast majority of them causing limited material damage and deliberately avoiding casualties. There was only one (failed) Islamic terrorist attack in the EU (in Germany) that was aimed at causing mass casualties, and one uncovered terror plot in the UK having the same objective. At the same time, 257 (36.4%) of the 706 apprehended terrorist suspects were arrested on suspicion of being connected to Islamist terror activities. France, Spain and the UK are the EU members most affected by terrorism, whereas Estonia, Finland, Hungary, Latvia, Lithuania, Slovakia and Slovenia are the least affected member states.26 (EU Terrorism Situation and Trend Report 2007. Hague: Europol, 2007, pp. 14, 17, 26.)

EU member states initially reorganized their counter-terrorist infrastructures at the national level in the aftermath of 11 September, and then again attempted to consolidate these reforms after the attacks in Madrid, significant efforts have also been made Europe-wide in order to develop a larger and more comprehensive counter-terrorist framework.

Immediately after 11 September, the European Union divided its program into five thematic divisions:

1) Police and Judicial Cooperation,

2) Bilateral relations with third countries and regions (the Middle East, Euro-Mediterranean Partnership, Reconstruction of Afghanistan, Humanitarian Aid),
3) Air Transport Security,
4) Economic and Financial Measures, and
5) Emergency Preparedness.

Of the five themes, only the third was a direct response to 11 September – the rest were already in the pipeline due to the work underway to improve coordination in counter-terrorism. The response is thus not a new program of action to counter the ‘new terror’, but rather, an enhancement of the old. The European Union also developed a 69-point ‘road map’ – a Plan of Action –

compiled by the Council, which is to be considered a 'living' document and embodies the changes underway. (Hippel, 2005, p. 17).

7. Why Europe?

European states – notably France, but also Germany, the Netherlands, Spain and the United Kingdom – are home to large Muslim populations, where terrorist cells have been able to blend in with less fear of being detected, or to infiltrate and use local Mosques, community centers and *madrasas* as bases for recruitment, or even to operate with the tacit knowledge of the government. The Madrid attacks demonstrate how lethal these extremists can be, while it appears that planning for the attacks took place not only in Spain, but also in France, Morocco, the Netherlands, and Norway. (Crawford, Levitt and Huband, 2004).

The attitude of the UK security services prior to 11 September, for example, was that the presence of a fairly sizeable number of known hard-line radical Islamic extremists, such as Abu Hamza al-Masri, the London-based radical imam, was not harmful to the United Kingdom per se. The government was aware that they were living in UK cities, potentially even planning operations, using their adopted cities for logistics and financing for attacks. The misconception was that they would only be attacking targets back home, and not those in the United Kingdom. (Veness). Yet even so, during this period, the UK government still monitored their activities with intelligence and police assets, and were reluctant to extradite them because of concerns that they would be tortured or be subject to the death penalty. The French, on the other hand, who often referred to London as *Londonistan* for this very reason, have a deeper understanding of the extremist Islamic terrorist threat owing to their long-standing experience with North African terrorism and insurgency movements. (Hippel, 2005, p. 19).

Since the majority of the EU reforms were underway before 11 September, they were designed primarily to counter old terrorism. Though the dividing line between international and some national terrorist groups is beginning to blur, there are distinctions between old and new. Despite European expertise and experience, which has inherent value and can contribute to the design of a new approach, a successful counter-terrorism

campaign that can undermine 'New Terrorism' will require a more holistic response, and not just a changing of existing counter-terrorist infrastructure.

Some states have already shown that they can adapt old terrorist tools to confront the new terrorist threat. For example, in Spain, all provinces have a counter-terrorist infrastructure in place, which varies depending on the region: in Basque country, for obvious reasons, the focus is on the 'Euskadi Ta Askatasuna' (Basque Fatherland and Liberty, or ETA), while in Almeria, it is more geared to confront Islamic threats. Even so, this was not enough to prevent the attack on 11 March 2004. (Hippel, 2005, p. 21).

Europeans are divided as to whether they consider their own cities, civilians and assets targets for future attacks, or whether they assume that only America and American assets abroad are primary targets. After the Madrid attacks, more European countries may have considered themselves potential targets, yet even so there remains the perception that Spain became a target only due to its involvement in Iraq. Others argue that all western countries are targets. Indeed, bin Laden has included Spain – referred to as Al Andalus – in his lists of targets for several years because the Spanish ejected the Moors from the peninsula in 1492 after a near-800 year occupation. After the Madrid attacks, a tape was played on 15 April on *Al Arabiya*, allegedly with bin Laden's voice, explaining that the real target was America and offering a truce to European countries, 'our neighbours north of the Mediterranean'. He proposed the establishment of a 'European committee to study "the justice" of the Islamic causes, especially Palestine'. He said, 'The door of reconciliation is open for three months from the date of announcing this statement . . . For those who want recon-ciliation, we have given them a chance. Stop shedding our blood so as to preserve your blood.' European leaders obviously rejected this call, but it did indicate a willingness to negotiate, something previously not witnessed in his campaign against the West. (Wright, 2004).

If these countries assume they are not targets, and additionally have not been involved in Iraq or even Afghanistan, they will also not respond in a comprehensive manner until they are themselves victims of an attack. But even for those who believe they are targets, if they already have a significant counter-terrorist infrastructure in place, while at the same time have been

tightening their internal security in line with aforementioned reforms, it is not entirely obvious what additional measures they could take on their own. One senior Spanish official remarked well before the March attacks, 'I don't know what else we can do in Spain that we are not already doing to protect ourselves.'(Hippel, 2005, p. 31).

8. Conclusion

Democratic societies are by definition vulnerable to terrorist attacks from external and internal factors. Borders are porous; the Internet is truly transnational, while all European societies have been dealing with the positive and negative aspects arising from their increased diversity.

There is no doubt that the struggle of countering terrorism is guaranteed to be a lengthy one. Many spectacular attacks have been planned years in advance and meticulously designed, thereby attesting to the terroristic organization's incredible patience and capabilities. Despite the fact that the world is giving up many efforts to fight terrorism it does not seem like the end is near. European states have achieved many success on the way to get rid of the problem, but terrorists are developing their tools too.

References:

Berg, *Terrorism: The New International Challenge.* 2004. (Paper presented at the public workshop,

How Should Fiji Respond to the Threat of Terrorism?, Citizens' Constitutional Forum and the Fiji Human Rights Commission, 17 July 2004, Suva, Fiji).

Center for Defense Information. *A Brief History of Terrorism*. 2003. Accessed on 10 February 2018.

Crawford, Leslie and Joshua Levitt, Mark Huband '*Spain calls foreign experts to help sift evidence*', 2004. Madrid, London, *The Financial Times*, 16 March 2004.

Ganor, Boaz. *Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter?* 2000. Online publications of the International Policy Institute for Counter-Terrorism.

Hippel, van Karin, *Europe Confronts Terrorism*. 2005. First published 2005 by Palgrave Macmillan Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York, N.Y.

Ilan, Ehud. *Intelligence Challenges in Counter-Terrorism.* 2005. (Paper presented at the Terrorism's Global Impact Conference, Interdisciplinary Center Herzlyia, 13 September 2005, Herzlyia, Israel).

Mockaitis, Thomas R. *The "New" Terrorism: Myths and Reality*. 2007. Westport, London: Praeger Security International.

Stephens, Tim. *International Criminal Law and the Response to International Terrorism. 27(2).* 2004. University of New South Wales Law Journal 454.

United Nations Office on Drugs and Crime. *Definitions of Terrorism*. 2007. (accessed on 15 February 2018).

Veness, David, in charge of Specialist Operations including counter-terrorism, at a roundtable discussion on 15 November, New Scotland Yard, London.

Wright, Lawrence, *The terror web: were the Madrid bombings part of a new, far-reaching jihad being plotted on the Internet?* The New Yorker, 2 August 2004, accessed on the web, January 2018.

THE RIGHTS OF MINORITY IN INTERNATIONAL LAW AND RIGHTS OF MINORITIES IN KAZAKHSTAN

Dinara Yussupova
Suleyman Demirel University

Abstract

The term minority as used in the United Nations human rights system usually refers to national or ethnic, religious and linguistic minorities, pursuant to the United Nations Minorities Declaration. All States have one or more minority groups within their national territories, characterized by their own national, ethnic, linguistic or religious identity, which differs from that of the majority population. The assurance of minorities is one of the most seasoned worries of international law. The base of the minority issue lies in segregation, abuse, avoidance, and foreswearing of personality. These issues relating to minorities have been tended to by states exclusively and as a feature of bigger global society by conceiving diverse frameworks. The security of minority rights has maybe never been as pertinent as today. Kazakhstan's unusually diverse ethnic makeup was partially due to it being a historical transit point for Central Asian groups moving west. More recently it was used by Tsarist Russia and then by the Soviet Union as an area of Russian colonization. The impact of policies means that though they are now the largest ethnic group within Kazakhstan, the Kazakhs were a minority at the time of independence in 1991. They now constitute a majority after millions, mainly Russians and other minorities, left after independence. Minority groups include Russians, Ukrainians, Uzbeks, Germans, Tatars, Uighurs, Belarusians, Koreans.

Keywords: *human rights, identity, international organizations, minority rights, Kazakhstan, United Nations.*

1. Introduction

There are 8,000 dialects joined talked by comparative number of unmistakable ethnic gatherings around the world, while in the meantime the Organization of United Nations contains roughly 200 states. A disparity between various ethnic groups and sovereign political specialists in the global field suggests that numerous ethnic, dialect or religious minority bunches look for acknowledgment and assurance inside states they inhibit. As a piece of

human rights motivation minority rights are ensured at the worldwide level. In spite of the fact that the present worldwide framework shows a vast arrangements of pertinent to the security of minorities, its fundamental shortcoming is the way that greater part of them are not lawfully official. There is not really any nation on the planet that does not include minorities inside its region portrayed by their ethnic, religious or semantic character contrast from that of the lion's share populace. Despite the fact that there are no precise measurements, the United Nations (UN) gauges propose that 10 to 20 percent of the total populace has a place with minority gatherings. By and large minorities are among the most burdened gatherings in the public eye and their individuals are regularly subjected to unfairness and financial separation. Their prohibition from power is frequently joined with the refusal of respect, characters and societies. They are likewise rejected from significant investment in broad daylight and political life

2. Who are minorities?

There is no common consent upon a definition of minority in international instruments. Furthermore, the word is interpreted differently in different societies. A number of contemporary scholars are reluctant to use the term ‘minority’ claiming this term was closely connected with the League of Nations system and therefore is obsolete. Others, on the contrary, argue that since minority implicates the group of people that is numerically smaller than the dominant group, this leaves out non-dominant groups that are majorities in their countries. The Proposal for an Additional Protocol on the Rights of National Minorities to the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms contained definition of a “national minority group.” According to the proposal expression “national minority” refers to a

“group of persons in a state who reside on the territory of the state and are citizens thereof; mainly longstanding, firm and longlasting ties with a state; display distinctive ethnic, cultural, religious or linguistic characteristics; are sufficiently representative, although smaller in number than the rest of the population of the state or of a region of the state.”

The most extensively cited definition of ‘minority’ is probably the one proposed by Francesco Capotorti who had carried out the most prestigious study for the UN on the question of m inority. He defined ‘minority’ as

“a group which is numerically inferior to the rest of the population of a state and in a non-dominant position, whose members possess ethnic, religious or linguistic characteristics which differ from those of the rest of the population and who, if only implicitly, maintain a sense of solidarity, directed towards preserving their culture, traditions, religion or language.”

Modern international minority protection was for the first time in the history systematically prescribed in the Treaty of Versailles, after the World

War I. The League of Nations system for the international protection of minorities originates from the Paris Peace Conference held in 1919. Although Pact of the League of Nations contained no provisions regarding human rights, it incorporated two relating systems of mandates and of minorities. The League's failure to establish an effective minorities system reflected the economic, social, and political problems of the inter-war period and contributed to the fall of the Wilsonian vision of 1919 of security system and disarmament, what resulted with the Second World War. The idea of human rights protection emerged stronger after Second World War's extermination peoples that would be considered minorities from today's perspective. Without the exact meaning of the idea of minority in worldwide level, it is up to each state to perceive a specific gathering of their residents as minority and accommodate their assurance, since the condition of greater part populace, not a national 'mother state' bears the duty of minority rights realization. Recognition of minorities inside states is the precondition for their rights. Since the agreement of characterizing national minority has been come to nor in universal nor in household law, numerous issues must be thought about when looking for acknowledgment of a specific gathering as a minority one.

3. The content of minority rights:

1) The right to physical existence

In any thought on the privileges of minorities under global law, the privilege to physical presence is viewed as an essential, and fundamental to every single other all right is just the living who could make a case for different rights. The privilege to presence of minorities was first perceived in the Genocide Convention which forbids the physical or organic obliteration of national, ethnic, religious or racial gathering. The tradition formally perceived the privilege of minority gatherings to exist as gathering by banning such decimation. Although the Genocide Convention speaks of physical and biological genocide, it does not recognize cultural genocide. During drafting of the convention, the issue of cultural genocide did com e up but was rejected as it was considered too vague to be accepted. The International Law Commission has also made it clear that in genocide the destruction in question is the material destruction of a group either by physical or by biological means.

2) The right to enjoy one's own culture

Culture is an unpredictable idea. The UNESCO contemplate by Michel Leiris characterizes culture as being totally connected to convention: "[a]s culture, at that point, appreciates all that is acquired or transmitted through society, it takes after that its individual components are proportionately differing. They incorporate convictions, know edge, conclusions and writing, as well as the dialect or different frameworks of images which are their vehicles." According to the UN Committee on Economic, Social and Cultural

Rights (CESCR) the idea of culture "includes, bury alia, lifestyles, dialect, oral and composed writing, music and tunes, non-verbal correspondence, religion or conviction frameworks, rituals and functions, game and amusements, techniques for generation or innovation, common and man-made conditions, nourishment, garments and shield and human expressions, traditions and conventions through which people, gatherings of people and groups express their mankind and the importance they provide for their reality, and construct their reality see speaking to their experience with the outside powers influencing their lives. The UN Human Rights Committee has stated that article 27 of the ICCPR is directed towards

"ensuring the survival and continued development of the cultural, religious and social identity of the minorities concerned, thus enriching the fabric of society as a w hole."

3) The right to profess and practice religion

Our world history is full of examples of religious intolerance and persecution based on religion, including religious wars. The contemporary response to this has mainly been in recognizing democratic principle of religious freedom granting every individual citizen the right to adopt his or her own religious beliefs without fear of government and neutrality of governments on religious issues. The ICCPR recognized the religious rights without "distinction of any kind, such as race, color, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status." Several provisions of the covenant are relevant to religious rights. Article 18, for example, guarantees the same rights listed in article 18 of the UDHR, further including the right of parents "to ensure the religious and moral education of their children in conformity with their own convictions."

4) The right to use one's own language

A noteworthy part of minority rights has been the privilege of minority gatherings to utilize their own particular dialect. In m any states minorities talk dialects unique in relation to that of the predominant gathering and they frequently confront challenges in utilizing their dialect in the general population circle. The dialect possesses such a vital place in human life as self-articulation by a person in his or her own particular dialect is considered as a fundamental component to the human identity. The dialect is additionally seen as a basic marker of character which is naturally identified with culture and ethnicity and is likewise viewed as extremely essential for the survival of the minority as a social group. The ideal to utilize one's own particular dialect is maybe the most broadly perceived minority rights in global law. The phonetic privileges of minorities isn't just restricted to utilize one's dialect in everyday standard discussions, however it can stretch out to instruction being offered in the medium of that dialect, and its utilization in broad daylight and authoritative administrations, legal procedures, and the media. By and by, the

security of the semantic privileges of minorities is a long way from plainly obvious and frequently it isn't clear how these rights will be connected to various circumstances of phonetic many-sided quality. Article 27 of the ICCPR is of great importance in protecting the linguistic rights of minorities. It provides that individuals belonging to a linguistic minority may use their language amongst themselves, and that the state must not seek to restrict their affairs because of their status as a linguistic minority. The affairs of minorities involving use of their language remain protected against state interference even if a state m ay have no obligation to recognize minority languages.

4. Minorities in Kazakhstan

Kazakhstan is a ninth biggest country in the world, which gained its independence after the collapse of the Soviet Union. The Soviet legacy has affected the political and economic development of modern Kazakhstan, as well as the ethnic situation in the republic. The ethnically heterogeneous population was mainly formed by spontaneous and forced migrations, encouraged by the state; frequently rewritten borders that divided ethnic groups; politics of Stalin's regime, when thousands of people were exiled or deported to the territory of contemporary Kazakhstan, seen by Soviet authorities as a "virgin dumping ground for ethnic groups whose loyalties were in doubt". Therefore, the Republic of Kazakhstan has become home to more than one hundred ethnic groups, among which the biggest are Kazakhs 63,1 %, the Russians - 23,7 %, the Uzbeks - 2,9 %, the Ukrainians - 2,1 %, the Uigurs - 1,4 %, the Tatars - 1,3 %, the Germans - 1,1 %, and other ethnic groups - 4,5 %.

Ethnic Russians make up between 23 and 26 percent of the population. Russians are the country's largest minority, while Kazakhs are the majority ethnic group, accounting for 63 percent of the population. Several sources state that Russian minorities are concentrated in the northern and eastern regions of Kazakhstan. Nationalistically minded Kazakhs perceive Russians as conquerors, who repressed their language, culture and religion, and they blame Russians for environmental damage caused by nuclear testing in the Semipalatinsk region. Russians, for their part, consider they have made a positive contribution to the economy and culture of Kazakhstan and feel discriminated against. Kazakh is the state language. While a report by the UN Human Rights Council's independent expert on minorities issues states that Russian is used in government bodies on "an equal footing" with Kazakh, the US Department of State indicates that Russian is used in some bodies of local self-administration.

The report of the UN independent expert indicates that Article 14 of the Constitution prohibits discrimination on the grounds of national origin. The Article states that

"no one shall be subject to any discrimination for reasons of origin, social, property status, occupation, sex, race, nationality, language, attitude towards religion, convictions, place of residence or any other circumstances."

The report of the UN independent expert indicates that according to the Kazakh government, courts have never received any cases of discrimination on the grounds of ethnicity or nationality. However, the report adds that according to NGOs,

"the absence of court cases regarding racial discrimination reflects not an absence of discrimination, but rather an inadequate legislative framework, a lack of independent and effective mechanisms for individuals to make complaints and a lack of public confidence in the process."

Conclusion

The nearness of one or m metal minority bunches in all states is a reality of present day time. It is neither basic nor workable for each state to be ethnically, religiously and phonetically unadulterated. It is additionally a stark certainty that minorities have endured separation, hardship, and constrained assimilation. It is additionally unmistakably perceived that insignificant recognition of balance rights and disallowance of segregation may not be adequate for a sufficient insurance of minorities and to address their worries. It is in the light of these certainties an accord has arrived both at universal and national levels that minority bunches require uncommon rights and assurances. Accordingly, states are required to take unique measures to save the presence and personality of minorities. In most popularity based states the insurance of minority rights has risen as an essential and viable lawful and arrangement instrument in obliging ethnic, religious and semantic decent variety. Minority rights are additionally viewed as important to accomplish the objective of substantive balance rather than formal or legitimate fairness. Additionally, is likewise a fundamental condition for more prominent political and social security and peace inside and crosswise over state borders.

In Kazakhstan there is a problem of underrepresentation of certain ethnic groups, but we can confidently say that the authorities are attempting to make conditions for representation of interests of different minority groups in the political sphere. The question is whether these conditions are enough for full, equal and effective representation of the rights of all ethnic groups in the republic.

References

[1] RASHID A. The Resurgence of Central Asia: Islam or Nationalism? Karachi, Oxford University Press; 1994

[2] UN GENERAL ASSEMBLY, Report of the independent expert on minority issues. Mission to Kazakhstan. Human Rights Council Thirteenth session. 6 to 15 July 2009. Report No. A/HRC/13/23/Add.

[3] THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN. The Constitution of the Republic of Kazakhstan. August 30, 1995. Amended by Law of October 7, 1998, Law of May 21, 2007, Law of February 2, 2011. In accordance with the Decree of the President of September 6,1995 № 2454 «Of the Constitution of the Republic of Kazakhstan"

[4] The Advocates for Human Rights. 18 August 2010. "Ethnic Minorities." <http://www.stopvaw.org/ethnic_minorities.html> [Accessed 27 July 2012]

[5] N.d. "Advocates for Human Rights." <http://www.theadvocatesforhumanrights.org> [Accessed 27 July 2012]

[6] Minorities at Risk (MAR). 31 December 2006. "Assessment of Russians in Kazakhstan." <http://www.cidcm.umd.edu/mar/assessment.asp?groupId=70501> [Accessed 9 July 2012]

[7] Minority Rights Group International (MRG). July 2011. Joshua Castellino, Irwin Loy, Matthew Naumann, Marusca Perazzi and Jacqui Zalcberg. "Asia and Oceania." State of the World's Minorities and Indigenous Peoples 2011: Events of 2010. <http://www.minorityrights.org/?lid=10848> [Accessed 9 July 2012]

[8] L. Sohn, "The Rights of Minorities" in L. Henkin (ed.), The International Bill of Rights 280 (Columbia University Press, New York, 1981).

[9] Spiliopoulou Akermark, Justifications of M inority Protection in International Law 87 (Kluwer Law International, The Hague, 1997) .

[10] Capotorti, Special Rapporteur, Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, Study on the Rights of Persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, UN Doc E/CN 4 Sub2/384/Rev 1 (1979).

ANIMAL RIGHTS IN POST-SOVIET SPACE

Gulmira Taituleyeva
Suleyman Demirel University

Abstract

The purpose of the research is to examine the concept of animal rights, identify problems and suggest the ways for the solution. The first phase of the project involves background information, specifically the birth of Animal Rights Movement. Additionally, concepts of self-consciousness, rationality, pain and suffering are examined. The second phase involves legal regulation of protection of animals in post-Soviet states and other countries, animal rights movements and their tactics are examined. The final phase involves problems on the animal rights issues and the ways for the solution.

Keywords: animal rights, morality, Animal Rights Movement, animal protection, prevention, regulation.

1. Introduction

In accordance with specified goal this research states the following problems:

- demonstrate relevance of the problem of proper provision of animal rights protection in the modern world;

- identify specifics of international legal regulation, research legal nature of international documents which protect animal rights;

- assess the significance and role of existing control mechanisms in animal rights;

- develop proposals on increase of effectiveness of international control mechanisms in investigated area

Object of diploma research is to show the importance and relevance of animal rights issues in post-Soviet space and creation of regulatory framework, which determines legal status of animals.

Research questions:

1. How animals differ from humans?
2. On what basis animal deserve rights?
3. How Animal Rights Movements work?
4. How animals are protected in post-Soviet countries?
5. How to prevent violations of animal rights?

2. Birth of Animal Rights Movement

People have been considered animals as working partners and companions for thousand of years. Furthermore, animals were considered as "things" that can be used by people to satisfy their needs in food, clothing, entertainment, science and so on.

The Animal Rights Movement was firstly born in England, when Queen Victoria reigned the country. Aristocrats created the animal protection movement in order to end the poor treatment of urban horses and stray dogs. Other important thing was a book written by Upton Sinclair in 1906, named *The Jungle*. He wrote about obscured slaughterhouse operations and shed some light on this situation. In addition, contemporary movement is believed to be

found in the United Kingdom (UK) in the early 1970s by a group of Oxford university post-graduate students, known as the "Oxford Group". This group is associated with about sixteen names. The group raised the issue with leading Oxford moral philosophers. Their approach was based not on sentimentality, but on the moral rights of animals.

The member of this group has significantly changed the whole movement in 1975. Peter Singer is an Australian moral philosopher and Professor of Bioethics at Princeton University wrote a book *Animal Liberation: A New Ethics for Our Treatment of Animals.* It is widely considered as the Bible of the animal liberation movement (Yount, 5). The author argues that people should not "oppress" animals (Singer 1). He states that the interests of animals should be considered because of their ability to experience pain and pleasure. He is utilitarian, therefore, the main goal of all beings is to maximize pleasure and minimize pain. Moreover, he states that people should just stop discriminating animals because they are not members of a human species. Singer compares animal discrimination with racism: *"This book is about the tyranny of people over animals. It has caused and still causes so much pain and suffering that it can only be compared with the centuries-old tyranny of white people over black people. The struggle against this tyranny is just as important as the other moral and social problems that are now being dealt with"* (Singer, 1). As a utilitarian, Singer accepts causing a little pain if it brings much pleasure. For example, using animals in medical research is okay for him if there is no alternative ways to conduct research. And if this research saves many lives, it outweighs the harm done to the animals. But killing animals for meat or to test cosmetics is not moral because the good resulting from those uses is relatively insignificant and can be achieved in other ways (Singer,8).

The second member of the Oxford Group, who developed animal rights movement and specialized in animal rights theory is Tom Regan. In his book written in 1984, *The Case for Animal Rights*, he explicitly uses the term "rights" in connection with animals. Furthermore, unlike Singer, Regan argues that all human's using of animals that cause their suffering are morally wrong and should be abolished, and it does not matter how much benefit the people get: *"It is not larger, cleaner cages that justice demands in the case of animals used in science, but empty cages; not traditional animal agriculture, but a complete end to all commerce in the flesh of dead animals"* (Yount, 6). Unlike many other philosophers who state that animals do not need rights because they

do not even understand the concept of right, Regan believes they do not have to understand it, their lives are valuable at the same level as humans' lives. Therefore, he is considered to be more radical than Singer. Although two philosophers have theoretical differences, both of them agree that humanity should cardinally change attitudes toward animals (Guither, 22).

3. Difference between humans and animals

First and foremost, it is worth mentioning the difference between a human and an animal. Are they really fundamentally separate species or not? For instance, Darwinism argues that humans and animals are fundamentally the same. Charles Darwin believes that humans share almost the same DNA with other organisms. Evan Eichler, a specialist from the University of Washington, proved this theory by comparing humans and the chimpanzees. He found out that humans and chimps share 96 percent of DNA (Sherry, 1).

Roger Scruton, an English philosopher also states that humans are animals, but of a very special kind. In his book *Animal Rights and Wrongs* he writes that humans are animals, who have rights, responsibilities and duties. They are conscious, rational and able to extend their sympathy to other species (Scruton, 10).

Nevertheless, the main difference between animals and humans occurs in the brain. Especially in the cerebral cortex. It is the largest region of the cerebrum in the brain. Furthermore, it plays a key role in memory, attention, language, thought, perception, and so on (Sherry, 1). Animals do not posses all these abilities as humans do. However, does this mean that animals should have limited or full rights? Scruton argues that people do not even consider species that are radically differ from us. For instance, we have little sympathy towards insects like worms, fleas, spiders and so on. We admire reptiles and fish but feel no affection to them. Meanwhile, mammals cause our warm concern. He calls it as *"favoritism",* and says that this kind of discrimination exists, but it is not wrong.

Concept of self-consciousness. First of all, it is important to distinguish consciousness from self-consciousness. Consciousness is the feature what makes the mind so important, being aware of an external object or something within oneself. In this case animals *are* conscious, because they feel things like pain, fear, hunger, etc. While self-consciousness means self-awareness, in other words, humans are aware of themselves, they distinguish themselves from

others; they refer to themselves as 'I'. Scruton believes that animal do not posses these abilities; therefore, they *are not* self-conscious (Scruton, 22). Dr. Clifford J. Sherry, an American neuroscientist agrees with Scruton's point of view. As an example he writes about dogs. People who own dogs assure that they are "little people" in fur. They claim that dogs understand them, think, imagine and do everything as humans do. Yes, individual dogs can be distinguished from other dogs by their responses to their environment and their unique responses to the wants and needs of their owner. They also experience emotions, the can feel sad or happy. However, this is a consciousness, but not self-consciousness (Sherry, 14).

Moreover, the practice when people (like dog owners) attribute to animals or insensate objects human-like characteristics is called *"anthropomorphism".* It was vital for our ancestors' survival to be able to recognize an animal or human. It is genetically programmed into our brains. According to Sherry, we anthropomorphize in three ways: 1) in creating stories, movies, and television programs; 2) in granting human characteristics to animals, usually companion animals, like dogs, cats and even horses; and 3) in attributing human or animal characteristics to insensate objects (Sherry, 41).

Nevertheless, Sherry states that some animals have self-consciousness. They are *"apes, whales and dolphins, which are the only organisms whose brain/body ratio approaches (and in some cases exceeds) humans. These two dimensions require a well-developed cerebral cortex, significant cognitive ability, and self-consciousness"* (Sherry, 34). Though, Scruton argues that our belief that apes, dolphins and elephants are self-conscious occurs just because of our excess of sympathy towards these animals (Scruton, 22).

Coetzee compares animals with human infants. Infants are not self-conscious too, however we consider baby murder as more serious crime than a killing of an adult. Thus, *"…all this discussion of consciousness and whether animals have it is just a smokescreen. At bottom we protect our own kind. Thumbs up to human babies, thumbs down to veal calves…"* (Coetzee, 143).

Concepts of pain and suffering. Jeremy Bentham, an English philosopher is widely regarded as one of the earliest proponents of animal rights. He argued that the ability to suffer, not the ability to reason, should be the criteria to have right. If self-consciousness alone was the criterion by which we judge who

ought to have rights, human infants and adults with certain forms of disability might fall short, too. *"The question is not, Can they reason? nor, Can they talk? but, Can they suffer?"* (Bentham, 144).

The person who firstly used the term *"painism"* was Richard Ryder. He is a British writer, psychologist, and animal rights advocate; moreover, he is a member of the Oxford Group. He believes that our concern for the pain and distress of others should be extended to any pain-feeling being regardless of his or her sex, class, race, religion, nationality or species. The same amount of pain in a mouse is as important as the same amount of pain in a human. Pain is the only one evil in the world (Ryder, 57). Animals feel pain, they scream and try to avoid the cause of pain; even their nervous system is similar to ours. Therefore, animals deserve rights. He argues that pain and other forms of suffering are much more powerful than pleasure, because if we were given a choice of choosing pleasure or avoiding pain we would choose to avoid pain. Thus, he does not agree with Singer's utilitarian point of view: *"One of the problems with the utilitarian view is that, for example, the sufferings of a gang-rape victim can be justified if the rape gives a greater sum total of pleasure to the rapists"* (Ryder, 75).

Nevertheless, there are some scholars that argue it is impossible to know whether animals feel pain in the same way as humans. For example, Scruton believes that suffering of a human is different from animals'. People do not only feel pain, they can imagine it, rehearse it and anticipate it. For instance, a dog hit by a car suffers and feels pain, however it does not understand that this broken leg means death for him. A man with broken leg realizes that if he does not get help he will die in agony (Scruton, 39).

4. Animal Rights Movement's tactics and opponents.

Usually, traditional animal welfare groups such as the American Society for the Prevention of Cruelty to Animals (ASPCA) and more aggressive animal rights groups such as People for the Ethical Treatment of Animals (PETA) use similar tactics like any other social or political advocacy groups: fund-raising and member recruitment, education (including programs aimed at children), direct mail, letter writing campaigns, web sites and e-mail contact lists. They also use high-profile media campaigns, boycotts, lobbying of legislators, sponsorship of ballot initiatives, and lawsuits. Some groups sometimes even buy shares in companies that they oppose in order to gain the right to introduce

shareholder resolutions at company meetings; the resolutions almost never pass, but they gain publicity for the groups' point of view. However, there are some radical groups that use threats, vandalism and arson in order to be heard. Animal rights activist usually are very effective in gaining public attention, persuading people and changing public opinion, they can even persuade some companies to adopt animal-friendly policies. For instance, one of the most famous campaign of PETA is the banners with famous models, singers and actors such as Naomi Campbell, Adam Levine, Pink, Oprah Winfrey and others proclaiming that they would rather go naked than wear fur featuring pictures of dead animals. This campaign caused public outcry not only in the United States (US), but also in other countries (Yount, 14).

Targets of animal rights organizations are farmers, scientists, hunters, companies that in some way abuse animals. Targets often simply ignored them. However, when public pressure went up they began actively fighting back. Existing trade associations such as the Animal Agriculture Alliance created committees and campaigns to answer to animal rightists' attacks. Some new organizations, such as the National Association for Biomedical Research were established; their main purpose is to defend particular industries. Since the 1990s, these groups used many of the same tactics as their opponents. They argue that animal rightists misinterpret the information. Therefore, they started to spread information through publishing pamphlets and videotapes, presenting their position on the Internet, and giving fact packets to teachers and journalists. For example, the British Research Defence Society (animal research advocacy group) published reviews from seriously ill people who say that they would not be alive if research on animals had not taken place. This shows that testing on animals is not so bad as animal rightists claim (Yount, 20-21).

5. International protection of animal rights

The people's close relationship with companion animals is the basis for the animal protection movement itself. Concern for companion animals was the reason for the formation of the first animal protection laws and organizations.

The first country that passed the first national animal protection law was England. It was called Martin Act, named after Richard Martin, the Irish minister of Parliament, who introduced it in 1822. It prohibited cruel beating or abusing any horse, mule, cow, sheep or other cattle. In 1835 cockfighting

became illegal. Two years after the original Martin Act was passed, Arthur Broome founded the Society for the Prevention of Cruelty to Animals (SPCA), the West's first national animal protection organization. The group worked to make sure the Martin Act was enforced. Queen Victoria lent the society her patronage, allowing it to add Royal (RSPCA) to its name, in 1840. By the end of the century it had persuaded British legislators to pass laws that protected wild and domestic animals in a variety of situations, from use in scientific laboratories to drawing of carts, and had made kindness to animals a widely accepted concept. However, the idea was much less well received in rural England, where activities such as fox hunting remained popular and the slaughter of animals on farms was a daily routine. Nevertheless, it is worth mentioning that RSPCA exists nowadays and actively promotes animal welfare in the United Kingdom (Yount, 23-24).

In 2006 the Parliament of the United Kingdom signed The Animal Welfare Act. It introduced an important and new concept for people that have working or farm animals, pet owners and those who are responsible for domestic animals (like breeders). They must take positive steps to ensure they care for their animals properly and in particular must provide for the five welfare needs, which are: 1) need for a suitable environment; 2) need for a suitable diet; 3) need to be able to exhibit normal behavior patterns; 4) need to be housed with, or apart, from other animals; 5) need to be protected from pain, suffering, injury and disease. In other case a person commits an offence and will be punished.

The United States followed UK's example. American Society for the Prevention of Cruelty to Animals (ASPCA) was founded by Henry Bergh, former diplomat in 1866. After one year he persuaded the New York legislature to pass an anticruelty law that became a model for later laws. Various similar groups and laws sprang up in the following decades in the United States, Britain, and other countries. By 1921, every state in the United States and most of European countries had some sort of law forbidding cruelty to animals (Yount, 24).

Additionally, numerous international agreements and conventions were created. Such as the Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES), which is an international agreement among governments to ensure that the international commercial trade in wild animals

and plants does not threaten their survival. CITES has 183 member countries, also known as Parties. In 1983 Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals (CMS) entered into force. It is an environmental treaty on the conservation of migratory animals and their habitats, and it provides legal framework for internationally coordinated conservation measures, including protection of habitat and regulating trade. Convention includes 120 parties from Africa, Central and South America, Asia, Europe and Oceania.

However, there is no global, intergovernmental recognition of the importance of animal welfare legislation. The Universal Declaration on Animal Welfare (UDAW) is a proposed inter-governmental agreement to recognise that animals are sentient, to prevent cruelty and reduce suffering, and to promote standards on the welfare of animals. Confirmed by the United Nations it would be a non-binding set of principles, like Universal Declaration of Human Rights. The principles were designed to encourage and enable national governments to introduce and improve animal protection legislation and initiatives. It is supported by 46 countries and by ministries from 17 further countries.

6. Protection of animals in post-Soviet states

It is worth mentioning that problem of cruelty to animals in post-Soviet countries is not paid so much attention and effort as it should be, especially compared with other countries where animal rights are protected quite efficiently. Moreover, Russia, Kazakhstan, Ukraine, Azerbaijan and so on have highly limited animal welfare protections by international standards.

Animal rights and welfare in Russia are protected a little bit better than in other post-Soviet states. Russian Federation's Civil Code and Criminal Code address animal cruelty. They prohibit causing injury or death to an animal 1) with malicious or mercenary motives; 2) with sadistic methods; 3) in the presence of minors. However, there are no animal welfare laws addressing farm animals, companion animals, animals used in research, animals used for work, or animals used for recreation. For example, Russian chicken and pig production has increased recent years. Tail docking, tooth pulling, castration and other painful procedures without anesthetic are legal, unlike in developed states. Testing cosmetics on animals is also legal. Russian parliament considered a ban on this practice in 2015, however no ban passed.

Furthermore, Russia is the world's largest fur market; 80% of Russian populations wear fur during winter. Fur animals are raised on fur farms, which are not regulated. The most popular form of trapping in Russia is the leg hold trap, which has been banned in 90 countries for being inhumane.

Nevertheless, there are various organizations that implement campaigns for better conditions for farm animals, promote veganism (practice avoiding the use of animal products, particularly in diet), oppose fur production, push for the use of alternatives to animal testing, and address Russia's stray cat and dog programs through sterilization and provision of shelter. One of them is Alliance for Animal Rights. It is an organization founded by Russian animal rights advocates. Participants of the Alliance strive to achieve harmony between humans, animals and nature. They believe that animals should have the right to life, protection from suffering and care from the people. Alliance members oppose the most severe forms of violence against animals, such as meat and fur industries, animal experiments, circuses, etc., and support the development of vegetarian and vegan initiatives, the creation of an alternative for animal experiments, the production of clothing, food, medicine and household chemicals without using animals.

The Alliance for Animal Rights conducts campaigns in various areas and one of them is a speech against the fur industry in November 2005. This interregional campaign against the fur industry was held for the first time on the territory of the Commonwealth of Independent States (CIS). The Alliance is a member of the International Anti-Fur Coalition. Moreover, it maintains cooperation with PETA and Coalition to Abolish the Fur Trade (CAFT) organizations. Another campaign was against use of animals in experiments; protests took place at the Moscow State University (MSU), a demonstration in front of the nursery, which grows experimental animals. The Alliance also carried out actions near the offices of pharmaceutical corporations, which conduct experiments on animals. Furthermore, as an activist for veganism and vegetarianism the Alliance for Animal Rights has created an electronic catalog of vegetarian recreational facilities, including cafes, restaurants and tourist sites.

Another two main organizations in Russia are VITA and LAPA. VITA organized anti-fur protests spanning 46 Russian cities in 2013. In 2014 it published undercover videos of circus trainers abusing circus animals, which

caused public outcry. LAPA is an English animal charity organization founded in 2013 to help stray animals in Russia. Its goals are reduction of pet overpopulation and of animal cruelty. To achieve these goals organization promotes sterilization and runs sterilization programs and maintains school educational programs.

Situation in other post-Soviet counties are worse. For instance, Kazakhstan's Criminal Code addresses animal cruelty. However, according to data provided by Committee on Legal Statistics and Special Accounts it follows that from 2005 to 2013, out of 800 registered cases under Article 276 (cruel treatment of animals) of the Criminal Code of the Kazakhstan, only 11 have reached the court. It means that the article is formulated in such a way that it allows a person to avoid responsibility even in cases that are obvious to citizens as cruel treatment. Animals are used in circuses, cosmetics, experiments, etc. There is only one animal protection organization, which is called Kazakhstan Animal Rescue and Education (KARE). Its main goal is the education of a humane and responsible attitude toward animals in society. The Foundation is a member of the World Animal Protection organization and The International Society for Animal Professionals (ISAP). Additionally, KARE is the ambassador of the World Animal Day organization.

Usually it tries to build a dialogue with the government through requests, proposals and even criticism of certain norms and rules of the Republic of Kazakhstan. The organization insists that the main problems related to animals' welfare in Kazakhstan include: overpopulation of stray animals, animal abuse, dog fighting, the lack of clear rules and restrictions on the ownership of animals and the use of animals in sports, circuses, zoos and mobile dolphinariums. In 2013 thanks to efforts of the organization, KIMEP University in Almaty added a course called Animal Law. This was an unprecedented event for both Kazakhstan and Central Asia, and perhaps the entire post-Soviet space. Within the framework of the course, students study the basics of animal legislation in Kazakhstan and abroad, international normative acts, their ethnic, religious, philosophical and political basis.

In 2005 Ukraine adopted the law "On the Protection of Animals from Cruel Treatment", prohibiting the killing of dogs and cats in the streets. However, due to the adoption of ill-considered programs to regulate the number of homeless animals, their number on the streets of large cities

continues to increase. Therefore, after the adoption of the law, municipal services periodically kill dogs. Similar tendency is followed in Georgia, Estonia, Azerbaijan and other states. All of these countries have the law on the protection of animals, but the protection itself – no. "*Although state and federal laws insure humane treatment of animals, the existence of the law itself will not guarantee that animals will be cared for humanely"* (Guither, 163).

7. Problems on the animal rights issues

Not counting problems concerning pets (dogs, cats, etc.), which were mentioned above there are other various problems on the animal rights issues. There are use of animals in spheres such as agriculture, science, education, animal fighting, hunting and entertainment.

Agriculture. Due to the fact that corporations' main goal is to earn and save money, cows, chickens, pigs and other animals used in agriculture are held in poor conditions. Dairies have increased in size and complexity. In order to be able to produce milk a cow has to have a calf. However calves are taken away from their mothers shortly after birth. After that, they are confined to a small box, called "veal crate". In this tiny box a calf is not able to turn around or even lie down. Therefore, without motion its muscles atrophy. The calves are fed a milk substitute that lacks iron and other essential nutrients. They are slaughtered at about 14 weeks of age. The US, UK and other members of the European Union (EU) banned the use of crates in 2007 and started house these calves in small groups (Sherry, 40-41). However, such kinds of boxes are still used in post-Soviet states.

Science. The second largest and controversial use of animals by humans is for scientific research or product testing. On the first hand, the main motivation for basic research is to expand humanity's knowledge. For example, a scientist might test a new drug in order to determine whether it is not dangerous, dose that is needed, and the effects of the drug before it goes to the mass market (Sherry, 46). On the other hand, animal rights activists argue that animals in laboratories are socially isolated and psychologically traumatized, and in the end they die in agony. Therefore, testing on them is morally and ethically wrong. Furthermore, majority of animal experiments do not contribute to improving human health, and the value of the role that animal experimentation plays in most medical advances is questionable. Some researchers found that medical treatments developed in animals rarely

translated to humans. PETA claims that diseases that are artificially induced in animals in a laboratory are never identical to those that occur naturally in human beings.

Education. The use of animals in education is also controversial. College, university, and sometimes even elementary school students are frequently required to dissect the bodies of animals (such as euthanized dogs and cats, parts of cattle, sheep, and pigs from slaughterhouses) in their biology classes in developed states. Animals are also used in the training of clinical professionals, medical doctors, dentists and veterinarians. Many animal rights activists argue that killing animals for educational purposes is unnecessary, and some students have protested against dissection (Yount, 52).

Animal fighting. Most people in North America and Europe today, whether animal rightists or not, disapprove of animal fighting. Animal fighting is prohibited in European states and in the US (however, in some states such as Louisiana and New Mexico cockfighting is legal). Nevertheless, cockfighting remains popular enough in some cultures. Similarly, dog fighting is illegal, yet it is still a quite popular activity in Kazakhstan, Georgia, Russia, Ukraine, etc. On the one hand, dog fighting causes obvious pain and injury to the animals. The losers are killed by winners or often just die of their wounds. Furthermore, dog fighting presents potential danger to humans as well, since dogs bred to fight other dogs are also likely to attack people (Yount, 57). On the other hand, it is called “test run” (TR) carried out among some breeds, such as Central Asian Shepherd Dog (Alabai) and Caucasian Shepherd Dog, as the main task have the preservation of the working qualities necessary to protect the herd from wild predators. Thus, they are zootechnical measures, the rules of which are very strictly regulated.

Hunting. Animal rights activists see modern hunting as completely unfair and cruel murder of innocent animals. Though, hunters describe hunting as the way of expressing a bond with nature. As hunters point out, humans have hunted throughout their evolution. Therefore, hunting is a natural activity. The main purpose of hunting was to provide meat, clothing, and other materials necessary for survival (Yount, 71). However, nowadays people hunt primarily for enjoyment. Furthermore, various species became extinct. They are Steller’s sea cow, quagga, Chinese river dolphin (baiji), Tasmanian tiger (thylacine), North American cougar (puma), black rhinoceros and others.

Entertainment. Exploitation of animals in entertainment includes circuses, films and television, rodeo, zoos, marine mammal theme parks and fashion (feather, fur and leather). Almost every city in the world has a zoo. Zoos have changed over the past years. In the past animals used to be displayed in small cages made of concrete and iron, usually with one or two members of a species to a cage. Today many zoos have slowly replaced these cages with large enclosures. These areas are often viewed from trams or monorails (Sherry, 70). However, most of the zoos in post-Soviet countries still use small cages. For instance, in 2016 a zoo in Almaty was engaged in several scandals, when its animals died one after another. It caused a huge excitement among citizens. As a result, the director of the zoo has changed, nutrition of animals has changed, and some cages were replaced to enclosures. Moreover, the management of the zoo plans to remove all the cages and turn this place into an environment. It will take about seven years.

More than 30 million animals are raised in cages and killed for their fur. They are foxes, sables, chinchillas and ferrets. Some companies even use stray cats. The animals are typically raised in small wire mesh cages, which is stressful for them. Animals are typically fed agricultural byproducts, such as damaged eggs, expired cheeses and so on. Animals are euthanized by bottled gas that contains pure carbon dioxide and carbon monoxide. The same tendency is followed in feather and leather production (Sherry, 73). Due to the cold weather conditions fur is quite popular in Russia, Ukraine and in North Kazakhstan. Fur-lovers argue that fur coats provide warmth, while animal activists claim that there are synthetic materials that are as warm as fur. Furthermore, it is morally wrong to kill and wear an animal's skin.

Organizations like PETA state that most of circuses lack the funding, expertise, and sometimes the will to care for exotic animals properly. Additionally, even well cared animals cannot live in a natural environment and they live in stressful conditions. Conditions are even worse when circuses travel, requiring tight confinement. Animal rights activists compare circuses with slavery. In some circuses trainers of performing animals even use whips, electric prods, or other pain-inducing devices (Yount, 60

8. Ways for the solution of the problems on the animal rights issues

There are a lot of ways for the reduction of problems on animal rights issues. First of all, this is education. It is very important to increase people's

awareness and concern through education, through showing them the importance and relevance of animal rights issues. New subjects should be taught in schools and universities, where pupils/students may learn how to live in harmony with nature, how to protect and help animals and environment, ho to be kind and not to do morally and ethically bad things. In addition, every country (especially in post-Soviet space) needs a unified, efficient and effective law on animals. According to this law every human maltreating an animal should be justly punished. The expression of "cruel treatment" should be defined. Cruel treatment means not only acts of violence like inflicting wounds. It also includes negligence, such as leaving an animal without water, food or veterinary assistance, and the organization of animal fighting. Another way to solve the problems on animal rights issues is the use of alternatives: 1) non-radical and 2) radical.

Non-radical alternatives. Keeping of animals regardless of the purpose must meet the minimum sanitary-hygienic requirements. Furthermore, animals in captivity (agriculture, zoos, circuses and so on) should have necessary space for resting and moving; the possibility to satisfy their needs in sleep, eating, drinking and so on; enough healthy food and drinking water; access to veterinary measures and timely vaccination as a mean of disease prevention. Animals in agriculture should be slaughtered without pain and suffering by a single blow or gunshot or an electrical, chemical or other means that is rapid and effective (Sherry, 107).

Animal fighting and hunting to endangered species should be prohibited, and any violations should be strictly persecuted. Hunters should use humane methods of trapping and killing of wild animals. In addition, the government should control the extraction of animals from nature.

In 1959 two British scientists Bill Russell and Rex Burch laid out three alternatives (called "three Rs") in order to reduce use of animals in science. In *The Principles of Humane Experimental Technique* Russell and Burch wrote about: 1) replace—substitute tests and experiments using such things as cultured cells or computer simulations for tests and experiments on whole animals; 2) reduce — redesign tests and experiments so that they can be performed on smaller numbers of animals; 3) refine—redesign tests or experiments to cause less pain and distress to animals. In addition to replacing animal tests with ones that do not use animals and reducing the number of

animals needed in certain tests, scientists are trying to refine experiments on animals by developing better ways to define, measure, and relieve pain and stress, including stress caused by inadequate housing (Yount, 53-54).

In order to reduce use of animals in education colleges and universities should provide alternative methods, such as "virtual dissection" computer programs (Yount, 52).

Radical alternatives. Some animal rights activists resort to vegan or vegetarian lifestyle, which are accepted as radical alternatives. Vegetarians just do not consume meat. Meanwhile, vegans do not eat meat, fish, birds, eggs, dairy products or honey and do not use animal products, such as leather, wool, or silk (Sherry, 283). Moreover, one of principles of economics states that if there is no demand, and then there is no supply. Therefore, vegans do not visit zoos, circuses, rodeo, marine mammal theme parks and safari parks. They even ignore and do not watch films, where animals were somehow exploited in order not to promote such kind of activities.

9. Conclusion

To sum up, lives of humans and animals are closely tied with each other. People have been considered animals as working partners and companions for thousand of years. Animals were also considered as "things" that can be used by people to satisfy their needs in food, clothing, entertainment, science and so on. However, nowadays people's awareness of and concern for animal issues have increased. We should remember that animals are living creatures that deserve rights not on basis of existence or absence of self-consciousness or rationality, but on basis of ability to feel happiness, pain, suffering, pleasure and so on. Violence and cruelty toward animals do not mean only actions, which cause direct physical harm; it also goes beyond physical harm to acts, which cause psychological harm like fear or terror. Cruelty to animals deserves careful and serious attitude from the part of society in all aspects. The present legislations in post-Soviet countries reveal themselves as unsettled and unstable. However, as the world is rapidly changing and modernizing, there is hope that a specific law against animal cruelty and/or a law on animal welfare are about to be created.

References

Animal Welfare Act (2006). Chapter 45. Retrieved from http://www.legislation.gov../ukpga/2006/45/pdfs/ukpga_20060045_en.pdf

Baker, W. Lawrence (2015). *Animal Rights and Welfare: A Documentary and Reference Guide.* Santa Barbara CA: ABC-CLIO

Bekoff, Marc and Pierce, Jessica (2017). *The Animals' Agenda: Freedom, Compassion, and Coexistence in the Human Age*. Boston MA: Beacon Press

Bentham, Jeremy (1823). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford: Clarendon Press

Boyd, R. David (2017). *The Rights of Nature: A Legal Revolution That Could Save the World.* Toronto, Canada: ECW Press

Cavaleri, Paola (2001). *The Animal Question. Why Nonhuman Animals Deserve Human Rights*. New York NY: Oxford University Press

Coetzee, M. John (1997). *The Lives of Animals. The Tanner Lectures On Human Values.* Princeton NJ: Princeton University Press

Cruton, Roger (2006). *Animal Rights and Wrongs*. London, UK: Elizabeth House

DeGrazia, David (2002). *Animal Rights: A Very Short Introduction.* New York NY: Oxfor University Press

Franklin, H. Julian (2005). *Animal Rights and Moral Philosophy*. New York NY:

Columbia University Press

Guither, D. Harold (1998). *Animal Rights: History and Scope of a Radical Social Movement.* Carbondale IL: Southern Illinois University Press

Kazakhstan Animal Rescue and Education (KARE). Retrieved from http://kare.kz/

Linzey, Andrew and Clarke, P. Barry (1893). *Animal Rights: A Historical Anthology.* Chichester NY:Columbia University Press

International Fund for Animal Welfare. Protecting Animals With International Law and Policy. (n.d.). Retrieved from https://www.ifaw.org/united-states

People for the Ethical Treatment of Animals (PETA). Retrieved from https://www.peta.org/

Regan, Tom (1984). *The Case for Animal Rights.* Berkeley CA: University of California Press

Russell Bill and Burch L. (1959). *Rex The Principles of Humane Experimental Technique.* Retrieved from http://altweb.jhsph.edu/pubs/books/humane_exp/het-toc

Ryder, D. Richard (2011). *Speciesism, Painism and Happiness: A Morality for the Twenty-First Century.* Exeer, UK: Imprint Academic

Sherry, J. Clifford (2009). *Animal Rights: A Reference Handbook. Second Edition.* Santa Barbara CA: ABC-CLIO

Sinclair, Upton (1906). *The Jungle.* Chicago IL: Doubleday

Palmer, Clare (2016). *Animal Rights.* New York NY: Routledge

Scully, Mattew (2002). *Dominion: The Power of Man, the Suffering of Animals, and the Call to Mercy.* New York NY: St. Martin's Press

Singer, Peter (1985). *The Animal Liberation Movement*. Nottingham, England: Old Hammond Press

Paul Waldau (2011). *Animal Rights: What Everyone Needs to Know.* New York NY: Oxford University Press

Yount, Lisa (2008). *Animal Rights. Revised Edition*. New York NY: Facts on File, Inc.

ПРАВА ЖИВОТНЫХ В ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Гульмира Тайтулеева

Университет имени Сулеймана Демиреля

Аннотация

Цель этого исследования - изучить концепцию прав животных и определить проблему. Первая глава проекта включает в себя справочную информацию, в частности, о рождении Движения за Освобождение Животных. Кроме того, рассматриваются понятия самосознания, рациональности, боли и страдания. Вторая глава предусматривает правовое регулирование защиты животных в постсоветских государствах и других странах, изучение Движения за Освобождение Животных и их тактики. Заключительная глава содержит проблемы и предлагает пути их решения.

Ключевые слова: права животных, мораль, Движение за Освобождение Животных, защита животных, предотвращение, регулирование.

INFLUENCE OF EQUALITY OF GENDER RIGHTS ON INTERNATIONAL COMPETENCE

A. Moldakhmetova

Suleiman Demirel University

Abstract

Recently, certain human rights are becoming increasingly debatable. Specifically, one of the gender equality or feminism. Due to accelerating progress in global connections, that is becoming easier to notice different problems of human rights. Gender rights are debatable currently, the reason is swelling inequality among genders which arises uprisings and dissatisfaction of minority- women. In present world and reality there are increasingly difficult conditions under which minority needs to reconciliate. Main reasons are the growth of poverty and inequality as well. Consequently, inequality becoming a vital issue of current problems of communities. Because of the minor opportunities given to a minority or women, there could be major effects: decreased competence of the high-skilled labor. Which can cause a serious problem for development of a state and also decrease competence of labor force, specifically one of the high-skilled. Feminism is looking for the social political and economic issues- resolving those issues will encourage elimination of discrimination and power inequality. Currently there are already disputable issues of inequality among races, but the inequality gender issues are significant as well. Analysis goes further to study of certain characteristics of genders, that are differently observe and action in world politics and other fields.

1. Introduction.

Presently, we can find evolvement of international relations to the extent when certain subfields as gender equality are taking their pace. It is important to get notified about the globalization, as long as it contributes to the deepening of scrutinizing such an issues of inequality and disparity specifically one of a minority. To the minority group relate any kind of unjustly treated as ethnic, race, disabled minorities and children.

There are some kind of masculine and feminine divisions between different social groups- always domination by more strongest one, and subordination of a weakest. Consequently, question of a main minority group is become more visible: are the woman treated equally? Due to distinct differences between gender groups, there is absolutely uncoordinated issues of how every field, specifically international relations, could operate. Resulting in the way that feminist theory examines new way of thinking and as well the new vision of the world picture. That might affect the whole processes in world politics and international relations which is influences productivity and competence of high-skilled labor among units (states). Firstly, by diminishing rights of minorities especially women can damage the competence due to the

limited amount of active labor units. A lot of factors are affecting the development of feminist movement- some scholars are not involved enough to a theory. Intellectual power is the most significant in the pushing new notions as feminism.

Image 1. Gender Inequality in the Media Today. The Notion of Feminism in International Relations.

Feminist theory is the new approach in analyzing behavior in international relations, due to different lens through which feminist scholars are looking through. Because of the socially constructed boundaries, gender inequality are becoming increasingly significant: like women, foreigners are frequently portrayed as "the other": nonwhites and tropical countries are often depicted as irrational, emotional, and unstable, characteristics that are also attributed to women. The construction of this discourse and the way in which we are taught to think about international politics closely parallel the way in which we are socialized into understanding gender differences (1, 4 paragraph). Feminism can relate to constructivist theory by contrasting disparity of gender groups. Males are associated with masculinity and domination then further patriarchic views which is the first reason of such limitation of operational ways in which actors can perform.

2. Contrasting Feminism with Other Theories.

Most of the time Feminist theory considerably falls apart from basic theories as Realism and Liberalism. These two major theories are the most relevant. Liberalism considers closer to feminist theory as it is about the unity and cooperation, and realism is opposite to a theory because it covers notion of importance of a state which is too generalized. Feminists concentrate specifically on issues that touch individually: non-governmental organizations are the main units in international relations due to coping with more vague issues of famine, poverty, scarcity and aiding that are above general problems as war and military acquisition. For feminist, the reason idea of security is security for the individual who happens to be the one most affected by things such as war and conflict (1, 7 paragraph). In liberal view there are some distinctions

with feminist theory by the means of unequal treatment of women and men: "While trade and economic growth is good, there are questions about whether women receive the same benefits of this trade openness, or whether they are discriminated against, where the economic inequalities inherent to free trade…disproportionately affect women" (1, 9 paragraph).

3. Gender Studies.

Feminist scholars illustrate dissemblance by setting such diverse points as masculinity and femininity. Masculinity is stereotypically associated with power, a rationality is often cold to human concerns, self-empowered autonomy, and assumption of leadership in public roles; conversely, socially constructed feminine characteristics include less assertive or less aggressive behavior , willful dependence on or interdependence on nurturing relationships with others, sensitivity to emotional aspects of issues, and focus on the private realm (2, 41p.).

All of these mentions the diverse approaches of views that genders are always have. Also, feminist theory has the potential to change the way of international relations are constructed. As it is more individual which means it concerns more about human rights then general issues of states behavior. As True (3, 10 p.) defines feminism as gender analysis that is not refers to a singular axis of difference between men and woman, it is also opens up a multiple axes of difference so that it takes account of poor, minority, migrant and refugee females who has always fallen through the categories of IR theories, global policy, and international law.

Image 2. Gender stereotypes in art by Chris Madden.

That intersectional way of gender analysis which provide Jacqui True contributes to the post-modern international relations: the concept of gender as intersectionality also has normative and political implications for feminist efforts to understand complex identities and differences within international

relations (3, 10 p.). Further, feminist theory can become really helpful in present complex world of relations; the reason is that feminist approach focused on individual level of understanding the problem. As the world mightily constructed by different rulers, identities it is important to get to an individualistic analysis.

Though, there arising issue of unequal gender treatment that is quite important to get notice. Firstly, mostly half of the earth populations are females or women, so it could affect not only one side of the population but children as well- most of the women take care of their children themselves. Although most International Relations feminists conceive of gender relations as involving both elements of structure and agency, International Relations feminists influenced by neo-Marxism understand gender as an ideological and structural hierarchy, that is primarily rooted in the material divisions created by patriarchal capitalism, such as the globalized, gender division of labor, and reinforced by international organizations and the ideologies of globalization (3, 10 p.). Consequently, a younger generation involve to a minority because of the unequal treatment of their parents. There are one major aspect contrasting feminist theory which highlights different perspective in relation to other states- "the shift from the right to intervene in a sovereign state to the responsibility to protect citizens not protected by their own state is a shift from liberal to care ethics, from the masculine assumption of an autonomous self – sovereign man or state – to the assumption of a relational self with responsibilities to others" (3, 11p.). "Politics of compassion" also one of the feminine sight that stands for aid and support for other leaders in need for human security, as example for asylum seekers where the terrorism threatens state borders (3, 11p.)

Violations of Women`s Rights.

'Gender mainstreaming' has become a well-known concept within the United Nations, with some of the most symbolic advances in women's rights emanating from the Security Council in Resolution 1325 (2000) on Gender, Peace and Security, and Resolution 1820 (2008) on the recognition of rape as a weapon of war (4, 13 paragraph). Physical violation on women is the most harsh human violation, that is why, Alexandra Buskie notes that prevention of physical violence is become one of the objective of foreign policy in virtue of such liberal feminist figureheads as Hilary Clinton- US Secretary of State, but it is relevant only in U.S. and U.K. (4, 13 paragraph)

With regards to human rights in international relations, feminism in international relations examines the ways that women's human rights are violated, whether it is in not receiving equal education or employment opportunities, not having an equal vote in civil society or in decision making processes within a country, or how women's rights are violated in the context of war, and also everyday life (1, 14 paragraph). Everyday life also a major area for observation of equality and non-violation of women`s rights; women`s rights

considering a human rights that is the reason for such an observance. Like 39th President of the U.S. from 1977 to 1981states "The abuse of women and girls is the most pervasive and unaddressed human rights violation on earth".

Image 3. Participants march from the Centre of Monrovia to the Temple of Justice, home of the Liberian Supreme Court, where they staged a peaceful sit-in protest against gender-based violence. UN photo by Eric Kanalstein.

Image 4. Syrian migrants/refugees arrive from Turkey on an overloaded dinghy near Molyvos, Lesbos (Greece) by Nicolas Economou

One of the signaling problem is female migration; is not a new phenomenon but it is increasing, as is female refugees 'and migrants' vulnerability to human trafficking, exploitation, discrimination and abuse (5, 2 paragraph). Additionally, Council of Europe states: "Amnesty International has reported on sexual violence and the exploitation of Syrian refugee women in Lebanon. It noted that refugee women who were the heads of their households and without an adult male relative were particularly at risk and had little or no protection or access to justice" (5, 3 paragraph). It is clear that women`s rights violation are integral part of human rights violations and it is universal and pervasive.

4. Feminism in Central Asian Region.

Central Asian region that includes CIS (Commonwealth of Independent States) is not so well-established in sense of identity, that is the reason of absence of pure democracy which consequently lead to various Human rights violations, specifically of Women`s rights. In terms of post-colonial criticism, the concept of civil society in the transition of Central Asian's countries and the ex-Third World to democracy, along with a set of the rhetoric of human rights, it is rather ambiguous (6, 1 p.). Svetlana Shakirova posits that civil society is an active-educated citizens with the potential and desire to oppose the nation-state and local elites, in order for supporting changes of political regime, the emergence of neo-liberal market economy and the dismantling of 'traditional society' (6, 1 p.). As it posed, CA region is not able to comprehend such a dynamic changes especially shift in Women`s rights movement, due to weak civil society presence. Additionally, Shakirova points that women`s movement wears an *orientalist* character, and that symptom is quite fashionable and strong among localities. Orientalism stands for patronizing of Western values and views. Gender mainstreaming goes slowly, the laws on equal rights and domestic violence had been adopted with big resistance; instead of mainstreaming, the idea of "gender outstreaming" is being proposed (6, 2 p.).

According to gender expert from Kyrgyzstan, Anara Moldosheva, these are the ideological goals of women`s movement (6, 3 p.):

- Combating the invisibility of women;
- Overcoming of gender biases (stereotypes);
- Trespassing of traditional social boundaries and norms through the creation of new practices and identities, which does not blend with these boundaries;
- Challenge to current system of power.

NGO trainer and genders studies researcher Mira Karybaeva calls for the 'effect of evaporation' when every new edition of the document, gender amendments are reduced and lose their force (6, 4 p.). Which means, those questions that are

very noticeable, arguing and sensitive are always suppressed, because of higher forces that come from the local authorities? CIS countries prevailing authoritarian regime and even sometimes the oligarchy is on the wake. Those are the main stepping stones of further development of pure democracy and inquisition of human rights.

Alexandra Sorokopud, philosopher and women's activist from Lviv, West Ukraine: "Incorporation of the gender equality prospective should not be artificially imposed from outside. It should be exercised in line with the needs of every cultural group, its realities and a situation as related to gender, class, ethnos and culture with a preservation of local philosophy, background and identities. Inequality and privileges, neo-colonial and patriarchal speculations should be always doubted at least because there is no unified opinion in this respect" (6, 5 p.)

Image 5. George Krol, U.S. Ambassador to Kazakhstan in Zhaina forum (Astana, 4 March 2018).

Image 5 illustrates the guest from the U. S. who gave an empowerment speech about women who made successful careers in the U.S. Department of State, mentioning a number of female diplomats in leading positions, Ambassador Krol said that women demonstrate natural talent of a diplomat because they have to learn and master the art of persuasion in order to strive in a male-dominated world (7, 4 paragraph).

Brief SWOT-Analysis of Women's Movement in Kazakhstan (6, 3 p.)

Strengths	Weaknesses	Opportunities	Threats
-Knowledge of own	- Loss of energy,	-Support	of The main threats

subjectivity in the public arena. - Ideological loyalty, constancy of the core of women's movement, established leaders of NGOs. - Communication with institutional mechanism for the advancement of women. - Understanding and cooperation with international organizations to build partnership. - Expertise, professionalism, competence of core women's movement.	stagnation in women's movement, along with the stagnation of the political sphere of Kazakhstan. - Low number of women in NGOS. - Absence of youth. - Financial instability. - Weak awareness of feminist background: lack of references, "the women's movement, women's or feminist collective subject." - Weak interest in politics,	international organizations, agencies, foundations. - Obligations of Kazakh government to promote gender equality.	are non-legitimate changes of political regime, authoritarian power, shrinking of democratic freedoms, violation of the freedom of speech, persecution of political opponents, potential removal of international agencies from the country.

Table 1.

5. International Competence.

At the last but not least, influence on international arena of such factors relating to the gender equality. That topic not developed one but it might be in the near future. Already, certain changes in gender relations are occurring. Viotti and Kaupp (2, p.41) states: "From the feminist perspective, gender is particularly important as a primary way to signify relationships of power, not only in the home, but also in the world of foreign policy and international

relations". Even the world politics under the certain influence of feminist theory, that claims different approaches of power- masculine and feminine. Those are the main distinctions that cause a lot of dispute in daily life and international relations either. All of the fields as economic, trade, politics and etc. affected by gender issues, due to the changes in views of approaching diverse problems at stake it is important to include all of them disregarding gender grounds; reaching total equality amount of power or labor will increase and also the global processes will be resolved with much more plainness. Feminist theorists claim that as gender permeates social life, it has profound and largely unnoticed effects on the actions of states, international organizations, and transnational actors (2, 41 p.).

6. Conclusion.

Concluding all of the above, it is clear to notice a certain difficulties in the new approach of gender equality. Firstly, the theory of feminism itself hardly become accepted among scholars, because of a certain embarrassment of how really it is affects international relations itself? By posing that question that is already signaling about narrowness of visions. Humanity is itself difficult phenomenon which is requiring different points of views that could come from not only masculine perspective but the feminine too. These two diverse perspectives show how different analytical ways might be; as masculine concentrated on more general issues, and feminine on more specific issues. Present globalized world becoming more dangerous for certain minorities including women and children, the issue of economic disparity contributes a lot to the equality problem. From that comes vital question of violation of Human rights specifically Women`s rights. Biggest burden of violations accounts for developing world or the Third world countries; Central Asian region starts to moving forward development of such a questions as violating women`s rights which could become the turning point for further development. In international relations gender issues becoming more noticeable then it is been ever before, due to complication of current positions that is becomes vital to regard equality vision specifically for women; as that affects world positions and competence specifically.

References:

1. Blanchard, E.M., Ruiz, T., Tickner, J.A., & Youngs, G.(2004). Feminism (International Relations). In *InternationalRelations.org*. Word Press. Retrieved from: http://internationalrelations.org/feminism-international-relations/
2. Viotti, P. R. & Kauppi, M. V. (2013). Chapter 2 Theory. In *International Relations and World Politics, Fifth Edition* (pp. 24-51). Pearson Education.

3. True, J. (2010). Feminism and Gender Studies in International Relations Theory. In *Oxford Research Encyclopedia of International Studies* (pp. 1-23). Oxford Research Encyclopedia. Retrieved from: *http://internationalstudies.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-46*
4. Buskie, A. (2013). **How Significant is the Contribution of Feminism to the Discipline of IR as a Whole? In *E-International Relations Students.* E-International Relations. Retrieved from:** http://www.e-ir.info/2013/03/17/how-significant-is-the-contribution-of-feminism-to-ir/
5. *Muiznieks, N. (2016). Human Rights of Refugee and Migrant Women and Girls Need to be Better Protected. In Council of Europe. Retrieved from: https://www.coe.int/nn/web/commissioner/-/human-rights-of-refugee-and-migrant-women-and-girls-need-to-be-better-protected?desktop=true*
6. Shakirova, S. (2008). Women`s Movement and Feminism in Central Asia: From a not Comforting Forecast to Efficient Strategies. In *World`s and Knowledges Otherwise.*
7. Sadykova, M. (2018). Zhaina Forum Empoweres Kazakh Women to Become Leaders. In *Kazakh TV.* Retrieved from: http://kazakh-tv.kz/en/view/blog/page_191560_zhaina-forum-empowers-kazakh-women-to-become-leaders

THE SECURITY ISSUES IN THE CENTRAL ASIA AND THE GEOSTRATEGIC ROLE OF KAZAKHSTAN IN THIS REGION

Nurgul Jaulbayeva Aralkhanovna

Suleyman Demirel University

Abstract

This article discusses the internal and external security challenges in Central Asia and the geostrategic role of Kazakhstan in this region. Living in a globalized world, this region needs the integration and regionalization of the post-Soviet states, which by combining their forces will be able to hold back and hold, as well as to combat these external and internal security that our regulators face such as drug trafficking, extremism, separatism, ecological and other social challenges.

Key words: *Central Asia, security, external challenge, internal challenge, integration, Kazakhstan, geostrategic, organizations.*

After the collapse of the Soviet Union, in the post-Soviet space was formed independent states: Tadjikistan, Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan. As other countries in the world, the Central Asia is attacked by security alerts. It has a complex geopolitical, economical, social characteristics. Its complexity lies in non-standard forms of challenges and dangers. Security challenges are conventionally divided into two types: internal challenge and external challenge. They are considered a destabilizing factor, an

imbalance factor in the economy, social inequality against the background of increasing corruption, water problems and the reduction in some areas of land suitable for agriculture, poverty. The external challenges include those threats that come from outside the country, and it consists: drug trafficking, religious extremism, terrorism, arms smuggling. Internal challenge is the opposite side to external challenge to the security.

Drug trafficking which is considered as external challenge is still one of the most important as well as one of the pressing issues in the Central Asian countries. Since the collapse of the USSR, the drug business has had a serious impact on the socio-economic development of the Central Asian region. This circumstance is connected with the geographic proximity of the region to Afghanistan. In turn, it is one of the largest centers for the production and distribution of narcotic substances. One of the negative effect economy suffers from drug trafficking: the shadow distribution of income is a serious obstacle to the creation and functioning of a competitive economic system.[1] Ultimately, the drug business is interested in maintaining political and social instability in the region, and, consequently, is a real security threat in the broadest sense of the word.

Afghan drug trafficking, drug dealers are beneficial when religious extremism and terrorism spread in the Central Asian region. They are trying activate religious extremism and there are a number of reasons: distracting the attention of the power structures of the region; gives an opportunity to join forces with terrorist organizations in order to destabilize the situation in the region. The reality of such cooperation is even more probable during the period of political elites' change in some countries of Central Asia, which may lead to the emergence of representatives of the drug trafficking in the highest structures of state power.[2]

There are several terrorist activities in Central Asia: Hizb-ut-Tahrir al Islami and the militant Islamic Movement of Uzbekistan and civil war in Tajikistan as the main source of terrorism in Central Asia. In Central Asia and Russian Federation, Hizb-ut-Tahrir is a terroristic and extremist organization and in Arabic this word means the Islamic Liberation War and was founded in 1953 in Palestine. Their main goal is the establishment of the Caliphate, where it will only be guided by Muslim laws and shariats. There are several ways which use terrorist in order to attract other people to their radical, extremist organizations.

-Many religious scholars assert that terrorists use religion for their own purposes, they do not correctly interpret the meaning of the text in sacred books, like the Qoran. Religion is a powerful weapon in the hands of terrorists. "Muslim Brotherhood" is the phrase of terrorists more often used, this word gives a sense of the unity and brotherhood of all Muslims.

-And the second powerful tool which use terrorist is a mass media and social media. They usually attract people who do not have education, that is, nonintellectual people through various videos in websites, social media services where Muslims are killed in battle against "non-Muslim" people and use special sounds in video in order to zombie people. People who were in prison, these people are an important puzzle in the game. It is believed that these people are very aggressive and cruel people, ready for anything to achieve their targets. People who were in prison do not know about human rights and Declaration of human rights.

-There are discrimination of women right and children right. Women are isolated from society. They do not have the right to receive education and are not allowed to work in public places. Women and men do not have equal rights as in democratic countries. The role of a woman being a wife and giving birth, and also raising children. Without the permission of the husband, they should not leave the house. Only women doctors can go out without the permission of her husband. They are not allowed to drive vehicles. Thus, terrorist is a danger phenomena.

To date, a new security challenge has emerged for the Central Asian countries, a threat of destabilization in the event of a change of power in politically fragile Central Asian states. This threat has acquired real outlines after a wave of "color revolutions" that swept across the post-Soviet space. And also the absence of elite competition typical for many post-Soviet states, as well as for Kazakhstan and Russia, remain a serious challenge on the way to creating a democratic and predictable system for changing power. In conditions when loyalty becomes more important than professionalism, corruption begins to turn into a system-forming factor. Democracy is not a panacea for the emergence of people in leading positions who are not suitable for their office, but the underestimation of the importance of developing democratic institutions is no less dangerous. And social and economical challenges lies in the social sphere. Suffice it to mention the fight against poverty, national projects in Russia, pension reforms in Kazakhstan, etc

Thus, improving the political system, ensuring political continuity, narrowing the gap between power and society are similar problems for Kazakhstan and for Russia, directly related to security.[3]

Ways to solve these challenges of security in the Central Asian region: integration or cooperation of the post-Soviet states.

Regional cooperation

There are regional organizations such as the Commonwealth of Independent States (CIS) , Collective Security Treaty Organization (CSTO) and the Shanghai Cooperation Organization (SCO) which operates in post-Soviet These associations pursue different goals, they fight against corruption, extremism, terrorism and so on. Attention is drawn to the fact that the

management bodies of organizations are also similar. It seems that the division of the "zones of responsibility" between the CSTO, the CIS and the SCO contributes to a more effective solution of security problems in Central Asia.

In the CIS there are three security projects in Central Asia: a unified air defense system, peacekeeping and the CIS Antiterrorist Center. Meanwhile, the Regional Antiterrorist Structure was also established in the SCO, and the CSTO has a common air defense system.

The Shanghai organization reflects the security strategy in Central Asia not only in Russia, but also in China. Initially, the organization had as its goal the fight against "three kinds of evil": separatism, extremism and terrorism. Gradually, these problems have lost relevance for most countries in Central Asia.

In particular, the SCO is developing a project to create an Energy Club, which should become an integral part of the security system in the space of Central Asia .The organization also makes active efforts to combat drug trafficking and drug smuggling from Afghanistan. However, the solution of such a large-scale problem is hardly possible with the efforts of one organization.

Unlike the SCO, which combines both economic and military-political functions, the CSTO is a kind of security institution, which is responsible for both traditional and new threats and challenges in Central Asia. In addition to solving border problems and preventing foreign policy threats, the CSTO solves such major problems as the fight against drug trafficking, for which the special operation "Channel" is carried out every year .

The United States, for which Central Asia is a strategically important region, is also interested in maintaining stability on its territory. The strategy of US security in Central Asia has been the deployment of NATO military forces in the Central Asian states after September 11, 2001. Although Central Asia is the center of the intersection of geopolitical interests of the US, Russia and China, these states understand the danger of destabilizing the situation in the region and, albeit separately from each other , are taking steps to address security problems in Central Asia.

Regional cooperation in Central Asia in general has very weak institutional framework and in the stage of forming. But prospects of economic and political cooperation in Central Asia, speed and scale of these processes will depend on the readiness of nations to work together in the contract regional projects, to carry out the proper reforms and introduce the forms and methods of economic regulation adopted in the world practice, as well as on the political will of the government of the member states.

Multilateral Cooperation

There are also multilateral cooperation. It is well known that Russia, US and China declared their support peace and stability in Central Asia and

support regional cooperation and these declaration of course is welcomed in Central Asian countries. But, there are some contradictions between them. Russia traditionally view the Central Asia states as being within its sphere of influence and does not wish to see nether China or US become deeply involved there; China expresses understanding of Russia's strong role in the region and at the same time like Russian against US strong military presence in the region, because it considers this as endangering the safety of its own north-west region.

In the last years it is growing role of another actor – the EU organization. It is well known that since 1991 EU's the main instrument in conducting strategy in CIS has been, the "Agreement on Partnership and Cooperation" which also signed with all the republics of the former Soviet Union. The European Union initialed the Agreement on Partnership and Cooperation with Kazakhstan and Kyrgyzstan in May 1996 and with Uzbekistan in June 1996. In July 1999 the agreement became fully operational after ratification by all the 15 EU member states and European Parliament. EU Tajikistan bilateral trade relations are governed by an Interim Agreement on trade and trade-related matters, pending ratification of the PCA signed with Tajikistan in 2004. The PCA signed with Turkmenistan in 1998 has been ratified by the EU in 2009. All five Central Asian countries are beneficiaries of the EU's Generalised System of Preferences. These agreements do not extend any prospect for admission to the EU and simply serve to effect, on a bilateral, European interest in Central Asia.

The European Commission has developed a representation network in the Central Asia countries, constituted of EC Delegations, including Almaty, Bishkek, Dushanbe (the last two having a non-resident Head of Delegation). In addition, like in Caucasian region in Baku, the Commission has established "Europa Houses" in Tashkent, which constitute a central point of reference in the country for information about Tacis and other programmes. But, some problem in the EU, who had not yet a unified strategy toward the region and the economic and political interests of the large European states in Central Asia differ and diverge. This is both to the internal peculiarities of European politics and to the general geopolitical states situation, including the relations of the EU with the US and Russia. At the time, the events of 2000 and 2001 show that the dominant theme in the relations between Central Asia and Europe has become the problem of regional security as well as the struggle against terrorism and the drug trade. One of the reasons is that the EU countries are main consumer of Afghan illegal drug production.

At EU presidency programme 2007 Germany initiated new programme on increase political partnership with Central Asia. It was accepted new EU strategy toward Central Asia in 2007–2013 with emphasizing on increasing political and economic partnership and the strategy was welcomed by Central

Asian nations. It is also grooving EU interest to Central Asia in the energy partnership, at the same time Central Asian nations also try to found alternative corridor for export of the energy resources and economic relations could be one of the important aspects of mutual cooperation in coming years.

At present the EU imported 50% energy and after several years EU dependence on the import will increase on 70%. Main provider of these energy is Russia, but after the Gas War between Russia and Ukraine, Brussels tries to decries dispenses on Russian delivery of energy and active finding alternative sources and Central Asia and Caspian region have huge potential of it. In February 2009 representative of the European commissionaire on energy Taradellas Espuni mentioned that the EU hope that after 2013 natural gas could exported from Central Asia to Europe though Azerbaijan and Turkey and the EU is ready to invest trillion Euros on decries dependence on Russian.[5]

The Kazakhstan Chairmanship of the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) in 2010 will be an important event for the emerging relationship between the European Union, OSCE and Central Asia.

Cooperation with NATO has become for Central Asia nations important task and NATO delegations of different levels repeatedly visited Central Asia republics, among them ones including the NATO Secretary General H. Solana in 1997, Lord Lobertson in 2000 and 2003, Jaap De Hoop Scheffer in 2004. Central Asia leaders also participated in the different NATO summits including, celebration of the NATO 50th – year jubilee in USA 1999, the NATO summits in Prague in November 2002.

Central Asia nations acknowledge NATO as an international military organization capable of ensuring peace in different region of the planet and NATO's partnership programme to be a means of strengthening its independence and sovereignty, and stability in Central Asia.

At the Declaration of NATO's summit in Riga (Latvia) in November 2006, mention that contributing to peace and stability in Afghanistan is NATO's key priority. The problem of reconstruction and peace in Afghanistan is critical aspects for interest of US, Russia, China, the EU and also for neighboring countries including Central Asian nations. In 2008 at the summit of NATO in Bucharest Uzbek President suggested to rebuild "6 + 2" platform on Afghanistan and with adding their NATO transform it to "6 + 3". But, it is also necessary include to the meeting the EU, CSTO, SCO, India and Japan, whose economy is grooving and expending support to Afghanistan. Only in boarder cooperation and with active participation of Central Asian nations could be solving the problem in Afghanistan. Secure and economic stable Afghanistan is very important for future of Central Asia.

The EU and NATO declared that both have a clear interest in stable, prosperous and democratic states in Central Asia. Both also have a major need to cooperate with these states in terms of security (regional and global) and

energy. At the same time, NATO and the EU are facing common challenges in their relations with these states. They have to define a perspective that is appealing to governments that do not intend to join either of the organizations, but are expressing a degree of interest in limited cooperation in a number of specific areas. NATO and the EU have also been faced with the difficulty of finding a suitable balance between, on the one hand, the strategic and economic interests of their member states and, on the other, the long-term objective of promoting fundamental political reform in the states of the region. Furthermore, they have had to reconcile regional and bilateral approaches to take into account the highly divergent interests of very different states.

Also it is growing competition from other actors, notably Russia and US, Russia and China, emerging India (in Afghanistan) with whom cooperation may sometimes seem more attractive and less conditional. More specifically, with regard to the promotion of democracy and human rights in the region, it appears particularly important for the EU and NATO to have clear and transparent objectives in order to avoid misunderstandings or suspicions. The West's action in this sphere is often perceived in the states of the region as an aggressive policy, which seeks to bring about regime change. The EU and NATO should avoid listing non-negotiable demands, and rather place emphasis on a step-by-step, flexible approach, developing at the same time, if possible, a dialog both with the authorities and with independent groups and civil society. It would also be useful to re-evaluate the impact of conditionality and sanctions, and to adopt a coordinated, consistent policy.

Central Asia partnership with EU, NATO and other international organization is important for promotion the stability and security of the Central Asia nations and to assist in their pursuit of sustainable economic development and poverty reduction. At the same time stabilization and restore economy of Afghanistan is key objectives. Presently NATO is leading ISAF, but the situation in Afghanistan very complicated.

There are many problems among different actors on Afghanistan, including NATO, EU, OSCE and other international organizations, because they different approaches and understanding of the situation.

From Central Asian perspectives for US, Russia, China, the EU and international institutions the best to have strong dialog and cooperation in Central Asia based on bilateral and multilateral relations. Central Asian nations has strong bilateral relations with these major powers and the republics is take part at the different organizations – OCS, SCO, NATO (PfP programme), where interests is different, but coordination and transparent is crucial and needed cooperation between these organizations in security, economic and transport projects.

Conclusion

Cooperation of regional and international organizations, including the EU, NATO and partnership with Central Asia countries and regional organization is important for promotion the stability and security of the Central Asia nations and to assist in their pursuit of sustainable economic development and poverty reduction. At the same time stabilization and restore economy of Afghanistan is key objectives.

Central Asia needs integration and close cooperation with developed and developing countries in order to cope and combat external and internal challenges to security. Challenges of the 21-century require a broader partnership and cooperation. Future prospects of multilateral regional and international cooperation in Central Asia will depend on correlations of national, regional and global interests. It is necessary first of all the strong dialogues between Central Asian republics itself. All Central Asian geopolitical, political, economic, cultural and security challenges are connected and solution could come together. Future regional cooperation, strong international partnership should promote more stability, economic reforms and democratization to the region and beyond.

References:

Akiner, Sh (1998) Conceptual geographies of Central Asia, Curzon Press, Richmond, pp. 3-6

Akiner, Sh (2004) The Caspian: Politics, energy and security, Central Asian forum series, SOAS, University of London/Routledge Curzon , p. 405

Allison and Jonson,R (2001) "Central Asian security: Internal and external dynamics" Central Asia security: The new international context, Royal Institute of International affairs, London, UK

Amineh, M and Houweling, H (2005) Central Eurasia in global politics: Conflict, security, and development International studies in sociology and social anthropology, Vol. 92, Koninklijke Brill NV, Leiden, The Netherlands

Dwivedi, R, (2006) An appraisal of the Indian Prime Minister's visit to Uzbekistan

Ewans,M (2008) Britain and Russia in Central Asia 1880–1907, Vol. I–VI, Routledge, London/New York (2008)

Kazi,A (2001) Transit-route politics and Central Asia's Indus Basin Corridor

Rahimov, M From Soviet republics to independent states: challenges of transitions in Central Asia

G.T. Telebaev (2008) Otnosheniya mejdu tyurko-musulmanskimi gosudarstvami v osenke kazahstansev[Relations between Turk–Musilmans in the avalucation of Kazakhts]

Mah-Rukh, Ali. (2015). ISIS AND Propaganda: How ISIS Exploits Women. http://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/research/files/Isis%252

0and%2520Propaganda-
%2520How%2520Isis%2520Exploits%2520Women.pdf
Stakelbeck, E. (2015). ISIS exposed: beheadings, slavery, and the hellish reality of radical Islam. Washington, DC: Regnery Publishing, a division of Salem Media Group. "fully fledged terrorist army boasting some thirty-five thousand battle- hardened jihadists"
Weiss Michael and Hassan Hassan (2015) ISIS Inside the Army of Terror. New York: Regan Arts

THE DEVELOPMENT OF RELATIONS OF CHINA WITH CENTRAL ASIA AT THE PRESENT STAGE

Nuridinova Bayan Bekmuratovna
Suleyman Demirel University

Abstract

China and Central Asia have been closely interacted in history and today that relationship has started to re-emerge. My research will analyze the development of the close cooperation which has re-emerged in the 1990s and made a stir in the today's century. Domestic and internal issues, as well as political and economic considerations are discussed in the search for an explanation for current relations and future expectations. Even though China has emerged as one of the world's most powerful states, its dependence on the

Central Asian states in regard to oil and gas but also domestic security is intriguing. China is a supporter of the regional non-democratic status quo and does not intervene in the region's regimes' oppressive policies containing democracy or anything resembling it, however the lack of grand design doesn't mean that Chinese foreign policy is not strategic or lacks any geopolitical interests. The future of Sino-Central Asian relations is deeply rooted in interconnected problems and common interests, but also in fear of domination and external intervention.

Key words: *Chinese foreign policy, security objective, sinophobia, sinophilia, energy trade, diplomacy*

1. Introduction

Today's relationship between China and Central Asia is characterized by geographic, political, economic and security issues. This is the base behind the approach of China towards Central Asian nations. In terms of geography, China and Central Asia are neighbors. For the countries of Central Asia, China is an outlet to the sea, while the nations of Central Asia can offer assistance China build up inland communications to Europe and West Asia. In terms of politics, China and the countries of Central Asia have long standing ties. Currently, China and Central Asia hold same views on numerous national and worldwide issues, and invaluable political relations have been established among these countries. In terms of economics, China and the nations of Central Asia have complementary preferences that offer the possibility of broader collaboration. For China, the energy resources, metals, leather merchandise and other commodities, as well as the raw materials and markets of Central Asia, are exceptionally vital. Over ten per cent of china's oil and gas imports currently come from Central Asia. The speed at which trade exchange have developed is sensational. In terms of security, China and the countries of Central Asia share common interface. The activities of ethnic separatists, religious radicals and the risk of transnational crime, terrorism and territorial conflict are common concerns. Maintaining the steadiness of Central Asia and the western border zones of China benefits everybody. In spite of the fact that there have been cultural exchanges and trade between China and Central Asia for thousands of a long time, it was just recent independence of the Central Asian countries commonly advantageous relationship was built up among the nations.

This paper will discuss development and current state of Chinese- Central Asian diplomacy, then it will move to development of security, stability issues and counterterrorism concerns of China- Central Asia relations also the energy development and energy markets led by Chinese initiative, and finally it will

cover the topic of the rise of Sinophobia and Sinophilia in a Central Asian society.

2. Development and Current state of Diplomacy

Relations of China with Central Asia have been developing swiftly in recent years. China and Central Asian states share a long border, thus having lots of common interests. China possesses strong interest in a peaceful, prosperous and stable Central Asia, since the region has risen from an insignificant position to becoming one of the main priorities in China's foreign policy. China's policy towards Asia is guided by the strategy of "March West" (Wang Jisi, 2012).[1] The development of its relation embeds within its geostrategic importance presenting both opportunity and challenge to China's security, political and economic interest.

China is one of the first countries that established diplomatic relations with the five Central Asian states. On December 27, 1991, the Chinese government recognized the independence of Kyrgyzstan, Kazakhstan, Tajikistan, Uzbekistan and Turkmenistan. In the beginning of January 1992, China's delegation made a visit to Central Asia and signed a communiqué constituting diplomatic relations with the governments of Central Asian five republics.

Chinese interface in Central Asia have been organized in stages. In the to begin with half of the 1990s, Beijing's concern was to sign territorial settlements, demilitarize the borders, and avoid the reinforcing of Uyghur separatism. In the moment half of the 1990s and early 2000s, it pointed to make a stage for dialog and common discovery and to construct a collective security system through the Shanghai Participation Organization (Paris: PUF, 2008). In the beginning with half of the 2000s, China moved to set up itself energetically on the Central Asian market, primarily in hydrocarbons, (O'Neill, 2014) communications, extractive businesses, and infrastructures. At long last, since 2005, Beijing has been attempting to set up ways to advance its language and culture and to prepare Central Asian elites according to the China's model. In spite of China's prior negative overall picture in Central Asia, the Middle Kingdom has succeeded in progressing its notoriety with soft-power strategy, and definitely changed the financial and strategic given on the Central Asian arena. It positions itself as the second most powerful outside actor in the locale, outperforming Russia in financial terms, but not key or social ones (Mariania, 2015)

The "Shanghai Five" established in 1996 further developing into Shanghai Cooperation Organization in 2001, and signing of the China-Russia Friendship Treaty in July 2001, both are symbolized to describe how

[1] It refers to rebalance westwards towards Central Asia and Middle East, where the US is reducing its presence http://opinion.huanqiu.com/opinion_world/2012-10/3193760.html.

expansively has grown China's strategic relationship with Central Asia. Attacks and effects of September 11, 2001 and the war against terrorism in Afghanistan led by the U.S. have largely underscored the strategical value and interest of Central Asia to the Western world and constitutively presenting new challenges and opportunities to China's political, economic and security interests.

As has been noted of today, it has been no exception for spectacular cooperation among China and Central Asian states. According to the IMF data in 2000, China's overall trade with Central Asia has been estimated to reach about $1bn. At the end of 2010 decade, the figure went up by thirty times and during 2013 trade surpassed $50bn. Even the fact that during the financial crisis China has surpassed Russia as the leading trading partner in the region shows how spotlighted was China's crucial role by that time. Besides the rise in trade, China developed new infrastructure, which are the two important energy pipelines (Atyrau-Alashankou oil and China- Central Asia gas) new highways and railways, and became the region's leading source of developmental finance. It is believed that China is rather becoming comprehensive regional provider of goods including economic mediation and governance, and emergence lending.

3. Security and Stability

There are two major Chinese interests in Central Asia: energy- oriented economic and security interests. The main Chinese security concern is Xinjiang, where Muslim separatist groups have caused a serious threat to domestic instability. When the Central Asian countries gained independence from Soviet Union, the states became vulnerable from exterior invasion in their territorial and border control. Moreover, the end of the NATO- controlled International Security Assistance Force (ISAF) in Afghanistan led to possess an additional threat to regional security in 2014. Additionally, the territory provides a relative secure base for Muslim separatist group from Uyghur population. Central Asia shares a border of 3,700 km long with Xinjiang, and there is a high probability for spill-over effect into Xinjiang in case of any regional instability. To maintain and enhance the regional security collaboration in order to meet the China's needs to counter its policy of "three evils" (三股势力) that are terrorism, separatism and religious extremism, Beijing was seeking to increase its economic, political and military links with Asia mostly by the Shanghai Cooperation Organization (SCO), that serves as a regional interstate security organization which combines together Russia, Kyrgyzstan, Kazakhstan, Uzbekistan, Tajikistan and China in order to combat drug trafficking and terrorism (Hauff, 2013). Yet, there is a limited ability to act beyond the holding tasks among members in cases of crises for Shanghai

Cooperation Organization. For instance, the 2010 crisis in Kyrgyzstan showed the lack of joint capabilities in managing the crises.

Due to China's rough background history, issues about political imbalance and separatism tend to be now a core part of China's policy decision making. Actually, ethnic Xinjiang unrests as well as containment of Tiananmen Square –style internal revolutions and other China's provinces remain on the top of its domestic policy concerns. Therefore, China is constantly being under serious concern that the Xinjiang Uyghur Muslim minority would take support for its separatist aims and the foundation of so- called "East Turkestan", a sixth state in Central Asia. Consequently, China has made it clear to understand Central Asian states that economic, infra structure and financial aid would only be possible during the absence of support for the separatist groups in Xinjiang. Almost 80% of Chinese trade to Central Asia is conducted across Xinjiang, and it contains almost 400,000 people in Uyghur population living in Kyrgyzstan and Kazakhstan which in China's perspective might threaten Beijing's territorial integrity. Actually, like it is an issue with the alleged "danger" for Chinese territorial sovereignty integrity posed by Taiwanese or Tibetan separatism, the actual influence of separatism in Xinjiang on China's territorial integrity is purposely overstated and exploited in Beijing as a justification to handle militarily with disputes among ethnic minorities and the government. Whilst popular support for Xinjiang as a sixth state in Central Asia, i.e. "East Turkestan" is common, it did not led Central Asia governments' official support of Xinjiang's separatist ambitions. By fact, the contrary is an issue: Central Asian government have joined forces with China to counter Muslim and Islamist fundamentalism as well as radicalism.

4. Energy development and energy markets

While the engagement of China and Central Asia initially concentrated by issues related to border and zone security between China and several Asian countries as well as through the desire to maintain stability in the Xinjiang Muslim province,[2] China's interactions with Asia mainly now focus on energy and energy related security issues. Over recent years, they have invested mainly into the regional energy infrastructure through the building of roads, highways and railways, developing transport bonds between China and part of Asia. China's security of energy policies aim at diversifying sources and creating new energy corridors through the energy resources of Central Asia. Up until today, big portions of Chinese crude oil is sent through this Straits of Malacca transporting crude oil from Middle East, from Africa to China, Beijing became more active in competing for the USA and Russian dominated oil in e.g. Kazakhstan, and envisions for exploitation of oil in the Caspian Sea.

[2] See e.g. L. DITTMER, Central Asia and the Regional Powers, in «The China and Eurasia Forum Quarterly», Vol. 5, No. 4, 2007, pp. 7-22.

During the recent times, China has built the US$7 billion worth pipeline from Kazakhstan right until Xinjiang making a significant contribution to Pakistani port Gwadar. In addition, China has been awarded the US$4 billion tender for building the copper field in Afghanistan (Yanak) and much to Russian chagrin-building a pipeline of gas from Turkmenistan. Actually, Moscow is against to and indeed displeased by the diversification of Beijing's energy policies in Central Asia and would. as might be expected, prefer China to keep being dependent for its gas and oil deliveries on a pipeline system exceptionally operated on its own. Whilst Russia wants energy exports to Beijing to be transported through the Russian transport system, China is envisioning and strongly investing into a pipeline system from Central Asia to Xinjiang.

China has strengthened its energy ties with Central Asia during President Xi's visit in September 2013. In Turkmenistan, China's largest natural gas supplier, President Xi has announced the opening of the world's second-largest gas field in production Galkynysh; in Kazakhstan, a US$30 billion contract including a stake in Kashagan oil field, which is largest that was lately discovered, was declared; in Uzbekistan with host of Mr. Karimov, another US$15 billion unveiled deal of oil, gas and uranium was signed.[3] Keeping the steady provision of energy resources from Central Asia is a substantial Chinese geostrategic aim. The region according to its geography offers an alternative that declines Chinese strong reliance on the energy imports which transfers by maritime routes by the USA's Navy dominated. Recently, the Central Asian oil and gas supply rose from less than 5 percent to more than 10 percent of the needs (Godement, 2011). Yet, energy deals various types of China's complexities and ambiguities. Besides the fragile regional stability, there is an outcome of fierce rivalry among great powers for an investment business. For instance, the US oil companies dominate almost 75 percent of the new oil fields in Kazakhstan (Cabestan, J.P., 2011). Besides, Russia practices its traditional major influence, and other oil investors as the UK, Turkey, Japan, Iran and France are also included. It has resulted as Central Asia being a center of major powers' competition for resources.

China's place in imports, exports, and the trade total of Central Asian states in 2014 in millions of US$ (See table 1.2)

	Imports	**Exports**	**Total trade**
Kazakhstan	13,990.1	8816.8	22,806.9
Kyrgyzstan	5769.5	41.8	5811.3

[3] The Economist, Rising China, Sinking Russia https://www.economist.com/news/asia/21586304-vast-region-chinas-economic-clout-more-match-russias-rising-china-sinking

	Imports	**Exports**	**Total trade**
Tajikistan	2716.1	43.3	2759.4
Turkmenistan	1049.1	8651	9700.1
Uzbekistan	2942.1	1451.1	4393.2

Table 1.2

5. Sinophobia and Sinophilia

To date, all Central Asian governments have talked exceptionally positively about the "excellent relations" with Beijing. They have empowered Chinese companies to settle in the nation and declined to comment on disagreeable issues freely. In any case, in spite of the fact that Central Asian leaders appear to talk with one voice on the question of China, their near associates are not essentially Sinophile by conviction, but instead since they have small choice and are driven by a rationale that moreover has a Sinophobe dimension: a crave to construct closer ties with China since it is superior to preserve sound relations with a huge and dreaded neighbor.

A case study by Nazarbayev University scholar, which comprised of 300 respondents from Kyrgyzstan and Kazakhstan from within young and educated elite, showed a liberal opinion about Chinese foreign investment. Almost 96 percent agree on that foreign investment would be good for their country. Whereas, the most feared negative influence is the influx of China's immigrants of 80 percent agreeing on that it would constitute a risk. The next is the environmental damage (about 70 percent), following by China's management practice. On contrast, about mere 25 percent answered of negative income of Chinese investment towards Russia, and about 40 percent think of disrupt of balance of power geopolitically. Besides, some Kazakhstani respondents (59 percent) and Kyrgyzstani (44 percent), would agree that China's investment causes a threat to the state's independence; and merely 6 percent could let Chinese employees to be physically reside in the territory of their country.

Business persons frame what is likely most complex group, inclined to create convictions that are both Sinophile and Sinophobe. All have picked up from the boom in commercial exchange with China, but a few fear Chinese competitions. This fear is most generated in nations like Kyrgyzstan where the bazaar economy has come to play a central part in financial life but has too sowed the seeds of destabilization; the trade circles are at the exceptionally center of the process of state collapse and debasement, and hence contain a politically and socially delicate milieu which responds intermittently to the Chinese appearance. In Kazakhstan, the

sense of competition with Chinese dealers is less articulated, since the latter have less rights to set up businesses, but also because they are involved more in large-scale exchange, which is way better controlled, and since less Kazakhs work in the little retail exchange. In Tajikistan the case is to some degree distinctive: the high rates of displacement to Russia have empowered Chinese businessmen to contribute in the market without inciting sentiments of competition, in spite of the fact that Tajik businessmen hatred against Chinese is developing. In not one or the other Uzbekistan nor Turkmenistan do trade circles come into coordinate contact with Chinese businessmen, in spite of the fact that there show up to be pressures between Chinese and Uzbek dealers at the Karasuu bazaar.

6. Conclusion

Nobody claim it to the public in China, or not any Chinese policy maker nor Central Asian scholars do about their confident that Beijing will replace Russia as the most influential regional actor, albeit without aggressive forms. Beijing is known and proves to be the number one trading partner in the region, the Chinese investments in the Central Asia energy infrastructure are too enormous not to mentions its effect onto political domination and hegemony sooner or later. China is a heated supporter of the territorial non-democratic status quo and does not mediate in the region's regimes' oppressive approaches containing democracy or anything like it. In return Beijing needs (and generally gets) support for its claim oppressive arrangements to contain Muslim and Islamist separatist developments in the Chinese territory of Xinjiang. In arrange to secure region-wide support for what Beijing calls the region's 'three evils': terrorism, separatism and radicalism, China gives the locale with generous sufficient financial, monetary support and regional concessions.

In terms of politics, Chinese governors brought forward a approach of "keeping good-neighborly relations, keeping up safe-bordering relations and bringing success and prosper to neighbors." This arrangement was to assist develop a deliberately reciprocal relationship in a longterm and demonstrative way by signing a arrangement of imperative legitimate papers; to regard the sovereignty and territorial integrity of the nations of Central Asia; to improve mutual understanding and to move broad participation through regular meetings and neighborly contacts in diverse levels and fields; to support Central Asian nations in choosing the roads reasonable for their own conditions in improvement; and to bargain with universal and regional affairs through shared support.

REFERENCES:

1)王缉思. (2012) “西进”, 中国地缘战略的再平衡. 环球网. Retrieved from http://opinion.huanqiu.com/opinion_world/2012-10/3193760.html
2) Godement, Seeking an Alliance by Any Other Name? 2011
3) Cabestan, J.P. (2011). Energy Cooperation Between China and Central Asia. In The New Great Game in Central Asia. European Council on Foreign Relations. Retrieved from http://www.ecfr.eu/page/-/China Analysis_The new Great Game in Central Asia_September2011.pdf.
4) Hauff, L. V. (2013). A Stabilizing Neighbor? The Impact of China’s Engagement in Central Asia on Regional Security. Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik. P9.
5) On the China-Central Asia relationship during the 1990s, see T. Kellner, *L'Occident de la Chine, Pékin et la nouvelle Asie centrale (1991–2001)* (Paris: PUF, 2008)
6) Daniel C. O'Neill, “Risky business: The political economy of Chinese investment in Kazakhstan,” *Journal of Eurasian Studie*s, no. 5 (2014): 145–156; T.S. Eder, *China-Russia Relations in Central Asia. Energy Policy, Beijing's New Assertiveness and 21st Century Geopolitics* (Wiesbaden: Springer, 2014)
7) Luba v. Hauff, “A Stabilizing Neighbor? The Impact of China's Engagement in Central Asia on Regional Security,” *DGAPanalyse*, no. 3, April 2013. Aleksandra Jarosiewicz, Krzysztof Strachota, “China vs. Central Asia. The achievements of the past two decades,” *OSW Studies*, No. 45, October 2013.
8) B. Mariania, “China's role and interests in Central Asia,” *Safer World, October* 2013*;* M. Laruelle and S. Peyrouse, *The ‘Chinese Question’ in Central Asia. Domestic Order, Social Changes and the Chinese Factor* (London, New York: Hurst and Columbia University Press, 2012); P. Duarte, “The Dragon in its Backyard:The Chinese Question in Central Asia,” *Revista Estudos Politicos*, vol. 5, no. 2 (2014): 640–659.

МРНТИ: 04.51.53

ПРОБЛЕМЫ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗГАСА
(мониторинг глазами студентов)

Камалиева С.М., Кенжегараева К.Р., Амангельды А.А., Апсаметова Ф.А.
Казахская Головная Архитектурно-Строительная Академия

Аннотация

Статья раскрывает основные проблемы качества образования. Проанализировав теоретические проблемы образования, характерные для казахстанской системы образования в целом, авторы приводят результаты социологического исследования. Авторы изучили мотивы выбора вуза на примере своего учебного заведения, наиболее распространенные проблемы качества образования, оценили преподавателей, выдвинули предложения по улучшению качества образования.

Ключевые слова

Образование, кризис системы образования, инклюзивное образование, оптимизация, улучшение, мониторинг общественного мнения, научно-исследовательская работа.

(Мақаланың толық мәтні SDU хабаршы журналында жарияланады)

МРНТИ: 04.51.59

ОСОБЕННОСТИ РЕЛИГИОЗНОСТИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ (на примере студентов КазГАСА)

Канайбекова М.Н., Политова А.А. , Саипова К.А, Ерпанаева М.М., Ташиева Д.,Беркина К.Э.

Казахская головная архитектурно-строительная академия

Аннотация

Статья раскрывает особенности религиозности современной молодёжи на примере результатов социологического исследования. Опросив студентов своей академии, авторы пытались разобраться в уровне религиозности студентов, мотивов, влияющих на духовное становление. Авторы выдвинули предложения по улучшению религиозной обстановки, и видение решения проблем, связанных с этой стороной жизни студентов.

Ключевые слова

Религиозное сознание, ислам, христианство. экстремизм, мотивы поведения, научно-исследовательская работа, мониторинг общественного мнения, анкетирование.

(Мақаланың толық мәтні SDU хабаршы журналында жарияланады)

CHALLENGES TO GLOBAL FINANCIAL SYSTEM IN THE FRAMEWORK OF THE TECHNICAL REVOLUTION

Issimbayeva G.K.
International Relations
Suleyman Demirel University

Abstract

The crisis of 2008 made a significant number of people, businesses and even countries be exposed to its irreversible destructive effects. Thus, the issues with existing financial system were raised and has been discussing till today. In 2008 an anonym Satoshi Nakomoto suggested new technology called Blockchain which tries to solve these problems by eliminating intermediaries which provides trust for people such as banks to achieve efficiency of payments between different parties. Within this technology bitcoin – a form of a digital currency - is used to conduct this payment system. This research is going to analyze this new technology from two theories of money: chartalism and metallism. The aim is to find out to what extent bitcoin can be accepted as a legitimate money system and what challenges it can cause on the world.

(Мақаланың толық мәтні SDU хабаршы журналында жарияланады)

UN'S SDG: GOAL 16 PEACE, JUSTICE AND STRONG INSTITUTIONS

Zhalbayeva Sh. S.
Suleyman Demirel University

Annotation

In 25- 27 September 2015, the member States of the United Nations adopted the 2030 agenda for sustainable development, which was based on the sustainable development Goals, known as SDG. Officially, the Agenda comes into force from the date of expiry of the Millennium development Goals on 1 January 2016, will remain in force until 2030 and applies to all countries. The agenda seeks to achieve a rights-based, equitable and inclusive world. It commits stakeholders to work together to promote sustained and inclusive economic growth, social development and environmental protection for the benefit of all, including women, children, youth and future generations. One of the goals is SDG16 that focuses on promoting peaceful and inclusive societies for sustainable development, ensuring access to justice for all and building effective, accountable institutions at all levels.

In this current perspective report discusses about targets of 16th SDG, how it could be implemented, with comparing conflicts in all over the world. Also, there addresses to question: What does conflict mean? What kind of damage it brings to us? How we can prevent it with the help of 16th SDG?

While SDG 16 may seem like a difficult goal – still requiring further guidance on how to implement and measure supporting indicators – failure is not an option. Peaceful and inclusive societies are equally a means of achieving all other goals. The nature of this task means that it must be in the hands of all – including governments, NGOs, business and communities.

(Мақаланың толық мәтні SDU хабаршы журналында жарияланады)

УДК 343.13

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ УПК РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ

А.А. Койчубекова

Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби

Аннотация: В статье предпринимается попытка проанализировать уголовно-процессуальное положение и обеспечение прав несовершеннолетнего, вовлеченного в орбиту уголовного процесса. На основе сравнительного анализа уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан и Турецкой Республики раскрывается краткое содержание процессуального статуса несовершеннолетнего.

Ключевые слова: Уголовный процесс, несовершеннолетний, уголовное судопроизводство, свидетель, потерпевший, подозреваемый, досудебное производство.

Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся вопросов отправления правосудия в отношении несовершеннолетних, а, именно, Пекинские правила, предусматривают повышенную защиту несовершеннолетних участников уголовного судопроизводства /1, с.478-480/.

Правовой статус несовершеннолетних подозреваемых, обвиняемых, потерпевших, свидетелей отличается от соответствующего правового статуса взрослых участников уголовного процесса. Специфика положения несовершеннолетних в уголовном процессе определяется в первую очередь их возрастными особенностями: физическими, психическими, психологическими. Жизненный опыт ребенка более узок по сравнению с опытом взрослого человека. Свои особенности имеются в протекании психических процессов у несовершеннолетних участников

уголовного процесса. У подростков нередко наблюдаются психические аномалии, девиантное поведение. Уголовный процесс для несовершеннолетних является психотравмирующей ситуацией и стрессом.

В этой связи обратим свое внимание на содержание уголовно-процессуального законодательства вначале Турецкой Республики (далее УПК ТР) /2/, а потом на рекомендации уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее УПК РК) /3/.

К сожалению, нормы турецкого уголовно-процессуального законодательства не способны в полной мере обеспечить охрану и защиту несовершеннолетних участников уголовного процесса. Можно констатировать следующее, что современный УПК ТР во многом имеет недостатки, чем новая редакция УПК РК.

Так, в Уголовно-процессуальном кодексе Турецкой Республики главы, посвященные правовому статусу отдельных участников уголовного судопроизводства, излагаются вместе с отдельными общими нормами уголовного процесса. Думается, что такая законодательная модель закрепления правового статуса участников уголовного судопроизводства на практике может препятствовать четкому представлению всех участников об имеющихся у них правах и обязанностях. С точки зрения как правоприменителя, так и обычного гражданина удобнее, когда нормы о правовом статусе всех государственных органов, субъектов и участников судопроизводства находятся в одном разделе.

Именно так это сделано в Уголовно-процессуальном кодексе РК. Например, Раздел 2 «Государственные органы и лица, участвующие в уголовном процессе». Кроме того, помещение отдельных норм и глав, посвященных правовому статусу участников уголовного судопроизводства, в различных частях уголовно- процессуального кодекса ТР приводит к отсутствию четкой законодательной классификации этих субъектов и участников. В тексте же казахстанского уголовно-процессуального кодекса такая классификация проведена достаточно четко и подробно. Причем все участники судопроизводства первоначально разделены на четыре группы: суд, участники со стороны обвинения, участники со стороны защиты, иные участники уголовного судопроизводства, а внутри каждой группы существует своя классификация.

В Уголовно-процессуальном кодексе ТР отсутствует такая четкая классификация участников уголовного судопроизводства. При этом турецкий законодатель не придерживается четкой последовательности в рассмотрении правового статуса этих участников. Так, правовой статус свидетеля и эксперта закрепляется раньше, чем правовой статус обвиняемого или потерпевшего, хотя значение и объем прав данных участников уголовного судопроизводства далеко не равнозначны, и по смыслу в уголовном процессе свидетели и эксперты появляются позже, чем обвиняемый или потерпевший.

В том числе в УПК ТР отсутствует самостоятельная регламентация процессуального статуса несовершеннолетних, вовлеченные в орбиту уголовного процесса. В УПК РК юридическое обоснование имеется.

Так, ст. 215 главы 26 раздела 6 Особенной части УПК РК предусматривает - «Особенности допроса несовершеннолетнего свидетеля или потерпевшего». Глава 56 раздела 11 Особенной части УПК РК полностью посвящена - «Производству по делам об уголовных правонарушениях несовершеннолетних».

Остановимся на отдельных участниках уголовного процесса Казахстана и Турции. Уже во второй статье Уголовно-процессуального кодекса ТР дается определение подозреваемого (Şüpheli) – «человек, который подозревается в совершении преступления на стадии расследования» (подп. «а» ч. 1 ст. 2).

В то же время согласно ст. 64 Уголовно-процессуального кодекса РК подозреваемым является лицо: в отношении которого вынесено постановление о признании в качестве подозреваемого, установленным гл. 9 настоящего Кодекса; либо которое задержано в соответствии со ст. 131 настоящего Кодекса; либо допрошенное в связи с наличием подозрения в совершении уголовного проступка.

В турецком уголовном процессе подсудимый (Sanık) – «человек, который подозревается в совершении преступления, с начала разбирательства и пока решение не будет принято». Это изложено в подпункте «б» ч. 1 ст. 2 Уголовно процессуального кодекса ТР.

В ст. 65 Уголовно-процессуального кодекса РК обвиняемым признается лицо, в отношении которого: прокурором утвержден обвинительный акт; прокурором утвержден протокол об уголовном проступке и принято решение о направлении уголовного дела в суд по соответствующей статье

(статьям) уголовного закона; досудебное расследование окончено заключением процессуального соглашения в порядке, предусмотренном частью четвертой статьи 617 УПК РК.

Еще одно довольно характерное определение из ст. 2 Уголовно-процессуального кодекса ТР: защитник (Müdafi) – это адвокат (avukat) подозреваемого или обвиняемого.

В то же время, согласно ч. 1 ст. 66 Уголовно-процессуального кодекса РК, «защитник – лицо, осуществляющее в установленном законом порядке защиту прав и интересов свидетеля, имеющего право на защиту, подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, осужденного, оправданного и оказывающее им юридическую помощь при производстве по уголовному делу».

Вышеназванные примеры демонстрируют фундаментальное различие подходов турецкого и казахстанского законодателей к формулировке определений участников уголовного судопроизводства. Казахстанский законодатель стремится сконструировать определение через указание основных возможных элементов механизма признания тем или иным субъектом, а турецкий законодатель ориентирован на донесение основной идеи, одной черты, которая определяет отличие одного участника уголовного судопроизводства от другого. При этом нужно отметить, что такой подход турецкого уголовного процесса имеет свои преимущества – более краткое и лаконичное определение является одновременно и более простым для понимания рядовому участнику процесса. Причем все три определения турецкий законодатель поместил в статью глоссарий, которая находится в начале кодекса, что довольно логично.

В казахстанском же варианте все три определения находятся и в глоссарии, а также помещаются в гл. 9, посвященной участникам уголовного судопроизводства со стороны защиты. Таким образом, необходимо отметить, что подход казахстанского законодателя представляется в большей степени ориентированным на профессионального правоприменителя, а не для тех людей, незнающих «законов» своей страны, ведущих вне-правовую жизнь, довольствующихся самодельными и неустойчивыми зачатками права. Следовательно, по-моему мнению к данному вопросу турецкий законодатель подошел более обдуманно и логично, поэтому казахстанскому законодателю следует принять данный факт на заметку, при редактировании или составлении новой редакции УПК РК.

Существенной особенностью турецкого уголовно-процессуального законодательства является то, что правовой статус потерпевшего здесь рассматривается одним из последних среди всех иных участников судебного разбирательства. Например, как уже отмечалось выше, правовой статус свидетеля и эксперта помещен почти сразу вслед за правовым статусом судьи. Однако правовой статус потерпевшего в Уголовно-процессуальном кодексе ТР не только рассматривается намного позже указанных субъектов, но и вообще после рассмотрения всего порядка проведения судебного следствия и процедуры окончания судебного следствия.

По-моему мнению, такое положение не вполне соответствует объективному значению фигуры потерпевшего в уголовном процессе, необходимости особой защиты его прав и интересов, особенно если этим лицом является несовершеннолетний.

Статья 234 Уголовно-процессуального кодекса ТР устанавливает следующие права потерпевшего: участвовать в сборе доказательств; при условии, что это не противоречит цели конфиденциальности расследования, по желанию получать копии документов прокуроров; приглашать адвоката; подавать апелляцию на решение прокурора не возбуждать уголовное дело в рамках письменной процедуры; быть в курсе слушания; получать копии записей и документов; приглашать свидетелей. При этом устанавливается, что «пострадавшему в возрасте до восемнадцати лет, глухонемому или немощному назначается представитель без приглашения», «эти права должны быть разъяснены потерпевшему и это должно быть записано в протоколе». Кроме этого, предусматривается в ст. 236 УПК ТР, что «в случае, если потерпевший выступает в качестве свидетеля, к нему применяются положения, касающиеся свидетелей», «если потерпевшим является ребенок, для оценки его свидетельских показаний должен быть привлечен эксперт психолог или психиатр, эксперт в области медицины или образования».

Казахстанское уголовно-процессуальное законодательство не только ставит потерпевшего на более высокое место, четко определяя его правовой статус уже в первых главах кодекса, но и предоставляет ему намного более широкий перечень прав, чем турецкое уголовно-процессуальное законодательство, например, более 22 прав. Указанные права равнозначно относятся к несовершеннолетним потерпевшим.

В качестве плюсов казахстанского УПК можно назвать четкое законодательное закрепление принципа закрытости и частичной

закрытости уголовного судопроизводства в отношении несовершеннолетних. Действующее законодательство позволяет в полной мере собрать максимальный объем информации о личности несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого, подсудимого. В судебном процессе по делу несовершеннолетнего должны существенное место занимать неюридические специальные познания и изучение социальных условий жизни несовершеннолетнего.

Опыт зарубежных государств, в частности Турецкой Республики, свидетельствует, что возможности использования неюридических знаний в ювенальной юстиции достаточны велики. Исходя из практики, четко видно, что практически ни одно значимое решение в ходе судебного процесса не должно приниматься без использования изученных и оцененных внеюридическими методами данных полученных судом непосредственно и по его заданиям от специализированных неюридических служб и организаций, занимающихся детской проблематикой — медико-психологических и социально-психологических учреждений, социальных служб, консультационных центров и т. д. Турецкое законодательство включает в компетенцию ювенальных судов право не только разрешить неюридические профессиональные вопросы, но и, поместив несовершеннолетнего на амбулаторное или стационарное наблюдение, получить рекомендации с учетом его личностных особенностей относительно наиболее приемлемой для него меры воздействия и режима исполнения избранной меры.

Весьма важным направлением современной казахстанской уголовно-правовой политики является создание базы для возрождения в Казахстане института ювенальной юстиции. В международно-правовых документах правосудие в отношении несовершеннолетних и связанные с ним области, например, профилактика преступности и условия содержания под стражей, регулируются всеобъемлющими и подробными положениями. Введение ювенальной юстиции может продолжить правовое строительство реализации уголовно-процессуальных норм по уголовным делам, связанным с несовершеннолетними. Также необходимо отметить, что в Турции при управлении безопасности есть специализированная "Полиция по делам несовершеннолетних"-Çocuk Şube Müdürlüğü.В РК действуют инспектора по делам несовершеннолетних органов внутренних дел.

Положительным началом является обязательное участие законных представителей несовершеннолетнего – ст. 537 УПК РК, поскольку во взрослых несовершеннолетние найдут психологическую поддержку.

Удовлетворена потребность участия педагога и психолога – ст. 538 УПК РК, во всех процессуальных и следственных действиях. Необходимо отметить, что такое же положение содержится и в УПК ТР. Статья 531 УПК РК дополняет статью 113 УПК РК обстоятельствами, подлежащими доказыванию при производстве досудебного расследования и судебного разбирательства по уголовному делу о преступлении, совершенном несовершеннолетним, относит условия жизни и воспитания несовершеннолетнего, уровень психического развития и иные особенности его личности. В то же время закон не содержит каких-либо пояснений по поводу того, каким образом дознаватель, следователь либо судья должны устанавливать указанные обстоятельства. В этих случаях помогает разрешить проблемную ситуацию рекомендации криминалистической тактики, которые реализуются в ходе методики досудебного расследования уголовных правонарушений.

В том числе можно предложить следующее. Так, с целью искоренения конфликтной ситуации хаотичного выбора педагога или психолога следует законодательно закрепить порядок их подбора. В частности, по такому пути пошла Республика Беларусь, определившая правовое положение педагога в уголовном процессе и закрепившая порядок выбора и участия педагога в допросе несовершеннолетнего /1, С.480/.

В ходе досудебного расследования и судебного разбирательства тщательно соблюдать вопросы о неразглашении информации, касающейся участия несовершеннолетнего в уголовном процессе. Особенно актуальна эта проблема для небольших населенных пунктов. В результате, например, жизнь несовершеннолетнего потерпевшего может значительно осложниться, и ребенок, переживший психическую травму, будет испытывать психологический дискомфорт, что в дальнейшем не может не сказаться на процессе нормальной социализации.

Еще раз хотелось бы подчеркнуть, что реформированное строительство уголовно-процессуального законодательства должно сочетаться с возрождением ювенальной юстиции со всей ее совокупностью правовых, психолого-педагогических, медико-социальных и реабилитационных механизмов. Ориентиром может служить следующее. Так, 10 января 2018 года в 9- пункте своего Послания народу Казахстана Президент РК Н.А. Назарбаев отметил, что необходимо осуществлять защиту прав граждан в уголовном процессе. В том числе расширять права адвоката, а также продолжать судебный контроль на досудебных стадиях по уголовным делам /4/. Это позволит для правоприменителя шире реализовывать в ходе досудебного расследования уголовных дел, в которых участвуют

несовершеннолетние, рекомендации уголовно-процессуального законодательства Казахстана: прекращение уголовного преследования по реабилитирующим и нереабилитирующим обстоятельствам, предложить процессуальное соглашение.

Таким образом, можно говорить о том, что в действующим уголовно-процессуальным законодательством РК представлен более широкий спектр прав ребенка, нежели чем в УПК ТР, однако законодатели обоих стран постарались не только соблюсти нормы международных договоров, но и закрепить и обеспечить внутренним законодательством максимальную защиту прав ребенка. Проведя сравнительный анализ, мы видим, что у каждой из стран есть что-то, что можно применить и у себя, обмениваясь опытом, страны будут развиваться только в лучшую сторону.

Список литературных источников:

1 Марковичева Е.В. Проблемы обеспечения прав несовершеннолетних в уголовном процессе. // Проблемы теории и практики уголовного процесса: история и современность / под ред. В.А. Панюшкина. – Воронеж: Изд-во Воронеж. Гос. ун-та, 2016. – 744с.

2Уголовно-процессуальный кодекс Турецкой Республики: http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.5271&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=[09.11.2011 18:29:54] // Дата поступления: 4/12/2004 // R.Gazet Опубликовано: Дата: 17/12/2004 Выпуск: 25673 // 21.02.2018.

3 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. – Алматы: «Издательство «Норма-К», 2016. – 368 с. // Когамов М.Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан 2014 года. Т.1 Общая часть. – Алматы: Жети Жаргы, 2015. – 648с.

4 Послание Президента РК народу Казахстана на 2018 год // www.akorda.kz/...president/poslanie-prezident-respubliki-kazahstan-na-2018-22.02.2018

ASPECTS FOR MINORS' RIGHTS ASSURANCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF CRIMINAL PROCEDURES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE TURKISH REPUBLIC.

A.A.Koichubekova

Al-Farabi Kazakh National University

Annotation: The article settles an attempt to analyze a criminal procedure and assurance of any minor's rights. Based on a comparative analysis of criminal procedures in the Republic of Kazakhstan and The Turkish Republic, succinct contents of the criminal procedures for minorities aredisclosed.

Keywords: criminal procedures, criminal proceedings, witness, victim, suspect, pre-trial proceedings.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕ КӘМЕЛЕТТІК ЖАСҚА ТОЛМАҒАННЫҢ ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУДЫҢ НЕГІЗГІ СҰРАҚТАРЫ: ҚР ЖӘНЕ ТҮРКИЯ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚПК САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ.

А.А.Койчубекова

Әл -Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Аңдатпа: Мақалада қылмыстық процессуалдық жағдай айналасына кіріскен кәмелетке толмағандардың жағдайына әрекет ету және құқығын қамтамассыз ету. ҚР және Түркия Республикасының қылмыстық процессуалдық талдау негізінде кәмелетке толмағандардың процессуалдық мәртебесі туралы қысқаша сипаттама.

Кілт сөздер: қылмыстық процесс, кәмелетке толмаған, қылмыстық сот ісі, куәгер, жәбірленуші, күдікті, сотқа дейінгі іс.

10.87.01

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ТИІМСІЗ ЖАҚТАРЫ

Сүлейменова Әмина Біржанқызы
Назарбаев Зияткерлік Мектебі

Ғылыми жетекші: Манқараев Асқар Сайлаубайұлы
Қазақстан, Алматы қаласы, Химия-биология бағытындағы
Назарбаев Зияткерлік Мектебі

Кілт сөздер: Біріккен Ұлттар Ұйымы, ратификациялау, халықаралық қатынастар, халықаралық құжаттар, халықаралық ұйымдар, милитаризм.

Халықаралық қатынастардың мақсаты бұл мемлекетің ең алдымен тірі қалу, яғни әлемдік деңгейде өмірін қамтамасыз ету себептерін басшылыққа алады. Демек басты мақсаты - ұлттық мүдделерді қорғау, мемлекеттің қауіпсіздігі және халықаралық қатынастардағы өз құзыретін сақтау. Бұл мақсаттарға қол жеткізудің негізгі құралы - күш пен одақ құру, өзге мемлекеттермен берік қарым қатынас ұстау.

Қазіргі таңда халықаралық қатынастар ықпалының әсерінен мемлекеттер өзара келісімдер бойынша бірін – бірі қолдау нәтижесінде

әлем бойынша деңгейлерін көтеруде. Алайда, осы халықаралық қатынастардың кеартпа жақтары туындауда және бұл өзекті мәселелердің біріне айналуда.

Біріншіден, барлық мемлекеттердің формальды теңдігі халықаралық құжаттарда кеңінен танылған, екінші жағынан олардың нақты абсолюттік теңсіздігі. Сонымен қатар, бұл нақты теңсіздік мемлекеттердің көлемі, күші, экономикалық және әскери әлеуетінде ғана емес, заңды түрде де бар: кейбір елдер БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты мүшелері, басқалары жоқ. Кейбір елдер ядролық қаруды иеленуге құқылы, ал басқаларға осы салада зерттеу жүргізуге тыйым салынады. Бұл кезеңде халықаралық ұйымдар үлкен мемлекеттердің ықпалымен және жиі қаржылық тұрғыдан тәуелді болып табылады.

Екіншіден, халықаралық қатынастар көбінесе фрагментті болып табылады, яғни қатынастардың барлық түрін реттейтін, кең ауқымды жүйе жоқ. Көптеген халықаралық қатынастар нақты мемлекеттер арасындағы шарттарға негізделеді, бірақ келісім шарттар қатынастардың барлық нақты көлемінің тек шағын бөлігін реттейді.

Үшіншіден, халықаралық қатынастардың жүйесі өте көп емес. Бірқатар жағдайларда саясат келісімге келіп отырған мемлекеттердің басшыларының өзара түсіністіктеріне байланысты, бірақ олар қол қойған келісімдер шарттар сол елдің парламенттері тарапынан ратификациялауды қажет етеді, ал бұл кейбір елдерде қиындықтарды тудырады. Сондықтан шарттардың тұрақсыздығы қазіргі халықаралық қатынастардың ең өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Мемлекет ешқандай кедергісіз қолданыстағы халықаралық келісімдерді қарастыра алады.

Төртіншіден, халықаралық құқық, яғни мемлекеттер арасындағы қарым-қатынас нормалары мен реттеу жүйесі көп жадайда негізінен декларативті болып табылады, демек тиісінше, толық қолданылмайды.

Әрине, халықаралық қатынастар тек теріс жақтардан ғана тұрады деп айта алмаймыз. Себебі, сол халықаралық нормаларды жүзге асыру мақсатында туындаған өзекті проблемаларды мемлекеттер бірлесе отырып, бір бірін тани отырып, тығыз келісссөздер жүргізу арқылы шешеді. Қазіргі заманғы халықаралық саясатқа екі негізгі көзқарас бар. Бірінші көзқарас бойынша - халықаралық қатынастардың субъектісі болып мемлекет табылады, ал дүниежүзілік саяси қатынастардың жүйесі болып осы мемлекеттер арасындағы қатынастар танылады. Екінші көзқарас бойынша халықаралық қатынастардың негізі ретінде жетекші мемлекеттер арасындағы шарттарда бекітілген нормалар жүйесін санайды. Осы көзқарасқа сәйкес халықаралық қатынастар тарихы көпжақты халықаралық қатынастардың негізінде қалыптасатын кезеңдерден тұрады.

Европа бірлестігі, Еуразиялық кауымдастық, Азия-Тынық мұхит аймағы, Африка мемлекеттерінің ұйымы, Оңтүстік және Солтүстік Америка елдері мүдцелерінің бірлігі төрізді аймақтық ұлттық әлемнің көпполюсті моделінің қалыптасуында ерекше мәнге ие болуы мүмкін. Осы тұрғыда Қазақстан Республикасының Президенті Н.Э. Назарбаевтың еуразиялық идеясы — өте жемісті және перспективалы идея. Ел басшылығының негізгі сыртқы саяси мәселесі — Қазақстан Республикасын әлемдік қауымдастыққ бейбітшілікгі жақтаушы және тату көрші мемлекет ретінде интеграциялауға ұмтылу. Оның дәлелі Ата заңымыздың 8 бабында айқындалған. ҚР Конституциясының 8 бабына сай: Қазақстан Республикасы халықаралық құқықтың принциптері мен нормаларын құрметтейді, мемлекеттер арасында ынтымақтастық пен тату көршілік қарым-қатынас жасау, олардың теңдігі мен бір-бірінің ішкі істеріне араласпау, халықаралық дауларды бейбіт жолмен шешу саясатын жүргізеді, қарулы күшті бірінші болып қолданудан бас тартады. Қазіргі халықаралық қатынастарға айтарлықтай ықпал тигізетін фактор мемлекеттердің милитарлануы болып саналады. Олардың бюджетінің көп бөлігі әскери шығындарға жұмсалынады. Кең көлемдегі қару-жарақ өндірісі жолға қойылып, заңды және заңсыз қару-жарақ саудасы дамиды және қызмет етеді. Кару-жарақ шығару мен сату көптеген елдер бюджетінің басты кіріс көзі болып саналады. Байқалып отырған милитаризм саяси мәдениетке елеулі ықпалын тигізеді. Адамзат зорлық-зомбылыққа, қару қолдануға бейім тұрады. Халықаралық келісімдерде келісім жүргізуші елдер соғыстың, зорлық-зомбылықтың көмегімен өз позиңияларын нығайтуды көздейді. Милитаризм өмірге тиімділігі жоғары қару өндірісін алып келді. бұл адамдарды жаппай жоюға арналған ядролық, химиялық, бактериологиялық және т.б. карулар. Қару-жарақ өндірісіне араластырылған адамзат жасампаздығы бұдан да қатерлі жаңа қаруларды ойлап табуы да мүмкін. Осы тұрғыда Қазақстан Республикасының халықаралық позициясын орнықтыра түсуде оның үкіметінің бейбітшілікті жақтайтын саясатқа принңипті ұстанымдары, бірінші болып қарулы күш қолданудан бас тарту, барлық халықаралық мәселелерді келісім жолымен шешуге бағытталынуын, өз территориясында ядролық қаруды сақтамау туралы жарияланымын айтуға болады. Ел үкіметінің осы және басқа жарияланымдары мен акңиялары біздің көршілеріміз бен әлемдік қауымдастықтың Қазақстан Республикасын тату көршілікке ұмтылушы, ешкімге территориялық және басқа да айыптар тақпайтын, барлығымен бейбітшілік және келісім жағдайында өмір сүруші мемлекет екендігін танытады.

Пайдаланылған ресурс көздері:

1. www.k2x2.info/politika/politologija
2. adilet.zan.kz

Сүлейменова Әмина Біржанқызы
Научный руководитель: Манқараев Асқар Сайлаубайұлы
Казахстан, Город Алматы, НИШ ХБН

Ключевые слова: ООН, ратификация, международные отношения, международные документы, международные организации, милитаризм.

Сүлейменова Әмина Біржанқызы
Scientific adviser: Манқараев Асқар Сайлаубайұлы
The Kazakhstan country, City of Almaty, NIS CBD

Kay words: UN, ratification, international relations, international documents, international organizations, militarism.

ЕУРОПАДАҒЫ СЕПАРАТИЗМ: КАТАЛОНДЫҚТАР МЫСАЛЫНДА

Жандеш Ақнұр Берікқызы, Исалиева Аксамал Маратовна

Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем Тілдері Университеті

Халықаралық қатынастар факультеті

Аймақтану кафедрасы

Аңдатпа

Аталмыш мақалада сепаратизм үрдісі халықтардың тәуелсіздікке апаратын жолы ретінде сипатталып, талданады. Және осы ой аясында Еуропа аймақтарындағы орын алған мәселелер мысал ретінде қарастырылып, оларға талдау жасалады.

Кілтті сөздер: сепаратизм, егемендік, Еуропа, Каталония.

Абстракт

В этой статье рассматривается процесс сепаратизма как способ обретения независимости для народов. В продолжение этой мысли анализируются в качестве примера проблемы сепаратизма в европейских регионах.

Ключевые слова: сепаратизм, суверенитет, Европа, Каталония.

Abstract

This article examines the process of separatism as a way of gaining independence for the people. In continuation of this thought, there was analyzed as an example the problem of separatism in European regions.

Key words: separatism, sovereignty, Europe, Catalonia.

Сепаратизм - бұл күрделі, біркелкі емес, көп қырлы құбылыс. Халықтың мемлекеттен бөлінуін сепаратизм деп түсінуге болады. Сепаратизм көбінесе ішкі жан-жалдардан, басқа елдерден бірлік пен араласудың жоқтығынан туындайды. Американдық саясаттанушы Д.

Хоровиц сепаратизмді үлкен мемлекет аумағы мен бөлігі ретінде анықтайды. Ал психология ғылымдарының кандидаты, Баку мемлекеттік университетінің психология кафедра доценті- Имдад Байрамов Мұстафа оглының ойы бойынша, «сепаратизм - бұл халықтар арасындағы өзара тиімді ынтымақтастықтың жолы немесе интеграция емес, бұл оқшауланушылық. Бір ел жағдайында сепаратистік қозғалыс билеуші элитаның шовинистік саясатына, екінші жағдайда этникалық көпшіліктің саяси мызғылығын азат ету үшін ұлт-азаттық күрес ретінде әрекет етеді. Ал үшінші жағдайда, сепаратизм «тарихи отанға» кіру үшін қозғалыс түрінде жүреді» /1/.

Саяси және заңды құбылыс ретінде сепаратизм «егемендік» ұғымымен тығыз байланысты. Біз егемендіктің идеясы орта ғасырда тірілгенін білеміз, бірақ оны феодалдық басқарушылар өздерінің жеке құқықтары мен артықшылықтарын (яғни, сепаратизмді) ақтау үшін пайдаланды.

Қазіргі таңда Батыс Еуропада сепаратистік қозғалыстар байқалуды. Сепаратизмнің көрінісі үкімет легитимдігінің дағдарысына негізделеді, яғни проблемаларды қазіргі үкіметтегі өзгерістермен еңсере алмайтындығы және оларды шешу үшін конституциялық өзгерістер қажет.

Сепаратистер облыс тұрғындарына елеулі шығындар әкелетін мемлекеттік жүйенің нақты проблемаларына тоқтала отырып зор күшке ие болды. Фландрия мен Каталония орталық бюджетке табысынан көп береді. Каталондықтар-дамыған өнеркәсіптік аймақ ретінде, Испанияның басқа аймақтарының пайдасына жыл сайын ЖІӨ-нің 10% -н жоғалтады /2/. Бельгиялық Фландрия Валонияға қарағанда жұмыссыздық деңгейі төмен және еңбек өнімділігі жоғары. Жалпы алғанда, Фламандтар жеке бастамалар мен жауапкершіліктерге негізделген оңтайлы саясатты қолдайды, ал валлонианшылар керісінше, кірістерді қайта бөлуді және мемлекеттік қолдауды қажет деп санайды. Ұлыбританиямен бірлікте мұнай кірістерін жоғалтуы, ядролық қару шығындарын төлеуге міндеттілігі және шетелде әскери араласуы Шотландияның наразылығын тудырды. Өйткені, Шотландияның басымдықтары әділетті және әлеуметтік жауапты қоғамның құрылысы болуы еді. Шотландтық сепаратистер ядролық қаруды белсенді емес деп санайды, бірақ ядролық мәртебеден бас тартудың экономикалық пайдасына баса назар аударады. 1973 жылғы дағдарыстан кейін өсу қарқыны төмендеп, соғыстан кейінгі деңгейге қайта оралмады. Әсіресе, 2008-2009 жылдардағы дағдарыс жағдайды нашарлап, көптеген елдерді дағдарысқа ұшыратты. Испан экономикасы өз жұмысын қысқартты. Дағдарыстың өткір кезеңінен

кейінгі бес жыл ішінде Испания ЖІӨ-нен айырылды, жұмыссыздық Еуропалық Одақта ең жоғары деңгейге жетті. Бельгияның мемлекеттік қарызы Грекия мен Италиядан кейінгі орында тұрды /2/.

Жалпы, үкіметке, саяси партияларға және дәстүрлі саяси институттарға сенімсіздік пайда болды.

Қазіргі таңда сепаратизм – халықаралық қатынастар саласындағы күрделі тақырыптардың бірі болып табылады. Сепаратизм – егемендікке жету жолында, аймақтық тұтастықты бұзуға әкеледі, шекараларының мызғымастығын және тәжірибе көрсетіп отырғандай, өткір мемлекетаралық және халықаралық жанжалдардың көзі болуы мүмкін.

Тарихшы Клим Жуков Каталониядағы "сепаратизм тамыры" және оның Испания құрамынан шығуы қандай өзгеріске әкеп соғатыны жайлы өз пікірін білдірген болатын. Оның айтуы бойынша, Каталония Испаниядан оқшаулану жайында референдум өткізді, ал оған Мадрид қарсылығын білдірген болатын /3/. Жалпы, Каталония автономия және жеке басқару құқығын XX ғ 30 жылдарында алған болатын. Өнеркәсіптік Каталония ресми Мадридтің пайдасын «бөлуге» келмейтін перспективаларды ала алмады, Консерваторлардың билікке келуі жағдайды нашарлатады. Аймақты құқықтық шаралармен (парламент пен конституциялық сот арқылы), сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдарында таралған насихаттау арқылы күшейту әрекеттері Каталониядағы сепаратистік ұмтылыстардың ұлғаюына алып келді. 2015 жылы Каталония Парламенті бөліну туралы заң жобасын қабылдады. Ресми Мадрид Конституциялық Сотқа қарар қабылдады және оны заңсыз деп тапты. Егер 2005-2010 жылдары каталондардың 70%-ы бір мемлекеттің құрамында провинцияны сақтау туралы айтқан болса, сот шешімінен кейін бұл мәселеге деген көзқарас толығымен өзгерді. 2017 жылдың 1 қазан айында каталондық жеке басқару референдумы өзгеше нәтиже берді: 90% астам халық Испаниядан бөлінуді талап етті. Конституциялық сот бұл шешімді заңсыз деп таныды. Қазіргі кезде провинция полициядан белсенді қарсыластары бар халықтың жаппай іс-әрекеттерімен шайқалып жатыр.

Әрине, Каталонияның тәуелсіздік алғаны оның барлық мәселелерін жылдам шешуге әкелмейді. Сонымен қатар, каталондықтардың ұтымды жағдайға жетуі де екіталай. Алайда, қалыпты қоғамда ажырасудың өркениетті жолдары бар, ал егер тиісті рәсімдерді Каталонияның азаматтары сақтайтын болса, онда демократиялық ұстанымдарға сәйкес оларға өз тағдырын өздеріне шешуге мүмкіндік берілуі тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. https://articlekz.com/article/15535

2. http://globalaffairs.ru/number/Pragmatism-iii-utopia-17111

3. http://www.aif.ru/society/opinion/kataloniya_separatism_ili_pravo_na_samoopredelenie

Жандеш Ақнұр Берікқызы – Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем Тілдері Университеті, Халықаралық қатынастар факультеті «5В050500-Аймақтану» мамандығының 1 курс студенті,

Аксамал Исалиева - Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем Тілдері Университеті, Халықаралық қатынастар факультеті, Аймақтану кафедрасының оқытушысы

AN ANALYSIS OF THE FACTORS WHICH LED TO STAGNATION OF EU-TURKEY RELATIONS.

Aidana Akhmedova

International Relations
Suleyman Demirel University

Abstract

Relationship between EU and Turkey continues to be a critically important issue for both sides. They have always aimed at deepening relations, yet the precise interpretation of what this would has been highly contested.

This paper will analyze the increasingly strained EU-Turkey relationship by concentrating on key themes: Relationship of Turkey with the EU in the historical context. What are the main characteristics of the current Turkish regime? Problems preventing the rapprochement of Turkey with the European Union, and how should the EU define its relationship with Turkey in the foreseeable future?

CENTRAL ASIA: THE FIGHT FOR WATER RESOURCES

Kaiyrmagambetova Tomiris

Abstract

The collapse of the Soviet Union left countries of Central Asia to experience political confrontations over territory and water rights. Additionally, independence of Central Asian countries resulted in the change of control systems, including transboundary rivers of the region. Currently, Central Asia is suffering from water scarcity, which is aggravated by the two differently directed tendencies. On the one hand, the population is growing and the anthropogenic pressure on the environment is increasing, on the other - due to climate change, freshwater resources are diminishing. The Aral Sea basin, the main source of fresh water in the region, includes the Aral Sea, rivers feeding it with water and their tributaries. Most of the water comes from the rivers Amudarya and Syrdarya, both rivers originate in the mountainous regions of Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan. The natural division of the countries of the region into "upstream" and "downstream" countries is a source of controversy over the distribution of fresh water: in Kyrgyzstan and Tajikistan, water is used mostly for the operation of hydroelectric power plants, while in Uzbekistan, Turkmenistan and Kazakhstan - for the irrigation of fields. This conflict of interests seriously complicates the settlement of the water issue in the region. Bibliography Lothar Mueller, Abdulla Saparov, Gunnar Lischeid. “”Novel Measurement and Assessment Tools for Monitoring and Management of Land and Water Resources in Agricultural Landscapes of Central Asia”. Springer International Publishing Switzerland 2014. Водные проблемы Центральной Азии./Валентини К.Л., Оролбаев Э.Э., Абылгазиева А.К. – Б.: 2004. – 142 с. Ashurboi Imomov. “Territorial and land-water conflicts in Central Asia: A view from Tajikistan”. Abdullaev, Iskandar. Charlotte De Fraiture, Mark Giordano, Murat Yakubov, and Aziz Rasulov. "Agricultural Water use and Trade in Uzbekistan: Situation and Potential Impacts of Market Liberalization." Water Resources Development 25, no. 1 (2009)

12 сәуір 2018 ж. 5 секция: Қазақстанның экономикалық дамуы: заманауи сандық технологиялар және білімді басқару;

Экономическое развитие Казахстана: современные цифровые технологии и управление знаниями.

Economic Development of Kazakhstan: Modern Digital Technologies and Knowledge Management;

Kazakistan'ın ekonomik gelişimi: modern dijital teknolojiler ve bilgi yönetimi;

МРНТИ 06.81.12

EFFECTIVE BRAND MANAGEMENT IN SUSTAINABLE BUSINESS ENVIRONMENT,

Berdenova A.

Suleyman Demirel University

Kaskelen, Kazakhstan.

Abstract

This study reviewed the analyze of effect of green approach and brand awareness to customer loyalty in using green products or going green. The research was conduct in order to understand 1.How to develop a brand management in green environment? 2. Importance of green marketing management? In this research green approach and brand awareness are independent variables, and customer loyalty is the dependent variable, also there is mediation between customer loyalty and green approach, and mediator variable is brand awareness. To analyze my diploma work I use Quantitative research, and I surveyed 70 people. Likewise, my analyze includes reliability, multicollinearity, regression and mediation analysis. To gather the needed data we used a questionnaire which has 4 sections; the first section included general questions and demographic questions, the second section question related to green approach, the third part includes questions related to brand awareness, and finally, the fourth part includes questions related to customer loyalty. Questionnaires reliability was estimated by calculating Cronbach's Alpha, and all of them showed acceptable results. In order test the hypothesis of the research I used regression. The results show that green approach and brand awareness has an impact on customers' loyalty. It means, through this two

independent variables companies can reach a strong customer loyalty if they started to think about sustainable development.

Keywords: sustainable brand management, eco-friendly products, green brand positioning, sustainable business, green development, customer loyalty, brand awareness, green approach, ecolabelling, customer satisfaction.

ЭФФЕКТИВНЫЙ БРЕНД МЕНЕДЖМЕНТ В УСТОЙЧИВОЙ БИЗНЕС СРЕДЕ

Берденова А.

Университет им.Сулеймана Демиреля

Каскелен, Казахстан.

Аннотация

В этом исследование рассмотрен анализ влияния зеленого подхода и узнаваемости бренда на лояльность клиентов к зеленому или использованию зеленых продуктов. Исследование проводилось для того, чтобы понять: 1.Как развивать бренд-менеджмент в зеленой среде? 2. Важность управления зеленым маркетингом? В этом исследовании зеленый подход и узнаваемость бренда являются независимыми переменными, а лояльность клиентов - зависимой переменной, также существует посредничество между лояльностью клиентов и зеленым подходом, а переменная посредника - узнаваемость бренда. Чтобы проанализировать мою работу, я использовала количественные исследования, и я опросила 70 человек. Сам анализ включает в себя надежность, мультиколлинеарность, регрессию и анализ медиации. Для сбора необходимых данных я использовала опросник, которая состоит из 4 разделов; Первый раздел включал общие вопросы и демографические

вопросы, второй вопрос секции, связанный с зеленым подходом, третья часть включает вопросы, связанные с узнаваемостью бренда, и, наконец, четвертая часть включает вопросы, связанные с лояльностью клиентов. Надежность вопросников оценивалась путем вычисления Альфы Кронбаха, и все они показали приемлемые результаты. Чтобы проверить гипотезу исследования, я использовала регрессию. Результаты показывают, что зеленый подход и узнаваемость бренда влияют на лояльность клиентов. Это означает, что благодаря этим двум независимым переменным компании могут достичь сильной лояльности клиентов, если они начнут думать об устойчивом развитии.

Ключевые слова: устойчивое управление брендами, экологически чистые продукты, позиционирование зеленого бренда, устойчивый бизнес, экологическое развитие, лояльность клиентов, узнаваемость бренда, зеленый подход, экомаркировка, удовлетворенность клиентов.

ТҰРАҚТЫ БИЗНЕС ОРТАДАҒЫ ТИІМДІ БРЕНД БАСҚАРУ

Берденова А.

Сулейман Демирел атындағы Университеті

Қаскелен, Қазақстан.

Аңдатпа

Бұл зерттеу экологиялық көзқарас және бренд хабардарлық экологиялық таза немесе жасыл өнімдерін пайдалануға сатып алушылардың адалдық әсерін талқылайды. Зерттеу 1.Қалай Экологиялық ортада бренд басқаруды дамытуды түсіну? 2. Экологиялық маркетинг менеджменттің маңыздылығы? деген сұрақтарға жауап табу мақсатында жүргізілді. Бұл зерттеуде, экологиялық тұрғы және бренд тану тәуелсіз

айнымалылар болып табылады, және клиенттердің адалдығы - тәуелді айнымалы болып табылады. Сонымен қатар, клиенттердің адалдығы және жасыл көзқарастың арасындағы медиатор айнымалы - бренд хабардарлық болып саналады. Осы жұмысты талдау үшін сандық әдіс зерттеуі пайдаланылды, және де 70 адамнан сұхбат алынды.Қажетті деректерді жинау үшін, 4 бөлімнен тұратын сауалнама, пайдаланылды. Бірінші бөлім, жалпы сұрақтар және демографиялық мәселелер мен жасыл көзқарасқа байланысты сұрақтардан тұрса, екінші бөлімін, бренд хабардарлыққа байланысты сұрақтар қамтиды, төртінші бөлігіне клиенттедің адалдығына байланысты сұрақтар кіреді. Зерттеу барысында өзі сенімділігін, регрессиялық талдау және медиацияны талдау жұмыстары жүргізілді. Жұмысты зерттеу кезінде сауалнама сенімділігі Кронбах Альфаны есептеу арқылы бағаланды, және олардың барлығынын нәтижесі қолайлы нәтиже көрсетті. Зерттеу гипотезаны тексеру үшін регрессия есептеу тәсілі пайдаланылды, және нәтижелері клиенттердің адалдығына экологиялық көзқарас және бренд хабардарлық әсерін тигізетінін көрсетті. Осы екі тәуелсіз айнымалы арқасында компания клиенттердің адалдығына қол жеткізе алатындығын. Зерттеу нәтижесі экологиялық жолмен даму жайлы ойланып жүрген компаниялардың, осы екі тәуелсіз айнымалы арқасында клиенттердің адалдығына қол жеткізуге болатындығын көрсетті.

Түйінді сөздер: тұрақты брендті басқару, экологиялық таза өнімдер, жасыл брендтің ұстану, тұрақты бизнес, жасыл даму, тұтынушылардың адалдығы, брендті хабардар ету, тұрақты көзқарас, эколабелинг, тұтынушылардың қанағаттануы.

We live in a world in which the modern market, new products and services are increasingly appearing, more and more diverse markets are developing, the life cycle of many products is getting shorter, and the activity of competitors is growing significantly. Globalization, international integration and rapidly improving communication technologies strengthen the importance of the above factors for numerous groups of consumers, both on local and international markets. The variety of goods and services offered by companies and offered in various ways and creates significant difficulties in connecting these "technologies of satisfaction the needs" with consumers /1/.

Organizations are facing a global problem that is not so much about winning and retaining clients, and also creating an absolutely new level of relations - long-term partnership on a mutually beneficial basis. This applies to specific national, local companies, and to global participants in the modern international market. This includes, among other things, the preservation or conquest of a certain market share, and the acquisition of maximum profit in the market with the least costs achieved with the help of traditional marketing tools. However, the meaning of the modern concept of marketing lies in the creation of dynamic technologies that allow the organization to become necessary to the consumer, that is, to become adequate, in demand for the modern market in general and for individual markets in particular. This has recently been said by most leading marketing executives at all levels of international and local markets /2/.

Environmental and social problems have increased over the years and led to the popular term, known today as "sustainability." It's no secret that sustainability is one of the biggest trends that spread across all industries. Consumers are more aware of their environment and its problems, which has led to an increase in demand for organic products /3/.

Offensive practices encourage consumers to question business ethics over the products they buy, and cause fears that require nothing but sustainable practice. Companies will have to evolve if they want to survive in this new and greener industry /4/.

Environmental sustainability is getting increasingly significant because we witness an excessive weather changes, global warming and environmental deterioration. As the Earth population grew, the need for resources likewise enhanced. In order to satisfy the enhancing demand for these resources, more industrial operations also strengthen around the world.

These enhance industrial operations over the years did not think the resulting environmental degradation like pollution of water, air and land. The degradation was not taken into consideration along with the intended industrial growth, therefore, the value cases of a lot of economic operation ignored these "expenses". Typically, the companies that produced negative impact on the environment were not held responsible for them. They externalized these expenses and the society suffered. A lot of ecosystems have been adversely affected to the point where they can no longer resist or recover from natural disasters resulting from activities of people and these disasters include flooding and global warming, bad weather conditions /5/.

Ecological issues are hot topics for discussion in sectors such as industrial and academic sectors for more than 3 decade /6/. According to Erdman that people are more concerned for the improvement of world and they demand ecological, bio-organic products from marketers. Thus now different brands are in competition to be more greenly or environmentally friendly /7/.In recent years customers awareness about eco concern enhances. Nowadays companies and industrial sector are working on enhance their performance regarding ecological improvements to engage more green customers /8/. As people awareness about environmentally friendly concern increases in Google

searching website the word “going green” achieves more than 15.6 million times in 2008 /9/. Marketers and professionals analysis‟ eco consumer requirements and build up their marketing offering in a way that satisfy customers needs in better way also helpful for the society as well /10/.

The purpose of this study is to describe how companies implement business in sustainable environment, also disclose the importance of brand awareness and customer loyalty in order to successful brand management in green environment.

The problem statement of my research is that nowadays with every minute there are producing a new companies, a new products and a new services. Many companies can not distinguish themselves from the crowd of others and build a profitable business while not restraining the environment /11/.

The main research objective of this work is to examine how to managing a brand in sustainable business environment. Moreover, the thesis purpose to investigate in detail the green approaches, green brand positioning. Green (or eco-friendly) positioning is getting a very popular technique for organizations to out from the throng, and distinguish from the rivalry /12/.

Coming from this, the aim of the research is to answer these questions:

1.How to develop a brand management in green environment?

2. Importance of green marketing management?

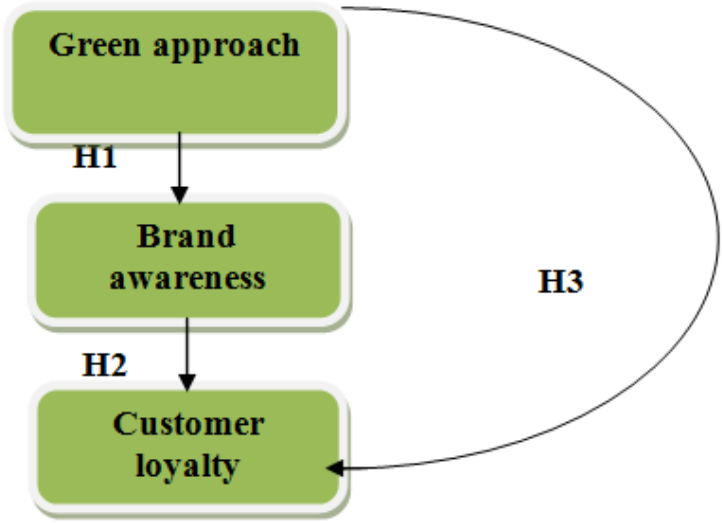

Figure 1. Conceptual framework

Sustainability in the Context of Brand Management

Before presenting the frame of reference a more critical look on the idea of sustainability in the context of marketing in overall is taken. The thought behind this is to examine the connection between these two imperative fields and to bring up the general suitability of a combination of sustainability aspects in the field of marketing.

"It is a typical presumption that sustainability and marketing are set for a head on crash since marketing is about selling increasingly while sustainability is about devouring less"/13/.

Charter defines sustainable marketing as:

"The creation, production and implementation of sustainable solutions with higher net sustainability, with constant satisfaction of customers and other stakeholders'' /14/.

The thought of sustainability adds another measurement to the marketing concept of fulfilling customer needs. Moreover, interpersonal and intrapersonal

needs, sustainable marketing likewise needs to deal with the adjusting of intergenerational needs /15/. sustainable marketing has the extra challenge to meet:"the needs of the present without trading off the ability of future generations to meet their own particular needs" /16/.

Sheth and Parvatiyar comprehend sustainable development as creating and distributing products in a more effective manner, thinking about products' lifelong ecological effect, arranging for products' reusing and motivating providers to follow these rules. This requires another mentality, new tools and alterations through the entire organization's association. Therefore, a marketing approach that advances such a supportable improvement as it is above described, and the assurance of the environment is named as sustainable marketing /17,3p/.

As considering what sustainability can offer marketing, a standout amongst the most evident connections between marketing and sustainability is the way in which organizations utilize the idea of sustainability to separate themselves from their competitors and to improve their corporate brand image and reputation Moreover, the Chartered Institute of Marketing contends that accepting the idea of sustainability can lead by workers to more noteworthy sense of loyalty and pride in the firm, which thus can be an important deals resource when employees communicate with clients /18/. When seeing what marketing can offer sustainability, it ought to be viewed as that marketing deals with understanding and changing customer conduct and can bigly affect individuals' attitudes and convictions. In this manner, marketing can be believed to perceive the key part of costumers as leaders in moving towards sustainability, as e.g. in reducing carbon dioxide emissions, reusing expanding volumes of waste or supporting Fair Trade activities and receiving more beneficial ways of life.

To sum up, in spite of the fact that marketing and sustainability appear to be as 'chalk and cheddar' there is evidence that these two ideas offer each other a few focal points. Initial, an expanding number of organizations shows enthusiasm for being focused on a far reaching meaning of sustainable development in regards to the promoting blend of maintainable products and enterprises. This shows a hefty portion of the sustainability responsibilities requested by organizations can be viewed as being driven by business imperatives. A large portion of the ecological activities are as of now created by various retailers keeping in mind the end goal to reduce vitality and water utilization and in addition squander discharges, which thusly diminish costs. Second, it is accepted that marketing offers imperative methods for evolving consumer conduct and affecting states of mind and convictions. These contentions and the perceived developing enthusiasm of research in the relationship of sustainability and marketing, demonstrate that it is clearly imperative to examine these two ideas and their relationship to each other further and it can be expressed that there is a general suitability of an integration of the sustainability aspect in the field of marketing /19,212p/.

The three methodological approaches to carrying out research are qualitative and quantitative methods, mixed method. In qualitative research, one could explore attitudes, awareness, and loyalty with the use of such methods as interviews or group discussion /20/. The yield of a qualitative method of the research includes in-depth opinions from the participants who usually number far fewer than in quantitative researchers, but the contact with the former tends to last much longer /21/. Unlike, in quantitative research, one can quantify attitudes and awareness or measure variables /22/. By contrast qualitative research, quantitative research uses measurable data that rely, evidence and patterns. A mixed method was not suitable for my research since there was deficient time to examine the qualitative rationale for the

respondents' replies. The quantitative method of the research was best suited for my thesis because I intended to receive data via surveys assessing customer perceptions through numeric data. Likewise, I planned to use statistical means to quantify, determine, and analyze the data and signify the findings numerically. The quantitative methodology also allowed me to test multiple variables of green approach and brand awareness reported by the sample to determine which variables have a significant effect on customer loyalty to understand how to manage and develop green brand or company.

Questionnaire was conducted according to Muhammad Zubair Tariq's questionnaire of Influence of Eco Brand Awareness and Eco Advertisement on Satisfaction with Mediating Effect of Buying Behavior /24/ and according to Lee /23/ a theoretical framework that considered many factors such as demographics, values, attitudes, and behavior that influence customers' willingness to pay more for bio-organic products. The first part of the questionnaire assembled demographic data (i.e., age range and gender), the second part examined customer attitudes toward product or service which have a green approach, and the last part measured brand awareness of the respondents toward environmental friendliness. And the fourth part of the survey measured customer loyalty toward goods and services which are environmentally friendly. In survey a 5-Point Likert Scale (1=Strongly Disagree, 2=Disagree, 3=Neutral, 4=Agree, 5=Strongly Agree) used for three variables including green approach, brand awareness, customer loyalty in order to study how to manage brand in green or eco-environment, also advantages and disadvantages of green marketing management.

In order to test hypotheses and examine the factors the survey was conducted on consumers of market "Esentai gourmet", that is located in Esentai Mall in Almaty. I decided to conduct a survey there because there are so many types of ecological and bio-organic products. I surveyed 70 people. This

number of respondents enabled me to reach theoretical saturation in my research's target group. My thesis's target group was to encompass a range of eco-consumers from different genders, age ranges, and socio-economic groups.

After collected back all questionnaires, all the data were analyzed through Statistical package for social science (SPSS) for Windows, version24. All questions were individually analyzed, take consideration of all the variables factors and supported with descriptive analysis. Descriptive statistics was used for analysis of demographic characteristics such as gender, marital status and age range. To test the unique contribution of independent variables to the dependent variable the study performed a multiple regression analysis. The significance level was set throughout at 0.05.

This study was designed to examine the effective brand management in sustainable business environment. Simple linear regression analysis revealed positive relationships between green approach and brand awareness, and between brand awareness and customer loyalty, likewise, between green approach and customer loyalty. This study empirically verified the theoretical path in the proposed model.

The findings of this study revealed that consumers are likely to purchase or use environmentally friendly goods. Going green will increase awareness of a brand and customer loyalty. The results displayed that Green approach significantly influenced Brand awareness because when occurs new products or service with green characteristic, people started to be aware of this organization, and they want to know all benefits of the product. Environmental CSR such as ecolabeling on products have displayed to have a positive impact on brand awareness. Developing brand awareness refers to clients' recall and recognition of the brand. Likewise, the findings showed that Brand awareness significantly affect Customer loyalty, according to Aaker brand awareness can affect satisfaction and loyalty. Yoo‘s research demonstrated that brand

awareness and positive associations affect customer loyalty. It is clear, that when consumer aware about products origin, how it makes, what effect can the bio-organic product have on the surrounding nature, all this staff can build consumer trust, which can lead to customer loyalty. One more variable, green approach significantly impacted customer loyalty in using eco-products. This further supports the increase in customer loyalty in using bio-organic products because consumers can accept the higher prices of eco- products, even though the prices of other products (not eco-products) are lower/27, 143p/. Consumers strongly believe that they do the right thing in buying the ecological, bio-organic goods and can support to environmental protection and environmentally friendly development. /25/. Brand awareness in this thesis is mediating variable, and according to the results of SPSS 24, there is mediation of brand awareness between Green approach and Customer, and Hoyer and Brown showed that brand awareness increases perceived quality and dramatically influenced the brand evaluation. This means that organizations that does constant advertising will indirectly stand a chance of customers keep the memory of a brand. Besides, it has to be strongly profitable which explains other sets of consumers will continue purchasing the brand for other reasons such as the satisfaction of quality and performance which are lead to customer loyalty /26/.

The main purpose of my thesis is to describe how companies or organizations effectively implement business in sustainable environment, also disclose the importance of brand awareness and customer loyalty in order to successful brand management in green environment. And finding out of advantages and disadvantages of green marketing management.

In order to analyze the following question :

“1. How to develop a brand management in green environment?

2. Importance of green marketing management?" this thesis focused on three factors green approach, brand awareness and customer loyalty. Ecoliteracy concerns with providing the information about the green product and its influence in the society /27/. According to Laroche people know how about ecology give a clear direction to the marketers to promote products, people who are more concerned about environment having statements such as "We have a responsibility to avoid purchasing or using products that are known to be damaging to the environment" /28/.

The results of the study displays that there is strong and positive relationship exist between green approach and brand awareness, between brand awareness and customer loyalty, likewise, between green approach and customer loyalty. It means that consumers who have more knowledge about green products and showing environmental concern started to accept high price and willing to pay more for eco-products, and became loyal consumers. The results and conclusion of this thesis will be helpful for creating awareness in people about green concern, green product, green lifestyle, and convincing them to buy those products that are useful for themselves and for society as well. And all of this can help build a strong green company or helps to companies going green and managing brand in green environment /29/.

Recommendation

The findings and conclusion of this research will be useful for creating awareness in people about green approach and convincing them to buy those products that are beneficial for themselves and for society as well. Marketers and managers should use true and fair ecological claims in their advertisements in order to increase sale and profits. Likewise, companies have to create awareness regarding environmental protection and sustainability among

existing and potential consumers and must produce ecological products at lower price and high quality to fulfill green needs of customers. Marketers should design strong brand development and brand awareness strategies in order to create and develop the image of “being or going green” in target.

References

/1/ Mohd Suki, N. (2015). Customer environmental satisfaction and loyalty in the consumption of green products. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, *22*(4), 292-301.

/2/ Polonsky, M. J., Carlson, L., Grove, S., & Kangun, N. (1997). International environmental marketing claims: real changes or simple posturing?. *International Marketing Review*, *14*(4), 218-232.

/3/ Bronfenbrenner, U. (1992). *Ecological systems theory*. Jessica Kingsley Publishers.

/4/ Connolly, J., & Prothero, A. (2003). Sustainable consumption: consumption, consumers and the commodity discourse. *Consumption, Markets and Culture*, *6*(4), 275-291.

/5/ Chitra, K. (2007). IN SEARCH OF THE GREEN CONSUMERS: A PERCEPTUAL STUDY. *Journal of Services Research*, *7*(1).

/6/ Bush, T. (2008). Editorial: Developing Educational Leaders—Don't Leave it to Chance.

/7/ Erdman, J. N., Grenon, A., & Harrison-Wilson, L. (2008). Medication abortion in Canada: a right-to-health perspective. *American journal of public health*, *98*(10), 1764-1769.

/8/ Chen, X. S., & Li, Q. J. (2008). Sexual systems and ecological correlates in an azonal tropical forests, SW China. *Biotropica*, *40*(2), 160-167.

/9/ Crandall, E. D., Jones, M. E., Munoz, M. M., Akinronbi, B., Erdmann, M. V., & Barber, P. H. (2008). Comparative phylogeography of two seastars and their ectosymbionts within the Coral Triangle. *Molecular Ecology*, *17*(24), 5276-5290.

/10/ Crandall, E. D., Jones, M. E., Munoz, M. M., Akinronbi, B., Erdmann, M. V., & Barber, P. H. (2008). Comparative phylogeography of two seastars and their ectosymbionts within the Coral Triangle. *Molecular Ecology*, *17*(24), 5276-5290.

/11/ Bhat, R., & Zikos-Labropoulou, E. (1986). Resuscitation and respiratory management of infants weighing less than 1000 grams. *Clinics in perinatology*, *13*(2), 285-297.

/12/ Hartmann, P., Apaolaza Ibáñez, V., & Forcada Sainz, F. J. (2005). Green branding effects on attitude: functional versus emotional positioning strategies. *Marketing Intelligence & Planning*, *23*(1), 9-29.

/13/ Shocker, A. D., & Srinivasan, V. (1979). Multiattribute approaches for product concept evaluation and generation: A critical review. *Journal of Marketing Research*, 159-180.

/14/ Bjerre, M., Heding, T., & Knudtzen, C. F. (2009). Brand management: research, theory and practice.

/15/ Park, C. S., & Srinivasan, V. (1994). A survey-based method for measuring and understanding brand equity and its extendibility. *Journal of marketing research*, 271-288.

/16/ Cobb-Walgren, C. J., Ruble, C. A., & Donthu, N. (1995). Brand equity, brand preference, and purchase intent. *Journal of advertising*, *24*(3), 25-40.

/17/ Olins, W. (1990). Corporate identity: Making business strategy visible through design. Harvard Business School Pr.

/18/ Keller, K. L. (2000). The brand report card. *Harvard Business Review*, *78*(1), 147-158.

/19/ Heding, T., Knudtzen, C. F., & Bjerre, M. (2009). Brand Management: Research. *Theory and*.

/20/ Huo, S. (2008). Brand management as a means to add value for firms.

/21/ Graham, P., Harker, D., Harker, M., & Tuck, M. (1994). Branding food endorsement programs: the national heart foundation of Australia. *Journal of Product & Brand Management*, *3*(4), 31-43.

/22/ Hoyer, W. D., & Brown, S. P. (1990). Effects of brand awareness on choice for a common, repeat-purchase product. *Journal of consumer research*, *17*(2), 141-148.

/23/ Church, S., & Ekberg, M. (2013). Student midwives' responses to reproductive ethics: A qualitative focus group approach using case scenarios. *Midwifery*, *29*(8), 895-901.

/24/ Chen, S. Y., & Macredie, R. (2010). Web-based interaction: A review of three important human factors. *International Journal of Information Management*, *30*(5), 379-387.

/25/ Khanifar, H., Matin, H. Z., Jandaghi, G., Gholipour, A., & Hassanzadeh, M. S. (2011). Identifying the dimensions and components of Islamic work values (IWV) for public services sector of Iran. *European Journal of Social Sciences*, *22*(2), 246-261.

/26/ Waqas, A., Zubair, M., Ghulam, H., Ullah, M. W., & Tariq, M. Z. (2014). Public stigma associated with mental illnesses in Pakistani university students: a cross sectional survey. *PeerJ*, *2*, e698.

/27/ Lee, K. H., & Kim, J. W. (2011). Integrating suppliers into green product innovation development: an empirical case study in the semiconductor industry. *Business Strategy and the Environment*, *20*(8), 527-538.

/28/ Hair, J. F., Anderson, R. E., Babin, B. J., & Black, W. C. (2010). *Multivariate data analysis: A global perspective* (Vol. 7). Upper Saddle River, NJ: Pearson.

/29/ Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior research methods*, *36*(4), 717-731.

МРНТИ 06.61.33

INTEGRATION OF KAZAKHSTAN ARCHITECURE INTO THE INTERNATIONAL SPACE ON THE BASIS OF NEW TECHNOLOGIES

Kaidarov Ansar Shalkaruly

Kazakh Leading Academy of Architecture and Civil Engineering

Almaty, Kazakhstan

Annotation

In this article is considered how today among professionals-architects research is increasingly popular, aimed at studying and developing technologies in architecture. What is the role of digital technology in architecture? Is it possible to say that the architecture created with the help of digital technologies automatically becomes digital? The boundaries of these concepts are blurred, everyone understands them in their own way. Therefore, it is expedient to define a digital architecture and propose a classification of its possible directions. The concept of a modern house includes not only interior design, competently organized interior space and the availability of a variety of household appliances. A full house is, above all, a comfortable living environment that allows you to enjoy a cozy rest of your beloved home. As a result, the engineering equipment of apartments and cottages is steadily becoming more complicated, and the number of devices participating in the formation of this environment is growing. It is inconvenient and unsafe to manage all systems with the host. Integrated management system "Smart House" can take all the routine work to solve this problem, leaving the person only the adoption of the main, determining decisions.

Keywords: Smart House, digital technology, architecture, integrated management

ИНТЕГРАЦИЯ АРХИТЕКТУРЫ КАЗАХСТАНА В МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРОСТРАНСТВО НА ОСНОВЕ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Қайдаров Ансар Шалқарұлы

Казахская Головная Архитектурно-Строительная Академия

Алматы, Казахстан

Аннотация

В данной статье рассматривается как сегодня среди профессионалов-архитекторов все более популярны исследования, направленные на изучение и развитие технологий в архитектуре. Какова роль цифровых технологий в архитектуре? Можно ли сказать, что архитектура, созданная с помощью цифровых технологий, автоматически становится цифровой? Границы этих понятий размыты, все понимают их по-своему. Поэтому целесообразно определить цифровую архитектуру и предложить классификацию ее возможных направлений. Концепция современного дома включает в себя не только дизайн интерьера, грамотно организованное внутреннее пространство и наличие разнообразных бытовых приборов. Полный дом - это, прежде всего, комфортная среда обитания, которая позволяет вам наслаждаться уютным отдыхом в вашем любимом доме. В результате инженерное оборудование квартир и коттеджей неуклонно усложняется, а количество устройств, участвующих в формировании этой среды, растет. Неудобно и небезопасно управлять всеми системами с хостом. Интегрированная система управления

«Умный дом» может выполнять всю рутинную работу по решению этой проблемы, оставляя человека только принятие основных, определяющих решений.

Ключевые слова: умный дом, цифровые технологии, архитектура, интегрированное управление

ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ СӘУЛЕТТІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КЕҢІСТІГІНЕ БІРЛЕСУІ

Қайдаров Ансар Шалқарұлы,
Қазақ Бас Сәулет-Құрылыс Академиясы
Алматы қаласы, Қазақстан

Аңдатпа

Бұл мақалада бүгінгі таңда кәсіби архитекторлар арасында архитектурада технологияларды зерттеуге және дамытуға бағытталған көпшілікке танымал зерттеулер қарастырылады. Сәулет саласындағы цифрлық технологияның рөлі қандай? Цифрлық технологиялардың көмегімен құрылған сәулет автоматты түрде цифрланады деп айтуға бола ма? Осы ұғымдардың шекаралары бұлыңғыр, әркім оларды өз бетімен түсінеді. Сондықтан, цифрлық архитектураны анықтау және оның мүмкін бағыттарын жіктеу ұсынылады. Қазіргі заманғы үй тұжырымдамасы интерьер дизайнын ғана емес, сонымен қатар сауатты ұйымдастырылған ішкі кеңістікті және тұрмыстық техниканың әр алуан түрін де қамтиды. Толық үй - бірінші кезекте сүйікті үйде жайлы демалыс жасауға мүмкіндік беретін ыңғайлы тіршілік ортасы. Нәтижесінде пәтерлер мен коттеджердің инженерлік жабдықтары күрделене түсуде, ал бұл ортаны қалыптастыруға тартылған аспаптар саны өсіп келеді. Барлық жүйелерді

хост арқылы басқару ыңғайсыз және қауіпті. «Ақылды үй» интеграцияланған басқару жүйесі бұл мәселені шешу үшін барлық қарапайым жұмыстарды орындай алады.

Кілт сөздер: ақылды үй, сандық технологиялар, сәулет, интеграцияланған басқару

Today among professionals-architects, research aimed at studying and developing technologies in architecture is becoming increasingly popular. What is the role of digital technology in architecture? Is it possible to say that the architecture created with the help of digital technologies automatically becomes digital? The boundaries of these concepts are blurred, everyone understands them in his own way. Therefore, it is expedient to define the digital architecture and propose a classification of its possible directions.

Four categories were taken as a basis, meaningful for the definition of digital architecture: Issue (the architect's ownership of the digital-virtual architecture flow), Concept, Form, Technology, considered in the article by Yevgeny Khilkevich "Virtual architecture: an attempt systematization ". In our opinion, this approach allows us to approach the definition of the digital architecture quite accurately, but for a more detailed analysis of the concept of "digital architecture" it is necessary to determine the hierarchy of these criteria and clarify their characteristics.

First of all, the Issue category is not significant for referring the project to a particular stream, because, firstly, not every author positions himself as a representative of one or another direction, and secondly, at this stage of the architecture development it is impossible to draw a clear framework between the directions . Therefore, for the definition, we propose to rely only on the categories "idea", "technology", "form". So, the idea is understood as the

leading design, the constructive principle of various types of activity, under technology - technological design methods, means of realization and functioning of the object, under the form - geometric forms of space and their spatial characteristics.

The most obvious examples of the use of digital technologies in architecture are smart house and smart city systems.

The concept of a modern house includes not only interior design, competently organized interior space and the availability of a variety of household appliances. A full house is, above all, a comfortable living environment that allows you to enjoy a cozy rest of your beloved home. As a result, the engineering equipment of apartments and cottages is steadily becoming more complicated, and the number of devices participating in the formation of this environment is growing. It is inconvenient and unsafe to manage all systems with the host. Integrated management system "Smart House" can take all the routine work to solve this problem, leaving the person only the adoption of the main, determining decisions.

Systems for integration into Smart House:

- Lighting

Lighting can take into account the time of day, sunset / sunrise, information about illumination in the room and on the street, movement and presence of a person. Light scene "Guests" allows you to include several groups of lamps in the living room at full brightness, and the scene "I'm going out" turns off all the lights in the house right away;

- Climate

It is controlled on the basis of data from temperature and humidity sensors inside and outside the premises with the help of heating systems, air conditioning, exhaust fan and outdoor air supply, floor heating system, air humidifiers and other devices;

- Security Systems

It includes visual control of the object at a distance, a video surveillance system, an imitation of presence inside and outside the dwelling, a warning about entering the room, protection against fire, water and gas leaks;

- Curtains, blinds, blinds, gates, awnings

They are controlled both by pushbutton switches and automatically, using information about the illumination and temperature. The rollers on the windows will be automatically lowered if the room is armed;

- Pool

maintaining the microclimate in the aquarium;

- Comfort

security of housing inside and outside full automation of all processes remote and stationary control of all systems at home control of all automation of the house "from one remote control" automation and control of all processes high degree of autonomy duplication of control over all systems manually /1/.

The accumulation of these "smart houses" compiles the city, which represents the highest sample of culture with developed construction and architecture as a whole.

For the first time seriously about the concept of Smart City began talking in the 90's, when they realized that the future is development in the context of the IT sector. It is interesting that in the first place Smart City was considered as an opportunity to protect the environment from the harmful influence of a person. It is clear that at first the idea needed to be popularized in order to interest the state, investors and ordinary citizens, as the technologies were still too imperfect. Twenty years have passed and today the Smart city is a reality.

For the first time seriously about the concept of Smart City began talking in the 90's, when they realized that the future is development in the context of the IT sector. It is interesting that in the first place Smart City was

considered as an opportunity to protect the environment from the harmful influence of a person. It is clear that at first the idea needed to be popularized in order to interest the state, investors and ordinary citizens, as the technologies were still too imperfect. Twenty years have passed and today the Smart city is a reality.

A smart city must:

- To regulate traffic;
- To help you find parking;
- To turn on street lighting;
- To provide emergency telephones;
- To create a platform for the urban population to work together.

In Kazakhstan there are also examples of the introduction of a smart city system.

November 30, 2006 at the joint session of the city government of Aktau city with the participation of majors of all levels the concept of the architectural project "Aktau-City" was approved. The perspective development of the city of Aktau is determined by the desire of the Republic of Kazakhstan to join the list of the 50 most developed countries of the world, as well as to ensure the policy of accelerated economic growth in the light of the Head of State's message to the people of Kazakhstan in the forecast period, related to the growth of oil production, the creation of a large industrial complex, restoration and further the development of the construction complex, the improvement of the education and healthcare system, as well as the development of the tourism, recreation and entertainment industry.

"The project is based on the experience of construction carried out in the United Arab Emirates and examples of urban development in developed European countries. Leading engineering and engineering companies such as

"Millennium" and "Saraya" are involved in the design and preparation of the master plan" said B. Tuganbaev.

Next on the list is G4 City. One of the most ambitious investment projects is housing construction.

The project for the construction of satellite cities from Almaty to Kapshagay was developed in 2006, soon after the authorities decided to concentrate on the right coast of the Kapshagay reservoir a good half of the gambling establishments of the republic.

Officially, the beginning of construction work was announced seven times - in 2007, 2008, 2010, 2011, 2012, 2013 and 2017.

Also, other cities take up the idea of realizing the cities of the future. According to the Minister of Information and Communications Dauren Abayev, one of the main indicators of the state program Digital Kazakhstan is the development of Smart City in the five largest cities of the country - Smart Astana, Smart Karaganda, Smart Ontystuk, Smart Almaty, Smart Aktobe" /2/.

In conclusion, it should be noted that the world of architecture has a close relationship with the economy. The economics of architectural design belongs to the field of applied science, which by its status is designed to analyze, prove and search for feasible options and rational directions in architecture and urban planning. Therefore, it is possible to believe that architecture in a certain sense forms an economy, and architecture creates economic value.

It is not necessary to guess what profits smart cities will bring, because we have a very good opportunity to determine the approximate yield by the example of the recently forged EXPO-2017 (115 countries and 22 international organizations participated, the exhibition was visited by 3 977 545 people) /3/.

Despite the fact that the goals of these spheres are different, in many respects they come into contact with each other. After all, the construction of a new site gives a lot of areas for payback and profit.

- Workplaces for construction;
- Entrepreneurship (Orders for small and medium businesses);
- Taxes;
- Tourism;
- Transformation of the transport system;
- Because this is a smart city, energy costs and environmental costs are reduced.

Thus, a smart city is not just a technologically well-equipped metropolis, but first of all a city that meets the main challenges of our time, also acting as an economic platform.

Used literature:

1. http://www.hi-fi.com.ua/studio/smarthouse.aspx
2. http://tangus.ru/umnyiy-dom/stati-umnyiy-dom/smart-house/
3. https://novainfo.ru/article/?nid=13289

МРНТИ 06.39.31

DEVELOPMENT OF OUTSOURCING AND ITS IMPLEMENTATION INTO ENTERPRISES OF KAZAKHSTAN,

Tiyes Akbota

Suleyman Demirel University

Kaskelen, Kazakhstan

Abstract

In this article we will consider what is outsourcing, and types of outsourcing, also we show BCG matrix. We analyzed how outsourcing is being developed. Increasingly, in today's business world, single-profile companies concentrate their activities on specific activities, and other functions are outsourced. The nature of the organization's activities depends entirely on the choice between production and acquisition, vital for productivity and competitiveness. Recently, the views of managers on the problem of choice have undergone significant changes. The course is taken for outsourcing, or the search for external suppliers of those goods or services that were previously produced by the firm. Now, outsourcing is one of the most modern and successful business models that make it possible to achieve real competitive advantages, since outsourcing is a practical realization of the principle of division of labor and cooperation.

Keywords: outsourcing, Kazakhstan, enterprise, BCG matrix, business, contract, entrepreneurship, executor, outsourcer, management.

РАЗВИТИЕ И ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ АУТСОРСИНГА В ПРЕДПРИЯТИЯХ КАЗАХСТАНА

Тиес Акбота

Университет им. Сулейман Демиреля

Каскелен, Казахстан

Аннотация

В этой статье мы рассмотрим, что такое аутсорсинг и типы аутсорсинга, также мы показываем матрицу BCG. Мы проанализировали, как разрабатывается аутсорсинг. Все чаще в сегодняшнем деловом мире однопрофильные компании концентрируют свою деятельность на конкретных мероприятиях, а другие функции передаются на аутсорсинг. Характер деятельности организации полностью зависит от выбора между производством и приобретением, жизненно важным для производительности и конкурентоспособности. В последнее время мнения менеджеров по проблеме выбора претерпели значительные изменения. Иследование проводится для аутсорсинга или поиска внешних поставщиков этих товаров или услуг, которые ранее производились фирмой. Теперь аутсорсинг является одной из самых современных и успешных бизнес-моделей, которые позволяют достичь реальных конкурентных преимуществ, поскольку аутсорсинг является практической реализацией принципа разделения труда и сотрудничества.

Ключевые слова: аутсорсинг, Казахстан, предприятие, матрица BCG, бизнес, конракт, предпринимательство, исполнитель, аутсорсер, менеджмент.

ҚАЗАҚСТАН КӘСІПОРЫНДАРЫНДАҒЫ АУТСОРСИНГТІҢ ДАМУЫ МЕН ОРЫНДАЛУЫ

Тиес Ақбота

Сулейман Демирель атындағы Университет

Қаскелен, Қазақстан

Аңдатпа

Бұл мақалада аутсорсинг негізін, оның түрлерін қарастырамыз және BCG матрицасын көрсетемиз. Сонымен қатар біз аутсорсинг қалай дамып келе жатқанын талдадық. Бүгінгі іскерлік әлемде біртұтас кәсіпорындар көбінесе нақты әрекеттерге шоғырлануда, ал басқа қызметтер сыртқы көздерден алынады. Ұйым қызметінің сипаты, өнімділігі мен бәсекеге қабілеттілігі үшін өмірлік маңызы бар өндіріс пен сатып алудың таңдауына байланысты. Жақында таңдау туралы мәселе бойынша менеджерлердің пікірлері елеулі өзгерістерге ұшырады. Зерттеу фирмадан бұрын шығарылған осы тауарларды немесе қызметтерді сыртқы жеткізушілерге немесе аутсорсингке арналған. Қазіргі уақытта аутсорсинг - бәсекеге қабілетті артықшылықтарға қол жеткізуге мүмкіндік беретін ең заманауи және сәтті бизнес-модельдердің бірі, себебі аутсорсинг еңбек пен ынтымақтастықты бөлу қағидатын іс жүзінде жүзеге асыру болып табылады.

Түйін сөздер: аутсорсинг, Қазақстан, кәсіпорын, BCG матрицасы, бизнес, шарт, кәсіпкерлік, орындаушы, аутсорсер, менеджмент.

In today's world, companies face unprecedented pressure from the market. Only organizations that do business in the most efficient way survive and succeed only in achieving a reduction in transaction costs while maintaining

high quality goods and services. Outsourcing is one of the most modern and successful business models that make it possible to achieve real competitive advantages, since outsourcing is a practical realization of the principle of division of labor and cooperation. Outsourcing is literally translated from English "external resources". The basis of this management method is precisely the attraction of external resources. There are many definitions of outsourcing, but the essence is simple - it is the transfer of an external organization of a number of non-core functions necessary for the full functioning of the business. The difference of outsourcing is that the customer puts ultimate goals before the outsourcer, and the methods, means and ways to achieve these goals depend solely on the performer. At the same time, the outsourcer is also responsible for obtaining the required results, which is always clearly stated in the contract. / 1, p. 142/

It is believed that almost any functions of the enterprise can be transferred to the external executor. In practice, the most common types of outsourcing are the transfer of the following functions.

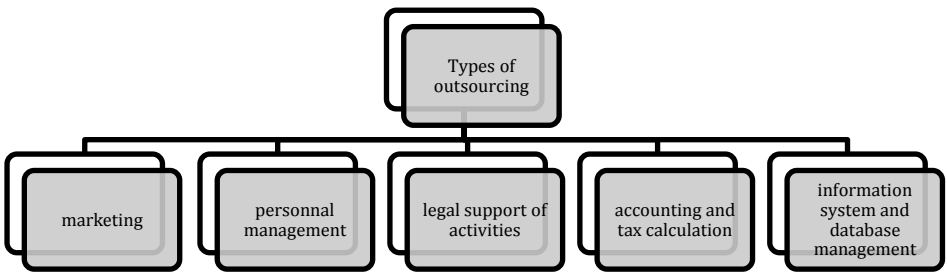

Picture 1. The main types of outsourcing

Becoming a consumer of outsourcing services, the contracting authority gets the opportunity to focus on the core business, as the outsourcing contract, as we noted, is precisely the non-core activities of the organization. A civil law agreement is concluded between the contracting authority and the outsourcing

organization, the subject of which is the provision of services or the performance

The conceptual basis of quality management is based on the principles that were formulated by the philosophy of universal quality management (TQM) and in the ISO 9000 series. The main principles of outsourcing:

- "I leave to myself only what I can do better than others, I pass on to the external performer what he does best of all";
- To make the organization more competitive by keeping focus on the key competency;
- To achieve a cost savings and efficiency;
- To get access to special resources or opportunities;
- To stimulate entrepreneurship in small organizations.

Practice has developed a number of methods that allow us to conclude: whether to develop this line of business within the company or it makes sense to outsource. Most often, matrix analysis is used for this. The matrix can be constructed on the basis of any pair of indicators that characterize strategic positions. The most significant are the growth rates of the industry, market share, long-term attractiveness of the industry, competitiveness; they are reflected in the construction of the matrix "growth / share" and "matrix outsourcing". /2/

The main advantage of the matrix "growth / share" of BKG is that it focuses on cash flow and the investment characteristics of each business and answers the question of how the company's financial resources are distributed among its divisions (types of business) in order to optimize the entire portfolio of business activity company.

The axes of the matrix record the growth rates of the industry and the relative market shares with an assessment: "high", "low". The whole matrix is divided into 4 squares.

The relative market share is defined as the ratio of own share (in%) to the share of the largest competitor (in%). For example, if business A occupies 15% of the total market capacity, and the share of the largest competitor is 30%, then the relative market share for A will be 0.5. If business B has the largest market share - 40%, and the main competitor - 30%, then the relative market share for B will be 1.33. /3, p.65/

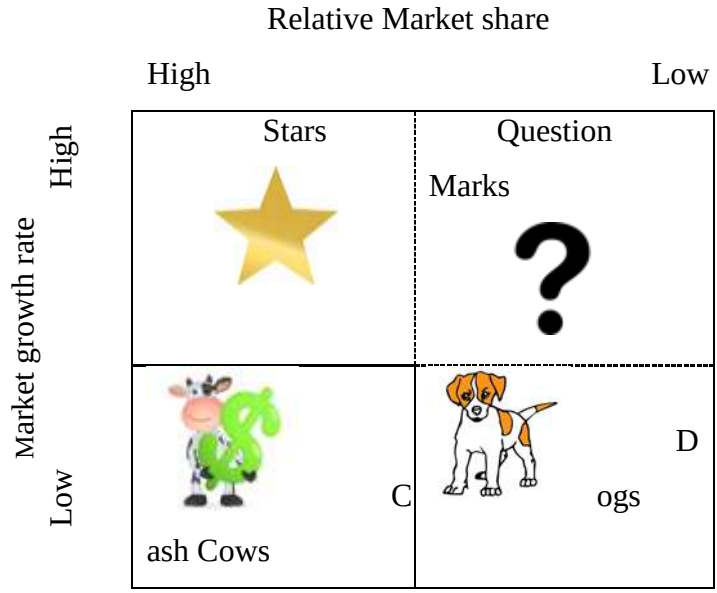

Picture 2. BCG Matrix

In a long-term strategy, the company should use additional funds from "cash cows" to finance the increase in the market shares of resource invaders-young "stars" who can not yet manage with their own resources for growth, and "difficult children" who have a good chance of overgrowing in " stars". If successful, resource invaders become "stars", fully covering their financing needs. We note that when the growth rates of the "stars" markets slow down and the markets pass to the stage of maturity, the "stars" become "cash cows".

Thus, successful is the consistent movement of the business along the way: "difficult child / question mark" - a new "star" (which is still an invader of resources) - a "star" that provides its own needs - a "cash cow".

To strategic mistakes of the company can be attributed:

- over- invesment in stable “cash cows”;
- non-investment in "question marks" (may lead to the fact that "question marks" instead of becoming "stars" fall into the category of "dogs");
- dispersal of resources on all "question marks", instead of focusing on the most promising, promising to turn into "stars." /4, p. 78/

The "outsourcing matrix" is built on the basis of assessments of the analyzed business elements. Estimates (high, medium and low) are presented on two scales: the strategic importance for the company of this element of business and the assessment of the element of business in relation to the external market (how well the company performs, compared to the market, department, how skilled employees are, etc.).

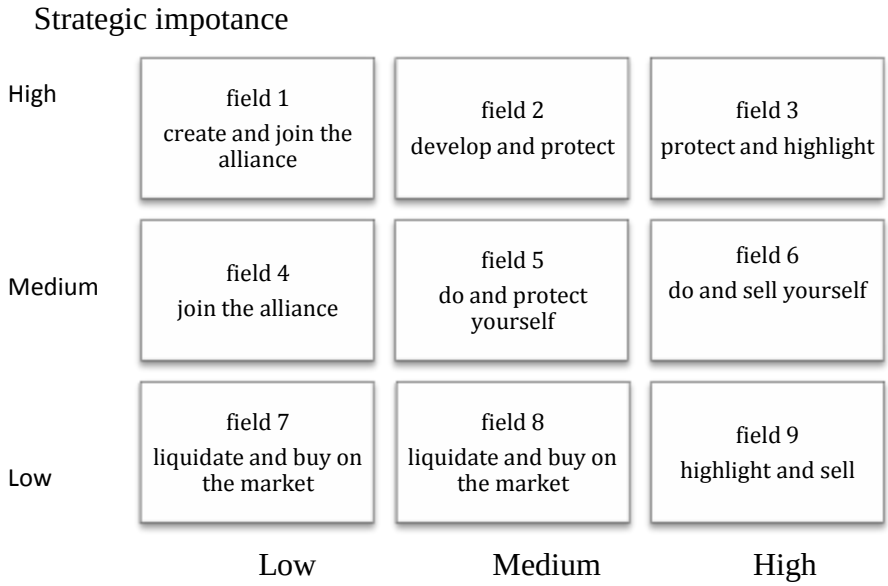

Picture 3. Matrix of outsourcing

The resulting matrix consists of nine fields, corresponding to possible combinations of business estimates for the two selected scales. Consider the most frequently recommended solutions for each of the fields. /5/

Field 1. High strategic importance for the company of this element of business and its low level. Since the strategic importance of the element is high, the company's dependence on the results of its activities is also high. The obvious solution is the development of this unit within the company. Due to the fact that it is dangerous to buy products of this unit on the open market (the company is dependent on suppliers), at the first stage it is expedient to organize an alliance - to establish long-term relations with those whose work level is higher than the average for the market. When a division of the company reaches an average level of development, the firm falls into a situation described by field 2.

Field 2. High strategic importance of the element of business and the average level of its development. In this case it is necessary to raise the potential of the unit, i.e. invest in educating employees and gaining experience. It is necessary to attract and retain highly qualified specialists.

Field 3. The high strategic importance of the unit and the high level of its work. In this version, it is proposed to make the maximum emphasis on the protection and preservation of the achieved (first of all, on maintaining the human potential).

Field 4. The average strategic importance of the element of business and the low level of competence of its employees. Since the dependence of the company on the work of the unit is quite high, it is worth either to review the company's strategy, or to establish long-term partnerships with leading manufacturers in this sector of the business. At the same time, your own specialists can be reduced to a minimum and leave the necessary staff to

monitor and coordinate the relationship with a third-party organization. A typical example is the company's transition to service in the business center. In this case, the company's computer network is serviced by IT specialists of the center under the control of the IT manager of the company that leased this center.

Field 5. The average strategic importance of the unit and the average level of activity of its employees. It is advisable to attract more competent employees to work in the analyzed division of the company, while maintaining the same size of its staff. In this case, there is a possibility the transition of the company to the situation of field 6, where it is already possible to raise the issue of diversifying the company's activities.

Field 6. The strategic importance of the business unit is average, but the level of its employees is higher than the market one. It would be wrong not to use the experience and knowledge of the department's specialists to expand its activities. It is advisable to try to sell the results of their activities in the market - perhaps the business direction of this unit will become the main one for the company in 5-10 years. With the success of this approach, the assessment of the unit's activities will move to fields 2 or 3, which will significantly change the approaches to managing the division. A vivid example of such an opportunity is the company "Nokia", which 20 years ago was a manufacturer of rubber products and wire braiding. From the "wired" business, which was of medium strategic importance for Nokia, a modern telecommunications giant has grown up.

Field 7. The low strategic importance of the unit and the low level of its activities. The optimal solution is: to eliminate non-core production, which is not directly related to the release of the main product, and to dismiss unskilled personnel. Products previously produced by the unit can be purchased on the market from specialized companies.

Field 8. The low strategic importance of the unit and the average level of its work. For the company's business, the division's activities are not a priority, therefore a decision similar to the previous one should be made (field 7).

Field 9. The low strategic importance of the business element, but the high level of skill of its employees. It is advisable to single out the division in a separate firm, invest certain funds in its development, and then sell it.

The only obstacle to large-scale use of outsourcing companies in Kazakhstan is the specificity of the domestic mentality, i.e. desire to concentrate the company on a certain management group or person, lack of trust in business partners. Gradually, these barriers are smoothed out, and now the absolute majority of entrepreneurs have estimated the benefits that are provided by specialists, even if they do not belong directly to the customer's company. /6, p.81/

In Kazakhstan outsourcing has not yet received such a powerful development, as in the rest of the world. Companies that provide outsourcing services, as a rule, have not yet singled out this business in a separate direction. But, nevertheless, the trend of increasing demand for outsourcing in Kazakhstan is similar to the world one. Gradually comes the understanding that outsourcing is an effective way to reduce costs, access to the latest technologies and the opportunity to concentrate on the conduct of its core business, and the environment for its successful implementation begins to be created. Potential clients of outsourcing firms are small enterprises limited in resources, large companies and banks that have the opportunity to hold a competition to select the most suitable performers, representative offices of foreign companies and joint ventures that have experience in outsourcing, albeit under different conditions, and also state organizations interested in attracting qualified specialists.

References

1. Bravar J.-L., Morgan R. Effective outsourcing. Understanding, planning and using successful outsourcing relationships. - Moscow: Balance Business Books, 2013.

2. David Lei, Michael A. Hitt, “Strategic Restructuring and Outsourcing: the effect of mergers and acquisitions and LBOs on building firm skills and capabilities”, Journal of Management, 2005, Vol. 21, No.5, 835-859.

3. Egger, Hartmut; Egger, Peter (2001): International Outsourcing and the productivity of low skilled labor in the EU, WIFO working papers, No.152

4. J. Bryan Heywood. Outsourcing: in search of competitive advantages. - Outsourcing Dilemma, The: The Search for Competitiveness. - Moscow: Williams, 2015. - 176 p.

5. Kuryanovich V. Firm restructuring and transition to outsourcing // Sales Business. -2009. - № 4.

6. MikhailovD. Outsourcing. A new system of business organization. Textbook. allowance. - Moscow: KnoRus, 2010.

МРНТИ 06.56.31

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЭКОНОМИКАСЫ ДАМУЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІС,

Ғабдолкәрім Асылай Қанатқызы

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Астана қаласы, Қазақстан

Аңдатпа

Ұсынылып отырған баяндамада Қазақстан Республикасы экономика саласындағы инновация бағыты дамуы деңгейіне, Жаңа үдемелі индустриялық-инновациялық дамытудың бағдарламасына талдау жасалынды. Әлемдік нарықтағы мемлекеттердің инновациялық индекс көрсеткіштеріне сараптама жасалып, Қазақстанның алатын орына талдау жасалынды. Бағдарламаның 2010 – 2014 жылдарға арналған бірінші кезең қорытындыларына талдау жасалып, 2015 – 2019 жылдарға арналған екінші кезеңі қорытындыларына болжау жасалынып, күтілетін нәтижелер зерттелінді. Сондай – ақ бірінші кезең қорытындыларынан ескеретін сабақтар талдалынды. Жаңа үдемелі индустриялық-инновациялық дамытудың бағдарламасы қызметіне SWOT – талдау жүргізілді. Бағдарламаның Қазақстан Республикасының «жасыл» экономика жолына көшудегі қызметіне талдау жүргізіліп, ағымдағы нәтижелері зерттелді. Жұмыстың басты мақсаты бағдарлама қызметі нәтижелерінің мемлекет экономикасына, халықтың әлеуметтік жағдайына, жұмыспен қамтылу деңгейіне әсерін көрсету.

Түйін сөздер: экономика, инновация, индекс, интеграция, мемлекет, бағдарлама, индустрия, саясат, ресурс, даму, «жасыл» экономика.

ИННОВАЦИОННЫЙ МЕТОД РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Ғабдолкәрім Асылай Қанатқызы
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан

Аннотация

В предлагаемом докладе были проанализированы уровень инновационного развития экономики Республики Казахстан и Новая прогрессивная индустриально-инновационная программа развития. Была проведена экспертиза показателей инновационного индекса стран на мировом рынке и проведен анализ ситуации Казахстана. Проведен анализ результатов первого этапа программы на 2010 – 2014 годы, второго этапа программы на 2015 – 2019 годы и изучены ожидаемые результаты. Также, были проанализированы уроки, извлеченные из результатов первого этапа. Проводился SWOT-анализ на программу прогрессивного индустриально-инновационного развития. Была проанализирована работа программы в сфере перехода на «зеленую» экономику Республики Казахстан. Основная цель работы - отразить влияние результатов программной деятельности на экономику государства, социальный статус населения и уровень занятости.

Ключевые слова: экономика, инновация, индекс, интеграция, государство, программа, индустрия, политика, ресурс, развитие, «зеленая» экономика.

INNOVATIVE METHOD IN DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ECONOMY

Gabdolkarym Asylay
Eurasian National University in the name of L.N. Gumilev
Astana, Kazakhstan

Abstract

In this report the level of innovative development in economy and New accelerated industrial-innovative development program of the Republic of Kazakhstan are analyzed. The examination of the innovation index of countries in world market and the place of Kazakhstan in world market is carried out. The results of the first period of program 2010 – 2014 are analyzed and the results of the second period 2015 – 2019 are predicted and expected results are investigated. SWOT-analysis of the function of New accelerated industrial-innovative development program is carried out. The function of program in transition of Republic of Kazakhstan to the "green" economy is made and current results are analyzed. The aim of this work is to show the impact of the program on the economy of country, social status of people and employment rate.

Keywords: economy, innovation, index, integration, state, program, industry, politics, resource, development, «green» economy.

Қазақстан Республикасында экономиканың басым секторларын дамытуды және индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдауды жүзеге асыру ел келешегінің дамуындағы ең басты бағыттардың және міндетті шарттардың бірі. Қазіргі кезде инновациялық типті экономикаға дүние жүзінің көптеген елдері қолдануда. Көптеген аса дамыған елдер инновацияны дамытуды ертеректе бастап кеткен. Соның

біріне бүгінде экономикасы қарыштап дамып, әлемдік экономикада көш бастап келетін АҚШ-ты атап өтуге болады. АҚШ 2017 жылы әлем елдері арасындағы инновациялық индексі бойынша төртінші орынға тұрақтады. АҚШ – тың дәстүрлі басым бағыты білім беру жүйесі болып табылады. Әлемдегі ең үздік он жоғары оқу орынының жетеуі АҚШ – та орналасқан. INSEAD ұйымының атқарушы директоры Брун Ланвинның пікірі боынша: «АҚШ дағдарыс кезінде инвестиция көлемі мен инновациямен байланысты экономика және де басқа да салалардағы зерттеу деңгейін төмендетпеген бірден – бір мемлекет. Сонымен қатар американдықтар бағдарламалық қамтамасыздандыру мен ғылыми бағыттағы жұмысбастылық деңгейін арттырды». /1/

Инвестициялық индексі көш бастайтын төрт ел Швейцария, Швеция, Нидерланды, АҚШ – «инновациялық сапасы» бойынша ерекшеленеді. Бұл мемлекеттердің негізгі индикаторы болып жоғарғы білім берудің даму деңгейі, ғылыми жарияланымдар мен халықаралық патентке өтініштер санының көптігімен ерекшеленеді. Қытай мемлекеті инновация сапасы жөнінен әлемдегі табыс деңгейі орташа мемлекеттер арасында көш бастап, 25 орынға тұрақтады.

Корнель университеті жанындағы басқарудың жоғары мектебінің деканы Сумитра Дутта инновациялық жарылыс үшін маңызды рөлді инновацияға инвестиция көлемі алады деген болатын. Сондай – ақ ол мемлекеттер тез өзгеруші ғаламдық экономикада табысты бәсекеге тусуі үшін білімді реформалау мен жеке ғылыми зерттеу потенциалын өсіруге көп көңіл бөлу керектігін өз баяндамасында атап өткен болатын.

Инновациялық елдер рейтингісінде 2017 жылы Қазақстан Республикасы 78 – ші орынға тұрақтады. «Экономикалық зерттеулер институты» АҚ сарапшыларының пікірінше Ғаламдық инновация индексіндегі Қазақстанның тұрақты бағытына қарамастан, Қазақстан

ұлттық қолдау жүйесімен инновацияны еңгізуде әлі де қалыптасу кезеңінде. /2/

Қазақстанның басым мақсаттарының ең негізгісі – инновациялық жағдайды дамыту арқылы әлемдік экономикалық жүйеге Қазақстанның интеграциялануының нәтижелі жүйесін құру. Негізінен индустриалы-инновациялық бағыт дағдарыстан кейінгі Қазақстанның дамуы моделінің негізі болып табылады. Елбасымыз халыққа Жолдауында «Қазақстан – 2050» даму Стратегиясын ұсынды. «Оның басты мақсаты – мықты мемлекеттің, дамыған экономиканың және жалпыға ортақ еңбектің негізінде берекелі қоғам құру, Қазақстанның әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарында болуы. Жаңа бағыттың экономикалық саясаты – пайда алу, инвестициялар мен бәсекеге қабілеттіліктен қайтарым алу принципіне негізделген түгел қамтитын экономикалық прагматизм». Ел экономикасының қарқынды өсуінің қажетті шарты ғылыми-техникалық, өндірістік, қаржылық және институционалдық саланың өзара байланысты қалыптасуына ықпал ететін инновациялық жолға өту болып табылады. Мұнымен бірге басты міндет ғылымның дамуын, жаңалықтардың қозғалысы, озық өндірістік технологияларды әзірлеу және енгізуге ынталандыруға шақыратын индустриалды-инновациялық саясатты қалыптастыру болып табылады.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Жаңа кезең – жаңа экономика» атты мақаласында «Жаңа экономика кең тұрғыда — бұл жоғары технологиялар, ғылымды көп қажет ететін, барлық салалар мен сегменттерде инновациялармен қанықкан экономика. Шикізаттық және индустриялық экономикадан интеллектуалдық ресурстарға, ғылымды көп қажет ететін және ақпараттық технологияларға негізделген осынау сапалық басқа құбылысқа көшу әлемдік шаруашылықтың барынша маңызды үрдістерінің біріне айналды», –

деген сөздері еліміздің бүгінгі күнінің даму бағытын сипаттайды. Сол себепті Қазақстан бәсекеге қабілетті экономиканың үлгісін таңдай отырып, негізгі мақсаты шикізат бағытынан қол үзуге ықпал ететін экономика салаларын әртараптандыру жолымен елдің тұрақты дамуына қол жеткізу, ұзақ мерзімді жоспарда сервистік-технологиялық экономикаға өту үшін жағдай жасау болып табылатын индустриялық-инновациялық стратегияны іске асыра бастады. /3/

Әлемде инновациялық қызметті қолдау тәжірибесінің қаншалықты көп болғанымен де Қазақстан экономикасы үшін ең қолайлысын, тиімдісін елдің экономикалық, ғылыми-техникалық, табиғат-климаттық ерекшеліктеріне қарай таңдаған жөн. Бұл шетелдік тәжірибені бірден көшіре салу емес, керісінше олардың инновациялық ынталандыру шараларын зерттеп, соған қарай инновациялық процестерді жүзеге асыру жүйесінің қазақстандық моделін қалыптастыру болып табылады. Инновациялық факторларды өндіріске енгізу арқылы жалпы ішкі өнім көлемін тез қарқынмен дамыту мүмкіндігі пайда болады және бұл факторлар ел экономикасының дамуын экстенсивті бағыттан, интенсивті бағытқа бет бұруға жағдай жасайды./4/

Экономиканың жаңа даму кезеңіне өту процесі халық шаруашылығының нақты секторын, әсіресе ең басты саласы болып табылатын индустрияны қайта құру мен дамытуда маңызды да сапалы өзгерістер енгізумен басталды. Аталмыш кезеңде индустриялық өнімдер өндірісінің артуы осы сала құрылымындағы жағымды өзгерістермен байланысты болды. Дәлірек айтсақ, мұнай, газ, қара және түсті металлургия мен азық-түлік және текстиль индустриясы өнімдерін өндіру және өңдеуге қатысты салалардың салмақ үлесі айтарлықтай мөлшерде артты. Жаңа үдемелі индустриялық-инновациялық дамытудың бағдарламасының бірінші кезеңі жүзеге асқан 2010-2014 жылдары ішінде

672 жоба іске қосылыпты. Ең бастысы, 69 мыңға тарта жаңа жұмыс орындары ашылған. Сөйтіп, әлемде жұмыссыздық атты мәселе артып тұрған тұста Қазақстанның осы саладағы көрсеткіші бақылауда ұсталды. Сонымен қатар, өткен жылдар ішінде индустрияландыру арқасында Қазақстанда бұған дейін шығарылмаған 325 түрлі жаңа өнімдер өндірісі игеріле бастаған. Бұл да индустрияландыру саясатының ел игілігіне айналғанының нақты көрінісі. Жалпы, индустриалды-инновациялық даму бағдарламасының 2010-2014 жылдары жүзеге асқан бірінші кезеңіндегі келесі жағымды нәтижелерге әкеп соқты:

1. Көптеген нормативті құқықтық актілерді қабылдаумен өндірістік саясаттың негізі салынды;

2. Қазақстан өндірісінің әртараптануына негіз салынды: шикізатті емес экспорт, шикізатты емес сектор инвестициялары;

3. 500-ге жуық жаңа өнеркәсіп ашылды, олардың өңдеуші өнекәсіптегі бөлігі 9,4% құрады;

4. Индустриядағы жұмыспен қамтамасыз ету осы 4 жыл ішінде 9%-ға өсіп, 1млн-нан астам адам құрады;

5. Еңбек өнімділігі өсті;

6. Тура шетелдік инвестициялардың 90 млрд доллары жұмылдырылды;

7. Өнекәсіпті дамыту институттарының жүйесі жасалды.

Жүзеге асыру барысында, бағдарламаның 2015-2019 жылдардағы екінші сатысында ескеретін сабақтар алынды:

- Салалардың кең спектрі мемлекеттік қолдауды тиімді жұмсауға жол бермейді;
- Жүзеге асыру барысының сапасыз мониторингі;

- Мемлекеттік, жергілікті орындаушы органдардың дамыту институттарымен баяу өзара әрекеттесуі, ал ол уақыттық шығындарға әкеп соқтырады;
- Тиімділігі жетімсіз инвестициялау мен қаржылау жүйесі.

Индустриалды-инновациялық даму мемлекеттік бағдарламасын іске асыру нәтижесінде Қазақстан 2019 жылға қарай келесі экономикалық көрсеткіштерге қол жеткізу міндеті қойылған:

- өңдеуші өнеркәсіп өндірген өнім көлемін нақты мәнде 43 %-ға ұлғайту;
- өңдеуші өнеркәсіпте жалпы қосылған құнды нақты мәнде кемінде 1,4 есе ұлғайту;
- өңдеуші өнеркәсібінде еңбек өнімділігін нақты мәнде 1,4 есе ұлғайту;
- шикізаттық емес (өңделген) экспорт құнының көлемін кемінде 1,1 есе ұлғайту;
- өңдеуші өнеркәсіптің энергияны қажет етуін кемінде 15%-ға азайту;

Жоғарыда аталған тәжірибеге сүйенумен қазіргі индустриялық-инновациялық даму бағдарламасы жүргізілуде. 2015-2019 жылдарға арналған екінші кезеңінде Үкімет нақты басым салаларды айқындау, экспорт бағдарын арттыру, бизнестің қатысуын арттыру, кластерлерді дамыту мен өңірлердің мамандануын тереңдету секілді мәселелерге барынша мән берген. Бағдарламаның негізгі мақсаты диверсификацияны ынталандыру және өңдеуші өнеркәсіптің бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады. «Бірінші бесжылдықта негізінен қолданыстағы кәсіпорындарды жаңғырту шаралары жүзеге асты, сонымен бірге екінші бесжылдық үшін қуатты салаларды қалыптастыруға өндірістік негіз қаланды. 2017 жылға дейінгі қабылданған Мұнай және газ секторын

дамытудың кешенді жоспарына сәйкес, елімізде мұнай өңдеу 17,5 млн тоннаға, мұнай тасымалы 98 млн тоннаға жетуі тиіс. Газ өндіруді жылына 35 млрд текше метрге жеткізу міндеті де бар. Мұның барлығы экономика үшін аса маңызды салалар екеніне тоқталған Қазақстан Республикасы президенті Н.Ә.Назарбаев осы бағытта білікті кадрларды даярлаудың маңыздылығын ерекше атап өтті. Президенттің айтуынша, білікті кадрлар ең алдымен индустрияландыру сұранысының талаптарына жауап беруі тиіс. Соған орай, Білім және ғылым министрлігі мен барлық өңірлер алдында білікті мамандар дайындау міндеті тұр. Қазірдің өзінде сұранысқа ие 20 мамандық пен 9 оқу орны анықталған. /5/

Бағдарламаның жүзеге асу кезеңінде мемлекет:

- мұнай және газ өңдеу, мұнай-газ-химия, мұнай-газ-химиялық машина жасау және мұнай-газ өнеркәсібінің сервистік қызметтерімен байланысты базалық ресурстар секторының ұлттық кластерінің бірі:

-өңдеуші өнеркәсіптің нарықтық нысаналық секторының конкурстық рәсім нәтижесі бойынша анықталатын үш аймақтық кластері;

-«жаңа экономиканың» секторларындағы екі инновациялық кластерлер, Астана қаласында («Назарбаев университет» кластері), Алматы қаласында («Инновациялық технологиялар Паркі» кластері) теңдестірілген қуаттау және дамуға шоғырландырады. /6/

Инновациялық саясаттың іске асуының белсенділігі негізі қаржы мәселесіне, оларға деген экономикалық қажеттілікті анықтайтын нарықтық сұранымға, бәсекелік ортаның дамуына, ғылыми-техникалық әлеуеттің дамуы, тұрғындардың менталитеті, олардың білімі мен мәдени деңгейі және сыртқы экономикалық байланыстарға тәуелді. Бұлардың әрқайсысы инновациялық процесстерге тікелей немесе жанама түрде әсер етіп отырады.

Қазақстанның «EXPO-2017» дүниежүзілік көрмесін өткізу құқығына

ие болуы Қазақстанды әлем елдеріне танытудың жаңа кезеңі ғана емес, инновациялық дамудағы қуатты серпінге негіз болды. Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев Астана қаласында ЭКСПО-2017 халықаралық мамандандырылған көрмесін ұйымдастыру және өткізу мәселелері жөніндегі Мемлекеттік комиссияның отырысында сөйлеген сөзінде : «ЭКСПО көрмесі – жаһандық ауқымдағы оқиға. Ол маңыздылығы жағынан ірі экономикалық форумдармен, туристік тартымдылығы бойынша әлемдегі ең танымал спорттық ойындармен салыстыруға болады. Көрменің өтуі біздің елімізге ірі инвестиция тартуға мүмкіндік туғызуда. Сондай-ақ ЭКСПО көрмесін өткізу арқылы Қазақстан «жасыл экономиканы» дамытуға тікелей септігін тигізетін жаңа технология мен инновация алады» - деп атап өткен болатын.

Әлемдік табиғат қорының 2010 жылғы есебі бойынша, тірі планета индексі (биоәртүрліліктің жағдайын сипаттайды) 1970 жылмен салыстырғанда 30 пайызға азайған. Ал адамзаттың экологиялық ізі (адамның табиғи ресурстарға қажеттілігі) 1966 жылдан бері екі есе ұлғайған. Егер осы қарқын сақталса, 2030 жылы осы өмір сүру қалпымызды сақтау үшін 2 планетаның ресурстары қажет болады, ал 2050 жылға дейін – 2,8. Яғни адамзаттың қажеттіліктеріне жер жауап бере алмайтын жағдайға келіп отырмыз. Жер планетасын болашақ ұрпаққа сақтап қалудың, тұрақты дамудың бірден бір жолы – жасыл экономика. Сонымен, “жасыл” экономика бұл жердің табиғи капиталын жасайтын не арттыратын және экологиялық қауіп пен тәуекелді азайтатын салаларға негізделген экономика. /7/

«Жасыл» экономика жолына көшу «Қазақстан — 2050» Стратегиясында басым бағыттардың бірі ретінде көрсетілген. «Жасыл экономика» еліміздің орнықты дамуын қамтамасыз етудің маңызды құралдарының бірі болып табылады. «Жасыл экономикаға» көшу

Қазақстанның әлемнің неғұрлым дамыған 30 елінің қатарына кіру жөнінде қойылған мақсатқа қол жеткізуін қамтамасыз етеді.

Ел алдында тұрған «жасыл экономикаға» көшу жөніндегі негізгі басым міндеттер:

1) ресурстарды (су, жер, биологиялық және басқа) пайдалану мен оларды басқару тиімділігін көтеру;

2) қолда бар инфрақұрылымды жаңғыртып, жаңаларын салу;

3) қоршаған ортаға қысымды жұмсартудың рентабельдік жолы арқылы халықтың әл-ауқаты мен қоршаған ортаның сапасын көтеру;

4) ұлттық қауіпсіздікті, соның ішінде су қауіпсіздігін көтеру болып табылады.

5) «жаңа экономиканың» секторларындағы екі инновациялық кластерлер, Астана қаласында («Назарбаев университет» кластері), Алматы қаласында («Инновациялық технологиялар Паркі» кластері) теңдестірілген қуаттау және дамуға шоғырландырады.

«Жасыл экономикаға» көшуді іске асыру мәселелері «жасыл экономикаға» көшу мәселелері жөніндегі Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерімен реттелетін болады. Есептеу бойынша 2050 жылға қарай «жасыл экономика» шеңберіндегі жаңартулар ЖІӨ-ні 3 пайызға қосымша ұлғайтып, 500 мыңнан астам жаңа жұмыс орындарын құруға, өнеркәсіп пен қызмет көрсетулердің жаңа салаларын қалыптастыруға, халық үшін сапалы өмір сүру стандарттарын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. /8/

Индустриялы саясатты жүргізгенде әрбір мықты және әлсіз жақтарды және олардан таралатын мүмкіндіктер мен қатерлерді ескеру қажет.

Кесте 1 - Индустриялы саясатты жүргізу қызметіне ахуалдық (SWOT) талдау

Күшті жақтары	1. Табиғи ресурстарға байлылық Табиғи ресурстар қоры бойынша республикамыз 6 орын алады, және уранның ірі экспортерлерінің бірі болып табылады. Сонымен қатар Қазақстанда 110 кездесетін элементтердің 99-зы табылған, мұнай мен газдың 160 кен орындары табылды. 2. Саяси және экономикалық тұрақтылық Тұрақты саси жүйе тұрғызылып жұмыс істейді, ол сонымен бірге макроэкономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етеді. 3. Тұрғызылған индустриалды саясат Даму институрттарының, холдингтардың және мемлекеттік ұлттық компаниялардың бар болуы белсенді индустриялы дамуды өиткізудің негізі болып табылады. 4. Жақсы ниетті іскерлік конъюнктурасы Реформалар нәтижесінде Қазақстан іскерлік климат пен оның сапасының көтерілуінде табысқа жетті.
Әлсіз жақтары	1.Өндіруші өнеркәсібінің әлсіз инвестициялау белсенділігі Осы секторда инвестициялау белсенділігі Ресей, Қытай мен Бразилия тәрізді елдерден артта қалуда. 2. Квалификацияланған мамандардың шектеулі саны Компаниялар квалификацияланған мамандар тапшылығын сезініп, оны Қазақстандағы өндірісті

	дамытудың басты бөгеуі деп санайды. 3. Әлем нарықтарына бөгеу Қазақстан үшін жаһандық халықаралық сауда жолдарына шығу қиын. Экспорт дамуы оның порттар мен жолдар инфраструктураларына шығуына байланысты. 4. Инфраструктураның мәселелік салалары (транспортты-логистикалық, энергетикалық пен сумен қамсыздандыру) Қазақстан кәсіпкерліктері шетелдік бақталастарынан жоғарыда аталған инфраструктура салалаоының жеткіліксіз дамуына байланысты артта қалуда. 5. Шағын мен орта бизнестің тапшылығы мен мемлекет басымдылығы Шағын кәсіпкерліктер өңдейтін өнеркәсіпте 16%, ал орта - 8% құрайды. 6. Инновациялардың жеткіліксіз жоғары бәсекелесу қабілеті Қазақстан инновациялық жүйенің бәсекеге қабілеті бойынша тек 45-ші орнын алады.
Мүмкіндіктері	Индустриялы дамудың мүмкіндіктері болып, осындай бағыттар бола алады: шикәзат алудың кешенділігін арттыру; өңдейтін өнеркәсіптердің жабдықтарға сұранысының өсуі; Кедендік Одақ нарығына шығу; қазіргі заманғы басқару технологиялар көмегімен еңбек өнімділігін

	арттыру; сонымен қатар ішкі сұранысты мемлекеттік сатып алу арқылы арттыру.
Қауіптер	Әлі де созылып жатқан қаржылық дағдарыстың экономикаға әсер етуі; әлемдік өнеркәсіп нарығындағы жағдай; отандық кәсіпкерліктерінің төмен бәсекелестік қабілеті; экономиканың құрамдық байяулау қатері мен әлемдік пен ішкі нарықтардағы абыройсыз бақталастық бола алады.

Қорыта келгенде, Қазақстанның қалпына келетін энергия көздерін дамыту мүмкіндіктері мол. Мемлекеттің дұрыс бағытталған саясаты Қазақстан үшін жасыл экономикалы ел болуға, яғни экологиялық-энергетикалық таза, инновациялы, әлеуметтік-экономикалық дамудың жоғары көрсеткішіндегі ел болуға мүмкіндік береді. Индустрияландыру саясатының экономиканың теңдестірілген құрылымын жасауға және жаңа жұмыс орындарын ашуға бағытталады. Республикада индустриалды-инновациялық стратегия негізінде, өңірлердің ішінде бәсекелестік қабілеті жоғары және экспортқа бейімделген секторларды анықтау арқылы, жалпы өңірлердің дамуына институционалды қолдау көрсету Қазақстан Республикасының негізгі мақсаты болып отыр. индустриалды-инновациялық даму бағдарламасының 2010-2014 жылдары жүзеге асқан бірінші кезеңінде мемлекет үшін тиімді нәтижелерге қол жеткізілген болатын. 2015-2019 жылдарға арналған Үдемелі индустриялдық-инновациялық даму мемлекеттік бағдарламасы «Қазақстан-2050» Стратегиясы мен әлемнің 30 дамыған елі қатарына кіру мақсатының маңызды құралына айналатын болады. Жалпы айтқанда, ел экономикасын өрге сүйрейтін әлеуметтік-экономикалық жаңғыртудың басты

бағытының бірі - индустриялдық-инновациялық даму халықтың әлеуметтік жағдайын жақсартуға оң ықпалын тигізетіндігі ақиқат.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н. Стратегия становления постиндустриального общества и партнерство цивилизаций. –Москва: Экономика, 2008. - 398 с.

2.(http://www.inform.kz/ru/global-nyy-indeks-innovaciy-kazahstan-podnyalsya-na-5-poziciy_a2679246)

3. Назарбаев Н. Лайықты болашаққа сенімді болайық // Ақиқат. 2009. № 10. -Б. 12.11

4. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан - 2030. Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы. Алматы: Білім, 1998.-256 б.

5. Назарбаев Н. Қазақстан дағдарыстан кейінгі дүниеде: болашаққа интеллектуалдық секіріс // Егемен Қазақстан. 14 қазан 2009 жыл. 1- 2 б.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 1 ақпандағы № 922 Жарлығымен бекітілген "Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары" // Ана тілі. 2010 жылғы 12-19 ақпан. –Б. 4-7.

6.(http://www.mid.gov.kz/kk/pages/kazakstan-respublikasynyn-2015-2019-zhyldarga-arnalgan-memlekettik-industrialdy-innovaciyalyk)

7. /http://www.wwf.ru/recources/publ/book/436/

8. (https://strategy2050.kz/news/1211)

МРНТИ 06.81.12

КОРПОРАТИВНАЯ И БИЗНЕС СТРАТЕГИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

В.Л.Мошкевич

Казахский Университет Экономики, Финансов и Международной торговли

Астана, Казахстан

Аннотация

Значение стратегии деятельности и развития для повышения конкурентоспособности отечественных предприятий трудно переоценить, поскольку главная задача их реформирования связана с необходимостью активизации и наращивания потенциала при одновременном преодолении хаотичности внутреннего состояния и внешней деятельности предприятий, повышения предсказуемости функционирования. Для выполнения этой задачи следует усилить внимание к стратегическим аспектам управления отечественными предприятиями, подавляющее большинство которых не имеет документально подготовленной, обсужденной в коллективе и принятой им комплексной стратегии деятельности и развития. Принимая во внимание тот факт, что качественные изменения в мировой экономике происходят под влиянием сложного механизма взаимодействия нарастающих тенденций глобализации и регионализации экономики, огромное значение приобретают также проблемы адаптации корпоративных стратегий к институциональным и культурным особенностям национальных экономик, национальных бизнес-систем. Поэтому разработка стратегий, оптимально учитывающих характеристики таких компонентов региональных рынков как законодательный режим, корпоративные

управленческие системы, культурные и этические традиции, становится непременным условием достижения корпорациями конкурентного преимущества на мировых рынках.

Ключевые слова: бизнес стратегия, корпорации, маркетинг, стратегия роста, акционерный капитал, модернизация экономики.

КӘСІПОРЫННЫҢ КОРПОРАТИВТІК ЖӘНЕ БИЗНЕС СТРАТЕГИЯСЫ

В.Л.Мошкевич

Казақ Экономика, Қаржы және Халықаралық сауда Университеті

Астана қаласы, Қазақстан

Аңдатпа

Нарықтық қатынастар жағдайында қоршаған ортадағы өзгерістер жылдамдығы, сондай-ақ осы өзгерістерден туатын қосымша мүмкіндіктер тұрақты өседі. Сондықтан, кәсіпорынның стратегиясы осы өзгерістерден артықшылықтар алу мүмкіндігін шаруашылықты жүргізу үшін барлық қосымша мүмкіндіктерді қамтитындай болуы керек. Стратегияны құрастыру логикалық тұрғыдан алғанда кәсіпорын басшысының үнемі бақылауынан тыс, бірақ оның стратегиясына әсер етуі мүмкін сыртқы талдаудан, факторларды талдаудан басталатыны белгілі. Стратегияны құрған кезде менеджерлер тек сыртқы ортаны ғана емес сондай-ақ кәсіпорын ішіндегі жағдайды есепке алу қажет. Кәсіпорынның күшті және әлсіз жақтарының өзгеруі олардың маңыздылығы мен күшті жақтардың өзгеруі олардың қайсысы бәсекелестік артықшылыққа ие болдаратын анықтау қажет. Ол үшін кәсіпорын қызметіне басқарушылық

талдау жасау қажет. Стратегиялық басқару – бұл негізгі ұғым болғандықтан, оған кәсіпорынның миссиялары, потенциялы, қоршаған ортасы, бәскекелестік қабілеті, мақсаттары жатады.

Түйін сөздер: бизнес стратегия, корпорация, маркетинг, өсу стратегиясы, акционерлік капитал, экономика модернизациясы.

CORPORATE AND BUSINESS ENTERPRISE STRATEGY

V.L.Moshkevich

Kazakh University of Economics, Finance and International Trade

Astana, Kazakhstan

Abstract

The importance of the strategy of activity and development for increasing the competitiveness of domestic enterprises can not be overemphasized, since the main task of their reform is related to the need to activate and build capacity while simultaneously overcoming the chaos of the internal state and external activity of enterprises and improving the predictability of functioning. To accomplish this task, attention should be paid to the strategic aspects of the management of domestic enterprises, the overwhelming majority of which do not have a documented, discussed in the team and its comprehensive strategy of activity and development. Taking into account the fact that qualitative changes in the world economy occur under the influence of a complex mechanism of interaction between the growing tendencies of globalization and the regionalization of the economy, the importance of adapting corporate strategies to the institutional and cultural features of national economies and national business systems also becomes important. Therefore, the development of strategies that optimally take into account the characteristics of such

components of regional markets as the legislative regime, corporate management systems, cultural and ethical traditions becomes an indispensable condition for corporations to achieve a competitive advantage in world markets.

Keywords: business strategy, corporations, marketing, growth strategy, equity, modernization of the economy.

Основная задача казахстанской экономики – изменение ее структуры исходя из целей национального развития страны. В казахстанской экономике должны преобладать процессы развития высокотехнологичных, инновационных производств, конкурентоспособных на мировом и внутреннем рынках. Новое время бросает нам новые вызовы: снижение преимуществ сырьевой модели экономики, рост протекционизма в глобальной экономике, стремительное развитие цифрового общества, смена технологической парадигмы – все это требует от Казахстана реакции на происходящие в мире кардинальные изменения.

В основу Стратегического плана до 2025 года заложена новая модель экономического роста, базирующаяся на стимулировании экспортоориентированного производства за счет повышения производительности и сложности экономики, развития человеческого капитала и привлечения частных средств в условиях роста конкуренции, лидирующей роли частного сектора и реализации потенциала развития регионов страны. Новая модель экономического роста позволит преодолеть «ловушку среднего дохода» на пути к лиге тридцати развитых стран мира /1/.

Тенденция концентрации капитала формируется на основе действия объективных экономических законов и характерна преимущественно для высокого уровня развития рыночных отношений. К их признакам относится возникновение и развитие корпоративной формы бизнеса, которая связана с несколькими объективными условиями:

-акционерной формой капитала крупных хозяйственных структур, открывающей возможность объединения частных относительно небольших капиталов для создания крупного производства и решения общих экономических проблем;

-развитием инновационных и инвестиционных процессов, требующих привлечения значительных финансовых ресурсов для осуществления масштабных проектов, вызванных усложнением выпускаемой продукции, основанной на современных наукоемких технологиях и существенных первоначальных затрат;

- проявлением тенденции монополизации рынков как возможности повышения доходности и капитализации бизнеса, также создающей дополнительные инвестиционные возможности за счет повышения прибыли.

Концентрация капитала приобретает наибольшее значение для развития производства современной конкурентоспособной продукции на основе новых технологий, которое служит средством для получения высоких доходов от реализации товаров с высокими потребительскими свойствами, выгодно отличающейся от продукции конкурентов.

Экономические преобразования в Казахстане достигли такого уровня, когда сложились условия для развития крупного предпринимательства. Именно поэтому сегодня для Республики Казахстан стали актуальными проблемы становления корпоративного бизнеса и повышения его эффективности. Высокая актуальность проблем

управления корпорациями в российской экономике обусловлена также их высоким влиянием на социальные процессы, что требует создания системы эффективных отношений государства и бизнеса.

Существует не менее десяти подходов к анализу корпораций как экономических образований с позиций различных научных школ и теорий: концепция трех различных критериев Я.Паппе, концепции контрактной теории фирмы, синергетической теории слияний, теории экономической власти и др. Особый интерес, на наш взгляд, представляет теория экономической власти. Согласно этой теории корпорации присущи: организационная власть менеджмента в корпорации в целом и в каждой организации, входящей в корпорацию; власть основной (материнской) организации над входящими в нее предприятиями, власть корпорации на рынках выпускаемых товаров; ассоциированная власть корпораций в экономических и общественных системах в целом, усиление их влияния на политические и социальные явления. Именно эти признаки присущи зарубежным транснациональным корпорациям.

Исследования показали, что управление в корпорации представляет собой особую систему внутрикорпоративного менеджмента, с помощью которой обеспечивается функционирование корпораций и контроль за их деятельностью. На основе изучения зарубежного и отечественного опытов развития корпоративного бизнеса, можно сказать, что основной его функцией является повышение эффективности работы в интересах акционеров, предоставивших корпорации финансовые и иные ресурсы.

Корпоративный бизнес является одним из ключевых источников экономического роста. Проведенный анализ показал, что основными целями корпоративного бизнеса являются: повышение уровня конкурентоспособности выпускаемых товаров и применяемых технологий в корпорации в целом и входящих в нее предприятий;

обеспечение комплексного использования имеющихся ресурсов; координация социального партнерства; развития производства для более полного удовлетворения потребностей общества.

Задачи маркетинга требуют учета запросов и поведения покупателей. Это определяет необходимость ориентации производства на удовлетворение требований потребителей, иметь ассортимент продукции, рассчитанной на разные потребности и вкусы, организовывать производственный процесс так, чтобы он был приспособлен к быстрому переходу на выпуск новых товаров, а также к сервисному обслуживанию продаваемой продукции. Необходимо постоянно вести анализ рынков производимых товаров, динамики их продаж, поведения потребителей и конкурентов; отводить первостепенную роль дизайну и рекламе.

Важным объективным требованием эффективного корпоративного управления в Казахстане являются механизмы поддержки бизнеса государством, и, прежде всего, в нормативно-законодательной сфере. Права и обязанности субъектов рыночной экономики регулируются государством, которое несет ответственность за эффективное развитие предпринимательской среды, а бизнес обеспечивает товарные рынки и инновационно-инвестиционное развитие компаний.

Среди форм крупного бизнеса, позволяющих осуществить взаимодействие корпораций и государства, является государственно-частное партнерство. Государственно-частное партнерство можно охарактеризовать как стратегически важный альянс государства и бизнеса, цель которого – эффективная для общества реализация общественно значимых проектов в широком спектре: от экономики, науки и образования до здравоохранения и культуры, способных придать развитию Республики Казахстан инновационные качества.

В условиях глобальных изменений, происходящих в мировой экономике, экономическая природа корпоративной формы организации современного крупного предпринимательства, характеризуемая отделением собственности корпорации от собственности ее владельцев, обеспечивает ей решающее конкурентное преимущество над другими организационными формами предпринимательства, которое выражается, главным образом, в способности корпорации привлекать капитал огромного числа инвесторов при меньших рисках для этих инвесторов и большей ликвидности их вкладов.

Изменения, происходящие в экономике, определяют дальнейшее развитие корпоративной формы предпринимательства, которое в основном заключается в возрастании роли самофинансирования в механизме ее экономического функционирования, в превращении ее в стабильный элемент долгосрочного делового цикла.

Качественные сдвиги в экономике и в корпоративной форме организации предпринимательства происходят под влиянием сложного механизма взаимодействия нарастающих тенденций глобализации и регионализации экономики, в частности возрастающего влияния на деятельность корпораций особенностей национальных бизнес-систем, к составным частям которых относятся законодательный режим, корпоративные управленческие системы, культурные и этические традиции.

Характер национальной бизнес-системы как совокупности различных институциональных и культурных компонентов может служить критерием отнесения данной бизнес-системы к одному из центров мировой конкуренции. Эта предпосылка служит основанием концепции, в рамках которой выделяются три центра мировой конкуренции и, соответственно, три типа бизнес-систем: бизнес-система с

преимущественно индивидуалистской ориентацией экономики, бизнес-система с преимущественно коллективно-групповой ориентацией экономики, смешанная бизнес-система.

В зависимости от того, к какой бизнес-системе относится регион присутствия корпорации, меняется ее стратегия. Адаптация корпоративных стратегий к национальным бизнес-системам в основном сводится к выбору оптимального сочетания стратегий интенсивного, диверсификационного и интеграционного роста, каждая из которых по-разному «вписывается» в условия той или иной бизнес-системы. При этом искусное умение маневрировать стратегическими технологиями, присущее современным транснациональным корпорациям, позволяет им добиваться решающих конкурентных преимуществ на мировых рынках.

Экономическое содержание современных корпоративных стратегий формируется на трех уровнях организационно-управленческой структуры крупных корпораций. Головной штаб корпорации разрабатывает портфельную, общекорпоративную стратегию, нацеленную на эффективное управление бизнес-портфелем корпорации; стратегическая бизнес-единица корпорации отвечает за разработку конкурентной стратегии, направленную на достижение конкурентного преимущества в своей отрасли; на уровне производственно-сбытовой линии конкретного продукта разрабатываются функциональные, в том числе маркетинговые, стратегии, предусматривающие детальное управление материальными, финансовыми и трудовыми ресурсами бизнес-единиц.

Корпорации адаптируют к национальным бизнес-системам, в которых располагаются ее целевые рынки, не только портфельную стратегию, но также конкурентную и маркетинговую стратегии.

Адаптация конкурентных стратегий корпораций сводится в основном к выбору оптимального соотношения между дифференцированием продукта и снижением до минимума затрат на его производство. Адаптация маркетинговых стратегий охватывает, как правило, составные элементы маркетинг-микс.

Анализ принципов, этапов и инструментов разработки предпринимательской стратегии крупной корпорации показывает, что разработка такой стратегии является сложнейшим процессом, в ходе осуществления которого расходуются значительные объемы материальных, финансовых и трудовых ресурсов корпорации и обрабатывается огромное количество первичных и вторичных источников информации на основе проведения обширного маркетингового исследования целевого рынка.

Список литературы:

1. Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 года http://www.akorda.kz/kz

2. Каллаева А.К. Формирование маркетинговой стратегии корпораций в России: возможности и проблемы разработки.// Вестник Московской академии рынка труда и информационных технологий (Серия «Региональная экономика») № 19(41), М., 2006, 0,7 пл.

3. Абалкин JL Логика экономического роста. М.: ИЭРАН, 2012.

4. Дадалко В. А., Дадалко А. В. Международное экономическое сообщество: современное состояние и перспективы развития. // Минск: Армита-Маркетинг, Менеджмент, 2009, 304 с.

5. Дойль П. Менеджмент: стратегия и тактика. // СПб: Питер, 2010, 560 с.

6. Иванов О. Корпоративные формы управления в промышленности. // Российский экономический журнал, 2014, № 3 - с. 50-56.

МРНТИ 06.81.12

КӘСІПОРЫНДЫ ДАҒДАРЫСҚА ҚАРСЫ БАСҚАРУ

Ж.Ж.Қалымбетов

Казақ Экономика, Қаржы және Халықаралық сауда Университеті

Астана қаласы, Қазақстан

Аңдатпа

Тиімді дағдарысқа қарсы басқаруды ұйымдастыру бір жақты теоретико - методологиялық базаны қажет етеді, ол дағдарыс құбылыстарының пайда болу заңдылықтарын түсінуге, әлеуметтік-экономикалық дағдарыстың мәнін ашуға, қарама - қайшылықтарлың шиеленісуінің объективтілігін және субъективтілігін көрсету, әр түрлі масштабтағы дағдарыстардың тууы жекелей компаниялардың тоқырауынан әлемдік экономиканың глобальды депрессияға үшырауына дейін әкеледі. Бірақта, бұл пародоксальды көрінгенімен, қазіргі теорияда әлеуметтік-экономикалық дағдарыстардың заңдылықтарын ашатын фундаментальды методологиялық әдістер жоқ. Мақалада дағдарысқа қарсы басқару мәселелерін кешенді түрде мемлекетпен, экономикамен, өндіріспен, ұйымдастырылумен, адамдармен байланыстырып жазуға тырыстық. Сонымен қатар бұл еңбекте тек дағдарыстың мүмкін болатын масштабын ғана емес, сонымен қатар оның әр түрлі формалары, мазмұны, себептері және оның салдары қарастырылған.

Осыған сәйкес, зерттеу мақсаты – кәсіпорындағы бей дағдарыстық басқарудың теориялық, әдістемелік және практикалық аспектілерін зерттеп, үйлестіру.

Түйін сөздер: дағдарысқа қарсы басқару, экономикалық қауіпсіздік, кәсіпорын, тиімділік, дағдарыс, әдістеме

АНТИКРИЗИСНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Ж.Ж.Калымбетов

Казахский Университет Экономики, Финансов и Международной Торговли

Астана, Қазақстан

Аннотация

Антикризисное управление заключается в комплексе методов, форм и процедур для социально-экономического оздоровления финансово-хозяйственной деятельности предприятий, предпринимателей, отрасли, также включает создание и развитие условий, позволяющих выйти из состояния кризиса. Кризис является крайним обострением противоречий в деятельности компании, в этот же период возникает риск угрозы для её существования. Кризисы представляют собой показатель развития отдельной организации, который может не соответствовать особенностям развития других участников рынка либо в целом отрасли. Обусловлено это сугубо индивидуальным развитием каждого предприятия, со своими средствами и возможностями, с подчинением принципам и законам циклического развития социально-экономической системы в целом. Каждое предприятие сталкивается со своими кризисными ситуациями и собственными циклами деятельности. Антикризисное управление является системой управленческих мер, направленных на диагностику, предупреждение, преодоление и нейтрализацию кризисных явлений, причин их появления на всех уровнях экономики.

Ключевые слова: кризис, антикризисное управление, экономическая безопасность, методология, рентабельность, предприятие

ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE

J.J.Kalymbetov

Kazakh University of Economics, Finance and International Trade

Astana, Kazakhstan

Abstract

Anti-crisis management consists of a set of methods, forms and procedures for the social and economic recovery of financial and economic activities of enterprises, entrepreneurs, the industry, and also includes the creation and development of conditions that allow us to exit the state of crisis. The crisis is an extreme aggravation of the contradictions in the company's activities, in the same period there is a risk of a threat to its existence. Crises are an indicator of the development of an individual organization, which may not correspond to the specifics of the development of other market participants or the industry as a whole. This is due solely to the individual development of each enterprise, with its own resources and capabilities, subject to the principles and laws of the cyclical development of the socio-economic system as a whole. Each enterprise faces its own crisis situations and its own cycles of activity. Anti-crisis management is a system of management measures aimed at diagnosing, preventing, overcoming and neutralizing crisis phenomena, the causes of their emergence at all levels of the economy.

Keywords: crisis, crisis management, economic security, methodology, profitability, enterprise

Бүгінгі таңдағы ауқымды өзгерістер кезеңі қоғам өмірінің барлық саласын жан-жақты қамтуда. Сол себепті қалыптасқан құрылымды мүлдем жаңартып, әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуға жол ашатын демократиялық қоғам құруға сай экономиканы нарықтық қатынастарға көшіру міндеті түр. Осы негізінде әлеуметтік, рухани және тағы басқа күрделі мәселелерді шешу - бүгінгі күннің басты талабы.

Бүгінде әлем **Төртінші өнеркәсіптік революция** дәуіріне, технологиялық, экономикалық және әлеуметтік салалардағы **терең және қарқынды өзгерістер кезеңіне** қадам басып келеді. **Жаңа технологиялық қалып** біздің қалай жұмыс істейтінімізді, азаматтық құқықтарымызды қалай іске асыратынымызды, балаларымызды қалай тәрбиелейтінімізді **түбегейлі өзгертуде**. Біз жаһандық өзгерістер мен сын-қатерлерге дайын болу қажеттігін ескеріп, **«Қазақстан-2050» даму стратегиясын** қабылдадық. Алдымызға **озық дамыған отыз елдің** қатарына кіру мақсатын қойдық. **100 нақты қадам – Ұлт жоспары** жүзеге асырылуда. Оның 60 қадамы қазірдің өзінде орындалып қойды. Қалғандары, негізінен, ұзақ мерзімге арналған және жоспарлы түрде іске асырылуда /1/.

«Дағдарысқа қарсы басқару» термині салыстырмалы түрде жақында пайда болды. Оның пайда болу себебі Қазақстан экономикасын реформалау және Қазақстанның дағдарысты даму аясына өтуімен байланысты. Реформалау нәтижесі дағдарысқа әкелетінін көбісі күткен жоқ, бірақ бүгінгі күні экономиканы дағдарыстан тек жаңа типтегі басқару шығара алатынын көбісі түсінеді. Бұндай басқару «дағдарысқа қарсы» атауына ие болды. Бірақ аты атымен, ал мәні үлкен пікір талас туғызды. Дағдарыс қандай тереңдікте болмасын, әйтеуір өтеді. Бұны көптеген елдердің экономикалық даму тарихы көрсетті. Әрине,

Қазақстандағы дағдарыстың өршуі тиімді дағдарысқа қарсы басқаруды қажет етті. Бұл тәжірибе тапсырысы. Сонымен бірге басқару ғылымының даму тенденциясы да дағдарысқа қарсы басқару концепциясын дайындауды қажет етеді. Оның алғы шарттары болып, циклдық даму, басқарушылық, ресурстрды үнемдеу, мотивация, уақыт үнемділігі, әлеуметтік әріптестік және көптеген басқалар. Олардың жиынтығы нақты дағдарыс қауіпін куәландырады, тіпті сәтті басқаруда да.

Объективті тұрғыдан дағдарыс көптеген жағдайлардың өзара байланысын сипаттайды, басқару қиындығы мен тәуекелділігін жоғарлатады. Бұл тұрғыда дағдарысты және оның алдын алуды шеттетіп, дағдарысты тұрақтандыру, бірінің біріне ұласуы, дағдарыстан шығуды осы шақтанда келер шақтанда алынып тасталмайды. Тек экономика ғана емес, сонымен қатар табиғат та циклды өмір сүреді, тек экономика дамуы ғана дағдарыс жағдайын туындатпайды.

Қоғам дамуының әр түрлі этапында дағдарыс қатынасына деген түсінік те әр қилы болады. Мысалға, бір позиция бойынша дағдарыс тек табиғи құбылыс салдары, ал басқалары, дағдарысты адамдар өздері туындатады, олардың қателіктері, дұрыс көңіл бөлмеуі, білместік, сенімсіздік.

Бірақ та, дағдарыс басталуы қандай терминді қолданумен анықталмайды, ол өндірістің және жалпы экономиканың нақты даму тенденцияларымен, қажеттіліктермен анықталады. Ал дағдарыс негізі мен тереңдігі басқаруға тәуелді, яғни, мәселені шешудегі көрегендік және дағдарысты жұмсарту мүмкіндігі, оларды даму мақсатында қолдану.

Экономикалық дағдарыс тобынан қаржы дағдарысын бөлек алып қарауға болады. Ол фирмадағы қаржы жүйесі жағдайын немесе қаржылық мүмкіндігінің қайшылықтарын сипаттайды. Бұл экономикалық процестердегі дағдарыстың ақшалай көрінісі.

Әлеуметтік дағдарыс әр түрлі әлеуметтік топтардың қақтығысы немесе қайшылықтардың өршуінен туындайды: жұмыскерлер мен жұмыс берушілер, кәсіподақтар мен кәсіпкерлер, әр түрлі мамандықтағы жұмысшылар, персонал және менеджерлер және т.б. Көбінесе әлеуметтік дағдарыс, экономикалық дағдарысты толықтырушы немесе жалғастырушы болып табылады, кей жағдайда өздері де туындайды, мысалы басқару стилінде, еңбек талаптарымен келіспеген жағдайда, экологиялық мәселелер қатынасында, патриоттық сезімде.

Тиімді дағдарысқа қарсы басқаруды ұйымдастыру бір жақты теоретико - методологиялық базаны қажет етеді, ол дағдарыс құбылыстарының пайда болу заңдылықтарын түсінуге, әлеуметтік-экономикалық дағдарыстың мәнін ашуға, қарама - қайшылықтарлың шиеленісуінің объективтілігін және субъективтілігін көрсету, әр түрлі масштабтағы дағдарыстардың тууы жекелей компаниялардың тоқырауынан әлемдік экономиканың глобальды депрессияға үшырауына дейін әкеледі. Бірақта, бұл пародоксальды көрінгенімен, қазіргі теорияда әлеуметтік-экономикалық дағдарыстардың заңдылықтарын ашатын фундаментальды методологиялық әдістер жоқ. Сонымен қатар, ұзақ жылдар бойы теорияда, нарықтық өзін-өзі реттеу мүмкіндіктерінен асып түсетін, көзқарастарға ие болды.

Дағдарыс құбылыстарының пайда болу мәні мен себептеріне, әр түрлі теориялық мектеп өкілдерінің көзқарастарын талдай отырып, әр түрлі түсініктерді шығаруға болады - таза субъективтіден, яғни сұраныс пен ұсыныстың психологиялық концепциясьшың өзгеруімен, өндірушілер мен тұтынушылардың пессимистік немесе оптимистік көңіл-күйде болуынан, қатаң, барлық экономикалық дағдарыстардың ішінен ең бірінші себеп - капиталистік өндіріс жүйесіндегі таптық келіспес қайшылықтар мүддесіне дейін.

Біздің ойымызша дағдарысқа қарсы басқару методологиясындағы пікір талас сұрақтарының бірі, дағдарыс құбылыстарымен күрестегі стратегия мен тактиканы жасаудағы концептуалды қарастырудың реактивті және проактивті диалектикасы. Проактивті және реактивті дағдарысқа қарсы басқару проблематикасын салыстырып қарау, соңғы уақытқа дейін дағдарысқа қарсы менеджменттің басты сұрақтарына кірмеді. Әзірге «проактивті дағдарысқа қарсы басқару» термині кең қолданыс тапқан жоқ, және жекелей ғалымдар әртүрлі түсіндіріп жүр.

Біздің ойымызша, проактивті дағдарысқа қарсы басқаруда объективті, теңестірілген тұрғыдан қарастыру кезінде оның дағдарыспен күрес кезіндегі басым бағыттары ғана емес, сонымен қатар кемшіліктерін ескере кеткен жөн. Дағдарыс құбылыстарын басқаруда проактивті әдісті таза түрде қолдану, біржақты шектелген. Әрине, алдын-ала сәйкестендірілмеген, аз белгілі құбылыстар қандай да бір дағдарысқа қарсы әдістерге қиындық туғызады.

Дағдарысқа басқарудың проактивті концепциясын жасағанда тікелей дағдарыс құбылыстарын аз болжануын ескеріліп, онымен күресте реактивті әдісті қолданған жөн. Жекелеген жағдайда стратегиялық сұрақтарды шешу кезінде мақсатты түрде дағдарыс жағдайының толысу тактикасын таңдау қажет. Мысалға, макродеңгейде басқаруда үкімет белгілі бір үзілісте, халыққа білгісіз шараларды жүргізер алдында ұстап тұра алады (салықтың көтерілуі, тұтыну тауарларының импортына шектеу қойлғанда және т.б.).

Көптеген өндірістік-коммерциялық іс-әрекеттегі стратегиялық қайта құрулар, дағдарысқа қарсы шараларға қосымша күш түсіреді. Мысалы, өндірістің тік интеграциясы өндірістік-технологиялық тізбектегі шикізат өндіруден бастап, дайын өнімді фирмалық сауда орындарында өткізуге дейін, қажет жағдайда сатудан кейінгі қызметті ұйымдастыру, аталған

бизнестің орнықтылығын жоғарлатудың стратегиялық іс-әрекеті болып табылады. Нөтижесінде аталған корпорациядағы тікелей интеграцияда дағдарысқа қарсы потенциялының артуы байқалады, ейткені дағдарыс құбылыстарының алғы шарттарының бірі, шикізат бағасының күрт өсуі немесе жартылай фаб-рикаттардан бастап, дайын өнімді көтерме сатып алушылрмен шиеленіске дейінгі құбылыстар жойылады.

Дағдарысқа қарсы басқарудың бүтіндігі барлық басқару бөлімшелерінің өзара іс-әрекетінің дәлдігімен, (немесе макродеңгейде мемлекеттік реттеу ор-гандары) дағдарысқа қарсы басқару бағдарламасын жасаудан және іске асы-руда көрініс табады. Соңғы пункт болып дағдарысқа қарсы басқарудың ғылыми-әдістемелік базасын жасау болып табылады.

Өндірістік кәсіпорынның стратегиясы нарықтық қатынастар жағдайында қоршаған ортадағы өзгерістерден артықшылықтар алу мүмкіндігін шаруашылықты жүргізу үшін барлық қосымша мүмкіндіктерді қамтитындай болуы керек. Идеалды және әмбебап стратегияның болуы мүмкін емес.

Кәсіпорының мақсаты оның қызметінің соңында қандай нәтижені көздейтінін көрсетсе, стратегиясы осы нәтижеге жету жолдарын, бағыттарын анықтайды. Әрбір кәсіпорынның стратегиясы өзгеріп отырған нарық жағдайын ескеріп, кәсіпорынға жаңа шешімдер қабылдауға еркіндік береді.

Өндірістік кәсіпорынның стратегиясы оның нақты жағдайына қызмет ету ерекшеліктеріне тікелей байланысты. Бірақ барлық кәсіпорындар стратегиясын анықтау барысында мынадай мәселелерді шешкені жөн:

1. Қандай өндірісті тоқтату керек ?

2. Қандай өндірісті жалғастыра беру керек ?

3. Алдағы уақытта қандай өндіріске көшу керек ?

Өндірістік кәсіпорынның рыноктағы іс-әрекетінің негізгі үш бағыты бар:

- өндіріс шығындарын барынша азайту. Өндіріс шығындары неғұрлым аз болған сайын кәсіпорын өз өнімінің бағасын бәсекелестерге қарағанда төмендете алады. Соның нәтижесінде бұл өнімнің рыноктағы үлесі артады. Бұл үшін кәсіпорын стратегиясын жоспарлағанда өндірісті және жабдықтауды жақсарту шараларын жаңа технологияны игеруді, өнімнің өзіндік құнын арзандату жолдарын қарастырады;
- өнім өндіруде мамандандыруды жоғарылату. Бұл бағыттың негізгі мақсаты - өндіріс өнімінің сапасын жақсарту, тұтынушылар бағасы жоғары болса да, сапалы өнімді таңдайды. Сондықтан да бұл бағытты таңдаған кәсіпорындар қалай да өз өнімінің сапасын жоғарылатуды көздейді. Бұл үшін жақсы дизайнерлер, жақсы дамыған маркетинг жүйесі болуы керек;
- кәсіпорын өз қызметін рыноктың белгілі бір бөлігіне ғана арнайды. Бұл бағытты таңдаған құрылыс ұйымы рыноктағы бір өнім түріне деген сұранысты зерттеп, соған сай өндірісті ұйымдастырады, яғни осы өнімнің өзіндік құнын төмендету немесе осы өнім өндіруіне жеке мамандану саясатын жүзеге асырады. Құрылыс ұйымы бүкіл рынокқа ғана емес, тек оның бір бөлігіне нақты тұтынушыға, оның сұранысына қызмет етеді.

Қазіргі нарықтық жағдайда іс жүзінде басты бағытты көздейтін стратегиялар эталондық стратегиялар деп аталады. Ол үш топқа бөлінеді.

Бірінші топтағы стратегиялар:

- өндіретін өнімнің сапасын жақсарту;
- жаңа өнім өндіруді бастау;
- рынокта өзінің артықшылығын көрсету.

Екінші топқа – стратегияның интеграциялық дамуы, яғни жаңа құрылымды қосу арқылы құрылыс ұйымының өсу жолдары жатады. Құрылыс ұйымы қосымша бөлімшелер ашуы мүмкін, жабдықтаушыларын өз қарамағына енгізіп алуы, өндірілген өнімді тұтынушыларға жеткізетін жаңа құрылымдар ашу.

Үшінші топ – бұл мақсаттылықпен қысқарту стратегиясы. Егер құрылыс ұйымының өндірісі ұзақ уақыт бойы өсіп келіп, ең соңғы кезде ол құлдырай бастаса, рыноктағы өзгерістерге қарай пайда әкелмесе, онда құрылыс ұйымы нысаналы түрде жоспарға өз өндірісін қысқартуға мәжбүр болады.

а) жою стратегиясы – егер де кәсіпорын әрі қарай өндірісін жүргізе алмайтын болса, онда өз қызметін түпкілікті тоқтатады;

ә) ұзақ мерзімді көзқарас ұзақ мерзімде пайда алуды көздемей, қысқа мерзімде, қысқа уақытта барынша пайда табуды мақсат етеді;

б) қысқарту стратегиясы – кәсіпорын өзінің бір бөлімшесін жабады немесе сатады. Егер де бұл бөлімше басқа бөлімшелерге қарағанда пайданы аз табатын болса, оған жұмсалатын қаржы басқа бөлімшелерді дамытуға жұмсалады.

Дағдарысқа қарсы проактивті әдісті қолдану жағдайды толықтай шеш-пейді, бірақ жоғары табысты өндірістік - коммерциялық қызметте ішкі себеп-терден туындайтын мүмкіндіктерді пайдалануға катаң шектеулер орнатады, егер жоғары табыс табу коммерциялық және өзге тәуелділіктермен тура байланыста болса. Әрине, басқа да әдістер болуы мүмкін (венчурлық опера-цияларды жүргізу), бірақ бұл мүқият дәлелденген бірыңғай шаралар болуы керек, әрине олар, ұзақ мерзімді орнықты даму стратегиясының жалпы мәнін жоғалтпауы керек.

Кәсіпорынның қалыпты дамуында әртүрлі ауытқулар болады және ол қателіктерге әкелуі мүмкін (ұнамсыз дамуға және кәсіпорынды қауіпті

жағдайға қояды немесе оның өміріне). Егер даму қателіктері уақтылы ескерілсе, онда қалыпты дұрыс даму бағытына түзетулер енгізуге болады. Ең алдымен дұрыс бағытқа түзетулер енгізу үшін, дағдарыс жолдарын және дағдарыс процестерінің даму кезеңтарын жақсы білу қажет.

Сыртқы факторлар ұйымының жұмыс істеу және оған тәуелді экономика-лық жағдайды сипаттайды. Егер экономика жүйелі дағдарыс жағдайында болса, онда ол жеке ұйым жағдайына да әсерін тигізеді. Бірақ әр қайсысына әр түрлі әсер етеді. Бәрі ұйым сипаты мен қызмет аясына байланысты (мемлекеттік, же-ке, ірі, кіші, коммерциялық, өндірістік және басқа), сонымен қатар оньгң ішкі жағдайына(экономикалық потенциал, кәсіпқой басқару, персонал, әлеуметтік атмосфера және басқа).

Менеджмент үшін дағдарыс жайлы білу, жүйе өміріндегі мүмкін болатын жағымсыз және жағымды салдарды арттыру үшін жасалатын шараларға негіз болады. Ол үшін жүйенің қай өмірлік цикл кезеңында түрғанын, өтпелі кезеңнің қай түрі болатындығын (кей жағдайда түрлер жиынтығы) және процесс қандай тереңдікте болжанатындығын білу қажет. Бұның бәрі зерттеліп жатқан жүйе өміріндегі циклдылық модельдерді қолдануын анықтайды, ал өндірістік жүйе (ұйым, фирма, кәсіпорын және тағы басқа), ретінде және басқаша жаратылған және бағытталған жүйе секілді, өмірдің циклдық заңына бағынады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2018 жылғы 10 қаңтар http://www.akorda.kz/kz

2. Нурмуханова Л.К. Природа кризисных явлений в рыночной экономике // Мысль. - 2010. -№ 3. - с. 52-60.

3. Нурмуханова Л.К. Концептуальные подходы к организаций антикризисного управления // Саясат. - 2010. - № 3-4. - с. 102-107

4. Умарова Д. М. Государственное регулирование кризисных ситуаций // ҚазЭУ хабаршысы. 2011. -№2. -с. 117-120.

5. Круглова Н.Ю. Антикризисное управление: учеб. пособие / Н. Ю. Круглова. - М.: КНОРУС, 2012. - 512 с.

6. Татарников Е.А. Антикризисное управление [Электронный ресурс]: Бизнес-пособие / Е. А. Татарников, Д. А. Сигачев, Н. А. Новикова. - Электронная книга. - (28,5 Мб). - М. : Равновесие, 2014. - 1 эл. опт. диск. - (Менеджмент. Теория и практика)

7. Антикризисное управление: учебное пособие / ред. И. К. Ларионов. - 8-е изд., испр. и доп. - М. : Дашков и К, 2016. - 292 с.

МРНТИ 06.52

ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО В КАЗАХСТАНЕ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

К.С. Мусабекова

АО «Университет Нархоз»

г. Алматы, Казахстан

Аннотация

Цель исследования – проанализировать теорию и практику государственно-частного партнерства в Казахстане.

Методология – при проведении исследования был использован широкий спектр методов, среди которых: системный, теоритического обобщения, группировки, метод статистической обработки данных, сравнительный анализ, метод научной абстракции.

Оригинальность, ценность – определяется исследованием теории и практики ГЧП в Казахстане

Выводы – по итогам проведенного исследования дан литературный обзор трактовки сущности государственно-частного партнерства. Анализ практики ГЧП в Казахстане позволил сделать вывод о том, что большой потенциал для развития предпринимательства дает расширение государственно-частного партнерства. Для привлечения частного капитала нужно использовать все возможные виды и формы ГЧП: доверительное управление госимуществом, сервисные контракты и др. при этом следует максимально упростить и ускорить все процедуры согласования, особенно в отношении небольших проектов.

Ключевые слова: предпринимательство, государство, государственно-частное партнерство, кооперация, концессия,

государственная собственность, частная собственность, бизнес, инвестиции, национальная экономика.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕ МЕНШІК СЕРІКТЕСТІК: ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕ

К.С. Мусабекова

«Университет Нархоз» АҚ

Алматы қ., Қазақстан

Аңдатпа

Зерттеудің мақсаты - Қазақстандағы мемлекеттік-жеке меншік серіктестіктің теориясы мен практикасын талдау

Әдіснама - зерттеу барысында жүйелі, теориялық қорыту, топтастыру, статистикалық деректерді өңдеу әдісі, салыстырмалы талдау, ғылыми абстракция әдісі пайдаланылды.

Түпнұсқалық, құндылық - Қазақстандағы МЖӘ теориясы мен тәжірибесін зерттеу арқылы анықталады

Қорытындылар - зерттеу нәтижелеріне негізделген, мемлекеттік-жеке меншік серіктестіктің мәнін түсіндіруге әдеби шолу жасалды. Қазақстандағы МЖӘ тәжірибесін талдау мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті кеңейту кәсіпкерлікті дамыту үшін үлкен әлеует деп қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Жеке капиталды тарту үшін МЖӘ-нің барлық ықтимал түрлері мен формаларын пайдалану қажет: мемлекеттік меншікті сенімгерлік басқару, қызмет көрсету туралы келісімшарттар және т.б. Сонымен қатар, мүмкіндігінше, кішігірім жобалар бойынша барлық үйлестіру процедураларын барынша жеңілдету және жеделдету қажет.

Түйін сөздер: бизнес, мемлекет, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік, ынтымақтастық, концессия, мемлекеттік меншік, жеке меншік, инвестициялар, ұлттық экономика, кәсіпкерлік.

STATE-PRIVATE PARTNERSHIP IN KAZAKHSTAN: THEORY AND PRACTICE

K.S. Musabekova

JSC "Narxoz University "

Almaty, Kazakhstan

Abstract

The purpose of the study is to analyze the theory and practice of public-private partnership in Kazakhstan.

Methodology - during the research a wide range of methods was used, including: systematic, theoretical generalization, groupings, statistical data processing method, comparative analysis, method of scientific abstraction.

Originality, value - determined by the study of the theory and practice of PPP in Kazakhstan.

Conclusions - based on the results of the study, a literature review of the interpretation of the essence of public-private partnership was given. Analysis of PPP practices in Kazakhstan made it possible to conclude that the expansion of public-private partnerships is a great potential for the development of entrepreneurship. To attract private capital, it is necessary to use all possible types and forms of PPP: trust management of state property, service contracts, etc. At the same time, it is necessary to maximally dispose and speed up all the approval procedures, especially for small projects.

Keywords*:* business, state, public-private partnership, cooperation, state property, private property, investments, National economy, concession, entrepreneurship.

Исследование проблем государственно-частного предпринимательства предполагает прежде всего уточнение основных понятий и теоретических положений. И начать, на наш взгляд, следует с понятия «предпринимательство».

Представители экономической теории под предпринимательской деятельностью понимают «организацию и соединение факторов производства (ресурсов) для создания материальных благ и услуг, удовлетворяющих общественные потребности, с конечной целью реализации собственных материальных интересов предпринимателя». При этом отмечается, что способом реализации последних в рыночной системе хозяйства является получение прибыли /1, с.149/.

«Современный экономический словарь» определяет предпринимательство как «инициативную, самостоятельно осуществляемую на свой риск, под свою имущественную ответственность деятельность граждан, физических и юридических лиц, направленную на систематическое получение дохода, прибыли от пользования имуществом, продажи товаров, выполнения работ, оказания услуг» /2, с.254-255/.

В соответствии со статьей 10 Гражданского кодекса Республики Казахстан «предпринимательство - это инициативная деятельность граждан и юридических лиц, независимо от формы собственности, направленная на получение чистого дохода путем удовлетворения спроса на товары (работы, услуги), основанная на частной собственности

(частное предпринимательство) либо на праве хозяйственного ведения государственного предприятия (государственное предпринимательство). Предпринимательская деятельность осуществляется от имени, за риск и под имущественную ответственность предпринимателя»/3, с.6/.

Таким образом, государственно-частное предпринимательство можно, по нашему мнению, рассматривать как разновидность предпринимательской деятельности представляющей собой совместное участие в экономической деятельности субъектов государственного и частного секторов (базирующихся на государственной и частной собственности и разделяющих ответственность и риски), которое направлено на создание добавленной стоимости и систематическое получение дохода, прибыли от пользования имуществом, продажи товаров, выполнения определенных работ или оказания услуг, необходимых для развития национальной экономики (рисунок 1). Оно представляет собой одну из специфических форм вмешательства государства в экономику и решения определенных социально-экономических задач.

В процессе государственно-частного предпринимательства складывается определенная система экономических отношений между государством, общественностью, частным бизнесом, собственниками капиталов, менеджерами, постановщиками, кредиторами, наемными работниками, потребителями. При этом каждый вовлеченный в систему деловых отношений контрагент имеет свои собственные интересы, а экономический и социальный успех совместной бизнес-деятельности субъектов государственного и частного секторов экономики зависит от системы гармонизации этих многообразных интересов.

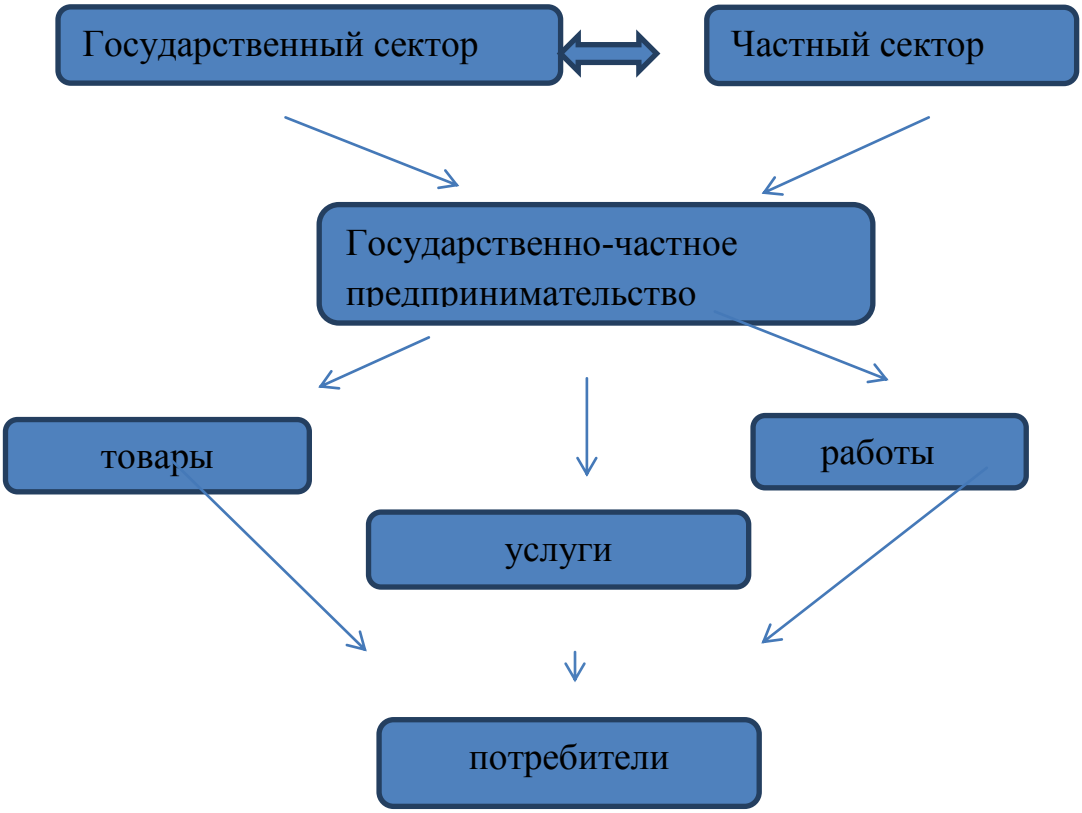

Рисунок 1 – Государственно-частное предпринимательство

Экономическим механизмом реализации государственно-частного предпринимательства и обеспечения динамического равновесия интересов различных контрагентов является государственно-частное партнерство, под которым понимается форма сотрудничества между государственным партнером и частным партнером, соответствующая признакам, определенным Законом Республики Казахстан «О государственно-частном партнерстве». При котором согласно статьи 4 данного Закона к исключительным признакам государственно-частного партнерства относится:

1 построение отношений государственного партнера и частного партнера путем заключения договора государственно-частного партнерства;

2 среднесрочный или долгосрочный срок реализации проекта государственно-частного партнерства «от трех до тридцати лет в зависимости от особенности проекта государственно-частного партнерства»;

3 совместное участие государственного партнера и частного партнера в реализации проекта государственно-частного партнерства;

4 объединение ресурсов государственного партнера и частного партнера для реализации проекта государственно-частного партнерства/4, с.4/.

Различные авторы дают свои трактовки и сущности государственно-частного партнерства. Так, например, одни определяют государственно-частное партнерство как «юридически оформленное на определенный срок взаимовыгодное сотрудничество органов и организации публичной власти и субъектов частного предпринимательства в отношении объектов, находящихся в сфере непосредственного государственного интереса и контроля, предполагающее распределение рисков между партнерами, осуществляемое в целях наиболее эффективной реализации проектов, имеющих важное государственное и общественное значение»/5, с.18/.

Другие предлагают следующее определение «государственно-частное партнерство – это зафиксированное в официальных документах взаимовыгодное взаимодействие государственного и частного секторов экономики и науки, основанное на определенных принципах/6, с.33/.

Третьи считают, что государственно-частное партнерство возникают как формализованная кооперация государственных и частных структур,

специально создаваемое для достижения тех или иных целей и опирающаяся на соответствующие договоренности сторон»/7, с.64/.

Известный российский ученный В.Г. Варновский пишет: в современном понимание хозяйственное партнерство государства и частного сектора представляют собой институциональный альянс между общественной властью и частным бизнесом в целях реализации национальных и международных, масштабных, общественно значимых проектов в широком спектре сфер деятельности: от развития стратегически важных отраслей промышленности и НИОКР до обеспечения общественных услуг. Кроме того, партнерства также широко используется в качестве инструмента городского и регионального экономического и социального развития и планирования на уровне муниципальных образований. Каждый такой альянс является временным, поскольку создается, как правило, на определенный срок в целях осуществления конкретного проекта и прекращает свое существование после его реализации/8/.

Каждое из приведенных определений в той или иной степени отражает специфические характеристики, сферы применения и даже принципы осуществления государственно-частного партнерства. Однако, по нашему мнению их следует дополнить пониманием партнерства государства и бизнеса как механизма сотрудничества государственного и частного секторов с целью привлечения дополнительных источников финансирования и управленческого опыта для реализации социально-значимых проектов, требующих значительных объемов капиталовложений, и повышений эффективности управления экономической инфраструктурой. Это приобретает особое значение в условиях неустойчивости глобальных экономических процессов и усиления деструктивных последствий мирового экономического кризиса,

негативно влияющих на повышение социальной направленности реализации государственной собственности, рост благосостояния народа, капитализацию человеческого потенциала и, в конечном счете, на конкурентоспособность национальной экономики.

В условиях мирового финансово-экономического кризиса, его преодоления и возобновления роста национальной экономики механизм государственно-частного партнерства приобретает дополнительную значимость, поскольку в этот период государство сталкивается с необходимостью решения таких хозяйственных задач, как помощь отраслям, особенно затронутым кризисом, противостояние общему спаду экономики, защита наиболее уязвимых категорий населения. Решение этих первоочередных экономических задач требует значительных государственных средств, которые ограничены сокращением как бюджетных поступлений, так и внутренних, и внешних заимствований. В этих условиях необходима жесткая экономия и мобилизация усилий всех субъектов национальной экономики – правительства, предпринимателей, финансовых структур, при помощи широкого использования государственно-частного партнерства.

Таким образом, современное государство, существенно меняет стратегические направления и формы своего участия в экономике и общественной жизни, а именно:

- взят курс на массированное привлечение предпринимательского и финансового потенциала частного сектора к развитию сфер экономики, ранее составлявших безраздельную монополию публичной власти и государства;

- государство разгрузило себя от части публично-властных функций, считая возможным доверить их реализацию частному сектору. Тем самым оно получило возможность уделять должное внимание новым

специфическим функциям, возникшим перед социальным государством в эпоху глобализации общественной жизни, новых достижений НТП, угроз всеобщему миру;

- привлечение частного сектора на основе и в рамках так называемого делегированного управления позволяет заметно снизить давление на государственный бюджет, поскольку переориентация на частный сектор значительной части финансовых рынков и расходов на осуществление таких функций дает существенную экономию бюджетных средств;

- состязательный порядок отбора участников партнерских отношений с государством позволяет внести элементы конкуренции в ранее монопольные сферы государственной экономики, тем самым повышая качественные стандарты.

Основными задачами государственно-частного партнерства являются:

1 создание условий для эффективного взаимодействия государственного партнера и частного партнера в целях обеспечения устойчивого социально-экономического развития Республики Казахстан;

2 привлечение инвестиций в экономику государства путем объединения ресурсов государственного партнера и частного партнера для развития инфраструктуры и систем жизнеобеспечения населения;

3 повышение уровня доступности и качества товаров, работ и услуг с учетом интересов и потребностей населения, а также иных заинтересованных лиц;

4 повышение общей инновационной активности в Республике Казахстан, в том числе содействие развитию высокотехнологичных и наукоемких производств[4].

Экономический эффект государственно-частного партнерства максимален, если государство однозначно заявляет о намерении привлечь частный сектор к реализации инфраструктурных проектов, ибо основное кредо государственно-частного партнерства состоит в том, что государство определяет, в каких услугах и инфраструктуре оно нуждается, а частные инвесторы выдвигают свои предложения, которые должны в наибольшей степени соответствовать требованиям государства. Успешная реализация совместных проектов в немалой степени зависит (помимо четкого распределения полномочий в государственной системе) от ясного и детального определения рамочных условий ведения переговоров с частными инвесторами, а запрашиваемая ими или рынком капиталов премия за риск будет ниже, если гарантирована последовательная политика государства.

В рамках государственно-частного партнёрства каждый партнер вносит свой вклад в общий проект. Так, бизнес обеспечивает финансовые ресурсы, профессиональный опыт, эффективное управление, гибкость и оперативность в принятии решений, способность к новаторству. При этом обычно внедряются более эффективные методы работы, совершенствуются техника и технологии, возникают новые формы организации производства, создаются новые предприятия, в том числе с иностранным капиталом, налаживаются эффективные кооперационные связи с поставщиками и подрядчиками. На рынке труда, как правило, повышается спрос на высококвалифицированных и хорошо оплачиваемых работников.

Со своей стороны государство обеспечивает возможность предоставления налоговых и иных льгот, гарантий, а также материальных и финансовых ресурсов. Кроме того, оно получает возможность заняться

исполнением своих основных функций – контролем, регулированием, соблюдением общественных интересов.

Таким образом, каждый партнер принимает на себя те задачи и ответственность, которые он может обеспечить с лучшим качеством и эффективностью. Это создает стимулы для эффективного распределения доходов от реализуемого совместного проекта. Неизбежные предпринимательские риски при этом перераспределяются в сторону бизнеса. Общественная же значимость государственно-частного партнерства заключается в том, что в итоге выигрывает общество как потребитель более качественных услуг.

Взаимодействие государственного и частного секторов в рамках государственно-частного партнерства осуществляется согласно закона Республики Казахстан «О государственно-частном партнерстве» в соответствии со следующими принципами:

- принцип последовательности – поэтапное построение взаимоотношений между субъектами государственно-частного партнерства;

- принцип конкурсности – определение частного партнера на конкурсной основе;

- принцип сбалансированности - взаимовыгодное распределение обязанностей, гарантий, рисков и доходов между государственным партнером и частным партнером в процессе реализации проекта государственно-частного партнерства;

- принцип результативности – установление критериев и показателей, позволяющих оценить достижение результатов государственно-частного партнерства/4, с.6/.

На наш взгляд, названные принципы следует дополнить еще одним, который следует поставить на первое место, а именно:

- гласность и прозрачность хозяйственной деятельности участников партнерства. Реализация данного принципа будет способствовать более эффективному взаимодействию сторон в рамках партнерства и реальному соблюдению их интересов.

Различные исследователи проблем государственно-частного партнерства, среди которых не только экономисты, но и юристы, политологи и др., в своих трудах выделяют самые разнообразные модели и формы. При этом отмечается, что существуют определенные сложности классификации последних, а их перечень не является исчерпывающим, поскольку выбор конкретной формы государственно-частного партнерства зависит от экономической эффективности реализации каждого отдельного проекта. Так, например, В.Г. Варнавский к формам государственно-частного партнерства относит разнообразные контракты, которые государство предоставляет частным компаниям:

1 на выполнение работ и оказание общественных услуг;
2 на управление, на поставку продукции для государственных нужд;
3 контракты технической помощи;
4 арендные (лизинговые) отношения, возникающие в связи с

передачей государством в аренду частному сектору своей собственности: зданий, сооружений, производствен- ного оборудования;

5 соглашения о разделе продукции (СРП);

6 государственно-частные предириятия;

7 концессии/9, с.18/.

В реализации культурной политики исследователи выделяют такие формы государственно-частного партнерства, как:

1 доверительное управление историко-культурными комплексами и недвижимосгью сферы культуры (зданиями музеев, библиотек, театров и т.п.);

2 безвозмездную передачу частному бизнесу объектов культурного наследия и культуры, находяшихся в аварийном или руинированном состоянии с обеспечением их реставрации или капитального ремонта за счет средств последних;

3 проведение творческих конкурсов;

4 охрану авторских и смежных прав;

5 создание частными инвесторами электронных библиотек, музеев, архивов и др./10, с.16/.

В мировой практике выделяют базовые модели государственно-частного партнерства, основываясь на критериях того, какую роль каждый из партнеров выполняет в отношении собственности, финансирования и управления. При этом выделяют модели: оператора, кооперации, концессии, договорную и лизинга.

Модель оператора предполагает частное финансирование и управление на базе частно-государственной собственности. Она характеризуется четким разделением ответственности между частным предприятием и контролем со стороны заказчика (государства), а

используется чаще всего в переработке отходов.

Модель кооперации предполагает частно-государственное финансирование и управление при наличии частно-государственной собственности. Она представляет собой всевозможные формы и методы объединения усилий ряда партнеров, отвечающих за отдельные стадии общего процесса создания новой потребительной стоимости. В этом случае проект реализуется совместной проектной компанией с участием государства и частных инвесторов. Эта модель чаще всего используется в тех отраслях, в которых услуги недостаточно точно определены, и потому не могут быть объектом амортизации.

Модель концессии предполагает частно-государственное финансирование и управление на базе государственной собственности. Модель используется в основном в тех случаях, когда передача прав собственности исключается по политическим или правовым соображениям, и в тех отраслях, для которых характерен длительный срок реаиизации проектов. Это наиболее распространенная на практике модель государственно-частного партнерства, которая представляет собой систему отношений между, с одной стороны, частным юридическим или физическим лицом (концессионером), возникающую в результате предоставления концедентом концессионеру прав пользования государственной собственностью по договору, за плату и на возвратной основе, а также прав на осуществление видов деятельности, которые составляют исключительную монополию государства. В настояіцее время в России данная модель выбрана в качестве основной формы государственно-частного партнерства.

Договорная модель предполагает частное финансирование и управление при наличии частно-государственной собственности. Данная

модель используется в энергетике, где инвестиции ориентированы прежде всего на снижение текущих издержек. В идеальном случае экономия, полученная за счет снижения текущих издержек, превышает инвестиционные затраты.

Модель лизинга предполагает частно-государственное финансирование и управление при наличии частной собственности. Данная модель применяется, например, при строигельстве общественных зданий. Лизинг зданий органами местного самоуправления представляет собой наиболее распространенную форму государсгвепно-частного взаимодействия, в реализации которой государства накопили немалый опыт.

На практике в чистом виде указанные модели встречаются крайне редко, чаще всего используюгся смешанные формы.

В соответствии с требованием времени формы и виды государственно-частного партнерства постоянно развиваются и совершенствуются. На практике каждая страна самостоятельно выбирает формы и виды взаимодействия государства и бизнеса.

Порядок осуществления государствеино-частного партнерства включает в себя несколько этапов, а именно:

1 разработку проекта, в рамках которого частный сектор планирует, сооружает и частично управляет объектом инвестиций в соответствии с заданиями государства;

2 финансирование инвестиций государством, в том числе в форме платы за использование инфраструктуры;

З заключение долгосрочного договора, содержание и структура которого характеризуются большим разнообразием.

При этом способы и сроки платежа, его зависимость от качества услуг и определенных экономических событий, распределение текущих

издержек и могут определяться в договорах по-разному, отражая различные цели и результаты переговоров между партнерами;

4 переход объекта инвестиций по истечении срока договора в частную или государственную собственность.

Важная часть сделок в рамках государственно-частного партнерства - это распределение между участниками реализуемого проекта задач, возможностей и рисков. При этом, как правило, соблюдается следующее условие: решение конкретной задачи возлагается на того партнера, который может сделать это с наибольшей эффективностью, а соответствующие риски принимает на себя та сторона, которая лучше приспособлена к риску данной разновидности и располагает лучшими возможностями контроля над ним и противодействия ему. Распределение задач и ответственности между государством и частным секгором зависит от сферы реализации проекта. Чем большее значение имеет общественная услуга (общественное благо), тем ниже рыночные риски, связанные с ее оказанием, и тем выше потребности в государственном регулировании.

Мировой опыт реализации инфраструктурных проектов свидетельствует о том, что государство часто принимает на себя рыночный риск в рамках определенных базовых условий. От распределения рисков и возможностей зависят функции государства. Если частный инвестор несет большую часть рисков по проекту, то государство имеет ограниченное право вмешиваться в выполнение проекта либо в основном контролирует его.

Препятствием для успешной реализации проектов государственно-частного партнерства могут стать следующие факторы: требования государства, связанные с расчетом издержек и

экономических выгод; сложные схемы учета и налогообложения; сценарии «выхода» и «входа» в проект, дающие государству возможность произвольно принимать решения.

Исходным условием реализации инфраструктурных проектов на основе модели государственно-частного партнерства является готовность частных инвесторов принять на себя определенные риски общественного сектора, связанные с решением крайне сложных задач. При этом неэффективно под углом зрения издержек перекладывать все риски на частного партнера. Прежде всего это касается рисков, на уровень которых непосредственно воздействует государственная политика. Основой для эффективного распределения прав, обязанностей и сфер ответственности между частными партнерами и государством служит четкая формулировка целей. На различных этапах реализации проекта задачи могут распределяться следующим образом:

- общее планирование и административные процедуры должны относиться к сфере ответственности государства, равно как и ответственность в форс-мажорных обстоятельствах;

- детальное планирование, строительство, финансирование и управление деятельностью обьекта в большинстве случаев относятся к сфере полномочий и ответственности частного сектора.

Договоры о выполнении проектов государственно-частного партнерства очень трудно стандартизировать, так как они включают в себя множество элементов, нуждающихся в отдельных согласованиях.

Республика Казахстан находится пока на первоначальном этапе становления и развития механизма государственно-частного партнерства.

Партнерское взаимодействие государсгва и частных структур в

Казахстане в настоящее время получило развитие в основном в концессионной форме.

Использование механизма концессии позволяет государству решить вопросы по реализации общественно-значимых задач и проектов в условиях ограниченности бюджетных средств.

К настоящему времени девять концессионных объектов уже введены в эксплуатацию:

1 железнодорожная линия «Шар – Усть-Каменогорск»;

2 межрегиональная линия электропередач «Северный Казахстан – Актюбинская область»;

3 пассажирский терминал международного аэропорта Актау;

4 электрификация железнодорожного участка Макат – Кандыгаш;

5 строительство газотурбинной электростанции в г.Кандыгаш Актюбинской области;

6 строительство железнодорожных участков Ералиево - Курык;

7 строительство железнодорожных участков Коргас – Жетыген;

8 строительство автодорог Астана – Щучинск;

9 строительство автодорог Алматы – Капчагай.

В Казахстане, как отметил в своем Послании Народу Казахстана 31 января 2017года «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев «Большой потенциал для развития предпринимательства дает государственно-частное партнерства. Речь идет о передаче ряда госуслуг бизнесу» /11/.

В условиях Казахстана, применение концессии осуществляется пока только в энергетической и транспортной отраслях. На наш взгляд, приоритетными направлениями государственно-частного сотрудничества могут являться:

- производственная и транспортная инфраструктуры (строительство и эксплуатация дорог, электрических сетей, портов, трубопроводов);

- жилищно-коммунальное хозяйство;

- финансирование научных исследований, имеющих перспективы коммерциализации, развитие инновационной инфраструктуры;

- профессиональное образование и система переподготовки кадров;

- здравоохранение и социальные услуги;

- информационно-консультационная поддержка предпринимательской деятельности.

При этом эффективными инструментами взаимодействия государства и бизнес-структур должны стать:

- формирование и функционирование специальных экономических зон;

- использование средств Инвестиционного и Нацианального инновационного фондов Казахстана;

- повышение эффективности деятельности государственных институтов развития;

- развитие инновационной инфраструктуры, в том числе создание технико-внедренческих парков, производственных кластеров и т.п.;

- государственная поддержка деятельности венчурных инновационных фондов, финансирующих высокотехнологичные и наукоемкие проекты;

- повышение результативносги механизмов поддержки лизинга.

Особая роль в решении задач по привлечению инвестиций, диверсификации отечественной экономики и форсированному ее выводу на индустриально-инновационный путь развития должна отводиться специальным экономическим зонам, способствующим развитию обрабатывающих секторов, отраслей высоких технологий и

производства новых видов продукции, социально-экономическому развитию регионов созданию новых высококвалифицированных рабочих мест.

Важным инструментом реализации приоритетных проектов является использование финансовых институтов для привлечения долгосрочных инвестиций в приоритетные сферы экономики.

Одним из эффективных инструментов симулирования предпринимательской деятельности должна стать государ**ственная** поддержка технико-внедренческих парков, предусматривающая создание соответствующей инфраструктуры, предоставление необходимой методической поддержки и распространение лучшей практики.

Так, благоустройство и озеленение г. Астана в 2018 году передадут в частные руки. Два больших направления, которые в 2018 году будут переданы бизнесу на основе 7 летних контрактов – это благоустройсво и очистка города. Это очень большой объем, пока в основном это делается силами коммунальных служб. Следующие направления, которые планируются передать в сферу государственно-частного партнерства на основе 5 или 7-летних контрактов – это озеленение, школьное питание и интелектуальное освещение в Астане/12, с.2/.

В Послании Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева Народу Казахстана 31 января 2017 года «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность», говоря об участии бизнеса в решении социальных проблем отмечается, что «у нас уже есть хорошие результаты по их привлечению в дошкольном образовании. Если за предыдущие 3 года государство построило 189 детских садов 40тысяч мест, то частный сектор открыл их более 1300 на 100 тысяч мест… Для меня пример ГЧП в этом секторе

принципиально важен. Он показывает, как государство и бизнес совместно решают одну из главнейших общенациональных задач – стопроцентно охватить детей 3-6 лет дошкольным образованием к 2020 году»/11/.

Далее, он предлагает для привлечения частного капитала «использовать все возможные виды и формы ГЧП: доверительное управление госимуществом, сервисные контракты и другие. При этом следует максимально упростить и ускорить все процедуры согласования, особенно в отношении небольших проектов. ГЧП должно стать основным механизмом развития инфраструктуры, в том числе социальной»/11/.

Список литературы:

1. Экономическая теория (политэкономия) Под общей ред. В.И. Видянина, Г.П. Журавлевой – М:ИНФРА-М., 2009г., с.149.

2. Современный экономический словарь М:ИНФРА-М., 2009, с 254-255.

3. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) – Алматы: Изд дом «БИКО»-2013г., с. 6.

4. Закон Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 379-V «О государственно-частном партнерстве» (с изменениями по состоянию на 03.07.2017 г.)- Астана, Юрист, 2017г., с.4.

5. Вилисов М. Государственно-частное партнерство: политико-правовой аспект // Власть-2016, №7, с18

6. Остапюк С.Ф. Государственно-частное партнерство в реализации бюджетных целевых программ.//Проблемы современной экономики 2015, №3, с.33

7. Дерябина М. Государственно-частное партнерство: теория и

практика. //Вопросы экономики – 2013, №8, с64

8. Варнавский. Концептуальные экономические и правовые основы концессионной деятельности. http://www.Jrex.ru

9. Варнавский В.Г. Государственно-частное партнерство в России: проблемы становления. // Отечественные записки-2014, №6, с18

10. Белозор А.Ф. Взаимодействие государства и бизнеса в культурной политике России// Проблемы современной экономики-2013, №5, с16

11. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева Народу Казахстана 31 января 2017 года «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность»//газета «Казахстанская правда», 1 февраля 2017г.

12. Благоустройство и озеленение Астаны передадут в частные руки // газета «Деловая неделя» 8 декабря 2017г., с 2

МРНТИ 14.35.07

ТАЙМ –МЕНЕДЖМЕНТ СТУДЕНТТЕРДІҢ ІС-ӘРЕКЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

М.А.Абсатова, А.У.Амиров

Сулейман Демирель атындағы университет

Қаскелен, Қазақстан

Аңдатпа

Мақалада жоғары оқу орны студенттерінің іс-әрекетін ұйымдастыру мәселесі қарастырылады. Бүгінгі күні тәжірибелік іс-әрекетінде керекті білім, білік және дағдыларын пайдалана алатын, кәсіби құзыреттіліктерін игерген, ең басты негізде өз іс-әрекетін белсенді ұйымдастыра алушы мамандар қажет.

Авторлар аталмыш мәселе бойынша ғылыми психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдауға тырысты. Ғалымдар тайм-менеджмент уақытты басқару ретінде тек техникалық білік қана емес, оның негізіне өз құндылықтарын сезіне алу, мақсат және басымдықтарды орын-орнына қою да кіреді.

Қорытындыда авторлар студенттерге арналған тәжірибелік ұсыныстар даярлап, олар өз уақытын тиімді пайдалануға бағдарланған және бірнеше ережелерді ұстануды қажет етеді.

Түйін сөздер: уақыт, студент, тайм-менеджмент, мақсат қоюшылық, өзін-өзі ұйымдастыру.

TIME MANAGEMENT STANDARDS IN THE ORGANIZATION OF STUDENT ACTIVITIES

M.A.Absatova, A.U. Amirov

Suleyman Demirel University

Kaskelen, Kazakhstan

Abstract

The article deals with problems of the activity management of university students. Under modern conditions, specialists who possess both professional competence, having the necessary know-how, knowledge and skills in actual practice, and able to get act together activities are much in demand. The authors attempted to provide inside into the problem with the help of psychological and pedagogical scientific literatures. Scientists identified that time management as a time control is not limited with technical skills, but it is based on the ability to realize own values, to set goals, and keep priorities. In conclusion the research authors attempted to present their recently developed practical guidelines for students which is focused on effective time use and including abide by certain rules.

Keywords: time, student, time management, goal-setting, self-organization.

СТАНДАРТЫ УПРАВЛЕНИЯ ВРЕМЕНЕМ В ОРГАНИЗАЦИИ СТУДЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

М.А.Абсатова, А.У. Амиров
Университет им. Сулеймана Демиреля
Каскелен, Казахстан

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы управления деятельностью студентов университетов. В современных условиях очень востребованы специалисты, обладающие как профессиональной компетентностью, так и необходимыми ноу-хау, знаниями и навыками в реальной практике и способные действовать вместе.

Авторы попытались ознакомить читателей с проблемой, используя психологическую и педагогическую научную литературу. Ученые определили, что тайм-менеджмент как контроль времени не ограничен техническими навыками, но оно основано на способности реализовывать собственные ценности, устанавливать цели и сохранять приоритеты.

В заключении, авторы исследования попытались представить свои недавно разработанные практические рекомендации для студентов, которые ориентированы на эффективное использование времени и в том числе соблюдение определенных правил.

Ключевые слова: время, учащийся, управление временем, постановка целей, самоорганизация.

Еліміздегі әлеуметтік-экономикалық өзгерістер жоғары білім беру жүйесінің көптеген даму аспектілерінің маңызды тұстарын қозғайды. Болашақ мамандардың кәсіби даярлық жүйесіне қазіргі қоғам талабы аса зор. Бүгінгі күні тәжірибелік іс-әрекетінде керекті білім, білік және дағдыларын пайдалана алатын, кәсіби құзыреттіліктерін игерген, ең

басты негізде өз іс-әрекетін белсенді ұйымдастыра алушы мамандар қажет. Сондықтан болашақ мамандардың кәсіби даярлығы жеке тұлғалық мүмкіндіктерін пайдалану арқылы, өз кәсіби іс-әрекетін нақты жоспарлауға және өзіндік уақытын басқара алу біліктілігін дамытуға бағытталуы керек.

Жоғарыда айтылғаннан біз, студенттің өз уақытын тиімді басқара алуы мен тайм-менеджмент мәселесінің өзектілігін көреміз.

Педагогикалық – психологиялық ғылыми әдебиеттерді талдаудан көретініміз, тайм-менеджмент – бұл кәсіби іс-әрекет аясында түрлі уақытты үнемдеу әдістері мен мәселелерін зерттеуге арналған, тәжірибе мен ғылымның пәнаралық бөлімі.

XX ғасырдың 60-шы жылдарының аяғында тайм-менеджмент ұйымдастыру менеджментінің дербес бағыты ретінде қалыптасқандығын айта кеткен жөн.

Уақытты ұйымдастыру мектебінің негізін қалаған А.К. Гастев өз идеясында, тұтас өнімділігі жекеден, және де «ұйымдастырушылық – еңбек бацилласы» кең тарауымен тікелей байланысты деп айтқан, ал П.М. Кержернев «Уақыт» лигасының негізін қалаған. Уақытты ұйымдастыру мектебінің шетелдік өкілдері Л.Гилберт, Ф.Тейлор, А.Файоль, П. Друкер, Б.Трейси сынды ғалымдар болып табылады /1/.

Ғалымдар «Тайм-менеджмент» алға қойылған мәселелер шешімін табу мен жеке мақсаттарға қол жеткізу үшін уақытты рационалды ұйымдастыру технологиясы екенін атап өткен /2/.

Уақытты басқару – сәттілікті қолқанат еткен басшы үшін басты біліктіліктің бірі. Міндеттер және іс-әрекеттер бағыттарының саны артқан кезде, жеке қорларын қалыпты негізде бөлу маңызды.

Уақытты басқару – тек техникалық білік қана емес, оның негізіне өз құндылықтарын сезіне алу, мақсат қою және басымдықтарды орын-орнына қою да кіреді.

Сонымен қатар, өзге де педагогикалық үдеріс секілді, «тайм-менеджмент» үдеріс реттілігінен, мақсаттар жиынтығынан, кәсіби құзыреттіліктер талаптарымен сәйкес дербес жұмысты ұйымдастыру мазмұнынан тұрады. Студенттердің уақытқа басты құндылық ретіндегі бағдары аса маңызды (тайм-менеджмент заңдылықтары, түсініктері және категориялары құндылық амалы негізінде қолданылады: А. Лакейна әдістері бойынша мақсаттылық, Франклин жоспарлау пирамидасы, Парето ұстанымы, Эйзенхауэра матрицасы) /3/.

«Тайм-менеджмент» технологиясы тәжірибеде технологиялық (педагогикалық) үдеріс, барлық педагогикалық, әдіснамалық, тұлғалық және құрал-жабдық құралдар қызметі арқылы іске асады. Тайм-менеджмент технологияларының дербес жүйелерін моделдеу керек, олар күнделікті, электронды органайзер, интернет-технологияларды, портфолио құру, дербес білім алу бағытын қолдану.

«Тайм-менеджмент» технологияларының негізгі ұстанымдары төмендегілер болып табылады: уақытқа құндылық ретіндегі бағдар, өзіндік жұмыс, дербес түрде шешім қабылдау, өзіндік тиімділігін бақылау керектігі, тиімділікке бағытталған ой, тиімділік қорларының қолжетімділігі.

Біздің зерттеу үшін М.А. Реунова моделі өте құнды болып табылады, онда «Тайм-менеджмент» педагогикалық технологиясы университет студентінің оқу іс-әрекетін өзіндік ұйымдастыру құралы ретінде алынады. Ол тайм-менеджмент технологиясын қолданудағы студент оқу іс-әрекетінің өзіндік ұйымдастырудың даму заңдылықтарын айқындауға

мүмкіндік береді /4/. Теориялық ережелерді дәлелдеу үшін, автор эксперименталды зерттеу жүргізген, оның мақсаты тайм-менеджмент, өзіндік менеджмент, майнд-менеджмент амалдарын қолдану мен студенттердің оқу іс-әрекеті тиімділігі арасындағы байланысты орнату болып табылады.

Әдебиет көздерін талдаудан көретініміз, уақытты басқару жүйесіне төмендегілер кіреді:

Мақсаткерлік (мақсат қою). Мақсат – бұл белгілі уақыт аралығында қолжеткізетін нәтижені бекіту.

Мақсатқа деңгейлеп қолжеткізу. Мысалы, сіздің мақсатыңыз – аттестация. Мақсат күрделі, оған қол жеткізу жолын бірнеше кішігірім деңгейлерге бөлу керек: ең алдымен – аттестация ерекшеліктері туралы керекті ақпаратты жинақтау (мерзімі, талаптары, шарттары); уақыт шектеулерін нақтылау; аттестациядан өтудің жеке стратегияларын құру және т.б.

Өз мүмкіндіктерін дұрыс есепке алу қажет (өз қорлары)

Уақытты жоспарлау – бұл мақсатты сәтті іске асыруға даярлық деңгейі.

Уақытты жоспарлау алға қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін қадамдарды нақтылауға, оған қанша уақыт керегін анықтауға мүмкіндік береді. Жоспарлауға сәл көп уақыт жұмсау арқылы, сіз жалпы уақыт пен жұмсалған күшті үнемдеп, орындалу мерзімін қысқартасыз.

Істерді саралау: «лезде орындау қажет» — «әлі уақыт бар». Қай істі лезде орындау қажет, ал кей әрекеттерді келесі аптаға қалдыруға болады.

Бір күн жоспары (келесі күн жоспарын қарсаңында құру қажет, ал таңертең керек жағдайда түзетулер енгізіледі).

Күнделік және электронды жазба кітаптарын рационалды түрде пайдалану. Басымдықтар орнын анықтау.

Мақсаткерліктің тиімді жүйесін Франклин ұсынған. Франклин бойынша мақсаткерлік, адам алдындағы әрбір міндет, кішігірім міндеттерге бөлінеді, ал олар өз кезегінде одан да кіші міндеттерге бөлінеді.

Бейнелі түрде біз оны көп сатылы пирамида арқылы бейнелей аламыз. Жүйе қолданысы – осы пирамида «құрылу» үдерісі.

1) Ең алдымен «пирамида негізі құрылады» ол өзге қабаттарға демеу болады, адам өз өмірлік құндылықтарын анықтайды.

2) Келесі деңгей – пирамиданың екінші қабаты құрылады. Жоғарыда құрылған тізімге сәйкес, адам қандай мақсатқа қол жеткізуі керектігін шешу қажет.

3) Пирамиданың үшінші қабаты екіншісіне сүйенеді. Негізгі жоспар құрылады: алға қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін не жасау керектігі анықталады.

4) Пирамиданың төртінші қабаты – ұзақ мерзімді (бірнеше жыл) нақты мерзімі мен нақты мақсаттары белгіленген аралық жоспар.

5) Бесінші қабат – қысқа мерзімді жоспар (бірнеше аптадан бірнеше айға дейін). Қысқа мерзімді жоспарға қарап адам өзіне сұрақ қояды: «Белгілі мақсатқа жету үшін, жақын апталар мен айларда не істеуім керек?».

6) Пирамиданың алтыншы қабаты – бір күндік жоспар. Қысқа мерзімді жоспар негізінде құрылады: кішігірім міндеттер толықтай бір күнде шешіледі, ірі міндеттер тағы бөлінеді.

Бұл жоспарлар тұрақты емес, керісінше оларды үнемі қайта қарастыру ұсынылады. Мұндай жүйе адамға қай бағытта қозғалыста екенін, және неге қол жеткізу керек екенін анықтауға мүмкіндік береді.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, бізбен студенттерге арналған тәжірибелік ұсыныстар даярланды, олар өз уақытын тиімді пайдалануға бағдарланған және төмендегідей ережелерді ұстануды қажет етеді:

-өз өмірлік басымдықтары мен құндылықтарын анықтау;

- мақсатты дұрыс қойып үйрену;

- уақытты басқару құралдарын қолдануды түсіну және үйрену;

- басымдықтарды орналастыру және жоспарлау дағдыларын дамыту;

- өз іс-әрекетін жоспарлаудың ең жақсы құралдарын анықтау және таңдау.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Козловская Т.Н. Самоорганизация времени как фактор формирования «образа будущего» студента университета: автореф. дис.... канд. пед. наук. Оренбург, 2005. – 16 с.

2. Архангельский Г.А. Тайм-драйв: Как успевать жить и работать. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2011. – 272 с.

3.Архангельский Г. Тайм-менеджмент. Полный курс. М., 2013

4. Васильченко Ю.Л., Таранченко З.В. Черныш М.В. Самоучитель по тайм-менеджменту. СПб., 2007

МРНТИ 14.37.01

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ КОМПЛЕКС «ОСНОВЫ СТРЕСС-МЕНЕДЖМЕНТА» КАК СПОСОБ ПОВЫШЕНИЯ СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ ПЕДАГОГОВ.

М.А.Абсатова, Е.С. Нуршанов

Университет имени Сулеймана Демиреля

Каскелен, Казахстан

Аннотация

В статье рассматривается проблема стрессоустойчивости педагогов образовательных учреждений.

Авторы попытались определить стресс менеджмент как комплексный подход к определению причин стресса и методов эффективного преодоления последствий их воздействия.

На основе проведенного анализа и собственного практического опыта авторами был разработан и внедрен психолого-педагогический комплекс «Основы стресс-менеджмента», включающий несколько этапов. Предложенный комплекс направлен на изучение и овладение методами управления состоянием, снятия напряженности и восстановления механизмов саморегуляции, которые помогут избавиться педагогам от текущих проблем и предотвратить их последствия.

Ключевые слова: стресс, саморегуляция, стрессоустойчивость, стресс-менеджмент.

«СТРЕСС БАСҚАРУ НЕГІЗДЕРІ» АТЫЛҒАН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КЕШЕНІН

ОҚЫТУШЫЛАРДЫҢ СТРЕССТІҢ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫНЫҢ АРТТЫРУ ӘДІСІ РЕТІНДЕ ПАЙДАЛАНУЫ.

М.А.Абсатова, Е.С. Нұршанов

Сулейман Демирел атындағы университет

Қаскелең, Қазақстан

Аннотация

Мақалада білім беру мекемелерінің мұғалімдеріне стресстік қарсылық мәселесі қарастырылады.

Авторлар стресс басқаруды кешенді тәсіл ретінде стресстің себептерімен оның қолданылу салдарын тиімді жолымен еңсеру әдістерін анықтау үшін белгілеуге тырысты.

Жасалған талдау және авторлардың өз практикалық тәжірибесі негізінде бірнеше кезеңдерден құрастырылған авторлар «Стресс басқару негіздері» атылған психологиялық-педагогикалық кешенді дамып жүзеге асырылды. Ұсынылған кешен жеке жағдайын басқару әдістерін меңгеру және игеру үшін, шиеленісті жою және өзін-өзі реттеу механизмдерін қалпына келтіру үшін бағытталған. Әрі қарай, бұл кешен оқытушыларға ағымдағы мәселелерден құтылуға көмектеседі

Түйін сөздер: стресс, өзін-өзі реттеу, стресс-қарсылық, стрессті басқару.

PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL COMPLEX "BASES OF STRESS MANAGEMENT" AS A WAY TO INCREASE THE STRESS-RESISTANCE OF TEACHERS.

Suleyman Demirel University

Kaskelen, Kazakhstan

Abstract

The article considers the teachers stress resistance problem in educational institutions.

The authors attempted to define stress management as an integrated approach to determining the causes of stress and methods for effectively overcoming the consequences of their impact.

Based on the carried out analysis and own practical experience, the authors developed and implemented the psychological and pedagogical complex "Foundations of stress management", which includes several stages. The proposed complex is aimed at studying and mastering the methods of physical state controling, relieving tension and restoring self-regulation mechanisms that will help teachers get rid of current problems and prevent their consequences.

Keywords: stress, self-regulation, stress-resistance, stress management.

В современных условиях система образования Республики Казахстан переживает активную фазу развития. Происходящие сегодня: технологическое развитие, доступность информации, активные интеграционные процессы, международное сотрудничество и различные государственные программы, послужили главными факторами, подталкивающими систему образования к бурным изменениям. Все эти факторы приводят к постоянному процессу трансформации образовательного процесса, что, в первую очередь, отражается на педагогическом составе. Общеизвестно, что педагогический состав образовательного учреждения выступает авангардом во внедрении всех

инноваций и первым встречает последствия неудачных решений в учебном процессе.

В данном исследовании мы попытались определить комплекс эффективных путей и методов по реализации стресс-менеджмента.

Проведенный анализ научной психолого-педагогической литературы по данной проблеме позволил определить содержание ключевых понятий исследования.

Необходимо отметить, что в научной литературе до сих пор нет однозначного варианта трактовки термина стресс. Больше всего популяризация понятия стресс основывается трудам Гансу Селье /1/. По Селье стресс есть неспецифический ответ организма на любое предъявленное ему требование.

Также в своей работе мы используем восприятие стресса как транзакционные процессы между человеком и внешней средой, по Р.Лазарусу /2/.

Стресс менеджмент – комплексный подход к определению причин стресса и методов эффективного преодоления последствий их воздействия.

Результатом постоянных экспериментов и многих других факторов, описанных в данной статье являются постоянные психологические нагрузки на педагогов. Важнейщим компонентом в эффективном преодолении данных нагрузок педагога является его уровень стрессоустойчивости – способность преодолевать стресс, адаптироваться к новым вызовам и решать возникающие задачи в соответствии с требованиями времени. Учитывая вышесказанное подготовка педагогов и повышение их стрессоустойчивости является важным условием сохранения психического здоровья.

Необходимо отметить, что профессия педагога является подверженной негативным воздействиям профессиональной деятельности, множество трудов зарубежных психологов и медиков активно разбирали теоретическую составляющую данного вопроса, это работы А.А. Баранова «Стрессоустойчивость. В структуре личности и деятельности учителей высокого и низкого профессионального мастерства», В.П.Жуковского, С.В.Шанина «Теоретические аспекты проблемы устойчивости к стрессу в педагогической деятельности» /3,4/.

Ученые в своих исследованиях выявили, что педагоги подвержены стрессу по следующим факторам:

1.Постоянное взаимодействие с людьми разной типологии и поведенческих особенностей. Контакты с учащимися, родителями, администрацией, журналистами, проверяющими.

2.Внедрение технологических инноваций в образовательный и управленческий процесс. /5/

3.Большой поток информации, требуемой для качественного обучения в период доступности информации. /6/

4.Административные и бюрократические обязательства.

5.Возникновение деловых и межличностных конфликтов.

В тоже время, каждый из указанных факторов формирует психологическую нагрузку на педагогов, которая может приводить к психологическим и психофизиологическим последствиям.

Далее мы попытались показать возможные последствия стресса и необходимость внедрения стресс-менеджмента.

Ученые указывают, что длительность стресса и его интенсивность напрямую коррелируют между собой в возможных последствиях стресса. Стресс нарушает стандартный ритм жизни и процессы в организме человека. Стресс имеет отсроченное во времени развитие последствий,

что может в любой момент выразиться в форме физиологического заболевания.

Анализ научной литературы показал, что основными последствиями стресса у педагогов могут быть:

1.Частые болезни, приводящие к пропускам и нарушениям учебного процесса. В первую очередь, от стресса страдают сердечно –сосудистые системы, желудочно-кишечный тракт, эндокринная система.

2.Низкая концентрация внимания. В момент активной фазы стресса, внимание человека полностью охвачено концентрацией на стрессовые ситуации, что снижает способность человека заниматься какой -либо деятельностью. (*Ухтомский А. А.* Доминанта)

3.Раздраженность и страхи. Стрессовое состояние вызывает активные спазмы мышцы, что может привести к раздраженности и возникновению панических атак. Данный факт мешает педагогу взаимодействовать с коллегами, а также способствует негативному воздействию на психофизиологическое состояние учащихся.

Вышеизложенное обосновывает внедрение методов управления состоянием, снятие напряженности и восстановления механизмов саморегуляции, которые помогут избавиться от текущих проблем и предотвратить их последствия.

Необходимо отметить, что саморегуляция – процесс восстановления согласованности между психологическим и физическим состоянием человека, описанный психотерапевтом Х.М.Алиевым (Синхрометод «Ключ» (Метод управляемой саморегуляции), утвержденный Минздравом СССР в 1987 г., Патенты РФ №1785711, №2041721). /7, 8/

Для решения данных проблем нами был разработан и внедрен на практику психолого-педагогический комплекс «Основы стресс-менеджмента», включающий следующие этапы:

Первый этап. Диагностика и разъяснение стресс факторов для педагогов. Для определения уровня стресса у педагогов предлагаются метод интервью, а также достоверные тесты на определение уровня стресса у педагогов: «Определение уровня стрессоустойчивости личности» Ю. В. Щербатых, - Тест САН (Разработан сотрудниками 1 Московского медицинского института имени И.М.Сеченова В.А. Доскиным, Н.А. Лаврентьевой, В.Б. Шараем и М.П. Мирошниковым в 1973 г.); - «Ключевой» управляемый идеомоторный тест – Алиев. Х.М.2006 ,Купирование острого стресса и антистрессовая подготовка к экстремальным ситуациям.

Главными задачами на данном этапе внедрения стресс-менеджмента являются: повысить степень осведомленности педагогов о стрессе и его последствиях, так как именно отсутствие знаний и понимание потенциальных угроз чаще всего являются причиной низкой мотивации педагогов в освоении новых знаний; оценить текущий уровень стрессового напряжения. Возможно в некоторых случаях степень стрессового состояния может превышать средние показатели по коллективу, где необходим индивидуальный подход в работе и применение дополнительных методик релаксации и психологической разгрузки; разделить педагогов на группы по степени стрессоустойчивости для дальнейшего обучения.

Второй этап. Обучение педагогов методу саморегуляции «Ключ». Описание метода «Ключ»: принципов и базовых приемов обучения; 3 стадии обучения методике; ожидаемые результаты обучения.

Третий этап. Обучение педагогов методике Синхрогимнастики. Ежедневное поддержание процессов саморегуляции на основании метода «Ключ»: особенности и инструменты методики; выполнение и результаты.

Четвертый этап. Оценка эффективности; диагностика результативности проведенных внедрений и самочувствие педагогического состава; учет в динамике.

Ниже мы попытались представить в виде таблицы описанный выше комплекс:

Таблица 1. Психолого-педагогический комплекс «Основы стресс-менеджмента»

№	Этап	Содержание	Методы, методики
1	Диагностический	Диагностика и разъяснение стресс факторов для педагогов	- метод интервью; - тесты на определение уровня стресса у педагогов: -«Определение уровня стрессоустойчивости личности» Ю. В. Щербатых, -«Методика комплексной оценки проявлений стресса» Ю. В. Щербатых; - Тест САН (Разработан сотрудниками 1 Московского медицинского института

			имени И.М.Сеченова В. А. Доскиным, Н. А. Лаврентьевой, В. Б. Шараем и М. П. Мирошниковым в 1973 г.) - «Ключевой» управляемый идеомоторный тест – Алиев. Х.М., 2006
2	Ознакомительный	Обучение педагогов методу саморегуляции «Ключ». Описание метода «Ключ» (принципы, базовые приемы)	Метод «Ключ»
3	Обучающий	Обучение педагогов методике Синхрогимнастики. Ежедневное поддержание процессов саморегуляции на основании метода	Методика Синхрогимнастики

		«Ключ» - особенности и инструменты методики - выполнение и результаты.	
4	Рефлексия	Оценка эффективности. Диагностика результативности проведенных внедрений и самочувствие педагогического состава. Учет в динамике.	Вопросно-ответная беседа

Таким образом, повышение уровня стрессоустойчивости педагогов возможно осуществлять за счет поэтапного внедрения разработанного нами психолого-педагогического комплекса «Основы стресс-менеджмента», где будут реализованы конструктивные методы саморегуляции.

Список использованных источников:

1. **Selye H., Experimental evidence supporting the conception of «adaptation energy», Am. J. Physiol. 123 (1938), 758—765., Селье Г. Стресс без дистресса. — М: Прогресс, 1979) .**

2. L Lazarus R. S., Launier R. Stress – related transactions between person and environment / L. A. Pervin, M. Lewis (Eds.), Perspectives in interactional psychology. New York: Pervin, 1978 pp. 287-327.)

3. А.А. Баранова «Стрессоустойчивость. В структуре личности и деятельности учителей высокого и низкого профессионального мастерства», 1996 г,

4. В.П.Жуковского, С.В.Шанина «Теоретические аспекты проблемы устойчивости к стрессу в педагогической деятельности», Электронный научный журнал «Пензенский психологический вестник» 2015№1 (4)

5. Thomas W. Colligan MSW & Eileen M. Higgins (2006) Workplace Stress, Journal of Workplace Behavioral Health, 21:2, 89-97, DOI: 10.1300/J490v21n02_07

6. Ae Ri Lee , Soo-Min Son, Kyung Kyu Kim, Information and communication technology overload and social networking service fatigue: A stress perspective

7. Алиев Х.М. Укрощение стресса 2011 г.

8. Алиев Х.М. Захаров В.В. Купирование острого стресса и подготовка к антистрессовая подготовка к экстремальным ситуациям , Московский психотерапевтический журнал 2006 №4.

9. Г. А. Глотова, Л. В. Карапетян Стрессоустойчивость педагога, 2000

ӘОЖ 658.513

ЗАМАНАУИ ІШКІ АУДИТ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ДАМУЫ

М.Ж. Капарова, С.А. Тлеубаева

М.Х.Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті

Тараз қ., Қазақстан

Аңдатпа

Осы мақалада қызметкерлердің қаржылық алаяқтығын зерттейтін қызметтердің жаңа бағыты - форензик қарастырылады. Бұл тақырыпты зерттеу - қаржылық тергеуді теориялық позициялардан анықтау және қаржы алаяқтықтарын және алаяқтықты соттық-тергеу жүргізу бойынша қызметтердің белгілерін жақсырақ түсінуге мүмкіндік беру болып табылады. Қазақстанда форензик ғылыми тұрғыдан аз зерттелген. Бұдан әрі талқылауды және ғылыми пікірталасты қажет етеді.

Түйін сөздер: ішкі бақылау, ішкі аудит, форензик, қаржылық тергеу, алаяқтық.

СОВРЕМЕННЫЕ СПОСОБЫ РАЗВИТИЯ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА

М.Ж. Капарова, С.А. Тлеубаева

Таразский государственный университет имени М. Х. Дулати

Тараз, Казахстан

Аннотация

В этой статье обсуждается новый вид услуг, который исследует финансовое мошенничество должностных лиц. Изучение этой темы

заключается в том, чтобы определить финансовые исследования с теоретической точки зрения и лучше понять мошеннические финансовые махинации и особенности судебного расследования мошенничества. В Казахстане форензик научно мало изучен, потому требует новых обсуждений и научных дискуссий.

Ключевые слова: внутренний контроль, внутренний аудит, форензик, финансовые расследования, мошенничество.

MODERN METHODS OF INTERNAL AUDIT DEVELOPMENT

M.Zh. Kaparova, S.A. Tleubaeva
Taraz State University in the name of M.H. Dulati
Taraz, Kazakhstan

Abstract

This article looks at the type of service that examines the financial fraud of officials. The study of this topic reveals the identification of financial research from a theoretical point of view and the specifics of the investigation of judicial fraud. In Kazakhstan, forensic is less scientifically studied. Therefore, it requires discussion and scientific discussions.

Keywords: internal control, internal audit, judicial examination, financial investigations, fraud.

Нарықтық экономикаға көшу ұйымның бақылауында жаңа ғылыми білім саласы мен тәжірибелік қызметтің пайда болуына себеп болды. Бұл – ішкі аудит. Сонымен қатар, ішкі аудит жалпы ішкі бақылау жүйесінің ажырамас бөлігі ретінде қарастырылады. Кәсіпорында ішкі аудит бухгалтерлік есепті табысты ұйымдастыруда маңызды рөл атқарады. Ол

кәсіпорында жүзеге асырылатын қызметті тәуелсіз бағалау ретінде анықталуы мүмкін.

Қазіргі уақытта аудит қызметі қатаң түрде реттеледі. Еуропалық қауымдастықтар кеңесі компаниялардың қаржылық есептілігінің құрамы мен құрылымын, сондай-ақ аудит жүргізу тәртібін анықтайтын бірқатар нұсқаулар шығарды. Сонымен қатар, нұсқауларда бухгалтер-аудиторларға қатаң талаптар қойылған.

Сонымен қатар, көптеген ғалымдардың «ішкі аудит» анықтамасына көзқарастары қарастырылған. Арнайы әдебиетте ғалымдар мен практиктердің ұстанымдары (Гуцес Э.Т., Бурцев В.В., Мельник М В, Андреев В.Д. және т.б.) ішкі аудиттің анықтамасында ерекшеленеді. Сонымен қатар, қазіргі уақытта «ішкі аудит» терминіне нақты анықтама берілмеген. Ішкі бақылаудың бірыңғай жүйесіндегі ішкі аудит орнына ғалымдардың көзқарасы екі жақты: Качановский Д.Е. - ішкі аудит «қаржылық бақылаудың ажырамас бөлігі» деп санайды, Бурцев В.В. - оны «бақылау формаларына» жатқызады, Богомолов А.М. және Голочапов Н.А. - оны «жалпы аудиттің ажырамас бөлігі» деп санайды, Додж Р. - «ішкі бақылаудың ажырамас бөлігі», Андреев В.Д. - «бақылау тәсілдерінің бірі» деп санайды /1/.

ҚР «Аудиторлық қызмет туралы» заңға сәйкес, аудиторлық стандарттарда қолданылатын терминдер мен анықтамалар тізімінде ішкі аудит шаруашылық субъектіде меншік иелерінің мүддесінде ұйымдастырылған және ішкі құжаттармен реттелетін бақылау жүйесі деп түсіндіріледі /2/. 610 «Ішкі аудит қызметінің жұмысын қарастыру» ХАС-қа сәйкес субъект ішінде қызмет атқаратын бағалау қызметін білдіреді. Сонымен қатар, ішкі аудиттің функцияларына бухгалтерлік есеп пен ішкі бақылау жүйелерінің тиімділігін зерттеу, бақылау және бағалау жатады.

Сыртқы аудитор аудиторлық пікірді білдіруге және сыртқы

аудиторлық шаралардың сипатын, мерзімін және ауқымын анықтау үшін жауапты болса да, ішкі аудиттің кейбір элементтері сыртқы аудиторға пайдалы болуы мүмкін. Сондықтан, авторлардың пікірінше, ішкі аудитті экономикалық субъектінің ішкі бақылау жүйесі ретінде қарастыру дұрысырақ. Осылайша, авторлардың пікірінше, ішкі аудит - бұл жұмыс тиімділігін арттыру, болашақ даму болжамын және ұсыныстар әзірлеу үшін қосымша резервтерді анықтау мақсатында ұйымда жүзеге асырылатын қаржылық, іскерлік және басқарушылық қызметті тәуелсіз, құзыретті бағалау жүйесі.

Қазіргі жағдайда, ішкі бақылау қызметі тұрақты экономиканы дамытудың заманауи шарттарына қойылатын талаптарға толығымен сәйкес келмейді. Күннен күнге ішкі аудиттің және ұйымның қаржы-шаруашылық қызметіне талдау жүргізудің теориясы мен тәжірибесі дамуда. Өздеріңіз білетіндей, кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметінің нәтижесі пайда табу. Кәсіпорынның пайдасын өнімдерді сатудан ғана емес, сонымен қатар кәсіпорынның басқа активтерін сатудан, операциялық емес және операциялық кірістер мен шығыстардан, сондай-ақ ішкі резервтік қорларды үнемдеуден қалыптастыруға болады.

Алдағы жылдары бизнес қарқынды бәсекелестік ортаға тап болады, мұнда білім күшке айналады және өзгеру және бейімделу мүмкіндігі маңызды рөл атқарады. Бағалар арасындағы айырмашылық азайған сайын, ұйымдар бәсекелестерден ерекшелену үшін ерекше ұсыныстар іздеулеріне тура келеді. Бұдан басқа, олар жаһандық экономикадағы бизнесті жүргізу тәуекелдерін анықтауға және оларға дайындалуға, сондай-ақ үнемі дамып келе жатқан технологияларға көбірек назар аудару керек. Бұл дамудың ортасында бола отырып, ішкі аудиторлар тәуекелдерді анықтауда, шешімдер іздестіруде және күтпеген жағдайларға дайындықта жоғарғы басшылыққа көмектесуде маңызды рөл

атқарады. Экономикалық қарым-қатынастарды дамытуға заманауи технологияларды енгізу қаржылық алаяқтық жағдайларын, материалдық және зияткерлік меншіктерінің ұрлау оқиғаларының өсуін арттырды. Ең алдымен, банк секторының ұйымдарына ықпалы тиді, бұл тек қана сандық емес, сонымен қатар сапалық интернет-технологиялар көмегімен жасалған қылмыстардың өсуін арттырды. Бұл өсіп келе жатқан үрдіс тек экономикалық және ақпараттық қауіпсіздікті ғана емес, осы саладағы тәуекелдерді талдау, болжау және азайтуды қамтамасыз ететін білікті мамандардың қызметтері үшін коммерциялық және мемлекеттік ұйымдардың нақты қажеттілігін анықтады.

Күн сайын компания өз қызметін жүзеге асыру барысында ұрлық, алаяқтық, рейдерлік шабуылдар, қызметтік міндеттерін дұрыс пайдаланбау, компьютерлік қылмыстар, компания басшылығының сеніміне теріс қарау (ақша мен мүлікті қарызға алу, банк несиелері, қызметкер жұмыс істемейтін жұмыс үшін аванс алу және т.б.), сыбайлас жемқорлық, зияткерлік меншікке қол сұғу сияқты әрекеттермен соқтығысады. Ең күрделі мәселелерді шешу ішкі аудитті ұйымдастырудың айтарлықтай талаптарын, оны жүргізу шарттарын, аудиторлар мен ұйым басшыларының өзара қарым-қатынасын, аудиторлардың жауапкершілігін айқындау арқылы айтарлықтай жеңілдетеді. Дегенмен, іс жүзінде заңның негізгі ережелерін іске асыру әртүрлі себептерге байланысты қиынға соғуда, атап айтқанда, ішкі аудиттің тиімділігі оның әдіснамалық қамтамасыз ету деңгейі, ұйымдардың қызметіндегі дағдарыс аспектілерін анықтаудың арнайы әдістерінің болуы, жоспарлау, ішкі аудиттің нәтижелерін жоспарлау, жүзеге асыру және беру кезеңінде аудиторлардың іс-әрекеттерінің нормативтік актілері.

Бұдан басқа, ішкі аудит әрбір процестің және өндіріске қатысатын

әрбір бөлімнің шығындарының көлемін бақылауды қамтамасыз етеді. Ішкі аудиттің басты міндеті - барлық деңгейдегі мемлекеттік органдардың экономикалық қызметінің барлық түрлерінің тиімділігін қамтамасыз ету, сондай-ақ ұйымның және оның иелерінің заңды мүдделерін қорғау. Осылайшы бір-бірте біздің өмірімізге «форензик» ұғымы енеді. Ол тергеу жүргізуге және клиенттерге алаяқтық фактілерін және себептерін анықтауға, сондай-ақ ірі халықаралық алаяқтыққа дейін компанияның ұрланған активтерін іздеуге көмектеседі.

Ішкі қаржы тергеу жүйесінің теориясы мен тәжірибесі оны ұйым иелерінің және менеджерлерінің мүдделерінде ұйымдастырылған және ішкі құжаттармен реттелетін басқару жүйесі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Ғалымдар өз жұмыстарында ұсынатын бақылаудың жіктелуіне арналған анықтамалар мен критерийлердің алуан түрін ескере отырып, біз өз зерттеуімізде «форензик» санатына негіздейміз. Бұл - компанияның мақсаттарына қол жеткізуге жеткілікті сенімділікті қамтамасыз ету үшін клиенттердің ұйымдастырған және жүзеге асыратын процесі: қаржылық есептіліктің сенімділігіне сенімділік; ресурстарды ұтымды пайдалану; активтерді сақтау; тәуекелдерді басқару; алаяқтықтың алдын-алу.

Көптеген мемлекеттерде де, Ресей заңнамасында да «қаржылық тергеу» ұғымын анықтайтын нормалар жоқ. Дегенмен, Ресей Федерациясының Үкіметі жанындағы Қаржы Академиясының «Салық полициясы» кафедрасының доценті Н.Пименовтың ғылыми анықтамасымен келісуге болады: «Қаржылық тергеу процедуралық қызмет ретінде шаруашылық субъектілерінің қаржы ресурстарын қалыптастыру, бөлу, қайта бөлу және пайдалануды қолдауға байланысты жасалған бұзушылықтардың маңызды және тиісті мән-жайларын жинау, біріктіру, терең қарау, қатынастар /3/.

«Форензик» термині латын тілінің «foren» - «форум алдында сөз сөйлеу» сөзінен шыққан, яғни сот алдында сөз сөйлеуді білдіреді. Соттық дебаттар - Ежелгі Римдегі сүйікті жанрлардың бірі болды, атап айтқанда, бұл Цицеронның жұмыстары арқылы белгілі. Б.з.д. 50-ші жылдардың ортасынан бастап Цицерон құқықтану теориясы мен шешендік теориясымен айналысқан: «Мемлекет туралы», «Шешен туралы», «Заңдар туралы» /4/.

Орыс тіліне бұл сөз ағылшын тілінен келген. «Forensics» термині «forensic science» сөзінің қысқартылғаны, сөзбе-сөз «соттық ғылым», яғни дәлелдемелерді зерттеу ғылымы. Сондай-ақ, forensic сөзі сын есім ретінде соттық немесе қылмыстық іс сараптамасын және де зат есім forensic expert - аталмыш салада жұмыс істейтін сарапшыларды білдіреді. Бұл мамандар қылмыстық сот төрелігі мен криминалистикаға негізінен дәлелдемелерді зерттеу және бағалау үшін сарапшылар ретінде қатысады.

Қаржылық құқық бұзушылықтар мен экономикалық қылмыстардың біліктілік белгілерін кеңейте отырып, қылмыстық процесте прокурорлық және қорғаныс тараптарының дәлелдемелерін, сондай-ақ олардың әрекеті қылмыс, әкімшілік құқық бұзушылық болып табыла ма, жоқ па екендігін анықтау үшін олардың құзыреттілігі ұстанымдарын тергеуге және бағалауға қабілетті мамандар қажет.

Әр түрлі себептермен коммерциялық ұйымдар тек қана төтенше жағдайларда құқық қорғау органдарынан алаяқтықпен байланысты мәселелерді шешуге көмек сұрайды және бұл мәселені әрдайым сотқа дейін жеткізу де қажет емес. Бизнес қауымдастығы осындай шетін мәселелерді өз бетімен, кейде ішкі қауіпсіздік мамандарының көмегін пайдаланып шешіп көреді, ал егер ондай мамандар жоқ болса, немесе олардың біліктілігі жеткіліксіз болса, онда олар көмекке тиісті компанияларға жүгінеді.

Жоғарыда айтылғандай, сот мәжілісі бір сәтте пайда болмады, дүниежүзілік экономиканың тарихи дамуының және басқарудың нарықтық механизмін қалыптастырудың салдары ретінде пайда болды. Қаржылық есептіліктің мәнін неғұрлым толық ашып көрсету үшін зерттеу тарихи туындаудың шығу тегі мен алғышарттарын, сондай-ақ даму жолдарын және қалыптасудың әр кезеңінде бірқатар маңызды ерекшеліктерді қарастырды.

Форензик кызметтерін көрсететін ең үлкен нарықтарына Ұлыбритания және АҚШ сияқты елдер кіреді. XXI ғасырға дейін, 30 жылдан астам уақыт бұрын АҚШ, Ұлыбритания және басқа елдерде форензик кеңесшілері пайда болды.

Форензик саласындағы халықаралық мамандар желісі бар, онда 29 елде бірнеше мыңнан астам қызметкер жұмыс істейді. Бұл парақорлық пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұруға бағытталған заңдардың сақталуы мен тергеуінің саны едәуір артқан жерлерде орын алады.

Ресейде және ТМД-дағы басқа елдерде форензик нарығы (дәлірек айтқанда, қаржылық теріс қылықты тергеу және алаяқтықты тексеру бойынша қызметтер) енді дами бастады. Форензик қаржылық алаяқтық пен алаяқтықты тергеу үшін тергеу жүргізудің және клиенттердің алаяқтық фактілер мен себептерін анықтауға, сондай-ақ ұрланған активтерді іздестіруге көмектесетін кешенді әдіснаманы пайдаланады. Форензиктің ТМД елдерінде кішігірім қателіктерден және компания активтерінің ірі масштабты алаяқтықтан ұрлануынан тергеу тәжірибесі бар, акционерлерден, басқармадан, қадағалаушы кеңестің мүшелерінен, сондай-ақ ішкі және сыртқы аудиторлардан туындайтын алаяқтық туралы күдікпен тергеу жүргізіледі.

Бухгалтерлерден, аудиторлардан, қаржылық тергеушілерден, ақпараттық технологиялар мамандарынан құралған топ тұтынушыларға

қажетті дәлелдерді жинауға, сұхбат жүргізуге және барлық табылған фактілер туралы егжей-тегжейлі есеп дайындауға көмектеседі. Олар құпиялылық, заңдылық және этикалық стандарттар талаптарына жауап береді сондай-ақ компания беделінің тәуекелдерін ескереді.

Қаржылық тергеуді жүргізу процесі форензикке өтінім түскеннен кейін басталады. 1-суретте қаржылық тергеу жүргізудің (форензиктің) қарапайым схемасы көрсетілген:

Қызмет көрсету туралы шарт жасасу

⇩

Экономикалық бірліктен қажетті ақпаратты жинау

⇩

Құжаттама құрастыру

⇩

Істі клиентке тапсыру (тапсырыс беруші)

1-сурет. Форензик шаралары ретінің сызбасы

Әлемдік практика шолуларында кейбір зерттеушілер оларды заңгерлерге, біреулері forensic expert аудиторларға жақынырақ деп санайды. Біздің ойымызша шындық ортасында, дәлірек айтқанда, заңгер де, аудитор да бір деңгейде forensic expert. Сонымен қатар, forensic expert бухгалтерлік есеп пен юриспруденцияда ғана емес, сонымен қатар экономиканың көптеген секторларында терең білімге ие болу керек, оларда орын алатын бизнес-процестерді түсінуі керек.

Сондай-ақ, киберқылмыскерлер санының артуымен сарапшылардың IT-технологиялар саласындағы терең білімдерін зерттеуге тарту қажет болды. Нәтижесінде, қаржылық алаяқтық жағдайларды тергеу барысында

data forensic жеке бағыты анықталды. Сот практикасы сот және юриспруденция қиылысында, бірақ заң қызметтеріне қарағанда, экономика мен бухгалтерлік есепке жақынырақ. Егер форензик мамандар фактілер ұсынса және заңгерлер осы фактілерге негізделген қорытынды жасаиды.

Форензиктің 2008 жылға дейінгі дамуын ТМД елдерінде дамудың бірінші кезеңіне жатқызуға болады. 2008 жылдың дағдарысынан кейін бизнес-қауымдастық ақшаны мұқият санай бастады және алаяқтықты сөзсіз төлем ретінде қабылдауды доғарды. Енді басқарушы немесе іскери серіктестер ұрлап жатса, ол басқарылатын шығындар түрлерінің бірі ретінде қабылданады және азайтылуы мүмкін.

Нәтижесінде екі міндет пайда болды: қызметкерден өздеріне қиындықтар туғызбастан, қалай құтылуға болады және алаяқтықтың салдарынан жоғалған нәрсені қалай қалпына келтіруге болады. Осы проблемаларды шешу еңбек, қылмыстық, азаматтық, корпоративтік құқық және талдамалық есептің процедуралық нормаларын білуді талап етеді.

Форензик ТМД елдерінде тек қана алаяқтық мәселелеріне маманданған. Корпоративтік алаяқтық, тергеу және активтерді қалпына келтіру тәжірибесі басқа көптеген заң фирмаларында бар. Ерекшелік мынада: егер кәсіби заң фирмасы заңгерлік емес, бірақ сонымен тығыз байланысты қызметтерді ұсыну үшін бухгалтерлерді, инженерлерді және басқа мамандарды тартса, бұл – форензик. Егер заң фирмасында мұндай мамандар жоқ болса, алаяқтыққа қарсы тұру саласындағы заң қызметтері туралы айтылады. Форензик дағдыларды қажет ететін кейбір жобалар заңды және қаржылық құрамдас бөліктерге бөлінуі мүмкін, сондықтан жиі жақсы форензиктер әмбебап мамандар болып табылады, олар заңды және қаржылық мәселелерге бағдарланған.

Мұндай қаржылық зерттеулердің мақсаттары әдетте:

- қылмыс немесе оқиға орын алғанын дәлелдеу;
- оқиғаға қатысты оқиғаларды қалпына келтіру;
- қылмыскерлерді анықтау;
- қылмыскерлердің қатысуы мен жауапкершілігінің дәлелі;
- қылмыскерлер тарапынан жалған ниеттердің болуын дәлелдеу.

Батыста және көптеген ресейлік компанияларда акционерлер үшін ең маңызды мәселе – басшылыққа деген сенімге тікелей байланысты, компанияның құны. Алаяқтық фактілері осы сенімге нұқсан келтіреді. Бұған батыстағы компаниялардағы дау-дамайлар дәлел. Ресейде компанияға қарсы қызметкерлердің алаяқтық және ұрлық фактілері сирек қоғам игілігіне айналады. Олар анықталған жағдайда көптеген басшылар қылмыскерді «тыныш» жұмыстан шығырады және істі құзыретті органдарға бермеуді қалайды, өйткені корпоративтік алаяқтықтың ең жиі кездесетін фактілері - пара беру және инсайдерлік ақпаратты сату – оны дәлелдеу қиын. Көптеген алаяқтар өздерін жазасыз сезінеді. Алайда заңнама жетілдірілуде.

Активтерді заңсыз иемдену әрқашан да экономикалық қылмыстың ең көп таралған түрі болды. Сонымен қатар, парақорлық пен жемқорлыққа қатысты статистика тікелей қарама-қарсы. Парақорлық пен сыбайлас жемқорлық әлі де ресейлік компаниялар үшін күрделі мәселе болып отыр. Мысалы, ресейлік респонденттердің 58% парақорлық пен жемқорлықпен бетпе-бет кездескенін мойындады,ал бұл көрсеткіш бүкіл әлемде 27% көрсетіп отыр. Демек, бұл көрсеткіш орташа әлемдік көрсеткіштен екі есе көп және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте ресейлік үкімет пен бизнестің алдына қандай күрделі міндет қойылғанын көрсетеді.

Бүкіләлемдік экономикалық қылмысқа қарсы зерттеудің деректері бойынша алаяқтықтың көптеген категориялары бойынша Ресей үшін статистика бүкіл әлем бойынша деректерге ұқсас. Мысалы, алаяқтықтың ең көп тараған түрі - мүлікті (активтерді) заңсыз иелену - 69%.

2014 жылы Ресейде және бүкіл әлемде алаяқтықтың жиі кездесетін түрі кибер-шабуылдар болды - 25% және 24%, және қаржы есептілігін бұрмалау (бухгалтерлік деректерді манипуляциялау) - тиісінше 25% және 22%. Осы түрдегі қылмыстың айтарлықтай өсуі шығындарды қысқарту нәтижесінде пайда болған басқару жүйесіндегі сәтсіздіктермен түсіндіріледі /4/.

PricewaterhouseCoopers (PwC) «Дүниежүзілік экономикалық қылмыс бойынша шолу» (TheGlobalEconomicCrimeSurvey) трансұлттық аудиторлық компаниясының зерттеуіне сәйкес, 2011 жылы «есептік мәліметтерді манипуляциялау» индикаторы әлемде де, Ресейде де экономикалық қылмыстардың жалпы құрылымында үшінші орынды иеленді. Ал Ресей Федерациясы туралы деректер осы бағыттағы әлемдік үрдіске: әлемде - 24% -ға және Ресей Федерациясына - 23%. Бұған компанияның брендіне келетін зиян жатады; тұтынушының, нарықтың және акционердің сенімін жоғалту немесе төмендету; компанияның іскери серіктестермен және реттеуші органдармен қарым-қатынасына келтірілген залал; команданың моральдық-психологиялық ахуалының нашарлауы, бұл қызметкерлердің жоғары айналымы мен еңбек өнімділігінің төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Экономикалық қылмыстың теріс әсерін команданың моральдық-психологиялық климатына жағымсыз әсер етуі бизнес ашықтығын арттырудың жалпы үрдісімен және бизнес қауымдастықтың сыбайлас жемқорлық көріністеріне төзбеушілігімен байланысты болуы мүмкін, себебі компания заңсыз әрекеттерге қатаң және төзбеушілікпен қарау

қызметкерлерге моральдық хабарлама жасайды. Төменде экономикалық қылмыстар олардың қызметінің келесі аспектілеріне теріс әсер етеді деген респонденттердің пайызы көрсетілген.

Алаяқтықтан қаржылық емес шығындар сандық бағалау қиынға соққанымен, олар бизнес үшін елеулі ысырап әкелуі мүмкін. Ресейдегі респонденттердің 31% -ы және дүние жүзінің 27% -ы экономикалық қылмыстардың өз қызметкерлері арасында моральдық ахуалға теріс әсерін тигізгенін айтады.

2014 жылы компаниялардың 16%-ы экономикалық қылмыстардың құрбандары болғанын хабарлады, бұл тікелей қаржылық шығындар 1 млн. АҚШ долларынан асты, бұл әлемдік көрсеткіштен (12%) айтарлықтай жоғары. Бұл алаяқтықтан келтірілген залал әлі де жоғары деңгейде екенін көрсетеді. Сонымен бірге біз өте жоғары шығындарға (100 миллион доллардан асатын) ұшыраған жағдайлардың жиі кездесетінін көреміз. Респонденттердің тек 3% -ы 2014 жылы осындай үлкен шығындарға тап болғанына қарамастан, бұл көрсеткіш бүкіл әлем бойынша көрсеткіштен (2%) қарағанда Ресейде бұрынғысынша жоғары.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. М.Крапивин. О мошенничестве, форензике и разрешении… // Сайт российской юридической фирмы, специализирующейся на форензике www.abouzovkrapivin.com

2. «Аудиторлық қызмет туралы» Қазақстан Республикасы 1998 жылғы 20 қарашадағы № 304-I Заңы. (2018.01.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)

3. Н.А.Пименов. Финансовые расследования: основные подходы // Вестник Финансовой академии.- 2003. - №1 (25). Москва, «Финансы и статистика». – С.24-31.

4. Марк Туллий Цицерон / ru.wikiquote.org/wiki/

5. Всемирный обзор экономических преступлений - 2014 / http://www.pwc.ru/

МРНТИ 33.332.02

АЙМАҚТЫҚ ДАМУДЫҢ НЕГІЗГІ БАСЫМ БАҒЫТТАРЫ,

Сырлыбаева Н., Тлеубердиева С.С.

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Астана қаласы, Қазақстан

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының аймақтық экономикасын мемлекеттік реттеу мен аймақтық саясаттың басым бағыттарын зерттелуі және айқындауы қарастырылған.

Түйін сөздер: аймақтық экономика, аймақтық саясат, басым бағыттары

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

Сырлыбаева Н., Тлеубердиева С.С.

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Астана, Казахстан

Резюме

В статье рассмотрены исследования и выявления приоритетных направлений государственного регулирования региональной экономики и региональной политики.

Ключевые слова: региональная экономика, региональная политика, приоритетные направления

MAIN DIRECTIONS OF REGIONAL DEVELOPMENT

Syrlybaeva N., Tleuberdieva S.S.

Eurasian National University in the name of L.N. Gumilev

Astana, Kazakhstan

Abstract

The article deals with the research and identification of priority directions of state regulation of regional economy and regional policy.

Keywords: regional economy, regional policy, priority areas.

Аймақтық саясат, еліміздің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуына арналған стратегиялық мақсаттар мен тапсырмаларға жету үшін өмір сүру қызметі және шаруашылықтанудың территориялдық факторларын тиімді пайдалануға бағытталған мемлекеттік жалпы саясаттың құрамдас бөлігі болып табылады.

Қазақстан Республикасындағы аймақтық саясаттың мақсаты – территориялдық өзін-өзі басқаруды дамыту қағидаларын құру және рационалды территориялдық еңбек бөлінісі негізінде әр аймақтың ресурстық өндірістік потенциалын тиімді пайдалану және халықтың өмір сүру қызметтері үшін сәйкес тең мүмкіндіктерін құруда болып табылады[1].

Аймақтық саясаттың мақсатына жету үшін төмендегідей тапсырмаларды шешуді талап етеді:

Бірінші кезеңде аймақтық саясатты жасау мен жүзеге асыру үшін алғы шарттарды құру болжанды. Оларға келесілер жатады:

- аймақтардың сәйкестілік шаруашылықтың даму қызметін қамтамасыз ететін саяси, экономикалық, экологиялық және құқықтық сипаттағы кешенді шүараларды құру;
- мемлекеттің макроэкономикалық саясатының жалпы стратегиялық ережелеріне сәйкес территориялдық артықшылықтарын анықтау;
- Қазақстан Республикасының барлық территориясында экономикалық белсенділікті мемлекеттік ынталандырумен жеке аймақтарды селективті мемлекеттік қолдаудың келісімі;

Екінші кезеңде еліміздің экономикалық дамудың жалпы стратегиясы шегінде аймақтық дамудың алғашқы кезектегі тапсырмаларын жүзеге асыру болжанды. Яғни:

- Институционалды және нарықтық инфрокұрылымның, аймақтық және жалпы республикалық еңбек, капитал және тауар нарықтарының құрылуы және дамуы;
- Артта қалған ауылдарды көркейту үшін материалдық негіз құру.

Республикамыздың экономикасын өсіру және көркейту жағдайында көптеген тапсырмаларды шешу үшін мүмкіндіктер пайда болды. Оларға жататындар:

- аймақаралық инфрақұрылымды құру және өндірістің территориалды ұйымын жетілдіру , экономиканың тиімді кеңістік құрылымын қалаптастыру;
- территорияның ғылыми-техникалық және табиғи ресурстарын тиімді пайдалану, экология-экономикалық теңдікті сақтау өндірістік кешеннің ресурстық-мақсатты тепе-теңдігін қамтамасыз ету;
- нашар дамыған аймақтардағы әлеуметтік сфера және экономиканың депрессивті жағдайын басиан кешіруден сақтану, аймақтар бойынша халықтың өмір саласын және деңгейіндегі әртүрлікті түзету.

Аймақтық саясаттың мақсаты мен тапсымаларына сәйкес оның төмендегідей негізгі бағыттары бөлінеді:

- құрылымдық өнеркәсіптік және инвестициондық саясатқа сәйкес кәсіпорын санауышы бойынша жұмыстар ұйымдастыру, аймақтағы кәсіпорын мен өндіріс үшін беделді қажетті селективті көмек көрсету;
- аймақтық экспоррық потенциалын көбейту, сыртқы және ішкі нарықта сұранысқа ие өнім шығаруды көбейтуді қолдау;
- өнекәсіптің базалық саласындағы ірі кәсіпорындарда өндірістік қызметті көркейту және капитал концентрациялау мақсатында технлогиялық өзара байланысты өндірістің жаңа ұйымдастырушылық құрылымын құру;
- жергілікті рыноктарда тауар және қызмет ұсынысын көтеру, халықтың жұмысбастылығын сақтау және жаңа жұмыс орындарын ашу

мақсатында жеке меншік кәсіпкерлікті, әсіресе шағын және орта бизнестідамытуды қолдау;

- материалдық өндіріс және аймақтық инфроқұрылым сферасына тікелей шетел инвестициясын қоса инвесторларды тарту үшін қолайлы жағдайлар жасау;

- бюджеттен тыс көздерді, институционалдық инвесторлар жүйесін, ацмақтың қаржылық ресурсын қалыптастыру;

- табиғаттың ландшавты және әртүрлігін, генетикалық қорларын сақтау.

Мемлекеттің аймақтық саясаты әр типтегі аймақ ерекшеліктерін қосқанда, олардың потенциалын біршама толық ашу мақсатында дифференциалды жүзеге асырылады (34).

Республикалық аймақтық артықшылықтарды анықтау үшін жалпы қабылданған типология қолданылады, жаңа салықтық және бюджеттік саясат құрылу позициясына байланысты аймақтарды 3 топқа бөледі:

Бірінші топ – кірістің орташа республикалық деңгейін көтеретін кірістері бар аймақтар (Ақмола, Ақтөбе, Шығыс-Қазақстан, Қарағанды, Маңғыстау, Павлодар облыстары және Алматы қаласы). Бұл аймақтарда біршама жоғары салық қойылымы бекітілуі керек.

Екінші топ – кірістің орташа республикалық деңгейіне жақын аймақтар (Атырау, Қостанай, Солтүстік Қазақстан, Батыс Қазақстан облыстары), бұларға салық қойылымының орташа деңгейі ұсынылады.

Үшінші топ – орташа кірістің ең төмен деңгейін көрсететін аймақтар (Жамбыл, Қызылорда, Оңтүстік Қазақстан облыстары).

Көрсетілген типологияға сәйкес республиканың территориалдық даму артықшылықтары санына бірінші және екінші топтағы аймақтар

кіреді. Территориясында негізгі экономикалық және өнеркәсіптік потенциалы бар лидер аймақты, яғни даму деңгейі жоғары аймақтарға республикамыздың экономикасының дағдарыстан шығуы бойынша және оның келешекте өсуіне үлкен үміт қойылды.

Үшінші топтың аймақтары – аутсайдер деп айтылатын, әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі төмен артта қалған облыстарға мемлекеттік қолдау көрсету қажеттілігі шартында көңіл аудару керек.

Бұл типология қаржылық қаражаттарды аймақаралық қайта бөлу қажеттілігі сақталған кезде аймақтық саясатты жүзеге асыру бірінші, екінші кезеңдерде актуалды болады. Аймақтық саясатты жүзеге асыру шаралары бойынша аймақтардың топ құрамы ылғи ауысып тұрады[2].

Нарықтық процесстерді жүзеге асыру механизмдерін нақтылау және ішкі аймақтық артықшылықтарды бөлу мақсатында аймақтарды мамандандыру (специализациялау) қағидасы бойынша типология қолданылады, соған сәйкес аймақ төрт топқа бөлінеді:

Бірінші топ – стратегиялық сипаттары минералды ресурстарының керемет қорларын иеленетін және ғылымиһөндірістік потенциалының интенсивті дамуының жеткілікті жоғары көрсеткіштермен республика экономикасын тездетілген темппен енгізу қабілеті, бірақ ауылдардың экономикалық-әлеуметтік артта қалуы, оның көп бөлігі экологиялық жағдайы нашар болуы көрсетілген аймақтар. Бұл аймақ топтары үшін беделді болып төмендегідей проблемалар жатады:

- минералдық шикізат және көмірсутек шикізаттарын кешенді өңдеу мен қазудың жаңа технологияларын енгізу базасы негізінде стратегиялық шикізат түрлеріне бой жерлерді интенсивті иелену

(көмірсутек, хромит, калий тұзы, алтын, күміс, мыс, нырыш, фосфат, никель, борот, кобальт және тағы басқа);

- отандық және шетелдік инвесторлар үшін қолайлы инвестициялық климатты анықтайтын және әлемдік стандартқа жауап беретін жоғары дамыған өндірістік, әлеуметтік және нарықтық инырокұрылымдарды құру (қонақ үйлерді салу құрылысы, офис мекемесі, аэропорт, халықаралық порттар, байланыс торабы, көлік және темір жол көлігі торабы, сыртқы халықаралық нарыққа шығуын қамтамасыз ете алады).

Екінші топ – негізінен қаржылық ресурстармен өзін- өзі қамтылған жоғары технологиялық ғылыми көлемді өндіріс құру үшін жеткілікті қолайлы экономикалық жағдайларымен, ауыр индустрия саласының нақты көрсетілген мамандануымен жоғары ғылыми-өндірістік потенциалы бар аймақтар жатады.

Бұл аймақтардың экономикасын реформалаудың артықшылықты бағыттары болып төмендегілер көрсетіледі:

- шетел инвестицияларын тарту жолымен экспорттық потенциалды қалыптастыру және мехника-технологиялық үзіліс базасы ретінде ірі өндірістік потенциалы бар келешекте құрылымдық реконструкциялау;
- жаңа ғылыми көлемді өнімдер шығаруды ұйымдастыру, жаңа технологиялар базасында құрал-жабдықтар мен машиналар, электроника құралы, ақпараттану, автомобиль құрылысы, жаңа материалдар, лазер технологиясын дамыту, шетел технологиясын және қаржыландырудың сыртқы көздерін пайдалана отырып құрал-жабдық және автоматтандырылған басқару жүйесін шығару;

- экономикалық қайта қалыптасу темпін анықтайтын нарықтық инфроқұрылымды дамытуды тездету;

- өздерінің өндірісін көтерілуін және жақсаруын қамтамасыз ететін өнеркәсіптің юасты салаларының ірі кәсіпорындармен басқарудың жаңа ұйымдастырушылық формасын құру, шетелдік консалтингалық фирмалар мен мамандарды тарту; өндірістік және әлеуметтік инфроқұрылымның территориялдық ұйымдастырудың рационалды деңгейін қалыптастыру; тұтынушы нарығын баланстау бойынша материалдық база құру.

Үшінші топ – еліміздің сатушылық қорын құруда басты орында алатын агроөнеркәсіптік кешенді аймақтар. Олардың әлеуметтік-экономикалық дамуының артықшылықты бағыттары болып келесілер жатады:

- жеке меншіктің әртүрлі формаларының дамуын, ауыл шаруашылық өндірісін реформалау бойынша курстарды жалғастыру;

- ауыл шаруашылық өнімдерін өндіруге тиімді мамандықтанудың жүзеге асырылуы;

- ауыл шаруашылық өнімінің жоғары сапалығымен және экспорттың өсуін қамтамасыз ететін өндірістік процесстерде жаңа технология мен техникаларды енгізу және пайдалану;

- аймақтық агроөнеркәсіпті кешеннің әртүрлі қызмет сферасын дамыту диспропорциясын бастан кешіру;

- республиканың тұрақты сауда кешенінқұру мақсатында айылшаруашылық шикізаттарды өндіру және қазіргі индустрияны сақтау бойынша кішігірім кәсіпорындардың кең байланысын ұйымдастыру.

- Тұтыну рыногын балансталған түрде дамыту мақсатында, тұтыну заттарын өндіретін ауыл шаруашылығының және өнеркәсіп

салаларының материалдық-техникалық базасын қатайтуда, өндірістік және әлеуметтік инфроқұрылымын міндетті түрде құру.

Бұл топтың еңбек шығындары бар аймақтар үшін ауыл шаруашылық шикізатын өңдеу бойынша біршама кәсіпорын қатарында, халақтың жұмысбастылық проблемаларын жеңілдету және жаңа жұмыс орындарын ашу мақсатында шағын және орта бизнесті дамыту керек[3].

Төртінші топ – экстремалды климаттық, әлеуметтік-экономикалық және техника-технологиялық жағдайдағы, шаруашылықтың рационалды емес салалық құрылымы бар депрессивті аймақтар, сонымен қатар экологиялық дағдарыстаға аудандар жатады. Бұл аймақтарда жинақталған шаруашылық байланыстарының бұзылуы және экономикалық және әлеуметтік дағдарыс критикалық жағдайға әкелуі мүмкін аймақтар, бұлар өздерінің күштерімен бұл проблемадан шыға алмайды. Бұл үшін мемлекеттік реттеудің нақты шаралары қажет.

Бұл топтағы аймақтарға артықшылықты жағдайлары болып төмендегі проблемалар аталады:

- экологиялық дағдарысты тереңдету процесін алдын-алу:
- жекеленген ауылдық аймақтардағы ауыл шаруашылық шикізаты бар өнеркәсіптік қайта өндеу бойынша бірінші топтағы звеноларды құру, осынла тұратын халықтардың дәстүрі мен тәжірибесі және жергілікті ресурстарды пайдалануды қосканда шаруашылық кешенін түр-тамырымен реконструкциялау;
- Осы аймақтарда тұратын халықтардың өмір сүру сапасын және деңгейін көтеру үшін материалдық негіз құру жөнінде нақты шаралар қабылдау;
- Қоршаған табиғи ортасы адамдардың денсаулығына өте қауіпті ауылдық аймақтардағы, кіші және орташа қалалардың және басқа

тұрғылықты жерлердің тұрғындары республикамыздың басқа аймақтарына орын ауыстырғысы келетінін халықтар үшін қажет жағдайлар жасауы тиісті;

- Шетелдік техникалық және гуманитарлық көмектерді тарту және оларды тиімді пайдалану болып табылады.

Қорытындылай келе, аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуына мемлекеттің реттеуші әсері инititутционалды құрылымдарды жүргізу, сыртқы экономикалық саясат, жалпы мекроэкономикалық (бюджеттік, салықтық, акшалай-нешелік), әлеуметтік, экономикалық, құрылымдық-инвестициалық саясаттарды жүзеге асыру және шаруашылық субьектілері мен халықтың өмірлік қызметі құқықтық регламентация жүесі арқылы жүзеге асырылады. Оларды шығаруда және тәжірибелік түрде орындалуы кезінде жүзеге асырылатын шараларды интеграционды аймақтық тиімділікті ескере отырып, олардың территориалық кешенді әлеуметтік-экономикалық дамыту мүдделеріне сәйкес ескерілуі қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Кусаинов Х.Х., Әжмұрат Н.Т. Аймақтық экономика және басқару: Оқу құралы. ХХ.Кусаинов, Н.Т.Әжмұрат. - Алматы: Бастау баспасы, - 2013. - 216 бет.

2. Балқияұлы Н. Қазақстан экономикасын басқару негіздері – Оқу-әдістемелік құралы – Алматы: ҚазККА, 2010. – 158 бет.

3. Бибатырова І.А.,Кекілов Б.Ж. Ұлттық экономиканы мемлекеттік реттеу. Оқу құралы., 57-59 бет

4. Гаврилов А.И. Региональная экономика и управление: Учеб. пособие для вузов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. — 239 с.

МРНТИ 06.75.10

РИСКИ В МАЛОМ И СРЕДНЕМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ

У.А.Баяхметов

Казахский Университет Экономики, Финансов и Международной торговли

Астана, Казахстан

Аннотация

Анализ и оценка рисков строительства и проектных организации специфичный вид деятельности, так как здесь должны учитываться многие факторы функционирования отрасли. Поэтому при проведении исследования мы изучили особенности предприятии данной индустрии. Предпринимательство связано с неясностью в сфере экономической конъюнктуры, которая напрямую зависит от непостоянства спроса - предложений на деньги, товары, факторы производства. Возникновение предпринимательского риска — это, в своем роде плата за экономическую свободу данную предпринимателям. По мере усовершенствования рыночных взаимоотношений в нашей стране, будут возрастать неопределенность и риск. Вследствие чего, искоренить неопределенность в сфере предпринимательства будет очень сложно, ибо неопределенность это элемент объективной деятельности. Каким же образом можно выявить предпринимательский риск? Для начала, без осознания причины и сущности риска невозможно предоставить подходящие указания по его анализу и учету в деятельности предпринимательства.

Ключевые слова: риск, предпринимательство, малый и средний бизнес, строительство, оценка и управление рисками.

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТЕГІ ТӘУЕКЕЛДЕР

У.А.Баяхметов

Қазақ Экономика, Қаржы және Халықаралық Сауда Университеті

Астана қ., Қазақстан

Аңдатпа

Кез-келген кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру кезінде кәсіпкерлер міндетті түрде тәуекелдерге барады. Себебі, жалпы экономиканы басқарудың барлық деңгейінде белгілі-бір шешімдерді қабылдау процесі соңғы нәтижелердің белгісізділік жағдайында іске асырылатыны белгілі. Соған байланысты кәсіпкерлік қызметтің кез-келген түрін жүзеге асыру әртүрлі тәуекелдермен тығыз байланысты деп айта аламыз. Экономикалық тұрғыдан алып қарағанда тәуекел – бұл «жоғалту қауіпі», «жоғалту ықтималдылығы» деп түсіндіріледі. Сондықтан да күнделікті өмірде тәуекелді әртүрлі материалдық және моралдық шығындардың пайда болуына әкелетін кейбір қолайсыз жағдайлардың пайда болу ықтималдылығы деп қарастыруға болады. Кәсіпкерлік қызметті жүргізу кезінде оған қатысушы барлық тұлғалар көптеген объективті және субъективті себептерге байланысты әртүрлі тәуекелдерге барады. Кәсіпкерлік тәуекел – жоспарланған немесе күтілген ол нәтижені алмау ықтималдылығы болып табылады.

Түйін сөздер: тәуекел, кәсіпкерлік, шағын және орта бизнес, құрылыс, тәуекелдерді бағалау және басқару.

CORPORATE AND BUSINESS ENTERPRISE STRATEGY

V.L.Moshkevich

Kazakh University of Economics, Finance and International Trade

Astana, Kazakhstan

Abstract

Analysis and assessment of the risks of construction and design organizations is a specific type of activity, since many factors of the functioning of the industry must be taken into account here. Therefore, during the study, we studied the features of the enterprise of this industry. Entrepreneurship is connected with the ambiguity in the economic conjuncture, which directly depends on the volatility of demand - offers for money, goods, factors of production. The emergence of entrepreneurial risk is, in its way, a payment for economic freedom given to entrepreneurs. As the market relations in our country improve, uncertainty and risk will increase. As a result, it will be very difficult to eradicate the uncertainty in the field of entrepreneurship, because uncertainty is an element of objective activity. How can you identify an entrepreneurial risk? To begin with, without realizing the cause and essence of risk, it is impossible to provide suitable guidance for its analysis and accounting in the activities of entrepreneurship.

Keywords: risk, entrepreneurship, small and medium business, construction, evaluation and risk management.

При выполнении различных обязательств касательно предпринимательских организаций, условия неопределенности

вынуждают принимать большую часть решений, когда необходимо выбрать из всех возможных вариантов самое подходящее направление действий, но результат реализации, которого не всегда предсказуем. Благодаря различным факторам и условиям, которые имеют влияние на положительный или негативный исход данных решений, можно заключить, что риски допустимы в любых сферах деятельности. Вследствие чего, можно выявить как минимум два фактора, которые напрямую или косвенно могут повлиять на появления рисков при осуществлении предпринимательских обязанностей. Это - объективные (не подвластные предпринимателю) и субъективные причины и факторы. Именно по этой причине, предприниматель не застрахован от возможных потерь на любой из стадий жизненного цикла фирмы. Полагаясь на высказывания ученых классиков экономической теории, можно выявить одну мысль присущую им всем, что предпринимательство - представляет собой очень рисковую деятельность. Данную мысль также полностью подтверждает положение, зафиксированное в Гражданском Кодексе Республики Казахстан, помимо этого, одна из статей Гражданского Кодекса РК раскрывает в полном объеме проблему страхования риска в предпринимательстве. Из-за неопределенности воздействия внешней среды на предприятие, можно сказать, что именно объективная основа является причиной возникновения предпринимательского риска. Ведь внешняя среда включает в себя такие объективные факторы как социальные, экономические, политические, при изменениях которых организации необходимо приспособиться. К тому же, на неясность ситуации напрямую влияют некие переменные, контрагенты и лица, поведение которых с приемлемой точностью не всегда предсказуемо. Особое влияние имеет и нехватка четкости в выявлении целей, критериев и показателей оценки, в которую входят изменения в потребительских

спросах, появления технологических новшеств, изменения рынка или непредсказуемые явления природы.

Всем известно, что слово "риск" пришло к нам с испано-португальского языка и значения его "риф", "подводная скала", то есть можно предположить, что оно соотноситься со значением «лавриров ать среди скал». Экономическая деятельность без учета факторов не определенности и риска не обеспечивает устойчивого развития. Именно поэтому в начале 90-х гг. прошлого века стала очевидной необходимость выработать единую методологическую основу, требующуюся для принятия и реализации экономических решений с учетом факторов не определенности и риска. Общеметодологической основой управления риском, или риск-менеджмента, является рискология, которая представляет собой научную дисциплину, изучающую влияние случайных событий, наносящих физический и материальный ущерб различным сферам деятельности человека. Это наука о законах и закономерностях действия целеполагающих и целеосуществляющих систем по определению возможных опасностей, которые могут встретиться в будущем [1].

Риск подразделяется на три основных вида:

1) Распоряжения субъекта, делающего альтернативный выбор, есть объективная возможность получения ожидаемого результата. Это вероятности, не зависящие напрямую организации: уровень инфляции, статистические исследования, конкуренция и т.д.

2) Если возможность получения ожидаемого результата основана только на субъективных оценках, то есть субъект может работать с субъективными вероятностями, которые в любом случае характеризуют эту фирму: производственный потенциал, степень предметной и технологической специализации, организации труда и т.д.

3) В случае если субъект, по ходу выбора и реализации дилеммы, должен иметь возможность располагать как и объективными, так и субъективными вероятностями.

Исходя из возможных видоизменений риска, субъект делает свой выбор и делает все, чтобы реализовать его.

В этом случае, риск может присутствовать как на стадии выбора, так и на стадии реализации решения. Что в таком случае риск? Риск - это некое деяние, которое выполняется в ходе выбора в надежде на успешный финал, в момент неудачи есть опасность оказаться в положении гораздо худшем, чем до выбора.

Риск предполагает деятельность, связанную с преодолением неясности в момент непостижимого выбора, в деятельности которой есть шанс качественно и количественно понять вероятность достижения результата, неудачи и каких-либо отклонений от поставленной цели. Таким образом, в понятие риски включено несколько основных элементов.

1. Возможность отклоняться от намеченной цели, для которой была выбрана выбранная альтернатива (отклонения как отрицательных, так и положительных свойств).

2. Возможность достижения ожидаемого результата.

3.Неимение уверенности в достижении установленной цели.

4. Вероятных материальных, моральных и других потерь, связанных с реализацией, выбранной в условиях неясности альтернативы.

Экономическая наука выявила три не взаимосвязанных между собой подхода к осознанию риска: в массовом понимании риск подразумевается как некая неудача, опасность, которые могут быть итогом реализации решения выбранного вами, риск может предстать как "образ действий в непонятной, неопределенной ситуации" или как "ситуативная

характеристика деятельности ее исхода и возможных неблагоприятных последствий в случаях неуспеха".

В соответствие с чем, под риском можно подразумевать либо шанс на разные потери, либо "действие на удачу", риск - имеет значение, в роли шанса на положительный (шанс) или отрицательный (убыток, потери) итога в процессе реализации или ожидании необходимых значений. Анализ рисков - процесс исследования факторов риска и анализ их значимости, то есть анализ вероятности того, что вероятность того, как непредсказуемые события могут повлиять на достижение и реализацию поставленных целей. Данный анализ включает в себя суждения рисков и способы снижения их и уменьшения относящихся к нему последствий.

Принятие связанного с риском проекта включает в себя определение возможных потерь и доходов. Если риски не поддерживаются расчетами, это часто приводит к сбою и сопутствуют определенными расходами. С целью смягчения неблагоприятных факторов, взаимодействующих с рисками, важно определить основные источники его возникновения, наиболее вероятные виды, приемлемый уровень риска, методы измерения и снижение риска.

Предпринимательский риск в основном связан с положением неопределенности исполнения предпринимательских обязанностей за определенный период времени, главной идеей которой является не достижения намеченных целей и результатов, а появление непредвиденных затрат факторов производства, превышавшие заранее планируемые, для реализации этих целей и результатов. Можно ли полагать, причину возникновения риска и его последствий только объективной закономерностью прогресса в предпринимательстве в целом, а в других сферах деятельности - в частности? Скорее всего, нет, так как на появление предпринимательского риска и его последствий (как и

позитивных, так и негативных) влияют неограниченное количество факторов, причин, условий исполнения предпринимательской деятельности.

Проблема управления рисками, связанная с преодолением неясности, которая присуще в любом секторе экономики, что является причиной постоянной актуальности. Любая организация, что уж там говорить, любой человек неизбежно сталкиваться с незапланированными или неординарными, непредсказуемыми ситуациями, решать которые стоит с особой аккуратностью, что не понести убытки. Разнообразие форм требует изучения частоты и тяжести последствий к риску, ослабления условий управления, невозможности полного устранения возможности проявления, последствий и путей уменьшения последствий при наступлении рисков. Например, трудность экономических аспектов строительства заключается в диверсификации организационных и хозяйственных форм в строительном производстве, а также в многообразии других факторов, как количество участников, ведь у каждого из них разные цели и задачи, а также способы их достижения. К тому же, строительное производство зависимо от естественных природных явлений. В дополнение к этому, в ходе строительного процесса принимают участие и инвестор, заказчик, проектировщик, подрядчик, и специализированные строительные организации.

Помимо данных непосредственных участников, в организации строительной продукции принимают участие и множество заводов-производителей технологического оборудования, строительных машин и необходимых материалов. По причине того, что участников данного процесса очень много, можно предположить, что строительное производство образуется под влиянием огромного количества организационных факторов. Преобразование системы управления,

совершенствование ее означает, в первую очередь, изменение организационных отношений и соответственно организационных форм управления. По этой причине сейчас уделяется все больше внимания управлению рисками, но на данный момент эта проблема все таки остается малоизученной. Проблема управления рисками проектно-строительных организаций считается главной в рыночной экономике. Это связано с вероятностью устойчивого экономического положения в операционный период компании и является основным фактором принятия любого экономического решения. На сегодняшний день, все яснее становится, что управление рисками - это на первом месте, ответственность на всех стадиях принятия решений. Да, конечно, до сих пор политика планирования и система управлений, а теперь еще и процесс управления рисками образуется только верхушкой руководства, в который входит управляющий совет. Управляющие по рискам осуществляют контроль рисками в своих сферах предприятия. Их основной задачей является сформировать в организации культуру осознания рисков.

Это доказывает, что каждый сотрудник несет ответственность за любой риск, с которым он сталкивается во время работы. Но при этом все обязанности косательно контроля рисков и критерий уровня работы должны быть обговорены, чтобы среднее звено менеджеров и функциональных специалистов были готовы.

В таком порядке и менеджмент несет ответственность за внедрение политики в стратегию группового контроля рисков. Так же, он подготавливает и соответствующую отчётность. Корпоративная группа контроля рисков сделана для обеспечения консультирования, обучения и руководства разработать инструментарий и методики, дабы оказать

услугу менеджерам бизнес-единиц. При желании, могут быть приглашены в качестве дополнительных сотрудников внешние эксперты.

Список литературы:

1. Нойферт Э. Строительное проектирование Архитектура-С 2010 г.
2. Акофф Р. Идеализированное проектирование. Создание будущего организации.Баланс Бизнес Букс 2007 г.
3. Кудрявцев А. Проектирование. Компас- 3D Проектирование в архитектуре и строительстве ДМК Пресс 2008 г.
4. Балабанов П.И. Методологические проблемы проектировочной деятельности. – Новосибирск: Наука, 1990. – 200 с.
5. Doronkina L.N., “Investment risk management in construction”, Dissertation, Dr. Econ. Sciences. - M., 2007. – 42p.

IMPACTS OF UNEMPLOYMENT RATE ON ECONOMIC GROWTH OF THE STATE: KAZAKHSTANI CASE,

Aigerim Kadyrova

Suleyman Demirel University

Kaskelen, Kazakhstan

Abstract

Unemployment is a negative phenomenon in which part of the economically active population of a country want but cannot find a suitable job. It might negatively affect every aspects, dimensions and directions of our life. The present work examines the relationship between unemployment rate and economic growth of Kazakhstan. Real GDP rate is taken as the measure of economic growth and Okun's law is taken as the basis of the study. Relevant literature review is conducted and some possible solutions to reduce unemployment rate in Kazakhstan are recommended at the end of the work.

Keywords: unemployment rate, growth domestic product (GDP), economic growth

МЕМЛЕКЕТТІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНА ЖҰМЫССЫЗДЫҚТЫҢ ДЕҢГЕЙІ ЫҚПАЛ ЕТУІ: ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҮЛГІ

Айгерим Кадырова

Сулейман Демирель атындағы Университет

Қаскелен, Қазақстан

Аңдатпа

Жұмыссыздық - жұмыс істегісі келетін бірақ лайықты жұмыс таба алмай жүрген экономикалық белсенді халықты сипаттайтын теріс құбылыс. Ол біздің өміріміздің барлық аспектілеріне және бағыттарына теріс әсер етуі мүмкін. Бұл мақала Қазақстандағы жұмыссыздық деңгейі мен Қазақстанның экономикалық дамуының арасындағы қарым-қатынасты зерттейді. ЖІӨ нақты көрсеткіші экономикалық даму көрсеткіші ретінде қолданылады және Окунның заңы сүйене отырып зерттеледі. Осы тақырып жайындағы әдебиеттерге шолу жүргізіледі және жұмыс соңында Қазақстандағы жұмыссыздық деңгейін төмендетуге арнайы шаралар ұсынылады.

Түйін сөздер: жұмыссыздық көрсеткіші, жалпы ішкі өнім (ЖІӨ), экономикалық даму

ВОЗДЕЙСТВИЯ УРОВНЯ БЕЗРАБОТИЦЫ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ ГОСУДАРСТВА: НА ПРИМЕРЕ КАЗАХСТАНА

Айгерим Кадырова

Университет им. Сулейман Демиреля

Каскелен, Казахстан

Аннотация

Безработица — это негативное явление, при котором часть экономически активного населения страны, желающего трудиться, не может найти подходящую работу. Она может негативно повлиять на все аспекты и направления нашей жизни. В настоящей работе рассматривается взаимосвязь между уровнем безработицы и экономическим ростом Казахстана. В качестве показателя

экономического роста принимается реальный показатель ВВП, и в качестве основы исследования берется закон Окуна. Проводится соответствующий обзор литературы, и в конце работы рекомендуются возможные решения для снижения уровня безработицы в Казахстане.

Ключевые слова: уровень безработицы, внутренний валовый продукт (ВВП), экономическое развитие

According to Eurasian Economic Committee, the number of Kazakhstani unemployed people in June 2017 reached 436,000 and only 94,600 of them are registered in employment service. Sudden increase in number of registered people in labor exchange made up 37, 7% and the country's unemployment rate amounted to 4, 9% (Zhakupova, Z. 2017). The rate of hidden unemployment rate in the second quarter of 2017 was 0, 3%, which is about 23, 900 people (Baturin, V. 2017). What concerns youth unemployment rate, then, the picture is more optimistic - it has been decreased fairly enough since 2001 till 2017, 19,4% and 3,9%, respectively (Trading Economics, 2018).

In the 60s of the last century, the American scientist Arthur Okun emphasized the interdependence of GDP growth and employment rate. He argued that, simply speaking, by providing jobs to only one percent of unemployed, the country receives two percent of GDP growth per year. It requires people nothing to invent, what the country practically gets are only advantages. First, people work and make money. Second, income level of their families also increases. Third, state has decrease in number of poor people and poverty will be almost eliminated. Fourth, government spends less money on social assistance. Fifth, income level growth of population increases the market itself (Urmanov, A. 2017).

Thus, the paper is aimed at studying negative impacts of joblessness on economic safety of Kazakhstan more thoroughly. At the end of the research, some practical ways and recommendations to reduce unemployment rate in the country will be suggested. As we've already understood, the dependent variable in our case is economic growth and independent variable is high unemployment rate.

According to Bureau of Labor Statistics, unemployment is presence of people who are not working for the last one month and actively searching for a job. Similarly, temporary discharged employees are also counted as unemployed. If people are not in search of job, however, then, they are not included in the list of unemployed people (Amadeo, K. 2017).

High unemployment rate is really problematic – it might have negative impact not only on person and his family, but on the whole state as well. There are number of drawbacks that unemployment can raise in society. The first one is labor exploitation – it will make people to work in bad conditions for miserable wages. This will facilitate greed, dishonesty, and inhumanity among community members, which, in turn, will cause social instability and even revolts in country. Similarly, labor exploitation may result in increased number of crime and violence, since people become no more motivated and start to search easiest ways to feed themselves. This negative social impact of joblessness is often found among youth rather than adults. Furthermore, unemployment leads to poverty and dramatic rise in debt, which can be explained in terms of obligations of the state to pay compensations and unemployment benefits for jobless people. (Gleeson, P. n.d.). This insufficient use of human resources, in turn, might greatly affect economic growth of the society (Mehta, P. n.d.). When it comes to negative effects on individuals themselves, then, they will lose their income in the short-run and their savings

for retirement in the long-run, since pension contributions will be stopped and no longer available.

If we go back and take a look at history, we can see that many EU countries had been severely affected by Global Economic Recession of 2008. Actually, the consequences of economic crisis confirmed the truth of Okun's Law. Villaverde and Maza (2008), for example, investigated Spanish case and found that economic recession had influenced GDP first and unemployment rate second. These increased unemployment rate and decreased GDP level, consequently, worsened economic stability of the country. The same research was conducted by Turkish economists, Tiryaki and Ozkan (2011), who applied quarterly data analysis method by taking 1998-2010 years as their key study. What they've found is that despite the fact unemployment rate was not decreased after economic recession, economic situation of the country was strong and stable enough. This is followed by Yelwa et al. (2015) study, which investigated Nigeria in 1987-2012 and also found that high unemployment rate and economic growth of the country were indirectly proportional to each other (Dritsakis, N and P.Stamatiou, 2016).

From the investigations mentioned above, one will obviously claim that Kazakhstan needs to implement appropriate policies regarding unemployment if the country wants to have economic prosperity. As the deputy minister of healthcare and social development Birzhan Nurymbetov says, "In the whole world, employment is considered to be the main priority of the social and economic policy of any state. Kazakhstan is implementing the Employment Roadmap 2020 program, which supports different regional employment programs. Despite the current situation in the world economy and unemployment rates rising, the state takes measures to keep unemployment at the level of 5 percent. Today, we focus on high quality jobs with stable wages",

Kazakhstan has already made its first steps toward job occupation (*The Astana Times*, 2016).

One of the long-term solutions against unemployment might be adequate training and education provided for unemployed. For instance, they can get additional education for free in the sphere they would in demand and would be immediately employed without any trouble. These trainings may be in technical sciences, be it electrical engineering or computational science. Even though the solution seems requiring a lot of time and effort, it will surely have long-lasting positive effects in the aftermath. Another possible way might be the government's guaranteed tax breaks for companies. Businesses and private sectors could be freed from taxes if they hire more employees. This could serve as motivation for those firms, though it seems to cost expensive (Pettinger, T. 2017).

Reference list

Amadeo, K. 2017. What is the Definition of Unemployment? *The Balance. Economy Stats*. Retrieved March 12, 2018 from https://www.thebalance.com/what-is-unemployment-3306222

Baturin, V. 2017. Уровень безработицы в Казахстане – 4,9%. *Капитал*. Retrieved March 12, 2018 from https://kapital.kz/gosudarstvo/62227/uroven-bezraboticy-v-kazahstane-4-9.html

Dritsakis, N and P.Stamatiou, 2016. The Effects of Unemployment on Economic Growth in Greece. An ARDL Bound Test Approach. *The Romanian Economic Journal*. Retrieved March 10, 2018 from

http://www.rejournal.eu/sites/rejournal.versatech.ro/files/articole/2017-01-03/3405/3dritsakis.pdf

Gleeson, P. n.d. The Overall Effects of Unemployment. *Chron*. Retrieved March 12, 2018 from http://smallbusiness.chron.com/overall-effects-unemployment-37104.html

Mehta, P. n.d. Bad Effects of Unemployment on Economic Growth. *Economic Discussion*. Retrieved March 10, 2018 from http://www.economicsdiscussion.net/articles/bad-effects-of-unemployment-on-economic-growth/2285

Pettinger, T. 2017. Policies for Reducing Unemployment. EconomicsHelp. Retrieved March 10, 2018 from https://www.economicshelp.org/blog/3881/economics/policies-for-reducing-unemployment/

The Astana Times. 2016. Kazakhstan Maintains 5 Percent Unemployment Rate. Retrieved March 12, 2018 from https://astanatimes.com/2016/10/kazakhstan-maintains-5-percent-unemployment-rate/

Trading Economics. 2018. Kazakhstan Youth Unemployment Rate. Retrieved March 12, 2018 from https://tradingeconomics.com/kazakhstan/youth-unemployment-rate?continent=g20

Urmanov, A. 2017. Что скрывает статистика по безработице. *Караван*. Retrieved March 10, 2018 from https://www.caravan.kz/gazeta/chto-skryvaet-statistika-po-bezrabotice-403750/

Zhakupova, Z. 2017. Рост безработицы в Казахстане в 2017 году составил 37%. *Inform Бюро*. Retrieved March 10, 2018 from https://informburo.kz/novosti/rost-bezraboticy-v-kazahstane-v-2017-godusostavil-37-eek.html

11 сәуір 2018 ж. 2 секция: Қазақ тіл біліміндегі үрдістер: дәстүр және жаңашылдық

Научное направление в казахском языкознаии: традиционные и современные

Trends in Kazakh Lınguıstıcs: Traditional and Contemporary

Kazak Dilbilimindeki Eğilimler: Geleneksel ve Yeni Yaklaşımlar

БАЛА ТІЛІНІҢ ДАМУЫ МЕН БАЛАНЫҢ ҰҒЫМДЫ ҚАБЫЛДАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Садуакас Назерке, Жанел Дидар

Сулейман Демирель атындағы университет

*Ғылыми жетекшісі: СДУ профессоры, ф.ғ.к.,**Құралай Мұхамади***

Адам санасы қалыптасып, оның жүйелі болуы бірнеше кезеңдерден өтеді. Оның ең бір маңызды кезеңдерінің бірі бала тілінің қалыптасуы мен дамуы болып табылады. Бұл кезеңде бала қоршаған ортадағы құбылыстар мен қатар өзін қоршаған адамдардың ықпалы арқылы санасында белгілі бір сөз бен ұғым қалыптастырады. Бала тілінің дамуын зерттеген Цейтлин , өзінің еңбектерінде осы сала бойынша көптеген мәлімет беріп кеткен болатын. Ол « Язык и ребенок» еңбегіндегі « Лингвистика детской речи» атты талдамасында балалар тілін алғаш рет зерттелу процесін баяндайды. Бұл еңбек арқылы бала тілі туралы ғылымның 19- шы ғасырдың бірінші жартысынан бастап дамып, өз жалғасын тауып отырғандығын аңғарамыз. Еңбекте атап көрсеткендей бала тілін зерттеу атақты философ, психолог және тарихшы Ипполит Тэнн кішкентай қызының сөз саптауына мән беріп, қызығушылық танытып, жазбаға басып алған болатын, бұл жазба 1877 жылы «Mind» журналында жарық көрді. Бұл жазбалар жарыққа шыққаннан соң Чарльз Дарвин осы журналдың келесі санында, өз баласының сөйлеу тіліне бұдан ертеректе жүргізілген күнделік жазбасының бірнеше бөліктерін жария еткен болатын. Бұл күнделік жазбасында Чарльз Дарвин баласының сөйлеу тілін бақылай отырып, коммуникативті іс-қимылдары мен сөзіне назар аударған.Ғасырлар тоғысынан бері осы ғылым саласында өзіндік орны бар еңбек Клара мен Вильгельм Штерннің «Die kindersprache» кітабы. Бұл кітап олардың балалары Гильда мен Гюнтердің күнделік жазбасына негізделген. Сонымен қатар атақты лингвист И.А Бодуэн дэ Куртене өз балаларының сөйлеу тіліне тереңірек үңіліп, бұл материалдарға теориялық негізде баға берген болатын. Бұл күнделік жазбалары 1960-ыншы жылдары Краков қаласында профессор Шуманның басқаруымен жүргізілді және де көрсетілген деректер бойыншы бір мен үш жас араығындағы бүлдіршін тілі нормалаған, жүйелеген әдеби тіл қатарында болмаса да толық мағынасы бар құрылым екені белгілі. Бала өмірге келгеннен бастап, дыбысың арасында дамиды. Сол арқылы өз санасындағы түсініктер мен елестету арқылы бейнелерді

сондай- ақ ұғымдарда қалыптастырады. Баланың айналасындағы тіршілік процесі бала тілінің қалыптасуына әсер етпей қоймайды, соның нәтижесінде бала тілі қалыптасады.

Бала тіліндегі сөз бен ұғым қатынасына келер болсақ, ұғым деген сөздің өзі обьективті нағыздық нәрселерін және олардың қасиеттерін көрсететін абстрактілі ойлау формаларының бірі болып табылады. Осы тұста әр адам санасына « Баланың ойлау жүйесінде ең бірінші ұғым пайда болды ма? әлде сөз пайда болды ма?» деген сұрақ келеді. Мұны ұлт жанашыры Жүсіпбек Аймауытов өзінің еңбектерінде түсіндіреді. Кейбір психологтар бала тілінде ең бірінші сөз, содан соң ғана ұғым пайда болады деген қортындыға келген. Мұны былай түсінуге болады: Бала итті бірінші көргені екен, біреу бұл «ит» дейді екен. Бала ит деген сөзді қағып алады. Бірақ бұл жалпы есім деп ойламайды Сәрсембай, Бейсембай деген сықылды жалқы есім деп жүреді. Тағы бір ит көрсе оны да жұрт «ит» деп атайды екен, бұл да ол хайуанның жалқы есімі екен деп жүреді. Соңынан жүре-жүре бала көп иттерді көргенннен соң барып, бала «ит» деген жалпы атау екенін біледі, содан барып жалпы перне, ұғым туады. Бұл мысалдан сөз ұғымнан бірінші туады деген қорытынды шығады. Сол секілді балаға бір қызыл допты көрсетіп, қолына берсек, ол бала «доп» атауы тек сол допқа ғана тиесілі, яғни жалқы есім деп түсінеді. Егерде ол балаға доптың басқа түрлерін тізіп қойып, арасына жаңағы қызыл допты да қойсақ және баладан доп қайсы екенін сұрасақ, ол тек қана қызыл допты нұсқайды екен. Жүсіпбек Аймауытов енді бір мысалында, осы пікірге қарама- қайшы келетін сөздермен толықтырып кетеді. Ол пікіде кей оқымыстылар сөзден бұрын ұғым пайда болады, сөз ұғымға қойылатын ат дейді. Олар мынадай мысал келтіреді. Бала тілі шықпай тұрып ойлайды, ойлағаны емес пе, өз үйінің кісілеріне жымияды, бөтен кісі көрсе, қорқып жылайды,ендеше балада ілікестік, жаңғырту, есіне түсіру бар болу керек, тілі жоқ болса да, ойлау болу керек деп көрсетеді Жүсіпбек Аймауытов. Айтып өткеніміздей бір және үш жас аралығындағы бала жан-жағынан естіген сөздерін түйсініп, санасында қорытып сыртқа шығаруға тырысады, яғни бала бір объектіге сүйене отырып, сөзін ой жүйесінен шығарады. А. Леонтьевтің пайымдауы бойынша бала сөйлегенде алдын- ала оны ой жиегінен өткізеді, сол ой дыбыс не сөз болып үдеріске айналады.Бұдан шығатын қорытынды баланың ойлау жүйесінде алдымен ұғым қалыптасып одан кейін ғана сөз

қалыптасады деп пікір айтады. Көрсетілген деректер бойынша баланың тілі шықпай тұрып, санасында белгілі-бір ұғым пайда болады.Баланың сөйлеу тілі қалыптасып жүйеленгенше бұл ұғымдар белгілі-бір дыбыстаулар арқылы шығып отырады. Баланың сөйлеу тілі ертеде қалыптасып, әлі күнге дейін дамып келе жатқан ғылым саласы.

Баланың сөйлеу тілі дамуын зерттеген А.Н Гвоздьев, А.Н Леонтьев секілді ғалымдар баланың сөз саптауын екі кезеңге бөлген болатын.ол кезеңдер: сөйлеу тілі шыққанға дейінгі кезең (Баланың туылғанынан бір жасқа дейінгі кезең), сөйлеу тілі шыққаннан кеінгі кезең(Бір жастан кейінгі кезең).Сөйлеу тілі шыққанға дейінгі кезең дайындық кезең деп атайды. Өйткені бұл кезде баланың сөйлеу тілін меңгеруге дайындық жүреді. Бала бір айдың аяғында жан-жағындағы дауыс ырғағына мән беріп, жылы және қатты сөйлегенді сезеді. Бұл кезде баланың уілдеуі әр түрлі интонациямен шығады. Ал екінші сөйлеу тілі шыққан кезең өз-ара үш кезеңге бөлінеді. Ал сөйлеу тілі оны құрайтын компоненттері бойынша дамиды. Дыбыс айтуы, сөздік қоры, грамматикалық құрылысы.

Сөйлеу тілінің компоненттеріне тоқталар болсақ, дыбыс айту құрылымы бойынша Жүсіпбек Аймауытовтың «Психология» атты еңбегінде сөз қозғайды.Сиырды-«мөө, мөөө, мөө»,қойды-«мәә,мәәә,мәәә», мысықты-«мияу, мияу», итті-«ау, ау» дейтін болады»- дейді ғалым. Демек бала естігенін дәл сол күйінде шығарады. Мысықтың мияулайтыны сиырдың мөңірейтіні Қойдың маңырайтыны-бәріне белгілі әрекет. Бала құлағымен естігенін дыбыс не сөз күйінде сөйлеу әрекетінде қолданады.Сонымен қатар бір мен үш жас аралығындағы бала тілінде көптеген жаңа атаулар кездеседі. Мысалы: Телефонды- але десе, футболды- гол дейді. Келтірілген мысалдарға қарап, баланың өз санасында қалыптастырған жаңа атаулардың негіздемесі бар екендігіне көз жеткізуге болады. Әрбір ересек адам допты тебетінін телефонға келген қоңырауға алло деп жауап беретіндігін, гол деген фубол ойынының термині екендігін біледі. Демек, бала мағынасы мен қызыметі сақталған, бірақ нормадан ауытқыған сөздерді қалыптастыратынын байқаймыз. Айта кетер болсақ баланың сөйлеу тілінің қалыптасуына және де жүйеленуіне тіліміздегі дыбыстардың алатын орны маңызды.Кейбір жағдайларда дыбыстың жіңішке немесе жуан естілуі немесе дыбысталуы бала санасындағы қандайда бір құбылыстардың бейнесін құрауға көмегін береді. Бұл жөнінде, балалар психологиясы мен бала тілінің дамуын зерттеген

ғалымдар Ж.Қ. Дүйсенова мен Қ.Н. Нығметованың пайымдауы бойынша, расымен бала тілі негізінде сөйлеу, есту мүшелеріне, ойлау, түйсіну қабілеттеріне тікелей байланысты деген тұжырым айтады. Сондай-ақ бала көрмеген затын естігенде, оның дыбысталуына байланысты, ол заттың сұлбасын санасында қалыптастырады. Мысал ретінде Е.И. Негневецкой мен А.М. Шахнаровичтің «Язык и дети » еңбегінде жүргізілген тәжірибеде Балаға «кит» пен «кот» сөзін айтып, қайсысы үлкен деп сұрағанда, киттің не екенін білмейтін балалар, кот деп жауап берген. Себебі, «и» дыбысының ассоциациясы кішкентай заттармен сәйкес келетіндігі, ал «о» дыбысының ассоциациясы үлкен затпен сәйкес келетінін байқадық.

Екінші компонентті сөздік қорына үңілсек, баланың сөздік қоры оның жас ерекшелігіне байланысты көбейіп отырады. Американдық ғалымдардың жүргізген зерттеулері бойынша баланың бір жасында оның активті сөздік қорында үш сөзден кем сөз болмауы тиіс, бір жас алты айында оның қорындағы сөздер саны орташа есеппен жиырма, бір жас тоғыз айында жүз жиырма шақты сөз болады деген тұжырымдама шығарған. Тағы да айта кететін жағдай баланың сөздік қорының көбеюі, оның жан-жағындағы ықоршаған адамдарға байланысты болатыны белгілі, оған дәлел ғалымдардың пікірі бойынша ата-әжесінің қолындағы балалардың сөздік қоры балабақшада тәрбиеленетін балаларға қарағанда молырақ болады екен. Оның себебі, балабақшадағы балалар бір-бірімен тек санаулы сөздер арқылы қарым-қатынас жасағандықтан сөздік қоры толықпайды, керісінше ата-әжесінің қолында тәрбиеленген баланың сөздері толыққанды, әрі көбірек болады.

Баланың сөйлеу тіліндегі сөздік қорының көбеюі оның дамуына үлес қосады. Алғашқы кезеңде бала тек сөздің номинативтік функциясын ғана меңгереді. Сондай-ақ етістктерді қолдана бастайды.Кейіннен грамматикалық категориялар, яғни сын есім, есімдік, үстеулерді қолдана бастайды. Сонымен қатар септік, көптік жалғаулары мен жұрнақтарды дұрыс қолданып, дыбыстық талдау дағдылары қалыптасады. А.Н. Гвоздьевтің айтуы бойынша үш жастағы балада грамматикалық негізгі категориялары толыққалыптасады. Төрт жастағы бала өз тілінде жай және күрделі сөйлемдері қолданады. Ал бес жастағы бала қосымша сұрақтарсыз тыңдаған әңгіменің мазмұнын өз бетімен айтып бере алады.

Алайда баланың қалыпты сөйлеу тілінің дамуымен қатар дамымауын да әр түрлі деңгейде қарастыруымызға болады. Алғашында Р.Е.Левина жалпы сөйлеу тілі дамымауын үш деңгейге бөліген болатын. Кейіннен Т.Б.Феличева төртінші деңгейді сипаттап қосады. Жалпы сөйлеу тілінің дамымауының бірінші деңгейінде тіл мүлдем қатыспайды. Бұл деңгейде балалардың сөздік қоры шамадан тыс шектелген. Мұндай балалар заттардың қимыл әрекеттердің сыртқы сипатына немесе олардан шығатын дыбысытың ұқсастығына қарап ат қояды. Мысалы:«дөдөт»-машина немесе машинамен кетті деген мағына береді. Екінші деңгейінде сөздің, дыбыстың құрамын сақтап қайталау қабілеті дамымайды. Жалпы сөйлеу тілі дамуының екінші деңгейіне ауысуының белгісі ымда умен былдыр сөздерден басқа бұрмалаған болса да, айтарлықтай тиянақты жалпы қолданатын сөздер пайда болады. Мысалы:Даз. Бадя сомып дүй(Жаз. Балалар шомылып жүр). Ал үшіниші деңгейде сөздегі дыбыстардың түсіп қалатын тұрақты қателері ең қиын сөздердегі буындардың бұзылуы байқалады. Мысалы: велосипед- сипед, сасипед. Ал төртінші деңгейін зерттеуші Реселік автор Т.Б Филичева және Қазақстандық Грущевская былай деп көрсетеді: төртінші деңгейдегі балалар өз ойларын жоспарлай алмайды, тіл құралдарын іріктеуде қиналатындығын айтады. Қалыпты дамыған бала төрт жасында ана тілінің барлық дыбыстарын ажырата алуы керек, яғни оның фономатикалық қабылдау қабілеті толығымен дамыған болуы қажет. Баладағы сөйлеу тілінің қалыпты, жасына сай дамымауы баланың психологиясында ауытқуы бар екенін және де кейбір ұғымдарды толыққанды түсіне алмауына алып келеді.Бірақта кейбір мәселелрді ескермей кетсек жөн болмас. Әр бір баланың санасының дамуы оның қоршаған ортасымен түйсіну қабілетіне байланысты. Сол себепті тілдік даму процесі үстіндегі балаға қысым көрсетужағдайды одан әрі ушықтыруы мүмкін. Осы жөнінде Жүсіпбек Аймауытов былай дейді: төрт- бес буынды сөздерді бала көпке шейін айта алмаса керек. «Сәрсенбай, деші қарағым» дегенде, баласы: «Сәрсе немесе сәсе» дейтіні содан ғой. Балаға салғаннан қиын, көп сөз үйретпек болған ата-ана салғаннан кейін әңгіме, көп сан, терең мәселе туралы оқытпақ болған мұғалім- наданның наданы ғой. Бұл күнгі ересек адам тіл жүйесінде, ондай жетіліп, жүре бара нәрсе мен дыбысы арасындағы байланысты қалдырған болса, бала да тап сол сықылды, пернелерді онымен қатар өздері көбейген сайын еліктеуден шыққан ойын сөйлеммен айтуға

жарайды. Бала түгілі қарапайым адамның да сөйлемі қысқа, жабайы және жеңіл болып келеді. Күрделіқиын сөйлемдерді олай ұқпайды. Өйткені сөз, сөйлем дегеніміз ұғыммен, біліммен қабат өсетін құрал дейді.Баланаң тілі де сол секілді алған білімі мен естіген сөздері арқылы дамып, жетілуден өтеді.

Қортындылай келе, бала тілінің дамуы тек бірнеше ғана жылды алатын процесс емес, ол адам өмірінің соңына дейін жалғасатын үрдіс. Тек адам нәресте кезде оның сөйлеу әрекеті бір тура жолға салынады, ал есею шағында адамның сөздік қоры толығып отырады. Бала тілінің дамуы барысында танымның маңызы зор болып табылады.Баланың ойлау қабілетін дамыту арқылы танымы кеңейе түседі.Таным деңгейі жоғары баланың тілі тез дамиды.«Баланың танымы дамыса, онда тілі де дамиды»,-дейді ғалым С.Н.Цейтлин.

Пайдаланылған әдебиеттер

1.Цейтлин С.Н. Язык и ребенок. Санкт-Петербург, 1992. С.153-186

2. Аймауытов Ж. Психология. –Алматы, 2006. 212-256б.

3 Негневецкой Е.И ., Шахнарович А.М. Язык и дети.-Москва, 1992.

Бұл мақалада біз бала тілінің даму процесі мен бала санасындағы белгілі бір дүниеге байланысты қалыптасатын ұғымдарды, сондай-ақ ол ұғымдардың атауы бала тілінде қалай дыбысталатындығы жайлы айтатын боламыз. Сонымен қатар1 мен 3 жас аралығындағы бүлдіршін тілі нормаланған, жүйеленген әдеби тіл қатарында болмаса да, уәжі мен толық мағынасы бар құрылым екені белгілі. Бала өмірге келгеннен бастап, дыбыстың арасында дамиды, сол арқылы өз санасындағы түсініктер мен елестету арқылы бейнелерді қалыптастырады. Баланың айналасындағы тіршілік процесі бала тілінің қалыптасуына әсер етпей қоймайды. Соның нәтижесінде бала тілі қалыптасады. Бұл баяндама Жүсіпбек Аймауытовтың «Психология» атты еңбегі мен Цейтлинның «Язык и ребенок» атты зерттеулерін негізге ала отырып дайындалды.

В этом статье мы обсудим концепцию развития детского языка и понятия связанных сознанием развивающего ребенка. Известно так же , что дети в возросте от 1 до 3- х лет имеет значимую структуру, хотя это не стандартизованный литературный язык.С того момента, как ребенок начинает жить, он развивается между звуками, тем самым формируя изображения через свои восприятия и воображения. Этот доклад был подготовлен на основе исследований ЖусупбекаАймауитова «Психология» и исследования «Язык и ребенок» Цейтлина

12 сәуір 2018 ж. 1 секция: Құқық пен мемлекеттің мәселелері студенттің көзімен

Проблемы права и государства глазами студентов

Problems of law and the state through the eyes of students

Öğrencilerin gözünden hukuk devletinin ve devletin sorunları

МРНТИ 10.07.33

ҚОҒАМДЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Айдаш Қасымбек Наубетұлы

Сулейман Демирель Университеті

Аңдатпа

Қазіргі таңда азаматтық қоғамды қалыптастыру өте маңызды іс-шаралырдың бірі болып табылады. Идеалды азаматтық қоғамды қалыптастыру үшін қоғам арасындағы қалыптасқан қоғамдық сананың дұрыс болғандығы маңызды. Бұл баяндамада азаматтық қоғамды қалыптастыруда маңызды элементтердің бірі болып табылатын қоғамдық құқықтық сана жайында болмақ. Қоғам арасындағы қоғамдық сананың жалпы қалыптасу жолдарын, оның қалыптасуында қосалқы әсер ететін жағдайлар мен сыртқы күштерді көрсетуге және оның шешілу жолдарын талдауға арналған. Қоғам арасындағы құқықтық негилизмнің қалыптасуын көрсетіп, оны жою жолдарын зерттеп, ең тиімді жолдарын анықтау болып табылады. Батыс және Шығыс Еуропаның дамыған мемлекеттерінің іс тәжірибелерін негізге ала отырып, олардың біркелкі дамуы мақсатында қолданған стратегиялық жоспарларының ішінен ең тиімді жолын анықтау болып табылады.

Кілт сөздер: Азаматтық қоғам, қоғамдық сана, құқықтық сана, құқықтық негилизм, латенттік қылмыс.

Аннотация

В настоящее время формирование гражданского общества является одним из важнейших мероприятии. Для формирования идеального гражданского общества, очень важным является правильное общественное сознание сложившихся между обществом. В этом докладе будет идти речь об общественного правового сознания являющегося одним из важных элементов в формировании гражданского общества. Показать путей становления общественного сознания в обществе в целом, показать внешние условии и вспомогательные силы влияющие для формирование общественного сознания и пути их решении. Показать формирование правового негилизма в обществе, изучая путей их ликвидации, выявить наиболее эффективную путь для ликвидации правового негилизма в обществе. Исходя из опыта развитых государств Западной и Восточной Европы, определить наиболее эффективный путь изучая стратегические планы которые они применяли для равномерного развитие.

Ключевые слова: Гражданское общество, общественное сознание, правовое сознание, правовой негилизм, латенттік преступления.

Annotation

Currently, the formation of civil society is one of the most important activities. In order to form an ideal civil society, it is very important to have the right social consciousness between the two societies. This report will focus on the public legal consciousness, which is an important element in the formation of civil society. To show ways of formation of public consciousness in society as a whole, to show external conditions and auxiliary forces influencing for formation of public consciousness and ways of their decision. To show the formation of legal nihilism in society, studying the ways of their elimination, to identify the most effective way to eliminate legal nihilism in society. Based on the experience of developed countries in Western and Eastern Europe, to determine the most effective way of studying the strategic plans that they used for uniform development.

Key words: Civil society, social consciousness, legal consciousness, legal nihilism, latent crimes.

Азаматтық қоғам әрбір мемлекетте әр түрлі болып қалыптасады. Оның қалыптасуында бірнеше факторлар себеп болуы мүмкін. Олар сол қоғамның салт дәстүрі, ұстанатын діні, этикалылық, эстетикалық көз қарастары да жатады. Әрбір халықтың ұстанатын салт дәстүріне байланысты қалыптасып қалған өз халқына сай ұстанымдары болады. Сол сияқты осындай факторлардың жүйелі түрде сақталуы сол қоғамда белгілі бір қоғамдық сананың қалыптасуына әкеп соғады.

Қазіргі заманда қоғамдық құқықтық сананың қалыптасуы құқықтық мемлекеттің қалыптасуында өте ауқымды орын алатыны анық. Кез-келген мемлекеттің құқықтық мемлекетті қалыптастыру барысында ең алғашқы мәселе ретінде қоғамдық құқықтық сананың қалыптасуын қарастыратыны белгілі. Себебі, қай мемлекеттің болмасын халық ең басты орында болатынын айтпаса да белгілі. Сол себепті мемлекеттегі азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің қалыптасуында сол мемлекеттегі халықтың құқыққа деген көз қарасы, яғни құқықтық сананың қалыптасуы ең маңызды орынды алады.

Мемлекеттің заңмен қамтамасыз еткенімен қоймай, мемлекет ішіндегі қоғамды қалыптастыру мемлекеттің алдына қойылатын маңызды мақсаттарының бірі болып табылды. Себебі, қоғамды басқаруда тек қана

заңнамалармен шектеп қою мемлекет үшін жеткіліксіз. Заңнаманы ұстанатын тұлғалардың заңнамаға бағынып қоя бермей, оны қолдануы және сақтаудағы түсінуі өте маңызды. Бұл жеке адамдардың құқықты түсінуі болса, осы тұлғалардың өзара байланысуы, өзара келісімдерге келуі азаматтық қоғамды құрайды.

Азаматтық қоғам – бұл дамыған, тұрақты, тұрмысқа жайлы, көркейтілген, адамдардың өмір сүруінің жеткілікті жоғары деңгейімен сипатталатын қоғам. Кедей, артта қалған қоғам азаматтық деп аталуы мүмкін емес, өйткені, мұнда елі гүлденген, бейбіт, дамушы қатарға шығаратын институттар мен жағдайлар қалыптаспаған. Ол сонымен қатар рухани жағынан бай, имандылығы жоғары, халықтың құқықтық мәдениетінің деңгейі жоғары болуы тиіс.

Азаматтық қоғамда мемлекеттік органдар қызметі арқылы мемлекеттің басымдығы және хаос (анархия); құқыққа қатысты нигилизм, қоғамдық істерді басқарудағы сәйкессіздік болмауы тиіс. Азаматтық қоғамда мұндай теңдікті (теңгерімді) қалыптастыру оның өмір сүруінің және одан әрі жетілдірілуінің негізгі шарттарының бірі болып табылады.

Азаматтық қоғамды қалыптастыру мен одан әрі дамытудағы жеке және қоғамдық құқықтық сананың орны ерекше. Өйткені, азаматтық қоғам бұл әлеуметтік топтар мен индивидтердің өзін өзі ұйымдастыруы мен өзін өзі дамуының жоғары деңгейінен көрініс табатын әлеуметтік кеңістік деуге болады. Азаматтық қоғамның негізі құқықтық көзқарастары мен ұстанымдары қалыптасқан, құқықтық мәдениеті мен құқықтық мінез құлқы жоғары, өркениетті, өзін өзі ұйымдастыратын субъект.

Нағыз азаматтық қоғам қалыптастыру үшін, тұлғаның құқықтық санасы мен құқықтық мәдениеті жоғары болуы қажет, яғни тұлғаның жеке бастамасы негізінде билік пен тұлғаның арасындағы қарым қатынастың қалыптасуы, бұл қатынаста тұлғаның өзінің жеке құндылығын, өзінің құқықтық мәртебесін сезінуі, тұлғаның заңнаманы шынайы құрметтеуі және оған сөзсіз бағынуы маңызды болып табылады. [1, 15 б].

Құқықтық негилизм – ол индивидтің немесе қоғамның құқыққа, заңнамаларға, құқық нормаларына деген теріс көз қарас. Құқықтық негилизмнің туындау негізі қоғамның едәуір бөлігінің құқықтық білімсіздігінен, дамымаушылығынан немесе құқықтық тәрбиеленбеуінен бастау алады. Бұл көрініс негізінен ТМД едерінде көптеп кездеседі сонымен қатар алыс шетелдерде де осы мәселелер кездесетіні белгілі.

Құқықтық негилизм – тек қана халық арасында, қоғамдар, әлеуметтік топтар арасында ғана емес, сондай-ақ қазіргі таңда мемлекеттік құрылымындарда да кездесетіндігін айта кеткен жөн болар. Осыған тоқталатын болсақ мемлекеттік қызметкерлердің құқықтық білімсіздігін азайту мақсатында мемлекет өз тарапынан әр түрлі шаралар қолданып

отырады. Олар, аттестациялау, жаңа нормалар, заңнамаларға өзгерістер енгізіп отыру деген сияқты шаралар қолданып отырады.

Мемлекеттік қызметкерлердің өзі де азаматтық қоғамның қатарына жатады деуге болады. Біріншіден, қоғаммен, азаматтармен тығыз жұмыс істейді. Екіншіден, заңның жүзеге асуын және оның өзгелерге жеткізілуіне тікелей байланысты тұлғалар болып табылады. Құқықтық мемлекеттің толық қалыптасуында жоғарыда баяндағанымыздай азаматтық қоғамның мемлекет территориясындағы азаматтық қоғамның қалыптасуы маңызды мәселелердің бірі болып табылады.

Азаматтық қоғам тек қана оның байлығы мен жүріс тұрыстарының жоғары дәрежеде болуы емес. Оның ажырамас бөлігі – құқықтық сана болғандықтан, қоғам арасындағы өзара байланыста құқықтық қарама-қайшылықтар мен құқық бұзушылықтардың қаншалықты аз болуы, азаматтық қоғамның соншалықты жоғары әрі дамығандығын айтамыз.

Қазіргі таңдағы қоғам арасындағы кейбір іс-әрекеттерінің қылмыстық дәрежеде емес деп санауы немесе оның құқыққа қайшы екендігін білмеуін айтсақта болады. Қай мемлекетті алмасақта әлемдік дәрежеде орын алып отырған жемқорлық мәселесі қай мемлекеттің болмасын басшыларын алаңдатпай қойған емес. Алайда әрбір мемлекет бұл мәселемен өзінше бір күресу жолдарын ұсынып, пайдаланып келеді. Қытай елін мысалға алатын болсақ, оларда жемқорлыққа қарсы күрес ретінде жазаға ату жазасын пайдаланып келеді. Белгілі тұрғыда бұл жемқорлықтың азаюына әкелді әрі құқықтық сананың дамуына да жеткізді десек қаталеспейміз. Себебі, оның қылмысын дәлелдеу барысында көптеген мемлекеттің органдардың әрекет ететіндігі және бұл қылмыстың жасалғанын дәлелдеуде талаптарның көптігі, заңнамалардың қатаң және нақты сақталатындығын байқауға болады.

Қоғам арасында өзінің құқықтары мен бостандықтарын білмеушілік немесе оның қорғалу немесе қолдану жолдарын білмеушілік қоғам арасында кеңінен орын алған. Құқықтық сананың артуы осы кемшіліктердің жойылуына негізделеді. Тек қана құқықтықтарының толық білмеуі емес, сонымен қатар құқықтарының қорғалуына күмәнденуі да мемлекеттің алаңдаушылығына әкеліп соғады. Себебі, бұл білімсіздік, сенімсіздік қоғам арасында латенттік қылмыстардың орын алуына немесе одан бөлек жаңа қылмыстардың туындауына әкеліп соғары сөзсіз.

Латенттік қылмыс деп жасырын қалған немесе жарияланбай қалған қылмыстарды атайды. Ол зардап шегуші тараптың заңды білмеушілігі немесе сенбеушілігі, сондай-ақ қазіргі қазақ қоғамында «садақадан болсын» немесе «соны қоя бер» деуінің өзі құқықтық сананың төмендігінен туындайтын салдар болып табылады.

Құқықтық негилизмді жоюдың бірнеше жолдары бар. Оларды қарастырып кететін болсақ:

- Бірінші, қоғамның жалпы және құқықтық мәдениетін, құқықтық және моральдық санасын арттыру;
- Екіншіден, заңнамаларды жетілдіру;
- Үшіншіден, қылмыстық құқық бұзушылықтармен профилактикалық жұмыс жүргізу, соның ішінде қылмыстық құқық бұзушылықтармен жұмыс жүргізу;
- Төртіншіден, заңдылық пен заңның үстемділігін және мемлекеттік тіртіпті қатаңдату;
- Бесінші, жеке құқықтың барынша қорғалуы және құрметтелуі;
- Алтыншы, қоғамның жаппай құқықтық сауатын ашу және құқықтық тәрбиелеу;
- Жетінші, жоғары мамандандырылған заңгерлер кадрларын дайындау;
- Сегізінші, тездетіп құқықтық реформа жүргізу және тағы сондай сияқты жолдармен шешуге болады.

Мемлекеттер осы тәсілдердің көбісін қолданады, алайда нәтиже әрқашанда қалағандай әрі жылдам көріне бермейді. Солардың бірі қоғамды құқықтық тәрбиелеу болып табылады. Қазіргі таңда бұрыннан қолданылып келе жатқан дәстүрлі құқықтық тәртіпке экономикалық және саяси басқарушылық өзгерістерді енгізуде. Алайда дәстүрлі құқықтық тәртіпті алып тастамай-ақ оған жаңа экономикалық және саяси-құқықтық фундаментте өзгерістерді енгізу қажет ететіні анық.

Мемлекеттік деңгейде құқықтық негилизмді жоюда қаншама заңнамалардың қабылдануына негіз болғанымен, қоғам арасында әлі де билікке деген заңнамаларға деген сенімді арттыру әрқашанда қиын істердің бірі болып табылады.

Құқықтық мемлекетті қалыптастыруда басқа мемлекеттердің тәжірибелеріне көз жүгіртіп көрсек. Европаның алда дамып келе жатқан мемлекеттерінің құқықтық мәдениетінің тарихи негіздері бар. Олардың құқықтық тәртіптің негізі ежелгі Рим көшелеріне ежелгі римдік XII таблицалық Заңнамаларды бәрінің еркін көріп үйренуі үшін қойылған кезден бастау алады. Европа Рим империясының құлдырауынан өзінің мемлекеттілігі мен құқығын қалыптастыруы арқылы осы негіздерді өздеріне сіңіріп алған болатын. Бұл Ежелгі Римнен қалыптасқан заңнамаларды түсіндіру әдісін қолдану негізін көрсетеді. Қазіргі таңда және XXI ғасырдан бастап қандай әдістің қолданғанына көз жүгірткеніміз абзал болады.

Ұзақ мерзімдегі Білімді Зерттеудің Ұлттық Фонды жобасының жектекшісі Дэвид Керрдің (David Kerr) ойынша, Европада азаматтық

білімге деген қызығушылықтың қарқынды өсуі келесідей факторларға негізделеді:Демократияның жетіспеушілігі; Социолистік жүйенің құлдырауы; Экстремисттің күшеюі; Көпұлттылық пен қауіпсіздіктің қарама-қайшылықтары; Экономикалық құлдырау; Көші-қоныстың өсу жылдамдығы; Евросоюздың кеңеюі; Байланыс құралдарының революциясы; Әлеуметтік желілерінің пайда болуы;[2, 23 б].

Карлхайнц Дьюэрдің (Dr. Karlheinz Duerr) айтуынша, азаматтық білімнің танымалдылығы және танымал болуының өсуіне келесідей себептерді көрсетеді:Европалықтандыру және глобализация процесстерінің қарқынды дамуынан, Ұлттық мемлекеттің жойылуы, Ақпараттандырылған қоғамға көшу, Жылдам технологиялық (соның ішінде медициналық) және терең әлеуметтік өзгерістердің ұшырауы, Еңбек нарығының дағдарысы, Саяси өзарабағыныстылықтың артуы, Ұзақ мерзімді (жалғаспалы) білімнің концепциясы [3, 18 б].

Бұл мәселенің маңыздылығын көрсететін XXI ғасырдың басында Европа Кеңесінің демократиялық азаматтылық және адам құқығын (Education for Democratic Citizenship and Human Rights) үйретуде ауқымды бағдарламаны ашуы болып табылады. Европа Кеңесінің Басқарушы органымен бірнеше құжаттар қабылданады, олардың ішіндегі маңыздыларының қатарындығылар:Адам құқықтары аясындағы білімге ұсыныс (№ 1346, 1997 ж); Жеке жауапкершілікті қалыптастыруда ұсыныс (№ 1401, 1999ж); «Европа 2000 – жатардың қатысушылығы: азамат ретінде жастардың орны» ұсыныс (№59, 1999 ж); Европа Кеңесінің министрлерінің Комитетінің ұсынысы: демократиялық азаматтылықты тәрбиелеу жөнінде (№ 12, 2002 ж); Европалық білім министрліктерінің декларациясы: жаңа европалық контексттегі интеллектуалдық білім туралы (2003 ж); Мұғалімдердің білімдері арқылы демократиялық мәдениет пен адам құқықтарын дамыту туралы ұсыныс (№ 1849, 2008 ж) және тағыс сондай сияқты. [4, 23 б].

Егер азаматтық білім (Civics education) әлеуметтік ғылымдар білімі ретінде аударылатын болса, яғни тарих, саясаттану және құқық аясында және тағы сондай сияқты білімдерді үйретуде болса, онда азаматтылық (Citizenship education) аясындағы білім азаматтық қасиеттердің қалыптасуы деп түсіндіріледі.

Соған қарамастан европалық авторлар азаматтылықты үйретуде негізгі құндылықтардың бірі ретінде құқықтық білім беру деп көрсетеді. Мысалыға, Солтүстік Ирландияның «Адам құқықтары мен әлеуметтік жауаптылық» концепциясы бағдарламасының ең аз құрылымы келесідей түрде көрсетіледі: «қатысушы келесілерді үйренуге мүмкіндітері болуы қажет:Адамдардың негізгі қажеттіліктерін қамтамасыз ету, жеке тұлғаны және адамдар тобын қорғауды қоскандағы заманауи демократиялық қоғандағы адамның құқықтарының стандарттарын қолдаудағы себептері;

- Адам құқықтары туралы Жалпыға ортақ декларацияда бекітілген, адам құқықтары мен негізгі бостандықтары туралы Европалық конвенция, БҰҰ-ның бала құқықтары туралы конвенциясында бекітілген адамның негізгі құқықтары;
- Қоғамдағы әр-түрлі адам құқықтарының шектелуінің негізі (мысалы, еркін ойын айту еркіндігі, еркін жүріп тұру, қарсылық білдіру еркіндіктері және т.с.с)
- Адам құқықтарының елеулі бұзылуының жергелікті немесе глобальды мысалдары (мысалы, бала еңбегін қолдану, мемлекеттің іс-әрекеті шағымданған немесе өзгертілген ұяттың, жағдайдың тұтқындарының блуы)
- Әлеуметтік жауаптылықтың принциптері және оларды дамытудағы индивидтердің, қоғамның және мемлекеттің алатын орны.

Осындай білім алу түрі, құқықта көрсетілген жалпыға ортақ құндылықтардың бар екендігі және адам құқықтарының халықаралық құралдарының ортақ бейнесі екендігі, сонымен қатар индивидтар мен топтарадың демократиялық қоғамдағы жауапкершілігі бар екенедігі туралы түсінуге мүмкіндік береді». [5, 96 б].

1993 жылы Шотландияда бастауыш мектептердің қабылданған бағдарламасында балаларды сауаттылық, санау және ғылыммен шектелмей, сондай-ақ сөйлеу қабілетін, сезімдерін және ойларын білдіру, критикалық ойлау, мәселелерді шешу, салауатты өмір сүруді де үйретететіндігін айта кеткен жөн. Ал Ағылшындардың 1999 жылдан бері қолданыстағы бастауыш сыныптардың бұл бағдарламасы бойынша да тек қана сауаттылықты, санауды, ғылымдар негіздерін үйретумен шектеліп қалмай, сондай-ақ рухани, адамгершілік, мәдени, қоғамдық және физикалық даму, сонымен қатар оқушылардың барлық мүмкіндіктерін есепке ала отыра және жауапкершіліктің қалыптасуына итермелейтін практикалық өмірге әзірлейді.[6, 8 б].

Кейбір постсоветтік мемлекеттердің азаматтық білімнің және адам құқықтары аясындағы білімнің дамуының тәжірибесі өте қызық. Енді соларға көз жүгіртіп кетер болсақ.

Ливада 1990 жылдың басында азаматтық тәрбие концепциясының кезең-кезеңмен модернизацияландырылды. Соңғы екі он жылдықта, мемлекеттік деңгейде саяси актілермен бекітілген, сарапшалардың бағалауы бойынша ақылға сиымды қаржыландыру жүргізілген мақсаттандырылған азаматтық білім саясаты жүргізілген болатын. Қазіргі таңда білім саясатын реттейтін адам құқықтары саласындағы азаматтық тәрбие мен білімнің маңыздылығын барлық негізгі құжаттарды көрсетіп

кеткен (білім туралы Заңда, білім туралы стратегиясында, құқықтық білімнің бағдарламасында және тағы сондай сияқтыларда).

Бұрын литвалық білім беру орындарында азаматтық тәрбие бағдарламасы көбінесе формальді түрде жүргізілген болса, кейін 2006 жылы азаматтық және ұлттық тәрбие жөніндегі ұзақ мерзімдегі бағдарламаны қабылдағаннан кейін – бұл жүйенің бірден-бір ең маңызды дамытушы құралдарының біріне айнала отыра – әр түрлі сыныптық емес ұйымдарға көбірек мән беріле бастады. Бағдарламада нақты 2007-2011 жылдар аралығындағы нақты әрекеттерді көзделген болатын. 2007 жылы Ғылым және білім министрі әртүрлі іс-шараларды жүзеге асыруға 5 миллион лит (шамамен 1,448 миллион евроны құрайды) бөлген болатын. Осы жылы 132 289 бала және 39 283 ересек адамдардың қатысуымен болған 800-ден астам әр түрлі жобалар жүзеге асырылған болатын. Ал 2008 жылы қаржыландыру көлемі 5,5 миллион литке дейін жетті, ал жобалар саны 1000-нан асқан болатын, ал қатысушылар саны 361 748 бала 76 032 ересек адамдарға дейін жеткенін байқауға болады. [7, 5 б].

Бір ғажайыбы, қазіргі таңда Литвадағы азаматтық тәрбие азаматтардың ұлттық дәстүрді сақтап қалу қабілетін қалыптастыру мен «азаматтық ойлауды» дамытады деп түсініледі. Бүгінгі таңда адам құқықтары және оның әр түрлі формада қолдануды үйретудегі негізгі білім беру платформаларының бірі болып осы азаматтық тәрбие болып табылады. Жалпы білім беру мектептерінің 9-шы және 10-шы сыныптарда «азаматтық тәрбиенің негіздері» атты пәннің өтілуі сақталып қалған. Сонымен қатар, азаматтық тәрбие және адам құқықтарын үйрену басқа да жалпы білім беру пәндерінің мазмұндарында да байланыстырыла бастаған, мысалы тарих, құқықтық сауаттылық, этика пәндерінде көруге болады. Тиісті методологиялық әдебиеттер берілуде, мұғалімдерге білім беру ұйымдастырылуда, соның ішінде педагогтардың біліктілігін арттыруға арналған арнайы курстарды ұйымдаруда. Балалар мен ересектерді оқыту жүйесіне бағытталған Street Law бағдарламасы сәтті бейімделген болатын. Оны жүзеге асыру мақсатында «Бәріне арналған құқық» деген оқулық құрастырылған және жарияланған болатын. UNESCO-мен біріге отыра құрастырылған «адам құқықтарын ұйретудегі нұсқаулығы», Л. Дявейкистің және Н. Лятукеннің «адам құқықтарын мектепте үйрету» оқулығын, Европа Кеңесінің «адам құқықтары саласындағы оқытудың мақсаттары» атты басылымдарын мұғалімдер белсенді қолданады. Одан бөлек, балаларды да ересектерді де қамтыған ауқымды бейресми білім беру қызметі жүзеге асырылуда. Ол мектептік өзін-өзі басқаруды, қоғамдық қозғалыстарды, үйірмелердің жұмысын, спортпен айналысу және тағы сондай сияқтыларға қатысуды да қамтиды. Педагогтарға арнайы семинарлар жүргізіледі және мемлекеттік емес

ұйымдармен біріге отырып әр түрлі жобаларды жүзеге асыру арқылы өздерін көрсетуге, ашылуға мүмкіндіктер жасап отыр. Азаматтық тәрбие мен адам құқықтары аясында білімнің күшейтілуі Литвадағы демократиялық басқару жүйесінің нығаюына әкеледі және демократиялық құндылықтардың нығая түсуіне сөзсіз септігін тигізері анық. [8, 5 б].

Польшада жастар мен балалардың құқық аясында және адам құқықтары саласында ағарту жұмыстары қоғамдық-саяси өзгеріс термен қатар XX-шы ғасырдың 90-шы жылдары бастау алған болтан. Бәрінен бұрын мемлекеттегі структуралық өзгерістердің өзгеруінің және азаматтық қоғамның қалыптасуының тез орын алғанын қалаған ұйымдардың және жеке тұлғалардың бастауымен орын алған болатын. Сол кезеңдегі білім жүйесінің монополисті саналған мемлекеттік әкімшілік те шетте қалған жоқ. Алайда, «Үшінші сектор» деп аталатын ұйымдар азаматтық білім саласында біріншілікті сақтап келген болатын. Олар жастар арасында адам құқықтары мен бостандықтары туралы білімді қолынан келген кез-келген жолымен таратуға тырысты және осыған мұғалімдерді дайындаған болатын. Осы мәселе бойынша оқушылардың көп бөлігі дебатқа шақыру арқылы тартылған болатын. Ең жақсы мектептік конституция байқаулары және қатысушылардың құқықтарын қорғау туралы іс-шаралар ұйымдастырылған болатын, сондай-ақ мектептік өзін-өзі басқару жалы көптеген жобалар жасалған болатын және тағы сондай сияқты іс-шаралар ұйымдастырылып отырылды. 1995 жылға қарай Варшавадағы Азаматтық білім Орталығы бастауыш мектептің (қазір гимназиялар) қатысушыларына арнайы курстар шығаршан болатын. Курс бағдарламасы келесі салалардың жұмыс істеу туралы сұрақтарды қамтыған болатын:

1. Құқықтық демократиялық мемлекет
2. Конституционализмдік мәселелер
3. Адамның құқықтары мен бостандықтары
4. Құқықтар мен бостандықтардың қорғалу механизмі
5. Құқықтар мен бостандықтардың қолдануы жайлы практикалар

Білім беруге интерактивті және жұмысқа қызықтырушы әдістер ұсынылған болатын. Келесі бес жылдың ішінде осы бағдарламамен жұмыс істейтін 1500 мұғалімді дайындалды, сондай-ақ оқулықтар мен әдістемелік әдебиеттер әзірленген болатын. 1990-шы жылдардың соңында курсқа алғашқы қадам ретінде орта мектептің қатысушыларына арналғаноқулықтар және құқықтық және азаматтық білім туралы бағдарламалар енгізілген болатын. Олардың авторлары болып сол варшавалық Орталықтың ұжымы шыққан болатын.

Қазіргі кезде Польшада мемлекеттік мекемелер, және мемлекеттік емес ұйымдар азаматтық тақырыпта және адам құқықтары туралы көптеп

оқылық пен әдістемелік әдебиеттерді шығаруда. Мұғалімдерді оқыту мұғалімдерді жетілдірудің Басты орталығында да, сондай-ақ қоғамдық құрылымдарда да жүргізіле береді. Сондай-ақ алғашқысы кейінгісінің әрекетін жүзеге асырады және онымен бірге іс-әрекет жасайды. Республикалық және жергілікті дәрежеде әрқашан адам құқықтары жайлы әс-шаралар жүргізіліп отырылады. Олар көбінесе:

- Әр түрлі сайыстар
- Фестивальдар
- Олимпиадалар

Мемлекет тарапынан азаматтық тәрбие жайлы ауқымды әрекеттердің кезектілігіне үнемі жәрдемдесіп отырады. Осылайша, адам құқықтары саласындағы Әлемдік білім беру бағдарламасын орындау аясында ұлыттық білім Министрлігі:

- бұл сала аясында әр түрлі үлгідегі мектептерге ауқымды ағарту бағдарламаларының әзірленуіне;
- Әр түрлі бағыттағы құқықтық мәселелерге арналған сабақтар мен курстар жүйесінің;
- Құқық қорғау саласындағы, мектеп жарғысын сараптау, балалар мен жастардың мектептегі құқықтарының сақталуына мониторинг жүргізетін инспекторларға тренингтер ұйымдастырылуына;
- Дауды шешуге арналған құқықтық араласу комиссиясын құруға итермеледі.

320 мектепте сыналған мектептегі оқушылардың құқықтарын зерттеу зерттеу қағидасы қалыптастырылған болатын. Көбінесе құқықтарының бұзылу немесе тапталудың төрт дәрежесін анықтаған болатын. Олар келесідей:

- ✓ Ақпарат алу құқығы;
- ✓ Жеке өмір құқығы;
- ✓ Еркін сөйлеу құқығы;
- ✓ Өз ойын айту құқығы.

Бұл көрсеткіштер, бала құқықтарын қорғау және бұл мәселе бойынша маниторинг жүргізу саласында білімдерін арттыру мақсатында мұғалімдерге тренингтер айналымын ұйымдастыруға итермеледі.

Қазіргі таңда польшалық гимназиялар мен гимназиадан кейінгі мектептерде адам құқықтарына арналған сабақтар қоғамтану курсының бір бөлігі болып табылады. Бұл курс тематикалық бөлімдерге біріктірілген, көптеген сұрақтарды қамтитын сұрақтар шеңберін құрайтын бағдарлама болып табылады. Әрбір мұғалім сол немесе сондай сияқты мәселелерді немесе тақырыптар бөлімін оқуда уақыт мөлшерін жеке өзі анықтайды. Қоғамдық бақылау мен білім беру сараптамасы бойынша, адам құқықтарын талдауда және меңгеруде қоғамтану пәнінің

мұғалімдері он мен жиырма сағат көлемінде уақыт бөлетіндіктерін көрсетіп отыр. Бұл азаматтық тәрбиенің сапасына тигізетін елеулі қауіптің көзі ретінде қабылданды.

Қарастырылып отырған бағыттағы Польшаның басқа да үлкен актуальді мәселелерінің сарапшы мамандар бар екенін көрсетіп отыр. Алайда сөздің шыны керек, адам құқықтары жайлы азаматтық тәрбие қазіргі жастармен мектеп қабырғасындағы жастарға тәрбие беруде, білім бағдарламасын құруда болсын ең маңызды әрі ажырамасы анық, сондай-ақ мектеп қабырғасынан тыс формальді бағытта емес ағартудың да маңызы бар екенін айта кеткен жөн.

Осылай айта келе, Батыс және Шығыс Европаның көптеген мемлекеттерінде азаматтық білімді таратуда және қолдауда көптеп күш жұмсалатындығын айтуға болады. Қоғамның демократиялық азаматтылықтың дамуы мемлекеттің тұрақты демократиялық дамуына әкелетіндігін көрсететін факторлардың бірі. Азаматтық білімділіктің аспектілері мемлекеттік байтауыш, орта және жоғарғы оқу орындарының бағдарламасында нық орын алғандығын байқауға болады және оның заманауи талаптардың өзгеруіне байланысты көптеген өзгерістерге ұшырайды. Яғни осы европаның жеткен жетістіктеріне сүйене отырып, білім беру жүйесіндегі құқықтық білімнің берілуінің маңыздылығын байқауға болады.

Мәселен, білім жүйесіне өзгеріс енгізу арқылы қоғамның ертеңі жастардың құқықтық санасының және азаматтық сананың дұрыс қалыптасуын қамтамасыз ету арқылы, көптеген келеңсіз жағдайлардың алдын алуға негіз болады. Білім бағдарламаларына қажетті өзгерістерді енгізу арқылы, бірнеше механизмдердің жұмыс істеуіне бастау салатындығын айта кеткен жөн.

Білім саласына адам құқықтары мен құқықтық этика, құқықтық жүріс тұрыс секілді пәндердің, сабақтардың білім бағдарламасына енгізу арқылы, мұғалімдердің жетілуінде және олардың сабақ өту әдістемелерінің жетілуіне әкелетіні айқын. Мектеп оқушыларының және жастардың жалпы адам құқықтары мен өздерінің құқықтары мен міндеттерін білуі жалпы қоғамдық құқықтық сананың серпілісіне әкелетіні сөзсіз.

1 Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамның қалыптасуы, Оқу құралы, АДИЛОВА К.А. Алматы, 2017ж.

2 What is Education for Democratic Citizenship and Human Rights? / The official website of the Council of Europe. [e-resource]. URL: http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/ who/whatis_en.asp (accessed: 1.10.2013).

3 Kerr D., Keating A. and Ireland E. Pupil Assessment in Citizenship Education: Purposes, Practices and Possibilities. Report of a CIDREE Collaborative Project. NFER/CIDREE. 2009.
4Duerr K. Concepts of Citizenship Education in // Bielefeld University. Europe. [e-resource]. URL: http://www.unibielefeld.de/soz/ag/hedtke/pdf/Concepts-of-CE-in-Europe_ Karlheinz-Duerr.pdf (accessed: 1.10.2013).
5Официальный сайт Совета Европы. [Эл. ресурс]. URL: http://www.coe.int (Дата обращения: 1.10.2013).
6Kerr D., Keating A. and Ireland E. Pupil Assessment in Citizenship Education: Purposes, Practices and Possibilities. Report of a CIDREE Collaborative Project. NFER/CIDREE. 2009.
7Aims and Values in Primary Education: England and Other Countries. Primary Review Research Survey 1/2. The University of Cambridge. 2008.
8ОбразованиевсфереправчеловекавЛитве: краткийоб- зор / сост. Т. Тамошюнас, И. Тарасевич. Варшава: ОБСЕ/ БДИПЧ, 2009.

МРНТИ 10.79.01.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Ахатай Аяна

Университет им. Сулеймана Демиреля

Аннотация: В данной статье изложены основные проблемы прав человека в ходе уголовного процесса. В частности, проблемы связанные с защитником в уголовном процессе и свидетелем. В настоящее время в Казахстане расширены права адвокатов в уголовном процессе: они могут проводить допросы, собирать данные и улики, защитник может подавать ходатайства о проведении дополнительных экспертиз. Согласно мнениям адвокатов, в УПК РК отсутствует прямой запрет получения защитником копий протокола допроса своего подзащитного при досудебном расследовании. Предлагается вынести этот вопрос на обсуждение адвокатского сообщества Казахстана. Присутствует необходимость развития и конкретизации в УПК полномочий адвокатов по сбору доказательств посредством детального описания процедуры депонирования фактических данных, а также назначение и производство экспертиз, применения возможностей частной детективной деятельности. В число субъектов, участвующих в уголовном процессе, входит свидетель, показания которого, являются одним из доказательств в уголовном процессе. В настоящее время не исключены отдельные случаи, когда под воздействием незаконных методов ведения следствия люди могут признать себя виновными в преступлениях, которых не совершали. Поэтому недопустимо при допросе подсудимого ограничиваться констатацией факта признания им вины. Необходимо в случае его согласия дать показания допрашивать подсудимого как можно подробнее.

Ключевые слова: уголовный процесс, права человека, защита, защитник, свидетель, обвиняемый, подозреваемый

Основными правами и свободами человека и гражданина является неотъемлемое право совершения тех или иных действий, пользования конкретными правами с целью удовлетворить свои потребности и интересы.Основные права и свободы человека и гражданина (о которых говорится в Конституции) являются неотъемлемыми и дарованными ему от рождения и в силу наличия у него гражданства, находящиеся под защитой со стороны государства и составляющие основу правового статуса личности /1/.Тем не менее, такие понятия как «человеческие

права» и «гражданские права» не равны.К правам человека относится совокупность тех прав и свобод, которые дарованы ему от рождения и не зависят от наличия у него гражданства. Эти естественные права и свободы никто не может отнять (право на жизнь, линую неприкосновенность, свободу).В свою очередь правами гражданина человек может обладать исключительно в виду наличия у него гражданства. К такой ситуации применим принцип о том, что каждый гражданин – это человек, но не каждый человек – это гражданин.

Преимущественно подробно и именно в Конституции Республики закреплены права гражданина в тех случаях, когда речь идет о привлечении его к уголовной ответственности, о применении к нему мер понудительного воздействия, о лишении его свободы. Укрепившая в Конституции Республики Казахстан система такого плана гарантий характеризует соответствующую направленность уголовно-процессуального, уголовного, а также гражданского процессуального законодательства. Это:

- гарантии подсудности (т. е. никто не может быть лишен права на рассмотрение его дела в том суде и тем судьей, к подсудности которого оно отнесено законом);
- право обвиняемого на рассмотрение его дела с участием присяжных заседателей в случаях, предусмотренных законом;
- право каждого осужденного и задержанного пользоваться помощью юриста;
- презумпция невиновности;
- недопустимость использования подлинных данных, полученных незаконным путем, в качестве доказательств;
- право осужденного на обжалование приговора;
- отстранение от обязанности свидетельствовать (на суде) против себя самого и близких родственников;
- право на возмещение государством вреда, доставленного преступными действиями органов власти или их официальных лиц;
- запрет обратной силы закона, устанавливающего или отягчающего ответственность.

Основные проблемы участников уголовного процесса связаны с деятельностью защитника, обвиняемого (подозреваемого) и свидетеля. Рассмотрим данные проблемы более подробно.

Адвокат, выступая в роли защитника, не имеет права совершения каких-либо действий против интересов подзащитного и препятствовать реализации принадлежащих ему прав; противореча позиции подзащитного признавать его причастность к уголовному правонарушению и виновность в его совершение, заявлять по примирению подзащитного с потерпевшим; осуществлять признание

гражданского иска; отзывать жалобы и ходатайства, поданные подзащитным; разглашать сведения, которые стали ему известны в связи с обращением за юридической помощью и ее реализацией.

В настоящее время расширены права адвокатов, по новому кодексу им дозволено проводить допросы и осуществлять сбор данных и улик. Помимо этого, защитники теперь имеют право через суд ходатайствовать о проведении дополнительных экспертиз и расследований.При этом с 1 января 2018 года адвокаты получат право ходатайствовать о проведении любых экспертиз. Помимо этого они могут затребовать повторный опрос свидетелей по вопросам, которые составлены непосредственно самим защитников. Насколько такие возможности покажут положительный или отрицательный результат и как они скажутся на следствии, покажет время.

Разглашением сведений можно считать случаи, когда сведения, полученные адвокатом в процессе оказания юридической помощи становятся известными хотя бы одному постороннему лицу.

С того момента, как допущен к участию в уголовном процессе адвокат - защитник имеет право использования всех предоставленных ему законом средств и способов защиты для выявления обстоятельств, которые опровергают обвинения или смягчают ответственность подозреваемого (обвиняемого), и оказания ему необходимой квалифицированной юридическую помощь, применяя права без каких-либо ограничений и условий, которыми может нарушиться или быть стеснена функция защиты.

Приведем практический пример. Республиканской коллегией адвокатов по нарушению гарантий адвокатской деятельности со стороны органов уголовного преследования, при реализации адвокатской деятельности членом Алматинской областной коллегии адвокатов А. Умаровой, было сформировано обращение к Генеральной прокуратуре РК и прокуратуре города Алматы.

Адвоката, по причине нарушения ст.17 Закона РК «Об адвокатской деятельности» /2/, п,3 ч,2 ст.78 УПК РК /3/, вызвали 2 и 9 апреля 2016 года в Антикоррупционную службу города Алматы, руководитель СОГ Б.Б. Мужиков как свидетель по уголовному делу, в котором А. Умарова была одновременно адвокатом свидетеля и защитником подозреваемого по другому уголовному делу. Для того, чтобы устранить нарушения требований УПК РК и Закона РК «Об адвокатской деятельности», в соответствии с которыми запрещено производить допрос в качестве свидетеля-защитника подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, осужденный, а также адвоката свидетеля по обстоятельствам, которые стали ему известны по причине выполнения собственных обязанностей, Республиканской коллегией адвокатов требуется принять

соответствующие меры прокурорского реагирование по отношению к сотрудникам антикоррупционной службы /4/.

Касаемо новелл нового УПК РК, хотелось бы привести еще одну практическую ситуацию. К Республиканской коллегии адвокатов обратились адвокатская контора «Яворский и партнер» из Южно-Казахстанской области с проблемой, с которой они достаточно часто сталкиваются на практике в ходе своей профессиональной деятельности.

Проблема касается статьи УПК РК, в частностист.70, ч.2, п.5 , где закреплены полномочия защитника …защитник имеет право…на ознакомление с протоколом задержания, постановления по применению меры пресечения и продлению срока содержания под стражей, домашнего содержания под стражей, уведомления по прерыванию сроков по делу, протоколов следственных действий, которые были произведены при участии подозреваемого либо самого защитника, предъявляемы либо должны быть предъявлены подозреваемому, обвиняемому, а после окончания досудебного расследования – со всеми материалами, выписывать из него любую информацию в любом объеме, снимать копии посредством научно-технических средств. Исключениями являются сведения, которые составляют государственные секреты, и список свидетелей обвинения.

Проблема, с которой пришлось столкнуться правозащитникам из ЮКО, характеризуется тем, что адвокату в ходе его знакомства с процессуальными документами во время досудебного расследования, не дают возможность сделать их копии.

При этом следователями утверждается, что уголовно-процессуальным законодательством предоставляется данное право стороне защиты снять копии процессуальной документации, лишь после того, как окончится досудебное расследование. Характерным является то, что данной точки зрения придерживаются не только следователи, например, районного уровня, но данная точка зрения принадлежит также и отдельным должностным лицам, хотя руководители иных следственных управлений, в данных ситуациях признают законность вышеуказанных требований защитника. Таким образом, практика является противоречивой, а правовая доктрина, в данном вопросе неоднозначной.

В основном это является отсылкой к трактованию все той же статьи 70 УПК РК, в частности, до окончания расследования уголовного дела, в соответствии со статьей, не предусмотрено предоставление защитнику права снятия своими средствами копий таких процессуальных документов. Получить копию, будет возможно только после окончания досудебного расследования.

Решения судов, которыми рассматриваются жалобы адвоката в порядке ст.106 УПК РК на постановление следователя по отказу в предоставлении

копии протокола допроса подзащитного, остаются без удовлетворения, так как нарушений в действиях следователя суд не определил, мотивируя тем, что в ст. 70, ч.2, п.5 УПК РК указывается, что защитник, только знакомится с протоколами и процессуальными документами. В результате, жалобу оставляют не удовлетворив.

В каких то случаях адвокату дается возможность на частичное переписывание информации, иногда даже всей, однако в достаточно часто, считают, что разрешение подобного, стороне защиты не следует делать, поэтому следователь, считает необходимым только предоставлять документ адвокату для ознакомления, то есть дают подержать в руках. Формируется закономерный вопрос, каким образом, следователь может быть уверенным, что выделенное время будет достаточным для полного ознакомления защитника. Отметим, что в УПК ведь не указывается конкретно – что представляет собой ознакомление с процессуальной документацией и достаточно ли просто подержать их в руках.

Основываясь на вышеизложенном, адвокаты считают данную правовую позицию органов уголовного преследования ошибкой, так как полномочия защитника в уголовном процессе основываются, в первую очередь на принципе обеспеченности права на защиту, который считаютмеждународным правовым принципом и закрепляется в содержании статьи 13 Конституции РК и статьи 26 УПК РК, а так же в Международном пакте по гражданским и политическим правам, положениях Конвенции по защите прав человека и основных свобод и многих других международных документов /5/.

Протоколом допроса подозреваемого по исследуемому по отношению к нему уголовному делу затрагиваются его (подозреваемого) права, т.к. в ходе на раннего этапа досудебного расследования, - протокол допроса рассматривают как доказательство обвинения.При отказе предоставить копию протокола допроса следователем до конца досудебного расследования, нарушается право на обвиняемого на защиту своих прав в процессе досудебного расследования, так как этим ограничивается возможность применения всех средств и мер защиты в ходе данной стадии, тем самым ограничиваются не только права подозреваемого, но и ограничиваются и ущемляются права защитника в оказании юридической помощи.

При досудебном расследовании ни у защитника, ни у самого подозреваемого, к примеру: отсутствует право получения копий допроса свидетеля и это действительно является правильным, так как затем происходит нарушение принципа недопустимости разглашения информации, в соответствии со статьей 201 УПК, а также позволяет стороне защиты быть готовым к очной ставки и др., что лишит затем сторону обвинения возможность произвести исследование ранее данных

показаний подозреваемого на предмет их последовательности и противоречивости. Не имеют в виду копии процессуальных документов, которые произведены при участии подозреваемого или самого защитника, но, органами уголовного преследования трактуется статья 70, ч.2, п.5 УПК РК по своему: защитник обладает правом снимать копии «всех документов», лишь после окончания досудебного расследования»

Отсюда следует, согласно мнениям адвокатов, что в УПК РК отсутствует прямой запрет получения защитником копий протокола допроса своего подзащитного при досудебном расследовании, а положениями Закона «Об адвокатской деятельности», прямо разрешается получение копий протокола допроса. В своем обращении, защитниками, высказало мнение о том, что необходимо подумать, над тем, что необходимо внести изменения и дополнения в статью 70 УПК РК, которые позволят защитникам снимать копии данных документов. Республиканской коллегией адвокатов, предлагается вынести этот вопрос на обсуждение адвокатского сообщества Казахстана.

Отметим, что в Послании «Стратегия «Казахстан-2050», Главой Государства была сформулирована необходимость разработки нового Уголовно-процессуального кодекса /6/. Действующий УПК был принят 4 июля 2014 года, в нем присутствует 16 разделов, 72 главы, включающие в себя 677 статей.

Д.К. Канафиным отмечается, что анализ положений УПК дает возможность, констатировать тот факт, что полноценная реформа уголовного судопроизводства, которая ожидалась от данного нормативного акта, в полной мере не состоялась. Авторам проекта не удалось развить до конца даже тот ограниченный перечень идей для реформирования уголовного судопроизводства, который был представлен в содержании Концепции проекта Уголовно-процессуального кодекса РК /7/.

Данная ситуация сформировалась по той причине, что разработка нового УПК была в определенной мере монополизирована Генеральной прокуратурой, тогда как столь значимые и актуальные на сегодня институт представленные судебным контролем и обеспечением права на защиту, можно отнести к области жизненных интересов судебной системы и адвокатуры, которая не имеет пока возможности принятия активного участия в формировании процессуального закона.

Присутствует необходимость развития и конкретизации в УПК полномочий адвокатов по сбору доказательств посредством детального описания процедуры депонирования фактических данных, а также назначение и производство экспертиз, применения возможностей частной детективной деятельности. Так же необходимо привести в соответствие с нормами международных стандартов процессуального порядка

задержания и содержания под стражей, то есть понизить до 48 часов срок задержание и предусматривать обязательную судебную оценку законности и обоснованности ограничения права на личную свободу любого задержанного.

Д.К. Канафин также указывает на необходимость унификации в рамках единой процессуальной формы следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий, ограничивающих конституционные права граждан, а также на регламентирование данной формы в уголовно-процессуальном законодательстве.

Для адвокатов нужно усиление и усовершенствование гарантий неприкосновенности в виде: установления запрета на прослушивание и запись телефонных переговоров, запрета любого вторжения в служебные и жилые помещения адвокатов, в том числе реализацию гласных и негласных осмотров, обысков, выемок и прочих аналогичных следственных и оперативных мероприятий без санкции судьи; запрета в законодательстве привлечения адвокатов в качестве лиц, которые сотрудничают с правоохранительными органами на конфиденциальной основе; запрета в законодательстве любого уголовного, гражданско-правового и административного преследования адвокатов за правомерные действия, которые совершены ими в связи с оказанием юридической помощи, включая публичные высказывания адвокатов в СМИ и в залах судебных заседаний /8, с.48/.

Хотелось бы отметить, что в Законе РК «О государственных секретах» определен порядок допуска граждан и должностных лиц к государственным секретам, но отсутствует упоминание о допуске ктакого рода информации адвокатов при реализации ими своих профессиональных обязанностей.

В процессе деятельности органов уголовного преследования и судов в Республике Казахстан применяется практика ограничения права гражданина, который привлечен к уголовной ответственности, на свободный выбор адвоката по причине отсутствия у выбранного адвоката допуска к государственным секретам. Присутствуют случаи, когда подозреваемому предлагали перечень, состоящий только из нескольких адвокатов, которые имеют данный допуск. Отметим, что процесс получения допуска, был регламентирован секретной инструкцией, которая не опубликована в открытых источниках /9/.

Отметим, что ограничение права на свободный выбор адвоката с помощью манипуляций с процедурами допуска к государственным секретам, по сути представляет собой атавизм советского репрессивного уголовного процесса, в котором данные меры применяли для отправления судопроизводства в обход и без того слабых и декларативных стандартов объективности и состязательности процесса. В большинстве случаев,

данные ограничения имели место по политически мотивированным или иным делам, по которым нужно было исключить публичность разбирательства или производить контроль поведения защиты в процессе. В случаях когда законодательно разрешено участие в процессе, в качестве защитника (адвоката), родственника или другого лица, суд может им отказать в допуске, только лишь по основаниям предусмотренным законом, которые могут препятствовать их участию в уголовном процессе /10, с.93/. В настоящее время, случаи, когда суд требует от родственника или другого лица, участвующего в процессе в роли адвоката, наличия диплома о юридическом образовании и опыта работы в судопроизводстве, никак не основаны на существующих законах и нарушает конституционные права подозреваемого /11, с.983/.

Привлечение родственников в качестве непрофессиональных защитников вкупе с профессиональным адвокатом, помогает сократить расходы подозреваемого, потому что такие защитники, работают бесплатно и могут взять на себя те функции по защите прав подозреваемого, для исполнения которых юридическое образование не требуется; оформление всевозможных документов и справок, по образцам предоставляемым защитником; встречи с подозреваемым, который находится под стражей, и передачу информации и документов от подозреваемого его адвокату; сбор данных, доказательств и сведений в соответствии с частью 3 статьи 122 УПК РК путём опроса лиц с их согласия, получения предметов и иных сведений, истребования характеристик и иных справок от органов местного самоуправления, государственной власти, общественных организаций и объединений, которые обязаны, в соответствии с законом, предоставлять все затребованные документы или их копии и пр. /12, с.191/.

На наш взгляд, для решения данной проблемы необходимо разъяснить судьям, что недопустимо отказывать подозреваемому в допуске защитника-непрофессионала по основаниям, не предусмотренным в УПК РК. Полезно было бы также утвердить перечень оснований, наличие которых не должно препятствовать назначению дополнительного защитника.

Когда близкий родственник подозреваемого, заключает договор о оказании ему юридической помощи, по осуществлению защиты подозреваемого в суде, но при этом, не намерен сам осуществлять квалифицированную уголовную защиту, возникшая проблема находится в латентном состоянии. Однако, если же он, заключает с адвокатом соглашение о оказании юридической помощи подозреваемому, и сам, несмотря на деятельность адвоката, активно включается в работу по защитительной деятельности, то возникшая проблема раскрывается во всей своей юридической несообразности.

В итоге, между защитником (членом областной палаты адвокатов) и защитником-родственником подозреваемого, возникает, что то похожее на объединение, для совместного ведения деятельности, именуемое «простым товариществом» (ст.228 ГК РК). В любом случае когда имеются признаки совместного выполнения деятельности обоих «защитников» в интересах подозреваемого лица, понимаемой ими одинаково; возникает, так называемый, «эффект совместной деятельности простых товарищей» /13, с.75/.

Простое товарищество «адвокат и родственник подозреваемого» - признаки которого в уголовном процессе невозможно отрицать - подлежит незамедлительной ликвидации. По закону, в производстве уголовного дела, рядом с подозреваемым в роли его защитника от обвинений в совершении уголовного правонарушения, может находиться только статусный адвокат и никто иной, называемый процессуальным именем «адвокат - защитник» или же «адвокат (защитник)». Базовым основанием для совершения ликвидации такого товарищества является потребность, прописанная в УПК РК; каждый подозреваемый имеет право получать квалифицированную помощь ни от кого другого кроме как от «адвоката (защитника)».

Законное право подозреваемого на получение квалифицированной помощи в уголовном процессе именно от «адвоката (защитника)» основывается на понимании уникальности такого социально-правового явления как адвокатура и, соответственно, уникальности адвоката её олицетворяющего. Уголовно-правовая защита - это не только высокий уровень профессионализма, стеснённый многочисленностью запретов и гарантий; но ещё и специфический метод выражения гражданских позиций в уголовных делах, не каждому юристу понятный и доступный, а только непосредственно адвокату. Пока профессиональный адвокат и родственник защищаемого ими, подозреваемого в совершении уголовного правонарушения лица, объединены в едином «защитнике», никакого усиления роли адвоката в процессе не происходит. Что, полагаем, при существующих условиях, не является необходимостью; на самом деле не нужно это ни обществу, ни государству; и адвокату, в полной мере осознающего себя таковым, то есть уполномоченным представителем общества, а не наёмным пособником частного лица.

В итоге можно объявить: принципиальных, конкретных возражений против участия в уголовном процессе в роли участника уголовного производства одного из родственников подозреваемого, не имеем. Кроме того, в этом можно усмотреть некоторую потребность (требующую отдельного от настоящих исследований обоснования) /14, с.75/.

Категорически не можем принять и другого: наделение кого либо из родственников подозреваемого компетенциями «адвоката (защитника)»;

по факту наделение его конституционным статусом и в известном смысле «высоким званием адвоката». Допускать в уголовное судопроизводство в роли процессуального защитника; ни одного из родственников подозреваемого, ни любое другое лицо, прошение о допуске которого подал подозреваемый - если они не являются профессиональными адвокатами - нельзя и ни в коем случае не должны. Единственным присущим уголовному производству субъектом уголовной защиты является адвокат (защитник): безо всяких дополнений в виде «и»; а, тем более, заменяющих его «либо».

В число субъектов, участвующих в уголовном процессе, входит свидетель, показания которого, как известно, являются одним из доказательств в уголовном процессе. Однако они не всегда добросовестно выполняют свои обязанности, не являются по вызову дознавателя, следователя, прокурора и суда. В связи с неявкой свидетелей, показания которых важны для суда, приходится откладывать судебные заседания.

Согласно статье 78 УПК РК, в качестве свидетеля для дачи показаний может быть вызвано и допрошено любое лицо, которому могут быть известны какие-либо обстоятельства, имеющие значение для дела.

К сожалению, и в настоящее время не исключены отдельные случаи, когда под воздействием незаконных методов ведения следствия люди могут признать себя виновными в преступлениях, которых не совершали (т.н. самооговор). Не случайно, действующим Уголовным Кодексом РК предусмотрена строгая уголовная ответственность за такое уголовное правонарушение против конституционных и иных прав свобод человека и гражданина, как пытки (ст.146 УК) /15/.

Однако не только порочные методы расследования могут повлечь ложный самооговор подозреваемого. Практике известно немало случаев такого самооговора, сделанного из самых различных побуждений: с целью взять на себя вину близкого человека, скрыть совершение другого, более тяжкого преступления, из-за боязни расправы над собой или близкими выдать подлинных виновников и т.д.

Так, лицо, подозреваемое в совершении ряда краж, может признаться еще в одной краже, фактически совершенной другим лицом, поскольку это практически никак не повлияет в плане назначенной ему судом меры наказания, но может способствовать поблажкам со стороны органов досудебного расследования.

Так, несовершеннолетний может взять на себя вину взрослого соучастника в условиях, когда последнему грозит, например, пожизненное лишение свободы, к примеру, при рассмотрении дела об убийстве нескольких лиц.

Таким образом, суд всегда должен иметь в виду, что само по себе признание обвиняемым своей вины, взятое изолированно, еще ничего не

означает. Признание подсудимым своей вины может быть положено в основу обвинительного приговора лишь при подтверждении признания всей совокупностью имеющихся по делу доказательств.

Поэтому недопустимо при допросе подсудимого ограничиваться констатацией факта признания им вины. Необходимо в случае его согласия дать показания допрашивать подсудимого как можно подробнее, в деталях об обстоятельствах инкриминируемого ему деяния, имея в виду необходимость установления совокупности доказательств, подтверждающих его признательные показания.

Подсудимый, как и подозреваемый на досудебной стадии уголовного процесса, не всегда говорит правду. Известно немало случаев самооговора, вызванных самыми различными причинами, часть из которых мы привели выше. В то же время, следует иметь в виду, что, как и в показаниях свидетеля (потерпевшего), в показаниях подозреваемого (подсудимого) встречаются ошибки, возникшие вследствие плохой памяти, психофизиологических особенностей, неблагоприятных условий восприятия и т.д.

Граждане, пострадавшие от преступлений, порой несвоевременно признаются потерпевшими. Если раньше орган следствия был обязан вынести такое постановление сразу же после возбуждения уголовного дела, то сейчас этой нормы нет. В таких случаях потерпевший лишен возможности полноценно реализовывать свои права в уголовном процессе.

Необходимо:

- совершенствовать механизмы по предоставлению квалифицированной юридической помощи. Этот приоритет определен в Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года (17 поправок в УПК, из них 15 изменений в статьи 8, 35, 71, 76, 173, 199, 405, 616 УПК, а также 2 дополнения новыми статьями (ст.70-1 УПК Заявитель, 78-1 УПК Лицо, имеющее право на защиту);
- разработать либо изменить, дополнить ведомственные акты органов уголовного преследования с целью усиления контроля за порядком доставления и пребывания граждан в служебных помещениях, создания алгоритма действий прокуроров и следователей по определению пострадавшего лица, придании ему статуса потерпевшего, возмещению ущерба и т.д.
- совершенствовать электронный учет посетителей, внедрить дополнительный критерий оценки сотрудников исходя из соблюдения прав граждан, персонификацию сотрудников (жетоны, бейджи), разработать стандарты поведения сотрудников, практиковать обучающие семинары, тренинги и т.д.

- ввести новые учебные дисциплины в Академии и ведомственных ВУЗах с целью обучения сотрудников навыкам эффективного взаимодействия с гражданами.

Полагаю, что реализация намеченных мероприятий позволит создать эффективные механизмы защиты прав свидетелей и потерпевших.

Список литературы

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.03.2017 г.) // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029.
2. Закон Республики Казахстан от 5 декабря 1997 года № 195-I «Об адвокатской деятельности» (с изм. и доп. по сост. на 03.12.2015 г.) // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008408.
3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.03.2018 г.)
4. Лазорская А.А. Кто защитит адвоката от беззакония? Республиканская коллегия адвокатов (Дата публикации 12.10.2015) // http://advokatura.kz/category/all/page/29/.
5. Яворский Е.А. Адвокатский вопрос (Дата публикации 01.04.2015)// Республиканская коллегия адвокатов // http://advokatura.kz/category/all/page/29/.
6. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана. 30.11.2015 г. // http://www.sayasat.kostanay.gov.kz/?layout=edit&id=545.
7. Досье ITS на проект Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (новая редакция) (май 2014 года) // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31122244.
8. Канафин Д. К. Совершенствование правового статуса адвоката в свете разработки нового уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан // Юрист. - 2012. - № 12. - С. 47-55.
9. Закон Республики Казахстан «О государственных секретах»: ЗРК № № 349-I от 15 марта 1999 года (с изм. и доп. по сост. на 07.11.2014 г.) // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1999 г., № 4, ст. 102; 2001 г., № 8, ст. 53.
10. Хапаев И.М. Процессуальный порядок избрания меры пресечения в виде заключения под стражу // Вестник юридического факультета Южного федерального университета. - 2015. -№ 2 (2). - С. 93-96.
11. Шигуров А.В. Стандарты Европейской конвенции «О защите прав человека и основных свобод» по вопросам избрания и исполнения заключения под стражу // Право и политика. - 2014. - № 6. - С. 983-990.

12. Шигурова Е.И. Некоторые проблемы, связанные с прекращением уголовного дела за примирением сторон // Вестник Мордовского университета. - 2015. - № 4. - С. 191-193.
13. Попов В.С. Условия допустимости в уголовном производстве его участника, ассоциированного со свидетелем // Пробелы в российском законодательстве. - 2013. - №3. – С. 74 – 77.
14. Попов В.С. Признаки «мнимости» и «притворности» субъекта уголовного процесса // Пробелы в российском законодательстве. - 2012. - №6. – С. 58 – 61.
15. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.01.2018 г.)

ACTUAL PROBLEMS OF HUMAN RIGHTS IN CRIMINAL PROCESS

AkhatayAyana
University of SuleymanDemirel

Annotation: This article outlines the main problems of human rights in the course of the criminal process. In particular, the problems associated with the defender in the criminal process and a witness. At present, the rights of lawyers in the criminal process are broadened in Kazakhstan: they can conduct interrogations, collect data and evidence, the defender can file petitions for additional examinations. According to the lawyers, the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan does not directly prohibit the defense from obtaining copies of the protocol of his client's interrogation during pre-trial investigation. It is proposed to bring this issue to the discussion of the lawyer community of Kazakhstan. There is a need to develop and specify in the CPC the powers of lawyers to collect evidence through a detailed description of the procedure for the deposit of factual data, as well as the appointment and production of examinations, the use of private detective activities. The number of subjects involved in the criminal process includes a witness, whose testimony is one of the evidence in the criminal proceedings. At present, there are cases when, under the influence of illegal methods of investigation, people can plead guilty to crimes that they did not commit. Therefore, it is inadmissible when confronting the defendant to confine himself to stating the fact that he is guilty. It is necessary, in case of his consent, to give evidence to interrogate the defendant as thoroughly as possible.

Key words: criminal process, human rights, defense, defender, witness, accused, suspect.

Қылмыстық процестегі адам құқықтарының өзекті мәселелері

Ахатай Аяна Талғатқызы

Сулейман Демирель атындағы университет

Аңдатпа: Бұл мақала қылмыстық процесс барысында адам құқықтарының негізгі проблемаларын сипаттайды. Атап айтқанда, қылмыстық процеске және қорғаушыға қатысты мәселелер. Қазіргі уақытта Қазақстанда қылмыстық сот істерібойынша іс жүргізетін заңгерлердің құқықтары кеңейтілген: олар қорғаушының қосымша зерттеулері үшін өтініш бере алады, деректер мен дәлелдер жинап, сұхбат жүргізе алады. Адвокаттардың пікірі бойынша, Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінде алдын ала тергеу барысында айыпталушының жауап алу хаттамасының көшірмелерін алуға тікелей тыйым салынбайды. Бұл мәселені Қазақстанның заңгерлер қауымдастығына талқылауға тарту ұсынылған. Қазақстан қылмыстық іс жүргізу кодексі бойынша қылмыстық процесс уақытында адвокаттардың дәлелдемелер жинап, рәсімдерді егжей-тегжейлі сипаттамасы, сондай-ақ, тағайындау және өндірістік сараптама құралдарын және де жеке детективтік қызметтерді қолдану мүмкіндіктеріне қажеттілігі бар. Қылмыстық процессте куәгерліккешақырылған субъектілердің арасына, қылмыстық іс бойынша дәлелдемелердің бірі болып табылатын куәгер жатады. Қазіргі уақытта заңсыз тергеу әдістерінің әсерінен адамдардың өздері жасамаған қылмыстарға кінәлі болыптабылуы мүмкін жағдайлар жиі кездеседі. Сондықтан тергеу барысында айыпталушының өзін кінәлі деп мәлімдегенімен шектелугеболмайды. Ол процесс кезінде жауапкерді оның келісімімен барынша толықтай қойылған сұрақтарға жауап беруге шақыру қажет.

Түйінді сөздер: қылмыстық процесс, адам құқығы, қорғаныс, қорғаушы, куәгер, айыпталушы, күдікті.

10.31.51

ОТЛИЧИЕ ОСОБОГО ПРОИЗВОДСТВА ОТ ДРУГИХ ВИДОВ ГРАЖДАНСКОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

Б.Б.Турсынова

Университет имени Сулеймана Демиреля

Аннотация

В настоящей статьераскрыто понятие особого производства и освещена краткая предыстория и цель особого производства. Охарактеризованы основные особенности особого производства,также определены характерные черты, отличающие особое производство от других видов гражданского судопроизводства. Определенафункция особого производства. Ввыявлена и обоснована необходимость исключения дел о принудительной госпитализации гражданина в психиатрический стационар и признанию материалов экстремистскими из перечня дел особого производства. В гражданском процессеиинститут особого производства носит актуальный характер и в теоретическом плане и в судебной практике. В целом институт особого производства очень удобендля осуществления юридического оформления фактических обстоятельств, а также играет значительную роль. Рассмотрение отличий особого производства от других видов гражданского судопроизводства способствует выявлению дел, которые не должны подлежать рассмотрению в порядке особого производства.

Ключевые слова:особое производство,особенности,цель, характерные черты, отличия, спор о праве.

Согласно гражданско - процессуальному законодательству заявления подлежат рассмотрению в приказном, упрощенном, исковом, особом исковом, особом производствах.

В главах 31-49 ГПК РК выражены общие положения особого производства и перечень рассматриваемых дел данной категорий./1/

Р.Т. Бексултанова дает следующее определение особого производства: «Это специальный процессуальный порядок рассмотрения дел в суде первой инстанции, применяемый в отношении определенного круга гражданских дел, общей чертой которых является отсутствие в них материально-правового спора между заинтересованными лицами»/2 с. 188/.

Особое производство было известно еще в римском праве, в котором помимо искового производства существовало и так называемое

бесспорное судопроизводство, в котором не оспаривалось притязание на право или на вещь./3/

Особое производство было обособлено в отдельную группув законодательстве Советского союза, чему доказательством являются главы, посвященные особому производствув Гражданском Процессуальном КодексахРФСР, начиная с 1923 г. Далее особое производство былообособлено в отдельную группу и в казахстанском законодательстве, что является наиболее верным, учитывая неисковой характер данных дел.

Другие правовые системы, в лучшем случае, не выделяют дела данной категории из прочих исковых споров, а в худшем, просто не относят их к судебной подведомственности. На это обстоятельство указывает В.В. Хан: «вообще нельзя найти критерий разграничения между исковым и охранительным судопроизводством, поэтому разрешение вопроса о том, что отнести к исковому, и что к охранительному судопроизводству зависит от усмотрения законодателя и решается соображениями целесообразности и практического удобства» /4, с. 129/.

Таким образом, законодатель отдельной страны сам определяет, что считать «особым». В это понятие он вкладывает самостоятельный смысл, причем, подразумевая, как правило, особый предмет судебного рассмотрения, а не особый порядок судопроизводства, характеризующийся отсутствием спора о праве. Вследствие этого нарушается логика закона и к категории «особого» относятся все дела со специальным предметом или со специальной процедурой рассмотрения, которые отличны от других. Поэтому отнесение дел к особому производству в других странах происходит стихийно, без каких-либо четких критериев, по принципу, что не исковое - то особое.

Следует отметить, что же особенное производство имеет тесную связь с остальными видами гражданского судопроизводства, так как основывается на общих принципах гражданского процесса, которые устанавливают порядок разрешения гражданских дел, так действуют принципы гласности, независимости судей, осуществления правосудия только судом, и т. д.Помимо этого, дела особого производства проходят такие же стадии дела, как и остальные гражданские дела.В особом производстве разбирательство дела в судебном процессе состоит из тех же частей, как и исковое. Судебное доказывание подчинено тем же правилам, как и исковое.

В связи с отсутствием спорящих сторон и спора о праве в особом производстве принцип состязательности проявляется в меньшей

степени, чем в исковом, и лицо, обратившееся в суд с заявлением, именуется заявителем. Дела особого производства возбуждаются в суде путем подачи заявления с просьбой подтвердить то или иное обстоятельство, имеющее юридическое значение, либо подтвердить бесспорное право, тогда как в исковом, предъявляется иск и подается исковое заявление.

Заявителями могут быть лица, которые наделены правом на обращение в суд. Например, в ч.1 ст. 323 ГПК РК: «дело о признании гражданина ограниченно дееспособным вследствие злоупотребления спиртными напитками или наркотическими средствами, психотропными веществами, их аналогами может быть возбуждено по заявлению членов его семьи, близких родственников независимо от совместного с ним проживания, прокурора, органа, осуществляющего функции по опеке или попечительству»/1/.

В качестве заявителей в суде могут также выступать различные группы граждан и организации в зависимости от конкретной категории дел особого производства. Такое процессуальное положение в основном занимают граждане и организации, чьи права и интересы непосредственно затрагиваются решением по делу.

Такими заявителями могут быть, например, гражданин, для которого устанавливаемый юридический факт порождает определенные права; члены семьи гражданина, признаваемого ограниченно дееспособным; непосредственный участник нотариального производства (гражданин или организация), которому отказано в совершении нотариального действия или которое совершено неправильно и т. д./5,с.132/

В подразделе 4 ГПК РК не дается определение понятию заинтересованное лицо, а содержится их примерный перечень, который определяется в зависимости от обстоятельств дела и категории дел особого производства /1/.

Заинтересованные лица - это участники в гражданском процессе, на субъективные права и обязанности которых могут затронутьрешение суда.

При рассмотрении в суде дел особого производства нельзя одновременно подтверждать наличие факта и права заинтересованного лица, которое вытекает из данного факта.

Еслипри рассмотрении дела в порядке особого производства возникает подведомственный суду спор о праве, то суд (согласно ст. 304 ГПК РК) выносит определение о рассмотрении дела в порядке искового производства. В порядке искового производства дело рассматривается по месту его возбуждения. Заявителю и другим заинтересованным лицам разъясняется необходимость выполнения

требований, предусмотренныхстатьями 148, 149 ГПК РК, в установленный судом срок. В случае возражений заинтересованных лиц суд может передать дело на рассмотрение другого суда по правилам территориальной подсудности /1/.

Целью особого производства является подтверждение в бесспорном одностороннем судопроизводстве обстоятельств, имеющих юридическое значение, а также бесспорных прав и защита интересов заявителя, связанных с их реализацией./3/

Охарактеризуем основные особенности особого производства.

1 Характерной чертойособого производства, отличающего его от других видов гражданского судопроизводства является то, что во всех делах особого производства отсутствует спор о праве, отсутсвуют спорящие стороны, не предъявляетсяиск, не заключается мировое соглашение и все остальное, что рассчитано на случаи спора о праве. Суд устанавливает имеющие юридическое значениефакты; констатирует правомерность или неправомерность действий других органов, наделенных законом правомудостоверятьили устанавливать имеющие правовое значение факты, либо восстанавливает права на определенные документы для тех, кто их утратил.

Интерес заявителя к делу заключается не в требовании немедленной защиты своего права (его никто не нарушает и не оспаривает), а либо в устранении препятствий к осуществлению своего права, либо в создании условий надлежащего осуществления и защиты своих прав, либо в установлении правового статуса/6, с.68/.

Тогда как в делах искового производства предметом судебной защиты является законный интерес заявителя, опосредованный субъективным правом. В порядке особого производства также устанавливаются юридические и доказательственные факты, делается вывод о правовом статусе гражданина, например, признание гражданина недееспособным или безвестно отсутствующим и т.д.

З.Х Баймолдинаотмечает, что «предметом судебного разбирательства по делам особого производства являются юридические факты: суд разрешает вопрос о наличии или отсутствии юридических фактов. Отсюда, говоря о том, что в особом производстве суд не разрешает спор о праве, нельзя одновременно подразумевать бесспорность фактов, подлежащих судебному рассмотрению и разрешению. До исследования и оценки доказательств по делу, выяснения обстоятельств дела и вынесения решения суда по делу вопрос о существовании юридических фактов не является бесспорным. В противном случае мы должны

констатировать бесцельность судебной деятельности по рассмотрению дел особого производства» /7, с. 175/.

2. В особом производстве может быть установлен сравнительно большой круг доказательственных фактов, т. е. таких, из существования которых можно сделать вывод о наличии (или отсутствии) искомых (юридических) фактов. Так, факт рождения человека является юридическим фактом, влекущим правовые последствия, а факт регистрации этого рождения - доказательственный факт.

Поэтому сущность особого производства состоит в защите юридических интересов путем установления юридических или доказательственных фактов./ 5,с.132/

3. Вособом производстве в отношении отдельных категорий дел ГПК РКконкретно определяет круг заинтересованных лиц, по заявлению которых может быть возбуждено судопроизводство.

Состав лиц, которые участвуют в особом производстве, совсем иной,чем состав лиц, участвующих в исковом производстве.Участвуют только заявители и заинтересованные лица,в связи с тем что таких в делах нет спора о праве, нет истцов и ответчиков, и третьих лиц.

4. Дела особого производства рассматриваются и разрешаются судом по общим правилам искового производства с особенностями и оговорками, установленными ГПК РК для дел особого производства.

5. Прокурор в рассмотрении и разрешении некоторых дел особого производства обязан участвовать в силу закона.

В порядке особого производства рассматриваются только те дела, которые прямо отнесены законом к этому виду судопроизводства (ст. 302 ГПК РК). [1].

В ст. 302 ГПК РК содержатся разнохарактерные дела, которые имеют между собой много отличий, однако их характеризующим признаком является отсутствие материально-правового требования одного лица к другому и отсутствие сторон, между которыми возможен данный спор.

С учетом изложенного имеются все основания признать особое производство как урегулированный нормами гражданского процессуального права порядок рассмотрения и разрешения перечисленных в ст. 302 ГПК конкретных дел, которые характеризуются отсутствием спора о праве, а также сторон (истца и ответчика) с взаимоисключающими имущественными и личными неимущественными законными интересами.

Важная функция особого производства – это восполнение недостающих или сомнительных юридических фактов, необходимых

для приобретения и реализации субъективных прав физическими и юридическими лицами.

В гражданском процессе институт особого производства носит актуальный характер и в теоретическом плане и в судебной практике. Присутствие некоторых проблем в области рассмотрения дел особого производства в гражданском процессе при: усыновлении и удочерении, жалобах на нотариальные действия или отказ в их совершении; формирует актуальность данного исследования, так как необходимо подробно исследовать данные проблемы и предложить пути их решения.

Также хотелось бы обратить внимание на дела о признание информационных материалов экстремистскими и о принудительной госпитализации гражданина в психиатрический стационар. Видится, что дела о признание информационных материалов экстремистскимипрактически является спором с мыслями, идеями, доводами, соображениями автора материала. Поэтому, рассмотрение подобного рода дел без привлечения всех заинтересованных лиц не должно иметь места. Можно сделать вывод, что здесь имеет место спор о субъективных публичных правах, поэтому такие дела не должны рассматриваться в особом производстве. Также хочется отметить что, в рамках гражданского судопроизводства в таких категориях дел добываются доказательства совершения публичных правонарушений, за которые установлена административная и уголовная ответственность.

При рассмотрении случаев принудительной госпитализации гражданина в психиатрический стационар часто рассматривается не только спор огражданском праве на свободу, но и на личную неприкосновенность, на справедливое судебное разбирательство и уважение частной и семейной жизни.

В первые годы существования советского государства случаи использования психиатрии в политических целях были единичными, намного более частый характер они приобрели в 1930—50-е годы, однако лишь в 1960-х годах психиатрия стала одним из главных инструментов репрессий в Советском Союзе./8/В тот период времени карательные психиатрии использовались для борьбы с инакомыслием, где дело, будто бы возбуждалось в защиту интересов гражданина, но превращало его из субъекта в объект права, который лишался права быть выслушанным и права обжалования судебного акта.

Дела по помещению в психиатрический стационар и признанию материалов экстремистскиминеобходимо исключить из перечня дел особого производства в Республике Казахстан.

В гражданском процессе институт особого производства носит актуальный характер и в теоретическом плане и в судебной практике. В целом институт особого производства очень удобендля осуществления юридического оформления фактических обстоятельств, а также играет значительную роль.

Список использованной литературы:

1. Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан» // «ИС Параграф» http://online.zakon.kz
2. Бексултанова Р.Т. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан: казусная технология. Сборник казусов по гражданскому процессу и постановлений Верховного Суда Республики Казахстан по вопросам гражданского процессуального права: учебное пособие. – Астана: Фолиант, 2014. – 440 с.
3. Источник: ИС Параграф http://online.zakon.kz В особом процессуальном порядке Е. Куанышев, судья Сатпаевского городского суда Карагандинской области.
4. Хан В.В. Уголовный процесс Англии и США: досудебное производство: учебное пособие. - Астана, 2012. – 178с.
5. Власов А.А. Гражданское процессуальное право: Учебник. – М.: ТК Велби, 2003. – 432 с. http://www.pravo.vuzlib.su/book_z1185_page_132.html
6. Гражданский процесс: Вопросы и ответы / Под ред. д.ю.н. проф. М.К. Треушникова. – М.: Юриспруденция, 2000. – 224 с. (Серия «Подготовка к экзамену»)
7. Баймолдина З. Х. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан: в двух томах. Том 2: учебник. – Алматы: КазГЮА, 2001. – 428 с.
8. Использование психиатрии в политических целях Материал из Википедии — свободной энциклопедии

ЕРЕКШЕ ІС ЖҮРГІЗУДІҢ БАСҚА ІС ЖҮРГІЗУ ТҮРЛЕРІНІҢ АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ

Турсынова Балжан Бериковна

Сулейман Демирел атындағы Университет

Аңдатпа

Бұл мақалада азаматтық іс жүргізу өндірісіндегі ерекше іс жүргізудің жалпы сипаттамасы, оның ерекшеліктері берілген.

Осы мақалада ерекше іс жүргізудің түсінігі ашылып, ерекше іс жүргізудің қысқаша тарихы мен мақсаты айқындалған. Ерекше іс жүргізунін негізгі ерекшеліктерісипатталған, сондай-ақерекше іс жүргізудін басқа азаматтық сот ісін жүргізу түрлерінен ажырататын тән сипаттар анықталған. Ерекше іс жүргізуді функциясы анықталған. Азаматты психиатриялық стационарға мәжбүрлеп жатқызу туралы істерді және материалдарды экстремистікдеп тану істерді ерекше іс жүргізу тізіміненалып тастау қажеттігі анықталған және негізделген. Азаматтық процесте ерекше іс жүргізуинституты теориялық тұрғыда және сот практикасындаөзекті сипатқа ие. Ерекшеіс жүргізуинституты заңды рәсімдеу іс жүзіндегі мән-жайлардыжүзеге асыру үшінөте ыңғайлы, сондай-ақ маңызды рөл атқарады. Ерекше іс жүргізудің басқа сотісін жүргізу түрлерінен айырмашылықтарын қарастыру ерекше іс жүргізу тәртібімен қаралуға тиіс емес азаматтық істерді анықтауға ықпал етеді.

Керек сөздер: ерекше іс жүргізу, ерекшеліктері, мақсаты, тән сипаттары, айырмашылықтары, құқық туралы дау.

THE DISTINCTION BETWEEN SPECIAL PRODUCTION AND OTHER TYPES OF CIVIL PROCEEDINGS

Tursynova Balzhan Berikovna

Suleyman Demirel University

Abstract

This article reveals the concept of special proceeding and highlights the brief background and purpose of special proceeding. The main features of special prodceeding are characterized, and features distinguishing special proceeding from other types of civil proceedings are also defined. The function of special proceeding is defined. The necessity to exclude cases of placement in a psychiatric hospital and the recognition of materials as extremist from the list of cases of special proceedings was identified and justified. In the civil process, the institution of special production is topical in both theoretical and judicial practice. In general, the institute of special production is very convenient for the implementation of legal registration of actual circumstances, and also plays a significant role. Consideration of the difference between special proceeding and other types of civil proceedings helps to identify the cases that should not be subject to special proceedings.

Key words:special proceeding, features, purpose, characteristics, distinctions, issue of law.

10.15.59

АЗАМАТТАРДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК БИЛІК ОРГАНДАРЫНА ӨТІНІШ ЖОЛДАУ ТӘРТІБІ

Дәулетбек Әлібек Ибрахимұлы

Сулейман Демирель атындағы Университеті

Аңдатпа. Мақалада азаматтардың мемлекеттік билік органдарына өтініш жолдауға конституциялық құқығының қайдан бастау алғанын және заңи негіздерін аша отырып, оған түсініктеме беріледі. Соңғы кездері адамның құқығын қорғау, зиян келген құқықтарды қалпына келтірудің тиімді тетіктерін қалыптастыру өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Соған орай тұлғалардың мемлекеттік органдарға жүгінуінде туындайтын қиындықтарды жою, заңнамаға толықтырулар енгізу арқылы мемлекеттік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының лауазымды тұлғаларының жауапкершілігін арттырып қана қоймай, халықтың жергілікті маңызы бар мәселелерді өз бетімен және жауапкершілікпен шешуіне нақты мүмкіндіктер береді. Азаматтардың бұл құқығын жүзеге асыруда заңнамадағы негізгі ұғымдарға тоқталып, мерзімдерге және өтініш берушілер мен өтініштерді қарайтын субъектілердің құқықтары мен міндеттеріне шолу жасалған. Сонымен қоса мемлекеттік билік органдарына өтініш жолдау тәртібі қарастырылып, статистикалық мәліметтер негізге алынған.

Кіліт сөздер: адамның конституциялық құқықтары, өтініш жолдау, мемлекеттік органдарға жүгіну институты.

Адамның құқықтары мен бостандықтары мемлекетіміздің ең қымбат қазыналарының бірі болып табылады /1/. Осыған орай Қазақстан Республикасы адам құқықтары жөніндегі халықаралық шарттарды ратификациялай отырып, өз Конституциясында және ішкі заңдарында азаматтардың өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырулары үшін тиісті жағдайлар қарастырады. Азаматтардың мемлекеттің басқару ісіне араласуына мүмкіндік беретін билік органдарына өтініш жолдауға құқығы ҚР Конституциясының 33-бабының 1-тармағында көрініс табады. Онда Қазақстан Республикасы азаматтарының тікелей және өз өкілдері арқылы мемлекет ісін басқаруға қатысуға, мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына тікелей өзі жүгінуге, сондай-ақ жеке және ұжымдық өтініштер жолдауға құқығы бар екендігі көрсетілген. Осындай мысалдар басқа мемлекеттердің конституциялық нормаларында анықталған. Әдебиетте айтылғандай, бұл құқықтың туған жері Ұлыбритания аумағында бірінші рет петиция құқығы заңды түрде қамтамасыз етілген. 1689 жылғы «Құқық туралы билл» бойынша

субъектілерге «Патшаға өтініш жолдаудың шектеусіз құқығын» ұсынды және мұндай өтінім үшін кез-келген тұтқындау және қудалау заңсыз деп жарияланды /2/. ГФР-ның Негізгі заңында «әрбір адам жеке тұлға ретінде, және басқа тұлғалармен бірлесіп құзыретті органдарға және лауазымды тұлғаларға сауалдар немесе шағымдармен жазбаша түрде өтініш жасай алады» деп көрсетілген /3/.

Мемлекет ісін басқаруға қатысу құқығы Қазақстан Республикасы азаматтарына ғана тиесілі және олар оны тікелей де, өз өкілдері арқылы да жүзеге асыра алады. Азаматтардың республикалық рефендумға қатысуы, сондай-ақ оларды мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарына сайлау және сайлану құқықтарын іске асыру азаматтардың мемлекет ісін басқаруға қатысуының тікелей нысандары болып табылады. Республикалық референдум және сайлау туралы заңнамалар азаматтардың осы құқықтарын іске асырудың неғұрлым кеңкепілін қамтамасыз етеді. Референдум және сайлау жасырын дауыс беру жағдайында жалпыға ортақ тең және тікелей ерікті негізде өткізіледі. Азаматтардың мемлекет ісін басқаруға қатысуы олардың өкілді билік органдары – депутаттардың қызметтеріне саяси партиялар туралы, қоғамдық тұтынуды қанағаттандыруға байланысты мемлекеттік саясаттың бағыттары туралы қоғамдық пікір қалыптастыру арқылы әсер ету жолымен жүзеге асырылады. Мемлекеттік басқаруды демократиялаудың маңызды шарттары – қоғамның маңызды проблемаларын алдын ала талқылау үшін мамандарды, халықтың түрлі әлеуметтік қабаты мен топтарының өкілдерін тарту. Ол мемлекеттік шешімдердің жобаларын әзірлеуді ұйымдастыруға, пәрменді сыртқы сараптама жүргізуге, қоғамдық маңызы бар күрделі міндеттерді шешкен кезде ғылыми қауымдастықтар және мемлекеттік органдар өкілдерінің білімдерін және тәжірибелерін біріктіруге мүмкіндік береді. Азаматтарды мемлекетті басқаруға тартқанда елде қалыптасқан мүдделерді ұсынудың тиімді жүйесіне, мемлекеттік органдардың қоғамдық бірлестіктермен, саяси партиялармен, БАҚ, азаматтық қоғамның басқа да институттарымен өзара іс-қимылына маңызды рөл бөлінеді. Мүдделерді берудің түрлі нысандары арқылы қоғамның мемлекеттік басқаруға әсері болады, қоғамдағы мүдделер теңгерімін сақтау қамтамасыз етіледі, олардың кімді қозғайтыны мүдделерін ескере отырып, мемлекеттік шешімдер түзетіледі. Мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығының маңызды бағыты – халық алдында жер-жерлерде атқарушы билік органдары басшыларының қалыптасқан есеп беру практикасы. Ол елде жүргізіліп жатқан әлеуметтік-экономикалық және саяси реформалар, түрлі әлеуметтік топтар мен әрбір азаматтың мүдделерін және қажеттіліктерін қозғайтын маңызды проблемалардың кешені бойынша пікір алмасу туралы халықтың жедел ақпараттануына ықпал етеді.

Азаматтардың жергілікті деңгейде билікті жүзеге асыруға ерекше қатысуы – жергілікті өзін-өзі басқару. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан–2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Қазақстан халқына Жолдауында «Қоғам және азаматтар мем- лекеттік шешімдер қабылдау процесі мен олардың жүзеге асырылуына тікелей қатыстырылуы қажет. Жергілікті басқару органдары арқылы халыққа жергілікті маңызы бар мәселелерді өз бетімен және жауапкершілікпен шешуіне нақты мүмкіндік беру керек» деп айтылады. Мемлекет басшысы бекіткен, Жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту тұжырымдамасы ауылдық, селолық деңгейдегі басқару сапасын арттыруды, жергілікті маңызы бар мәселелерге азаматтардың қатысуын кеңейтуді, азаматтардың тарапынан жергілікті билік органдарының жұмыстарын бақылауды күшейтуді қарастырады. Жеке және қоғамдық сипаттағы мәселелер бойынша мемлекеттік органға және жергілікті өзін-өзі басқару органдарына еркін жүгінуі азаматтардың маңызды құқығы болып табылады. Өтініштердің неғұрлым кең таратылған нысандары: ұсыныс, арыз, шағым, өтініш. Осы өтініштердің әрқайсысының өз ерекшелігі, қарауының ерекше тәртібі және түрлі құқықтық салдарлары бар. Мемлекеттік билік, жергілікті өзін-өзі басқару органдары азаматтардан келіп түскен өтініштерге дер кезінде жауап беруге міндетті және қандай да болсын құқықтары бұзылған жағдайда оны қалпына келтіру үшін шаралар қабылдауға міндетті. Республиканың заңна- маларымен орталық және жергілікті мемлекеттік органдарда азаматтарды қабылдау қағидаты белгіленді. Ол азаматтардың жеке-дара және ұжымдық өтініштерін қарауға және шешуге мемлекеттік орган басшыларының жауапкершіліктерін арттыруға ықпал етеді /4,с. 214-219/.
Осылайша, мемлекеттік органдарға жүгіну құқығы көптеген мемлекеттердің конституцияларында бекітілген. Бұлай болу себебі де бұл құқықтың саяси, әлеуметтік маңыздылығы, тұлға мен мемлекет және қоғамның қажеттіліктерін өтеудегі мүмкіндіктерінің көрініс табуында. Азаматтардың өтініштері мемлекеттік билік органдарының қызметінхалықтың бақылауын күшейтуге, бюрократиямен күреске, негізсіз созуларды және басқа да кемшіліктеріжоюғакөмектеседі. Азаматтардың осы құқығының маңыздылығы әртүрлі мемлекеттердің ұлттық заңнамаларында оның бекітілуіне ықпал етті.
2007 жылға дейін азаматтардың бұл құқығы Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы «Азаматтардың өтініштерін қарау тәртібі туралы» жарлығымен реттеліп келген болатын. Қазігі уақытта Қазақстан Республикасының 2007 жылғы «Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі туралы» (бұдан әрі - Заң) заңымен реттеледі. Заңда бірқатар ұғымдардың анықтамасы берілген. Жалпы заң шығарушы мемлекеттік органға және жергілікті өзін-өзі басқару органдарына жүгінуі

құқығыға анықтама бермеген, алайда өтініштерді қарайтын субъектілерді көрсете отырып өтінішке келесідей анықтама береді. Өтініш - өтінішті қарайтын субъектіге немесе лауазымды тұлғаға жіберілген жеке немесе ұжымдық жазбаша, ауызша не электрондық құжат, бейнеконференцбайланыс, бейнеөтініш нысанындағы ұсыныс, арыз, шағым, сауал немесе үн қосу; өтініштерді қарайтын субъектілер - мемлекеттік органдар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, мемлекеттің қатысуы жүз процентті құрайтын не мемлекеттік тапсырыс және (немесе) мемлекеттік сатып алу шарттарына сәйкес тауарлар (жұмыстар, көрсетілетін қызметтер) ұсынатын, өздерінің құзыреттеріне сәйкес жеке және заңды тұлғалардың өтініштері бойынша шешімдерді қарауға және қабылдауға құқылы заңды тұлғалар, сондай-ақ жеке және заңды тұлғалардың өтініштері бойынша оларға тауарлар жеткізуге (орындауға, көрсетуге) шарт жасасқан ірі кәсіпкерлік субъектілері. Заңда тұлғалардың өтініштерін қарауға байланысты құқықтық қатынастарды реттеудіңөтініштерге қойылатын талаптардың бірыңғайлылығы,өтініштерді қарау кезінде төрешілдік көріністеріне және әуре-сарсаңға салуға жол бермеу, субъектілер мен лауазымды тұлғалар қызметінің өтініштерді қарау кезіндегі ашықтығы принциптерін басшылыққа алады. Өтініштерге қойылытын талаптарды анықтай отырып Заңда оларды қарау мерзімдері кемінде 15 күннен кешіктірілмей, егер өзге субъектілерден, лауазымды адамдардан ақпарат алу не жергілікті жерге барып тексеру талап етілетін өтініштер үшін 30 күн мерзім көрсетілген. Қосымша зерделеу немесе тексеру жүргізу қажет болған жағдайларда, қарау мерзімі күнтізбелік отыз күннен аспайтын мерзімге ұзартылады, бұл туралы қарау мерзімі ұзартылған күннен бастап күнтізбелік үш күн ішінде өтініш берушіге хабарланады.

Өтініштерді қарау нәтижелері бойынша мынадай шешімдердің бірі қабылданады:

1) өтінішті толық немесе ішінара қанағаттандыру туралы;

2) осындай шешім қабылдауды негіздей отырып, өтінішті қанағаттандырудан бас тарту туралы;

3) өтініштің мәні бойынша түсінік беру туралы;

4) өтінішті қарауды тоқтату туралы.

Бұдан бөлек Заңда өтініш берушілер мен өтініштерді қарайтын субъектілердің құқықтары мен міндеттерін айқындайды.Өтініш берген жеке не заңды тұлғаның:

1) өз өтінішін растау үшін қосымша құжаттар мен материалдар беруге не оларды талап ету туралы сұрауға;

2) өтінішті қарайтын адамға дәлелдерін түсіндіруге;

3) өзінің өтінішін қарауға байланысты материалдармен танысуға, егер бұл басқа тұлғалардың құқықтарын, бостандықтарын бұзбайтын болса, өтінішті қарауға қатысуға;

4) қабылданған шешім туралы жазбаша немесе ауызша нысанда дәлелді жауап алуға;

5) егер залал өтініштерді қараудың белгіленген тәртібін бұзудың салдарынан болса, оны өтеуді талап етуге;

6) лауазымды тұлғалардың іс-әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) не өтініш бойынша қабылданған шешімге шағым жасауға;

7) Қазақстан Республикасының салық және кеден заңнамасында көзделген жағдайларды қоспағанда, өтінішті қарауды тоқтату туралы өтініш білдіруге құқығы бар.

Субъектілердің, лауазымды тұлғалардың:

1) өтініштерді белгіленген тәртіппен қарау үшін қажетті ақпаратты сұратуға және алуға;

2) көрінеу жалған мәліметтерден тұратын өтініштерді тексеруге байланысты тартқан шығындарды өндіріп алу туралы сотқа жүгінуге құқығы бар.

Субъектілер мен лауазымды тұлғалар:

1) осы Заңда белгіленген тәртіппен әрі мерзімде жеке және заңды тұлғалардан өтініштер қабылдауға және оларды қарауға;

2) заңды және негізделген шешімдер қабылдауға;

3) қабылданған шешімдердің орындалуын бақылауды қамтамасыз етуге;

4) жеке және заңды тұлғаларға қабылданған шешімдер туралы жазбаша нысанда не электрондық құжат нысанында хабарлауға;

5) жеке тұлғаларды, соның ішінде заңды тұлғалардың мүддесін танытушы тұлғаларды, олардың отбасы мүшелерін субъектілерге және лауазымды тұлғаларға олардың қызметін сынап не құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау мақсатында өтініш беруіне байланысты қудалаудың жолын кесуге;

6) шағымдарды іс-әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) шағым жасалып отырған лауазымды тұлғалардың қарауына жібермеуге;

7) оларға қатысты мәселені объективті шешуге мүдделілік білдірмейді деп пайымдауға негіз болған адамдарға тексеру жүргізуді жүктеу жағдайларын болғызбауға;

8) өтініш берген немесе оның мүддесі үшін өтініш берілген адамға жеке және заңды тұлғалардың зиян келтіретін өтінішіне жол бермеуге;

9) жеке тұлғалардың, соның ішінде заңды тұлғаның мүддесін танытушы тұлғалардың келісімінсіз олардың жеке өмірі туралы мәліметтерді немесе мемлекеттік не заңмен қорғалатын өзге де құпияны

құрайтын мәліметтерді жария етпеуге; жеке тұлғаның жеке басы туралы өтінішке қатысы жоқ деректердің анықталуына жол бермеуге;

10) жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін, олардағы сын ескертпелерді талдауға және қорытуға, жұмысты жетілдіру әрі жеке және заңды тұлғалардың шағымдарын туғызатын себептерді жою мақсатында қоғамдық пікірді зерделеуге;

11) жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау жөніндегі жұмыстың жай-күйін жүйелі түрде тексеругеміндетті /5/.

Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті ұсынған жеке тұлғалардың өтініштерін қарау жайлы құқықтық статистикасына қарайтын болсақ, 2017 жылдың желтоқсан айындағы көрсеткіштер бойынша мемлекеттік органдарға 1881207 өтініш келіп түскен екен. Оның ішінде 146027-сі шағым болса, 1898 өтініш анонимді түрде жолданған. Жалпы алғанда 1552950 өтініш қаралып, 781854-і толықтай немесе ішінара қанағаттандырылған. Бұл дегеніміз келіп түскен өтініштердің 80-нен аса процентінің қаралғандығын және 50 процентке жуығы тиісті түрде қанағаттандырылғандығын көсетеді /6/.

Қорытындылай келе, азаматтардың мемлекеттік билік органдарына өтініш жолдау құқығы әлі де зерттелуді, дамытуды қажет етеді. Соған орай заңнамалық түрде азаматтардың бұл құқығын жүзеге асыруда ең алдымен бұл құқыққа тиісті анықтама бере отырып, өтініш беру тәртібін және оны қарауға байланысты заңнамаға толықтырулар енгізу арқылы құқықтық статистикада мерзімі, талапқа сай болмауынан қаралмай қалған өтініштердің санын азайтуға өз ықпалын тигізеді деген ойдамыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_

2. Скрябина М.В. Международные стандарты реализации права граждан на обращение в органы публичной власти // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. 2007. № 29. http://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnye-standarty-realizatsii-pravagrazhdan-na-obraschenie-v-organy-publichnoy-vlasti

3. Маклаков В.В. Конституции зарубежных государств: Великобритания, Франция, Германия, Италия, Европейский союз, Соединенные Штаты Америки, Япония. Учеб. пособие. 8 изд., исправл. и доп. М.: Инфотропик Медиа, 2012. 640 с.

4. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Ғылыми-практикалық түсіндірме. – Алматы: Раритет, 2015. – 552 б.

5. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 12 қаңтардағы N 221 Заңы. Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі туралы. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000221_
6. Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті.http://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat

ПОРЯДОК РАССМОТРЕНИЯ ОБРАЩЕНИЙ ГРАЖДАН В ОРГАНЫ ПУБЛИЧНОЙ ВЛАСТИ

Даулетбек Алибек Ибрахимулы
Университет имени Сулеймана Демиреля

Аннотация. В статье разъясняется происхождение и правовая основа конституционного права на обращение в государственные органы. В последние годы одной из наиболее актуальных проблем является защита прав человека, создание эффективных механизмов для восстановления нарушенных прав. В этой связи устранение трудностей, возникающих в обращении отдельных лиц к государственным органам путем внесения изменений в законодательство, не только повысит эффективность органов государственного и местного самоуправления, но также даст населению возможность решать местные проблемы ответственным образом. При осуществлении этого права граждан основное внимание уделяется основным концепциям законодательства, прав и обязанностей сторон и субъектов, рассматривающих заявителей. Кроме того, исследовается процедура обращения в государственные органы и предоставляются статистические данные.
Ключевые слова: конституционные права человека, институт обращения в органы публичной власти

PROCEDURE FOR CONSIDERATION OF CITIZENS' APPEALS TO PUBLIC AUTHORITIES

Dauletbek Alibek Ibrakhimuly
Suleyman Demirel University

Annotation. The article explains the origin and the legal basis for the constitutional right of appeal to public authorities. In recent years, one of the most pressing problems is the protection of human rights, the establishment of effective mechanisms for redress. In this regard, the removal of the difficulties encountered in the treatment of individuals by public authorities through

amendments to the legislation will not only improve the efficiency of state and local government, but will also give the public the opportunity to solve local problems in a responsible manner. In the exercise of this right of citizens focuses on the basic concepts of law, consideration of the rights and obligations of the parties and stakeholders, to examine the applicant. Furthermore, the treatment procedure is considered in the public authorities and available statistics are provided.

Key words: constitutional rights of human, institute for appeal to public authorities.

10.15.59

ПОНЯТИЕ «ПРАВА НА ЖИЗНЬ» В КОНСТИТУЦИОННОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ

Калыкбаева Д.Н.

Университет имени Сулеймана Демиреля (СДУ)

Аннотация

Данная статья рассматривает «права на жизнь» в широком и узком понимании, а также проблемы их реализации в современном законодательстве не только Казахстана, но и зарубежных стран. Также поднимаются такие актуальные вопросы, как момент возникновения у человека права на жизнь, отказ от медицинского вмешательства или же право распоряжение своей собственной жизнью (разрешение на эвтаназию), признание за утробным плодом абсолютного права на жизнь (искусственное прерывание беременности) . В данной статье был осуществлен анализ зарубежного конституционного законодательства, а точнее сферы, посвященной аспектам права на жизнь. Посредством анализа автор попытался определить, что подразумевает законодатель под понятием «право на жизнь», и предоставить более глубокое его понимание.

Ключевые слова: право на жизнь, начало жизни человека, эвтаназия, смертная казнь, аборт

Annotation

This article considers the "right to life" in a narrow and absolute view and the problems of their implementation in the modern legislation in Kazakhstan and foreign countries. Topical issues are considered such as: the time when a person has the right to live, refuse medical intervention or the right to dispose of his own life (permission to euthanasia), recognition of the uterine fruit of the absolute right to life (artificial termination of pregnancy). In this article, an analysis has been made of foreign constitutional legislation, of the sphere devoted to the aspects of the right to life. The author tried to determine what the legislator meant by the concept of "the right to life" through analysis, and to provide a deeper understanding of it.

Key words: the right to life, the beginning of a person's life, euthanasia, the death penalty, abortion

Аңдатпа

Бұл мақала «өмір сүру құқығын» ауқымды әрі терең түрде сонымен қатар оның Қазақстанда және шетелдерде қазіргізаманғы заңнамада жүзеге асырудағы мәселелерін қарастырады. Сондай-ақ адамның өмір сүруге құқығы пайда болған сәт, медициналық көмектен бас тарту немесе өз

өміріне тиісті шешімдерді қабылдау құқығы(эвтаназия рұқсат),жатырда пайда болған ұрықтың өмір сүруге толық қанды құқығы бар екені жайлы (жүктілікті жасанды тоқтату) сияқты өзекті мәселелерді қарастырады. Бұл мақалада Шет ел конституциясы заңнамасының өмір сүру құқығы жайлы бөлімдеріне талдау жасалынды. Автор талдаулар арқылы заң шығарушының «өмір сүру құқығы» жайлы түсінігін анықтады сонымен бірге оның мағынасын тереңірек түсіндіруге тырысты.
Кілт сөздер: өмір сүру құқығы, адам өмірінің бастауы, эвтаназия, өлім жазасы, жасандытүсік

В настоящее время невозможно представить мир, в котором человек не наделен правами. Право на жизнь, право на свободу, право на неприкосновенность частной жизни и многие другие права гарантированы человеку законом от рождения. Однако самым важным и значимым из всех вышеперечисленных ,является право на жизнь, которое закреплено почти всеми конституциями стран мира, как неотъемлемое право человека. Конституционное право на жизнь является неотъемлемым правом каждого человека. Оно закреплено фактически во всех международных актах о правах человека и в конституциях почти всех стран мира. Касательно нашего законодательства, данное право закреплено п. 2 ст. 12 Конституции, согласно которому права и свободы человека принадлежат каждому от рождения, признаются абсолютными и неотчуждаемыми. Данное положение также закреплено и во Всеобщей декларации прав человека от 10 декабря 1948 года: «Каждый человек имеет право на жизнь, свободу и на личную неприкосновенность» [1]. Право на жизнь – это документально признанное государством право на зачатие, рождение, достойное и комфортное существование, гарантированное на конституционном уровне до самой смерти [2]. И здесь возникает вопрос: «А с какого момента начинается жизнь?». Большинство стран поддерживает такое мнение, что жизнь возникает только лишь с момента родов, т.е. в момент отделения плода от тела матери. Казахстан в этом вопросе не является исключением, как и в принципе и все страны бывшего постсоветского пространства. Однако есть сторонники совершенно иной позиции, которые пытаются узаконить право на жизнь еще с момента зачатия. Например, по части регулирования данного вопроса мы можем обратиться к Конституции Ирландии, принятой в 1987 году, которое официально признает за нерождённым право на жизнь в той же мере, в какой признается право на жизнь его матери. А, к примеру, Конституция Венгрии 2011 года закрепляет защиту жизни человека с момента его зачатия, что фактически означает, что законодательство вводит запрет на аборты [3]. Обращаясь к нашему законодательству совершенно очевидно, что Конституция

связывает возникновение прав и свобод с достаточно определённым юридическим фактом – фактом рождения [4]. Под фактом рождения, как уже упоминалось выше, законодатель подразумевает отделение плода от тела матери. Согласно Приказа и.о. Министра здравоохранения Республики Казахстан от 11 августа 2010 года № 622 "Об утверждении Правил констатации биологической смерти или необратимой гибели головного мозга (смерти мозга), и прекращения искусственных мер по поддержанию жизненно важных функций органов после констатации биологической смерти или необратимой гибели головного мозга (смерти мозга)" начало человеческой жизни определяется с момента начала физиологических родов и до наступления биологической смерти. Несмотря на то, что среди всех прав человека право на жизнь является первоочередным, на практике существуют проблемы, связанные с реализацией этого права. В настоящее время, широко рассматривается ряд законодательных проблем, связанных с пределами вмешательства государственной власти в человеческую жизнь, таких как легализация абортов, вопрос о применении смертной казни, а также вопрос о праве на свободное распоряжение своей жизнью (эвтаназия). При этом, ряд вышеперечисленных проблем уже получил правовое закрепление в международных нормативных правовых актах. Но для того, чтобы разрешить данные проблемы, возникает необходимость определения понятия «жизнь» в юридическом смысле.

К примеру, во Франции жизнь ребенка начинает защищаться государством через 10 недель после зачатия, в Дании – после 12 недель, в Швеции – после 20 [3]. Законодательство Ирландии, Словении и Чехии несколько иначе подошли к решению данного вопроса, утверждая, что человеческая жизнь нуждается в защите еще до рождения. Однако, Совет Европы указал, что признание за утробным плодом абсолютного права на жизнь противоречило бы содержанию и цели Конвенции о защите прав человека и основных свобод. При этом упомянув, что законодатель вправе ставить ограничения на аборт, но сохраняя право на частную жизнь беременной женщины. Так, согласно Приказа и.о. Министра здравоохранения Республики Казахстан от 30 октября 2009 года № 626 "Об утверждении Правил проведения искусственного прерывания беременности» искусственное прерывание беременности производится по желанию женщины при сроках беременности до 20 дней задержки менструации и до 12 недель беременности, а также по социальным показаниям от 13 недель до 22 недель. Исключением является уголовный кодекс, в котором телесная неприкосновенность эмбриона является квалифицирующим признаком преступления и несет за собой реальное наказание. К примеру, убийство женщины, заведомо для виновного находящейся в состоянии беременности (ч.4 ст.99 УК РК). Массовая

дистрибьюция наукоёмкой продукции, беспрерывный процесс в области биотехнологий, методов перинатальной (дородовой) диагностики и медицины привело к широкому распространению исследований на человеческих эмбрионах. Соответственно возникает важнейший вопрос национального и международного права о правовом статусе эмбриона. Можно ли использовать его для научно-исследовательских и терапевтических целях? С какого этапа развития эмбрион находится под защитой закона и наделяется правом на жизнь ? Использование человеком репродуктивной функции является одной из форм реализации права человека на жизнь . В связи с постоянным прогрессом в медицине, возникают и другие вопросы, связанные с правовым и моральным статусом искусственного оплодотворения, правомерностью замораживания эмбрионов, яйцеклеток, сперматозоидов, сроками их хранения и использования, правами и обязанностями доноров половых клеток, суррогатным материнством [3]. Следовательно, проблема охраны репродуктивного здоровья и репродуктивных прав человека и гражданина должна являться важнейшим направлением государственной политики, определяющим национальную безопасность. Но регулирование репродуктивных процессов затрагивает личные права граждан, поэтому не каждый аспект размножения может быть конституционно защищен и гарантирован. Всеобщая декларация прав человека (1948 г.), а также международный пакт об экономических, социальных и культурных правах (1966 г.) определяют необходимые элементы для реализации права человека на достаточный жизненный уровень, – достаточное питание, одежда, жилье и непрерывное улучшение условий жизни.

В соответствии с Законом Республики Казахстан от 16 ноября 1999 года № 474-I «О прожиточном минимуме» прожиточным минимумом является необходимый минимальный денежный доход на одного человека, равный по величине стоимости минимальной потребительской корзины. Он является главным показателем при определении уровня жизни населения, разработке и реализации социальных программ, установлении минимального размера заработной платы труда, стипендий, пособий и других социальных выплат, а также формировании республиканского бюджета.

Также, дискуссионным остается вопрос о необходимости сохранения либо отмены смертной казни. Статьи 15 Конституции РК гласит, что никто не вправе произвольно лишать человека жизни, и что смертная казнь устанавливается законом как исключительная мера наказания за террористические преступления, сопряженные с гибелью людей, а также за особо тяжкие преступления, совершенные в военное время, с предоставлением приговоренному права ходатайствовать о

помиловании. Однако, в декабре 2003 года Президентом РК был объявлен бессрочный мораторий на исполнение приговоров о смертной казни. Она заменяется пожизненным лишением свободы или лишением свободы на определенный срок с отбыванием наказания в исправительной колонии особого режима. Большинство цивилизованных европейских стран уже отказалось от применения смертной казни в качестве наказания за совершенные преступления. Так, статья 24 Конституции Португалии провозглашает: «1. Человеческая жизнь неприкосновенна. 2. Применение смертной казни не допускается». Аналогичная формулировка содержится в статье 17 Конституции Республики Словения: «Человеческая жизнь неприкосновенна. В Словении нет смертной казни» [5]. Данное решение они мотивировали тем, что по их представлению сметная казнь слабо отличается от физических пыток, тем самым представляет собой умышленное физическое насилие над виновным лицом. Согласно последним данным, начиная с 1990 г. более 50 стран полностью отменили смертную казнь. К ним относятся страны Африки, Северной и Южной Америки, а также государства Европы и Центральной Азии. На настоящий момент существует четыре международных акта, которые отменяют смертную казнь:

1) Второй факультативный протокол к Международному пакту о гражданских и политических правах
2) Протокол к Американской конвенции о правах человека об отмене смертной казни
3) Протокол № 6 к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод
4) Протокол № 13 к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод

Тема смертной казни вызывает множество дискуссий. У этого вида наказания одинаковое количество сторонников и столь же противников, но все же ,как показывает опыт, применения смертной казни не гарантирует улучшения криминальной обстановки, и не исключает судебных ошибок. Итак, можно говорить о том, что применение смертной казни на настоящий момент невозможно, но не исключено полностью. Так, до введения запрета на смертную казнь в Казахстане было исполнено 536 приговоров, а с введением моратория к смертной казни в Казахстане было приговорено 5 человек. Сейчас в Казахстане порядка 100 человек отбывают срок пожизненно, что является альтернативой смертной казни с 1 января 2004 года. Мораторий на казнь является бессрочным, хотя может быть отменен в любой момент [6]. В продолжение идеи моратория смертной казни в Казахстане необходимо отметить тот факт, что право на жизнь в аспекте распоряжения жизнью

затрагивает множество сфер, например, касающихся проведения трансплантационных мероприятий по пересадке органов и тканей человека, применения процедуры эвтаназии, права на смерть, стерилизацию, клонирование. В настоящее время активно обсуждается вопрос о допустимости лишения жизни человека по его собственной инициативе в случае тяжелого состояния здоровья – эвтаназии. В соответствии с ч. 119 ст. 1 Кодекса Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» от 18 сентября 2009 года : "Эвтаназия - удовлетворение просьбы об ускорении смерти неизлечимого больного какими-либо действиями или средствами, в том числе введением лекарственных или иных средств, а также прекращением искусственных мер по поддержанию его жизни в случаях неблагоприятного исхода заболевания" Различают так называемые 2 формы эвтаназии: активную и пассивную. Первая форма подразумевает собой смерть безнадежного, умирающего пациента наступает им самим в выбранный им момент при содействии лечащего врача. При пассивной же форме смерть наступает от естественного течения заболевания при ограничении или прекращении лечения. Отношение к такой форме прекращения жизни сильно варьируются как на морально-этическом уровне, так и на юридическом. К примеру, активная эвтаназия разрешена в Нидерландах и Бельгии [7]. В казахстанском законодательстве эвтаназия безоговорочно запрещена. При этом статья 93 Кодекса Республики Казахстан от 18 сентября 2009 года № 193-IV «О здоровье народа и системе здравоохранения» предоставляют пациенту право на отказ от медицинской помощи, что оправдывает применение так называемой пассивной эвтаназии. Отказ от предложенного лечения не означает неизбежную смерть даже при тяжелых заболеваниях, и его не следует отождествлять с правом пациента на отказ от лечения с правом на эвтаназию в пассивной форме. Под эвтаназией необходимо понимать специальное медицинское вмешательство в организм человека, направленное на прекращение жизни неизлечимо больного, тяжело страдающего человека, осуществляемое в соответствии с его собственной, добровольно выраженной волей и имеющее единственной целью прекратить ненужные страдания и повлекшее быструю смерть. Многие ученые-правоведы довольно резко высказываются о применении эвтаназии. По их мнению, если государство в лице органов здравоохранения не в состоянии облегчить страдания больного, то отказ от эвтаназии может рассматриваться как применение к человеку пыток, насилия, жестокого и унижающего человеческое достоинство обращения, что запрещается Конституцией РК. [8]. Помимо данных вопросов, право на жизнь так же предполагает проведение государством миролюбивой внешней политики, которая исключает войны и конфликты. Ко всему прочему гарантиями права на жизнь служат

системы здравоохранения, в частности предупреждение детской смертности; охраны от несчастных случаем на производстве; профилактика дорожно-транспортных происшествий; пожарной безопасности и др.

Исходя из вышеперечисленных проблем реализации «права на жизнь», можно прийти к тому, что его конституционный принцип диктует необходимость совершенствования законодательства посредством усиления юридических гарантий обеспечения права на жизнь в Казахстане, а также определения более развернутых механизмов его защиты.

Список использованной литертатуры:

1) Всеобщая декларация прав человека, принята Генеральной Ассамблеей ООН 10.12.1948 // Российская газета. – 1998
2) Конвенция о защите прав человека и основных свобод (Заключена в г. Риме 04.11.1950, ред. от 13.05.2004) // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2001. – №2. – Ст.163.
3) Рудый Н. К., Михайличенко С. И., Аушев М. З. Историко-правовой аспект конституционного права на жизнь и правовой статус эмбриона человека // История государства и права. –2010. – № 11. – С. 9–1
4) Романовский Г.Б. Теоретические проблемы права человека на жизнь: конституционно-правовое исследование: дис. док. юрид. наук: 12.00.02 / Г.Б. Романовский. — Пенза: 2006. — 464 с.
5) Бабаджанов И. Х. Право на жизнь как юридическая квинтэссенция витальных общечеловеческих ценностей // Юридический мир. – 2010. – № 1. – С. 49–53.
6) https://www.zakon.kz/4826763-15-interesnykh-faktov-o-smertnojj-kazni.html
7) Чернышев Ю. А. Активная и пассивная эвтаназия // Юридические науки. – 2007. –№ 2(24). – С. 59–60; Кручинецкая М. А. Эвтаназия как преступление // «Черные дыры» в российском законодательстве. – М., 2007. – № 5. – С. 262–263; Караваев Н. В. Субъективное правона жизнь и эвтаназия // Актуальные проблемы юридической науки и правоприменительной практики. Сборник научных трудов (по материалам 4-й Международной научно-практической конференции, состоявшейся 26 октября 2007 г.): в 2 ч. – Киров: Филиал НОУ ВПО «СПбИВЭ-СЭП», 2007. – Ч. 1. – С. 199–207; Чернышева Ю. А. Эвтаназия: прошлое, настоящее, будущее // Закон и право. – 2008. – № 5. – С. 54; Волженкин Б. В.,

Каторин П. Ф. Эвтаназия в России: опыт социологических исследований // Право: теория и практика. – М., 2008. – № 2(103). – С. 27–30

8) Малеина М. Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. – М., 2000. – С. 73.

МРНТИ: 10.10.07

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ШЕТЕЛДІКТЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАЛУЫ; САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ.

Әбутәліп Ғабдұл-Ғани Ғабитұлы

Сулейман Демирел университеті

АННОТАЦИЯ

Зерттеу жұмысының тақырыбы: ҚР шетелдіктердің құқықтық қорғалуы; салыстырмалы құқықтық талдау.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі: Бұл мақала алдағы уақытта көші-қон мәселесіне байланысты пайда болуы мүмкін мәселелердің алдын алуға және қазіргі уақыттағы елімізге келіп-кетіп жатқан шетелдіктердің құқықтық жағдайын қамтамасыз етуді жақсарта түсу үшін қолға алынды.

Зерттеу жұмысының мақсаты: шетелдіктердің құқықтық жағдайын жақсартуға, оның ішінде Азиялық, Таяу Шығыстық және де басқа да әлемде «проблемалы» болып тұрған халықтардың елімізде жүріс-тұрыс қағидаларын реттеу және сол мемлекеттерден де инвесторлардың көптеп келуіне сеп болу.

Зерттеу жұмысының жаңалығы: Шетелдік мемлекеттердің тәжірибесін қолдана отырып, ТМД мемлекеттерінің азаматтарының ортақ көші-қон Концепциясын құрастыру.

Кілт сөздер: *ТМД мемлекеттері, көші-қон, азаматтық, шетелдіктер.*

АННОТАЦИЯ

Тема научного исследования: Правовая защита иностранцев в РК; сравнительно-правовой анализ.

Актуальность исследовательской работы: эта статья была разработана для предотвращения проблем, которые могут возникнуть в будущем в вопросе миграции и для улучшения правового статуса иностранцев, которые в настоящее время пребывают в нашу страну.

Цель научного исследования: улучшить правовой статус иностранцев, включая стран Азии, Ближнего Востока и других «проблемных» народов, регулирование их норму поведения и привлечение большего числа инвесторов из этих стран.

Новость науного исследования: создать общую миграционную Концепцию граждан стран СНГ, используя опыт зарубежных стран.

Ключевые слова: *страны СНГ, миграция, гражданство, иностранцы.*

ANNOTATION

Theme of scientific research: legal protection of foreigners in the Republic of Kazakhstan; comparative legal analysis.
Relevance of research work: this article was developed to prevent problems that may arise in the future in the issue of migration and to improve the legal status of foreigners who currently reside in our country.
The purpose of scientific research: improve the legal status of foreigners, including contries in Asia, the Middle East and other "troubled" peoples, regulate their norms of conduct and attract more investors from these countries.
News of scientific research: to create a common Concept of citizens of the CIS countries, using the experience of foreign countries.
Keywords: *CIS countries, migration, citizenship, foreigners.*
Мақалада Армения, Қырғызстан, Ресей, Тәжікстан секілді ТМД мемлекеттерінің көші-қон саясатының қалыптасу ерекшеліктеріне талдау жасалынған. Қазақстан Республикасына ТМД мемлекеттерінен келетін еңбек миграциясына қатысты көші-қон саясатының бағыттары сипатталған. Кезінде алпауыт мемлекет болған КСРО-ның ыдырауы және жаңадан тәуелсіз бірнеше мемлекеттердің қалыптасуы жиырмасыншы ғасырдың аяғында болған үлкен оқиға болды және көші-қон мәселесіне үлкен өзгерістер әкеліп, біршама қиындықтар туындатты. Саяси режимдердің, экономикалық ахуалдың сипатының, әлеуметтік жағдайдың өзгеруі, ауқымды ішкі және сыртқы мемлекетаралық шиеленістердің туындауы халықтардың ТМД мемлекеттерінің аймағында қозғалуының жаңа бейнесін салды. Көші-қон процесстерінің сапалық сипаттары, олардың динамикасы мен көлемі өзгерді. Кезінде бір мемлекеттің қол астында өмір сүрген халықтар жаңадан құрылған тәуелсіз мемлекеттердің өзара тығыз байланыста болуына үлкен ықпал етті. Сол себепті 1991 жылы 8 желтоқсанда ТМД-ны құруға қол қоя отырып, халықтардың ары қарай өмір сүруінің жаңа белесіне шықты.
КСРО-ның ыдырауы нәтижесінде гуманистік аспектіде туыстық қарым-қатынастардың үзілуі, тарихи Отанға оралу кезіндегі қиындықтардың туындауы, құқықтық тұрғыда, С.Н. Бабуриннің пікірінше, азаматтардың оптацияға құқығының бұзылуы байқалды. Әрбір ТМД мемлекеттерінде осы мәселелер келе-келе өзекті тақырыпқа айналды және әлі күнге дейін маңызын жоғалтпауда.
Көші-қон үдерістерімен тығыз байланыста «азаматтық» деп аталатын құқықтық түсінік бар. Егер мигрант белгілі бір аумақтың шекарасынан өтіп, тұрақты тұратын жерін тұрақты немесе белгілі бір мерзімге ауыстырған адам болса, кейбір мигранттардың мемлекет азаматтығына ие

болу, натурализациялау және азаматтық алу құқығына ие бола алатын әлеуетті азаматтар екендігі анық болады.

Осы себептермен байланысты басқа мемлекеттер секілді Қазақстан Республикасы да көші-қон үдерістерін бір жолға қою мақсатымен жаңа реформалар жасауды қолға алды. «ҚР шетел азаматтарының құқықтық жағдайы туралы» ҚР Президентінің заңи күші бар 19 маусым 1995 жылғы Жарлығы азаматтардың үш санатын бөліп көрсетеді:

- Қазақстан азаматтары;
- Шетел азаматтары;
- Азаматтығы жоқ тұлғалар [1].

Олардың бір-бірінен құқықтық айырмашылығы басқа мемлекеттердікіне ұқсайды. Қазақстан азаматтары – Қазақстан Республикасының азаматтығын алғанын растайтын дәйектері бар азамат болса, шетел азаматтары деп – Қазақстан Ресупбликасының азаматы емес және басқа елдің азаматтығын алған азаматты айтамыз. Ал басқа елдің де, Қазақстан Республикасының да азаматтығын алмаған адамды – азаматтығы жоқ тұлға ретінде қарастырамыз. Енді олардың құқықтары мен міндеттеріне келер болсақ: ҚР Конституциясының 12-бабының 4-тармағында: «Конституцияда, заңдарда және халықаралық шарттарда өзгеше көзделмесе, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар Республикада азаматтар үшін белгіленген құқықтар мен бостандықтарды пайдаланады, сондай-ақ міндеттер атқарады» [2], - деп нақты көрсетілген. Қазақстан Республикасы территориясында шетелдіктерге заң бойынша мынадай құқықтар беріледі:

- еңбек қызметіне және демалысқа;
- денсаулық сақтауға;
- әлеуметтік қамсыздандырылуға;
- тұрғын үйге;
- тұрғын үй мен өзге де мүлікке меншік етуге;
- авторлық құқыққа ие болуға;
- білім алуға;
- қоғамдық бірлестіктерге қатысуға;
- мәдениет жетістіктерін қолдануға;
- некеге тұруға және оны бұзуға;
- шетел азаматтары үшін ашық Қазақстан Республикасы аумағында еркін жүріп-тұруға;
- ҚР заңнамаларымен бекітілген тәртіпте тұрғылықты жерді еркін таңдауға;
- шетел азаматтарына ар-ождан бостандығы кепілдендіріледі;
- тұрғын үйге, ар-намысына және қадір-қасиетіне қолсұғылмаушылық [1].

Шетелдіктер осы құқықтарды жүзеге асыруда пайда болған міндеттерін толық орындайды және соған сәйкес алым-салықтар төлейді. ҚР Заңнамасына сәйкес оларға біршама шектеулер қойылған. Мысалы: олар сайлауға қатыса алмайды, әскерге шақырылмайды, мемлекеттік қызметтерге, лауазымды орындардан дәмелене алмайды, сайланбалы органдар мен лауазымдарға дауыс бере алмайды, ҚР референдумдарына қатыса алмайды.

Қазақстан Республикасына шетел азаматтарының келу және оның аумағынан кету «ҚР шетел азаматтарының құқықтық жағдайы туралы» 19 маусым 1995 ж. ҚР Президентінің заңи күші бар жарлығымен, «Шетел азаматтарының Қазақстанға келуі мен Қазақстан Республикасынан кетуін тіркеудің тәртібі туралы» 12.12.1995 ж. № 301/249 Ережемен, 28 қаңтар 2000 ж. №136 «Шетел азаматтарының Қазақстан Республикасына келуі мен онда болуы, сонымен қатар Қазақстан Республикасынан кетуінің ережелерімен», ҚР визаларын берудің тәртібі туралы Ережелермен реттеледі.

Қазіргі уақыттағы ғаламдық проблемалардың ықпалы бізге де тиіп отыр. Неше түрлі террористтік ұйымдар, наркосаудагерлер, адам саудасы деген секілді мәселелер зиянын тигізуде. Осы проблемалардың кесірі шетелдіктердің ҚР аумағындағы құқықтарын кеңейтуге және инвесторлардың келуін жиілетуге кері әсерін тигізуде. Сол себепті кез-келген мемлекет өз территориясына келіп – кетуші мигранттардың келу, кету, болу тәртіптерін не келу кетуге рұқсат ету мен тыйым салынуын өз заңнамаларында анық түрде ашып көрсетеді.

Қазақстан Республикасына келу шетелдіктерге мынадай жағдайларда рұқсат етілмеуі мүмкін:

а) мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз ету, қоғамдық тәртіпті қорғау немесе халықтың денсаулығын сақтау мүдделеріне бола;

ә) егер ол Қазақстан Республикасының егемендігіне қарсы шықса, оның аумағының бірлігі мен тұтастығын бұзуға шақыратын болса;

б) егер ол мемлекетаралық, ұлтаралық және діни дұшпандықты өршітетін болса;

в) егер бұл Қазақстан Республикасы азаматтарының және басқа адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін қажет болса;

г) егер ол террористік әрекеті үшін сотталған болса немесе сот оны аса қауіпті рецидивист деп таныған болса;

ғ) егер ол бұрын Қазақстан Республикасынан қуылған болса;

д) егер Қазақстан Республикасында бұрын болған кезінде Қазақстан Республикасындағы шетел азаматтарының құқықтық жағдайы туралы заңдарды, республиканың кедендік, валюталық немесе өзге де заңдарын оның бұзу фактілері анықталған болса;

е) егер келу туралы өтініш жасалған кезде ол өзі жайында жалған мәліметтер хабарлаған болса немесе қажетті құжаттарды тапсырмаған болса [3].

Келу визаларын немесе оларға сәйкес келетін басқа құжаттарды Қазақстан Республикасының дипломатиялық және консулдық өкілдіктері немесе жекеленген жағдайларда Қазақстан Республикасының бұған арнайы уәкілдік алған өкілдері береді.

Қазақстан Республикасынан кету кезінде шетел азаматтары қолданыстағы шетелдік төлқұжаттар немесе Қазақстан Республикасының бұған уәкілдік алған мемлекеттік органдары берген кету визалары болған жағдайда сол төлқұжаттарды алмастыратын құжаттар бойынша, егер тиісті елмен жасалған келісімде өзгеше тәртіп белгіленбесе, Қазақстан Республикасынан кетеді.

Қазақстан Республикасынан кетуге шетел азаматына мына жағдайларда рұқсат етілмейді:

а) егер оны қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін негіздер болса - істі жүргізу аяқталғанға дейін;

ә) егер ол қылмыс жасағаны үшін сотталған болса - жазаны өтеп болғанға немесе жазадан босатылғанға дейін;

б) егер ол өзіне сот жүктеген міндеттемелерді орындаудан жалтаратын болса - міндеттемелер орындалғанға дейін;

в) Қазақстан Республикасының заңдары белгілеген өзге де негіздер бойынша [1].

Шетелдіктердің ҚР-нан кетуі өз мүліктік міндеттемелері (Қазақстан Республикасының тұлғалары алдында) бар болса және оны ол орындамаған болса кейінге қалдырылуы мүмкін.

Құқық бұзған шетелдіктер Республика азаматтарымен бірдей жауапқа тартылады (әрине халықаралық шарттарда өзгеше көзделмесе).

Шетел азаматы мына жағдайларда Қазақстан Республикасының шегінен қуылуы мүмкін:

а) егер оның іс-әрекеті мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз ету немесе қоғамдық тәртіпті қорғау мүдделеріне қайшы келетін болса;

ә) егер бұл халықтың денсаулығы мен адамгершілік қасиетін сақтау, Қазақстан Республикасы азаматтарының және басқа адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін қажет болса;

б) егер ол Қазақстан Республикасындағы шетел азаматтарының құқықтық жағдайы туралы заңдарды, Қазақстан Республикасының кедендік, валюталық немесе өзге де заңдарын бұзса;

в) егер Қазақстан Республикасының азаматымен некеге тұруы оны Қазақстан Республикасында тұрақты тұруға қалдыру үшін негіз болып табылып, заң актілерімен белгіленген тәртіппен неке заңсыз деп танылған жағдайда [4].

Осының бәрін назарға ала отырып, шетел азаматтары дегенде де жалпылама қарау дұрыс емес. Себебі біздің заңнама бойынша шетелдіктер деген ұғым екі түрге бөлінеді:

- Қазақстанда тұрақты тұратын шетел азаматтары;
- және уақытша жүрген шетел азаматтары [1].

Осыдан кейін «айырмашылығы қандай?» деген сұрақ туары анық. Айырмашылығын анықтау үшін бұл екі ұғымның мәнін түсіну қажет. «Тұрақты тұрушылар» дегеніміз – Қазақстан Республикасы ішкі істер органдарынан рұқсат алған азаматтар танылады. Ал басқалай, яғни, заңды негізде, бірақ уақытша түрде жүрген шетелдіктер – «уақытша жүргендердің» санатына жатады. Олар белгіленген тәртіппен келген кезден бастап санағанда 3 күн мерзім ішінде ішкі істер органдарында тіркелуге және өздеріне белгіленген болу мерзімі өткен соң Қазақстан Республикасынан кетуге міндетті.

Осы күнге дейін Қазақстан Республикасы аумағына келген шетелдіктер орташа есеппен санағанда 90-95%-ы уақытша келгендер болса, қалғаны тұрақты тұрушылар болып табылады [5]. Бұл бізге Қазақстан Республикасының территориясына келуші мигранттардың басым бөлігі бизнес мигранттар мен еңбек мигранттары екенін көрсетеді. Яғни, Қазақстан аумағындағы шетел азаматтарының негізгі бөлігі бизнес мәселесімен жүргендер десе де болады.

Бұл шетел азаматтары екі түрлі құқықтық мәртебеге ие болып табылады. Себебі, тұрақты тұрушы шетелдік азаматтарға елімізде көбірек жағдай жасалған. Олар жұмысқа тұруға, сатып алу-сатуға қатысуға, Республика территориясында ұзақ уақыт тұруға, жерді ұзақ мерзімге жалға алуға деген секілді құқықтарға ие. Ал уақытша жүрген шетел азаматтарына ондай құқықтар берілмеген. Яғни, құқықтары біршама шектелген.

Көші-қон процессінде ТМД мемлекеттерінен біршама ерекшеліктер байқауға болады. Біріншіден, батыс еуропалық тенденцияға тура қарама-қайшы. Егер Батыс Еуропада көші-қон ағыны Еуро Одақтық интеграцияға тікелей байланысты болса, ТМД мемлекеттерінде көші-қон белсенділігі орталықтандыру процесстеріне байланысты. Екіншіден, 1991 жылға дейін бұл мемлекеттер аумағында көшіп-қону ішкі миграция ретінде есептелсе (әсіресе мемлекеттің ішкі саяси механизмімен реттелетін), посткеңестік кеңістікте бұл процесс сыртқы көші-қон сипатын алды. ТМД мемлекеттерінің алғаш құрылуы кезінде көші-қон процессінің қиындығы мен ерекшелігі болып жылдам түрде көші-қон мәселесін құқықтық реттеу болды. Көші-қон белсенділігінің шарқырау шегі ұлтаралық қақтығыстармен, экономикалық тұрақсыздықпен, халықтың өз мәртебесін қайта белгілеуінің қиындықтарымен байланыстырылды. Бір уақыттардағы біртұтас мемлекеттің территорияларының құқықтық мәртебелерінің өзгеруі ауқымды түрде

көші-қон процесстеріне алып келді және жаңадан құрылған мемлекеттерге көші-қон саясатын құрастыру қажеттілігін тудырды.

Тақырыбымыз салыстырмалы – құқықтық талдауды талап ететіндіктен, ендігі кезекте жоғарыда атап кеткен мемлекеттердің осы мәселедегі ұстанымдарына тоқтала кетейік. Арменияда миграциялық көшулер 420 мыңнан астам адамға түрткі болған Таулы Қарабах кикілжіңі, 72 мың адамның босып кетуіне себеп болған 1988 жылғы жер сілкінісі, 200 мың адамға әсер еткен Спитак жер сілкінісі секілді жағдайларға байланысты ауқымды масштабта көрініс тапты.

Армения Армения болып тәуелсіздік алғалы бері эмигранттар саны 1,5 млнға жуықтады.

Арменияның миграциялық ахуалының характерлік ерекшелігі болып мемлекет азаматтарының мәжбүрлі түрде көші-қон үдерісіне араласуы арқылы миграциялық белсенділік деңгейінің өте жоғары болуы болып табылады. Армения 20 ғасырдың соңында этникалық армяндардың тарихи тұрғылықты жері бола тұрса да, өзге мемлекеттердің территориясына жататын жерлерден үдере көшірілуіне байланысты үлкен проблемамен бетпе-бет келді. Солай бола тұрғанның өзінде біз басқа мемлекеттердің заңнамаларынан көші-қон заңнамаларына сай емес белгілерді көреміз. Мысалы: «уақытша қорғалушы тұлға» деген терминдер секілді. Және тағы бір айырмашылық белгісі болып, Арменияның «Шетелдік тұлғалар туралы» Заңының 8-бабында «егер тұлғаның адам саудасына (трафикингке) қатысы бар болғаны сенімді дәйектермен дәлелденген болса, оның визасын жарамсыз деп танып, оның мемлекет терриориясына кіруіне тыйым салынады» делінген. Бұл туралы «Еркрамас» газетіне [6] Армения Республикасының аумақтық басқару министрлігінің көші-қон агенттігінің басшысы Егонян берген сұхбатында: «Армения трафикингтің отаны деп есептеледі»-деген [7].

Ал Қазақстан Республикасында көші-қон мәселесіінде тағы айта кетін жайт – «оралман» терминінің пайда болуы. Қазіргі ҚР миграциялық саясатында көбінесе тарихи жағдайлар көрініс табуда. Оралман дегеніміз – ұлты қазақ, тарихи жағдайларға байланысты Отаннан кетуге мәжбүр болған (ашаршылық, репрессия, отарлау, заңсыз реквизиция, мәжбүрлі коллективизация, т.б.), тарихи Отандарына қайтып ерікті түрде тұрақты тұру мақсатымен қайта келген азаматтар [9]. Көші-қон комитетінің мәліметтеріне сенсек, 1991 жылдан бері елімізге 433 мыңнан астам оралман келген. 1993 жылдан бастап, оралмандардың келуіне байланысты квота – жылына 10 мың адам енгізілді. Бұл квота мәселесі оралмандарды жұмыспен, тұрғын-жаймен, әлеуметтік қамту проблемалармен байланысты болды.

2006 жылы Қырғызстан Республикасы Қазақстандық тәжірибеден үйрене отырып, «Қайрылман» бағдарламасын енгізді. 2005 жылдың көктемінде

Көші-қон қорының бастамасы бойынша жүргізілген этникалық қырғыздардың республикалық санағының нәтижелері бойынша этникалық қырғыз көшіп келушілерді қолдау саласында жұмыс істейтін үкіметтік емес ұйымдар Халықаралық көші-қон ұйымының қолдауымен республикаға тұрақты тұруға 22 805 адам көшіп келген, олардың ішінде Қырғыз Республикасының азаматтығын алғандар 2 034 адамды құрады. Көшіп келушілердің негізгі ағыны Ауғанстан, Өзбекстан, Тәжікстан мемлекеттерінен болды. Көшіп келушілердің әлеуметтік, экономикалық бейімделулеріне механизмдердің болмауы мен құқықтық базаның толыққанды еместігі этникалық қырғыздарға қолайлы өмір сүруге жағдай тудырмауда.

Сондықтан, мемлекеттік саясат «қайрылман» деген атаумен қырғыздарға қолайлы көшіп-қону режимін жасауды дұрыс көріп отыр.

«Қайрылман» статусының мәні көшіп келуші этникалық қырғыздарға Қырғыз Республикасының азаматтығын алғанша дейін уақытша легалды статус беру арқылы этникалық қырғыздардың құжаттаудың, тіркеудің негізгі мақсаттарын шешуді қамтамасыз етеді, жұмыс істеу, білім алу, еркін жүріс-тұрыс құқықтарын жүзеге асыруға кепілдік береді. «Қайрылман» жобасы бастапқыда ұзақ мерзімді емес, тек қана Қырғызстанда жүрген азаматтығы жоқ этникалық қырғыздарға арналып жасалған еді. Экономиканың нақты секторының даму динамикасының тұрақсыздығы, отандық еңбек нарығында қалыптасқан қолайсыз жағдайлар, жұмыспен қамтуды жоғалту және елде кіріс алу мүмкіндіктернің азаюы халықтың көші-қон ағыны мен республикада көші-қон үдерістерін мемлекеттік реттеу қажеттілігіне себеп болды. Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасы еңбек нарығында еңбек күшіне деген қажеттілік пен бұл елдердің миграциялық заңнамасының либерализациялануы олардың жоғары миграциялық тартымдылығын сақтап тұрады. «Еңбек күшін экспорттау – әрбір төрт үй шаруашылығында кем дегенде бір мигранты болатын мемлекеттің экономикасының негізгі саласы» [8]. Осылай бола тұра Қырғызстандағы миграциялық жағдай мен миграциялық саясат екі айырмашылықты көрсетеді:

1) сыртқы еңбек нарығына үлкен тәуелділік, оның ішінде қазақстандық жәэне ресейлік нарыққа;

2) Қырғыз Республикасының миграциялық саясаты этникалық дифференциалды сипатқа ие.

Ұлтты тарихи Отанына қайтару жобасы бұл мемлекет үшін жаңалық емес. Алайда, қырғыз тәжірибесінде шетелдіктердің тұрақты тұруға келуіне ұлттық негізге байланысты шектеу бар. Бұл көбінесе өзбектер мен тәжіктерге қатысты қолданылады.

Сыртқы еңбек нарығына еңбек күшін шығару өмір сүру көзіне айналған тағы ТМД-лық бір мемлекет – Тәжікстан Республикасы. ТМД мемлекеттері арасында сыртқы еңбек нарығына қатты байланған мемлекет ретінде Тәжікстан танылады. Бұл мемлекеттің ішіндегі әлеуметтік-экономикалық жағдайдың төмендігі негізінде болып отыр. Тәжікстанда ЖІӨ адам басына ТМД мемлекеттері ішінде ең төмен болып табылады. Сол секілді орташа айлық көрсеткіштің де жағдайы мәз емес. Тәжікстан Республикасының еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігі барлық еңбекке жарамды тұрғын халықты жұмыспен қамту мүмкіншілігінің жоқ болуына байланысты еңбек миграциясына заңмен құқық беретін Тәжікстан Республикасының азаматтарының еңбек миграциясының 2001 жылы 9 маусымда Үкіметпен бекітілген Концепциясын жасап шығарды. Тәжікстан Республикасының азаматтарының арасынан халық санының 1/3 бөлігі потенциалды еңбек мигранты бола алады. Орын алған жағдайға байланысты бұл этапта мемлекеттік миграциялық саясаттың негізгі нысаны болып еңбек миграциясын жүзеге асырушы Тәжікстан Республикасының азаматтарын әлеуметтік-құқықтық қорғау, заңсыз миграцияның алдын-алу, көші-қон үдерістерін бақылауда ұстау. Осы Концепция негізінде 2003-2005 жылдарға Тәжікстан Республикасының азаматтарының сыртқы еңбек миграциясының жобасы қабылданды.

Мемлекеттің көші-қон үдерістерін және шетелдік жұмыс күшін ресми экспорттауды тиімді басқару үшін № 608 от 25.07.2001 ж. Тәжікстан Республикасы Президентінің Жарлығымен Тәжікстан Республикасының азаматтарын шетелде жұмысқа орналастыруға рұқсат беру тәртібі бектілді.

Осылайша, Тәжікстан Республикасының көші-қон саласындағы мемлекеттік саясаты азаматтардың еңбек мигранттары ретінде шетелге көші-қонын жеңілдетуге бағытталған (бірақ олардың құқықтары қорғалатын елдерде ғана).

Менің пікірімше, ТМД елдерінің қатысуымен посткеңестік кеңістікте тек қана өзіне заңсыз миграциямен күресті қосатын ғана емес, сонымен қатар оның шығу себептерін де жоюды қосатын өркениетті көші-қонды ұйымдастыру мүдделі тараптардың миграциялық заңнамаларын «көші-қон туралы» үлгілік Заңның негізінде біріктіру мен ТМД мемлекеттерінің миграциялық саясатының Концепциясын қабылдау арқылы мүмкін болады.

Үлгілік Заң тыңғылықты дайындалу керек және ТМД мемлекеттерінің кез-келгенінде миграциялық үдеріс шеңберінде туындауы мүмкін болған кез-келген жағдайды қамтуы керек.

Тұтастай алғанда, ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің көші-қон үдерістерін мемлекеттік реттеудің дамуы өз ерекшеліктері бар, белгілі бір

мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық жағдайының талаптарына сәйкес келеді деп қорытынды жасауға болады (ал құқықтық реттеу дамудың әртүрлі деңгейінде, алайда ТМД-ның бірыңғай көші-қон саясатын қалыптастыруға айтарлықтай үлесі бар).

Пайдаланылған әдебиеттер:

1) «ҚР шетел азаматтарының құқықтық жағдайы туралы» ҚР Президентінің заңи күші бар Жарлығы, 19 маусым 1995.
2) Қазақстан Республикасының Конституциясы, 30 тамыз
3) Шетел азаматтарының Қазақстанға келуі мен Қазақстан Республикасынан кетуін тіркеудің тәртібі туралы Ереже, 12.12.1995 ж. №301/249.
4) Шетел азаматтарының Қазақстан Республикасына келуі мен онда болуы, сонымен қатар Қазақстан Республикасынан кетуінің ережелері, 28 қаңтар 2000 ж. №136.
5) Правовой статус иностранцев в Казахстане // Мысль №8, 1999. - С. 43-47.
6) Официальный сайт Агентства по миграции Минис- терства территориального управления Республики Армения. www.oarmenia.com
7) Влияние мирового кризиса на миграционные потоки в Армении станет очевидным только весной // Еркрамас. – 2009. – 13 февр.
8) Градировский С., Еспипова Н. Миграционная политика киргизского правительства: противостояние или приспособление к сильным человеческим течениям? // Население и общество. – 2010. – 22 марта–4 апреля.

МРНТИ 10.15.33

КАЗАХСТАНСКИЙ ПАРЛАМЕНТАРИЗМ: ТЕНДЕНЦИИ И ТРАДИЦИИ

Ж.С.Асаинова

Университет имени Сулеймана Демиреля

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема становления современного парламентаризма в Казахстане. Особое внимание уделено проведенной конституционной реформе в 2017 году, законодательная власть в результате претерпела определенные изменения. Один из результатов - единоличное осуществление Парламентом законодательной власти. При этом обращается внимание на существенные этапы в становлении и развитии казахстанского парламентаризма.Выделяются и описываются заложенные депутатами характерные особенности правил первого созыва нового Парламента. Также в статье приведен анализ взглядов исследователей парламентаризма.

Ключевые слова

Парламентаризм, Конституция, демократия, Сенат, Мажилис, власть.

В казахском обществе, как и в любом другом демократическом государственном образовании, естественным историческим путем наметилось функционирование трех ветвей власти: законодательной, судебной и исполнительной /1/.

Известно, что в 2017 году законодательная власть в результате проведенной конституционной реформы претерпела определенные изменения. Одним из ее результатов явилось то, что Парламент стал единолично осуществлять законодательную власть.

Кроме того, конституционная реформа заложила основы формирования реального парламентаризма. Теперь, в соответствии с подпунктом 6) статьи 57 Конституции депутаты палат Парламента вправе заслушивать отчеты членов Правительства по вопросам их деятельности и обращаться к Президенту об освобождении их от должности в случае неисполнения ими законов. При наделении Парламент также получил возможности большего влияния на формирование состава Правительства, обрел более широкие контрольные, представительские и кадровые полномочия. Полагаем, что данные изменения могут стать еще одним шагом в повышении эффективности институтов парламентской демократии.

Но, что предшествовало этому?

С.А. Табановым выделяются четыре существенных этапа в становлении и развитии казахстанского парламентаризма. Первый этап (апрель 1990 г. - декабрь 1991 г.) ознаменовался реформированием Советов всех уровней, постепенным переходом к новой доктрине построения государственной власти - от принципа демократического централизма к принципу разделения властей. Второй этап (декабрь 1991 г. - январь 1993 г.) характеризуется избранием Верховного Совета на демократической (альтернативной) основе, принятием первой Конституции Республики Казахстан, конституционным провозглашением принципа разделения властей, досрочным прекращением своих полномочий депутатами Верховного Совета XII созыва и др. Третий этап (январь 1993 г. - август 1995 г.) ознаменовался проведением выборов в Верховный совет XIII созыва и прекращением его полномочий на основании решения Конституционного Суда Республики Казахстан, принятием на республиканском референдуме ныне действующей Конституции Казахстана, учреждением двухпалатного Парламента, установлением четкого перечня вопросов, отнесенной к его законодательной деятельности и определением иных конституционных полномочий высшего представительного органа. Четвертый этап (сентябрь 1995 г. - июль 1999 г.) характеризуется существенными изменениями в статусе Парламента, закрепленными в Конституции Республики Казахстан "О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан" (октябрь 1998 г.)/2/.

В 1995 году была принята вторая Конституция суверенного Казахстана, которая в разделе IV предусматривала создание двухпалатного Парламента. Такая структура Парламента для Казахстана была новой, т.к. в советский период и впервые годы независимости действовали однопалатные парламенты в лице Верховного Совета Казахской ССР и Верховного Совета Республики Казахстан /3/.Сегодня структура нашего парламента состоит из двух палат: Сената и Мажилиса. Если нижняя палата представляет народ, то верхняя палата - интересы территориальных единиц в сочетании с общенациональными и региональными интересами.

Действующая Конституция Республики Казахстан стала принципиально новой вехой в развитии казахстанского парламентаризма, создав важные конституционно-правовые предпосылки для становления новых парламентских институтов и форм. Прежде всего впервые в истории Казахстана в соответствии с предписаниями раздела IV Конституции был учрежден профессиональный двухпалатный Парламент, ставший высшим представительным органом республики, осуществляющим законодательные функции и состоящим из двух Палат: Сената и Мажилиса, действующих на постоянной основе. В этой связи Президент

Республики Казахстан Н.А. Назарбаев, выступая на открытии первой сессии впервые избранного в истории страны двухпалатного Парламента, отметил, что, по сути, «мы стоим у истоков зарождения казахстанского парламентаризма в истинном, цивилизованном его понимании» /4/.

Большинство правил, заложенных депутатами первого созыва нового Парламента, действуют по сей день. Например, поэтапное чтение закона до окончательного принятия. Ныне каждый закон рассматривается в пяти стадиях:

1) первая – поступление и регистрация проекта закона в Мажилисе;

2) вторая – обсуждение и принятие законопроекта Мажилисом;

3) третья – поступление и регистрация принятого Мажилисом законопроекта в Сенате;

4) четвертая – обсуждение и принятие закона в Сенате;

5) пятая – представление закона на подпись Президенту Республики Казахстан.

Как видно, процедура принятия закона в двухпалатном Парламенте лишена простоты, и в этом можно увидеть как положительные, так и отрицательные стороны. К положительной следует отнести то, что прохождение законопроекта через две палаты, делает его более взвешенным и выверенным. А отрицательная заключается в том, что такая система принятия законопроекта приводит к значительным временным и материальным затратам. В этой связи, Э.Б.Мухамеджанов отмечает, что содержание двухпалатного Парламента обходится достаточно дорого налогоплательщикам. За их счет содержатся не только депутаты обеих палат, но и государственные служащие аппаратов этих палат, а также многочисленные хозяйственные службы. Не имея данных о содержании этих структур можно только заметить, что в бытность нахождения Парламента в Алматы этот орган вместе с депутатским корпусом обеих палат и их аппаратами размещался в одном здании, а сейчас в Астане он занимает не менее трех зданий, на содержание которых тоже выделяются деньги налогоплательщиков/5/.

Подводя итог вышеизложенному следует отметить, что утверждение в Казахстане реального парламентаризма, полное и широкое развертывание его социально-политического и правового потенциала является длительным процессом, требующим всемерного анализа практики функционирования Парламента Республики Казахстан. Поэтому считаем, что в дальнейшем деятельность Парламента и его традиции под давлением исторического опыта будут совершенствоваться и развиваться.

Список использованной литературы:

1. Абыкаев Н.А. Парламент: традиции и современность.

http://www.zakon.kz/amp/68372-parlament-tradicii-i-sovremennost.html
2. Табанов С.А. Становление и развитие парламентаризма в Казахстане //Материалы (сборник) 2-ой ежегодной научно-практической конференции: «Актуальные проблемы вузовской науки: теория, методология, практика», посвященной 10-летию государственной независимости Республики Казахстан. – Алматы: Айдана. 2001. – С. 23 – 24.
3. История развития парламентаризма в Казахстане https://www.parlam.kz
4. Айтхожин К.К. Казахстанский парламентаризм (общеметодологические проблемы). Международная научно-практическая конференция «Перспективы казахстанского парламентаризма как важнейшего института демократизации и устойчивого развития страны». - Астана, 2005. - С. 178-179.
5. Мухамеджанов Э.Б. Нужно ли реформировать Парламент Республики Казахстан?// https://www.zakon.kz/4742602-nuzhno-li-reformirovat-parlament.html;

PARLIAMENTARISM OF KAZAKHSTAN: TRENDS AND TRADITIONS

Zh.S.Assainova

Suleyman Demirel University

Annotation. As the title implies the article describes the problems of formation of modern parliamentary in Kazakhstan. The purpose of the article is to give the reader some information on the constitutional reform carried out in 2017, where the legislative power had certain changes. The fact that legislative power has given to Parliament is stressed. The article goes on to say about significant stages in the formation and development of the Kazakh parliamentary. In conclusion the author takes notice to the necessity of research of legislative powers in Kazakhstan for the stable development of democracy in the country.

Key words: Parliamentarism, Constitution, democracy, Senate, Mazhilis, power.

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстандағы заманауи парламентаризм тәжірибесі қарастырылған. 2017 жылы жүргізілген конституциялық реформаларға ерекше назар аударылды, соның нәтижесінде заң шығарушы билік көптеген өзгерістерге ұшырады. Айта кетерлік жайт,

реформа нәтижелерінің бірі Парламент заңшығаруды жеке-дара жүзеге асыратын билік күшіне ие болды. Сонымен қатар мақалада қазақстандық парламентаризмнің елеулі кезеңдерінің қалыптасуы мен дамуындағы сатылар туралы жазылған.

Түйінді сөздер: Парламент, Конституция, Демократия, Сенат, Мәжіліс, билік.

МРНТИ -10.07.01

ҰЛТТЫҚ ИДЕЯ АЯСЫНДА ҰЛТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАНЫҢ ДАМУЫ

Жақыпбек Меруерт Әзімханқызы

Сулейман Демирель атындағы университет

Андатпа : Ұлттық идея (немесе Қазақстан жағдайындағы жалпыұлттық ауқымдағы идеялар кешені) мемлекеттің қалыптасуы, ұлттық өзін-дік сананың дамуы және ұлттық бірегейліктің орнығуы барысында бекиді. Ұлттық идея дүниетанымдық бағдардағы құндылықтар жүйесіне негізделеді.Құқықтық сананың негізгі мәні түсінігі және біздің қоғамда алатын орны. Заңдарды реформалау кезіндегі құықтық сананың рөлі. Заңдарды қабылдау мен орындаудағы құқықтық сананыі атқаратын жұмысы.Ұлттық құқықтық сананың даму барысында ұлттық идеяның пайда болуы, құқықтық идеологияның халық арасынан шығып даму. Ұлттық идея мен ұлттық құқықтық сананың тығыз байланысты болуы. Жеке адам болсын, қоғам болсын, олардың дұрыс құқықтық сананың дамуы кезеңдері, құқықты қабылдау дәрежесі. Мемлекеттік идеологияның құқықтық санаға әсер ету маңыздылығы, құқықтық идеологияның пайда болу және мемлекеттік идеологияның субъектілері.

Зерттеу жұмысының мақсаты: Ұлттық құқықтық сана мәселесіне назар аудару, сол арқылы ұлттық идеяны халық арасынан дамыту, ұлттық идея туралы концепция жасау және оны заңдастыру.

Кілт сөздер: Ұлттық идея, құқықтық сана, құқықтық идеология, мемлекеттік идеология, ұлттық құқықтық сана

Құқықтық сана қоғамдық сананың бөлігі болып табылады. Сонымен қатар, құқықтық сана қоғамдық санадан бөлек, өзінің құқықтық көзқарас жүйесін, идеясын, теориясын, бағасын, әлеуметтік топтардың сезімдерден және толық қоғамнан тұрады. Құқықтық сана абстракті және адамыз бола алмайды, құқықтық сана тек оны қолданатын нақты субъектілер арқылы ғана көрінеді.

Құқықтық сана - заңға қатысты көзқарас,идея, сезім, көңіл-күй тұтастығы. Құқықтық сана құқық ұғымы туралы, құқықты түсіну, заңның рөлі туралы пікірлер, қоғам өміріндегі құқықтық институттар,

оның басқа адамдарға деген жауапкершілігі, мемлкет пен қоғам туралы түсініктерді қамтиды.

Құқықтық реформаны жүзеге асыру үшін құқықтық сананы жетілдіру керек. Осыған байланысты, біз құқықтық сауаттылықты позитвиті заңды түсінуді көрсететін қоғамдық сананың нысаны ретінде анықтауды және заңның маңызды заңды жағдайында құқықтық субъектілерін қосу процесін делдалдық деп санаймыз. Осыған байланысты, «дұрыс құқықтық сана» терминің қолданғанымыз қолайлы. Яғни, ол мемлекет пен заңды дамудың жаңа идеалдарына сай келетін және заңның жаңа қағидаларын қабылдау арқылы сипатталатын құқықтық сана. Құқықтық сана өз тарихымен, әлеуметтік және өзге де табиғаты бар көп деңгейлі білім болып табылады. Құқықтық сананы түсіну үшін, заңдылықтың субъектілік құрамның позициясынан хабардар болуын көрсететін деңгейлерін ескеру қажет. Құқықтық қызметтің көрсетілу тереңдігі тұрғысынан әдетте құқытық сананың үш деңгейі бар: күнделікті, ғылыми және кәсіби.

Күнделікті құқықтық сана - қоғам мүшелерінің көпшілігіне тән, әдеттегі заң негізінде тарихи қалыптасады және шын мәнінде азаматтардың құқықтық реттеу саласындағы перспективалық өмірінің негізінде. Көбінесе, ол нақты саяси, құқықтық, тұрмыс жағдайлары мен жеке тәжірибесі мен заңгерлік білімінің әсерінен қалыптасады.

Ғылыми құқықтық сана - әдеттегіден өзгеше, заңдар, теориялар, мектептер және әлеуметтік-құқықтық шындықтар туралы заңдар мен құқық саласындағы арнайы зерттеулер түрінде терең құқықтық заңдылықтар негізінде қалыптасады.

Кәсіби құқықтық сана - бұл барлық заңгердердің заңды сана емес, белгілі бір салада жұмыс істейтін заңгерлер, тиісінше құқықтық қатынастардың түрлі салалары (мысалы, экономикалық, азаматтық құқық, қылмыстық құқық). Ұлттық құқықтық сана – бұл заңмен және онымен байланыст құбылыстарды көрсететін әлеуметтік сананың бір түрі. Ұлттық құқықтық сана тек қана қолданыстағы заңға ғана емес, сонымен бірге тарихқа және басқа да қоғамдардың құқық салдарында көрініс табады. Бұл идеялар, құқық туралы идеялар – нақты және барлық жағдайлар туралы.

Құқықтық сананың заң қабылдау ерекшеліктер тұрғысынан оны екі негізгі деңгейлерін атап өту керек. Олар – құқықтық психология және құқықтық идеология. Құқықтық психология – бұл сезім, эмоци негізінде

құқықты қабылдау. Бұндай құқықты қабылдауға әлеуметтік топтар, қоғам, әдет, салт-дәстүр әсе етеді. Құқықтық құбылыстарға қандайда бір ұсыныс немесе еліктеу арқылы құқықтық сананың пайда болуы. Бұл әртүрлі әлеуметтік топтарда жиі өзгеріп, заңды құбылыстарға тәуелді болып келеді. Құқықтық идеология – құқықтық шарт пен санаттарға жүйеленген, теориялық түсіну. Бұл құқықтық деңгейдегі ең жоғары деңгей.

Ұлттық құқықтық сана деңгейі заң шығарушылардың құқықтық сапасында көрініс табабады. Ұлттық құқықтық сананың алдында тек адамның құқықтық құбылыстарды түсіндіріп қоймай, олардың рухани құндылықтарын дамыта отырып жұмыс жасау. Себебі, әрбір мемлекет қоғамның құндылықтарын, мақсаттарына сәйкес, ұлттық құқықтық сананы дамтыуға тырысады, себебі, ұлттық құқықтық сана мемлекеттің құқықтық санасына негізделе отырып, заң шығару мен ұлттық идеяны дамытудың бірден бір негізі. Мемлекеттің құқықтық идеологиясы құқықтық сананың құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Дәстүрлі идеология - идея, көзқарас, теория, белгілі бір әлеуметтік құбылыс туралы объективті, объективті жүйе ретінде түсініледі. Бүгінде идеологиялық негіздеусіз қоғамдағы терең өзгерістердің мүмкін еместігін дәлелдеудің қажеті жоқ. Әлеуметтік ғылымның идеологиялық үдерістегі рөлін атап өту керек. Ғылым идеологияның іргетасын құруға қатысады, соның ішінде, жаңа тілді енгізу арқылы әлем бейнесін өзгерту. Ғылыми негіздеме жолымен өтетін идеялар бағдарламасы, саяси актілерде және басқа да құжаттарда көрсетілген белгілі бір нысанға қойылады. Құқықтық ғылымның айрықша маңызы бар, өйткені оның ішіндегі дамуы заңды және басқа нормативтік актілерде көрініс табады. Қазіргі кезде, құқықтық және саяси ғылымдар әдебиетінде мемлекеттік идеология туралы айтуға бола ма деген мәселе қарастырылып жатыр. Ал пікірлер бір-біріне мүлдем қарама-қайшы : мемлекеттік идеологияның толықтай танылуы немесе оны одан толықтай бас тарту. Мемлекеттің идеологиясы - мемлекет мойындаған, мемлекет тарапынан қолдау көрсететін, басымдық ретінде қарастырылатын идеология, ол үшін белгілі материалдық шығындар бөлінеді. Мемлекеттік идеология заманауи мемлекеттің табиғаты мен мәніне қайшы келетін жағдайларды қоспағанда, әртүрлі идеологиялардың жақындастырылуын көрсете алады. Мемлекеттік идеология саяси және идеологиялық әртүрліліктің болуы

негізінде қалыптасады, оны әртүрлі субъектілер жасайды және бұл оның ерекшеліктерінің бірі. Мемлекеттік идеологияға қатысатын субъектілер идеологиялық қызметтің табыстылығына сене алады, егер олар Қазақстанның ұйымдастыру және қызметінің негізі болып табылатын қағидаттар, идеялар шеңберінде жұмыс істей алса. Негізгі идея - халықаралық аренада демократия мен еркіндіктің қағидаларын бекітетін тәуелсіз ұлттық мемлекет идеясы. Бұл идея ұлттық тәуелсіздік пен елдің идеологиялық қауіпсіздігін күшейту, егемендікті нығайту, қазақ халқының рухани мәдениетін (оның ішінде құқықтық мәдениетті) унитарлық мемлекет аясында басқа этнос мәдениеттерімен диалогында сақтауда жүзеге асырылады.

Құқықтық идеология - бұл заңға сүйенген заңды идеялар, теория. құқықтық шындықты тұжырымдайтын, жүйелі түрде көрсетіп, бағалайтын пікірлер. Мемлекеттік идеология - бұл белгілі бір институттар арқылы мемлекет тарапынан қолдау тапқан идеялар жүйесі. Мемлекет заңнаманы қалыптастыруда белгілі бір заңдар мен басқа актілер арқылы белгілі бір идеологияны жүзеге асырады. Демократиялық қоғамда, мемлекет тарапынан қолдау көрсетілетін, құқықтық идеология мемлекеттік-құқықтық нысанда болуы мүмкін. Мемлекеттік құқықтық идеология - бұл қоғамның өмір сүруінің ең маңызды қағидалары туралы қоғамның әлеуметтік келісімшарты, бұл қоғам мүшелерінің назарын аударатын «ойын ережелері» болып табылады, олар әр түрлі әлеуметтік мүдделердің арасында түрлі әлеуметтік топтар арасында ымыраға келуді білдіретін нормалар, идеалдар, ұғымдар болып табылатын қатынастар. Идеология аясынан және идеология арқылы бәрінен бұрын әлеуметтік топтар мен таптардың, халықтар мен мемлекеттердің және әлемдік бірлестіктердің мұқтаждықтары мен мүдделері көрініс табады. Ғылыми әдебиеттеттерде заманауи мемлекеттік-құқықтық идеологияның қандау болуы керек деген мәселе жиі талқыланады. Біз заңдық мазмұнға талпынған әрбір мемлекет жалпыға ортақ қағидаттарға, халықаралық стандарттарға және басқа адамдардың қоғамның нысандарын көшірмеуіміз қажет. Барлық уақыттар мен халықтар үшін ең жақсы бола алатын бірыңғай мемлекеттік нысан жоқ және болуы мүмкін емес. Сондықтан ешбір ел егеменді мемлекеттерге қандай да бір саяси нысандарды енгізбеуі керек. Кез келген мемлекет қоғамның интеграциясы мен мақсаттылығын қамтамасыз ететін идеологиялық функцияны жүзеге асырады. қазіргі

заманғы мемлекет идеологиясыз, ұзақ мерзімді іс-қимыл стратегиясын анықтайтын саяси идеялар, мақсаттар мен идеалдарсыз жүзеге асыра алмайды. Қазірге кезде Казахстанда мемлекеттік идеология, идея, ұлттық идея болғанымен, мемлекеттін ішінде соны заңдастыратын құжаттар жоқ. Қандай да бір концепция немес парламент қабылдаған құжат болатын болса, ұлттық идея шараларын дамыту, оны іске асыру мүмкіншіктері дами түсетін еді. Себебі, оны растайтын құжат болмайынша, оны орындау екінші орынға түсіп қалып отыр. Біз сол құжат арқылы, идеологияны пайдаланып, адамдарды мәжбүрлей отырып, қоғамнын құқықтық санасын дамытамыз. Мемлекетте ұлттық идея бар, бірақ оны іске асырып, қолдану үшін біздің қоғам қазіргі кезде қандай да бір концепцияға қажеттілігіміз бар.

Мемлекеттік идеология тұжырымдамасы ұлттық идея тұжырымдамасы тығыз байланысты. Қазақстан Республикасының егеменді оң демократиялық мемлекет ретінде қалыптасуы заң ғылымына ерекше жауапкершілік жүктейді. Заң ғылымында мемлекеттің идеологиясы мен ұлттық идея сияқты ұғымдар айқын анықталуы керек. Барлық мемлекеттің ең басты құндылығы ол – тарих. Тарих арқылы ұлттық идея, ұлттық идеологияда дамып жатыр. Ғасырлар өте келе, қоғамның рухани тереңдігін сақтаған тарих арқылы, біз ұлттық идеологияны құраймыз, ал ол арқылы ұлттық идея туындайды. Ұлттық идея – бұл халықтың нақты мақсаттарымен оларлың алдыа қойған жетістіктеріне жету жолдарының адам санасында бейнелейтін түсінік. Ол халықтың мүддесін, тарихын көрсетеді. Ұлттық идея, аты атап тұрғандай, әр мемлекеттің ерекшелікеріне және мәдениетіне сүйене отырып жасалуы мүмкін. Қоғамның дамуы, құқықтық сананың өсуі, мәдениет пен ұлттық рухани санасының дамыған жерде, халықтың ары қарай дамуына мүмкіндік туатын халықтың нақты түсінуі, ұлттық идеяның қалыптасуы мен дамуы осы жерде көрініс табады. Ұлттық идеяның бірінші компоненті - ұлтқа жаһандану дәуірінде сақтап қалуға мүмкіндік беретін мәдени дәстүрді сақтау. Ұлттық идеяның екінші компоненті кең ауқымды міндеттерді қабылдауға дайын, содан кейін оның жеке басын ескере отырып, глоболизацияны қабылдау болып табылады. Ұлттық идея мағынасын ашқанда, тек жеке адамның немесе тек ұлттың мүддесін ғана көрсетіп қоймай, қоғам мен мемлекеттің мүддесі деп түсіну керек.

Ұлттық идеяны қалыптастыру алдында, мемлекеттегі халықтың тұрмыс-тіршілігі ерікті болып, халық бейбіт өмір

сүруі қажет. Қоғамның дамуы, мәдениет пен ұлттық рухани санасының дамыған жерде, халықтың ары қарай дамуына мүмкіндің туатынын халықтың нақты түсінуі. Ұлттық идеясының қалыптасуы мен дамуы осы жерде көрініс табады. Ұлттық идеяны қалыптастыру негізі ол өзгерту, саяси мәдениетті дамыту болып табылады. Халық арасында отанға деген патриотизмді ояту, қоғамдық бірлестіктер мен халық арасында өз алдыларына нақты мақсат таңдай отырып оны қалыптастыру. Ұлттық идея халықтың ішінен шыққан ойды негіздеп, мемлекет алдына қойған мақсатына, қоғамның даму сатыларына, әлеуметтік-экономикалық жағдайына, дамыған мемлекеттер қатарына қосылу жолдарын көрсететін концепция болуы тиіс. Сонымен қатар, ұлттық идея ол тарихпен ұштасып, мәдениетпен басқа да құндылықтарды қамтуы тиіс.

Қазіргі өтпелі кезеңде Қазақстан Республикасының алдында тұрған мүдде-мақсаттар өте көп. Солардың бірі — халқымыздың құқықтық сауаттылығын көтеру, оның негізгі бағыттары:

- елімізде құқықтық тәрбие жұмысын жақсарту. Бәрі іске қоғам болып кірісу;
- тәрбие жұмысын барлық бағытта жандандыруға көңіл бөлу; инабаттылық, парасаттылық, патриоттық, тәртіпшілік, еңбекшілдік, діни т.б. бағыттарда;
- халықтың рухани сана-сезімін, білімін жақсарту;
- мемлекеттің заң шығару, құқықтық нормаларды орындау жұмысын жақсарту;
- мемлекет аппараттарындағы қызметкерлердің мамандық сапасын көтеру;
- заңдылыққа, құқықтық тәртіпке қатаң бақылау жүргізу

Осы көрсетілген бағыттар арқылы құқықтық тәрбиені жақсарту тек аппараттың ғана жұмысы емес. Бұл күрделі және өте өзекті іске қоғамдағы барлық бірлестіктер, одақтар, ұжымдар, саяси ағымдар мен ұйымдар белсенді түрде қатысулары керек.

Құқықтық сана-сезімнің негізгі функциялары: бірінші — халықтың құқықтық білімін арттыру; екінші — сана-сезімді дұрыс дамыту үшін тәжірибелік жұмысты жақсарту; үшінші — қоғамдағы қатынастарды реттеуді, басқаруды жақсарту үшін адамдардың сана-сезімін көтеру. Құқықтық сана- сезім — нормативтік актілердің негізгі, қоғамдағы

қатынастарды дұрыс реттеуші, басқарушы күш. Ол құқықтық нормалардың дұрыс дамуына, дұрыс орындалуына және оның болашағын дұрыс болжауға өте зор әсер етеді. Құқықтық идеологияны қалыптастыруға қоғамдағы барлық саяси, әлеуметтік күштер, ұйымдар бәрі бірігіп, үлес қосуы қажет. Әрбір одақ әр жаққа тартса, қоғамда тұрақты бірлік те, сапалы құқықтық идеология да болмайды. Мұндай қоғамның болашағы жоқ деуге болады. Құқықтық идеологияны қалыптастыру жұмысы жариялы, ашық, демократиялық түрде жүргізіліп, барлық халықты, олардың құрған ұйымдарын қатыстыруға толық мүмкіншілік беру қажет. Құқықтық идеологияны қалыптастыру процесінде халықтың көпшілігінің мүддесін іс жүзінде асырамыз деп, азшылықтың, жеке адамдардың мақсатына нұқсан келтірілмеуі қажет. Өйткені демократиялық қоғамда жеке адамдардың бостандығы мен құқықтарына шектеу жасауға қатаң тыйым салу қажет. Құқықтық идеологияның алдындағы сан қырлы мүдде-мақсаттың ең күрделісі, ең маңыздысы — қоғамның саяси-экономикалық және Қазақстанның тәуелсіздігін, қорғанысын күшейту. Міне, осы мәселелерге мемлекет, халық, барлық ұйымдар, бірлестіктер, ұжымдар, саяси партиялар бірігіп іс- әрекет жасаулары өте қажет. Мемлекетіміздің тәуелсіздігі мен егемендігі күшеймей, басқа жақсылықтарды күту, болады ғой деп сену — жай қиял. Құқықтық сана қоғамдық сананың жеке бір саласы болып табылады. Ол құқықтық болмысты заң білімдері, құқықты бағалау және оны жүзеге асыру практикасы, құқықтық мақсаттар, құндылық бағдары түрінде бейнелейді. Осы аталған бес бейне (заң білімдері; құқықты бағалау және оны жүзеге асыру практикасы; құқықтық мақсаттар; құндылық бағдары (әрине бұлар құқықтық сананы бейнелейтіндер) заңдық мәні бар жағдайлар туындағанда адамдардың жүріс-тұрыстарын реттейді.

Құқықтық сана деңгейін көтеру үшін адамдардың санасы мен мінез-құлқына нысаналы идеологиялық ықпал жасаудың, азаматарға құқықтық тәрбие берудің де маңызы аз емес. Топтық құқықтық сана тиісті әлеуметтік топтар мен оларға кіретін жеке адамдардың ерекшеліктерімен анықталады. Құқықтық құндылықтар әрбір топта бірдей танылмайды. Олардың ішінде топтық құқықтық сана заңдылық пен әділеттік идеяларын мүлде құрметтемейтіндерінде топтық құқықтық сананың әлеуметсізденуі, қоғамда бар құқықтық идеологиядан шеттеу, құқықтық нигилизмнің ескі түрін консервациялау, тіпті

криминогендік жағдайлардың қалыптасуы мүмкін. Қоғамдық құқықтық сана құқыққа және құқықтық өмір шындығының жалпы қоғамда қалыптасқан құбылыстарына көзқарасты бейнелейді. Қоғамдық құқықтық санада қоғамда жеке адамның бостандығына және жеке меншікке ешкімнің тиіспеушілігіне кепілдік бере алатын теңдесі жоқ әлеуметтік құндылық ретінде құқық түсінігі орнығады. Құқық болмайынша, оның екеуі де жоқ. Заңдардағы барлық уақытта дер кезінде жаңартыла бермейтін жаңсақтықтар мен жетілмегендіктің қоғамдық құқықтық санадағы құқық бейнесінің көрінуіне теріс әсер етеді. Тыйым салушы нормалар мен қызметтік көзқарастың басым болуы оған бүлдірушілік ықпал етеді. Соның салдарынан қоғамдық құқықтық санада құқықтың мәнін қажеттіліктің пен әділеттіктің шоғырланған көрінісі ретінде емес, қайта күштеу ретінде қабылдау мен түсіну сақталып келеді. Сондықтан да құқық нормаларын сақтауға азаматтан гөрі, мемлекет көбірек мүдделі деген пікір таралып кеткен.

Құқықтық мемлекеттің негізгі атқаратын қызметі қоғамдық өмірдің барлық салаларын заң, әділетті құқық нормасымен ретке келтіру, басқару, қызмет көрсету салаларында заң талаптарын басты басшылыққа ала отырып, адам, қоғам, мемлекет мүддесіне адал қызмет атқару болып табылады. Өйткені, құқықтық норма – әділет жолы, адам, қоғам, мемлекет мүддесінің үйлестірушісі, заңдылық пен демократияның даму негізі. Қазақстанның өркендеуі, гүлденуі, дүниежүзінде алдыңғы қатарлы мемлекет санатында көрінуі үшін құқықтық сауаттылықты, тәрбиені, сананы жетілдіру қажеттілігіне басты назар аударылғаны баршаға аян. Өйткені, еліміздің әрбір азаматы өз құқығын, бостандықтарын, міндеттерін білуі тиіс, әрбір азамат құқық нормаларын, заңдылық талаптарын берік ұстануы керек. Сонда ғана мемлекетіміз саяси, экономикалық, әлеуметтік тұрғыдан дамып, тәртіп нығаяды. Құқықтық сана, құқықтық мәдениет және құқықтық тәрбие әрбір азаматтың қалыптасуының, өсіп-жетілуінің басты қағидасына айналуы тиіс. Құқықтық сана-сезімнің басты мақсаты – адам, азамат, қоғам мүддесіне сәйкес келетін, олардың мүдделерін қанағаттандыратын құқықтық нормаларды ортақ игілік үшін қабылдау қажеттілігінің негізгі бастамашысы болып табылатындығында.

1.А. Сейдімбек, Х. Әбдіжнов, Қ. Салғарұлы. Ұлттық идея : тарихы мен болашағы, 102-107б,36-45б.
2.Бағланов Тажен Сатвалдиевич. Правосознание в условиях формирования правового государства (диссертация канди.юридических наук), 35-59 б
3.Еликбаев Н. Некоторые аспекты правосознания и правовой культуры в новых условиях 36-59б

Развитие национального правосознания в национальной идей

Аннотация: Национальная идея (или комплекс национальных идей в контексте Казахстана) основана на формировании государства, развитии национального самосознания и установлении национальной идентичности. Национальная идея основана на системе ценностей, основанной на идеологической ориентации. Основная концепция правосознания - это место и место в нашем обществе. Роль правосознания в реформировании законов. Правовое сознание принятия и реализации законов. Возникновение национальной идеи в развитии национального правосознания, развитие правовой идеологии у населения. Тесная интеграция национальной идеи и национального правосознания. Индивиды или общества, их этапы развития правового правосознания, степень принятия прав. Важность влияния государственной идеологии на правосознание, появление правовой идеологии и субъектов государственной идеологии.

Ключевые слова: национальная идея, правосознание, правовая идеология, государственная идеология, национальное правосознание

National categories development in national ideas

Annotation: The national idea (or a complex of national ideas in the context of Kazakhstan) is based on the formation of the state, the development of national self-consciousness and the establishment of national identity. The national idea is based on a system of values based on ideological orientation. The main concept of the legal consciousness is the place and place in our society. Role of consciousness in reforming laws. The work of legal consciousness in the adoption and implementation of laws. The emergence of a national idea in the development of national legal consciousness, the development of the legal

ideology out of the population. Close integration of national idea and national legal consciousness. Whether individuals or societies, their stages of development of the right legal consciousness, the degree of acceptance of rights. The importance of the influence of state ideology on legal consciousness, the emergence of legal ideology and subjects of the state ideology.

Keywords: national idea, legal consciousness, legal ideology, state ideology, national legal consciousness

МРНТИ 10.79.37

Теоретические аспекты мер пресечения в уголовном процессе

Жумажанов Бекнур Байтакбайулы

Магистрант 1-курса, специальность «6М030100-Юриспруденция», Университет имени Сулейман Демиреля, Каскелен, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с мерами пресечения в уголовном процессе в Республике Казахстан. Автором дается обзор основных мер пресечения, их применения, а также их значение в уголовно-процессуальном праве. В системе мер, которые применяются государством по обеспечению законности и укреплению правового порядка, одну из главных мест занимает защита интересов и свобод человека и гражданина. Особенно, это касается нашего уголовного судебного производства, когда против лица выдвинуто обвинение в совершении преступления, и к нему применяются меры процессуального принуждения. Для лица, привлекаемого в качестве обвиняемого, законность предварительного расследования и судебного производства в значительной мере определяется обоснованностью и целесообразностью применяемой к нему меры пресечения. В уголовном процессе больше, чем в какой-либо иной области общественных отношений, проявляется несоответствие интересов личности подозреваемого, обвиняемого и интересов государства, так как именно в этой сфере противодействие личности действиям государственных органов достигает наивысшего предела. В интересах правосудия и защиты общества от преступных посягательств необходимо, чтобы за каждое совершенное преступление наступало неминуемое наказание лица, его совершившего. Для реализации этой цели государство содержит аппарат, получивший в последнее время в юридической литературе название - правоохранительные органы. Вся деятельность правоохранительных органов направлена на раскрытие преступлений, изобличение виновных в нем лиц и закрепление доказательств, подтверждающих виновность лица, с тем, чтобы суд мог по справедливости разрешить вопрос о виновности или невиновности подсудимого.

Ключевые слова: меры пресечения, залог, запрет на приближение, домашний арест, уголовно-процессуальное право, исполнение обязательств, подписка о невыезде.

В соответствии с конституционными положениями, принципом презумпции невиновности законодатель обеспечивает защиту прав и законных интересов гражданина, признаваемого подозреваемым или привлекаемого в качестве обвиняемого. Поэтому ограничение его прав и свободы должно носить минимальный характер и применяться только в той степени, в какой это необходимо для выполнения правоохранительными органами своих функций.

И в данном вопросе Уголовно-процессуальный кодекс РК, регилируя с одной стороны взаимоотношения сторон, уделяет особое внимание законным интересам, правам и свободам личности вовлекаемого в орбиту уголовной юрисдикции, с другой стороны интересы и права государства учитывается в особом порядке. Поэтому, необходимость соблюдения гарантий права на защиту заметно ощущается на этапе, именно, при применении мер уголовно-процессуального принуждения. А меры пресечения как раз и являются составной частью мер государственного принуждения, которые напрямую связаны с существенным ограничением свободы человека, и в случае залога как мера пресечения - экономической составляющей такой свободы. Именно поэтому, важность законодательной и научной разработки методов применения каждой из мер пресечения являются актуальной задачей нашего законодательства.

И если привезти как пример и основание актуальности данной задачи, можно процитировать В. Д. Кузьмина. Он писал и говорил что, двойственность, то есть дуальность в деятельности государственных органов, ответственных лиц за уголовное дело и у тех кто решает вопрос о применении той или иной меры пресечения. В. Д. Кузьмин уделял особое внимание к этому аспекту в данном вопросе. Также, по его мнению "двойственность этой задачи, проявляется в несовместимости и противоположности требований, вытекающих из интересов личной свободы [1].

Также стоит отметить, что, здесь обвиняемый является центральной фигурой, так как, именно об его правах и личной свободе будет идти речь во время процесса.

Поэтому, задачей законодательных органов касательно вопроса регламентации порядка, оснований применения мер пресечения является соблюдение баланса законных интересов как государства, так и личности, который именуется во время процесса по разному. То есть, подозреваемый, обвиняемый, подсудимый или же потерпевший.

Многие ученые, которые занимались исследованием данного вопроса утверждают что, для того, чтобы применить правильную меру пресечения - потребуется определить значимость применения и основную цель применения меры пресечения, то есть предотвратить какие-либо

возможные последствия до применения. Так как, немало встречалось таких случаев, где обвиняемые, подсудимые попросту сбегали, успевали скрыться от государственных органов, то есть совершали такие деяния, чтобы им не применялась мера пресечения, установленная законодателем. В таких случаях, очень ценится правильное определение типа меры пресечения, с помощью которой, предотвратиться дальнейшие всевозможные последствия, где вред будет причиняться государству.

В нашем законодательстве данному вопросу посвящена целая глава уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан. Глава 18 УПК, в статьях 136 и 137 рассматриваются основания для применения меры пресечения и виды которые у нас в РК применяются и установлены законодательством.

Если рассмотреть отдельно статью 137 УПК РК, то можно перечислить следующие меры пресечения в нашем законодательстве:

1. подписка о невыезде и надлежащим поведении;
2. личное поручительство;
3. передача военнослужащего под наблюдение командования воинской части;
4. отдача несовершеннолетнего под присмотр;
5. залог;
6. домашний арест;
7. содержание под стражей.

В некоторых случаях имеется возможность применить электронные средства слежения [2].

Если углубиться в эту статью и рассмотреть прежние кодексы в которые были внесены изменения за последние годы, то можно заметить, что мера пресечения содержание под стражей ранее в редакции указан как арест.

Подписка о невыезде и надлежащем поведении состоит в получении от подозреваемого либо обвиняемого органом, который ведет уголовный процесс, письменного обязательства не покидать постоянное или временное место жительства без разрешения дознавателя, либо сотрудника правоохранительных органов, следователя или суда, не препятствовать расследованию и разбирательству по вопросам дела в суде, и в назначенный срок являться по вызовам органа, ведущего уголовный процесс.

Личное поручительство состоит в принятии на себя заслуживающими доверия лицами письменного обязательства о том, что они ручаются за надлежащее поведение подозреваемого или обвиняемого и явку их по вызову органа, ведущего уголовный процесс. Число поручителей не может быть менее двух. Избрание в качестве меры пресечения личного поручительства допустимо лишь по письменному

ходатайству поручителей и с согласия лица, в отношении которого дается поручительство. Поручитель дает подписку о личном поручительстве, в которой он подтверждает, что ему разъяснены сущность обвинения лица, в отношении которого он дает поручительство, ответственность поручителя, состоящая в наложении на него денежного взыскания в случае совершения подозреваемым, обвиняемым действий, для предупреждения которых применяется эта мера пресечения. Поручитель в любой момент производства по уголовному делу вправе отказаться от поручительства. В случае совершения подозреваемым, обвиняемым действий, для предупреждения которых было применено личное поручительство, на каждого поручителя может быть наложено судом денежное взыскание в размере до ста месячных расчетных показателей в порядке, предусмотренном в УК РК.

Наблюдение командования воинской части за подозреваемым, обвиняемым, являющимся военнослужащим или военнообязанным, призванным на учебные сборы, состоит в принятии мер, предусмотренных уставами Вооруженных Сил и Внутренних войск РК и способных обеспечить надлежащее поведение этого лица и его явку по вызову органа, ведущего уголовный процесс. Командованию воинской части сообщается о существе дела, по которому избрана данная мера пресечения. Об установлении наблюдения командование воинской части письменно уведомляет орган, избравший эту меру пресечения.

Отдача несовершеннолетнего под присмотр родителей, опекунов, попечителей или других заслуживающих доверие лиц, а также администрации специального детского учреждения, в котором он находится, состоит в принятии на себя кем-либо из указанных лиц письменного обязательства обеспечить надлежащее поведение несовершеннолетнего и его явку по вызову органа, ведущего уголовный процесс. Отдача несовершеннолетнего под присмотр родителей и других лиц возможна лишь по их письменному ходатайству.

Залог состоит в деньгах, вносимых самим подозреваемым, обвиняемым либо другим физическим или юридическим лицом в депозит суда в обеспечение выполнения подозреваемым, обвиняемым обязанностей по явке в органы дознания, следствия или в суд по их вызову. В качестве залога могут быть приняты с разрешения прокурора или суда другие ценности и недвижимое имущество. Доказывание ценности залога возлагается на залогодателя. Сумма залога определяется лицом, избирающим эту меру пресечения, с учетом тяжести обвинения, личности подозреваемого, обвиняемого, имущественного положения залогодателя. Залог не применяется в отношении лиц, обвиняемых в совершении особо тяжких преступлений. Залог применяется только с санкции прокурора либо по решению суда [3].

Порядок применения ареста в качестве меры пресечения регламентирован в ст. 150 УПК. Согласно этой норме прокурор, следователь, орган дознания выносят постановление о возбуждении перед судом ходатайства о санкционировании ареста. К постановлению прилагаются материалы уголовного дела, подтверждающие обоснованность ходатайства. При решении вопроса о поддержании ходатайства следователя или органа дознания о санкционировании ареста обвиняемого, подозреваемого прокурор обязан ознакомиться со всеми материалами, содержащими основания для заключения под стражу, и вправе допросить обвиняемого, подозреваемого.

Сейчас, в современном периоде меры пресечения выделяются среди других мер процессуального принуждения следующими признаками:

1. Меры пресечения применяются только к обвиняемому и в исключительных случаях к подозреваемому, в то время как иные меры принуждения могут применяться к достаточно широкому кругу участников процесса (свидетелю, потерпевшему, владельцу арестовываемого имущества и т. п.).

2. Содержание мер пресечения состоит в том, что они на довольно длительный период ограничивают личную свободу обвиняемого (некоторые его действия, круги общения). Иногда ограничение личной свободы доходит до изоляции от общества (домашний арест, заключение под стражу).

3. Также меры пресечения применяются со строго определенными целями — пресечь возможные процессуальные нарушения со стороны обвиняемого [4].

То есть, от вышеизложенного текста, можно понять что, институт мер пресечения был и будет актуальной темой для обсуждения, исследования, так как, иногда про некоторые меры пресечения были громкие высказывания. Например, про залог процессуалисты утверждали что, необходимо применять данную меру, в то время как, Ю. Д. Лившиц сравнивал данную меру пресечения с "возможностью за деньги купить себе свободу во время следствия" и склонялся в своих рассуждениях к приоритетности подписки о невыезде, личного или общественного поручительства, заключения обвиняемого под стражу [5].

В современном мире, сейчас, если посмотреть со стороны государственных нужд многие меры пресечения очень даже выгодны для государства, например, залог. С экономической и общественной точки зрения залог является почти идеальным примером выгодной меры пресечения.

Таким образом, ссылаясь на практику, можем отметить что, сейчас и в дальнейшем будущем есть достаточное основание развития и

совершенствования мер пресечения, имея ввиду законные интересы и права двух сторон. На пути повышения их эффективности имеются определенные трудности, связанные с экономической несостоятельностью, ментальностью старых поколений, сложными аспектами контроля над лицами во время следствия, также имея ввиду формализм судей и следователей, некачественных расследований по уголовным делам и отсутствием определнной формулы, то есть алгоритма решения, при залоге исчисления в уголовном процессе.

Список использованной литературы:

1. Кузьмин-Караваев В. Д. Пресечение способов уклонения от следствия и суда. -СПб, 1902, С. 59
2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан.– Астана: Акорда, 2014.
3. Багрий-Шахматов Л. В. Уголовная ответственность и наказание. – Минск, 1976.
4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан.– Астана: 1997.
5. Лившиц Ю. Залог в качестве меры пресечения // Законность. 2003. №5.
6. Ержанов Т.К. Международно-правовой статус континентальных государств. – А.,2003.
7. Люблинский П. И. Свобода личности в уголовном процессе. Меры, обеспечивающие неуклонение обвиняемого от правосудия. СПб.. 1906. С. 20-47.[Электронный ресурс]. URL: http://www.bibliard.ru/vcd-678-1-962/GoodsInfo.html

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕССТЕГІ БҰЛТАРТПАУ ШАРАЛАРЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІ

Жұмажанов Бекнұр Байтақбайұлы

«6М030100-Юриспруденция» мамандығы бойынша 1-курс магистрі, Сүлейман Демирел атындағы Университет, Қаскелең, Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы қылмыстық процессте қолданылатын бұлтартпау шараларына тікелей байланысты сұрақтар қарастырылады. Автор арқылы ол шаралардың қолданылу орны және де қылмыстық процесстегі маңызы туралы сөз қозғалады. Мемлекет

тарапынан қолданылатын шаралардың ішінде адам құқығын және бостандығын қорғауда және құқық тәртібінің орнын нығайтуда өзекті мәселе ретінде қарастырылатын осы бұлтартпау шаралары болып табылады. Әсіресе, бұл сұрақ біздің елде адамға қарсы қылмыстық іс қозғалғанда қолданылатын бұлтартпау шараларына тікелей байланысты. Айыпталушы ретінде танылған тұлға үшін, оған қолданылатын бұлтартпау шараларының толық заңдылыққа сай келуі және орынды қолданылуы маңызды болып табылады. Қылмыстық процесте басқа да азаматтық қарым-қатынастарға қарағанда айыпталушы мен оған қолданылған шара бойынша көптеген келіспеушіліктер болып жатады, өйткені мемлекеттік органдардың іс-әрекеттеріне тұлғаның қарсы болуы немесе күдіктінің, айыпталушының қызығушылықтарына сәйкес келмеу кездері жиі байқалады. Сот төрелігінің пайдасына және қылмыстық посягательствтерден қоғамның қорғанысы керек, үшін әр жасалған қылмысқа жасаған беттің болуы сөзсіз жазасы онысын басты. Мемлекетті мынау өткізу үшін көзде сотқалары атауы заңәдебиетте соңғы кезде алған құралғыда асырайды. Құқық қорғау органдарының барлық әрекеті оларға бағытталған қылмыстарды ашуға, әшкерелеу мен істі жабуға бағытталады, себебі, сот алқасының қызметі айыпталушы тұлғаның жазықты және жазықты емес екендігін растайтын дәлелдемелерді бекіту арқылы, әділетті шешім шығаруына болып табылады.

Кілт сөздер: бұлтартпау шаралары, кепілге салу, көзқарасқа тыйым салу, үйде қамау, қылмыстық іс жүргізу құқығы, міндеттемелерді орындау, орыннан кетпеуге жазбаша міндеттеме.

THEORETICAL ASPECTS OF PREVENTIVE MEASURES IN THE CRIMINAL PROCEDURE

Zhumazhanov Beknur Baytakbayuly
Master of 1-course, specialty «6M030100- Jurisprudence», University named after Suleiman Demirel, Kaskelen, Republic of Kazakhstan

Abstract. In this article the questions connected with measures of restraint in Criminal procedure in the Republic of Kazakhstan are considered. The author gives the review of the main measures of restraint, their applications and also their value in the criminal procedure right. In the system of the measures applied by the state on law enforcement and strengthening of law and order, one of the central places is occupied by protection of the rights and freedoms of the person and citizen. Especially it concerns criminal trial when concerning the person charge of crime execution is brought, and measures of procedural coercion are applied to it. For the person involved as the defendant, the legality

of preliminary investigation and judicial proceedings considerably is defined by validity and expediency of the measure of restraint applied to it. In Criminal procedure it is more, than in any other area of the public relations, the discrepancy of interests of the identity of the suspect, defendant and the interests of the state as in this sphere counteraction of the personality to actions of public authorities reaches the highest limit is shown. For the benefit of justice and protection of society against criminal encroachments it is necessary that for each committed crime there came inevitable punishment of the person who made it. For realization of this purpose the state contains the device which received recently in legal literature the name - law enforcement agencies. All activity of law enforcement agencies is directed to disclosure of crimes, exposure persons, guilty of it, and fixing of the proofs confirming guilt of the person the court could resolve on justice a question of guilt or innocence of the defendant.

Keywords: measures of restraint, pledge, ban on approach, house arrest, law of criminal procedure, performance of obligations, recognizance not to leave.

МРНТИ 10.15.33

ПОНЯТИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ

Қапаров Арсен Ерланұлы

Магистрант 1-курса, специальность «6М030100-Юриспруденция», Университета им.Сулеймана Демиреля, Каскелен, Республика Казахстан

Аннотация: Статья посвящена исследованию проблематики понятия государственного управления и выявлению его особенностей. В работе разъясняется, что государственное управление является одним из самых сложных институтов и категорий административного права в связи с комплексным характером, спецификой субъектов и объектов государственного управления и взаимосвязей между ними. Подведены итоги о том, что государственное управление в настоящее время можно рассматривать как: науку, искусство управления, функцию,государственный аппарат,управленческую деятельность.

Ключевые слова: государственное управление, реформа, понятие, исполнительная власть, управленческая практика, ветви власти.

Государственное управление является одним из самых сложных институтов административного права. Данное положение объясняется его комплексным характером, спецификой субъектов и объектов государственного управления и взаимосвязей между ними.

Трансформационные процессы, происходящие в Казахстане и обществе, длящаяся административная реформа обусловили научный поиск новых подходов к пониманию сути государственного управления и возможностей его обновления. Что и обусловило выбор темы настоящего исследования.

Следует отметить, что Макс Вебер заложил основу науке о государственном управлении, предложив модель идеальной бюрократии, но данная модель подверглась критике уже во второй половине XX ст. Использование той модели на практике показало, что лишь благодаря четкой управленческой иерархии и соблюдению жестких правил нельзя ожидать значительного повышении эффективности управления. На дальнейшее развитие науки управления значительно повлияла поведенческая теория менеджмента, вторая уделила большое внимание значению человеческого фактора в управлении. Представительница этой школы американка Мэри Паркер Фоллетт определила управление (англ.

management) как «искусство выполнять работу посредством других людей»/1, с.16/.

Это определение указывает на то, что повысить действенность управления можно путем повышения эффективности использования человеческих ресурсов. В соответствии с неоклассической теорией менеджмента в центре внимания находится человек, а не организационная структура.

То есть в соответствие этим подходом центром государственного управления должен быть именно человек и его потребности, а не государство. Следовательно, и государственное управление все больше осуществляется в форме нормативного регулирования, использования разрешений, рекомендаций, предоставления помощи, содействия и координации.

В наиболее общем виде государственное управление длительное время определялось как исполнительно-распорядительная деятельность органов исполнительной власти, которая проявляется в непосредственном повседневном и оперативном влиянии на разнообразные общественные отношения в государстве. В политологической, юридической и философской литературе, как национальной, так и зарубежной, еще не сформировано окончательное и общепризнанное понятие государственного управления /2, с.80/.

Существует несколько точек зрения по этому вопросу, одна трактует это явление исходя из его сути и реального содержания, другая исходя из форм, в которых оно существует и функционирует.

Многие положения, высказанные по данному вопросу ранее, различными его исследователями, являются актуальными и в настоящее время. Они, обогащенные новыми научными знаниями стали базой для совершенствования категориального аппарата теории государственного управления и т.п.

В научной и учебной литературе государственное управление рассматривается в широком и в узком смысле /3, с.33−38; 4, с.84/.

В широком смысле оно представляет собой распоряжение делами общества, осуществляемое государством. При этом государственное управление рассматривается как функция государственных органов всех ветвей власти, а также структур местного самоуправления. Такое управление реализуется законодательной, исполнительной и судебной ветвями власти.

Государственное управление, в узком смысле, представляет собой управление делами общества органами исполнительной власти посредством соответствующей формы исполнительно-распорядительной и контрольно-надзорной деятельности. Государственное управление, в таком понимании, носит четко выраженный организационный характер.

Широко распространенным подходом является отнесение к государственному управлению деятельности государства, которая не входит в компетенцию других видов государственной деятельности представительской и судебной.

Зеркин Д.П., Игнатов В.Г. считают, что государственноеуправление – это деятельность исполнительно-распорядительного характера. Основной целью является исполнение, проведение в жизнь законов иподзаконных нормативных актов /5, с. 212/.

А, профессор Г.В. Атаманчук представляет государственное управление как практическое, организующее и регулирующее воздействие государства на общественную (публичную) жизнедеятельность людей в целях ее упорядочения, сохранения или преобразования /6, с. 62/.

Полагаем, что данное определение все-таки не раскрывает в полной мере назначения и материальной сути государственного управления, т.к. другие науки (государственное управление менеджмент, экономика и тому подобное) рассматривают государственное управление с разных сторон, сосредоточивая свое внимание и на других аспектах этого понятия.

С этой точки зрения, определение понятия «административного управления» данное Ю.П.Бытяком, нам представляется, наиболее содержательным /7, с. 82/.

Так, по мнению Ю.П.Бытяка государственное управление это самостоятельный вид государственной деятельности, которая имеет организующий, исполнительно-распорядительный, подзаконный характер, особой группы государственных органов (должностных лиц) относительно практической реализации функций и задач государства в процессе повседневного и непосредственного руководства экономическим, социально-культурным и административно-политическим строительством.

В тоже время в теории административного права имеют место два подхода к определению государственного управления:

1) Государственное управление в широком понимании - это совокупность всех видов деятельности всех органов государства, то есть фактически все формы реализации государственной власти в целом. Часть 4 статьи 3 Конституции Республики Казахстан устанавливает, что государственная власть в Республике Казахстан осуществляется на принципах ее разделения на законодательную, исполнительную и судебную ветви власти /8/.

Органы законодательной, исполнительной и судебной власти осуществляют свои полномочия в установленных Конституцией пределах и в соответствии с законами Казахстана, иначе говоря, государственное управление в широком понимании характеризует всю деятельность

государства по организующему воздействию стороны специальных субъектов права на общественные отношения.

2) Государственное управление в узком понимании это совокупность государственных органов, между которыми определенным образом распределены разные виды деятельности государства. Следовательно, категория государственного управления в узком значении отображает относительно самостоятельный вид деятельности государства, который осуществляет определенная часть государственных органов /9, с.15-16/.

Как видно, категория «государственное управление» базируется на общем понятии «управление», которое широко используется почти всеми областями знаний. Оно означает целеустремленную совокупность действий, которые обеспечивают согласованность и координацию совместной деятельности с целью достижения общественно важных целей и решения задач. Также многие ученые (из разных областей знаний) не просто оперируют понятием «государственное управление», а еще и исследуют его в связи со смежными понятиями, такие как государственное регулирование, публичное управление, менеджмент, публичное администрирование и др.

Итак, можем сделать вывод, что в настоящее время государственное управление можно рассматривать как:

1) науку, т.е. систему упорядоченных знаний в виде концепций, теорий, принципов, способов и форм государственного управления;

2) искусство управления, т.е. способность эффективно применять данные науки государственного управления в определенных сферах;

3) функцию, т.е. целенаправленное регулирующее воздействие на объекты, осуществляемое с целью скоординировать их действия и получить желаемые результаты;

4) государственный аппарат, обеспечивающий эффективное использование всех ресурсов социальных систем для достижения определенных целей;

5) управленческую деятельность – целенаправленное, организующее и регулирующее воздействие государства (через систему государственных органов, организаций и соответствующих должностных лиц) на общественные процессы, сознание, поведение и деятельность людей.

Далее анализируя особенности, стоит отметить, что государственное управление занимает особое значение среди всех видов управления, так как обладает только ему присущими свойствами. Особенность заключается в том, что:

1. Государственному управлению основное свойство придает государство, выступая в качестве субъекта управления, без которого она не может существовать, данное свойство называется системностью. Без системности сложно было бы осуществлять управление большими

массами как человечество и материальные ресурсы. Стоит отметить, что системность принципиальна, так как только при ее наличии может осуществляться координация,целеустремленность, эффективность и согласованность.

2. Основное влияние на характер воздействия, осуществляемыхданным видом управления, оказывает государство, а также властная сила, которая в нем заложена. От общественных структур государство отличается тем, что им реализуется по отношениюклюдям государственная власть, имея в источнике правовую обусловленность, а в реализации силу государственного аппарата, которая содержит средства принуждения. Данное силовое давление ведет к тому, что поставленныецелив управлении, имеющиеся в нем моментыорганизационного характера, и установленные им правила должны быть исполнены.

3. Управление государством, и его границы распространения. Определяя данные границы, можно выделить их как не входящие в пределы всего общества, а пересекшие его границы и проявившие себя в сфере внешней политики данной страны в целом. Рассматривая правильный и отвечающий установленным нормам вариант взаимосвязи страны и её граждан, необходимо отметить и охарактеризовать его как вариант, который обладает максимальным объёмом самоуправления и свободы в жизни общества. В свою очередь и государство, и общественные институты, имеют право определять границы данной автономии /10, с. 37/.

Отсюда следует, что страна, опираясь на действующее законодательство и нормативно-правовые акты, устанавливает нормы поведения граждан, их основные типы во всех сферах жизнедеятельности, а также гарантирует их соблюдение, опираясь на свою законную власть.

Рассматривая данный контекст, можно увидеть, что главной проблемой здесь выступает распространенность государственного управления на общество.

Таким образом, здесь идёт речь не об изменениях в технологии, а осистеме анализа состояния самого общества, переход его от адаптации и саморегуляции к более инновационному и новому.

Отсюда следует вывод, что управление государством всегда будет влиять на общество, но возникает вопрос, какова будет глубина данного влияния?

Следует отметить то, что такое влияние будет призвано отражать и воспроизводить в себе состояние общества. Тем самым управление должно находиться в коррелятивной связи с тем процессом и явлениями, на которые оно направляет свои целеполагающие, организующие и регулирующие воздействия.

В то же время, вопросо методах государственного управления еще не нашел должного отраженияв научной литературе. Исследованылишь отдельные методы государственного управления, и только некоторые изних внедрены в различные сферы жизнедеятельности общества.

Управленческие методы отражают процесс, т.е. совокупность управленческих действий, совершаемых в определенной последовательности. Этидействия госструктур обеспечивают достижение цели путем преобразования ресурсов на «входе» в результат на «выходе» /11, с. 39/.

Сущность управленческих методов состоит в системном соединении научного знания, управленческихпотребностей и интересов общества, целей и функций государственного управления, возможностей и элементов управленческой деятельности /12, с. 52/.

Отмечая необходимость внедрения современных подходов, многие исследователи обращаютвнимание, что такая методики ориентирована на рационализацию и оптимизацию управленческой деятельности.

Приэтом они подчеркивают, что для практики необходимы инновационные управленческие методы, поскольку ониобъединяют современные научные знания в различных сферах, учитывают результаты эмпирических исследований, атакже творческий потенциал исполнителей. Такие методы содержат системулогически обоснованных и упорядоченных действий, и применение этих методов обеспечивает ожидаемый результат.

Таким образом, новые методы государственного управленияпредставляют собой систему оптимальных действий, основанных на современных научных знаниях. Реализация такихтехнологий способствует достижениювысоких результатов во многих сферахгосударственного управления.

По отношению к нашей стране, следует отметить, что стремление государства реализовать закрепленные Конституцией Казахстана программные цели – создание демократического, правового, социального государства на основе эффективной рыночной экономики – обусловило проведениепреобразований в различных сферах общественной жизни.

Для достижения программных целей, необходимым становитсяформирование новых методов и моделей государственного управления, основанной на внедрении перспективных методов. Основные из них были отобраны в ходе,проводимой в настоящее время административной реформы. Ее определяют каккомплекс мер общенациональной значимости, направленных на повышение эффективности системы государственногоуправления по трем основным направлениям: оптимизация, совершенствование государственных институтов и государственных учреждений; совершенствование

государственной службы; изменение характеравзаимоотношений исполнительной власти и общества.

К новым методам государственногоуправления, реализуемым в настоящеевремя в Казахстане, относим следующие.

1. Оценка эффективности деятельности органов исполнительной власти.Одним из основных показателей совершенства управления, определяемых сопоставлением результатов управления изатрат ресурсов, является эффективностьуправления. Под оценкой эффективностигосударственного управленческого решения понимают совокупность методовпо изучению и измерению фактическихрезультатов государственной деятельности или программ, которые завершеныили находятся в стадии реализации.

2. Мониторинг деятельности органов государственной власти и органовместного самоуправления по достижению показателей социально-экономического развития государства и исполнению ими своих полномочий.

3. Внедрение института оценки регулирующего воздействия проектов с целью упрощения административных процедур для ведения бизнеса.

4. Управление по результатам –включает следующие элементы: запусксистемы стратегического планирования; программно-целевое планирование; внедрение бюджетирования, ориентированного на результат; оценка эффективности деятельности органов исполнительной власти.

5. Расширение аутсорсинга – механизма выведения определенных видовдеятельности за рамки полномочий органов исполнительной власти путем заключения контрактов с внешними исполнителями на конкурсной основе. Ктаким видам деятельности, согласно концепции административной реформы,можно отнести внедрение новых информационных технологий, управление зданиями и сооружениями государственныхорганов, организацию подбора кадров,предоставление услуг связи, финансовыйучет /13, с. 67/.

Перечисленные управленческие методы тесно взаимосвязаны междусобой.

Подведем итог, государственное управление – это практическое, организующее и регулирующее воздействие страны на общественную жизнедеятельность граждан в целях ее упорядочения, сохранения или преобразования, опирающееся на его законную власть.

Внедрение в государственное управление всех вышеперечисленных управленческих методов способствует противодействию коррупции.В настоящее время продолжаетсявнедрение новых форм электронного государственного управления. Они в перспективе будут способствовать большейэффективности и открытости государственных структур.

Список использованной литературы:

1. НайДж.С. Гибкая власть: как добиться успеха в мировой политике. – Новосибирск, 2006
2. Вильсон В. Наука государственного управления (1887) // Классики теории государственного управления: американская школа / В. Вильсон, ДжейШафритц, Альберт Хайд.–М.: Изд-во Московского университета,-2003.–800с.
3. Охотский Е.В. Государственное управление: учебно-методический комплекс / Е.В. Охотский.−М.: МГИМО(У),-2008.−548с.
4. Василенко И.А. Государственное и муниципальное управление / И.А. Василенко.–М.: Юрайт,-2013.–495с.
5. Зеркин Д.П., Игнатов В.Г. Основы теории государственного управления: Курс лекций. – Ростов н/Д, 2000. – С. 212-235.
6. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления / Г.В. Атаманчук.–М.: Омега-Л,-2004.–301с.
7. Битяк Ю.П. Адмшстративне право Украши / — Х.: Право, 2001. — 528 с.
8. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995г.)(с изм. и доп. по сост. на 10.03.2017г.)
9. Старовойтов А.А. К вопросу о конституционном характере административной реформы / А.А. Старовойтов //Управленческое консультирование.–2011.–№1.–С.15-16
10. Кириленко В.П. Конституционное законодательство государств – участников СНГ: вопросы теории и практики / В.П. Кириленко, Е.В. Мандрыка.В 2 т. Т.-1. – Симферополь: АРИАЛ,-2010.–224с.
11. Кастельс М. Власть коммуникации / М. Кастельс; пер. с англ. Н.М. Тылевич. М., 2016.
12. Корельский В.М., Перевалов В. Д. Теория государства и права.: учебное пособие. – М.: Логос, 2015. – 210с.
13. Кулумбетова Д. Система оценки эффективности деятельности государственных органов в Республике Казахстан. Астана: Министерство нац. экономики РК,-2017.-42с.

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖӘНЕ ОНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Қапаров Арсен Ерланұлы
«6М030100-Юриспруденция» мамандығы бойынша 1 курс магистрі, Сулейман Демирел атындағы Университет, Қаскелең, Қазақстан Республикасы

Аңдатпа: Мақала мемлекеттік басқару ұғымы мәселесіне және оның ерекшеліктерін анықтауға арналған. Жұмыста, мемлекеттік басқарудың кешенді сипатына, мемлекеттік басқару объектілері мен субъектілерінің сипаттамасына және олардың арасындағы өзара байланысқа орай әкімшілік құқықтың күрделі институты мен санаты болып табылатыны түсіндіріледі. Мемлекеттік басқаруды қазіргі таңда ғылым, басқару өнері, функция, мемлекеттік аппарат және басқарушылық қызмет ретінде қарастыру тұрғысынан қорытынды жасалған.

Кілт сөздер: мемлекеттік басқару, мемлекет, басқару, реформа, ұғым, атқарушы билік, басқару тәжірибесі, билік тармақтары т.б.

CONCEPT OF GOVERNMENT AND ITS FEATURES

Kaparov Arsen Erlanuly
Master of 1-course, specialty «6M030100-Jurisprudence», University named after Suleiman Demirel, Kaskelen, Republic of Kazakhstan

Abstract: The article deals with the state administration concept problems and reveals its peculiarities. The paper explains that state administration is one of the most complex institutions and categories of administrative law due toholistic character, specificity of subjects and objects of state administration and the synergies between them. The results were summed up that state administration currently can be considered as: science, statecraft, function, state apparatus, management activity.

Keywords: state administration, state, management, reform, concept, executive power,
management practice, branches of government, etc.

10.71.01

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ЖҮЙЕСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУЫ

Колдасов Берик Серикович

Сулейман Демирель Университеті

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдарының құқық қорғау қызметі туралы заңнамасында тізбектеп көрсетілген органдарды (прокуратура, ІІО, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет, экономикалық тергеу қызметі) жеке – жеке қарастырып, оларды талдай келе құқық қорғау жүйесіндегі алатын орнын ашып көрсеттік. 2011 жыл 6 қаңтар қабылданған «Құқық қорғау қызметі туралы» заңында «құқық қорғау қызметі» анықтамасын талдап оны жан жақты қарастырдық . Сонмен қатар жұмыста құқық қорғау қызметі түсінігінің орбитасының кең екенін ашып көрсетуді жөн санадық. Құқық қорғау қызметі туралы заңға сүйенсек, құқық қорғауды тек онда көрсетілген төрт орган (прокуратура, ІІО, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет, экономикалық тергеу қызмет) жүзеге асырады.Бірақ бұл органдардан басқа өзінің функциясына адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау қызметін қамтыған органдар жайлы сөз еттік. Мысалыға, Адвокатура, Нотариат, Әділет органдарының «құқық қорғау қызметі туралы» заңның шеңберіне енбей қалуы назарымызды аударды.

Кілт сөздер: құқық қорғау қызметі, құқық қорғау органы, прокуратура, адвокатура, экономикалық тергеу қызметі, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қазмет, декларация, жемқорлық, заңдылық, қағида.

Аннотатция. В этой статье мы рассмотрели и проанализировали правоохранительных органов (Прокуратура, Служба внутренних дел, Служба по борьбе с коррупцией, Служба экономических расследований) указанных в законе о правоохранительной деятельности . В Законе о правоохранительной деятельности, принятом 6 января 2011 года, мы проанализировали определение «правоохранительной деятельности» и подробно рассмотрели его. В то же время было бы желательно раскрыть широкую орбиту понятия правоохранительной деятельности. Если посмотреть на Законе о правоохранительной деятельности могут осуществлять только четыре органы (Прокуратура, Служба внутренних дел, Служба по борьбе с коррупцией, Служба экономических расследований). Но помимо этих органов в этом докладе рассмотрели об органах, занимающихся защитой прав и свобод людей и граждан. Например, особое внимание было уделено отсутствию нотариусов,

Адвокатуры, органы Юстиции в законе об деятельности правоохранительных органов.

Ключевые слова: правоохранительное деятельность, правоохранительные органы, прокуратура, адвокатура, служба экономических расследований, орган по борьбе с коррупцией, декларация, коррупция, законность, принцип.

Annotation. In this article, we examined and analyzed the law enforcement agencies (the Prosecutor's Office, the Internal Affairs Service, the Anti-Corruption Service, the Economic Investigation Service) specified in the law on law enforcement. In the law on law enforcement, adopted on January 6, 2011, we analyzed the definition of "law enforcement activities" and examined it in detail. At the same time, it would be desirable to disclose the broad orbit of the concept of law enforcement. If you look at the Law on Law Enforcement Activities, only four bodies can exercise it (the Prosecutor's Office, the Internal Affairs Service, the Anti-Corruption Service, the Economic Investigation Service). But in addition to these bodies, this report examined the bodies that deal with the protection of the rights and freedoms of people and citizens. For example, special attention was paid to the lack of notaries, Advocates, and Justice agencies in the law on the activities of law enforcement agencies.

Keywords: law enforcement service, law enforcement, prosecutors, advocates, the economic investigation service, anti-corruption body, declaration, corruption, legality, principle.

Жалпы адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау, олардың мазғымастығын қамтамасыз ету мемлекет пайда болғаннан бері сонау Рим империясы кезінен қазіргі кезге дейін мемлекет механизімінде ерекше рөл атқарады. Кез келген дамыған мемлекеттерде адам құқықтарына қол сұғылмауына, мемлекетпен қорғалуына, бұзылған құқықтардың қалпына келтірілуіне Конститутциямен кепілдік берілген. Әлемдік қауымдастықтың мүшесі Қазақстан Республикасының Ата заңында мұндай кепілдіктерді баян еткен.

Қазақстан Республикасы Конституцияның 12-бабында айтылып кеткендей, адам құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі [1]. 1948 жылы 10 желтоқсанда қабылданған Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясында баян етілгендей, заң алдында жұрттың бәрі тең және де заң арқылы алаланбай, бірдей тең қорғалуға құқылы [2]. Барлық адам осы Декларацияның ережелерін бұзатын кемсітуден және кемсітуге арандатушылықтың барлық түрінен тең қорғалуға құқылы. Сондықтан адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау, қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету, қылмыстарды ашу және жолын кесу – мемлекетіміздің ең маңызды міндеттерінің бірі болып

табылады . Бұл міндеттерді орындау құқық қорғау органдарына жүктелген.

Құқық қорғау органы дегеніміз – адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының, жеке және заңды тұлғалардың, мемлекеттің заңды мүдделерінің сақталуы мен қорғалуын қамтамасыз ететін, өз құзыретіне сәйкес қылмыстылыққа және өзге де құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл жөніндегі мемлекеттің саясатын іске асыратын, заңдылықты қамтамасыз ету мен қоғамдық тәртіпті қолдау, құқық бұзушылықтарды анықтау, алдын алу, жолын кесу, тергеу, қылмыстық істер бойынша сот шешімдерін атқару жөнінде арнаулы өкілеттіктер берілген мемлекеттік орган [3]. Ал енді құқық қорғау қызметі деген түсініктің анықтамасын нақтылай кетсек, заңда құқық қорғау қызметі деп – құқық қорғау органдары лауазымдарындағы мемлекеттік қызметтің ерекше түрі деп анықтама берілген [3]. Біздің ойымызша заңда құқық қорғау қызметіне берілген түсінікті толықтыру қажет, себебі заңда берілген анықтама бұл түсінікті толықтай қамтымаған. Құқық қорғау қызметі туралы заңнаманы басшылыққа ала отырып заңнаманың шеңберінде біз құқық қорғау қызметі түсінігіне ұсынатын жаңа нұсқамыз – құқық қорғау қызметі – мемлекет өзіне міндет артқан, адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мақсатында құқық қорғау органдары лауазымдарындағы мемлекеттік қызметтің ерекше түрі. Мемлекет қабылдаған заңдарды азаматтардың сақтауын, орындауын қадағалау, заңның талаптарын бұзған жағдайда жауапқа тарту құқық қорғау органдарының міндеті болып табылады. Құқық қорғау қызметі әртүрлі нысанды болып келеді – құқықбұзушылықты анықтау, тергеу, алдын алу, болдырмау және жолын кесу. Сонымен қатар құқық бұзушыларға белгілі бір ықпал ету, соның ішінде мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдану құзыры болуы тиіс.

Қазақстан Республикасының «Құқық қорғау қызметі» туралы 2011 жыл 6 қаңтар қабылданған заңына сәйкес құқық қорғау органдарына мыналар жатады: прокуратура органдары, ішкі істер органдары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет, экономикалық тергеу қызметі [3].
Құқық қорғау органдарымен қатар арнаулы мемлекеттік органдар да бар. Оларға ұлттық қауіпсіздік органы, сыртқы барлау саласындағы уәкілетті органдар, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Күзет қызметі жатады. Арнаулы мемлекеттік органдар ҚР Президентіне тікелей бағынады және есеп береді, Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету күштерінің құрамдас бөлігі болып табылады. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігіне қатер төнуіне жол бермеу мақсатында барлау және қарсы барлау қызметін, сондай-ақ жедел

іздестіру және техникалық шаралар кешенін жүзеге асыратын мемлекеттік органдар.

Қазақстан Республикасы заңнамаларына негізделе отырып және оларды талдай келе, прокуратура органдарынан бастаған жөн деп санаймыз. Себебі құқық қорғау қызметі прокуратура органынан бастау алады. Прокуратура органдарының құқықтық негізі Қазақстан Республикасының «Прокуратура» туралы 2017 жылғы 30 маусымда қабылданған заңы . Осы заңнамаға сәйкес, прокуратура мемлекет атынан Қазақстан Республикасының аумағында заңдылықтың сақталуын, заңдардың біркелкі қолданылуын, Қазақстан Республикасының Президентінің жарлықтарының және өзге де құқықтық актілердің республика аумағында заңға сәйкес қолданылуын және жоғары қадағалауды жүзеге асырады, сотта мемлекеттің мүддесін білдіреді және мемлекет атынан қылмыстық қудалауды жүзеге асырады. Прокуратура кез-келген заң бұзушылықтарды анықтау және жою үшін шаралар қолданады. Конституцияға, заңдарға, Қазақстан Республикасы Президентінің актілеріне және Республика ратификациялаған халықаралық шарттарға қайшы келетін нормативтік және өзге де құқықтық актілерге және мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) наразылық келтіреді.

Қазақстан Республикасы «Прокуратура» туралы заңы 8 тараудан тұрады. Заңда прокуратура органдарының жүйесі, қызметі, шығаратын құқықтық актілері, адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қадағалаумен байланысты міндеттері, қылмыстық қудалау, прокурордың мәртебесі, өкілеттіктері туралы баян етілген.Қазақстан Республикасының прокуратура органдарының бірыңғай жүйесін Бас прокуратура, облыстардың прокуратуралары және оларға теңестірілген прокуратуралар (республикалық маңызы бар қалалар мен Қазақстан Республикасы астанасының прокуратуралары, бас әскери және көлік прокуратуралары), аудандық және оларға теңестірілген қалалық, ауданаралық, сондай-ақ мамандандырылған прокуратуралар (әскери, табиғат қорғау, көлік, арнайы объектілер прокуратуралары) құрайды.

Прокуратура органдары өз қызметі барысында төмендегідей міндеттерді атқарады:

* адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, заңды тұлғалардың, қоғам мен мемлекеттің заңды мүдделерін қорғауды және қалпына келтіруді;

* заңдылықты бұзуды, оларға ықпал ететін себептер мен жағдайларды, сондай-ақ олардың зардабын анықтауды және жоюды;

* құқық қорғау органдарының және өзге де мемлекеттік органдардың заңдылықты, құқық тәртібін және қылмысқа қарсы күресті қамтамасыз ету жөніндегі қызметін үйлестіруді жүзеге асырады [4].

Құқық қоғау органдарының жүйесінде Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары ерекше орын алады. Олар қоғамдық тәртіпті сақтау және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына, мемлекет пен қоғамның мүдделеріне қылмыстық және өзге де құқыққа қарсы қолсұғушылықтардың алдын алу және оларды болдырмау жөніндегі қызметті жүзеге асырады.

Ішкі істер органдары атқарушы биліктің негізгі қызметтерінің бірін атқарады, Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес анықтауды, алдын-ала тергеуді, және жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырады. Қазіргі таңда ішкі істер органдарының құқықтық негізін «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» 2014 жылғы 23 сәуірдегі заңы құрайды.

Ішкі істер органдырының қызметі заңдылық, қазақстандық патриотизм, азаматтар құқықтарының, бостандықтарының және заңды мүдделерінің мемлекет мүдделері алдындағы басымдығы, ішкі істер органдарының біртұтастағы, жариялылық принциптеріне негізделген.

Қазақстан халқына қызмет етуге тиісті ішкі істер органдары қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында мынадай міндеттерді жүзеге асырады:

1)құқық бұзушылықтар профилактикасы;

2)қоғамдық тәртіпті сақтау;

3) қылмыстылықпен күрес;

4) қылмыстық жазаларды және қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларын, сондай-ақ әкімшілік жазалауларды орындау;

5) төтенше жағдайлардың алдын алу және оларды жою, өрт қауіпсіздігін қамтамасыз ету, азаматтық қорғаныста ұйымдастыру [5].

Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдарының жүйесі:

* Ішкі істер органдарының бірыңғай жүйесін полиция, қылмыстық-атқару жүйесі, әскери-тергеу органдары, Қазақстан Республикасының Ұлттық ұланы, азаматтық қорғау органдарықұрайды.

* Полицияны криминалдық полиция, әкімшілік полициясы, тергеу, анықтау бөлімшелері және өзге де бөлімшелер құрайды.

Криминалдық полиция ұйымдасқан қылмысқа, экстремизмге, есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлардың заңсыз айналымына қарсы күрес жөніндегі бөлімшелерден, жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыратын өзге де бөлімшелерден тұрады.

Әкімшілік полиция жергілікті полиция қызметінен, азаматтық және

қызметтік қару айналымы саласындағы бақылау бөлімшелерінен, көші-қон полициясынан, уақытша ұстау изоляторларынан, айдауыл қызметі бөлімшелерінен және қоғамдық тәртіпті сақтауды жүзеге асыратын өзге де бөлімшелерден тұрады.

* Ішкі істер органдары Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігінен, ведомстволардан, аумақтық органдардан, сондай-ақ Ішкі істер министрлігіне ведомстволық бағынысты ұйымдардан тұрады.

Облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың, көліктегі ішкі істер департаменттері, қалалық, аудандық, қалалардағы аудандық, желілік ішкі істер органдары, әскери-тергеу органдары аумақтық органдар болып табылады.

* Қылмыстық-атқару жүйесін ведомство, оның аумақтық органдары, пробация қызметі және жазаларды орындайтын мекемелер, өзге де ведомстволық бағынысты ұйымдар құрайды.

* Ұлттық ұланның құрамы мен оның қызметінің ұйымдастырылуы "Қазақстан Республикасының Ұлттық ұланы туралы" Қазақстан Республикасының Заңында айқындалады.

* Ішкі істер министрлігінің құрылымдық бөлімшелерін, ведомстволарды, аумақтық органдарды және Ішкі істер министрлігіне ведомстволық бағынысты ұйымдарды құруды, қайта ұйымдастыруды және таратуды Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрі жүзеге асырады .

Ішкі істер министрлігі ішкі істер органдарының біртұтас жүйесін басқаратын Қазақстан Республикасының орталық атқарушы органы болып табылады. Министрлік өз қызметін Қазақстан Республикасы Конституциясы, Қазақстан Республикасы заңдары, Президент, Қазақстан Республикасы Үкіметінің актілері, басқа да нормативтік актілер, халықаралық келісімшарттар мен Қазақстан Республикасының басқа да міндеттемелеріне сәйкес жүргізеді.

Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес ішкі істер органдары:

- қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, қылмыстылықпен күресу саласында мемлекеттің саясатын жүргізеді;
- өз құзіреті шегінде нормативтік құқықтық актілерді, нормативтік құқықтық құжаттарды әзірлейді және бекітеді;
- ішкі істер органдарының жүйесін құқықтық қамтамасыз етуді жүзеге асырады;
- қоғамдық тәртіпті сақтау, қылмыстылықпен күресу шараларын жетілдіреді[6].

Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылы 26 желтоқсан №986 бұйрығы бойынша сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатқа байланысты

алдағы мақсаттарды айқындау үшін Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы
2015 – 2025 жылдар аралығына қабылданды.
Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаев Қазақстан-2050 стратегиясында, «Мемлекет пен қоғам жемқорлыққа қарсы күресетін бір күш болуға тиіс. Жемқорлық – жай құқық бұзушылық емес. Ол мемлекеттің тиімділігіне деген сенімді сетінетеді және ұлттық қауіпсіздікке төнген тікелей қатер болып саналады. Біздің түпкі мақсатымыз – жемқорлықты құбылыс ретінде жою үшін жемқорлыққа қарсы заңнамаларды жетілдіру арқылы жемқорлықпен күресті қатты күшейтуіміз керек» деп сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте қызметтің орнын ерекше атап көрсеткен болатын [7].

Қолданыстағы Қазақстан Республикасының № 410 «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс – қимыл» Заңы 2015 жылы 18 қараша қабылданды.

Бұл Заңның мақсаты - азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, сыбайлас жемқорлық көріністерінен туындайтын қауіп-қатерден Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, сыбайлас жемқорлыққа байланысты құқық бұзушылықтың алдын алу, анықтау, олардың жолын кесу және ашу, олардың зардаптарын жою және кінәлілерді жауапқа тарту арқылы мемлекеттік органдардың, мемлекеттік міндеттерді атқаратын лауазымды және басқа да адамдардың сондай-ақ оларға теңестірілген адамдардың тиімді қызметін қамтамасыз етуге бағытталған және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің негізгі принциптерін айқындап, сыбайлас жемқорлыққа байланысты құқық бұзушылықтың түрлерін, сондай-ақ жауаптылықтың пайда болу жағдайларын белгілейді. Осы Заң сол сияқты демократиялық негіздерді, мемлекетті басқарудағы жариялылық пен бақылауды кеңейтуге халықтың мемлекет пен оның құрылымдарына деген сенім нығайтуға, білікті мамандарды мемлекеттік қызметке кіруге ынталандыруға, мемлекеттік міндеттерді атқаратын адамдардың риясыз адалдығы үшін жағдайлар жасауға да бағытталған [8].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл – сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің өз өкілеттіктері шегіндегі сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, оның ішінде қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және жою жөніндегі, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу, ашу және тергеп-тексеру және олардың салдарларын жою жөніндегі қызметі.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет келесідей қағидаттардан тұрады:

1) заңдылық;

2) адам мен азаматтың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау басымдығы;

3) жариялылық пен ашықтық;

4) мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара іс-қимыл жасауы;

5) сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шараларын жүйелі және кешенді пайдалану;

6) сыбайлас жемқорлықтың алдын алу шараларын басым қолдану;

7) сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға жәрдем көрсететін адамдарды көтермелеу;

8) сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды жасағаны үшін жазаның бұлтартпастығы қағидаттары негізінде жүзеге асырылады. Бұл қағидаттардың сақталуы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметтің нәтижелілігін арттырады. Сонымен қатар жоғарыда аталып кеткен қағидаттарды негізге ала отырып сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың мақсаты қоғамда сыбайлас жемқорлықты жою болып табылады [9].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мақсатына қол жеткізу үшін мынадай іс – әрекеттер жүзеге асырылады:

1) қоғамда сыбайлас жемқорлыққа төзбестік ахуалын қалыптастыру;

2) сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін жағдайлар мен себептерді анықтау және олардың салдарларын жою;

3) сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің өзара іс-қимылын нығайту;

4) сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі халықаралық ынтымақтастықты дамыту;

5) сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу, ашу және тергеп-тексеру міндеттерін шешу арқылы іске асырылады.

Қазақстан Республикасында 2014 жылға дейін мемлекетіміздің қаржы кірістер мен шығыстарын қаржы полициясы жүзеге асырып келді.

Қазақстан Республикасының қаржы полициясы 1994 жылы құрылған еді. 20 жыл өмір сүріп 2014 жылдың тамыз айында қаржы полициясы жойылып функциялары жаңадан құрылған Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігіне ауысты. Ал экономикалық және қаржы қылмыстары мәселелерін мемлекеттік кірістер Комитеті Қазақстан Республикасының қаржы Министрлігі қызметіне берілді.

Қазақстан Республикасы Президентінің жарлығына сәйкес 2014 жылы 6 тамыз №883 қаулысына сәйкес «Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару жүйесін одан әрі жетілдіру туралы» және 2014

жылы 14 тамыз Қазақстан Республикасының Үкіметі № 933 қаулысына сәйкес Экономикалық тергеу қызметі құрылды.

2011 жыл 6 қаңтарда қабылданған «Құқық қорғау қызметі туралы» заңға сәйкес заңның 1 бабының 21 бөлігінде экономикалық тергеу қызметі – Қазақстан Республикасының заңдарында мемлекеттік кіріс органдарының жүргізуіне жатқызылған қылмыстардың және құқық бұзушылықтардың алдын алуға, оларды анықтауға, жолын кесуге, ашуға және тергеп-тексеруге бағытталған қызметті жүзеге асыратын, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген өзге де өкілеттіктерді жүзеге асыратын осы органдардың жедел-тергеу бөлімшелері.

Кедендік бақылау қызметі де мемлекеттік кірістер Комитетіне жүктелді. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жыл 14 тамыз № 933 қаулысына сәйкес «Кедендік бақылау Комитеті қайта құру нәтижесінде мемлекеттік кірістер Комитетіне қосылғандығын хабарлады»

Қазіргі таңда қайта құру аяқталып экономикалық тереу қызметінің жұмысы жанданды. Экономикалық тергеу қызметінің мақсаты Қазақстан Республикасының экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету және де бұл міндетті оңтайлы атқару үшін барлық қажетті өкілеттіктер берілген.

Экономикалық тергеу қызметінің негізгі мақсаттары мен міндеттері мынадай: экономикалық тергеу жүргізу , салықтық қылмыстарды ашу, жолын кесу, алдын алу, жалған кәсіпкерлік қылмыстарын тергеу. Экономикалық тергеу қызметі негізгі үш бағыт бойынша өз қызметін жүзеге асырады:

1. жедел – іздестіру қызметі;
2. әкімшілік қызмет;
3. қылмыстық істер бойынша сотқа дейінгі тергеу.

Осылайша экономикалық тергеу қызметі әкімшілік жауаптылыққа тартумен қатар сотқа дейінгі тергеп тексеруге дейін іс – жүргізуге өкілеттіктер берілген.

Экономикалық тергеу қызметі қызметкерлерінің мынадай құқықтары мен міндеттері бар:

- ❖ Өз өкілеттіктерін орындау үшін керекті ақпараттарды сұратып алуға
- ❖ Қызметін жүзеге асыру барысында мемлекеттік органдармен мен ұйымдарда керекті ақпараттарға қол жеткізу мүмкіндігі
- ❖ Қызметтік міндеттерін орындау үшін құқық қорғау органдарымен қажетті жағдай жасалуы
- ❖ Өзінің жеке ақпараттарыны қорғалуы
- ❖ Қазақстан Республикасының Конститутциясын сақтауы
- ❖ Адам және азаматтарының құқықтары мен бостандықтарының тиіспеушілігін қамтамасыз ету
- ❖ Заңды және жеке тұлғалардан келіп түскен арыздарды заңда көзделген уақытта қарап сол бойынша қажетті іс – шара қабылдау.

Жоғарыда айтылып кеткендей, 2011 жылы мемлекеттік қызметтен бөлініп, құқық қорғау қызметі ретінде ұйымдастырылған, міндеті адам мен азаматтың, мемлекет пен қоғамның құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін кез келген құқыққа қайшы қол сұғушылықтан қорғау болып табылатын қызметтің түрі пайда болып. Мұндай қызметті жүзеге асыратын органдар нақтыланды.Олардың қызметі аталған заңнаманың негізінде біркелкілендірілді.

Дегенмен, аталған органдарға тән функциялармен оларды іске асыру ерекшеліктері толыққанды ескерілді деуге әлі де болмас.

Заң шығарушы құқық қорғау қызметін ғана біркелкілендірілгенмен, ондай органдардың әрқайсысының ұйымдастырылуымен қызметін реттейтін жеке-жеке нормативтік құқықтық актілерді қабылдағаны әйгілі. Міне осы нормативтік құқықтық актілер мен "Құқық қорғау қызметі туралы" заңның араларын әлі де сәйкестендіре түсу керек сияқты. Мысалы, Прокуратура туралы заңдағы прокурордың тәуелсіздігі мен оларға ешкімнің тиіспеушілік құқықғы т.б. қатысты тұстары кездеседі.

Сондай – ақ, аталған заңға сүйенсек, құқық қорғауды тек онда көрсетілген төрт орган (прокуратура, ІІО, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет, экономикалық тергеу қызмет) жүзеге асырады. Алайда, бұл шолақ ұғымды қалыптастырады. Өйткені, өздеріне "құқық қорғау" міндеті жүктелген басқа да органдарға тоқталар болсақ, мысалы адвокатура қылмыстық процесте "қорғау" функциясымен байланысты. Нотариат тұлғалардың араларындағы азаматтық – құқықтық мәмілелерді растау арқылы, олардың құқықтарын қорғайды. Әділет органдарының

міндеттерінде де осындай көрініс байқауға болады. Қылмыстық процестегі жаңа тұлға – медиатордың да функциясы одан алыс емес.

Солай екен, құқық қорғау қызметінен, оны іске асыратын органдардың аясы кең бой келеді.

Демек, құқық қорғау органы деген түсінік қажет біздің пікірімізше, құқық қорғау органы-деп, мемлекеттің сол үшін арнайы құрған, заңда көзделген жағдайларда мәжбүрлеу шараларын күш қолдану арқылы іске асыратын, сондай – ақ өз функциялары мен өкілеттіктері шеңберінде адам мен азаматтың, жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, мемлекет пен қоғамның заңды мүдделерін құқыққа қайшы әрекеттерден (әрекетсіздіктерден) қорғауға тиесілі басқа да мемлекеттік органдармен мемлекеттік емес құрылымдардың жиынтығын айтуға болады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамыз
2. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы 1948 жылғы 10 желтоқсанда
3. Құқық қорғау қызметі туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2011 жылғы 6 қаңтар
4. Прокуратура туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 30 маусым
5. Правоохранительные органы Республики Казахстан М.К. Самалдыков
6. Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы Қазақстан Республикасының
Заңы 2014 жылғы 23 сәуір
7. «Қазақстан-2050» Стратегиясы
8. http://www.adilet.gov.kz/kk/node/9714
9. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қараша

МРНТИ 10.23.43

жосықсыз бәскелестіктің құқықтық табиғаты және классификациясы

Косжанов К.Б.
Сулейман Демирель Университетінің магистранты

Аннотация

В условиях становления в Казахстане конкурентной среды, работа по совершенствованию законодательства, посвященного проблемам противодействию недобросовестной конкуренции, является особенно актуальной, поскольку такое понятие, как «конкуренция», было почти забыто. В связи с этим, вопросы охраны конкурентных отношений снова приобрели особую важность для развития не только экономики страны, но и ее ключевых отраслей, составляющих фундамент стабильности Республики Казахстан.

Прежде всего, важность проблемы охраны конкурентных отношений обусловлена тем, что практика недобросовестной конкуренции - достаточно распространенное явление в экономике страны, причиняющее серъезный вред государству, добросовестным участникам конкурентных отношений и потребителям.

В данной статье рассмотрены правовая природа и характеристика недобросовестной конкуренции в международном и отечественном доктрине, а также виды и классификации недобросовестной конкуренций согласно международным и отечественным законодательствам.

Также в статье изложены мнение автора, касательно понимание и классификация недобросовестной конкуренции.

Ключевые слова: *конкуренция, недобросовестная конкуренция, правовая природа, характеристика недобросовестной конкуренции, промышленная собственность, введение в заблуждение, конкурентные отношение, экономика, деловая репутация, дискредитация.*

Annotation

In the conditions of formation in Kazakhstan competitive sphere works on improvement of the legislation, devoted to problems of a counteraction to unfair competition is especially relevant as such the concept as "competition", was almost forgotten. In this regard, questions of protection competitive relations gained special importance for development not only national economies, and also in making the base of stability of the Republic of Kazakhstan.

First of all, the importance of a problem of protection competitive relations, is caused by the fact, that practice of unfair competition - rather widespread phenomenon in national economy doing seriously harm to the state, conscientious participants of competitive relations and to consumers.
In this article reviewed the legal nature and the characteristic of unfair competition in international and domestic doctrine, and also the types and classifications of unfair competition, according to the international and domestic legislations.
Also in article are stated the opinion of the author, concerning of understanding and classification of unfair competition.
Keywords: *competition, unfair competition, legal nature, characteristic of unfair competition, industrial property, deception, competitive relation, economy, business reputation, discrediting.*

Аңдатпа

Қазақстандағы бәсекелестіктің құрылу жағдайында, жосықсыз бәсекелестікке қарсы заңнаманы жетілдіру өзекті болып табылады, өйткені бәсекелестік ұғымы елімізде ұмытылуға шақ қалған. Сондықтан бәсекелестікті қорғау мәселелерін қолға алу тек қана еліміздің экономикасын дамыту ғана емес, сонымен қатар Қазақстан Республикасының негізінің тұрақтылығына да бағытталған салаларында да маңызды.
Бәсекелестік қатынастарды қорғау маңыздылығы, жосықсыз бәсекелестіктің практикасы барынша жайылған көрініс сонымен қатар мемлекеттің экономикасына әрі бәсекелестіктің адал қатысушыларына залал беруінде болып табылады
Бұл мақалада халықаралық және отандық доктринада жосықсыз бәсекелестіктің құқықтық табиғаты әрі сипаты, сонымен қатар халықаралық және отандық заңнамаларда жосықсыз бәсекелестіктің түрлері мен классификациясы қарастырылған.
Сонымен қатар мақалада жосықсыз бәсекелестік түсінігіне және классификациясына қатысты автордың тұжырымы берілген
Кілт сөздер: *бәсекелестік, жосықсыз бәсекелестік, құқықтық табиғат, жосықсыз бәсекелестік сипаттамасы, бәсекелестік қатынастар, экономика, өнеркәсіп меншігі, жаңылыстыруға әкелу, іскерлік бедел түсіру, дискредитация.*

Қазіргі таңда нарықтық экономика – әртүрлі өндірістік, коммерциялық, қаржылық, ақпараттық және т.б. құрылымдардан тұратын, әртүрлі бизнес салаларымен байланысқан, нарық атты бір ғана түсінікте бірігетін өзін (ауқымды) бір организм ретінде көрсетіп келеді.

Нарықтық қатынастардың болмысын көрсететін негізгі ұғым, ол – бәсекелестік (competition). Бәсекелестік латын тілінен аударғанда қақтығысу, түйісу деген мағына береді және тауарөткізушілер арасында өнімнің өткізу мен өндіру жағдайларында қолайлылығы үшін күресті білдіреді. Бәсекелестік бағаны реттейтін, инновациялық процесстерді қолдануға стимул ретінде негізгі факторлардың бірі болып табылады [1, 27-33 б.].

Осыған байланысты ҚР Кәсіпкерлік Кодексінің 162 – бабында бәсекелестікке, дербес жасаған әрекеттері тиісті тауар нарығындағы тауарлар айналысының жалпы жағдайына олардың әрқайсысының біржақты ықпал ету мүмкіндігін тиімді шектейтін нарық субъектілерінің жарыспалылығы деген ұғым берілген.

Аталмыш баптың екінші бөлігінде бәсекелестік жарыспалылық, адалдық, заңдылық, тұтынушылар құқықтарының сақталу бастауларына негізделетіні көрсетілген.[2]

К.Ю.Тотьев бәсекелестікті адал және жосықсыз деп бөлген. Адал бәсекелестік деп, егер бәсекелестікте бизнестегі әріптестер арасында құқықтық және этикалық нормалардың сақталуы деп көрсеткен. [3, с. 13-26].

В.С. Тикиннің көзқарасы бойынша әділ бәсекелестік дегеніміз ол белгілі бір қағидалар арқылы субъектілердің жарысы, яғни көрермендер бақылап әрі тәртіптің сақталуын қадағалап отыратын өзіндік бір ойын. [1, 27-33 б.].

Өкінішке орай бәсекелестік пайда болғаннан бері теріс пиғыл арқылы бәсекелестікке қол жеткізгісі келетіндер біршама. Бұл ретте халықаралық және отандық заң шығарушылар құқықтық тұрғыда бұған жосықсыз бәсекелестік терминін беріп, жосықсыз бәсекелестікті заңмен тыйым салған.[4]

Қазақстан Республикасы Конституциясының 26 – бабы 4 – тармағында,- Әркімнің кәсіпкерлік қызмет еркіндігіне, өз мүлкін кез келген заңды кәсіпкерлік қызмет үшін еркін пайдалануға құқығы бар. Монополистік қызмет заңмен реттеледі әрі шектеледі. Жосықсыз бәсекеге тыйым салынады,-деп көрсетілген.[4]

Аталмыш нормаға толықтыру ретінде ҚР Азаматтық Кодексінің 11 –бабы 2 – тармағы 3 – тармақшасында ұқсас кәсіпкерлік қызмет жүргізуші адамның және тұтынушылардың заңды мүдделеріне қысым көрсетуге бағытталған теріс пиғылды әрекеттер жасауына (теріс пиғылды бәсекелестік), атап айтқанда, тұтынушыларды басқа кәсіпкердің тауар дайындаушысы, дайындау мақсаты, әдісі мен орны, сапасы және өзге де қасиеттері жөнінен шатастыру арқылы, тауарларды жарнамалық және өзге де ақпаратта әдепсіздікпен салыстыру, бөтен тауардың сыртқы

безендірілуін көшіріп алу арқылы және басқа да әдістермен шатастыруына жол берілмейді.[5]

Жосықсыз бәсеке термині алғашында теріс пиғылды бәсекелестік болып қабылданған. 2000 жылғы 15 желтоқсанда қабылданған "Теріс пиғылды бәсеке туралы" Қазақстан Республикасының Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес теріс пиғылды бәсекелес сөзі жосықсыз бәсекелестік болып ауыстырылған.

«Жосықсыз бәсекелестік» термині алғаш рет Франция елінде XIX ғасырдың басында қолданылған. Іс жүзінде бұл құбылыс әлдеқайда ертерек - нарық қатынастарының қалыптасу сәтінен бері пайда болған.

Кейін бұл термин айқындалып, көлеңкелі, заңсыз, жаппай бәсекелестікті белгілеу ретінде басқа елдерде пайда болған. Өнеркәсіп меншігі саласында көпшілік мойындаған абыройлы адам, франциялық заңгер П.Рубье жосықсыз бәсекелестікті құрайтын іс-әрекеттердің келесі анықтамасын ұсынды: «Араласу, жаңылысу, сенімсіздену, қарсыластардың кәсіпорындарының тәртіпсіздігі және нарықтың жалпы тәртіпсіздігіне апаратын іс-әрекеттер» [6].

Л. Жоссеран жосықсыз бәсекелестік, негізінен, сауда қатынастарында бәсекелестіктің жалпы қағидаларына қарсы келетін әділ бәсекелестікті теріс пайдалану құқығы болып табылады деп көрсеткен.[7, 61 бет]

Француздық заңгерлерге қарағанда неміс заңгерлері жосықсыз бәсекелестікке басқа ұғымды ұсынады. Мысалы О. Гирке жосықсыз бәсекелестік деген бұл, бәсекелестің әділ емес тәсілдерін қолдана отырып кәсіпкерлердің жеке құқықтарына қол сұғу болып табылатынын көрсеткен. Жеке құқық термині астарында азаматтық құқықтан алынған игі атақ, іскерлік бедел, жеке құпия, автор болу құқығы, шығармаға қол сұқпаушылық құқығы және басқа материалдық емес игіліктер мен құқықтар кіреді деп көрсеткен. [8, 36-37 бет].

Осыған орай, қазіргі таңда жосықсыз бәсекелестікке бірдей анықтама берілмегеніне көз жеткізуге болады.

Алғаш болып жосықсыз бәсекелестік ұғымына түсінік берілген 1883 жылы қабылданған өнеркәсіптік меншікті қорғау туралы Париж конвенциясы десекте болады. Конвенцияның 10 ter. бөлігінде, жосықсыз бәсекелестіктің «өнеркәсіп және сауда істерінде адал дәстүрлерге қайшы келетін бәсекелестіктің кез келген актілері» деген анықтамасын берген, сондай-ақ жосықсыз бәсекелестік іс-әрекеттердің болжалды тізілімін енгізген.

Тізілімге келесідей әрекеттер енген:

1. Кәсіпке, азыққа, өнеркәсіп немесе тауарға қатысты қандай да болмасын араласуға шақыратын әрекеттер;

2. Бәсекелестің кәсіпорнын, азығын, өнеркәсібін немесе тауарынын беделін түсіруге шақыратын жалған нұсқаулар
3. Тауардың сипатына, жасалу жолына, құрамына, жарамдылығына немесе санына қатысты қоғамды адастыратын сілтемелер.

Қазіргі уақытта жосықсыз бәсекелестік туралы арнайы заңнама барлық елдерде кездеспейді. Мемлекеттердің көбі жосықсыз бәсекелестіктің жолын кесу бойынша қызметті азаматтық құқықтың жалпы нормаларының негізінде, көбіне шетін жауапкершіліктің жалпы бастауларынан және сот және әкімшілік тәжірибенің жасаған қорғау амалдарының базасына негізделеді.

Заңнама мен тәжірибешілер жосықсыз бәсекелестік деп «өнеркәсіп және сауда саласындағы әділ дәстүрлерге қайшы келетін» бәсекелестікті түсінеді. Мұндай кең анықтама ұлттық заңнама актілерінде азаматтық құқықтың танымал, кеңінен қолданылатын жалпы критерийлері - «игі мінездер», «игі ар- ұждан» көмегімен айқындалады. Осылайша, Германиядағы «Жосықсыз бәсекелестік туралы» заң (1909) жосықсыз бәсекелестікті игі құқықтарға қайшы келетін деп айқындаса, осыған ұқсас швейцариялық заңның 2-бабында (1986) «жосықсыз және заңсыз ретінде игі сауда-саттық тәжірибеге қайшы келетін әртүрлі мінез-құлық немесе коммерциялық тәжірибені» таныды.[9, 215 б]

Жосықсыз бәсекелестік туралы жаңа заңнамада оның заңнаманың тағы бір саласы - тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы заңнамасымен жақындасуы байқалады. Ең жаңа заңнамалық актілерде жосықсыз бәсекелестіктің анықтамасында тұтынушының фигурасы енгізілген, яғни ол жосық- сыз бәсекелестіктен қорғау саласындағы ұсынылған құқықтар көлемі бойынша бәскелес субъектілермен теңестіріле түскен. Кәсіби сатушылар мен өнім шығарушылардың алдында қорған- сыздығы салдарынан тұтынушылар басты фигураға, бүкіл «бәсекелестік құқығының» субъектісіне айналады. Тұтынушы бәсекелестік жүргізіліп отырған бәсекелестік күрестің нысаны ретінде шығып отыр.

Швейцария мен Франция, Венгрия мен Болгария, Чехия мен Словакияның заңдары, сондай-ақ Германияның арнайы нормативтік актілері жосықсыз бәсекелестік тәсілдеріне, тұтынушыны тауар, оның сапасы мен қауіпсіздігінің сипаттамасына қатысты жаңылыстыратын тәртіп немесе тәжірибеге тікелей тыйым салады. Тауарларды сауда жүргізудің әдетті орындарынан тыс жерлерде - «үйдің киреберісінде», «жүріп бара жатқанда», яғни адамды тауарды ойластырып сатып алу мүмкіндігінен айыра- тын жағдайда сатып алатын тұтынушыларды қорғау амалдары шығарылды[10, 160 б].

Жосықсыз бәсекелестік Қазақстанның монополияға қарсы заңнамасының конституциялық деңгейде тыйым салынған жалғыз құқық бұзушылығы болып табылады. ҚР Кәсіпкерлік Кодексінің 177 – бабына сәйкес,

құқыққа сыйымсыз артықшылықтарға қол жеткізуге немесе оларды беруге бағытталған бәсекелестіктегі кез келген әрекеттер жосықсыз бәсекелестік болып табылады.

Жоғарыда аталмыш баптың екінші бөлігінде жосықсыз бәсекелестіктің келесідей әрекеттер тізімін көрсеткен, яғни :

1) тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді, сондай-ақ авторлық құқық объектілерін дараландыру құралдарын құқыққа сыйымсыз пайдалану;

2) басқа өндірушінің тауарын құқыққа сыйымсыз пайдалану;

3) бұйымның сыртқы түрін көшіріп алу;

4) нарық субъектісінің беделін түсіру;

5) көрінеу жалған, жосықсыз және анық емес жарнама;

6) мәжбүрлі ассортиментпен тауар өткізу (сатып алу);

7) бәсекелестің сатушысына (өнім берушісіне) бойкот жасауға шақыру;

8) сатып алушыны (өнім берушіні) кемсітуге шақыру;

9) нарық субъектісін бәсекелеспен шартты бұзуға шақыру;

10) сатушының (өнім берушінің) қызметкерін сатып алушылық;

11) сатып алушының қызметкерін сатып алушылық;

12) коммерциялық құпияны құрайтын ақпаратты құқыққа сыйымсыз пайдалану;

13) тұтынушыға тауардың сипатына, өндірілу тәсілі мен орнына, тұтынушылық қасиеттеріне, сапасы мен санына және (немесе) оны өндірушілерге қатысты анық емес ақпарат ұсына отырып, тауарды өткізу;

14) нарық субъектісінің өзі өндіретін және (немесе) өткізетін тауарларын нарықтың басқа субъектілері өндіретін және (немесе) өткізетін тауарлармен орынсыз салыстыруы.

ҚР заңнамасындағы жосықсыз бәсекелестің париж конвенциясында көрсетілген әрекеттерге сілтейтін барынша әрекеттер көрсетілген, дегенмен қазіргі таңдағы бизнестің күрделенуі және жосықсыз бәсекелестің түрлері көп болуына байланысты болашақта жосықсыз бәсекелестік әрекеттерін әлі де енгізу қажет боларын айта кеткен жөн.

Қорыта келгенде қазіргі таңда жосықсыз бәсекелестіктің түсінігін біркелкі анықтау мүмкін емес. Сондықтан, шетел заң шығарушылар жосықсыз бәсекелестің заңды анықтамасын бермей, тек қана тізілімін берген.

Құқықтық доктрина жане онымен қоса, жосықсыз бәсекелестікке қарсы халықаралық және отандық заңнаманы талдау нәтижесі жосықсыз бәсекелестікке келесідей анықтама беруіне себеп болды.

Жосықсыз бәсекелестік деп, бәсекелестік күрес барысында заңға қайшы жолмен, тұтынушыларға, бәсекелестерге немесе өзге де тұлғаларға залал

келтіріп немесе келтіруі мүмкін болып, немесе бәсекелестің іскерлік беделіне нұқсан келтіре отырып, нарық субъектілерінің отандық немесе шетелдік заңмен тыйым салған әрекеттерді қасақана, әдейі істеуін айтамыз.

Ұсынған анықтаманы келесідей белгідер сипаттайды:

1. Нарықта бәсекенің болуы. Яғни белгілі бір экономика саласында бәсекенің болуы. Жосықсыз бәсекелестік, бәсекелестік болмаған жерде болуы мүмкін емес.
2. Теріс пиғылды (әділ емес) болуы, яғни нарық субъектісінің ерікті әрі саналы түрде жасауы.
3. Нарық субъектісінің белсенділігі, яғни *әрекеті.* Әрекетсіздік жосықсыз бәсекелестік тудыра алмайды.
4. Субъектінің әрекеті қасақана болуы.
5. Нарық субъектісінің әрекеті заңнамаға қайшы болуы.
6. Әрекеттің мақсаты, әділетсіз жолдар арқылы бәсекелестікте артықшылыққа қол жеткізу.
7. Субъектінің әрекеті бәсекелеске шығын алып келген не алып келуі мүмкін, немесе іскерлік беделіне нұқсан келтірген не келтіруі мүмкін болған әрекеттер.

Жоғарыда көретілген белгілердің жиынтығы, әрекеттің жосықсыз бәсекелестік ретінде саралауға жеткілікті деген ойдамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Тикин В.С. О критерии недобросовестной конкуренции //Право и экономика. -2009. -№ 5.С.27-33
2. Кәсіпкерлік кодекс
3.Тотьев К.Ю. Конкурентное право.- М.: Издательство РДЛ, 2003. - 480 с
4. ҚР Конституциясы
5. ҚР Азаматтық кодексі
6. Виякова Н. Регламентирование недобросовестной конкуренции во Франции //Хозяйство и право. 1995. № 4.
7. Цитпо Krasser R La repression de la concurrence deloyale dans les etats membres de la cornmunaute economique europeenne, vol IV P Dalloz, 1972
8. Флейшиц Е А Личные права в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран
9. Конкурентное право РК. А.Т. Айтжанов, В. И. Князева… 2015 Астана
10. Тотьев К.Ю. Конкуренция и монополии: правовые аспекты регулирования. - М.: Юристъ. 1996.

10.77.21.

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚЫЛМЫС ТУРАЛЫ ІЛІМНІҢ ШАРИҒАТПЕН САБАҚТАСТЫҒЫ

Куралова Ляззат Абилжановна

Сулейман Демирель атындағы Университеті

Аннотация

Аталған мақалада қазіргі уақыттағы заман талабына сай қабылданған қылмыс әлеміне қатысты заңдардың шариғатпен үндестігі қарастырылады. Негізгі қайнар көзін шариғат деп алып, қылмыстың шығу тектері анықталады.

Қылмыстық құқықтың негізгі міндеттерінің бірі қылмыс болып табылатын қоғамға қауіпті іс-әрекеттерді анықтау, оларға жазаның түрі мен көлемін белгілеу болып табылады. Бірақ қылмыстық құқық осы міндеттерді іске асырып қана қоймай, қылмыстардың қоғамға қауіптілік дәрежесін, кінәні ауырлататын немесе жеңілдететін жағдайларды, жаза тағайындау және жазадан босату кезінде ескерілуге тиісті қажеттіліктерді, т.б. анықтаумен айналысады. Аталған мақалада қылмыстық құқықты қамтитын барлық ұғымдардың шариғатпен сабақтастығын зерделейді. **С**алыстырмалы-саяси тәсілді қолдана отырып, дінді берік ұстанған ежелгі қазақ халқы мен қазіргі ҚР заңдары мен құқықтық қоғамын салыстырып, сол қоғамға діни-құқықтық сананың ықпалын көрсетеді; мәселеге қатысты жарық көрген ғылыми-зерттеу жұмыстарын қатаң сыни талдаудан өткізе отырып, деректік негіздерді жүйелейді; заң мен шариғат аясындағы қылмыстың байланысын ашып, өзара тәуелділіктерін анықтайды.

В этой статье рассматривается гармонизация законов с шариатом в отношении мира преступности, которые приняты с требованиями современности. Взяв шариат основным источником, определяется происхождение преступления.

Одной из основных целей уголовного права является выявление опасных деянии общества, которое является преступлением и установление тип наказания и его срок. Но уголовное право не только выполняет эти обязанности, но также занимается идентификацией степени опасности преступления, обстоятельства отягчающих или смягчающих преступления, назначить наказание и учитывать необходимость при освобождении от наказании и т.д. В этой статье рассматривается непрерывность всех концепций, которые включает в себя уголовным право с шариатом. Используя сравнительно-политический метод, сравнивая общество древнего казахского народа, который придерживался

законов религии, с законодательствам и правовое общество Республики Казахстан и влияние религиозно-правового сознания на это общество; систематизирует базы данных со строго критическим анализом опубликованных исследований по этому вопросу; определяет взаимозависимость и связь с преступностью в сфере между законом и шариатом.

Кілт сөздер: шариғат, мұсылман құқығы, шариғат бойынша қылмыс және қылмыс құрамы, адам өмірі мен денсаулық құқығы, жеке меншік құқығы, кінәсіздік презумпциясы.

Адамзат Адам Ата мен Хауа Анамыздан бастау алады. Сол уақыттан бері адамның өмір сүру кезеңінде істеуге болатын және тыйым салынған дүниелер, сонымен қатар, таңдау еркіндігін беретін құқықтары біздің дәуірімізге дейін сақталып келеді. Бұл - дініміздің мықтылығының куәсі. Ислам жер бетіне қоғамның кішкентай мәселесінен адам табиғатының тұрақтылығына дейін қамтып, мінсіз заңдар жүйесімен келді. Тыйымдардың адам өміріне қажеттілігін: адам өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз ету, тәрбие мен тәртіптің маңыздылығын түсінген әлем халқы өз тұрғындарының ерекшеліктеріне байланысты тыйым салу мен құқық беру негіздерінен тұратын ережелер қабылдай бастады.

Қазақ даласына ислам 7-ғасырда Орта Азияны бағындырған арабтармен бірге келді. Қазақтарға дінді қабылдату үшін мәжбүрлеудің қажеті болмады, өйткені шаманизм олардың талап-тілектері мен мақсат-мүдделерін қанағаттандыра алмады. Олар исламға дейін тәңірлік сенім мен шаманизмнің құрсауында болатын. Түрік тілдес халыққа исламның келуі жат емес. Тәңірі, Көк Тәңірі, Тәңір құтына сенетін түрік тілдес халық бір құдіретті күш Алланың бар екеніне сенетін. Қазақ халқының ежелден дінге деген ерекше құрметі шариғат тыйымдарын орындау үшін қиындық тудырмады. Қазақ мемлекеті шариғат заңдарымен ұштасатын мемлекет заңдарын қабылдап, адам құқықтары мен міндеттерін айқындап, шариғаттың күнә мен харам деп тапқан әрекеттерін мемлекет заңдары қылмыс деп тауып, оларға жаза тағайындап ретке келтірді. "Қасым ханның қасқа жолы", "Есім ханның ескі жолы", Тәуке ханның "Жеті жарғысы" осыған дәлел. Қазақ ислам дініне бет бұрып, Алланың түзу жолына түсе бастаған кезінен бастап Ханафи діни-құқықтық мектебінің қағидаларын дұрыс деп есептеп, ұлттық дәстүрлі жол етіп қалыптастырды. Әбу Ханифа қалаған сүннеттік ағым басқаларына қарағанда, халықтың әдет-ғұрып заңдарына сай болуы себепті қазаққа өте тиімді діни құқықтық-мектеп болды.

Бәріне белгілі, мұсылмандардың басты қасиетті кітабы - Құран, шариғаттың негізгі іргетасы. Оның әртүрлі атаулары бар: Кітап, Мүбин, Кәрім, Қалам, Хип, Худа және т.б. Құранның 55 атауы жазылған. Ол

шариғаттың алғашқы көзі, әлем мәдениеті мен адамзат өркениетінің ең ірі ескерткіштерінің бірі. Құранның негізгі ережелері Пайғамбарымыз Мұхаммед (с.а.у.) қаза тапқаннан кейінгі жиырма жылдан астам уақыттан кейін жиналып жазылған. Негізінен мұсылмандардың басты діни кітабы болған Қасиетті Құран адамдардың білім деңгейін, ойлау тәсілін, шынайы әлемге деген көзқарасын бейнеледі. Онда әртүрлі уағыздар, салт-дәстүрлер мен құқықтық ережелер, дұғалар мен тілектер, аңыз әңгімелер қамтылады.

Ислам қоғамның шариғатпен қорғалған негізгі құндылықтарына құрметпен қарады. Олар:

1. дін;
2. өмір;
3. ақыл;
4. ұрпақ жалғастыру;
5. жеке меншік. [1]

Ислам діні кең таралған дүние жүзі мемлекеттерінде, Сауд Арабиясы, Ливия, Тунис, Йемен, Біріккен Араб Әмірлігі, Иран, Пәкістан, Ауғанстан, Индонезия, мемлекет заңдары толықтай шариғатқа негізделген. Бұл мемлекеттерде құқықты жасаушы - Алла, оны қабылдау және орындау бәріне міндетті. Ислам мемлекеттері әлеуметтік-экономикалық және саяси сипаттамаларымен ерекшеленгені сияқты, олардың мемлекеттік-құқықтық дамуына әсер ететін ислам және ислам заңдарының ықпалы мен ауқымы бойынша бір-бірінен ерекшеленеді. Халықтың діні, наным-сенімдері мемлекетті тану үшін негізгі фактор болып табылады. Дін тарихын білмейінше мемлекет халқының тұрмысы мен өмірін, мәдениеті мен тарихын терең тану мүмкін емес.

Шариғат («тура жол, дұрыс жол»; нұсқау) — имандылықты, адамгершілік пен діни ожданды қалыптастыратын, сондай-ақ мұсылмандардың мінез-құлқын реттеуші, Құран мен сүннет негізіндегі нұсқаулар жиынтығы, бір сөзбен айтқанда, мұсылман заңдарының жүйеленген негізі. [2] Қазіргі қазақ қоғамында "шариғат" сөзіне көпшілік тартына қарайтыны белгілі. Дегенмен, шариғаттың негізгі мақсаттарының бірі - жақсыдан үйреніп, жаманнан жиренетін ортаны қалыптастыру. Мемлекет заңдары да осыны көздейді және азаматтардың құқықтары мен қоғамның мүддесін қорғайды. Мұсылмандарда адамзаттың құқығы мына негіздермен реттеледі: құран - исламның қасиетті кітабы; сүннет - Мұхаммед Пайғамбарымыздың (с.а.у.) істері мен сөздерінің жиынтығы; иджма - мұсылман ғалымдарының бір көзқарасқа келген пікірлері; қияс - ұқсастық бойынша үкім шығару. Шариғат төрт элементті қамтиды:

1) исламның діни доктринасы;
2) мұсылмандық мораль мен этика;

3) «Құдай мен құдайға сенушілердің қарым-қатынасын» реттейтін нормалар, яғни, негізгі діни міндеттерді орындау тәртібі;
4) мұсылмандардың өздерімен және мұсылман еместермен қарым-қатынаста жүру ережелері.

Кез келген қоғамның қылмыстық құқығында құқық бұзушылық, қоғамға қауіптілік, кінәлілік, жазаланушылық ұғымы кездеседі. Ислам құқығында құқықбұзушылық Алланың әміріне қарсы іс-әрекет деп қарастырылса, мемлекет заңдары бойынша заңға сыйымсыз іс-әрекет деп танылады. Ал шариғатқа негізделген қылмыс пен жаза - егіз ұғымдар.

Шариғатта қылмыс қылмыстық құқықтағы кеңінен талқыланған сұрақтардың бірі болып табылады. "Қылмыс" деген сөз шариғатта арнайы ұғым ретінде қалыптаспаған. Бірақ қоғамға қауіпті іс-әрекеттердің нәтижесінде зиян келтіру, зардапқа әкеп соғу жағдайларында, ондай іс-әрекеттерді қайтадан болдырмау мақсатында, алдын алу үшін үлгі ретінде белгілі бір шаралар қолданған. Ол - жаза. Қылмыс үшін жаза институты заңның сақталуын қадағалайды, қамтамасыз етеді.

Орта ғасырдың белсенді құқықтанушылары және қазіргі заман зерттеушілері құқықбұзушылықтар түрлерінің көптеген топтамаларын жасаған болатын, соларды талдау арқылы мұсылмандық қылмыстық құқықтың өзіндік ерекшелігін жақсы түсінуге болады. Олардың көбісінің негізінде екі басты критерий жатыр:
1) қандай да бір теріс қылық үшін жазаның анықталу деңгейі;
2) бұзылған құқықтар мен мүдделердің сипаты. [3, 103-б.]

Шариғатта қылмыстық заң Жалпы және Ерекше бөлімдер деп бөлінбейді. Тек қылмыстар жазасы бойынша 3 түрге бөлінеді:
1. құранда жаза мөлшерлері көрсетілген іс-әрекеттер (хадд);
2. жеке адамдарға қарсы қылмыстар (джинаят);
3. соттың шешімі бойынша жаза ретінде түзеу қолданылатын іс-әрекеттер (таъзир). [4, 83-б.]

Хадд қоғамның мүддесін сақтауға бағытталған. Құранмен сәйкестендіріліп бекітілген жаза болса, оларды жеңілдетуге де, қатайтуға да, кешірім жасауға да болмайды. Оларға: неке адалдығын бұзу, неке адалдығын бұзды деп жала жабу, ұрлық, қарақшылық, тәртіпсіздік.

Джинаят (қысас). Егер адам қасақана басқа адамға физикалық зиян келтірсе немесе адам өлтірсе, жаралы немесе қайтыс болған адамның отбасы кек алуға құқығы бар. Отбасының екі таңдауы болады: қанға-қан не материалдық көмекті қабылдау және кешіру**.** Құранда: **«**Оларға тәуратта: жанға жан, көзге көз, мұрынға мұрын, құлаққа құлақ, тіске тіс және жараларға да, қарама-қарсы төлеу (қысас) жаздық. Дегенмен біреу, оны кешірім етсе, сонда ол оған кәппарат болады (өз күнәсы кешіледі.) Және кім Алла түсірген заң бойынша билік етпесе, міне

солар залымдар.» (Мәида сүресі, 45-аят) Бұл жаза тек қылмыскердің әрекеті қасақана жасалса ғана, заңды деп есептеледі. Кек алу абайсызда кісі өлтіргені мен абайсызда дене жарақатын әкелгені үшін қолданылмайды. Алла Тағала айтады: **"Әй мүміндер! Сендерге қысас (есе қайтару) парыз етілді: Азатқа азат, құлға құл, әйелге әйел (өлтіріледі). Дегенмен оған туыс жағынан кешірілсе, оның ережеге үйлесуі екінші жақтың да оған дұрыс төлеуі қажет. (Егер қысас кешіріліп, құнға тоқтаса, алушының орынсыз егеске қысас істемеуі, берушінің де дұрыс орындауы керек.) Міне осы, Раббылары жағынан жеңілдік және мәрхамет. Ал кімде-кім бұдан кейін шектен шықса, (кек сақтаса) ол үшін күйзелтуші азап бар." (Бақара сүресі, 178-аят)** Сонымен қысас жазасының артықшылығы тараптар соттан тыс келісімге келе алады. Төлем алмай-ақ қылмыскерді кешіру рұқсат етілген. Сонымен қатар, көптеген ірі мұсылман заңгерлерінің пікірі бойынша, қасақана кісі өлтірген қылмыскерді кешіру оның жазалануынан жақсырақ. Егер өлген адамның мұрагерлері болмаса, жаза құқығы билеушіге берілді, ол кісі өлтірушіні кешіре алмайды, бірақ өлім жазасын қан үшін төлеммен алмастыруға құқылы. Сондай-ақ, Пайғамбар ұлын өлтірген әкеге өлім жазасын алып тастағаны белгілі. Егер қылмыстың субъективті жағы анықталса, өлтірілген адамның мұрагерлері өлім жазасына тартуды қаласа, онда өлтіруші осы жазадан құтыла алмайды.

Түсініктемелердің көпшілігінің қорытындысына сәйкес, бірнеше адам өлтіруге қатысқан кезде олардың бәрі жазаға тартылды. Бірақ, егер олардың кем дегенде біреуі, өзінің жеке қасиеттеріне байланысты жазаға тартылмайтын немесе қасақана әрекет ете алмайтын болса, онда кісі өлтірудің барлық кінәсі «кисса» принципі бойынша бөлінбейді, осы жазадан босатылды, ол қанға төленген төлеммен ауыстырылды.

Жәбірленушіні азаптауға ниеті болмаған жағдайда, жеңіл (муффафат), ал қалған жағдайларда ауыр (мугаласат) төлем төленеді.

Таъзир - басқа қылмыстардың барлығы осы категорияға жатады. Шариғат аясында, қоғам мен оқиғаның жағдайына байланысты сот өзіндік шешім шығарады. Кез келген қылмыспен күрестің шариғаттың барлық мақсаттарына жауап беретін қылмыстық-құқықтық құралы шариғатқа байланысты заңды жаза болып табылады. Сондықтан исламның қылмыстық құқығында осы категория құрамына кіретін жазалар тізімі толық емес.

Қылмыс құрамы қоғамға қауіпті әрекет немесе әрекетсіздікті қылмыс қатарына жатқызуға мүмкіндік беретін қылмыстың объективтік жақтары мен субъективтік жақтарының жиынтығы болып табылады. Барлық құрамы түгел қылмыс тек қана заңның Ерекше бөлімінде емес, сонымен қатар қылмыстық құқықтың Жалпы бөлімінде де қаралады.

Қылмыстық құқық пәні бойынша әрбір қылмыс төрт элементтен (қылмыс объектісі, қылмыстың объективтік жағы, қылмыс субъектісі, қылмыстың субъективтік жағы) тұрады.

Төрт құрам элементі барлық қылмыс түрін сипаттаушы негізгі құрал болып табылады. Сүнниттіктің төрт ғылыми зерттеулерінде қылмыс түрлерінің түсініктерін ғылыми-теориялық және тәжірибелік жағынан талдаған, суреттеген. Осының негізінде әрбір қылмысқа жеке жаза белгіленген.

Шариғат бойынша қылмыстардың жалпы объектісі - дін және мемлекет негіздері, тұлғаның өмірі, денсаулығы, қадір-қасиеті, намысы, мүліктің түрлері, әсіресе жеке мүліктер, қоғамдық тәртіп және оның қауіпсіздігі. Діни ережелер сауда-саттық тәртіп ережелері, әділ соттау негіздері және басқа бірқатар қоғамдық қарым-қатынастар да бола алады. Ашып айта кетейік, діни қарым-қатынастардың өзінің бірнеше көріністері сипат алады. Мысалы, діннен бас тарту, Алланың бар және бір екеніне күмәндану, пайғамбарға тіл тигізу, көп құдайшылық, исламнан безу сияқты әрекеттер бір қылмыстың түрлі көріністерін білдіреді. Бұл қылмыстардың жалпы объектісі діни қарым-қатынастар , айыпталушының қылмыстық әрекеті діни қарым-қатынастарға залал келтіруге бағытталған. Адам бұл қылмыстарды жасау арқылы ислам дінінің қоғамдағы беделін төмендетуге әрекет етеді. Исламның алғашқы таралған кездерде бұл қылмыстың қоғамға қауіптілік деңгейі жоғары болып саналғаны белгілі. Себебі айыпты осындай әрекеттері арқылы көпшіліктің ислам дінінен бет бұруына себепші болуы мүмкін болған. Сондықтан бұл қылмысқа қатаң жаза "хадд" белгіленуі негізсіз емес.

Қылмыс құрамының негізгі элементтерінің бірі – қылмыстың объектісі болып есептеледі. Қылмыс обьектісі ретінде қоғамға қауіпті іс-әрекет бағытталатын, қылмыстық заң арқылы қорғауға алынған қоғамдық қатынастарды айтамыз. Қылмыстық-құқықтық теориясында қылмыстық объектімен бірге, қылмыстың заты да айтылады. Оларды бір-бірімен қосып жіберу орынсыз болады. Қылмыстың объектісі қоғамдық қарым-қатынастар болса, қылмыстың пәні – мүлік, зат болып табылады. Мұндай жағдайда қылмыстық құқықта қылмыстың объектісі мен қылмыстың заты неліктен бір құрам элементінің мәселелері ретінде қарастырылады деген сұрақ туындайды.

Бұл мәселе туралы С.М. Әпенов "Бұл екі ұғымды бірдей көруге болмайды, себебі бұл ұғымдардың қылмыстық құрамды ашуда және міндетті белгі болып саналуында айырмашылықтар бар. Қылмыстың заты қылмыс объектісіндей заңмен қорғауға алынған қоғамдық қатынастарды білдірмейді, ол бірнеше мағыналарда объектіге жақындығын байқатады немесе қылмыс объектісінен кейін бірден анықталуы қажет ететіндігін көрсетеді. Біріншіден, қылмыстың заты

жасалған қылмыстарда көрініс алуы арқылы заңмен қорғалатын объектіге нұқсан келгенін білдіреді. Мысалы ұрлық қылмысының объектісі болып табылатын меншікті ақша, киім, тамақ, бұйым құрап, ондай игіліктер қылмыстың затын білдіреді. Яғни қылмыс затының көрініс табуы объектіге зиян келгенін білдіре алады. Екіншіден, қылмыс заты міндетті белгі болып табылатын құрамдарда бұл белгі болмаса, қылмыс объектісі бола алмайды. Үшіншіден, қылмыс затының қоғамдағы маңыздылығы объектінің құндылық дәрежесін, қылмыстың ауырлық деңгейін көрсете алады. Мысалы, ұрлық (188-бап) және ерекше құндылығы бар заттарды жымқыру (193-бап). Төртіншіден, қылмыс затының құрамдарда бірдей анықталуы, ол қылмыстардың объектісінің де бірдей екендігін көрсетеді. Мысалы, ұрлық, тонау, қарақшылық қылмыстарының, сондай-ақ алаяқтықпен қорқытып алушылықтың заттары бірдей, соған орай олардың объектілері де бірдей анықталады" деген дұрыс пікір келтіреді [5].

Шариғатта зиянның салдарын мүлікке келтірілген зақым бойынша анықталатындығы мәлім. Қылмыстық заңда анықталғандай көрсетілген жағдайларда ғана қылмыстың заты туралы айтуға болатындығын дәріптейді [6, 15-19 бб.].

Мұсылмандық қылмыстық құқығы тізімінде қылмыстардың объектісін, әсіресе оның затының мөлшерін толық анықтау - адамның қылмысты әрекетін дұрыс дәрежелеумен қатар, оған тиісті жазаның түрін белгілеуде көмек береді.

Шариғаттағы қылмыс түрлері жалпы объектілерден тұрады демей, керісінше оларды қылмыстың тікелей объектісі ретінде талдау керек. Мысалы, адам өлтіру қылмысының тікелей объектісі адамның өмірі, денсаулыққа зардап келтіруде адамның денсаулығы. Опасыздықпен айыптау, яғни жала жабуда адамның абырой-намысы, ислам дінінен безуде дін негіздері және басқа да қылмыстың объектісі болуы мүмкін. Жоғарыда аталған тікелей объектілердің ішінде адамның қадір-қасиеті туралы Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 130-бабы бойынша "жала жабу - басқа адамның абыройы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін немесе оның беделін түсіретін көрінеу жалған мәліметтер тарату"деп көрсетілген. Бұл дегеніміз шариғат пен мемлекет заңдарының үндестігінің бір белгісі.

Сонымен, мұсылмандық қылмыстық құқықта адам қылмыс жасаса, қоғамға келтірген залалдары үшін қылмысына сай жазаланады. Сонымен бірге қылмыс объектісін, әсіресе оның затын анықтау, қылмыстарды іріктеу, әрбір қылмыстың қоғамға қауіптілік деңгейін талдау және қазылар тарапынан қылмыстық заңды әділ бағалау мәселелері оларда өзектілік білдіреді.

Шариғаттағы қылмыстың объективтік жағы. Қылмыстық заңдармен қорғалатын объектіге қарсы бағытталған қоғамға қауіпті әрекет немесе әрекетсіздіктің сыртқы көрінісін сипаттайтын белгілер қылмыстың шындық жағын мазмұндайды.

Әрекет немесе әрекетсіздік тек заң жағынан қорғалатын объектіге қарсы бағытталған болса, яғни қоғамға қауіпті болса, қылмыс деп саналады. Қоғамға қауіпті болмаған әрекет немесе әрекетсіздік қылмыстың белгілері болмағандығы үшін қылмыс деп саналмайды.

Қылмыстың объективтік жағы болмаса, қылмыстың объектісіне шабуыл болуы мүмкін емес, субъектінің ойында әрекеттің объективтік белгілерін анық көрсететін субъективтік жағы да және қылмыстың субъектісі де болмайды. Қылмыстың басқа элементтерімен бірге, оның объективтік жағы да қылмыскер жасаған күнәнің дәрежесін анықтайды және оған тиісті белгіленетін жазаға әсерін тигізеді.

Шариғатта жасалған қылмыстың объективтік жағын анықтайтын бірқатар белгілер барлығын байқаймыз. Мысалы, ұрлық, тонау, қарақшылық және басқа да қылмыс құрамдарының объективтік жағын талдағанымызда, олардың қоғамға қауіптілігін және құқыққа қарсы әрекеттерден тұратынын көреміз.

Аталған меншікке қарсы бағытталған қылмыстардың бір-бірінен мүлікті заңсыз иелену тәсіліне қарай, яғни қылмыстың объективтік жағы бойынша ажыратылатыны белгілі. Сонымен қатар, мұсылмандық қылмыстық құқықта зекет төлемеу, келісімдер бойынша міндеттерді орындамау, төгілген қан үшін ақы төлемеу, рамазан айында ораза ұстамау және негізгі діни қағидаларды орындамау сияқты қылмыстарды объективтік жағынан қарағанда әрекетсіздікпен жасалатынын байқау қиын емес.

Заң бойынша ғұрыптарды атқару қоғамдық тәртіпті бұзумен немесе азаматтардың құқықтарына қол сұғатын әрекеттермен ұштасса, ондай діни ғұрыптарды атқаруға кедергі жасау заңды әрекет болып табылады, демек, қылмыс болып табылмайды [7, 107 б.].

Айтып өткендей, кез келген әрекет немесе әрекетсіздік қылмыстың объективтік жағының негізгі белгісі бола алмайды. Тек қоғамға қауіпті және құқыққа қарсы әрекет пен әрекетсіздік қана қылмыс құрамының объективтік жағын құрайды.

Қылмыстың объективтік жағы - адамның нақты әрекет қылығымен обьектіге келтірілген шығынды көрсететін және қылмыс деп танылатын қоғамдық қауіпті әрекетке негізделетін қылмыстық заңмен қорғалатын обьектіге қол сұғушылықты көрсетудің заңи нысаны [8, 48 б.].

Мұсылмандық қылмыстық құқықтда зорлау қылмысы некеде болмаған еркек пен әйелдің жыныстық жақындықта болуы ретінде түсіндіріледі. Шариғатта неке қасиетті болып саналады. Некесіз бірге

тұру қатты қараланады. Үйленген кісі бала тәрбиелеп, оның қоғамның лайықты мүшесі болуын қалайды, сонымен ұрпақтардың жалғастырылуын шариғат бойынша жалғастырған болып шығады. Зорлау әрекеті әдепке қарсы болып, адамдардың адамгершілік нұрын сөндіреді, заңға қарсы, қоғамда қараусыз қалған балалардың тууына себеп болады.

Құрандағы әл-Исра сүресінің 32-аятында: "Аллаға арамдық жасаған кісіні өлтірмеңдер! Бірақ тиісті болса, өлтіріледі. Ал біреу жазықсыз өлтірілсе, сонда өліктің иесін ерікті еттік. Өлтіру де шектен аспасын. Өйткені оған жәрдем етіледі. (Өш алынады)"- делінген.

Шариғаттағы қылмыс субъектісі. Қылмыс құрамының маңызды белгілерінің бірі қылмыс субъектісі болып саналады. Қылмыстық құқық пәні бойынша қылмыс деп танылған қоғамға қауіпті әрекет жасағаны үшін жауаптылыққа тартылуға тиіс адам қылмыстың субъектісі деп саналады.

Мұсылмандық қылмыстық құқығында қылмыстың субъектісі мәселесіне ерекше көңіл бөлінген. Шариғатта да қылмыстың субъектісі адамның жасаған қылмысты әрекеттерін ашу, оны құқық жағынан дұрыс бағалау, кейде айыптыны қылмыстық жауаптылықтан және жазадан босату мәселелерін шешуде маңызды әсері бар.

Шариғат бойынша есі дұрыс, өз іс-әрекеттеріне өзі жауап бере алатын, яғни өз жүріс-тұрысын түсінетін және өз әрекеттерін басқару қабілетіне ие болған кез келген адам қылмыстың субъектісі бола алады. Сонымен қатар, қылмыстың субъектісі тек есі дұрыс болып қана қоймай, есі дұрыс адам кәмелетке толған болуы керек деп көрсетілген. Шариғатқа дейін бірқатар ғылыми шығармаларда қылмыс жасаған адамды қылмыстың субъектісі деп айту үшін, ол анық бір жасқа жеткен және есі дұрыс болуы керектігі айтылған. Мысалы, Абу Юсуфтің шығармаларына қарап, кәмелетке толғандығы күмәнді болса немесе 15 жасқа толмаған жасөспірімдерге, сондай-ақ етек кірі келмеген немесе 15 жасқа толмаған қыз балаларға хаддтың бірде-бір түрі белгіленбегенін байқаймыз [9]. Ол өз ойын теория жағынан негіздеу мақсатында хадистерден келесі мысалдарды келтірген. Мұхаммед Пайғамбар Омар Хаттабты соғысқа жіберу мақсатында жасы нешеде екенін сұраған, сонда Омардың 14 жаста екендігін біліп, "әлі де жассың" деп оны жауынгер қатарына қабылдамаған. Арада біраз уақыт өткеннен кейін Омарды тағы да шақырып неше жасқа толғанын сұрап, оның 15 жасқа толғанын есітіп, оған соғысқа қатысуға рұқсат берген екен. Омар Ибн Хаттаб халиф болған кезде (шариғат қағидаларының орындалуын тексеретін адам) жергілікті әкімдерге келесі мазмұнда хат жолдапты: кім он бес жасқа толған болса, ол әскер қатарына қабылдансын, бұл жасқа жетпеген балаларға көмек көрсетілсін. Халиф Абу Бәкірге кәмелетке жетпеген, ұрлық жасаған жасөспірім келгенде, оған жаза қолданылмаған. Сол

кездегі шейхтардың бірі: “ұл жасөспірім 15 жасқа толса, оның берген күнәлігі қабылданады және оған тиісті хадд жазасы қолданылады”- деп жауап берген. Тағы бір хадисте тұрмысқа шыққан жас қыз күйеуімен жыныстық байланыста болған жағдайда және бір кісімен опасыздық жасаса, оның етек кірі келмегенше хадд қолданылмайды” - деп сонымен қылмыс субъектісінің жасы 15 жас деп белгіленген.

Француз ғалымы Р. Шарл мұсылмандық қылмыстық құқығында қылмыс субъектісінің түсінігі терең зерттелгенін жоғары бағалап, “Мұсылман құқығында есі дұрыс, дін және азаматтық құқық талап ететін дәрежеде өз қылмысы үшін жауап бере алатын адам жасаған қылмысы үшін толығымен жауапты деп саналады. Адамның есінің дұрыс болмауы жауапкершіліктен босататын жағдай деп саналады” деп айтқан [10, 43 б.]. Кеңес уақытындағы ғалым М. Муллаев Р. Шарлдің осы ойына қарсы пікір келтіріп, “Р. Шарлдің бұл көзқарасы дұрыс емес еді. Мұсылмандардың сот жүргізу сараптамаларында қазылар ешқашан айыптының есі дұрыстығының, оның кәмелетке жеткен-жетпегендігінің қамын жемеген” деп көрсеткен [11, 53 б.].

Біз М. Муллаевтың бұл пікірімен келіспейміз. Себебі мұсылмындық қылмыстық құқығындағы есі дұрыстықты және адамның кәмелетке жеткендігін анықтау қажеттігі туралы заңның талабын орындамаған және бұл мәселеге шын көңіл бөлмеген, қылмысты қарауда заң бұзушылыққа жол берген санаулы қазылардың осындай әрекеттеріне бола бүкіл шариғат туралы зерттеудің келешегі жоқ деп айту негізсіз қорытынды деп санаймыз.

Мұсылмандық қылмыстық құқығында ақылы кем, ақылын жоғалтқандар, нәрестелер, ойы төмен, қатты ұйқыдағы және мақау кісілер есі дұрыс еместердің есебіне кіргізілген.

Шариғатта кәмелетке жеткендікті білдіретін ең кіші жас қыздар үшін – 9 жас, ер балалар үшін – 12 жас, ал мұсылман құқығында жалпы кәмелетке толу жасы 15 деп белгіленген. Демек, 15 жасқа толып қылмыс жасаған адамды қылмыстық жауапкершілікке тартып, жазалау мүмкін болған. Бірақ түрлі діни қағидаларға сүйенген құқықтанушы ғалымдар 12 жастан 15 жасқа дейінгі аралықтарда қылмыс жасаған жасөспірімдерге тек жазалау түріндегі шараны қолдану туралы ойларды білдірген. Жалпы алғанда, мұсылмандық қылмыстық құқығында қоғамға қауіптілігі төмендеу болған қылмыстарға жеңіл жаза түрлері қолданылып, 18 рет ұру, ескерту, қоғамдық ортада ұялту, тағы да осы сияқты жаза шаралары қолданылған. Бірақ жоғарыда айтылғандай, жасөспірімдерге қатысты хадд, өш алу немесе айыппұл жазаларының орнына тек жазалау түріндегі шараларды пайдалануды мақсатқа жетуге дұрыс келеді деп санайтын кейбір құқықтанушы ғалымдардың ойларын кездестіруге болады. Баяндалған деректерге қорытынды жасасақ, онда мұсылман құқығындағы

Ханафи мазхабының құқықтанушылары 15 жасқа толған және есі дұрыс адамдар қылмыстың субъектісі бола алады деп санаған [12, 123 б.].

Шариғаттағы қылмыстың субъективтік жағы. Қылмыстың субъективтік жағы дегеніміз, қоғамға қауіпті іс-әрекет жасаған адамның психикалық сезімдерін білдіретін қылмыс құрамының ішкі жағының белгілері болып табылады. Әртүрлі қылмыстар әртүрлі ниетпен және мақсатпен жасалады, соған сәйкес кінә нысаны да әртүрлі болады. Сондықтан әр қылмысты саралауда кінә нысаны, қылмыс мақсаты мен ниеті анықталуы қажет. Осы түсініктердің барлығын қылмыстың субъективтік жағы біріктіреді. Қылмыстың субъективті жағының қажетті белгісі - кінә, яғни қасақаналық немесе абайсыздық, себеп және мақсат жатады. Адамның әрбір жасаған іс-әрекеті ниетіне қарай бағаланады. Алла Елшісі Мухаммед Пайғамбарымыздың (с.а.у.) айтқандай, әрбір іс белгілі бір ниетпен жасалады, және сол ниетіне байланысты адам жазаланады. Демек, шариғат кінәнің қасақана және абайсызда болып бөлінетінін сол заманда-ақ айқындап қойған. Сонымен, қылмыстың субъективтік жағы – бұл адамның істелетін қылмыс пен оның зардаптарына психикалық қатысы екендігі[13, 70 б.].

Мұсылмандық қылмыстық құқығына қатысты бірқатар ғылыми-теориялық шығармаларда қылмыстың субъективтік жағын суреттейтін негізгі белгі –кінәнің болуы, ал өш алу ниетімен жасалған қылмыстар болса, онда анық мақсаттың болуы алынады.

Шариғатқа арналған теориялық қайнар көздерде ауыр кінәмен жасалған қылмыстарды дұрыс дәрежелеуге назар бөлінген. Бір кісі екінші кісіні өлтіру үшін оқ атса, оқ осы адамға және басқа адамға да тисе және осы жағдайда екі адамды да өлтірсе, онда бірінші адамды кек алу мақсатында, ал екінші адамды абайсызда өлтірген деп бағаланады және айыппұл төлеу жүктелген.

Ауыр айыпты қылмыстарға шариғатта тағы да бір келесі мысалды келтіруге болады. Адамға келтірілген екі жарақаттың біреуі кек алу үшін, басқасы кексіз (абайсызда) болса, сол жарақаттар кісінің өліміне себеп болса, онда айыптының жақындары жарты айыппұлдың ақысын, айыптының өзі өз қалтасынан қалған жарты айыппұлдың ақысын төлеген. Бір адам екінші адамға қарумен (қылыш, таяқ және тағы басқалармен) оқталғанда, қорғалушының өміріне қауіп анық болса және қорғанушы шабуылдаушыны өлтірсе, оның әрекеті қажетті қорғаныс ретінде жасалған деп, мұндай жағдайлар қылмыс деп саналмайды. Қажетті қорғанудың тек қорғанушы жағынан емес, басқа адамдар жағынан да жасалуы назарға алынған.

Демек, қылмысты жасауда оның мақсатын анықтаудың да маңыздылығы бар. Осыған байланысты, қылмыстың мақсаты - себепке қарағанда, қылмыс жасаушы тұлға жетуге ұмтылатын нәтиже.

Психиканың ішінде жасырын жатқан әуестік пен сезімді қозғап себепке айналдыратын - дәл осы мақсат. Істің түрі оның тәсілі мен құралы осы мақсат әрқайсы жеке түсінік болғанымен, себептің түрткі, мақсаттың қылмысты іс барысындағы қалаулы ақтық нәтиже екендігін ескере отырып, оларды бір-бірінен ажырату керек [14, 76 б.].

Кінәсіздік презумциясы институтының да шариғатпен бекітілгенін айта кетейік. Дәлелдемесіз айыптаудың өзі сот отырысының қарауына жататын қылмыс болып есептеледі. Сондықтан Пайғамбарымыз (с.а.у.) әйелін неке адалдығын бұзды деп айыптаған сахабаларының біріне: "Дәлелде! Әйтпесе жаза сенің мойныңа жүктеледі!" деген. "О, Алланың Елшісі! Өз әйелінің қасында басқа еркекті көргенде, неге дәлел іздеуі керек? "- деп қарсы пікір білдірді. " Дәлелде! Әйтпесе жаза сенің мойныңа жүктеледі!" - деп Пайғамбар (с.а.у.) қатқыл жауап берді. Әрине, әр адам әйелімен ажырасуды өзі біледі, бірақ неке адалдығын бұзды деген қылмысты жазалау үшін шариғат талап еткендей дәлелдемесі болуы керек.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің баптарына арқау болған шариғат талаптарын тізбектеп көрейік. Мысалы, Құран "Исра" сүресі 31-аятында: "Бір де кедейшіліктен қорқып, балаларыңды өлтірмеңдер. Біз оларды да, сендерді де қоректендіреміз. Расында оларды өлтіру зор қателік." делінген. Бұл біздің Қылмыстық кодексте "Заңсыз түсік жасату" 319-бабының мазмұнына саяды.

"Нұр" сүресі 2-аятында: "Зинашы әйел мен ердің әрбіріне жүз дүре соғыңдар. Егер Аллаға, ақырет күніне сенсеңдер; оларға жұмсақтықтарың ұстамасын. Әрі екеуінің жазасын мүміндерден бір тобы көріп тұрсын." делінген. Сонымен қатар, ислам дінін ұстанатын біраз елдерде шариғат бойынша неке адалдығын бұзғаны үшін қатаң жаза қолданылады, яғни өлім жазасының ерекше түрі - раджм (таспен ұрып өлтіру). Бұл Мұса Пайғамбардың заңдарында көрсетілген жаза болатын. Ол белінен жерге зинақор әйелді көміп, бірнеше адам таспен ұру әдісімен жасалады. Тас орташа көлемде болуы тиіс: бірінші соққыдан өлтіре салатындай үлкен де, зақым келтірмей, жан-жаққа ұшып кететіндей кішкентай да болмауы керек. Гомосексуализм мен жасөспірімдерді айналдырғаны үшін "катль" - ұрып өлтіру, өмірінен айыру, асу, ату өлім жазасы тағайындалады. Сүннеттік мазхабты ұстанатындар Пайғамбарымыздың (с.а.у.) сөзін сөзбе-сөз талқылап, гомосексуалистер үшін үстіне қабырғаны құлату жазасы қолданады, мысалы, Ауғанстан талибандары тас қабырға астына салып, бульдозермен құлатқан. Бірақ шиіттік мазхабты ұстанатын әлемде бұл жаза қолданылмайды. Бұл аят мазмұны жағынан біздің мемлекетіміздің Қылмыстық кодексінде "Жезөкшелікпен айналысуға тарту" 308-бабымен ұқсас. Бұл жерде пайдакүнемдік мақсатпен әйел жыныстық адамдарды күш қолдану немесе

оны қолдану қатерін төндіру, тәуелді жағдайын пайдалану, бопсалау, мүлкін жою немесе бүлдіру жолымен не алдау арқылы өз еркінен тыс жыныстық қатынасқа түсуге мәжбүрлеу ғана сөз болып отыр. Ал біздегі кемшіліктердің бірі - өкінішке орай, жезөкше қылмыскер болып саналмау және жезөкшенің өзіне жаза тағайындамау, өз еркімен сол іске баратындарға мемлекет тарапынан жаза қолданылмау. Мемлекет мүмкін діндегі дүре соғу жазасын қолданбаса да, айыппұл төлеуді міндеттеу керек.

Қарақшылық. Мұсылман зерттеушілері қарақшылықты белгілі бір қатаң жаза тағайындалған маңызды қылмыстардың бірі деп есептейді. Құранның "Мәида" сүресі 33-34 аятында: "Алла және Елшісімен жағаласқандардың және жер жүзінде бұзақылық жасап жүргендердің жазасы: Өлтірілулері, не асылулары, яки, қол-аяқтарының қиғашталып кесілулері немесе жерден айдалулары. Бұл олардың дүниедегі жапасы. Және олар үшін ақыретте ірі азап бар. (33)Бірақ сендердің оларға ықпалдарың жүруден бұрын тәубе қылғандар басқа. Сонда Алла (Т.) ның аса жарылқаушы, ерекше мейірімді екенін біліңдер. (34) делінген. Құқықтанушылардың осы ережені еркін түсіндіруі мұсылман заңдарының нормаларын қалыптастырудағы жетекші рөл атқаратынын көрсетеді. Ең алдымен, Құранның сөздерін Пайғамбардың өмір салтымен салыстыра отырып, жолда жүрген жолаушылардың мүліктерін иемденіп алу үшін қарулы шабуылдың жауапкершілігі туралы деп тапты. Мұндай норма енгізудің негізі шынайы тарихи оқиға болуы мүмкін. Бір нұсқаға сәйкес, пайғамбар бедуин мұсылмандарының (қажылардың) тобына науқастарды емдеу үшін және демалу үшін Мединаға бірнеше күн бойы тоқтауға рұқсат берді. Дегенмен, бұл мейірімділіктің өтемін қайғымен өтейді - олар жолда құрбандыққа арналған түйелерді айдаушыға шабуыл жасап, оны өлтіреді, жануарларды өздерімен алып кетіп, жасырынады. Бұл туралы білген соң, Пайғамбар Құранның аятын сәйкесінше жүйеледі. Егер бұл қылмыстың құрбаны мұсылман болса, ал тоналған мүлік оның жеке меншігінде және ол меншік иесі болса, жауапкершілігін ақыл есі дұрыс, кәмелет жасына толған, ересек мұсылман адам ғана көтеруі мүмкін. Қылмыскер мен жәбірленуші туыстық қарым-қатынаста болмауы керек.

Қарақшылыққа тағайындалған жаза шаралары салдарға байланысты анықталады. Мәселен, шафиилердің пікірі бойынша, егер қылмыс кісі өлтіру мен мүлікті алып қоюмен қатар жүрсе, онда құқық бұзушы өліммен және шегелеумен жазаланады; мүлікті алмай, иесін өлтіргенде - өлім жазасы; жолаушыны өлтірмей, мүліктен айырса - тоқсандық, ал жолаушыны өлтірмей, оның мүлкін иеленбестен қарапайым қорқыту - билеушінің қалауы бойынша бас бостандығынан айырумен жазаланады. Құранның ережелеріне сүйене отырып, мұсылман

ғалымдары қылмыскер биліктің қолына түспестен бұрын өкінуі оны Құран бекіткен ережеге сәйкес жауапкершіліктен босатады, сондай-ақ діни тазартумен (каффара) қатар құзыретті органның (тазир) қалауы бойынша жазалауға болады деген қорытындыға келді. Қазіргі біздің мемлекет заңы бойынша, яғни, ҚК-тің 192-бабы қарақшылық бөтеннің мүлкін жымқыру мақсатындағы шабуылға ұшыраған адамның өміріне немесе денсаулығына қауіпті күш колданумен немесе тікелей осындай күш қолдану қатерін төндірумен ұласқан шабуыл деп танылып, мүлкі тәркіленіп, үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Шариғат заңдары бойынша қорғалатын құндылықтардың бірі - жеке меншік. Жеке меншік дегенде, ең алдымен, көз алдымызға жер мен тұрғын үйді елестетеміз. Жеке тұрғын үйге құқықты ислам діні 7-ғасырда заңды түрде бекіткен. Исламның құқықтық заңнамасына сәйкес, үй иесінің рұқсатынсыз үйге кіруге тыйым салынған. Құранның "Нұр" сүресінің 27-аятында айтылады: "Әй, Мүміндер! Өз үйлеріңнен басқа үйге рұқсат алмайынша, әр үй иесіне сәлем бермейінше кірмеңдер. Бұл сендер үшін қайырлы. Мүмкін сендер түсінерсіңдер" делінген. Бұл аят бірнеше қылмыстың басын біріктіре алады. Себебі, үй - жеке меншік. Ал біздің қолданыстағы заңнамада бүтін бір тарау меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылыққа арналады.

"Рахман" сүресі 8-9 аяттары: "Өлшеуде шектен шықпаңдар. Сондай-ақ тартуды әділетпен орындаңдар, таразыда кемітпеңдер. " Бұл аят біздің заңнаманың "Алаяқтық" 190-бабына арналғандай.

Бүкіл әлемді дүр сілкіндірген, бейбіт тұрғындардың үрейін тудырған, қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қарсы құқық бұзушылықтардың бірі - терроризм мен экстремизм. Әлем халқы, халықаралық ұйымдар - барлығы дерлік экстремизм мәселесін исламмен байланыстырып, мұсылман халқын жаһандық қатер туғызатын дін өкілдері деген көзқараста.

Терроризм - діни емес, әлеуметтік феномен, бірақ көптеген жағдайларда террористер саяси мақсаттарын діни ұрандардан жасырады. Исламның терроризммен ешқандай байланысы жоқ: саяси мақсаттарға қол жеткізу үшін зорлық-зомбылыққа душар еткен адамдардың мақсаттары мен әдістерін, ислам дінін өз мақсаттарына пайдаланып, бұрмалап отырған ұйымдардың әрекетін Құран мен Сүннет ақтап ала алмайды.

Адамның өміріне, денсаулығына қауіп төндіру қоғамға қауіп төндірумен барабар. Бұл әрбір мемлекеттің заңдарында бірінші орында тұрған қылмыс. Құранда "Кімде-кім кісі өлтірмеген немесе жер бетінде бұзақылық жасамаған жазықсыз адамды өлтірсе, күллі адамзаттың қаны төккендей болады" (Мәида сүресі, 32-аят) делінген. Ибн Омар (р.а)

жеткізген хадисте: "Аллаһ Елшісі (с.а.у): "Мұсылман - мұсылманның бауыры. Нағыз мұсылман бауырына озбырлық жасамайды, оны сатпайды" деп ізгілікке шақыруда. Кінәсіз азаматтардың өміріне жасалған қастандық - бұл үлкен күнә. Егер Аллаһ тыйым салған адам өмірінен айыру қылмысын жасауға тырысса, ол кез келген адамды өлтіруге дайын екенін білдіреді. Сондықтан адамзаттың өліміне тең келетін күнә деп есептейді. Оның ауырлығы - террористік актілердің құрбандары жиі әйелдер мен балалар. Ал Ислам тіпті соғыс уақытында да олардың өміріне қол сұғуға тыйым салады. Терроризм агрессиямен, зорлық-зомбылықпен және өлтірумен тікелей байланысты. Ислам догмаларына келетін болсақ, ол кез келген әділетсіздікті, соның ішінде зорлық-зомбылықты жоққа шығарады. Шынайы мұсылман ешқандай түрде террор мен экстремизмді қабылдамайды. Ал егер біреу жақсы мақсатқа жетуге үміттеніп, жамандық жасап, адамдарға бақытсыздық әкелсе, ол өз жолынан таяды. Ислам адам мен қоғамның қорғалуына және жақсаруына қызмет етеді. Демек, бұл қылмыстың да бастауы Құранда.

Қорытынды

Сонымен мақала нәтижесі мынадай қорытындыға келеді: біздің елдің заңнамасындағы қылмыс ұғымы мазмұны жағынан шариғатпен сабақтасады, мемлекет заңнамасының түп негізі, қайнар көзі шариғат екені көрінеді. Шариғаттағы "қылмыс" ұғымын мемлекет Кодексімен салыстырғанда, "қылмыс-қоғамға қарсы қауіпті іс-әрекет" деген ойдың бір арнаға тоғысатындығымен тұжырымдалады.

Сотқа дейінгі келісім мен соттан кейінгі жаза тағайындаудың да, ауырлататын, жеңілдететін мән-жайлар, кінәсіздік презумпциясы да шариғаттан бастау алған. Қолға түскен деректерді талдау барысынан мұсылмандық қылмыстық құқығының қазіргі күнгі біз қолданып жүрген қылмыстық құқықпен қандай да бір ұқсастықта болғандығына көз жеткіздік.

Шариғат - жинақталған біртекті тұтастық. Егер адам оның негізгі ұғымдарын, мақсаттарын және құрылымын түсінетін болса, ол тек адамгершілік пен әділетті қоғам, адамзат үшін бейбітшілік екендігі туралы қорытындыға келу ғана қалады. Осы заманғы ғалымдардың ашып жатқан жаңалықтары мұсылман үшін таңсық нәрсе емес, себебі мұсылмандар қаншама ғасырлар бойы өз мәртебесін жоғалтпаған Құраннан жауап тапқан. Тоқсан сөздің тобықтай түйіні Құранның "Набә" сүресі 26-аятында айтылған: "Қылмыстарына сай бір жаза."

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. "Шариат: преступление и наказание" http://islam.kz/ru/articles/islam-i-nauka/raznoe/shariat-prestuplenie-i-nakazanie-466/#gsc.tab=0

2. Уикипедия https://ru.wikipedia.org/wiki/Шариат
3. Калкаева Н.Б. Шариғат бойынша қылмыс пен жаза. - Алматы, 2010. - 312 бет.
4. Зиманов С., Өсеров Н. Қазақ әдет-ғұрып заңдарына шариаттың әсері: монография . - Алматы: Жеті жарғы, 1998. - 128 бет.
5. Әпенов С.М. Қылмысты квалификациялаудың ғылыми негіздері. - Алматы: Заң әдебиеті, 2006. - 332 б.
6. Советское уголовное право. Часть общая: В 18-ти вып / Гельфер М.А. Объект преступления. - М.: ВЮЗИ, 1960. - Вып. 5. - 20 с.
7. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Ерекше бөлім: Оқулық. Өңделген толықтырылған, 2- басылымы. - Алматы: Жеті жарғы, 2003. – 560 б.
8. Тер-Акопов А.А. Бездействие как форма преступного поведения. - М.: Юрид.лит., 1980. – 151 с.
9. Абу Юсуф Йакуб. Китабал-Харадж: Хрестоматия по исламу / Пер. с арабского, введения и примечания. - Москва: Наука, 1994. – 320 с.
10. Шарл Р. Мусульманское право. – М., 1959. – 170 с.
11. Муллаев М.М. Происхождение и реакционная сущность шариата. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 203 б.
12. Пантелеев В.А., Козочкин И.Д., Лихачев В.А. Уголовное право развивающих стран. – М.: Университет дружбы народов, 1988. – 280 с.
13. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть: Учебник / Под. ред. И.И. Рогова, С.М. Рахметова. – Алматы: Норма-К, 2005. - 296с.
14. Рахметов С.М., Бапанов Т.Ә. Қылмыс құрамы - Алматы: Баспа, 1999. - 86 б.

МРНТИ 10.27.55.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТОВАРНЫХ ЗНАКОВ В ИНТЕРНЕТ РЕСУРСАХ: ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ

Мағауия Абай Дарханұлы

Университет им. Сулеймана Демиреля

Аннотация: Стремительное внедрение цифровых технологий вовсе сферы человеческой жизни в конце XX – начале XXI вв. Предопределило возникновение новых общественных отношений. Наибольшую значимость и распространенность имеет технология Интернет, которая соединила людей по всему земному шару, сделала коммуникации дешевыми и беспрепятственными и открыла новые горизонты для всего мирового сообщества.

Интернет в последнее время дал человеку безграничные возможности в области передачи, распространения и рассылки информации, позволил выполнять финансово-банковские операции, несмотря на расстояния и границы. Наше время характеризуется становлением информационного общества. Высокие технологии повсеместно вошли в человеческую деятельность и предопределяют развитие многих областей общественной жизни. ЭВМ, сеть Интернет, средства сотовой связи постоянно совершенствуются и становятся доступными широким слоям населения.

Широкая компьютеризация всех сфер человеческой деятельности, основанная прежде всего на собирании, хранении и использовании информации, вызвала острую необходимость правового регулирования всей сферы общественных отношений по поводу интеллектуальной собственности. В этой связи следует особо выделить сферу индивидуализации товаров, работ и услуг.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, товарные знаки, интернет, доменные имена

Считается, что пестрое сообщество пользователей сети само в состоянии себя урегулировать.

Именно в сети в последние годы совершается немало правонарушений, подчас и уголовно наказуемых. Специфика компьютерных технологий такова, что проследить, а тем более предотвратить нарушения в Интернете весьма сложно.

В области охраны промышленной собственности наиболее острые и многочисленные споры, в том числе и судебные, ведутся в отношении защиты прав на товарные знаки и фирменные наименования от

нарушений, связанных с использованием доменных имен в сети Интернет.

На первый взгляд, у доменного имени и товарного знака нет ничего общего: доменное имя - электронный адрес, а товарный знак - обозначение, отличающее товары и услуги одних лиц от однородных товаров и услуг других лиц. Например, обозначения «Кодак», «Fuji», «Agfa» - товарные знаки, которые используются для фототоваров. При более подробном анализе можно обнаружить, что у товарных знаков и доменных имен достаточно много точек сопри-косновения. Допустим, пользователя интересуют банковские услуги. Тогда он может наугад набрать www.bank.kz и не ошибется. Если же его интересуют фототовары, то он может набрать www.kodak.kz Естественно, зная об этом, владельцы информационных ресурсов (сайтов) стараются подобрать такое доменное имя, которое было бы простым для угадывания, т.е. известным и отражающим содержание сайта.

Налицо функциональное сходство доменных имен и средств индивидуализации участников гражданского оборота. Как и товарный знак, доменное имя идентифицирует некий объем информации, которая, кроме всего прочего, может содержать сведения о продукции и производителе, иногда саму продукцию (при возможности ее существования в цифровом виде). При помощи оригинального словесного электронного адреса пользователям представляется возможным выделить такого рода информацию среди других однородных предложений в Интернете и адресоваться к соответствующему информационному ресурсу. Учитывая возможность совершения сделок в сети, можно также утверждать, что предложенные к продаже товары могут быть введены в гражданский оборот.

Формальное сходство объектов проявляется в следующем:

- доменное имя регистрируется владельцем информационного ресурса самостоятельно с использованием услуг специальных организаций (полномочия этих организаций также небесспорны); согласно Закону о товарных знаках, «правовая охрана товарного знака в Республи-ке Казахстан предоставляется на основании его государственной регистрации в порядке, установленном настоящим Законом, или в силу международных договоров Казахстанской Республики»;

- доменные имена уникальны, то есть существование в сети аналогичного домена невозможно. Следовательно, в силу своей неповторимости словесные электронные адреса обладают различительной способностью, а это основной критерий охраноспособности товарных знаков;

- выбор имени осуществляется владельцем домена, что характерно и для владельца товарного знака в отношении выбора соответствующего обозначения.

Возможность свободного выбора доменного имени порождает и противоправное явление - киберсквоттинг (англ. cybersquatting), означающее регистрацию доменных имен, совпадающих или сходных со средствами индивидуализации, с их последующим недобросовестным использованием как для собственных коммерческих целей, так и с целью предложения к продаже самим правообладателям средств индивидуализации. Далеко не всегда в этом случае владельцы товарных знаков добивались защиты своих прав и устранения нарушений.

Корпорацией «Eastman Kodak Company», владельцем товарного знака «Kodak» (пример выше был приведен не случайно), были проиграны все инстанции по основаниям нарушений прав на товарный знак и все инстанции по основаниям нарушения прав на фирменное наименование, за исключением двух кассаций, которые отменяли предыдущие решения и направляли дело на новое рассмотрение. Суд отказал правообладателю в защите прав со ссылкой на отсутствие законодательного регулирования отношений, связанных с наименованием доменов в сети Интернет, а также на то, что доменное имя не является ни товаром, ни услугой, поэтому не подпадает под действие Закона «О товарных знаках».

Согласно статье 10 bis Парижской конвенции подлежат запрету все действия, способные каким бы то ни было способом вызвать смешение в отношении предприятий, продуктов либо промышленной или торговой деятельности конкурента.

Анализ материалов судебной практики подтверждает необходимость активного включения в правовое поле таких понятий, как «Интернет», «домен» и других связанных с ними.

Будущий закон об Интернете, безусловно, должен быть комплексным (содержать нормы различных отраслей права) и обязательно регламентировать принципы применения законодательства Республики Казахстан (в первую очередь -гражданского) к отношениям в сети Интернет, некоторые фундаментальные принципы регулирования этих отношений с учетом их специфики, принципиальное решение вопроса о юридической природе доменных имен и других интернет-объектов, а также о подходах к их законодательному регулированию (например, «отношения по поводу регистрации и использования доменных имен регулируются законодательством Республики Казахстан о...» и т. п.).

Немаловажно ввести в законодательство и нормы, позволяющие эффективно применять к указанным отношениям действующее

законодательство по аналогии, устраняющие противоречия и несообразности, возникающие в процессе прямого применения существующих сегодня норм.

К сожалению, попытки, предпринимаемые законодателем в данном направлении, иногда лишь усложняют ситуацию. Вернемся к ситуации с доменными именами.

Еще одна проблема связана с тем, что товарные знаки в соответствии с Международным классификатором товаров и услуг регистрируются в 42 классах по отдельности. Не редкость ситуация, когда одна компания (например, производитель продуктов питания) зарегистрировала товарный знак в одном классе, и тот же самый знак зарегистрирован другой компанией (например, издательством) в другом классе. Но у них может возникнуть спор о праве на доменное имя.

Далее, усложнится процедура регистрации доменных имен, поскольку, чтобы обезопасить себя от описанной выше ситуации, придется предварительно регистрировать соответствующий

товарный знак. В этом случае для регистрации доменного имени будет необходимо доказать отсутствие идентичного товарного знака. Это значительно увеличит стоимость (добавляются пошлины, оплата услуг патентных поверенных и юристов) и длительность регистрации доменного имени. Однако даже в этом случае остается нерешенным вопрос о защите прав физических лиц, зарегистрировавших доменное имя, так как субъектами права на товарный знак могут быть только юридические лица и индивидуальные предприниматели.

Вместе с тем можно не изобретать велосипед. Подходы к решению этих проблем уже выработаны в мировой практике. К примеру, Единые правила рассмотрения споров о доменных именах, действующие во многих доменных зонах, в частности в зонах .com, .org, .net, предусматривают, что спор о домене будет рассмотрен только при наличии всех трех перечисленных ниже обстоятельств:

- доменное имя идентично или сходно до степени смешения с товарным знаком или знаком обслуживания, на которое заявитель имеет права;
- у ответчика нет прав или законных интересов в отношении доменного имени;
- доменное имя было зарегистрировано и используется недобросовестно.

Таким образом, в мировой практике владельцы товарных знаков далеко не всегда могут претендовать на соответствующие домены. Поэтому очевидна необходимость внесения поправок и в другие законодательные акты. Причем эти изменения должны быть направлены не только на предоставление приоритета владельцам товарных знаков и

фирменных наименований, но и на урегулирование противоречий, возникающих между лицами, имеющими «равные права» на доменное имя. Кроме того, важно избежать ущемления прав физических лиц.

Итак, практически не остается сомнений в том, что правовое регулирование развития глобальных информационных сетей станет одним из приоритетных направлений развития законодательства в наступившем веке. Вместе с тем вопросы о том, кто будет осуществлять такое регулирование, по каким направлениям регулировать и как, стоят очень остро. Появление специального законодательства должно сопровождаться совершенствованием уже существующих нормативных актов.

Такой способ, как размещение товарного знака или сходного с ним до степени смешения обозначения в Интернете, в частности в доменном имени и при других способах адресации, широко используется коммерческими организациями для продвижения своих товаров на рынок, для покупки и продажи товаров. Практически любое упоминание в Интернете товарного знака или сходного с ним до степени смешения обозначения, например их упоминание в тексте сайтов, в служебной части страниц (в полях описания и ключевых словах), считается использованием /4/.

При этом лицом, применяющим товарный знак, может быть как сам его владелец, так и лицо, которому такое право предоставлено на основе лицензионного договора. При наличии уважительных причин не использования товарного знака в такой форме использованием может быть признано также применение товарного знака в рекламе, печатных изданиях, на вывесках, при демонстрации экспонатов на выставках и ярмарках.

Использование товарного знака рассматривается законом не только как право, но и как обязанность его владельца.

При решении вопроса о досрочном прекращении правовой охраны товарного знака вследствие его неиспользования могут быть приняты во внимание представленные

правообладателем доказательства того, что товарный знак не использовался по независящим от него обстоятельствам, например, из-за стихийного бедствия, отсутствия необходимого сырья, изменения профиля деятельности предприятия и т.п.

В то же время сама по себе предупредительная маркировка не может являться объектом правовой охраны, поскольку она не служит средством какой-либо индивидуализации. Мы также не смогли найти в гражданско-правовой литературе точку зрения, в соответствии с которой предупредительная маркировка относилась бы к средствам индивидуализации участников гражданского оборота и производимой

ими продукции, работ, услуг. При использовании товарного знака его обладатель может проставлять рядом с указанными обозначениями предупредительную маркировку, указывающую на то, что товарный знак зарегистрирован в Казахстане. Правообладатель для оповещения о своем исключительном праве на товарный знак вправе использовать знак охраны, который помещается рядом с товарным знаком, состоит из латинской буквы или латинской буквы в окружности, либо словесного обозначения "товарный знак"или "зарегистрированный товарный знак"и указывает на то, что применяемое обозначение является товарным знаком, охраняемым на территории Республики Казахстана.

Указанная маркировка выполняет как рекламно-информационную, так и патентно-правовую функции. С одной стороны, она позволяет особым образом выделить товарный знак среди других видов обозначений, которыми маркируется товар или его упаковка (символы управления эксплуатации, хранения, транспортировки и т.п.). Благодаря такому "обособлению"внимание потребителей обращается на особую природу знака, побуждая их к выяснению содержания этой маркировки и способствуя тем самым ее лучшему запоминанию.

Использование предупредительной маркировки должно быть добросовестным. Проставление указанной маркировки в тех случаях, когда соответствующее обозначение не зарегистрировано в Федеральной службе по интеллектуальной собственности, патентам и товарным знакам, рассматривается как неправомерное действие, вводящее потребителей в заблуждение. Поэтому если обозначение еще только заявлено к регистрации, проставление предупредительной маркировки на товарном знаке не допустимо /3/.

В заключение следует отметить, что использование товарного знака и знака обслуживания имеет много различных способов. И как следствие такого многообразия способов использования товарного знака имеет место

быть многообразие форм и способов нарушения исключительного права на товарный знак. Для быстрого и правильного выявления правонарушений преступлений связанных с незаконным использованием товарного знака, необходимо четко представлять способы использования товарного знака вообще. Определение способа совершения правонарушения либо преступления, связанного с незаконным использованием товарного знака является неотъемлемой составляющей перечня сведений, подлежащих установлению при привлечении к ответственности и доказывании вины за подобное правонарушение.

Литература:

1. Гражданский кодекс республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2018 г.) (ОСОБЕННАЯ ЧАСТЬ)от 1 июля 1999 года

2. Астафьев К.Р., Незаконное использование товарного знака: как защитить свои права. Статья. 2008

3. Волынский А.Ф., Никонович С.Л. Уголовно-правовые и криминалистические проблемы расследования отдельных видов преступлений. Монография. Тамбов-Липецк. 2011. С. 396.

4. Трунцевский Ю.В.. Козлов А.А. Охрана и защита прав на средства индивидуализации товаров. Юрист. 2006. С. 22.

5. Филиппов П.А. Уголовно-правовая защита интеллектуальной собственности: дис.. канд.юр.наук. М., 2003. С. 163; Петухов Б.В., Перелыгин К.Г. Предмет преступления при незаконном использовании товарного знака// Юридический мир. 2006. № 2; Клепицкий И.А. Система хозяйственных преступлений. М., 2005. С. 407; Никитина Л.К. Основные направления оптимизации уголовного законодательства об ответственности за незаконное использование товарного знака// Общество и право. 2010. № 1. С. 172-177.

6.Закон Республики Казахстан от 26 июля 1999 года № 456-I «О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров

SOME PROBLEMS OF USING TRADEMARKS IN INTERNET RESOURCES

Magauiya Abay Darhanuly
University of Suleyman Demirel

Annotation. Rapidly introduction of digital technology in all the area of human life’s in the end of XX-beginning of XXI century by starting new social relation.

Most of importants have technology of internet, which connected humans in all of the world, make low prices and open new doors for international social community.

Broad computerization in all sphere doing firstly based on collecting , saving and useing information,it aimed ergend needs to legal regulating all spheres social in case of intellectual depending . In this case , to take note to individualism of products , works and services .

Key words: intellectual property, trademarks, internet, domen names

ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСТАРЫНДА ТАУАР БЕЛГІЛЕРІН ПАЙДАЛАНЫЛУЫНДАҒЫ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мағауия Абай Дарханұлы
Сулейман Демирель атындағы университет

Аңдатпа: XX ғасырдың соңында - XXI ғасырдың басында адам өмірінің барлық салаларына цифрлық технологияларды енгіздірілуі, жаңа қоғамдыққатынастардың пайда болуынаалып келді. Осыған себеп, маңыздылығына және кең таралуына байланысты,бүкіл әлем бойынша адам-дарды байланыстырған, арзан байланыс жасаған, бүкіл әлемдік қоғамдастық үшін тоскауылсыз және жаңа көкжиектер ашқан, Интернет тех-нологиясы орын алады.

Адам қызметінің барлық салаларын, ақпарат жинау, сақтау және пайдалану негізінде кеңінен компьютерлендіруі, интелелктуалдық меншікке қатынасы бар қоғамдық қатынастардың барлық саласына құқықтық реттеу қажеттілігін туғыздыруда. Осыған байланысты

тауарларды, жұмыстарды және қызметтерді жекелендіру саласын ерекше бөлу керек.

Кілт сөздер: интеллектуалдық меншік, тауар белгілері, интернет, домендік атаулар

МРНТИ 10.15.59

Законодательное регулирование права на свободу передвижения в зарубежных странах

Мансурова Амина Акимовна

Университет имени Сулейман Демиреля

Аннотация.В статье рассматриваются вопросы, связанные с реализацией права на свободу передвижения в зарубежных странах. Автором дается обзор основных международно-правовых актов, в которых закрепляется право на свободу передвижения, обосновывается утверждение о важности регулирующего воздействия международно-правовых норм, гарантирующих свободу передвижения во внутригосударственных отношениях. В статье определены основные факторы, с помощью которых определяется объем регулирования права на свободу передвижения в зарубежных странах. Отдельно рассматриваются особенности закрепления права на свободу передвижения в странах с различными правовыми системами. Автором акцентируется внимание на существующих ограничениях на свободу передвижения, исследуется их правовая природа и основные направления. Показан механизм обеспечения права на свободу передвижения в зарубежных странах, определяется возможность его использования в казахстанском законодательстве.

Ключевые слова:право на свободу передвижения, место пребывания, место жительства, международно-правовые акты, права человека.

Право на свободу передвижения – это одно из основных и естественных прав человека. Оно имеет долгую историю развития и играет важную роль в любом демократическом обществе.

Являясь одним из самых важных компонентов правового статуса личности, конституционное право на свободу передвижения, выбор места пребывания и жительства является непременным условием жизнедеятельности человека, условием его существования.

Без реализации человеком этой естественной потребности немыслимо само существование такого социального феномена, как государство. Являясь условием реализации таких прав человека, как право на труд, право на жизнь и других основополагающих прав, реализация человеком своего права на свободу передвижения является гарантом как экономического, так и социально-политического развития государства.

Разнообразное понимание права на свободу передвижения создает определенные сложности в практическом применении. В связи с этим анализ мирового опыта, который накоплен в области регулирования свободы передвижения в различных государствах, представляется актуальным. Так как в настоящее время актуальной является задача поиска правовых способов и средств, которые позволили бы с одной стороны сделать минимальными ограничения права на свободу передвижения, а с другой – позволили бы эффективно решать внутригосударственные задачи.

Под правом на свободу передвижения понимается субъективная возможность человека передвигаться в необходимом направлении. Эта возможность гарантирована ему государством на законодательной основе. При этом не должны нарушаться права и свободы других людей/1,с.56/.

Основными признаками права свободы передвижения являются:

1. возможность передвижения в необходимом субъекту направлении;
2. передвижение в пределах определенной территории;
3. специальная процедура реализации передвижения;
4. обязанность субъекта не нарушать права других субъектов.

Право на свободу передвижения представляет собой юридические нормы, выраженные в форме законов и различных нормативно-правовых актах.

Существуют определенные международные стандарты прав и свобод граждан, которые обеспечивают свободу передвижения.

Всеобщая декларация прав и свобод человека от 10 декабря 1948 года закрепила положение о том, что любой человек имеет право передвигаться внутри своего государства, выбирать любое место жительства в пределах государства/2,с.24/.

Декларированное право на свободу передвижения является важным признаком человеческой личности, связанной с его достоинством, сущностью человека. Право на свободу передвижения относится ко всем людям без какой-либо дискриминации. Эта норма стала базовой для разработки многих международных конвенций.

Здесь следует отметить Международный пакт о гражданских и политических правах 1966 года, в котором право на свободу передвижения выделено как самостоятельный элемент в общей системе прав человека.

Кроме Международного пакта о гражданских и политических правах, право на свободу передвижения закреплено в таких международно-правовых документах, как международная Конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации 1965 года,

международная Конвенция о пресечении преступления апартеида и наказании за него 1973 года и других/3,с.68/.

Следует отметить, что характерной особенностью международных правовых актов является гарантия права на свободу передвижения, в них не устанавливаются пределы этого права.

Активность государств в данном вопросесвидетельствует об их понимании того, что обеспечение государством права на свободу передвижения является значимым фактором мира, стабильности и демократии в государстве и на международной арене.

Анализ международно-правовых документов, которые гарантируют право на свободу передвижения, позволяет утверждать, что этот вопрос не является только внутригосударственным. На международном уровне происходит формирование института обеспечения и защиты права на свободу передвижения.

Законодательное закрепление права на свободу передвижения в законодательстве большинства стран свидетельствуют о том, что этому праву придается важное значение на внутригосударственном уровне.

В настоящее время в конституциях большинства государств мира можно найти нормы, которые гарантируют свободу передвижения.

Проанализируем закрепление права на свободу передвижения в конституциях государств в различных правовых системах.

Страны романо-германской правовой системы в основном базируется на подходе закрепления права на свободу передвижения, основанном на международно-правовых стандартах. К примеру, немецкий законодатель обозначает свободу передвижения как основное право для немецких граждан, оно гарантируется в соответствии с Основным законом лишь для немецких граждан и для граждан Европейского Союза в контексте закона о свободе передвижения. Следует отметить, что данная норма не в полной мере соответствует международным стандартам.

Нормы конституции о свободе передвижения Королевства Испании отличаются от аналогичных норм, содержащихся в Конституции Германии. Согласно нормам Испанской Конституции испанцы обладают правом самостоятельно и свободно передвигаться по территории государства и выбирать место жительство. Они имеют право въезжать и выезжать на территорию Испании в соответствии с условиями, которые установлены законом. Следует отметить, что в этом государстве нет разделения права на свободу передвижения и права на выбор места жительства.

Согласно нормам Конституции Италии каждый гражданин имеет право на свободное передвижение и проживание на территории государства.

Конституция Франции 1958 года имеет значительные отличия от конституций романо-германской правовой семьи других государств. В ней ничего не говорится о правах личности. Во французской Декларации прав человека и гражданина 1978 года, которая является составной частью действующей Конституции, также нет отдельной нормы, которая бы регулировала свободу передвижения, однако содержится понятие свободы, под которой подразумевается осуществление естественных прав человека в пределах границ, установленных законом.

Страны с англосаксонской правовой системой имеют свой нестандартный подход к нормативному закреплению права на свободу передвижения.

В Британской Конституции нет единого акта о правах и свободах. Подписанная Великобританией Европейская Конвенция о защите прав и свобод человека 1950 года на протяжении длительного времени не была включена во внутреннее законодательство. Лишь только в 1998 году в Акте о правах человека появились отдельные нормы. В настоящее время в этом государстве признается право на свободу передвижения.

В Конституции США отсутствуют специальные нормы, которые гарантируют свободу передвижения. Данные права гарантируются Биллем о правах, а не содержатся в Основном Законе.

Конституция ЮАР, относиться к семье обычного права. В ней закрепляются отдельные права и свободы человека и гражданина, однако отсутствуют нормы, которые регулируют свободу передвижения. Данное право регулируется специальными законами, которые устанавливают право на въезд лиц, не являющихся гражданами ЮАР.

Современный исламский подход к правам человека в целом имеет точки соприкосновения с мировыми стандартами. Здесь следует отметить Исламскую декларацию прав человека, принятой в Каире в 1990 г. В ней закрепляются основные права и свободы человека, признанные международным сообществом, однако они ставятся в зависимость от норм шариата.

Среди восточных правовых семей следует отметить Конституцию Японии. В ней закрепляются права и обязанности народа, согласно которым каждый пользуется свободой выбора и переменой жительства.

Рассматривая Индию в качестве примера индусской правовой семьи, следует отметить, что Конституция Индии является очень объемной и детализированной, по отношению к другим действующим в мире Конституциям. Отличием Конституции Индии является то, что здесь имеются две самостоятельные нормы, одна из которых гарантирует право на свободу передвижения, а другая – право на выбор места жительства/4,с.98/.

Рассматривая правовое регулирование права на свободу передвижения, следует отметить, что в законодательстве зарубежных стран существуют определенные ограничения на право свободы передвижения, которые по-разному ограничиваются в конституциях различных государств.

Ограничение конституционного права на свободное передвижение означает невозможность лицами реализовывать свою физическую способность передвигаться в пространстве, выбирать себе место пребывания в соответствии со своими предпочтениями, а также значительное затруднение миграции трудовых ресурсов, перемещения товаров и услуг, что, безусловно, снижает экономический потенциал государства в рыночных условиях.

В Индийской Конституции государство имеет право устанавливать разумные ограничения, в отношении прав на свободу передвижения и выбора места жительства.

Конституция Германии выделяет, что ограничения на свободу передвижения возложены в случаях особых сложностей для общества и предотвращению угрозы демократическому строю. Свобода передвижения может быть ограничена по политическим и идеологическим мотивам.

Итальянская Конституция содержит оговорку, согласно которой ограничения свободы передвижения возможны для охраны общественного порядка и безопасности. Гражданин имеет право покидать территорию государства только в случае выполнения всех обязанностей, установленных законом (уплата налогов, военная и другая обязанности).

Нормативные предписания Конституции ЮАР ограничивают право на свободу передвижения лишь в разумных и справедливых пределах.

Исламская декларация прав человека ограничивает права и свободы лишь в соответствии с нормами шариата/5,с.37/.

Перечень ограничений на свободу передвижения в зарубежных странах разнообразен. Однако их закрепление имеет определенное сходство. Несмотря на исторические и национальные отличия, становиться очевидным процесс сближения конституций в содержательном характере. Появление нового права в одной стране, через определенное время способствует появлению этого права в другой. Это возможно в условиях схожего экономического и социального развития.

Развитие этого процесса в отношении права на свободу передвижения происходит по следующим направлениям:

1) признание права на свободу передвижения основным;
2) включение права на свободу передвижения в содержание основных законов государства/6,с.147/.

Механизм ограничений конституционной свободы передвижения состоит из следующих составляющих:

1. механизм правотворчества, который следует заложенным ограничениям права на свободу с целью обеспечения безопасности государства, прав и законных интересов граждан.

2. Механизм реализации норм права, который заключается в соблюдении или нарушении установленных норм свободы передвижения.

3. Механизм государственного принуждения, т.е. меры воздействия, направленные на обеспечение правил в пределах ограничения свободы передвижения/7,с.68/.

Изучение законодательного регулирования права на свободу передвижения в зарубежных странах позволяет сделать выводы о том, что:

1.признание права на свободу передвижения на уровне основного закона государства говорит о важности и значимости вопросов передвижения.

2. Закрепление права на свободу передвижения в законодательных актах свидетельствует о демократичном решении этого вопроса в жизни общества.

3. Ряд стран разграничивают понятия «свобода передвижения» и «свобода выбора места жительства», стремясь таким образом обеспечить права и интересы населения, предоставить лицам более полную реализацию свободы передвижения и осуществление прав человека и гражданина, вне зависимости от места жительства/8,с.74/.

4. Многие зарубежные страны признают факт наличия у личности права на свободу передвижения и предпринимают активные действия, направленные на обеспечение его защиты.

5. Согласованию международных норм по правам человека способствует процесс сближения конституционного закрепления прав человека. Многочисленные международные акты о правах и свободах способствуют обобщению норм и появлению подобных правил в других конституциях.

6. Следует отметить, что чем более новой является Конституция, тем ближе ее нормы соответствуют международно-правовым стандартам.

7. Различие природы правовых систем приводит к тому, что в законодательстве одних стран закрепление права на свободу является базовым моментом деятельности государства, в других - данное право регламентируется только международными нормами.

8. Отсутствие в конституциях ряда государств права на свободу выбора места жительства влечет за собой возникновение отрицательных последствий по ограничению и ущемлению конституционных прав и свобод.

9.Эффективность норм, регулирующих право на свободу передвижения зависит от реализации государством международных обязательств/9,с.58/.

10.В процессе создания международно-правовой системы, гарантирующей право на свободу передвижения значительное влияние на нее оказывают национальные правовые системы.

Анализ изучения зарубежного законодательства показал, что практически во всех государствах имеется механизм обеспечения права на свободу передвижения. Изучение и исследование зарубежного опыта законодательного закрепления права на свободу передвижения в зарубежных странах открывает большие возможности для использования в практике казахстанского правотворчества.

Список литературы:

8. Кулжабаева Ж.О. Международное публичное право. – А., 2002.

9. Международные акты о правах человека. Сборник документов. - М. 2007. С.576.

10. Права человека в международных документах. Часть 2: Сарсембаев К.М., Масатбаев А.О.-Алматы: Ғылым,2008.-212 с.

11. Ержанов Т.К. Международно-правовой статус континентальных государств. – А.,2003.

12. Конституции зарубежных государств / Под ред. Маклакова В.В. - М., 2003. С.35.

13. Чиркин В.Е. Современная модель конституции: прежние и новые приоритеты. // Правоведение. - М., 2003. №2. С.26.

14. Глухарева Л.И. Права человека в современном мире. - М., 2003. С.279.

15. Чернышева О. Право на свободу передвижения: стандарты Совета Европы // Конституционное право: Восточноевропейской обозрение. — М., 2001. №2 (35). С.48.

16. Сарсембаев М.А. Основные международные документы по правам человека (материалы и комментарии).- Алматы.-2008 г.- 148 с.

LEGISLATIVE REGULATION OF THE RIGHT TO FREEDOM OF MOVEMENT IN FOREIGN COUNTRIES

MansurovaAminaAkimovna

SuleymanDemirel University

Annotation. The article deals with issues related to the realization of the right to freedom of movement in foreign countries. The author gives an overview of the main international legal acts, which fixes the right to freedom of movement, justifies the assertion about the importance of the regulatory

impact of international legal norms guaranteeing freedom of movement for intra-state relations. The article defines the main factors that determine the scope of regulation of the right to freedom of movement in foreign countries. Separate consideration is given to the specific features of securing the right to freedom of movement in countries with different legal systems. The author focuses on existing restrictions on freedom of movement, explores their legal nature and main directions. The mechanism of ensuring the right to freedom of movement in foreign countries is shown, the possibility of its use in Kazakhstan's legislation is determined.

Key words: the right to freedom of movement, choice of place of residence and residence, international legal acts.

ШЕТЕЛДІК МЕМЛЕКЕТТЕРДЕ ЖЫЛЖЫТУДЫҢ ЕРКІНДІГІНЕ ҚҰҚЫҚТЫ ЗАҢДЫҚ РЕТТЕУ.

Мансурова Амина Акимовна

Сулейман Демирель атындағы Университет

Аннотация. Мақалада шетелдерде еркін жүріп-тұру құқығының іскеасырылуымен байланысты мәселелер қарастырылады. Автор халықаралық жүріп-тұру еркіндігі құқығын белгілейтін негізгі халықаралық-құқықтық актілерге қысқаша шолу жасайды, мемлекетаралық қатынастарда қозғалыс еркіндігін қамтамасыз ететін халықаралық-құқықтық нормалардың реттеу әсерінің маңыздылығы туралы бекітуді негіздейді. Мақалада шетелдерде еркін жүріп-тұру құқығының реттелу көлемін анықтайтын негізгі факторлар анықталған. Әртүрлі құқықтық жүйелердегі елдерде еркін жүріп-тұру құқығын қамтамасыз етудің ерекшеліктеріне бөлек назар аударылады. Автор бостандыққа қатысты қолданыстағы шектеулерге назар аударады, олардың заңды сипатын және негізгі бағыттарын зерттейді. Шетелдерде еркін жүріп-тұру құқығын қамтамасыз ету механизмі көрсетіліп, оны қазақстан республикасының заңнамасында қолдану мүмкіндігі анықталды.

Түйіндісөздер: жүріп-тұру еркіндігі, тұрғылықты жері мен тұратын жерін таңдау, халықаралық-құқықтық актілер.

АЛАЯҚТЫҚ: ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Махсатбайқызы Ару

Сулейман Демирель атындағы университеті Құқықтану кафедрасы 1-курс магистранты

Аңдатпа

Қазіргі заманда технологияның жандануы, қылмыстық заңға жаңадан қылмыс түрлерінің енгізілуіалаяқтық қылмыстарының көптеп кездесуінеәкеліп отыр. Алаяқтық қылмысының біраз жылдар бойы пайда болғанына қарамастан, жыл сайынғы оның жасалу тәсілдері мен түрлері таң қалдырады.Алаяқтық қылмысының бірден-бір негізі болып оның тәсілінің әмбебаптығында, қылмыс құрамы бойынша басқа қылмыстардан ерекшеліктерін әлі күнге дейін ажырату сотқа дейінгі тергеп тексеру, күдікті әрекетін саралау кезінде қиындыққа кенеледі. Қылмыстық заңнаманы қолдану жөніндегі сот практикасының зерттеулеріне сүйенсек, алаяқтық көбіне жеке меншікке қарсы жеке және заңды тұлғалардың экономикалық және қаржылық, кәсіпкерлік қызметіне балта шауып отыр. Зерттеудің мақсаты болып заманауи талаптарға сай ақпараттық, интернет-жүйелілік, банктік қызметтерде алаяқтық қылмыстарын ажырату аспектілері.

Кілт сөздер:

Алаяқтық - кінәлі адамның пайдакүнемдік мақсатының болуы, яғни бөтен мүлікті өзінің меншігіне не оған құқықты өзінің пайдасына не басқа адамдардың пайдасына құқыққа қарсы өтеусіз айналдыруға ұмтылуы болып табылады.

Қылмыстық құқық бұзушылық – қылмыстылықты және қоғамдық қатынастар жүйесіне қауіпті іс-әрекет үшін қолданылатын жазаныайқындайтын заң нормаларының жиынтығынан тұратын құқық саласы.

Алдау - меншік иесінде немесе өзге адамда мүліктің кінәлі адамға және (немесе) басқа адамдарға берілуінің заңға сәйкестігі туралы қате түсінік туындататын кінәлінің меншік иесіне немесе мүліктің өзге иесіне шындыққа жанаспайтын көрінеу жалған мәліметтерді хабарлаудан не меншік иесіне не мүлік иесіне хабарлануға тиіс шынайы фактілерді жасырудан құрылуы мүмкін.

Сенімді теріс пайдалану кінәлі адамның өзінің және меншік иесінің немесе иелігінде мүлкі бар өзге адамның арасында туындаған сенімді қарым-қатынастарды пайдакүнемдік пиғылмен бөтен мүлікті немесе оған құқықты заңсыз алу мақсатында пайдалануына негізделеді.

Қазіргі заманда техника-технологияның жандануы, қылмыстық құқық бұзушылық туралы заңға жаңадан қылмыс түрлерінің енгізілуіалаяқтық қылмыстарының көптеп кездесуінеәкеліп отыр. Алаяқтық қылмыстық құқық бұзушылығының біраз жылдар бойы пайда болғанына қарамастан, жыл сайынғы оның жасалу тәсілдері мен түрлері таң қалдырады. Бүгінгі күні елімізде Алаяқтық жөніндегі қылмыстық істі қарау кезіндегі мәселер тақырыптарында аумақтық соттармен конференциялар өткізілуде. Көзделген іс-шарада беленді түрде рөл атқарған Жоғарғы сот, Ішкі істер министрлігі, жергілікті соттар, Бас прокуратура, Мемлекеттік кірістер комитеті және басқа да Құқық қорғау органдары өзекті проблемаға айналып отырғандығын айтты.

Қылмыстық құқық бұзушылық заңнамасын қолдану жөніндегі сот практикасының зерттеулеріне сүйенсек, алаяқтық көбіне жеке меншікке қарсы жеке және заңды тұлғалардың экономикалық және қаржылық, кәсіпкерлік қызметіне балта шауып отыр. Статисткалық мәліметтерді алға тарта отырып қарасақ, 2016 жылдың өзінде жеке тұлғаларға қатысты жасалған алаяқтық қылмыстық құқық бұзушылығының саны 2459-ға жеткен, заңды тұлғаларға қарсы 269 қылмыс фактісі анықталған. Заман талаптарына сай компьютердік алаяқтық қылмыстары да өз кезегін жалғастырып жатыр.[1]

Алаяқтық қылмыстық құқық бұзушылығының бірден-бір негізі болып оны тәсілінің әмбебаптығында, қылмыс құрамы бойынша басқа қылмыстардан ерекшеліктерін әлі күнге дейін ажырату сотқа дейінгі тергеп тексеру, күдікті әрекетін саралау кезінде қиындыққа кенеліп жатады.

Дәл осы қылмыс түрін ара жігін ашу кезінде оның азаматтық құқықтық бағыттарынада қажетті деңгейде көңіл бөлінген дұрыс деп ойлаймын. Алаяқтық қылмыстық құқық бұзушылығы бұл өзгенің мүлкіне қарсы, алдау немесе сенімге қиянат келтіру нәтижесінде болады. Алдау біреудің мүлкін жымқыру мақсатындағы әрекеттер екі түрімен анықталады. Бірі белсенді алдау болса, ол меншік иесін немесе басқа да иеленушісін қасақана жалған ақпараттар айтумен, жалған құжаттар көрсетумен адастыру әрекеттері. Екіншісі белсенді емес алдау, ол құқықтық маңызы бар факті жағдайды айтпай қалу, жәбірленушінің пікірінше мүлікті берудің құқықтық негізі бар екендігіне сендіру нәтижесінде болады.

Алдау ол әрқашан басқа адамдарды әдейі шатастыру нәтижесінде мүлікті (материалдық құндылықтарды) немесе материалдық емес (талап ету құқықтарын) өз еркімен беріп жатыр. Алдау кезінде шешуші мәнге ие мұндай органдар ретінде адамның көру, есту, иіс сезу, иіс сезу, сондай-ақ сөйлеу тұстары пікірге алынады. Сырт көзге салмақты түрін, керек-жарақтарына (қымбат сағаттар, көзілдіріктер, костюм және т. б.) назар

аудара отырып,адамдарың ішкі өзін-өзі бақылау сезімі мен қауіпі, сенімсіздігі жоғалып, ұтқырлығы, шапшаңдығымен криминологиялық факторлар әсер етеді.

Алаяқтықтың екінші тәсілі болып бөтеннің мүлкін иемдену - сенімге қиянат жасау.

Сенімге қиянат жасау - бұл тұлға бола тұра, жақын (достық, тіпті жақын туыстық қатынастарда) жәбірленушіні жаңылыстыруға шынайы ниетінен байқалады.

Алдау мен сенімге қиянат келтірудің айырмашылығы болып меншік иесі мен мүлікті иеленген тұлғамен араларында жақсы, әлеуметтік орнықты байланысты, оның негізінде көпжылдық достық, қызметтік, туыстық және т. б. қарым-қатынастар жатыр. Жағымды таныстық әсерінен бірлескен уақыт өткізу нәтижесінде сенімге енеді. Міне, осы бір сәтті қолданып, алаяқтық ниетін жүзеге асыру мақсатында өздерінің материалдық мүдделерін әлеуметтік байланыстардан жоғары қояды. Көпжылдық достық арқылы уәде беріп,мүлікке қол жеткізеді.

Сенімді қарым-қатынас болуы мүмкін тек жеке тұлғалар арасында болып, адамдар бір-бірін жақсы, бұрыннан біледі, жеке белгілері арқылы жасанды адалдық пен парасаттылық қасиеттері күмәнді сейілтеді. Нәтижесінде жеке адамдардың алдап-арбаудың жиегінде кетіп, меншігінен айырылады. Өзара қарым-қатынастың ерекше компоненті - бұл сенім. Сенім–адамның саналық деңгейде қоршаған ортасындағы болып жатқан нәрселерге деген өзін-өзі иландыруы, шындық ретінде қабылдауы. Қылмыс жасаушының сенушінің жүрегіне сенім ұялатып, уәдемен өмір сүруге жағдай жасайды.

Сондай-ақ, алаяқтық қылмыстық құқық бұзушылығының көздегені материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыру. Материалды қажеттілік десе бірден есімізге қолма-қол ақша сомалары: банкноттар (банк билеттері және монеталар, Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі қамтамасыз ететін және оның барлық активтерімен қоса) жатады. Алайда, банктік қызметті жүзеге асыру кезінде жеке адамның шотында тұрған қолма-қол ақша болып танылмайтын, банктік лауазымды тұлғалардың әрекетімен бірінші тұлғадан екнші тұлғаға аударып отыратын қолма қол ақша емес сомалармен не истейміз?! Банктік қызмет көрсету ол клиент пен банк қызметкері арасында жасалынатын шарт негізінде жүзеге асырылады, яғни банк жүйесінде жасалынатын алаяқтық қылмыстары ол тікелей лауазымды тұлғалардың міндеттемелік қызметтеріне байланысты болып табылады.

Алаяқтық қылмыстық құқық бұзушылығының субъектісі кім бола алады? Бұл қылмыстың субъектісі жеке және заңды тұлға деп көпшілік практиктер мен заңгерлер зерттеген. Алайда, жеке тұлғаны алдап-арбайға болады, себебі, тұлғаның сенгіштік және психологиялық мүмкіндіктері

бар. Ал, заңды тұлға бұл бірлестік, ұйым. Заңды тұлғаның жеке тұлға сияқты құқықтары мен міндеттеріне ие болғанымен, жеке тұлға ретінде өзіндік моральдік, сезімдік пікірі жоқ. Дегенмен, заңды тұлғаның мүлкін алдаумен немесе сенімге қиянат келтірумен иемденуге болады. Заңды тұлға бұл тұста тәуекелдері бағалау біледі, жеке сезімдік аспектілерге көңіл бөлмейді.

Басқа қылмыстық құқық бұзушылықтардан өзгешелігі болып алаяқтық қылмысының объективті жағының міндетті белгісі ретінде оның жасалу әдісі, яғни алдау және сенімге қиянат келтіру болып табылады. Азаматтық құқықтық қатынастарымен оның мүліктік игіліктері, ол жылжитын және жылжымайтын мүлік, банк шоттарындағы салып сомалары, бағалы қағаздары, ақшалай және құжаттық құндылығы. Тікелей объектісі болып – меншіктің кез-келген нысаны, субъективтік жағы тікелей қасақаналықпен көрінеді, яғни біреудік мүлкін заңсыз, қайтарымсыз иелену, зардап болуын біледі, іштей оны қалайды. Субъектісі – жалпы субъект, 16 жасқа толған, есі дұрыс адам.

Ұсақ-түйек жымқыру (187-бап), ұрлық (188-бап), сеніп тапсырылған мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу (189-бап), тонау (191-бап), алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен мүліктік залал келтіру (195-бап), жалған кәсіпкерлік (215-бап), кредитті заңсыз алу немесе бюджеттік кредитті мақсатынсыз падалау (219-бап), тауар белгісін заңсыз пайдалану (22-бап) сынды бірнеше қылмыстармен алаяқтық белгілері сайкес келеді, алайда айырмашылықтары байқалады. [2]

Алаяқтық туралы істер бойынша сот практикасы туралы Қазақстан Республикасының Жоғрғы Сотының 2017 жылдың 29 маусымындағы қаулысы бойынша, алаяқтықтың міндетті белгісі болып оны пайдакүнемдік мақсатта жасалуымен қоса, бөтеннің мүлкін өз меншігіне немесе өзгенің меншігіне, құқығын иеленуге құқыққа қарсы әрекеттер. Қылмыс жасалу кезінде жәбірленушінің сенім артуы, тығыз таныстық немесе туыстық мән-жайларды, қызметтік лауазымы мен басқа да критерий бойынша бағаланады. Алаяқтық қылмысы жымқырылған мүлік алып қойылған немесе заңсыз иелікке өткен, мүлікті өз қалауы бойынша пайдаланып (зейнетақы, жәрдемақы карточкалары), билік ету мүмкіндігіне иеленген сәттен бастап (ақпараттық жүйені қолдану арқылы жасалған дәл осы әрекеттерді қоса алғанда) аяқталды деп есептелінеді.

Алаяқтық қылмыстық құқық бұзушылығының латенттілігі көбейіп барады. Мемлекеттің бірден- бір мақсаты ол қылмыстардың санын азайту, алдын алу шараларын ұйымдастыру т.б. алаяқтық қылмыстарының құрбаны болған тұлғалар құқық қорғау органдарына жоғалған мүлкін қалпына келтіру мақсатында, мүлкінің орнын толтыру немесе материалдық шығынды өтеттіру сынды әрекеттерді көздеп келеді. Алайда, құқық қорғау органдарының қызметі қылмыс үшін

жауапкершілік көздейді. Сот тәжірибесінің құжаттарына анализ жасай келе, алаяқтық қылмысын алдын алу үшін нормативтік құқықтық қолдау көрсетілуі қажет. Яғни, мемлекет заң қабылдайды, заң талаптары орындалуға жатады. Бірақ, алаяқтық қылмыстық құқық бұзушылығынан жәбір көрген тұлғалардың күні не болмақ?! Сондықтан, мемлекет алаяқтық қылмыстарынан жапа шеккен адамдардың материалдық шығыны, мүліктік қажеттіліктері үшін жауапкершілікте болуы қажет.

Алаяқтық қылмыстық құқық бұзушылығының алдын алу үшін келесідей шараларды қолдану қажет:

1. Алаяқтық саласындағы қылмыстарға заңнамалық тұрғыдан баға беру мен сот тәжірибеснен алынған нормативтік базаларды жаңартып отыру;
2. Құқық қорғау органдары мен Бұқаралық ақпараттар құралдарының бірлесе жұмыс атқару нәтижесінде алдын алу шаралырын ұйымдастыру;
3. Тұлғалардың экономикалық, қаржылық, нарықтық құқықтарын реттеу, алаяқтықтың болжамдық шаралары туралы ескерту;
4. Электронды құжаттар айналымына қатаң қадағалау жасау;
5. Қол саусақтары, дауыс, көз қарашықтарының сканерлеуге қажеттік құралдармен қамтамасыз ету бойынша жүйелік биометриялық ерекшеліктерін қолдану;
6. Алаяқтық қылмысынан басқа қылмыстарды ажырату мақсатында жеке-жеке тәжірибелік және теориялық білімді қолданып, басқа қылмыстарға түсінік беру, қолдану аясын ашу;
7. Алаяқтықтың алдын алу шараларының шетелдік үлгісін алу және қолдану;

Жоғарыда көрсетілген алға қойылған әрбір мәселе терең зерттеуді қажет етеді. Нарықтық экономиканы реттеуде мемлекеттің атасалысуы қажет. Ресми, негізді ақпаратпен қамтамасыз ету, электронды-интернет ресурстарымен жұмыстың тиімділігі бірнеше қылмыстарды алдын алу шараларының шешімі болып отыр. Мемлекеттің нормтивтік базасының толық орнауымен қоса, қоғамның санасының алаяқтыққа деген пікірі де реттелуге жатады.

Әдебиеттер тізімі:

1. http://pravstat.prokuror.kz
2. ҚазақстанРеспубликасыныңҚылмыстық Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі

МРНТИ **10.33.01**

ТӨРЕЛІК КЕЛІСІМ ДАУДЫ ШЕШУДІҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Нұртуған Темірлан Нұрлыбекұлы

1 – курс магистранті, «6М030100-Құқықтану» мамандығы, Сулейман Демирель

атындағы университет, Қаскелен, Қазақстан Республикасы

Аңдатпа: Бұл мақалада Төрелік келісім төрелік көмегімен болашақта пайда болатын немесе пайда болған дауларды шешуге кепілдік беретін тиімді аспап болу үшін құрылу тиіс. Төрелік тергеу басталу мүмкін емес, егер орындалатын төрелік келісім болмаса. Төрелік келісім, қандай да болсын басқа келісім-шарт сияқты, өкілетті тұлғамен жасалады.

Түйінді сөздер: Төрелік келісім, төрелік, келісім шарт, төрелік тергеу.

Дауды төрелік соттың шешуіне беру үшін төрелік келісім қажет. Тараптардың арасында пайда болған немесе болашақта пайда болатын даулар туралы тараптардың бұл келісімі, олармен төрелік соттың қарауына беріледі.

Төрелік келісім жеке құжат нысанында құрылуы мүмкін. Сонымен бірге төрелік келісім негізгі келісім-шартқа енгізілуі мүмкін, бұл жағдайда төрелік туралы контрактының мұндай шарты «төрелік ескертпе» деп аталады. Мұнда тараптар, мүмкін болатын даулар төрелік тәртібінде шешілетіндігін және қандай нақты төрелік сотта және қандай регламентке сәйкес екенін анықтап, ескертеді.Тараптар тікелей келісімін білдірген кезде ғана, тараптар үшін міндетті болатын типтік төрелік ескертпелер тәжірибеде жиі қолданылады [1, с. 66].

Төрелік келісімнің құқықтық табиғаты жөнінде кейбір мамандар оны материалдық-құқықтық келісім-шарт деп есептейді,басқалары оны процессуалдық- құқықтық әрекет деп санайды, тағы біреулер төрелік келісім аралас сипатты деп ойлайды.

1961 жылғы сыртқы саудалық төрелік туралы Еуропалық Конвенцияға сәйкес (I-бап, 2 тармақ (а)) «төрелік келісім» термині жазбаша мәміледе төрелік ескертпені білдіреді немесе тараптармен қол қойылған немесе хаттармен, телеграммалармен алмасуда, немесе

телетайп бойынша хабарламаларда орын алған жеке төрелік келісім, ал мемлекеттер арасындағы қатынастарда, төрелік келісім үшін, заңдардың ешқайсысы жазбаша нысанды талап етпейтін, бұл заңдармен рұқсат етілген нысанда жасалған, қандай болсын келісім [2, с. 253].

Төрелік келісімнің тараптары өздерінің қарап шешуі бойынша: a) тұрақты төрелік органның шешуіне дауларды беруді қарастыру; b) берілген іс бойынша дауларды төреліктің шешуіне беруді қарастыру және негізінен мына жағдайда:

-төрешілерді тағайындау немесе қандай болсын дау пайда болған кезде, оларды тағайындаудың әдістерін белгілеу;

- төрелік соттың тұрған жерін белгілеу;

-төрешілер ұстануы тиіс процедуралардың ережелерін белгілеу (IV-бап,1т. 1961 жылғы Еуропалық Конвенция) [3, с. 139].

Төрелік келісім құзырлық саласында екі басты құқықтық салдар туындатады: төрелік келісімде көзделген дауды шешуге төрелік соттың құзыретін тануға негізделген «жағымды салдар»; мемлекеттік соттың құзыретінен дау шешуді алып тастауға негізделген «жағымсыз салдар».

1958 жылғы шетелдік төрелік шешімдерді тану және орындау туралы Нью-Йорк Конвенциясына сәйкес (II-бап, 1т.), әрбір келісуші мемлекет объектісі төрелік тергеудің пәні болуы мүмкін, қандай болсын нақты келісім-шартты немесе басқа құқықтық қатынастарға байланысты олардың арасында пайда болған немесе пайда болуы мүмкін барлық немесе қандай болсын дауларды төрелікке беруді, тараптардың міндеттенетіндігі туралы жазбаша келісімді таниды [4, с. 63].

Жасалған төрелік келісімнің ерекшелігі мынада, яғни тараптар үшін міндетті және олар дауды төрелікке беруден бас тарта алмайды. Жай сот, әдетте, төрелік келісімді болғызбауға және төрелік шешімді мәні бойынша қайта қарауға құқығы жоқ. Бұл ереже әртүрлі мемлекеттердің сот тәжірибесінде және заңдарында танылды.

1958 жылғы Нью-Йорк Конвенциясының белгілеуі бойынша, егер тараптардың төрелік келісім жасаған мәселесі бойынша, келісуші мемлекеттің сотына шағымы түссе, онда бұл сот төрелік келісімнің күші жоқ, күшін жоғалтты немесе орындалуы мүмкін емес деп таппаса (II-бап, т.3), тараптардың біреуінің өтініші бойынша, тараптарды төрелікке жіберуі тиіс.

Іс төрелік тәртібінде шетелде қарастырылуы тиіс негізінде, төрелік келісімнің заң күші туралы мәселе, жиі сыртқы саудалық тәжірибеде туындайды [5, с. 31].

Мысалы, Францияда, төрелік келісім танылады, мұндай келісім істі сотта қарауды тоқтатуға бағытталған, сотта қарсылық жасауға негіз береді. Шетелдік төрелік шешім мәжбүрлеп орындалу үшін, оны орындау орны бойынша азаматтық соттың төрағасының бұйрығы қажет және ол шешімнің формальді дұрыстығын ғана және француздық жария тәртіптің көзқарасы жағынан орындауға жол берілетінін қарастырады. Ұқсас жолмен Германияда бұл мәселе шешіледі.

Ұлыбританияда 1979 және 1996 жылы төрелік туралы Актілер бойынша төрелік келісімнің маңызы өсті. Егер шетелдік төрелік шешім, күші бар төрелік келісімнің негізінде қалыптасса, онда ол Ұлыбританияда мәжбүрлеп орындалуы тиіс. 1996 жылғы төрелік туралы Актінің мазмұнына, ЮНСИТРАЛ-дың Типтік заңы әсер етті [6, с. 407].

АҚШ-та төрелік келісімдердің заңдық күшін тану қағидасы XX ғасырдың екінші жартысында ғана жүзеге асырылды. Шетелде дауды қарастыруды көздейтін келісімдердің заңдық күші туралы мәселені шешу 50-шы жылдарға дейін белгісіз болды, бірақ даудың сыртқы саудалық төрелікке ведомстволық бағыныстылығы туралы келісім Мәскеуде сотта шағымды қарастырудан бас тарту үшін негіз болған жағдайлар, АҚШ-тың сот тәжірибесінде орын алған.

Мынадай мысал келтіруге болады. Американдық фирма «Кемден фибр миллс» СССР және АҚШ арасында сауда бойынша операцияларды жүзеге асырған «Амторг» ұйымымен контракт жасады, ол контрактіде, негізінен, жалпы соттардың соттылығына қарайтын даулардан басқа, даулар төрелік тәртіпте қаралады. Мұндай төрелік ескертпенің болуына қарамастан, Нью-Йорк штаты сотында фирма «Амторгқа» шағымданды. «Амторгтың» хабарлауы бойынша, дау сот қарауының пәні бола алмайды. Осыдан кейін Нью-Йорк штаты соттарында, төрелік ескертпе міндетті сипатта болғандықтан, шағым сот тәртібінде қаралуға жатпайтындығы жөнінде шешім шықты. Төрелік келісімдерді барлық жерде тану, АҚШ- тың қазіргі тәжірибесі үшін тән қасиет [7, с. 50].

Төрелік келісім (соның ішінде сыртқы саудалық контрактіге кіретін төрелік ескертпелер) мәмілеге қатысты заңды дербестікке, автономдылыққа ие. Төрелік келісімнің күшінде болуы, контрактіге қатысты жасалған төрелік келісім, сол контрактінің күшінде болуына

тәуелді емес. Кейде дауларды қарастырған кезде, бұл ереже шешуші маңызға ие.

Мысал ретінде «Джок ойл» фирмасына «Союзнефтеэкспорт» В\О талабы іс бойынша 9 шілде 1984 жылғы ВТАК-тың шешімін келтіруге болады. Талапкердің жауапкерге бірталай мөлшерде мұнай және мұнай азық-түліктерін жеткізу туралы контрактіге советтік ұйым және фирма қол қойды. Бермуд аралдарында орналасқан фирманың, оған жеткізілген тауардың бөлігіне ақы төлемеуіне байланысты кейінгі жеткізілімдер тоқтатылды. Содан соң талапкер барлық даулар Мәскеудегі сыртқы саудалық төрелік комиссияда қарастырылады деп көзделген, контрактінің төрелік ескертпесі негізінде сол тұрақты әрекет ететін төрелік сотқа талабымен жолданды. Жауапкер контрактінің күші жоғына сілтеме жасады, өйткені ол талапкер жағынан ұйымның төрағасымен ғана қол қойылды, және бұл совет заңын бұзу деп есептелді, өйткені ол заңға сәйкес келісім-шартқа екі тұлға қол қоюы тиіс. Жауапкердің пікірінше, контрактінің жарамсыздығы, төрелік ескертпенің жарамсыздығын туындатады, және сонымен бірге туындаған дау бойынша ВТАК-тің өкілеттігін жояды. ВТАК контрактіге қол қойған кезден бастап оны жарамсыз деп таныды, сонымен бірге төрелік ескертпеге қатысты бөлігінде жауапкердің қарсылығын қабылдамады және дауды толығымен шешті. ВТАК төрелік ескертпенің дербестігіне негізделді. Шешімде көрсетілгендей - төрелік келісім жарамсыз болып танылады, егер онда адасушылық, алдаушылық және т.б. жасалған төрелік келісімнің нысаны және мазмұнына қатысты заң талаптары бұзылса. Төрелік келісімнің жарамсыздығына әкелетін жағдайлар жоқ және тараптардың ешқайсысы мұндай жағдайларға сілтеме жасап, оның жарамсыздығы туралы хабарлаған жоқ. Нәтижесінде ВТАК таныды, яғни төрелік келісім «материалдық-құқықтық келісім-шартқа тәуелсіз процессуалдық келісім-шарт болып табылады және сондықтан бұл келісім-шарттың жарамдығы немесе жарамсыздығы туралы мәселе келісімді қозғамайды», өйткені ол өзінше заңи күші бар [8, с. 34].

Төрелік келісім төрелік көмегімен болашақта пайда болатын немесе пайда болған дауларды шешуге кепілдік беретін тиімді аспап болу үшін құрылу тиіс. Төрелік тергеу басталу мүмкін емес, егер орындалатын төрелік келісім болмаса.

Келесі факторлар орындаулы төрелік келісімді құруға кедергі болады: төрелік келісімді жасауға тараптардың біреуінің құқық

қабілеттігінің болмауы; орын алған немесе мүмкін болатын дау төрелік келісімге қолданатын құқыққа сәйкес, соттылыққа жатпайды және төрелік процесс өтуге тиіс, елдің заңы бойынша; төрелік келісімге қол қоюшы тараптардың өкілдерінің өкілетсіздігі.

Төрелік келісім, қандай да болсын басқа келісім-шарт сияқты, өкілетті тұлғамен жасалады. Өкілдік жазбаша нысанда болу керек және сенім білдірушімен қол қойылуы тиіс екені әдебиетте ерекше көңіл аударылады. Одан басқа төрелік келісімді жасау үшін, ол анық көрсетілген өкілеттіктерді қамтуы тиіс. Халықаралық саудалық келісім-шартты жасау өкілеттігіне ие тұлға, төрелік ескертпені келісім-шарттың мәтініне кіргізуге өкілетті.

Төрелік келісімнің қажетті шарты ол - төрелік сотпен шешіле алатын дау немесе дауларды анықтау болып табылады. Бұл жағдайда даудың пәнін жоғары деңгейде нақтылау мүмкін емес. Дау («келісім-шарттан немесе онымен байланысты туындайтын барлық даулар») пайда болуы мүмкін құқықтық қатынасты көрсеткен жеткілікті [9, с. 136].

Төрелік келісімде тараптар келісетін өте маңызды мәселелерінің бірі, төрелік тергеуді жүргізу орны туралы мәселе болып табылады. Төрелік тергеуді жүргізу орнын таңдау келесі элементтерге сәйкес жүзеге асырылады:

- төрелік келісім: төрелік- төрелік өткізілуі тиіс елдің соттары төрелік келісімдерді орындауы тиіс. 1958 жылғы Нью-Йорк Конвенциясына қатысушы-мемлекеттердің соттары мұны жасауы міндетті (Конвенцияның 2 бап, 3 т.). Тіпті бұл соттар төрелік келісімді орындамайды, егер олардың елдерінің заңдарына сәйкес соттылыққа жатпаса.

- төрелік процесс: соттар және заңдар төрелік шешім немесе төрелік процесске өзінің араласушылығын шектейді және дауды шешудің құралдары ретінде төрелік тергеуді қолдайды және сол елдерде төрелік тергеулер өте тиімді жүргізіледі.

- төрелік шешімді орындау: Егер белгілі бір себепке байланысты төрелік жауапкердің активтері орналасқан елде жүргізілмесе, онда төрелік шешімді орындау үшін, төрелік жауапкердің активтері орналасқан елмен бірге, төрелік шешімдерді тану және орындау бойынша халықаралық келісім-шарттың қатысушысы болып табылатын елде жүргізілуі тиіс.

Төрелік тергеудің тілі, тараптар төрелік келісімде келісетін маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Төрелік тергеудің тілі болып, келісім-шарт құрылған немесе іскерлік қатынастар орнаған тіл болып табылатыны әдетте есептелінеді. Бұл аударумен байланысты жұмыстың көп бөлігін азайтуға мүмкіндік береді.

Сыртқы саудалық контрактілер жиі екі әртүрлі тілдерде орын алатындығы, төрелік ескертпенің мазмұнын анықтау кезінде, қолданылу мүмкін.

Келесі мысалды келтіруге болады, яғни төрелік ескертпенің негізінде МКАС- те екі жауапкерге (ресейлік қатысушыларға) талапкер (ортақ кәсіпорынның скандинавтық қатысушысы) талап қойды, құрылтай келісім-шартының орысша мәтінінде «Мәскеулік сауда-өндірістік палатасына қарасты төрелік сотта» дауларды қарастыру көрсетілген. Жауапкерлер МКАС-тың құзыретін даулады, өйткені Мәскеулік СӨП-ке қарасты талапты беру кезінде шынында да сәйкес төрелік сот орын алған. Төрелік ескертпенің тура мәтініне қарамастан, жауапкерлердің қарсылықтары, құрылтай келісім-шарт 1991 жылы күзде жасалғанын, ал Мескеулік СӨП жанындағы төрелік сот екі жылдан кейін құрылды. Ағылшын тіліндегі құрылтай келісім- шарттың мәтінін талдаған кезде, оған құндылық күш беруге келіскен тараптар, төрелік ескертпе «arbitration court at the chamber of commerce and industry in moscow» - ға сілтеме жасады. Сәйкес қаулыны шығара отырып, төрешілер бұл және кейбір басқа жағдайларға назар аудара отырып, МКАС- тың құзыретін таныды. Мәскеу қалалық сотындағы берілген қаулыны болғызбауға бағытталған жауапкерлердің талпыныстары сәтсіз болды [10, с. 6].

Осыған ұқсас оқиға басқа істе де болды, яғни ол МКАС-те қарастырылды. Халықаралық сауда палатасының Регламентіне сәйкес, РФ СӨП-ның жанындағы Халықаралық коммерциялық төрелік сотта дауларды қарауды, төрелік ескертпе қарастырған. Төреліктің құрамы МКАС Регламентіне сәйкес (ХСП емес) қалыптасты. Бірінші сот отырысында талапты уақытында қабылдамаған жауапкер, төрелік құрамы төрелік келісімнің шарттарына қарамастан қалыптасқанына байланысты, төрелік құрамының құзыретінің болмауы туралы хабарлады.

Контрактінің ағылшын тіліндегі мәтінін оқып, шынында төрелік ХСП-ның регламенті бойынша жүргізілуі тиіс, бірақ МКАС орналасқан орында (at the location of the international commercial arbitration court) болуы тиіс деген сілтемені төрелік тапты. Айтып кеткенді ескеріп,

төрелік құрамы тараптар арасында пайда болған дауды өзі қарауға құзырлықсыз екенін таныды.Талапкер талапты ХСП жанындағы Халықаралық төрелік сотқа берді.

Сонымен бірге төрелік келісімде реттеле алатын күрделі мәселелерінің бірі - ол келісім-шартқа қолданылатын құқық. Егер тараптар материалдық құқықты таңдамаған жағдайда, бұл мәселені шешу едәуір дәрежеде дауды қараудың орнына байланысты. Бірақ мәмілеге төрелік орналасқан жердің құқығы қолданылады деп ойлауға болмайды. Төрелік дауды қараған кезде бұл елде әрекет ететін материалдық нормаларды емес, коллизиялық нормаларды қолданады. Бұл коллизиялық нормалардың негізінде, мәмілеге қолдануға тиісті материалдық құқық орнайды. Тараптардың өздерімен төрелік орны таңдалғанда және оны арбитрлер, тәуелсіз мекеме немесе оларды тағайындаушы ұйым жүзеге асырғанда, халықаралық жеке құқық бойынша шведтік мамандар оқиғалар арасында айырмашылық келтіреді. Шведтік коллизиялық құқық қағидалары басым болу керек деген пікірге, бірінші орында тәжірибемен қоса, сана қосылады. «Ал соңғы жағдайда шведтік нормалар жанама рөл атқарады, тіпті ешқандай рөл атқармауы да мүмкін»,- деп есептейді шведтік маман И. Гиллис Веттер. Егер тараптар Швецияны төреліктің орны етіп таңдаса, бірақ олардың контрактісіне қолданылатын құқыққа қатысты келіспесе, онда «шведтік төрешілер қолданбалы материалдық құқықты анықтау үшін, шведтік коллизиялық құқықты қолданады [11, с. 1].

Шведтік коллизиялық құқық келісім-шартты міндетпен өте тығыз байланысы бар мемлекеттің құқығын қолдану қағидасына негізделеді. Ad hoc төрелігінде дауларды қарау үшін ұқсас тәсіл тән.

Стокгольмның Сауда Палатасының Төрелік Институтының Регламентіне сәйкес (1999 жылы 1 сәуірде күшіне енді), тараптармен келісілген құқықтық нормалар немесе заңның негізінде дауларды арбитрлер шешеді және белгілі мемлекеттің заңдарына тараптардың қандай да болсын нұсқауы, бұл мемлекеттің коллизиялық нормаларына емес, материалдық құқығына сілтеме жасайды деп, түсіндірілуі тиіс (24-бап). Тараптар жиі қолданбалы құқыққа байланысты келісімге келмейді. Мұндай кезде төрелік құрамы нақты жағдайларда төрешілерге жарайтын болып көрінетін, құқық немесе құқықтық нормаларды қолданады, ал қандай да болсын құқықтық жүйенің коллизиялық нормаларына жүгінбейді. Мұндай ереже шетелдік қатысушыларымен дауларды

шешудің шведтік төреліктің тәжірибесіне қарсы тұрады, бірақ бұл салада соңғы халықаралық тенденцияларды бейнелейді [12].

1961 жылғы сыртқы саудалық төрелік туралы Еуропа Конвенциясының ережелеріне сәйкес (VII-бап, 1-т.), істі мәні бойынша қараған кезде, төрешілер контрактілердің талаптарына негізделуге міндетті және саудалық әдет-ғұрыптарды ескеру керек. Олар тараптар таңдаған құқықты қолдану тиіс, ал егер тараптар таңдамаса, бұл кезде төрешілер негізделетін және мұндай жағдайда төрешілер қолдануға тиісті деп есептейтін коллизиялық нормаға сәйкес қолдануға тиісті құқықты алады.

Төрелік регламент ЮНСИТРАЛ бұл мәселені ұқсас жолмен шешуге ұсыныс жасайды. Бұл Регламентке сәйкес (33-бап, 1-т.), дауды маңызы бойынша шешу кезінде, қолдануға тиісті ретінде тараптар келіскен құқықты, төрелік сот қолданады. Тараптар мұндай келісім болмаған кезде, коллизиялық нормаларға сәйкес анықталған, төрелік сот қолдануға тиіс деп есептейтін құқықты қолданады [13].

Жоғарыда көрсетілгендей, дауға бұл тараптардың қатысуымен төрелік сотпен қолдануға тиіс құқықты, сонымен қатар олармен жасалған келісімнен туындайтын тараптардың құқықтарын және міндеттерін қандай құқық реттейтінін тараптар анықтай алады және оларға анықтауға ұсыныс жасалады. Төрелік соттың қарауына берілмейтін даулар туындайтын кейбір құқық салаларын , мемлекеттердің құқықтық жүйелері қамтығандықтан бұл маңызды болады. Мысалы, еңбек даулары, банкроттық мәселелер бойынша істер. Мемлекеттің ұлттық - құқықтық мүдделері үшін сол немесе басқа құқық саласы қандай мүдде білдіретініне байланысты әртүрлі мемлекеттерде мұндай мәселелер бірдей емес.

Тараптар арасында жасалған келісім - шартты реттеуге арналған материалдық құқық анық білдірілген нысанда келісім-шартта көрсетілуі тиіс. Халықаралық коммерциялық төрелік туралы көптеген қазіргі заманғы заңдар тараптардың өздеріне материалдық құқықты таңдауға мүмкіндік беріледі. Егер төрелік тергеудің тараптары таңдамаса, онда коллизиялық нормалар қолданылады, яғни келісім-шартты реттеуі тиіс құқықты таңдау үшін, төрелік сот қолданбалы деп есептейтін (мұндай ережелер 1996 жылы «Төрелік туралы» Англия заңында бекітілген (46-бап, 1993 жылғы «Халықаралық коммерциялық төрелік туралы» РФ Заңы (28-бап). Коллизиялық нормалардың көмегімен таңдалған материалдық

құқық, төрелік тергеу жүргізетін сол құқықтық жүйеге ешқандай қатысы болмауы мүмкін [14].

Швейцарияда даудың маңызына қолданатын, материалдық құқықты анықтаудың басқа жолы бар. Егер төрелік тергеудің тараптары олардың келісім-шартына қолданатын құқықты көрсетпесе, онда 1987 жылғы «Халықаралық жеке құқық туралы» Швейцарияның заңына сәйкес (187-бап, 1-т.) іспен өте тығыз байланысы бар құқық қолданылады.

Қандай болсын мемлекеттің материалдық құқығы олардың келісім-шартына қолданбайтындығы және оның орнына төреліктің құрамына «бейбіт делдал» өкілеттігін беру және тараптар арасында пайда болған дауды ex aequo et bono , яғни «әділеттілік және қайырымды ар-ұят бойынша» шешілетіндігін, тараптар алдын-ала қарастыра алады. Контрактіні орындау кезінде жағдайлардың маңызды өзгеруіне қауіп төнген кезде, ұзақ мерзімді контрактілерде әдетте «әділеттілік және қайырымды ар-ұят бойынша» пайда болған дауларды шешу туралы ережелер қолданады.

Халықаралық сауда аясында төрелік келісімдерді жасау кезінде, төрелік келісімнің өзіне қолданатын құқықты анықтау маңызды рөл атқарады. Еуропалық Конвенцияға сәйкес (VI-бап, 2-т.) төрелік келісімнің орын алуы немесе күшінде болуы туралы мәселе бойынша шешім шығарған кезде, бұл мәселе қозғалған мемлекеттік соттарда, яғни егер мәселе тараптардың құқыққа қабілеттігімен байланысты болса, онда соттар оларға қолданатын заңға сүйену керек, ал басқа мәселелер бойынша: тараптар төрелік келісімді тәуелді еткен заңға; мұндай кезде нұсқау болмаса-шешім шығарылуы тиіс елдің заңына; тараптар төрелік келісімді тәуелді еткен заңға нұсқау болмаса, және егер бұл мәселе мемлекеттік соттың шешуіне ұсынылған кезде, төрелік шешім қандай елде шығарылуы тиіс екенін анықтауға мүмкін болмаса, онда іс қозғалған мемлекеттік соттың коллизиялық нормасы күшінде қолданатын заңға сүйенеді. Іс қозғалған сотта, төрелік келісім танылмайды, егер сот елінің заңы бойынша дау төрелік тергеудің пәні болмаса [15].

Төреліктің концепциясы тараптардың еріктерінің еркіндігі қағидасынан толығымен туындайды. Бұл қағиданы басшылыққа ала отырып, тараптар төрелік соттың шешуіне дауды беру туралы келісімде олардың дауы қарастырылатын тәртіп бойынша және сол тәртіпті анықтау үшін, мақсатқа сәйкес және міндетті деп есептейтін барлығын регламентациялай алады. Тараптар төрелік келісімге қолданылатын,

құқықтың міндетті нормаларымен ғана байланысты. Төрелік келісімнің факультативтік бөлігі тараптар тұрақты әрекет ететін төрелік сотты таңдайтынына немесе төрелік сот ad hoc шешуіне дауды беру туралы келісім жасағанына едәуір дәрежеде тәуелді болады.

Сондай жолмен, төрелік келісім тараптармен келісуі тиіс мәселелердің бірнеше санын өзіне енгізеді. Өйткені тараптармен өз уақытында реттелген бұл мәселелер, дау пайда болған кезде маңызды рөл атқара алады.

Төрелік жолымен дауларды шешуге беру мүмкіндігі, құқықтың көптеген жүйелерінің негізінде орын алған, келісім-шарттардың еркіндік қағидасының көрініс табуы болып табылады. Сонымен қатар төрелік соттың құзыреті, төрелік келісімде көрсетілген тараптардың еріктерінен туындайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сальвиа М. Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 гг. – СПб.: Изд-во «Юридический Центр Пресс», 2004. – 394 с.
2. Зыкин И.С. Статус арбитра в международном коммерческом арбитраже // Третейский суд. – 2003. - № 1(25). – С. 92-96.
3. Плешанов А.Г. Диспозитивное начало в сфере гражданской юрисдикции: Проблемы теории и практики. – М.: Норма, 2002. – 352 с.
4. Морозов М.Э., Шилов М.Г. Правовые основы третейского разбирательства. – Новосибирск: Изд-во «Сибпринт», 2002. – 80 с.
5. Менглиев Ш.М. Арбитражное рассмотрение внешнеэкономических споров. – Душанбе: Эчод, 2009. – 412 с.
6. Арбитражный процесс:Учебник. / Под ред. В.В. Яркова. – М.: Юристъ, 2000. – 480с
7. Ануров В.Н. Роль международных договоров в формировании современной концепции международного коммерческого арбитража: дисс. … канд. юрид. наук – М.: МГЮА, 2000. – 188 с.
8. Тарасов В.Н. Третейский процесс. – СПб., 2002. – 425 с.
9. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. – М.: Изд-во «Статус», 1999. – 712 с.
10. Шерстюк В.М. Развитие принципов арбитражного процессуального права. – М., 2004. – 160 с.

11. Дуйсенова А.Е. Участие третьих лиц в арбитражном (третейском) разбирательстве // arbitrage.kz – 15 с.
12. Муранов А.И. Советское наследие в понятии «арбитраж» и его влияние на обязательства России перед ВТО применительно к сфере оказания платных юридических услуг: неточность Министерства экономического развития и торговли России // Третейский суд. – 2008. – № 1. – С. 6-20.
13. Богуславский М.М. Международное частное право: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 1998. – 408 с.
14. Комаров А.С. Международный коммерческий арбитраж и государственный суд // Закон. – 2003. – № 2. – С. 76-80.
15. Международный коммерческий арбитраж: сб. статей и документов (на рус. и англ. яз.) / Отв. ред. Грешников И.П. – Алматы: Юридический центр «IUS», 2002. – 515 с.

АРБИТРАЖНОЕ СОГЛАШЕНИЕ КАК ОСНОВА ДЛЯ РАЗРЕШЕНИЯ СПОРОВ

Нұртуған Темірлан Нұрлыбекұлы
Магистрант 1-курса, специальнсти «6М030100-Юриспруденция», Университета
им.Сулеймана Демиреля, Каскелен, Республика Казахстан.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы правового регулирования арбитражного соглашения как основание для разрешения спора. Арбитражное соглашение является эффективным инструментом для разрешения споров в будущем. Арбитражное разбирательство не может быть начато, если арбитражное соглашение не будет принято.

Ключевые слова: Арбитражное соглашение, арбитраж, договор, арбитражное расследование.

ARBITRATION AGREEMENT AS A BASIS FOR DISPUTE RESOLUTION

Nurtugan Temirlan Nurlybekuly
Student of 1st grade of master of law, Suleyman Demirel University, Kaskelen,

Republic of Kazakhstan

Annotation: In this article, arbitration agreements should be established as an effective tool to ensure that disputes arise or become apparent in the future. Arbitration proceedings can not be initiated unless an arbitration agreement is adopted. The arbitration agreement is concluded with an authorized person, such as any other contract.

Key words: Arbitration agreement, arbitration, contract, arbitration investigation

10.77.21

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БАЛА ҚҰҚЫҚТАРЫН АҚПАРАТТЫҚ КЕҢІСТІКТЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ

Орман Абай Аманғалиұлы

Сулейман Демирель атындағы Университеті

Аңдатпа: XXI ғасырда тәуелсіздікке қол жеткізген еліміз дамып, көптеген белестерді бағындырып, алға әлі де көптеген жоспарлар құруда. Алайда алуан түрлі бағытта дамудың бірден бір кілті - саналы ұрпақта деп түсінуіміз керек. Әр елдің болашағы оның жастарының қолында деп білсек, соның ішінде жас бүлдіршіндердің дұрыс бағытта дамуының мағыздылығын байқай аламыз. Қазіргі әлемдік қауымдастыққа көз жүгіртсек оның дамуы тікелей балалар құқығы мәселесімен ұштасқанын байқауға болады. Алайда, заманның тоқтаусыз дамуы қарсаңында ақпараттық кеңістіктің де қарқынды етек жаюы балаларға өзінің кесір-кесапатын да тигізіп жатыр. Әлеуметтік желілер мен алуан түрлі сайттарда кәмелетке толмаған балалардың құқықтары тапталып, әлі жетіле қоймаған жас сана-сезімдері зиянды ақпараттармен былғануда. Енді ғана өмірдің қызығын сезіне бастаған, үлкен өмірдің қыр-сырын білмейтін жас жеткіншектердің жарқын болашағының тамырына балта шауып, моральдік тұрғыда санасын зақымдайтын әр түрлі қитұрқы сайттар мен әлеуметтік желілерге тосқауыл қойып, еліміздің болашағы – жастарымызды қорғап қалу мақсатында ақпараттық кеңістікте бала құқықтарын қылмыстық – құқықтық қорғаудың мемлекет алдындағы аса маңызды міндет екені айдан анық.

Кілт сөздер: Бала құқығы, ақпараттық кеңістік, қылмыстық-құқықтық қорғау, зиянды ақпарат, ратификацияланған заңнамалар, суицид оқиғалары, алдын-алу шаралары, виртуалдық өмір.

1989 жылы 20 қарашада БҰҰ-ның мүше мемлекеттерімен «Балалар құқығы жөніндегі конвенцияға» қол қойылды. Балалар құқығын қорғаудың заңнамалық тұрғыда дайындалғаны, қазіргі таңда әр жылдың бірінші маусымы күні әлем бойынша тойланатын балалар күнінің пайда болуына септігін тигізді. Сондай-ақ дәл осы күн болашақта адамгершілікке, әділдікке, баянды өмірге толы қоғам құру үшін оның негізі – балалардың қамын жасаудан туындайды деп шешкен. Нью-Йоркте 1994 жылы 16 ақпанда 1989 жылы 20 қарашада қабылданған Бала құқығы туралы конвенция ратификацияланды. 1998 жылы 17 желтоқсанда Қазақстан Республикасының мемлекет басшысымен "Неке және Отбасы" туралы заңға қол қойылды. Онда БҰҰ конвенциясындағы

талаптарға сәйкес отбасы жағдайындағы бала құқығы бұзылмауының кепілі ретінде арнайы "Бала құқығы" деген 9-шы тарау қарастырылған болатын. Еліміздің Қылмыстық, Қылмыстық процестік кодекстері конвенцияның нормалары мен қағидаттарына сәйкестендірілген. Қылмыстық кодексте отбасы мен кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстар үшін жауаптылықты қарастыратын нормаларға, өз алдына бір тарау арналған. Сонымен қатар бірқатар бала құқықтарының сақталуына бағытталған заңдар қабылданды. Соның бірі 2002 жылы тамыз айында «Қазақстан Республикасындағы балалар құқығы туралы» ҚР Заңы шықты. Заңның екінші тарауының, алтыншы бабында балалар мүддесі үшін мемлекеттік саясат мақсаттары аталды. Бұл:

1) балалардың құқықтарын және заңды мүдделерін қамтамасыз ету, олардың бөлінушілігіне жол бермеу;

2) балалардың негізгі құқықтары мен заңды мүдделерін жеңілдету, сондай-ақ олардың құқықтарының бұзылған жағдайында қалпына келтіру;

3) балалар құқығының заңды негіздерін кепілдендіруді қалыптастыру, балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау бойынша сәйкесінше органдар және ұйымдар құру;

4) балалардың физикалық, интеллектуалдық, рухани және адамгершілік дамуына, оларда патриоттылықты тәрбиелеуге көмектесу;

5) кәмелеттік жасқа толмағандардың құқықтық санасын және құқықтық мәдениетін қалыптастыру бойынша мақсатты бағытталған жұмысты қамтамасыз ету.

Балалар құқығының қорғалу деңгейі – кез-келген өркениетті қоғамның, мемлекеттік саясаттың әлеуметтік бағыттылығының басты индикаторы. Бала – бұл көпшілік жағдайда әлеуметтік-экономикалық тұрақсыздықтан жапа шегетін азаматтар санаты.

Қазіргі әлемдік қауымдастықтың дамуы балалар құқығы мәселесіне көбірек көңіл бөлу керек екендігін анықтап отыр. Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабы - адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандығы ең жоғарғы құндылықтар деп жариялайды. Адам құқығы мен бостандығының заңдылық тұрғыда бекітілуі, олардың қамтамасыз етілуі саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени т.б. жүйелердің қалыптасып, динамикалық дамуының қажетті шарттары болып табылады. Адам құқығы, оның қамтамасыз етілуі – әлемдік тұрақты даму стратегиясының маңызды факторы болатын демократиялық, құқықтық құндылықтарға негізделген мемлекет дамуының түпкілікті мақсаты және басты нәтижесі.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік пен егемендігін паш етіп, өзін құқықтық және әлеуметтік мемлекет деп бекітіп, қоғам өмірінің экономикалық, саяси, әлеуметтік саласына елеулі өзгерістер енгізді -

нарықтық экономиканы, көппартиялық жүйені қалыптастырды, қоғамдағы көптеген демократиялық және құқықтық институттарды қалыптастырды.

Елімізде бала құқықтарын қорғайтын бірнеше заңнамалар қабылданып, кәмелетке толмағандардың құқықтық санасын қалыптастыру жолында талай жұмыстар жасалды. Алайда технологиялармен қатар, қазіргі заманда өзекті мәселелерде алуан түрлі өзгерістерге ұшырады. Әлемде болып жатқан алуан түрлі өзгерістер ең бірінші қоғамның мүшесі болып табылатын жастарға, соның ішінде балаларға әсер етеді. Оның бірден-бір себебі баланың психологиялық тұрғыдан жетілмеуі және тұрақты қалыптаспауы. Тұлғаның қалыптасуына макро және микро орта әсер етеді. Оның ішінде макро ортаға қазіргі ақпарат көздері болып табылатын телеарналар және интернет желісін жатқызуға болады. Заманның қарқынды дамуы, жаңа технологиялармен ақпараттардың таралу әдістерінің алуан түрге ие болуы, балалардың қауіпті зиянды ақпараттарға емін еркін қол жеткізуіне мүмкіндік туғызды. Сол себепті интернет қазіргі жастардың ең сүйікті ермегіне айналып кетті. Мұнда назар аударатын жайт балалардың психикасының толыққанды қалыптаспағандығы және сүзгісіз ағылып жатқан ақпараттан қорғаусыз болуы.

Қазіргі кезде көптеген жасөспірімдер өздерінің дамуында жағымсыз жағдайларға, отбасы дамуында және қоғам бақылауынан тыс қалуына байланысты, жағымсыз макроортаның әсер етуі, әсіресе зиянды ақпараттың әсер етуіне байланысты қылмыс жолына,суицидке,рухани құндылықтары жоғалған құлдырау жолына түсіп жатыр. Нақтылап айтсақ ашық мәліметтер заманында (интернет, телеарналар,онлайн ойындар, мультфильмдер мен қарапайым ертегілер) сүзгісіз ағылып жатқан сан алуан керектіде керексізде ақпарат көздері және олардың бала санасына тигізетін әсері бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып табылады. Оның ішінде тек жеке өзі емес, балалар санасына тигізетін әсері және оған қарсы алдын-алу шарасы ретінде қолданылатын біздің заңнамамыздың өзекті тұстары. Бұл мәселенің өзекті болуына қазіргі уақытта елімізде жасөспірімдер арасындағы қылмыстың, суицидтің өсуі әсер етеді.

2002 жылғы ТМД мемлекеттері криминологтарының Санкт-Петербургтегі конференциясында «Криминологияны қылмыстық-құқықтық циклдағы пәндердің методологиясы деп тану керек» деген тезис жарияланды. Яғни криминология қылмыстылық әлемінде төніп тұрған қауіпті уақытынан бұрын байқап, зерттеп, оны алдын алу шараларын ұсынатын, бірден бір салааралық, даму үстіндегі ғылым болып табылады. Жиырма бірінші ғасырдың дерті сүзгісіз ағылып жатқан зиянды ақпарат. Оның бірден-бір құрбаны қоғамның ең әлсіз мүшесі

болып табылатын, тұлға ретінде әлі толық қалыптаспаған жас буын, яғни кәмелет жасқа толмаған бүлдіршіндер.

Заманның қарқынды дамуы, жаңа технологиялармен ақпараттардың таралу әдістерінің алуан түрге ие болуы, балалардың қауіпті зиянды ақпараттарға емін еркін қол жеткізуіне мүмкіндік туғызды.Бұл ақпараттық қауіпсіздіктің жетілмеуінің салдары. Ақпараттық қауіпсіздік дегеніміз мемлекеттік ақпараттық ресурстардың, сондай-ақ ақпарат саласында жеке адамның құқықтары мен қоғам мүдделері қорғалуының жай-күйі.

Мұнда назар аударатын жайт балалардың психикасының толыққанды қалыптаспағандығы және сүзгісіз ағылып жатқан ақпараттан қорғаусыз болуы. ҚР 1994 жылы ратификациялаған "Бала құқығы туралы" конвенцияда "бала туылғанға дейін, сондай-ақ туылған соң да тиісті құқықтық қорғауды қоса алғанда, оның тәні мен ақыл-есінің жетілмегендігіне байланысты арнайы қорғау мен қамқорлықты қажет етеді" делінген.

Заңнамамызда тән саулығын қорғайтын баптар көрсетілген болса (денсаулықты қорғау, материалдық жағдайды қамтамасыз ету), рухани саулықты қорғайтын және қамтамасыз ететін заңдар жоқтың қасы. Қоғам бұған көңіл аударғанымен, қауіптің қаншалықты үлкен екеніне мән беріп тұрған жоқ.Бұл біздің қоғамымыздың ең үлкен мәселесі. Егерде бұл тақырыпты зерттемей тек ашық қалдырсақ, әлі талай бүлдіршіндерді рухани мүгедектерге айналдырамыз.

Интернет – электрондық ақпараттық ресурстарды жіберуге арналған телекоммуникациялардың біріктірілген желілерінің және есептеу ресурстарының дүниежүзілік жүйесі.

Интернеттің қазіргі қоғамдағы ролінің басым екендігін байқау қиын емес. Оны тіпті оның екінші атауынан байқауға болады " WWW (World Wide Web) әлемдік ақпараттық ғаламтор". Интернет байланыс жүйесінде ең басым ерекшеліктерге ие.Сол себептіде оның құқықтық реттелуі өте қиын. Ол телекоммуникация және компьютерлік индустрияның қоспасы бола тұра жаһандық ақпараттық инфрастуктураны құрайды.

В.А.Копылов интернеттің құқықтық реттелуінің келесідей проблемаларын айқындайды:

Біріншіден, интернет ешкімге тиесілі емес, сол себепті де құқықтық объект болып табылмайды.

Екіншіден, интернет автоматты компьютерлердің жүйесін құрағандықтан құқықтың субъект болып табылмайды. Ол құқықтық мәртебеге ие емес және оның ұйымдық құқықтық нысаны жоқ.

Үшіншіден, интернет ақпараттық аймақ болғандықтан оны тек информатика және кибернетика әдістері арқылы реттеуге болады. Өз кезегінде құқық тек баламалы рольді атқарады.

Төртіншіден, ақпараттық қарым-қатынасты реттеудің басты ерекшелігі ақпараттың берілу тәсілінде, біздің жағдайымызда ол электрондық түрімен анықталған. ақпараттық айналымның революциясы нәтижесінде жаңа құжат түрін ойлап тапты. Ал мемлекет өз кезегінде барлық басқару органдарға электрондық құжат және электрондық цифрлік қолтаңбаны енгізуі арқылы, соған байланысты заңнаманы да түрлендірді. Онлайн қауіптің түрлері:

- ✓ Сексуалдық сипаттағы ашық материалдар;
- ✓ виртуалдық таныстар мен достар;
- ✓ Киббербуллинг -жасөспірімдік виртуалдық террор;
- ✓ Буллицид- психологиялық зорлық және қысымшылық арқылы баланы суицид, яғни өзін-өзі өлтіруге қол жеткізу;
- ✓ террористік және экстримистік материалдарды қамтитын ақпарат көздері;
- ✓ компьютерлік алаяқтар және спамерлер, фишерлер;
- ✓ қатыгездік, зорлық-зомбылық және жыныстық қатынасты насихаттаттау себептен күмән туғызатын ойын-сауықтар;
- ✓ Интернет құмарлық;
- ✓ балалардың әлеуметтік желі және блогтарда өзі жайлы біраз ақпараттарды қалдыру арқылы, сенімсіз адамдармен танысу барысында солардың әсерінен психологиялық және рухани өзгеріске ұшырауы.

Осы зиянды ақпараттың кері әсерінен психикасы бұзылған балаларды әр түрлі бұзақылық жасап, тіпті оданда сорақы адам өліміне әкеліп жатқан қылмыстар жасауы қазір ешкімді таңғалдырмайды. Сондай аты шулы қылмыстарға тоқталсақ :

1. Вконтакте желісіндегі "Синий Кит" немесе " Тихий дом" топтарындағы суицидке итермелейтін ойын. Бұл ойынның синий кит аталу себебі көк киттер мұхиттың жағасындағы қайраңға жылдамдықпен соғып, ақырында өлетін көрінеді. Топтың философиясы – өмір теңізінен өз еркіңмен шығып кету. Ойынның зардабы ауыр болғанымен ережесі өте жеңіл. Осы топқа тіркелген жасөспірім бала әлеуметтік желіде «Синий кит», «Тихий дом», «Разбуди меня в 4:20» хэштегімен жазба қалдырады. Ойынның координаторлары осы хэштегтер арқылы потенциалдық ойыншыларды тауып түнгі 4:20 уақытында " Я твой личный синий кит.....,ты готов?" деген хабарлама жібереді. Бұны жай ойын ретінде қабылдайтын жасөспірім келісімін берген соң ойын басталады. Ойын 50 күн жалғасып, 50 тапсырмадан тұрады. Ең сорақысы соңғы тапсырма өз-өзіңді өлтіру. Жалпы ойын

барысында Ресей, Қырғыстан, Қазақстан мемлекеттерінде 133 жасөспірім қаза тапқан.

Жалпы, әлеуметтік желілердің, соның ішінде Вконтакте желісінің жасөспірімдерге кері әсер ететіні жайлы талай айтылған. Діннің радикалды бағыттарына үндейтіндер де, экстремистік насихатты тарататындар да, порнография да, өмірден баз кешуді мұрат тұтып, жұртты да өздерінің қатарына қосып алуға тырысатындар да сол желіде. Ресейлік бұл әлеуметтік желіні бақылаушылар да, қолданушылар да онда «әй дейтін әже, қой дейтін қожа жоқ» екенін аңғарады. Ақыры сол жүгенсіз желінің зардабы бізге де тие бастады. Ондағы суицидке үндейтін топтардың арбауына түсіп қалған жасөспірімдер анықталып жатыр. Қазірдің өзінде «Синий кит», «Тихий дом» деп аталатын «ермек» тауып, сондағы үйлестірушілердің дегеніне еріп, өздеріне қол салмақ болған жасөспірімдер Алматы мен Астанадан, Семей мен Павлодардан, Петропавл қаласынан табылды. Бірқатар ақпарат құралдары Теміртауда өзіне қол салған жасөспірімнің ажалына әлеуметтік желілер әсер еткендігін жазуда. Бірақ ол оқиғаның анық-қанығы әзірге нақтыланбады. Құқық қорғаушылар Астанадағы мектеп оқушыларының арасынан әлеуметтік желінің кесірінен өмірден баз кешпек болғандарды анықтапты. Елімізде бір оқушы өз білегін тіліп, тамырын кеспек болған. Тура әлгі ойындардағы талапты орындапты. Абырой болғанда өлім-жітім жоқ. Дегенмен, 2016 жылы әлеуметтік желілер арқылы суицидке шақыратын ойындарды ойнағандардың қатары аз емес екендігі анықталып жатыр.

2. "Собачий кайф" ойыны. Ойынның мәнісі белгілі бір уақыт адамды тұншықтыру, соның әсірінен уақытша есін жоғалтқаннан кейінгі миға қанның келу әсерінен рахатқа бөлену . Алайда бәрі сондай оңай емес, сәл кешіккен жағдайда адам өліп кетуі мүмкін. Бұл ойын Кеңес үкіметі кезінде де балалар арасында белгілі болған. Тек интернет желісінің келуімен ойынды насихаттатудың әсерінен жаппай балалардың қызығушылығын арттырды.

3. Қазіргі таңда психологтардың зерттеуі бойынша компьютерлік ойындарға құмарлық (тәуелділік) ішімдікке немесе есірткіге құмарлық секілді өте қауіпті дерт. Ата-анасының әрдайым жұмыста болуына байланысты көбінесе баланы интернет тәрбиелейді, соның бірі интернет желісіндегі компьютерлік ойындар.

Бұл дерттің зардаптары:

- Баланың виртуалдық өмірде өмір сүруі (өмірге деген құштарлықтың, бейімділіктің жойылуы, агрессияға бейім болуы) Мысалы интернет желісінде украиндық бағдарлама арқылы атақты болып кеткен Саша есімді жасөспірім. Компьютерлік ойынға деген құмарлығының әсерінен нағыз рухани науқасқа айналған.

 Передозировка (үзіліссіз ойнауынан көз жұму). Шетелдік тәжірибеде мұндай жағдайлар жиі кездесіп тұрады. Мысалы Ресейдің Екатеринбург қаласында 12 жасар оқушы компьютерлік клубтардың бірінде үзіліссіз ойнағаннан кейін жүрек тоқтауынан көз жұмған.

 Ойындардағы іс-әрекеттерді шынайы өмірде қайталауы. GTA ойынынан кейін (заң бұзу, бөтеннің көлігін айдап кету,заң қызметкерлеріне қарсылық білдіру, бұзақылық іс -әрекеттер жасау) Counter-Strike, World of Warcraft, Everquest, Warhammer, Grand Theft Auto: Vice City ойындары адам өлтіруге дейін алып келген.

Мысалға: АҚШ-та Алабама штатында 2003 жылдың маусымы күні 18 жасар жасөспірім бөтеннің көлігін айдап кетіп, үш полиция қызметкерін өлтірген. Оны ұстау барысында өмірдің де ойын секілді екенін, кейде өлу міндет деп жауап берген. Тергеу кезінде оның көп уақыттан бері Grand Theft Auto: Vice City ойынына құмар екені белгілі болды. 2015 жылы Ресейдің Челябинск қаласында ауқатты отбасында тәрбиеленген 15 жасар Антон Шалин компьютерлік ойынға тыйым салған ата-анасына өшпенділікпен бірінші анасын кейін әкесін пышақтаған.

Осындай зиянды ақпараттан қорғау мақсатындағы шетелдік тәжірибеге жүгінсек Қытай да ақпарат державасына айналуға ұмтылуда. Елдегі 1,5 мың радиостанция күні-түн кірпік қақпайды. Газеттер таралымының жалпы құны 20 млрд доллардан асты. Журналдар 2,5 млрд данамен шартарапқа жөнелтіліп жатыр.Осы деректер ойландырмай қоймайды. Зерделі елдер бұл орайда ерте аланданған. АҚШ-тың өзі 1954 жылы ақпараттан жас ұрпақты қорғау туралы айта бастапты. Сол жылы Конгресс жоғары деңгейде қарап, ғалымдарға мәселені зерттеу жөнінде тапсырма береді. Олар бес том еңбек жазып, балаларды зиянды ақпараттан қорғау туралы заң керек екендігін дәлелдеген. Бұл заң АҚШ өрендерін ұлттық, аймақтық, континентальдық және жаһандық ауқымдарда қорғауға қабілетті болуы керек деп шешкен. Осы шаралардың нәтижесінде, аталған мемлекетте балаларды ақпараттық қорғауға арналған заңнамалық актілердің саны бүгінде 500-ден асып отыр. Солардың ішінде «Ақпараттық қауіпсіздік туралы» заң негізгі болып табылады.

Жалпы зиянды ақпарат дегеніміз не? Одан қандай қауіп төніп тұр? Зиянды ақпарат деп адамның оның ішінде кәмелет жасқа толмаған баланың психикасына, моральдық ұстанымдарына , рухани саулығына кері әсер ететін ақпарат және оның қайнар көздері.

Зиянды ақпарат ұғымын зерттеп оны бірнеше топқа бөліп қарастырдық:

1. зорлық-зомбылық, қатыгездік, физикалық немесе психикалық зорлық-зомбылықпен ұштасқан қылмыс немесе өзге де

қоғамға жат іс-әрекеттерді суреттейтін бейне немесе сипаттамасы түрінде берілген ақпарат;

2. баланың бойына үрей, қорқыныш қондыратын және суицид насихаттайтын ақпарат;

3. жыныстық қарым-қатынасты бейнелейтін ақпарат;

4. әдепсіз мәтіндер, боқауыз сөздер, былапыт, анайы ұғымдар;

5. есірткі және өзге де психотроптық заттардың ақпараттық кеңістік арқылы жарнамаланып, сатылуы.

Яғни азаптаулармен қатыгездікке толы кинофильмдер, бұзақылыққа тәрбиелейтін компьютерлік ойындар,әр түрлі діни наным сенімді, суицидті насихаттайтын сайттар баланың санасын улап, соның әсерінен ненің дұрыс ненің бұрыс екендігін ажырата алмай қылмысқа баруы қазіргі кәмелетке толмағандардың қылмыстылығының өсуінің басты себебі. Қазіргі кезде әлеуметтік-психолог және құқық қорғау органдарының зерттеулері бойынша, Ресей мемлекетінде жасөспірімдердің мүліктік қылмысқа баруы 7,8 пайызды, ал жеке адамның затын ұрлау 49,4 пайызды, мемлекет және қоғам мүлкін ұрлау 1,7 пайызды, тонау мен шабуыл 11,2 пайызды көрсетіп, қылмыс санының көбеюіне әсер етіп отыр. Мысалға, А.Ф.Парницевтің мәліметтері бойынша жасөспірімдер тобында қызғушылық пен еліктеудің жоғары деңгейі, топ мүшелерінің өз дегеніне көндіруі, көңіл күйдің өзгеруі, қылмыстық акт барысында өзге топ мүшелеріне берілуі байқалады.

Ақпарат билеп жатқан заманда адам өлтіру, мүлікке қарсы, адамгершілікке қарсы қылмыстарды алмағанда қазіргі дүние жүзінде күресіп жатқан қоғамдағы қатерлі ісікке айналған діни экстремизмнің жаппай етек жаюы да осы зиянды ақпараттың көмегінсіз таралған жоқ. Бақылау болмаған соң, қолданар шара да жоқ. Сол себепті тек діни экстремизммен ғана күреспей, оның тамыры терең жатқан сүзгісіз ағылып жатқан ақпараттарды қадағалау маңызды. Қылмысқа барған жасөспірімдердің қылмыс жасауының себебін криминологтар әлеуметтік және биологиялық факторлармен байланыстыра отырып толық және арнайы деп бөліп қарастырады. Қылмысқа барған жасөспірімдердің қылмыс жасауының толық себебі - қылмыс жасаумен себептік және шарттандырушы байланыста болатын әлеуметтік құбылыстардың бүкіл жиынтығын білдіреді. Ал арнайы себеп (өзіндік себеп) бағынбаушылық дәстүрлерге, эгоизмнің, тәртіпсіздіктің және т.б. әдептері мен салттарына жататын әр түрлі жағымсыз құбылыстармен байланысты себептер. Бұндағы бір ғана объективті жағдай қылмыс жасауға тура алып келмейді.Тек барлық аталған себептердің жиынтығы тұлғаға әсер етудің нәтижесінде ғана қылмыстық әрекет немесе қылмыс жасау әрекеттері мүмкін болады.

Е.А. Копыстынский қылмысқа барған жасөспірімдердің үлкен тобын зерттеген. Бұл зерттеу авторға құқық бұзушылардың мынандай бес тобын бөліп көрсетуге мүмкіндік берді, олар:

1. Интеллектуалды қабілеттіліктері жақсы және тұлғасының этикалық ядросы сақталған жасөспірім құқық бұзушылар жанұядан кетудің нәтижесінде кездейсоқ реформаториумға кез болғандар. Қылмысқа барған жасөспірімдердің бұл тобы 10%-ды құраған.

2. Нашар микроортаның (ата-аналарының қазасы, жанұядағы ішімдікке салыну, жанұялық жанжалдар, ұрлық, аштық, ішімдікке салынулар және т.б.) әсерінен көшедегі өмірдің төменгі жағына түскен жасөспірім құқық бұзушылар. Балалардың бұл тобы өздерінің күәліктегі жастарына қарағанда 2 – 3 жасқа шамалы интеллектуалды артта қалулармен сипатталынады, бұл орталық жүйке жүйесінің органикалық өзгерістерімен емес, «ақыл-ойлық қабілеттіліктердің жаттығуларының жоқтығымен, жанұяның төмен мәдениетімен, аз дамыған моральдық сезімімен шарттандырылған». Бұл топтағы құқық бұзушылар 53%-ды құраған.

3. Туа берілген және жүре қалыптасқан ерте жастағы генездің біршама айқын көрінетін интеллектуалды дефективтілігі бар, орталық жүйке жүйесінің айқын көрінетін органикалық өзгерістері бар құқық бұзушылар. Бұл жағдайда дебильділіктің, тұлғалық ерекшеліктердің ұзақ мерзімдік эпилепсиясының, зақымдық церебростенияның, энцефалопатияның және басқа да аномалиялардың әр түрлі нұсқалары туралы айтылуда. Аталған топтағы балалар мен жасөспірімдер 17%-ды құраған.

4. Материалдық негізінде мәнді шамадағы церебральды, эндокриндік, сөздік және соматикалық түзелмейтін бұзылыстары басым қатал ақыл-ойлық артта қалған құқық бұзушылардың тобы. Бұл топ 4%-ды құрады.

5. Генезінде психопатиялық даму (аффективті-тұрақсыз, аса қозғыш, органикалық, истериялық және псевдологтар) жатқан жасөспірім құқық бұзушылар. Олар 16%-ды құрады .

Бүгінгі таңда жылдам дамып, сәт сайын өзгеріп отырған қоғамда қордаланып қалған, күрмеуі қиын мәселелер көп. Сонымен қатар, жастардың алдына да қойылып отырған мақсат-міндеттер аз емес. Тығырықтан шығудың жалғыз жолы – білімді ұрпақ. Бұл диссертациялық жұмысты жазудағы басты мақсатым көре тұра зерттелмей жатқан, бала тәрбиесіне кедергі келтіріп жатқан проблеманы болашақ заңгер ретінде ашып, жан-жақты шашылып жатқан ақпараттарды біріктіре отырып, көпшілік назарына өзіндік ұсыныстарымды жеткізу.

Зиянды ақпараттан қорғау механизмін енгізу:

- Ақпаратты стандарттау;
- Сараптама тағайындау, өз кезегінде оны жүргізетін институттың құрылуы; ақпараттық өнімнің «зиянды, зиянсыз» екені, қай жастағы балаларға арналғаны туралы сараптаманыұқаралық ақпарат құралдары жөніндегі уәкілетті орган жасайды.

Ол – мәдениет және ақпарат министрлігі болуы мүмкін. Сарапшыны және сараптама жасайтын ұйымдарды сол орган белгілейді. Ақпарат құралдарына қойылған талаптар орындалмайтын болса, зиянды ақпарат балалар көретін уақытта беріліп жатса ғана сарапшылар араласады.

- Сараптама жүргізуді міндеттей тұра оны еркін түрде жүргізуге келісім беру;
- Заңды енгізуде кезең-кезеңмен енгізуді қалыптастыру, алғашында баламалық тұрғыда телехабарлардан бастау;
- Интернет желісіне байланысты экстремизммен күрес жүргізудегі тәжірибені пайдалану.
- Заңның әсер ету айналымынан тарихи мәдени құндылыққа жататын ақпарат өнімдерін алып тастау.
- мектеп және бала-бақша ата-аналарына насихаттау жұмысы ретінде зиянды ақпаратпен күрестің маңыздылығын түсіндіру;
- Компьютерлік клуб және интернет кафелерді қадағалауды қатаңдату.
- Зиянды ақпараттық өнімдердің айналымын тоқтатудың құқықтық жолдарын көрсетуі;
- Телерадио, кино өнімдерін көрсетудің балаларға қолайлы уақыттарының белгіленуі;
- Жаппай қолданыстағы интернет, ұялы телефон желілері арқылы балаларды рухани азғыратын ақпараттық өнімдердің тарату-луына тосқауыл қоюдың жолдары ойластырылуы;
- Компьютерлік, электрондық ойындарға балалардың ақпараттық қауіпсіздігі мақсатымен сараптама жасаудың құқықтық мүмкіндігінің туғызылуы;
- Бала құқығын қорғау туралы заңға өзгеріс енгізу.
- Мемлекеттік атқару органдарының балаларды зардапты ақпараттық өнімдерден қорғаудағы өкілеттіктерінің сараланuы;
- Заң жобасында сараланған міндеттерді қоғамдық қадағалаудың тетіктері белгіленуі;
- Балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге арналған жаңа бағдарламалардың туындауына ықпал етілуі;
- «Теріс әсерден қорғау мақсатында» олардың психофизиологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, ақпараттық өнімдерге (баспа, аудио және видео өнімдер) арнайы белгі қою міндеттеледі.

Мәселен, ақпараттық өнім қай жастағы балаларға арналғанын көрсететін "6-", "6+", "12+", "16+" и "18+" сияқты арнайы белгілермен таңбалануы қажет. Газеттерге, күнделікті жаңалықтарға, қоғамдық-саяси бағдарламаларға, тікелей эфирге ондай талап қойылмайды. Басқасының бәріне ақпараттың индекс-белгі қойылуы тиіс.

- Қазақстан Республикасының Жарнама туралы заңына өзгеріс енгізу қажет. Яғни жарнамалауға тыйым салынатын заттардың тізбесін зиянды ақпаратты қамтитын жарнамаға тыйым салу.
- Қазақстан Республикасындағы бала құқығы туралы заңның 40-1-бабына өзгеріс енгізілу қажет. 40-баптың 1-бөлігінде көрсетілгендей баланы оның денсаулығына, имандылық және рухани жағынан дамуына зиян келтіретін өнімдер айналымына тарту іс-әрекеттерінен қорғауды дамыту, жазаны ауырлату.

Баланы порнографиялық сипаттағы, сондай-ақ эротикалық мазмұндағы баспа басылымдарын, кино немесе бейнематериалдарды, бейнелерді, есірткі және өзге де психотроптық заттарды жарнамалайтын бейнелер не материалдарды дайындауға, жарнамалауға, көпшілік алдында көрсетуге немесе таратуға тарту, сол сияқты оларды балаға сату Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жауаптылыққа әкеп соғады.

Нақтырақ айтсақ стандарттауды жүргізу үщін заңнамаға стандарттарды енгізу керек және ақпарат өнімдерінің сол стандартқа сәйкестігін тексеретін сараптама тағайындалу шарт. Ол үшін өзге елдердегі практикаға жүгінсек бұл қызметті атқаратын, бақылайтын, қадағалайтын органның құрылуы мәселені шешуді жеңілдетеді. Алайда сараптама жүргізуді міндеттеу коррупцияға жол ашатыны сөзсіз. Ол үшін оның ерікті түрде жүргізілуіне жағдай туындатқан жөн. Яғни кез-келген ақпарат туынды иегері өзінің еңбегінің стандартқа сай немесе сай еместігін біле алады. Ақпарат көздері өте ауқымды болғандықтан эксперименталды түрде алғашында телевидениядан бастау керек. Пайда болған коллизияларды шешу жолдары нақтыланғанда интернет ресурстарына да көшсе болады.

Ресей Федерациясындағыдай олқылықтар пайда болмау үшін тарихи мәдени құндылықтарға ие туындыларды заңның әсер ету айналымынан алып тастау қажет.

Интернет желісіне келетін болсақ еліміздегі экстремизмге қарсы қолданып жатқан тәжірибені пайдалану біраз жеңіске әкелуі ешкімді таңғалдырмайды. "Родительский контроль" деп аталатын мегалайнның функциясымен бала-бақша және мектеп ата-аналарын ақпараттандырып, үгіт-насихат жұмыстарын жүргізу. Бұл қауіппен күресте еліміздің програмисттерін жұмылдыру. Адамның психологиясында

жауаптылықтың қатаң болуы құқық бұзушылықтың жиілігін азайтуына бірден-бір себеп. Сол себепті қатыгездікті насихаттайтын ақпарат көздерін таратуға байланысты әкімшілік және қылмыстық жауаптылықты қарастыру.

Бұл іс-шараларды жүргізу барысында қауіптің әр салаға байланысты екенін ұғыну керек. Яғни күресу кешенді түрде жүргізілу шарт. Жоғарыда айтып кеткендей әр процесс себепті байланысты болуы, бұл қауіптен арылу барысында да әсер етеді.

Әрине жоғарыда айтып кеткен іс-шараларды жүргізуде қиындықтардың туындауы сөзсіз. Мысалы: жарнама ақылы каналдарға әсер етпеуі, еліміздегі стандарттаудың мүлде болмауы және РФ стандарттау мекемелеріне толықтай тәуелді болуы. Алайда, біз заңгер ретінде заңның тәжірибе жүзінде толықтай жүзеге асып, болашақта кемшіліктердің орнын толықтыруға атсалысуымыз қажет.

МРНТИ: 10.89.91

ҚР ЖӘНЕ БАСҚА ЕЛДЕРДЕГІ ШЕТЕЛДІК ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ ҚОРҒАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Өсербай Айдана Ерланқызы

Сулейман Демирель университеті

Аннотация

Халықаралық құқық нормаларына сәйкес әр мемлекеттің капиталын инвестициялауға, оның аумағында технологияны және өнімді басқаруды қолдана алуына және осы мақсатта шетелдік инвестицияларды қабылдау жүйесін қолдануға басқа мемлекеттің жеке және заңды тұлғаларын ынталандыруға құқығы бар.

Шетелдік инвестицияларға қол жеткізу мәселесі қорғау мәселелерімен тығыз байланысты екенін ерекше атап өткізу керек. Өйткені, шетелдік елде шетелдік инвестициялық жобаны іске асыруға арналған табысты (немесе өте табысты) іс-әрекеттердің құқықтық негіздері қабылданады.

Шетелдік инвестициялардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету халықаралық инвестициялық заңдардың басты мақсаттарының бірі болып табылады және сонымен бірге ұзақ уақыт бойы ең көп талқыланатын мәселелердің бірі болып қала береді. Бұл мақалада қазіргі заманғы құқық қолдану практикасын ескере отырып, Қазақстандағы және басқа елдердегі шетелдік инвестициялардың қауіпсіздігі мен әділ режимін қамтамасыз етудің негізгі тұжырымдамалары қарастырылады.

Кілт сөздер: шетелдік инвестициялар, шетелдік инвестицияларды халықаралық-құқықтық реттеу, инвестициялық даулар, шетелдік инвестицияларды қорғау.

Әдетте шетел инвестициялары осы мемлекеттен пайда алу мақсатында басқа мемлекеттің аумағына экспортталатын бір мемлекеттің заңды және жеке тұлғаларының материалдық және материалдық емес құндылықтары болып табылады. [1]

Шетелдік инвестицияларды тарту арқылы, әр мемлекет экономиканың шет елдік қаржы ресурстарын, жаңа технологияларды, озық басқару тәжірибесін, шетелдік жабдықтарды және т.б. тиімді пайдалануға ұмтылады. Бұл артықшылықтар барлығына жақсы белгілі.

Шетелдік инвестицияларды қорғау саласындағы қазіргі құқықтық реттеу халықаралық құқықтық және ішкі (ұлттық, мемлекеттік) реттеуді біріктіру жолымен жүзеге асырылады.Шетелдік инвестицияларды құқықтық реттеудің маңызды көзі - халықаралық шарттар. Олардың

ішінде,Халықаралық қайта құру және даму банкі (Дүниежүзілік банк) әзірлеген және тікелей шетелдік инвестицияларды қорғауға бағытталған халықаралық шарттар өте маңызды. Бұл мемлекет пен басқа мемлекеттің тұлғасы арасындағы инвестициялық дауларды шешу тәртібі туралы 1965 жылғы Вашингтон конвенциясы және көпжақты Инвестициялық кепілдемелер жөніндегі агенттіктің (MIGA) құрылуы туралы 1985 жылғы Сеул конвенциясы болып табылады. Екі конвенция жеке инвестицияларды халықаралық-құқықтық қорғаудың бірыңғай жүйесін құрайды.[2]

Вашингтон конвенциясы, онда жүзден астам мемлекеттер қатысады, экспорттаушылар ретінде де, капиталдың импортерлері де шетелдік инвесторларды инвесторлармен келіспеушіліктерді қорғайды; осы Конвенцияның нормалары инвестициялық заңдардың бірдей түсінікті санаттарын, атап айтқанда, инвестициялық даулар санаттарын қамтиды. Сонымен қатар, Вашингтон конвенциясы шетелдік инвесторларды сақтандыру бойынша мамандандырылған агенттік сақтандыру сыйлықақысын төлеу арқылы осы қақтығыстарды өтеу мүмкін болмаған кезде инвестор мен қабылдаушы мемлекеттің арасындағы қақтығыстарды шешу жолын анықтайды.

Инвестицияларды өзара қорғау туралы екіжақты келісімдердің негізгі ережелері инвестициялық келісімдерді жасаудың халықаралық тәжірибесіне сәйкес келеді. Кеңес Одағын, одан кейін Қазақстан мен ТМД-ның басқа елдерін дамыту кезінде басқа мемлекеттердің инвестицияларды көтермелеу және қорғау жөніндегі тәжірибесі ескерілді. Дегенмен келіссөздердің ымыралық сипаты мен әртүрлі елдердің инвестициялық ынтымақтастығына нақты көзқарасын көрсететін айырмашылықтар бар.

Инвестиция тұжырымдамасын айқындаумен қатар бұл келісімдер әдетте өз мемлекетінде басқа мемлекеттің инвесторларының қызметіне байланысты қабылдайтын негізгі міндеттемелерді қамтиды. Атап айтқанда, Уағдаласушы Тараптар инвесторлардың инвестицияларына және олармен байланысты қызметке қолайлы режим қалыптастыруға, шетелдік меншікті тиісті қорғауды қамтамасыз етуге және инвесторға олардың кірістерін еркін аударуға мүмкіндік беруіне міндеттенеді. Мемлекет сондай-ақ инвесторлармен халықаралық арбитражға инвестициялау мәселелері бойынша дауларды қарауға келіседі.

Барлық келісімдерде оны түсіндіруге және қолдануға қатысты халықаралық шарт жасасқан елдер арасындағы дауларды шешу тәртібі туралы ереже көзделген. Кез келген тараптың ұсынысы бойынша осы мәселелер бойынша консультациялар жүргізілуі мүмкін. Дауларды келіссөздер арқылы мүмкіндігінше шешуге болады. Осылайша, дау

шешілмеген жағдайда, тараптардың бірінің өтініші бойынша ол арбитраждық сотқа жіберіледі.

Бірқатар елдерде шетелдік инвестициялар туралы арнайы ішкі заңнама бар. Ең алдымен, осындай заңдар мемлекеттерде, әсіресе Азия елдерінде, Африкада және Латын Америкасында, социалистік елдерде шетелдік инвестициялардың келуіне мүдделі. Көптеген Батыс елдерінде (АҚШ, ГФР, Франция, Ұлыбритания, Жапония және т.б.) шетелдік инвестициялар бойынша арнайы заң актілері жоқ; Оларға шаруашылық қызметті, монополияға қарсы заңнаманы, салық, валюталық, банктік және т.б. реттейтін жалпы заңнама қолданылады.
Латын Америкасы мемлекеттерінде шетелдік инвестициялар бойынша шетелдік заңдар бойынша арнайы заңдар қабылданды, шетелден пайда табыстау тәртібін және шетелдік инвестицияларға арналған өзге де шарттарды белгіледі. Мысалы, мұндай заң Мексикада 1973 жылдың 8 мамырынан бастап күшіне енген.[3]

Қазақстан Республикасындағы инвестициялық қызмет жалпы мемлекеттік және шаруашылық заңдармен, сонымен қатар республикалық және аймақтық деңгейлерде арнайы нормативтік актілер жүйесімен реттеледі. Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі, жер, кен, кәсіпорын және кәсіпкерлік қызмет туралы, акционерлік қоғамдар, біріккен кәсіпорындар туралы, банк және банктік қызмет туралы заңдар, салық салу, сыртқы экономикалық қызмет, кендік бақылау және валюталық реттеу, қарыз туралы, арендалық қатынас және сақтандыру туралы заң ережелері, нормативтік актілер және жекешелендіру бағдарламасы және т.б. бірінші топқа жатады.

Екінші топқа заң ережелері мен нормативтік актілер, республикалық ведомстволардың құжаттары жатады, олар капитал құратын және бюджет құратын ақшалай қаражаттар облысында инвестициялық процесті, сонымен қатар қаржылық активтерде орналастырудың салу бөлігін, аймақтық ерекшелікті ескеріммен аймақтағы инвесторлардың мүддесін қорғайтын аймақтық нормативтік актілерді реттейді.

Инвестициялық қызметке әсер ететін бірнеше жағдайлар жалпы сипаттағы халықаралық шарттар мен келісімдермен (мысалы – Европалық энергетикалық хартия мен келісім), сонымен бірге халықаралық қаржылық институттармен келісімдер арқылы (мысалы - Әлемдік Банк, Халықаралық Валюталық Қоры, Инвестициялық дауларды шешу халықаралық орталығы, Инвестицияларды сақтандыру бойынша көпжақты агенттігі, Еуропалық қайта құру және даму банкі) реттеледі. [4]

Қазақстан Республикасының инвестициялық заңдылықтың эволюциясы Қазақстан Республикасында инвестицияның түсінігін қалыптастыруға тырысады. Қазақстан Республикасының инвестициялық заңдылығының қалыптасу тарихы осы салада заң актысының қабылдауымен басталды, 1990 жылдың 7-ші желтоқсанында «Қазақ ССР-да инвестиция туралы». Ол инвестицияны қолдаудың құқықтық режимін қалыптастырды. Келесі қадам 1994 жылғы 27 желтоқсанда "Шетел инвестициялар туралы". Өзінің заңдарына қарай дамуын 1997 жылы 28 ақпанда «Шетел инвестициясын мемлекеттік қолдау туралы» заңында алды. Ал 2015 жылы 29 қазанда Кәсіпкерлік кодексін қабылдау арқылы аталмыш заңдардың күші жойылды.Осылайша Қазақстан қазір халықаралық қауымдастықтың толық мүшесі. Әрине халықаралық қауымдастықта интеграция Қазақстанның заң базасының дамуына әсер етті. Жақсы инвестициялық климат жасау үшін Қазақстан әр түрлі елдермен екіжақты халықаралық келісімге қол қойды.

Жоғарыда аталып өткен Кәсіпкерлік Кодекстің 25-тарауында келесідей мәселелер қарастырылған.

ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ

1-параграф. Инвестициялардың құқықтық режимі

273-бап. Инвестициялық қатынастар

274-бап. Инвестициялар, инвестор, ірі инвестор және инвестициялық қызмет ұғымдары

275-бап. Инвестициялық қызмет объектілері

276-бап. Қазақстан Республикасының аумағында инвесторлардың қызметін құқықтық қорғау кепілдіктері

277-бап. Кірістерді пайдалану кепілдіктері

278-бап. Мемлекеттік органдардың инвесторларға қатысты қызметінің жариялылығы және инвестициялық қызметті жүзеге асыруға байланысты ақпаратқа инвесторлардың қол жеткізуін қамтамасыз ету

279-бап. Мемлекет меншігіне алу және реквизициялау кезіндегі инвесторлар құқықтарының кепілдіктері

280-бап. Инвестор құқықтарының басқа тұлғаға ауысуы

2-параграф. Инвестицияларды мемлекеттік қолдау

281-бап. Инвестицияларды мемлекеттік қолдаудың мақсаты

282-бап. Инвестициялар жөніндегі уәкілетті орган

283-бап. Инвестициялық преференциялар ұғымы және түрлері

284-бап. Инвестициялық жоба

285-бап. Инвестициялық преференцияларды алу тәртібі

286-бап. Инвестициялық преференциялар беру шарттары

287-бап. Кедендік баждар салудан босату

288-бап. Мемлекеттік заттай гранттар

289-бап. Қазақстан Республикасының заңнамасы өзгерген кездегі тұрақтылық кепілдігі

290-бап. Салықтар бойынша преференциялар

291-бап. Инвестициялық субсидия

292-бап. Инвестициялық преференциялар беруге арналған өтінімге қойылатын талаптар

293-бап. Инвестициялық преференциялар беруге арналған өтінімді қарау мерзімдері

294-бап. Инвестициялық келісімшарт жасасу

295-бап. Инвестициялық келісімшартты бұзу жағдайлары

295-1-бап. Арнайы инвестициялық келісімшартты жасасу және бұзу

296-бап. Инвестициялық дауларды шешу [4]

Инвестициялық қызметті халықаралық – құқықтық реттеу. Ерекше назарды халықаралық келісімдердің маңызына, бәрінен бұрын – инвестицияны өзара қорғау шартына мән берген жөн. Өзімізге белгілі, қазіргі жағдайда шетел инвестициясын құқықтық реттеу екінші деңгейде жүзеге асады: ұлттық құқықтық және халықаралық құқықтық. Ұлттық құқықтық реттеудің кемшілігі халықаралық құқықпен жөнделеді. Шетел инвестициясына кепіл ұлттық заң берген кез келген уақытта алынып тасталуы мүмкін. Ал халықаралық заңдар берген кепілдер біржақты тәртіппен алынып тасталмайды. Халықаралық құқықтық реттеу шетел инвестициясын көпжақты және екіжақты келісім негізінде жүзеге асырады. Сонымен қатар халықаралық ұйымдар, мысалы: БҰҰ құқықтық реттеуге үлкен әсерін тигізеді. Халықаралық құқықтық реттеудің бір бөлігін инвестицияны өзара қолдау келісімі құрайды. Екіжақты келісім инвестицияны былай анықтайды:

- жылжитын және жылжымайтын мүлік негізінде меншік;
- компаниядаға пайдық қатысу;
- инвестицияға байланысты экономикалық құндылықтарды құрумен байланысты ақша қаражаттарын талап ету құқығы;
- интелектуалдық меншікке құқық соның ішінде технология, ноу-хау;
- басқа барлық құқықтар мен заттай құндылық.

Кейбір екіжақты келісімдер инвестицияға коммерциялық қызмет және концессия ұғымын қосады. Әрине, екіжақты келісімнің мәні ондағы кепілдікке байланысы. Осылайша Қазақстан Республикасы қол қойған келісімдерде инвестрларға екі жақты негізгі екі режим беріледі: ең қолайлы жағдай тәртібі немесе ұлттық тәртіп. Инвестор әрбір жағдайда екі режимді таңдауға құқылы. Сондықтан Қазақстан Республикасы инвестиция облысын инвесторлар үшін жалпы ережелер қолданылған, елге байланысты. Жоғарыда барлық айтылған инвестициялық климатты

жақсартуға байланысты мемлекеттік саясат мемлекетшілік және халықаралық деңгейде орын алады.[5]

Қазақстанның инвестициялық саясаты жаңа деңгейге жетуде. Қазақстан Республикасы Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) Инвестициялық комитетінің мүшесі болды. Бұл, өз кезегінде, осы ұйымға мүше елдердің инвестициялық саясатының халықаралық стандарттарының көрсеткіші болып табылады. Кез келген елдің инвестициялық саясаты тұтастай алғанда инвестициялық үдерісті реттейді және бүкіл мемлекеттің және бизнестің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуына жағдай жасайды.

2018-2022 жылдарға арналған Ұлттық инвестициялық стратегияны Мемлекет басшысының тапсырмаларын орындау шеңберінде инвестициялық ахуалды жақсарту мақсатында Қазақстан Республикасының Инвестициялар және даму министрлігі Дүниежүзілік банкпен бірлесіп әзірледі.Бұл ҚР-ның шетелдік инвестицияларды қорғауды жаңа көрсеткіштерге жеткізуге бағытталғанынң айқын көрінісі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. 1. Богуславский М.М. Международное частное право: Учебник. 6-е изд., перераб. и доп. - М.: Юристъ, 2010. / 1, с. 657б /.
2. Клоцвог Ф.Н., Чернова Л.С. Перспективы изменений региональной структуры инвестиций в России/Ф.Н. Клоцвог, Л.С. Чернова // Проблемы прогнозирования. - 2006. - №5. – С. 12-15.
3. Орлова Е.Р. Инвестиции: курс лекций / Е.Р. Орлов. — М.: Омега, 2014. 191 с.
4. ҚР Кәсіпкерлік кодекс 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ.
5. Мороз С.П. Актуальные проблемы инвестиционного права: Курс лекций. - Алматы: НИЦ КОУ, 2013. /25стр.

ОСОБЕННОСТИ ЗАЩИТЫ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В КАЗАХСТАНЕ И ДРУГИХ СТРАНАХ

Аннотация

В соответствии с нормами международного права каждое государство вправе поощрять частные и юридические лица другого государства вкладывать свой капитал, использовать технологию и способности управления производством на своей территории и для этой цели применять систему допуска иностранных инвестиций.

Следует особо отметить, что с вопросом доступа тесно и неразрывно связана проблема защиты иностранных инвестиций. Ведь именно в ходе процедуры допуска закладываются правовые основы успешной (или не очень успешной) деятельности по осуществлению иностранного инвестиционного проекта в условиях иностранного государства.

Обеспечение безопасности иностранных инвестиций является одной из основных задач международного инвестиционного права и, одновременно, на протяжении длительного времени остается одной из его наиболее дискутируемых проблем. В данной статье рассматриваются основные концепции обеспечения безопасности и справедливого режима иностранных инвестиции в РК и в других государствах с учетом современной правоприменительной практики.

Ключевые слова: международные инвестиции, международно-правовое регулирование иностранных инвестиций, инвестиционные споры, защита иностранных инвестиций.

FEATURES OF PROTECTION OF FOREIGN INVESTMENTS IN KAZAKHSTAN AND OTHER COUNTRIES

Annotation

In accordance with the norms of international law, each state has the right to encourage private and legal people of another state to invest their capital, to use technology and the ability to manage production on its territory and for this purpose to apply the system of admission of foreign investments.

It should be specially noted that the problem of access to foreign investment is closely and inextricably linked with access issues. After all, it is during the admission procedure that the legal bases for successful (or not very successful) activities for the implementation of a foreign investment project in a foreign country are laid.

Ensuring the security of foreign investment is one of the main objectives of international investment law and, at the same time, remains for a long time one of its most debated problems. This article examines the basic concepts of ensuring security and a fair regime for foreign investment in Kazakhstan and other countries, taking into account modern law enforcement practices.

Key words: international investments, international legal regulation of foreign investments, investment disputes, protection of foreign investments.

МРНТИ: 10.71.35

МЕСТО ПРОКУРАТУРЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СИСТЕМЕ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ.

А.Т. Рахым

Университет имени Сулеймана Демиреля

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы конституционного предназначения института прокуратуры в Республики Казахстан в свете новых Конституционных преобразований. Осуществлен конституционно-правовой анализ основ статуса прокуратуры Республики Казахстан. Изучено место прокуратуры Республики Казахстан в системе органов государственной власти. Рассмотрены разграничения, соотношения и взаимодействия органов прокуратуры Республики Казахстан с законодательной, исполнительной и судебной ветвями власти. Рассмотрены задачи прокуратуры в свете с редакцией нового Закона Республики Казахстан «О прокуратуре». Изученадоктрина ученыхо месте прокуратуры Республики Казахстан в системе органов государственной власти. Обеспечение законности всегда было специфической функцией органов прокуратуры, исторически и законодательно ей присущей. Прокуратура обладает особым конституционным статусом, так как Конституцией закреплено компетенция, организация и порядок деятельности прокуратуры.

Ключевые слова: Прокуратура, Конституция, институт, Президент, суд, правосудие, высший надзор, законность.

Конституция Республики Казахстан заложила законодательную основу деятельности Прокуратуры Республики Казахстан, которая в соответствии с пунктом 1 статьи 83 Конституции Республики Казахстан от имени государства осуществляет высший надзор за соблюдением законности на территории Республики Казахстан, представляет интересы государства в суде и от имени государства осуществляет уголовное преследование. Пункт 2 статьи 83 Конституции определил структуру Прокуратуры, установив, что Прокуратура Республики Казахстан «составляет единую централизованную систему с подчинением нижестоящих прокуроров вышестоящим и Генеральному Прокурору

Республики. Она осуществляет свои полномочия независимо от других государственных органов, должностных лиц и подотчетна лишь Президенту Республики»/1/.

Прокуратура не относится к законодательной ветви власти. По Конституции Казахской ССР 1978 г. Прокурор Казахской ССР обладал правом законодательной инициативы. В этом контексте можно отметить интересную мысль Сапаргалиева Г. «осуществляя надзор за соответствием законов, других нормативных правовых актов Конституции, выступая от имени государства в суде, осуществляя другие полномочия, органы прокуратуры накапливают громадный фактический материал, характеризующий качество и эффективность законодательства, выявляющий его недостатки и противоречия и т.д. Никакой другой государственный орган не может оценивать уровень соответствия Конституции действующего законодательства, как прокуратура, ибо другие контролирующие органы государства имеют дело лишь с отдельными отраслями и частями законодательства. А прокуратура имеет реальную возможность оценивать уровень, качество, эффективность и жизнеспособность национального законодательства системно, целостно, объективно» /2, с.452/. Однако действующая Конституция Республики Казахстан 1995 года не предусматривает права законодательной инициативы за Генеральным Прокурором.

Согласно Конституции Парламент Республики Казахстан является высшим представительным органом Республики, осуществляющим законодательную власть. Прокуратура только взаимодействует с законодательной властью в той мере, в какой она участвует в законотворческой деятельности. Руководство Мажилиса Парламента практикует приглашение представителя прокуратуры на заседании комитетов, пленарные заседания. Для того чтобы принимаемые нормы анализировались прокурором, чтобы нормы не противоречили Конституции.

Прокуратура также не относится к исполнительной ветви власти. В обосновании можно отметить что, согласно Конституции **«**Правительство осуществляет исполнительную власть Республики Казахстан, возглавляет систему исполнительных органов и осуществляет руководство их деятельностью» /1/. Генеральный прокурор, подчиненный Правительству, не может осуществлять надзор за исполнительной властью. Поэтому в Конституции четко прописано что «прокуратура Республики составляет единую централизованную систему с подчинением нижестоящих прокуроров вышестоящим и Генеральному

Прокурору Республики. Она осуществляет свои полномочия независимо от других государственных органов, должностных лиц и подотчетна лишь Президенту Республики»/1/.

Исполнительные органы учитывают местные интересы и потребности при осуществлении своих функции. Прокуратура же должна действовать от имени всего государства, защищать права, свободы и интересы граждан независимо от местных условий и различий.

Прокуратура не относится и к судебной власти. Как всем известно судебная власть принадлежит только суду. Согласно пункту 1 статьи 75 Конституции «Правосудие в Республике Казахстан осуществляется только судом». В суде же прокурор представляет интересы государства. В судебных стадиях процесса прокурор выступает в качестве стороны в процессе – в статусе государственного обвинителя. В стадии главного судебного разбирательства прокурор поддерживает перед судом государственное обвинение, которое является одной из форм осуществления надзора за законностью, одним из методов реагирования на факты нарушения закона.

Прокурор, поддерживая обвинение в суде, вместе с тем охраняет права и законные интересы всех участвующих в деле лиц и реагирует на малейшее нарушение закона независимо от кого бы оно не исходило и чьи бы права при этом не ущемлялись. Путем заявления ходатайств, возражений и даваемых заключений прокурор обращает внимание суда на допущенные нарушения закона, ставит вопрос об устранении этих нарушений, а в случае безуспешности принятых мер, опротестовывает вступившие в законную силу судебные акты. Однако данные действия прокурора не ставят его “над судом”, он не может давать суду каких-либо указаний, не может предписывать ему совершить какие-либо действия, не может отменять принятые им решения. Более того, в суде прокурор подчиняется требованиям председательствующего судьи. В качестве государственного обвинителя прокурор на равных условиях с другими участниками судебного разбирательства участвует в исследовании доказательств, представляет доказательства, заявляет ходатайства.

Из вышесказанного вытекает, что прокуратура Республики Казахстан не относится ни к одной из ветвей государственной власти согласно действующей Конституцией.

Президент, Конституционный Совет, прокуратура, органы национальной безопасности не относятся ни к одной из ветвей власти. Однако обладают этой властью, применяют ее в силу возложенных на них законодательством властно-распорядительных полномочий.

Главные задачи прокуратуры:

«защита и восстановление прав и свобод человека и гражданина, законных интересов юридических лиц, общества и государства;

выявление и устранение нарушений законности, причин и условий, им способствующих, а также их последствий;

координация деятельности правоохранительных и иных государственных органов по обеспечению законности, правопорядка и борьбы с преступностью»/3/.

Как правильно было отмечено Шариповым Ш.М. что «прокуратура является государственно правовым институтом, предназначенным для содействия Президенту в обеспечении им функции гаранта Конституции и согласованных действий всех ветвей власти. Следовательно, в силу возложенных на прокуратуру задач, в процессе обеспечения высшего надзора за законностью, она вторгается в деятельность государственных органов» /4, с. 35/.

Согласно пункту 2 статьи 83 Конституции «прокуратура Республики составляет единую централизованную систему с подчинением нижестоящих прокуроров вышестоящим и Генеральному Прокурору Республики. Она осуществляет свои полномочия независимо от других государственных органов, должностных лиц и подотчетна лишь Президенту Республики»/1/. Подотчетность прокуратуры Президенту не означает подчиненность Президенту. В таком случае прокуратура должна была бы действовать лишь по указаниям Президента и подчиняться ему.

Нормы о прокуратуре помещены в раздел VII «Суды и правосудие».Суд - орган государственной власти, осуществляющий правосудие. А правосудие в Республике Казахстан согласно Конституции осуществляется только судом. Так как мы уже определили место прокуратуры Республики Казахстан в государственном механизме, а также что прокуратура не относится ни к одной из ветвей власти, а уж тем более к судебной власти. В этой связи возникает вопрос, какое отношение имеют нормы о прокуратуре к главе VII «Суды и правосудие». С учетом конституционных положений представляется необходимым выделение в Конституции норм о прокуратуре в самостоятельный раздел, в целях усиления ее самостоятельного конституционного статуса. После принятия Конституции Республики Казахстан некоторые ученые, исследователи отмечали, что помещение нормы о прокуратуре в раздел VII "Суды и правосудие" Конституции не соответствует

государственному предназначению и месту прокуратуры в системе органов государственной власти.

Это отмечал Бахтыбаев И.Ж., когда писал, что: «Место и роль прокуратуры в системе государственных органов по обеспечению конституционной законности обоснованно вызывают необходимость выделения специального раздела, регламентирующего статус прокуратуры, в Конституции Республики либо изменения названия ее VII раздела на «Суд и правосудие. Прокуратура» /5, с. 153/.

Об этом же писал и Айтхожин К., отмечая, что «такое решение было не самым удачным, так как органы прокуратуры представляют собой самостоятельную государственную систему и не относятся к судебной власти» /6, с. 5/.

Аналогичные подходы и у современных исследователей, которые отмечают, что «представляется целесообразным конституционализацию статуса прокуратуры модернизировать более кардинально: выделить нормы и положения о прокуратуре в отдельный раздел конституции» /7, с. 87/. Другой исследователь отмечает что «в Конституцию Республики Казахстан может быть дополнительно включен раздел «Правоохранительные органы государства», куда, возможно будут входить Прокуратура, Комитет национальной безопасности и другие, не относящиеся к судебной ветви власти структурные подразделения» /8/.

Однако есть и противники внесения изменения в Конституцию РК по данному вопросу. Так, Толеубекова Б.Х. полагает, что «прямое толкование норм Конституции РК, посвященных прокуратуре, не в полном объеме совпадает с тем представлением о ней, которое складывается у практиков в результате их правоприменительной деятельности. Размещение норм о прокуратуре в разделе (главе), специально отведенном для регламентации судебной власти, нельзя рассматривать как издержки внешнего свойства. В конституции нет и не может быть случайных вещей. Данное обстоятельство может быть расценено как стремление законодателя Показать необходимость и целесообразность взаимодействия прокуратуры с судебной властью в целях обеспечения законности и правосудия» /9/

Согласно закону Республики Казахстан О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан от 10 марта 2017 года № 51-VI, были внесены изменения и дополнения в Конституцию. Мы видим что нормы о прокуратуре по прежнему остались в разделе VII "Суды и правосудие". Хотя в первой Конституции независимого

Казахстан 1993 года, прокуратуре посвящена отдельная глава 17, которая содержала 3 статьи /10/.

Подводя итоги исследования, необходимо отметить, что прокуратура представляет собой важнейший государственный институт, деятельность которого имеет значение для правового государства. Именно прокуратура осуществляет высший надзор за соблюдением законности на территории Республики Казахстан.

Литература:

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года.
2. Сапаргалиев Г.С. Конституционное право Республики Казахстан. Академический курс. –Алматы: Жеті Жарғы, 2014 год. – С.544.
3. Закон Республики Казахстан «О прокуратуре» от 30 июня 2017 года.
4. Шарипов Ш.М. Некоторые вопросы конституционно-правового статуса прокуратуры в Республике Казахстан (тезисы). //«Конституционно-правовое строительство в Республике Казахстан: состояние, проблемы и перспективы». Сборник материалов круглого стола посвященный 10-летию Конституции Республики Казахстан. – Алматы, 2005 год, С. 164.
5. Бахтыбаев И.Ж. Конституционный надзор прокуратуры Республики Казахстан. Диссертация... кандидата юридических наук -М., 1998 год, с. 178.
6. Айтхожин К. Вопросы совершенствования правового статуса органов прокуратуры Республики Казахстан в свете конституционных преобразований. // Заң және заман. -№6, - 2007 год, С.56
7. Мэлсов М.Г. Прокуратура в системе государственных органов. // Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Юриспруденция», -№1 (47), - 2017 год, С.234.
8. Майсаканов М.А. Особенности реализации принципа разделения власти в Республике Казахстан. // http://repository.enu.kz/bitstream/handle/123456789/3727/osob.pdf.
9. Толеубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б. Конституционные основы судебной власти (сравнительно-правовой анализ). // http://www.zakon.kz/203522-konstitucionnye-jsnovy-sudebnojj-vlasti.html.
10. Конституция Республики Казахстан от 28 января 1993 года.

10.01.45

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МОДУЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ

Сайдбұрқан Ақерке Үлесқызы

Университет имени Сулеймана Демиреля

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы теории построения алгоритма и структуры модулей для самостоятельного создания и применения их в обучении. Технология обучения, использующая укрупненное структурированное содержание учебного материала, носит название технологии модульного обучения. Технология модульного обучения – одна из тактик обучения, ко- торая по своей сути, являясь личностно-ориентированной, позволяет одновременно оптимизировать учебный процесс, обеспечить его целостность в реализации целей обучения, совместить жесткое управление познавательной деятельностью ученика с развитием его личностной сферы, предоставляя ему при этом возможности для самоуправления.

Ключевые слова: Технология модульного обучения, модули, структура модуля, алгоритм построения.

Модульное обучение впервые получило распространение в англоязычных странах в конце 60-х и в начале 70-х годов.Модуль (от лат. слово modulus - одно из значений которого означает "функциональный узел").

Под модульным обучением мы понимаем функциональный узел, который содержит целевую программу действий, относительно законченный блок информации и методическое руководство по его освоению и достижению поставленных дидактических целей. В монографии П.А. Юцявичене "Теория и практика модульного обучения" отмечено, что "Сущность процесса модульного обучения заключается в том, что обучающийся более самостоятельно или полностью самостоятельно может работать с предложенной ему учебной программой, выбирая индивидуальный путь ее освоения с учетом своих возможностей и потребностей. При этом функции педагога варьируются от информационно-контролирующих до консультационно - координирующих" [1, с.10].

Модульная организация учебного процесса возникла как альтернатива традиционному. Модульное обучение интегрирует в себе все то прогрессивное и передовое, что накоплено в педагогической теории и практике. Так, например:

1. Из программированного обучения заимствуется идея активности ученика в процессе его чётких действий в определенной логике, постоянное подкрепление своих действий на основе самоконтроля, индивидуализированный темп учебно-познавательной деятельности (А.И.Берг, В.П. Беспалько, В.Г. Болтянский, Н.Д. Никандров и др. [2, 3, 4, 5]);

2. Из теории поэтапного формирования умственных действий используется самая ее суть - ориентировочная деятельность (П.Я. Гальперин, Е.Н. Кабанова - Меллер, З.И. Калмыкова, Н. А. Менчинская, Н.Ф. Талызина и др. [6, 7, 8, 9, 10, 11]);

3. Из кибернетики - идея гибкого управления деятельностью учащихся, переходящего в самоуправление (А.В. Брушлинский и др. [12]);

4. Из психологии используется рефлексивный подход (Л.С. Выготский, В. В. Давыдов, В.А. Крутецкий, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, Л.М. Фридман и др.[13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20]);

5. Из "зачетной системы" - заимствовано распределение учебного предмета на зачетные разделы (Г.Д. Глейзера, А.Е. Марона и др. [21,22]);

6. Из циклового обучения - рассредоточение зачетов и экзаменов (Г.Д.Глейзер, Ю.Н. Кулюткин, В.Г. Онушкин и др. [23, 24, 25, 26]).

Кроме этих в модульном обучении интегрируются теория и практика дифференциации и индивидуализации, проблемности, оптимизации обучения (Ю.К. Бабанский, И.Я. Лернер, М.М Махмутов и др.[27, 28, 29, 30, 31]).

Теоретические, научно-организационные и научно-методические основы использования модульного обучения в процессе обучения, в том числе и в высшей школе, были предметом исследования многих учёных-педагогов и преподавателей (М.А. Анденко, Т.В. Васильева, В.М. Гареев, Е.И.Дурко, Л. Жуковская, В.Б. Закорюкин, С.И. Куликов, Г.В. Лаврентьев, Н.В. Лаврентьева, М.Д. Миронова, В.М. Панченко, И.Б. Сенновский, Е.В.Сковин, Л.М. Твердин, Т.Н. Царегородцева и др. [32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42]). В Казахстане изучением модульной технологии начала заниматься Жанпеисова М.М. Именно ее работа «Модульная технология обучения как средство развития ученика» является лучшим и наиболее конкретным пособием для учителя. В ней рассматривается не только содержательная структура модульного обучения, но и его организационная сторона. Что касается использования модульной технологии в высшей школе, то здесь необходимо обратить внимание на следующих авторов: Байсалов Д.У. рассматривал вопросы использования модульной технологии в

методической подготовке студентов-математиков, Пак Т.И. – технологию модульного обучения терминологической речи студентов юридического факультета, Букалова Г.В – изучала вопрос повышения эффективности преподавания общеинженерных дисциплин при помощи модульности в обучении и другие [43, 44, 45].

Т.И. Шамова отмечает, что сущность модульного обучения состоит в том, что ученик полностью самостоятельно (или с определенной дозой помощи) достигает конкретных целей учебно-познавательной деятельности в процессе работы с модулем. Модуль-это целевой функциональный узел, в котором объединены учебное содержание и технология овладения им.

Таким образом, модуль выступает средством обучения, т. к. в него входят: целевой план действий, банк информации, методическое руководство по достижению дидактических целей. Именно модуль может выступать как программа обучения, индивидуализированная по содержанию; методом учения, уровню самостоятельности, темпу учебно-познавательной деятельности.

В начальный период развитие модульного обучения в США, а также в Англии трактовалось, исходя из набора различного материала, которые могли служить основой индивидуального обучения каждого. При таком подходе модульное обучение отождествляется с методом обучения "Пакет".

В дальнейшем развитии модульного обучения расширилось понимание самого принципа модульности, В исследованиях А.А. Гуцински [46], модульное обучение требует выражения самостоятельной группы идей (знаний), которые передаются по дидактическим каналам, соответствующим природе знаний.

Б. Гольдшмидт и М. Гольдшмидт [47] рассматривают принцип модульности ещё шире, понимая его реализацию как формирование самостоятельной планируемой единицы учебной деятельности, помогающего обучающемуся достичь чётко определенных целей.

В статье В.М. Гараева, С.И. Куликова, Е.М. Дурко "Принципы модульного обучения" модульное обучение понимается аналогичным образом, т. е. они выделяют "интеграцию различных видов и форм обучения, подчиненных общей теме учебного курса или актуальной научно-технической проблеме" [34, с.10].

Г. Овенс видит возможности реализации принципа модульности при подготовке учителей в модульной форме организации обучения когда создаются автономные группы студентов (из 6-7 человек), которыми руководят постоянные преподаватели или компьютеры-помощники, назначенные из среды хорошо успевающих студентов старших курсов [48].

Интересные исследования проведены профессором В. Оконем. Она, анализируя один из вариантов образовательной модели модульного обучения, получившей распространение в Германии, отмечает, что "Разработанная в ФРГ версия модульной системы большее внимание уделяет содержанию, нежели организационным элементам. Модуль (по немецкой терминологии - Bausteik (кирпичик)) понимается в ней как программная единица, представляющая относительно замкнутый отрезок обучения. Большие сроки обучения (курсы) могут быть разделены на много дидактически упорядоченных, с точки зрения их целей, содержания, средств и методов, единиц программы. Деление курса на модули способствует успешному достижению профессиональной квалификации" [49, с.112-113]. Далее В. Оконь акцентирует особое внимание на то, что при подготовке новой программы в модульной системе требуется значительно больше усилий, нежели в традиционной предметной системе. Она включает четыре фазы:

1. Подготовка исходной базы - в том числе рассмотрение возможностей школ (материальные средства), учителей (уровень квалификации) и учащихся, обусловливающих введение новой системы, а также анализ материала преподавания с точки зрения его применения в модульном варианте.

2. Оценка предполагаемых результатов и операционных целей, а также оценка возможности их достижения и проверки.

3. Разработка дидактического материала или переложение каталога целей на деятельности обучения, включающие работу учителя, печатные издания и средства обучения, а также разработку соответствующих последовательностей "шагов обучения", отвечающих возможностям учащихся,

4. Проверка сконструированной программы с целью уточнения соответствия реальных достижений предполагаемым результатам и возможная ревизия модулей.

Во всем курсе различают начальные, или базовые модули, которые являются их продолжением и одновременно основой для дальнейших модулей. При этом модули могут быть поливалентными, т. е. такими, которые служат базой для двух или более следующих за ними модулей, или моновалентными - основой для одного очередного модуля.

В статье В.Б. Закорюкина, В.М. Панченко, Л.М. Твердилина "Модульное построение учебных пособий по специальным дисциплинам" модульное обучение понимается, как "... такое построение учебного материала, разделы переменной части которого могли бы быть достаточно независимы друг от друга и позволили бы быстро изменять, дополнять и развивать учебники и материал каждого раздела"[36, с.73-74].

На основе анализа этих подходов к модульному обучению и, опираясь на проведённые исследования в работах [1, 50, 51] сформулированы следующие педагогические правила для реализации принципа модульности: 1) учебный материал нужно конструировать таким образом, чтобы он вполне обеспечивал достижение каждым обучающимся поставленных перед ним дидактических целей; 2) он должен быть представлен настолько законченным блоком, чтобы имелась возможность конструирования единого содержания обучения, соответствующего комплексной дидактической цели, из отдельных модулей; 3) в соответствии с учебным материалом следует интегрировать различные виды и формы обучения, подчинённые достижению намеченной цели.

В исследованиях М. Пискевича (Польша) показано применение модульной системы обучения в главной школе планирования и статистики в Варшаве. Эта система позволила перестроить не только содержание обучения, но и способы формирования учебного плана. Модульное обучение рассматривается в виде четырех основных блоков учебных дисциплин. Первый блок "А" - основные общие дисциплины, одинаковые для всех студентов. Второй блок "Б" - основные профильные дисциплины, свои для каждого профиля. Третий блок "В" - развивает блок "А" и содержит набор учебных дисциплин, объем от 20 до 120 часов. Четвертый блок "Т" - включает в себя 120-часовые модули узко специализированного характера.

В исследованиях С.В. Рудницкой проанализирована характеристика различных подходов к модульному обучению. В диссертационном исследовании "Модульное обучение как целостная система" она отмечает, что динамичность модульного обучения определяется особенностями конструирования модуля и позволяет ему реализовать развивающую функцию как естественное проявление целостности процесса обучения в данной системе. Можно предположить, что модульное обучение - одно из наиболее эффективных решений проблем роста и продвижения учащихся в обучении. Системное исследование сложного, полиструктурного, полифункционального объекта - модульного обучения, позволит обнаружить условия и механизмы, обеспечивающие развитие ученика при таком обучении [52, с.17-18].

Таким образом, мы кратко проанализировали различные точки зрения основ модульного обучения. Концептуальная схема модульного обучения состоит в таком моделировании учебного процесса, в котором в полной мере учитывается психолого-педагогические особенности студентов и конкретные условия их обучения.

Обобщая исследования учёных ближнего и дальнего зарубежья, а также проведенные нами собственные исследования, позволили раскрыть сущность модульного обучения, которая состоит в следующем:

- каждая учебная дисциплина подразделяется на отдельные модули;
- модуль - это относительно завершённая и относительно автономная часть учебного процесса;
- каждый модуль имеет самостоятельное значение и включает в себя, как правило, несколько близких по содержанию тем или разделов;
- рабочая программа должна соответствовать идеям модульного обучения, т. е. она должна быть составлена согласно требованиям модульного обучения;
- количество модулей должно зависеть от конкретной учебной дисциплины, но ни в коем случае количество модулей по предмету не должно устанавливаться заведующим кафедры и тем более деканом факультета;
- при модульном обучении взаимодействие преподавателей и студентов осуществляется на принципиально новой основе - на основе сотрудничества;
- степень взаимодействия должна быть различной, в зависимости от цели и задачи каждого компонента модуля;
- уровень знаний и активность студентов по усвоению материала каждого модуля определяется рейтинговой системой контроля;
- если учебный материал модуля не усвоен студентами, то переход к усвоению материала последующего модуля невозможен;
- интенсификация учебного процесса путем применения активных методов обучения;
- более полная реализация в процессе обучения внутри и межпредметных связей;
- сосредоточение внимания и интереса студентов на более глубоком изучении каждого модуля;
- создание благоприятных условий для сознательного и активного усвоения учебного материала, ориентация учебного процесса на развитие творческой активности и самостоятельности студентов в учебной деятельности.

Модульное обучение нами рассматривается в качестве одного из средств оптимизации учебно-воспитательного процесса в высшей школе. По определению академика Ю.К. Бабанского оптимизация учебно-воспитательного процесса понимается как "целенаправленный выбор педагогами и наилучшего варианта построения этого процесса, который

обеспечивает за отведенное время максимально возможную эффективность решения задач образования и воспитания школьников" [53, с.6].

Итак, организация учебного процесса на модульной основе занимает определенное место в высшей школе. Перечислим характерные особенности модульного обучения, отличающие его от других форм организации учебного процесса:

- изучение каждого модуля строго регламентировано во времени. На изучение содержания модуля отводится определенное число часов;
- каждый модуль имеет определенную структуру;
- при изучении каждого модуля предусматривается текущий учёт знаний студентов, т.е. приём модуля.

Важнейшей научно-методической основой, непосредственно связанной с практикой введения модульного обучения в высшей школе, было установление целей названного вида обучения, учитывающего специфические особенности студентов педагогических университетов. Исходя из специфических особенностей высшей школы, нами определены основные цели организации учебного процесса на модульной основе. Фундаментом для определения цели модульного обучения явилось изучение разнообразных интересов, запросов студентов и работодателей. Нами определена структура целей модульного обучения. Она выглядит следующим образом: главная (общая) цель, для всей конкретной дисциплины, которая изучается на модульной основе; конкретная цель, для изучения содержания конкретного модуля; частная цель, для изучения структурного компонента каждого отдельного модуля.

На рисунке 1 схематично представлена иерархия "цепочка" целей модульного обучения.

Рисунок 1 - Иерархия "цепочка" целей

Примечание – рисунок составлен автором

При определении цели модульного обучения мы опирались на известное положение теории обучения о дидактической сущности учебного процесса, заключающегося во взаимодействии руководства педагога и творческой деятельности учащихся; соответствии логической

структуры учебного материала высшему уровню познавательных возможностей учащихся; нарастании идеальных побуждений и самостоятельности мышления учащихся. Наряду с этим, модульное обучение позволяет реализовать в полной мере образовательные, воспитательные и развивающие цели учебно-воспитательного процесса высшей школы. Организация учебного процесса в высших учебных заведениях на модульной основе способствует разнообразить методы обучения, более полно использовать дифференцированный подход к студентам, который осуществляется посредством сочетания индивидуальной, групповой и фронтальной работы. В исследованиях индивидуальный подход к взрослым получил достаточное отражение.

На основе вышеперечисленных признаков мы уточнили понятие модульного обучения. Оно, как и любая дидактическая обучающая система, включает в себя преподавателей и студентов, цели, содержания, методы, формы, средства и результаты обучения. Вместе тем модульное обучение, в отличие от традиционной организации обучения, нацелено на решение задач, связанных преимущественно с развитием самостоятельности студентов, с обеспечением расчленения содержания на относительно автономные модули, с четко выделенными обязательными результатами обучения, применением таких методов, форм организации и средств обучения, которые обеспечивают активность и самостоятельность студентов - в учебном процессе и достижение ими обязательных результатов учения.

Таким образом, модульное обучение дает ряд существенных преимуществ и является эффективным путём интенсификации организации учебного процесса. Использование модульного обучения потребует кардинального пересмотра организации учебного процесса высшей школы. Это, в первую очередь, будет касаться деятельности преподавателя. Конечно, модульное обучение потребует от преподавателей большей методической работы, значительного переконструирования учебного материала в виде модульных частей и отказ от традиционно сложившихся привычных форм организации учебного процесса. Преподавателям придётся работать по - новому, т. е. в непривычных условиях и с большим напряжением, Этим и объясняется сдержанность по внедрению модульного обучения в практику работы высшей школы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Юцявичине П.А. Теория и практика модульного обучения. – Каунас, 1989.-271 с.
2 Берг А.И., Тихонов И.И. Проблемы программированного обучения. - В книге "Программированное обучение". - Л, 1968. - с. 201-230.

3 Беспалько В.П. Основы теории педагогических систем. - Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1977. – 304 с.
4 Болтянский В.Г. Что такое программированное обучение //Математика в школе.- 1967.- №5. -С. 10-12.
5 Никандров Н.Д. Основные формы учебной работы в высшей школе //Научная организация учебного процесса. - Новосибирск: Изд-во НЭТИ, 1971. - Вып.2.
6 Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды. - М.: Педагогика, 1989.- 560 с.
7 Гареев В.М., Куликов СИ., Дурко Е.И. Принципы модульного обучения //Вестник высшей школы.- 1987.- №8. -с. 9-10.
8 Жуковская Л. Что может модульный урок? //Народное образование.- 1994.- №8. -С. 55-56.
9 Закорюкин В.Б., Панченко В.М., Твердин Л.М. Модульное построение учебных пособий по специальным дисциплинам //Проблемы вузовского учебника. - Вильнюс, 1983. -с. 73-74.

Аңдатпа

Мақалада теория құрудың алгоритмі және құрылымын модульдер үшін өз бетімен құру және қолдану, оларды оқыту.Оқу материалының кеңейтілген құрылымдық мазмұнын пайдаланатын оқыту технологиясы модульдік оқыту технологиясы деп аталады. Модульдік оқыту технологиясы - оқыту тактикасының бірі болып табылады, ол мәні бойынша жеке бағытталған, білім беру үдерісін оңтайландыруға, оқу мақсаттарының жүзеге асырылуында оның тұтастығын қамтамасыз етуге, студенттің когнитивтік белсенділігін қатаң басқаруды өзінің жеке саласын дамытуға, бұл өзін-өзі басқару мүмкіндігі.

Тірек сөздер: модульдік оқыту технологиясы, модульдер, модульдік құрылым, құрылыс алгоритмі.

Annotation

The article deals with the theory of constructing the algorithm and the structure of modules for independent creation and application of them in training. The technology of instruction, using the enlarged structured content of educational material, is called modular training technology. The technology of modular training is one of the tactics of instruction, which in its essence, being personally oriented, allows to simultaneously optimize the educational process, ensure its integrity in the realization of the learning objectives, combine the rigid management of the cognitive activity of the student with the development of his personal sphere, this is an opportunity for self-government.

Keywords: Modular training technology, modules, module structure, construction algorithm.

МРНТИ 10.77.01

Место и значение судебного толкования по разъяснению уголовно-правовых норм

Сарин Алибек Турганбаевич

Университет имени Сулейман Демиреля

Демократические преобразования, проводимые во всех сферах гражданского общества, оказывают большое влияние на развитие правовой системы Республики Казахстан. Процесс обновления законодательства затрагивает и уголовное право. Краеугольным камнем уголовно-правовой науки является выработка рекомендаций по совершенствованию уголовного законодательства и механизма регулирования уголовно-правовых отношений, которые обусловлены потребностями общественного развития, построением правового государства и формированием гражданского общества в Казахстане.

Указанные выше обстоятельства побуждают к переосмыслению места и значения судебной практики и роли судебного толкования в применении уголовного закона.

Источником уголовного права признается только закон. Однако подобное утверждение опровергается самой жизнью. Уголовный кодекс Республики Казахстан характеризуется абстрактностью правовых норм, наличием бланкетных и отсылочных норм, правовых предписаний, содержащих оценочные признаки, норм, которые предлагают несколько вариантов поведения, спецификой терминов и понятий. Кроме того, нормы права действуют не изолированно друг от друга, а в системе; только во взаимосвязи можно правильно их истолковать. В связи с чем, в правоприменительной деятельности при регулировании уголовно-правовых отношений существенную роль играет судебная практика. Пока суды не применили правовую норму, она нередко носит декларативный характер.

Признание прецедентного характера решений высших судебных органов обусловлено конституционным предписанием единообразного применения Уголовного кодекса Республики Казахстан и необходимо для реализации его принципом - законности, равенства граждан перед законом, справедливости. Необходимость выполнения данной задачи и порождает появление в системе уголовно-правовых источников судебного толкования, обладающего общеобязательным характером для последующего применения.

Статья 81 Конституции Республики Казахстан гласит, что Верховный Суд Республики Казахстан дает разъяснения по вопросам судебной

практики, а согласно п. 1 статья 4 Конституции нормативные постановления относятся к действующему праву республики [1].

Разъяснения Верховного Суда по вопросам судебной практики объявлены в Конституции действующим правом без соответствующего доктринального обоснования и последующего законодательного обеспечения, поскольку другая статья Конституции устанавливает, что Верховный суд дает разъяснения по вопросам судебной практики. Это положение Конституции конкретизируется в статье 17 Конституционного закона Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей», где закрепляется, что Верховный Суд Республики Казахстан дает разъяснения по вопросам судебной практики [2]. Положения статьи 81 Конституции Республики Казахстан и статьи 17 Конституционного закона «О судебной системе и статусе судей», таким образом, вообще не усматривают право Верховного Суда давать официальное нормативное толкование законов, не говоря о возможности создавать право, которая предусмотрена в статье 4 Конституции Республики Казахстан. Здесь, на наш взгляд, присутствует неясность законодательных норм, если к тому же учесть, что статья 4 Закона Республики Казахстан «О нормативных правовых актах» прямо называет нормативными правовыми актами нормативные постановления Конституционного Совета, Верховного Суда [3].

Широко известный в Казахстане и за рубежом ученый М.К. Сулейменов считает, что любое разъяснение Верховного Суда – это нормативный правовой акт, устанавливающий новую норму права как общеобязательное правило поведения [4, 16]. Не менее интересна позиция С.Ф. Ударцева, подчеркивающего, что нормативные акты Верховного Суда – акты высшего органа судебной власти. Никакой другой государственный орган не вправе их принимать. По своей фактической юридической силе по вопросам компетенции Верховного Суда содержащиеся в них нормы могут быть поставлены, например, на один уровень с коллизионными и интерпретационными нормами. В некоторых случаях, принятые Верховным Судом нормы, основанные на Конституции, имеют для судов приоритетное значение по сравнению с нормами действующего законодательства, в том числе законов, содержащих противоречия положениям Конституции [5, 21].

Нормативные постановления Верховного Суда представляют собой результат всесторонней, теоретической переработки дел определенной категории, рассмотренных судами, и обобщения судебной практики. Именно в нормативных постановлениях по вопросам судебной практики осуществляется официальное толкование норм гражданского, уголовного и административного права, что способствует исключению неопределенности в их понимании, которое необходимо для

установления юридической основы дела и правильной ее квалификации. Необходимо отметить, что даже самый понятный и ясный закон при его применении требует толкования. Нормативные постановления как раз и направлены на обеспечение единообразия в применении законодательства и толковании определенных норм на практике, основанных на принципах нравственности, законности и справедливости.

Верховный Суд принимает нормативные постановления по тем нормам права, которые вызывают у судов определенные затруднения, ошибки и неверное толкование в ходе их применения. Поэтому вновь принятые нормы права, как правило, проходят апробацию, то есть реализуются в судебной практике, и после этого с учетом возникших проблем в толковании разрабатывается нормативное постановление.

Имеют место случаи, когда суд при рассмотрении и разрешении дела сталкивается с фактом отсутствия необходимой правовой нормы. В таких случаях применяется аналогия закона или аналогия права. При неправильном применении аналогии закона или аналогии права Верховный Суд указывает, какая именно норма подлежит применению по аналогии. Являясь источником действующего права, нормативное постановление Верховного Суда в указанных ситуациях может устанавливать правила, конкретизирующие применение данной аналогии.

В рамках реформирования судебной системы с 1 января 2016 года упразднены кассационные судебные коллегии в областных судах и полномочия по пересмотру вступивших в законную силу судебных актов сосредоточены только на уровне Верховного Суда.

В связи с этим сейчас особое значение приобретает деятельность Верховного Суда по обеспечению единства судебной практики, закрепленная в новых уголовном кодексе. Для реализации этой задачи Верховным Судом усилена роль и значение нормативных постановлений, при их разработке охватываются наиболее острые проблемы, возникающие после внесенных изменений в закон или по неординарным ситуациям.

Говоря о необходимости применения нормативных постановлений судами, имеется в виду их значимость для правильного разрешения того или иного дела. Анализ судебных актов и поступивших на пересмотр дел свидетельствуют о том, что местные суды широко применяют разъяснения Верховного Суда и в судебных актах делают ссылку на соответствующее нормативное постановление Верховного Суда.

Нормативные постановления также предназначены для работников правоохранительных органов, адвокатов, преподавателей юридических вузов, юристов, студентов, аспирантов и широкого круга юридической общественности.

Верховному Суду предоставлено право давать разъяснения по вопросам судебной практики, а не по вопросам применения в судебной практике законодательства. Сначала о том, что такое «разъяснение».

В правовом государстве должна быть полная определенность во всем: какие законы реализуются, когда, кем реализуются, на какой основе и в каких формах. Кроме этого, должна быть ясность в содержательном плане. Это необходимо для тех, кто соблюдает, использует, исполняет, применяет правовые акты. Как уже отмечалось, сама объективная реальность, жизнь обнаруживает неясность смысла правовых норм и требует ее устранения.

При этом разъяснения, даваемые Верховным Судом, не должны противоречить нормам, принципам, идеям и другим положениям Конституции, законам, другим нормативным правовым актам, международным договорам и обязательствам Республики Казахстан. Разъяснения Верховного Суда раскрывают смысл и содержание правовых норм, в результате их реализация приносит наибольший эффект. Поскольку в результате разъяснения Верховным Судом правовых норм обогащается их содержание, нормативные постановления являются одним из источников действующего права Республики Казахстан.

Проблема отсутствия доктринального обоснования правовой природы нормативного постановления Верховного суда как источника права явилось причиной того, что суды воспринимают их как общеобязательные правила, однако, не ссылаются на них в мотивировочной части, тем более, что по уровню нормативные акты суда стоят на одном уровне с применяемыми правовыми актами, нормы которых они конкретизируют. Эта идея не нова, однако, выразившись в теории юридической науки она не нашла отражения в казахстанской практике.

Таким образом, принимая во внимание важность нормативных постановлений Верховного суда Республики Казахстан для правовой системы Казахстана, необходимо внести предложенные изменения в законодательство Республики Казахстан. Следует отметить, что нормативные постановления имеют огромное значение для правильного направления судебной практики, для укрепления законности и справедливости в отправлении правосудия. Верховным Судом продолжается работа по разработке и принятию нормативных постановлений в свете последних изменений в действующем законодательстве.

Список использованной литературы

1 Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.03.2017 г.)

2 Конституционный закон Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года № 132-II «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.12.2017 г.) .

3 Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 480-V «О правовых актах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.)

4 Сулейменов М.К. Нормативные постановления Верховного Суда в системе источников права. // Юрист. 2009. №7. С.16.

5 Ударцев С.Ф. О защите конституционных основ права собственности при их нарушении законами и иными нормативными актами. В сб.: Гражданский кодекс Республики Казахстан – толкование и комментирование. Алматы, 1997. С.21.

10.71.01

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Шарипов Ш.М

Заң ғылымдарының докторы, профессор
Советев Біржан Сержанұлы магистрант

Аңдатпа. Әлемдік қауымдастықтың толыққанды мүшесі, тәуелсіз Қазақстан Республикасының Ата Заңы – Конституциясында демократиялық, құқықтық, әлеуметтік мемлекеттілікті қалыптастыруға бет алып, құқықтық жүйесін өркениетті елдердің алдынғы қатарлы тәжірибесін, сондай-ақ өзінің де онтайлы әрі сәтті ұйымдастыру жолдарын елеп-ескеріп, конститутциялық және сот-құқықтық реформалар арқылы іске асырып келеді.
30 маусым 2017 қабылданған кезекті « Прокуратура туралы» үшіңші заң прокурорлық қадағалауды елеулі түрде шектеді. Яғни, прокуратура тек заңнан төмен актілерден ғана Конститутцияға, заңдар мен президент актілеріне сәйкестігін жоғарғы қадағалайтын боп тағайындалды. Есесіне прокуратура жүзеге асыратын қылмыстық қудалаудың мемлекеттің атынан жүргізілетіндігі нақтыланды.
Осы тұста қадағалауға беріліп отырған «жоғары» мәртебесі оған лайық па? Оның бүгінгі заңдағы ауқымы сондай мұрсат береме – деген сауалдардың тұрары анық.

Прокурорлық қадағалаудың басты әрі негізгі міндеті заңдардың, Президент пен Үкімет актілірінің, өзге де нормативті актілердің Конститутцияға сәйкестігін жоғары қадағалаумен байланыстырылса, ол құқықтық мемлекетке тән құбылыс болары сөзсіз.

Аннотатция. Полноправный член международного сообщества, Конституция независимой Республики Казахстан - конституция, демократическое, правовое, социальное государство страны, с учетом передового опыта цивилизованных стран в правовой системе, а также собственный способ организации и претворения в жизнь конституционной и судебной реформы.

Третий закон «О прокуратуре», принятый 30 июня 2017 года, серьезно ограничил прокурорский надзор. То есть, прокуратура была назначена начальством конституционности, соблюдением законов и актов Президента только действиями, меньшими, чем закон. Но выяснилось, что обвинение, проведенное прокуратурой, представлено государством.

Это присвоенный ему «высокий» статус? Понятно, что масштабы сегодняшнего закона этого не позволяют.

Основная и самая важная задача прокурорского надзора заключается в том, что это будет феномен юриспруденции, если он связан с верховным надзором за соблюдением законов, действий президента и правительства и других нормативных актов с Конституцией.

Annotation. A full member of the international community, the Constitution of the independent Republic of Kazakhstan is the constitution, democratic, legal, social state of the country, taking into account the best practices of civilized countries in the legal system, as well as its own way of organizing and implementing constitutional and judicial reform.

The third law "On the Prosecutor's Office", adopted on June 30, 2017, seriously restricted prosecutor's supervision. That is, the prosecutor's office was appointed by the authorities of constitutionality, observance of laws and acts of the President only by actions that are less than the law. But it turned out that the prosecution, conducted by the prosecutor's office, is represented by the state.

Is this his "high" status? It is clear that the scope of today's law does not allow this.

The main and most important task of the prosecutor's supervision is that this will be a phenomenon of jurisprudence if it is connected with the supreme supervision of observance of laws, actions of the president and the government and other normative acts with the Constitution.

Әлемдік қауымдастықтың толыққанды мүшесі, тәуелсіз Қазақстан Республикасының Ата Заңы – Конституциясында демократиялық, құқықтық, әлеуметтікмемлекеттілікті қалыптастыруға бет алып, құқықтық жүйесін өркениетті елдердің алдынғы қатарлы тәжірибесін, сондай-ақ өзінің де онтайлы әрі сәтті ұйымдастыру жолдарын елеп-ескеріп, конститутциялық және сот-құқықтық реформалар арқылы іске асырып келеді.

Қалыптасып қалған құқықтық жүйедегі прокурорлық қадағалаудың рөлі орасан зор. Олай деуіміз, құқықтың негізгі қайнар көзі заң болып есептелетін, құрылықтық (романо — германдық) құқықтық жүйенің құрамдас бөлігі болуымызда. Екіншіден, ел ішіндегі заңдылық режимін қамтамасыз ету бұл құқықтық мемлекеттің басты міндеттері болып табылады.

Тәуелсіздік жылдары ішінде прокурорлық қадағалауда жүргізілген реформалардың нәтижесінде өзгерістерге тап болды.

30.08.1995 ж. қабылданған кезекті екінші Конституциямызда «тергеуді сот пен прокуратурадан бөлек шығаратын» норма

ойластырылды (сол кездегі 84 бап). Осының нәтижесінде жаңарған тәуелсіз Қазақстанның прокуратурасының қызметінде «заңдылыққа жоғары қадағалау» басымдық ететін бағыт боп саналады. Ел ішінде дербес тергеу органы, сол жылдағы жылдарғы мемлекеттік тергеу комитеті қызмет атқарды.

«Прокуратура туралы» 1992 ж. заңнан гөрі 21.12.1995 ж. қабылданған заңның күші бар. Президентінің «Прокуратура турлы» жарлығы, бұл ортаның дербестігін ұлғайтып, заңның дәл және біркелкі қолданылуына жоғарғы қадағалау жүргізі миссиясын бекітті.

Прокурорлық жүйені біркелкілендіру, онда мамандандырылған прокуратураларды (әскери, табиғатты қоргау, көлік,т.б) ұйымдастыру арқылы заңдылыққа жоғары қадағалаудың тиімділігі мен сапасын котеру көзделді.

Жоғарыда айтылғандай, прокуратура заңдардың, президент актілерінің және озге де нормативтік актілердің, конститутцияға сәйкестігін жоғары қадағалайтын орган болғанымен, Конституцияда (83 баптың сол кездегі мәтінінде) «Прокуратура туралы» (кейін 09.08.2010 ж. заңнамасына айналған). Заңда орын алған бұл норма өкінішке қарай, одан әрі жетілдірілмегендігіне байланысты нақты ешбір іске аспай келді. Бір сөзбен айтқанда 1996 ж. (қолданысқа берілген)2017 жылға дейін заңға (немесе заңдарға) наразылық енгізу жөніндегі прокурорлық тәжірибе қалыптасқан жок.

Нәтижесінде, 30 маусым 2017 қабылданған кезекті « Прокуратура туралы» үшіңші заң прокурорлық қадағалауды елеулі түрде шектеді. Яғни, прокуратура тек заңнан төмен актілерден ғана Конститутцияға, заңдар мен президент актілеріне сәйкестігін жоғарғы қадағалайтын боп тағайындалды. Есесіне прокуратура жүзеге асыратын қылмыстық қудалаудың мемлекеттің атынан жүргізілетіндігі нақтыланды.

Осы тұста қадағалауға беріліп отырған «жоғары» мәртебесі оған лайық па? Оның бүгінгі заңдағы ауқымы сондай мұрсат береме – деген сауалдардың тұрары анық.

Ендеше, осының төңірегіндегі өз пікірімізге тоқталар болсақ, әрине, «Заңдылықтың сақталуын жоғары қадағалау» (Конституцияның 83 және заңның 1 бабы) мәтініне жүгінсек жоғары қадағалаудың пәні ең жүйелі – заңның өзі болуы тиіс. Әғни, тавтологиялық көрінісіне қарамай, «заңның заңдылығы» өзекті демекпіз.

Осыған орай, прокурорлық қадағалау «жоғары қадағалау» мәртебелі болсын десек, мұндай қадағалаудың нысанасы заңның болғаны абзал. Сәйкесінше, Коститутцияға кайшы немесе сәйкес келмейтін заңдарға қатысты прокурорлық ден қоюды ойластыру қажет. Біздің ойымызша, «коститутциялық емес» заңдарды анықтаған күйде, Бас Прокурор мәселені ҚР Конституциялық кеңесінің алдына, яғни конституциялық

емес деп тануды қойып, сәйкесінше осындай бастаманы жсауға құқылы болуы тиіс.

Дәл осыған жасалынып отырған акцентіміздің дәлелі ретінде жекеленген әрекет немесе шешімдерден туындалатын заңды бұзушылықтардан гөрі, ата заңға сәйкес келмейтін басқандай заңның қаншалықты қалаусыз салдарды туғызуы мүмкін, салыстырмалы түрде қарастырсақ, әрине заңның заңсыздығы сөзсіз едәуір болары анық.

Сондай-ақ, жаңа заңмен жалпы қадағалаудың да аясы шектеліп, ендігі жерде, прокурорлар тексерісті тағайындау және жүргізу туралы шешімдерін:

1. физиқалық, психикалық және өзге де мән-жайларға байланысты өз құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін қорғауды өзі дербес жүзеге асыра алмайтын адамдардың;

2. шектелген адамдардың қатарының;

3. егер бұл адамдардың өмірі, денсаулығы Қазақстан Республикасының қауіпсіздігі үшін орыны толмас зардаптың алдын алуға қажет болса, адамдардың, қоғамның және мемлекеттің құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін қорғау үшін қабылдайды.

Осыдан, екі ой туындайды. Біріншіден мұндай ұстаным прокурорларға онтайлы, яғни, тек заңда көзделген тұлғалар мен жағдайларға ғана қатысты жүргізуге сұрыптау болса, екіншіден азаматтардың конституция бойынша теңдігі принципіне нұқсан келтіріледі.

Қалыптасқан өмірлік тәжірибе және ұлттық менталитетке сай азаматтар бірінші кезекте прокуратура органдарына заңды құқықтары, бостандықтары және мүдделерінің бұзылуына байланысты барады, сонда әділдік іздейді.

Ендеше, прокурорлық жоғары қадағалау мен барлық азаматтардың құқықтары тең дәрежеде қалыптасқан жөн.

Заңмен прокурорлық қадағалаудың пәні мен қоса, тәртібінің де нақтыланғаны және реттеле түскені дұрыс. Яғни, қызмет бабын пайдалану, асыра сілтеу, т.б жол қойылмағаны абзал. Бир сөзбен айтқанда, прокурорлық тексерістердің өздеріне де қойылатын талаптардың күшейтілгені прокурорлардың жауыпкершілігін арттыратыны сөзсіз. Солардың, ішінде прокурорлық тексерістерді рәсімдеу, тіркеу мен тұлғаларын ақықтау, тек тексеріс пәніне (затына) кіретін мәселелерді ғана қамту, т.б көзделген.

Жоғарыда көрсетілгендей, «Прокуратура туралы» заң күші бар кезіндегі Президент жарлығындағы прокуратураның жоғары қадағалауын бірінші кезекте Коституцияға бүкіл нормативтік массивтің, сонын ішінде ең елеулі заңдардың сәйкес болуын көздеп, жүзеге асыруын еске алсақ, заманында бұл нормаға қатысты қызмет привентивтік бағытпен іске

асқанын, яғни Бас прокурордың Парламентегі өкілі, ондағы жұмыс топтарында (норма шығарушылық) прокурорлардың мүше болуы арқылы қобылдануға жататын заң жобаларын саралап- сараптау жолдарымен, яғни тек Коституцияға сәйкестігіне байланысты қабылданып келгенін анғаруға болады. Бұлда құқықтық мемлекетті құрудағы өркениетті жетістіктің бірі еді.

Міне сол тұста « Прокурорлық қадағалаудың» толыққанды жоғары қадағалау болғаны рас. Ендеше, бүгінгі прокуратура неліктен заңдарға қатысты жоғары қадағалауын доғаруы тиіс?

Прокуратура өз қызметін іске асырып, заңды бұзушылыққа қарсы тұруында бірден-бір құралы қадағалау және ден қою актілерін шығарып тұрады. Осы орайда, заңды бұзушылыққа неғұрлым тиімді қолданылып келінген «ұйғарым» және «прокурорлық актілерді мәжбүрлеп орындату» нормаларның жаңа заңда түсіп қалуы түсініксіз. Сондай-ақ наразылықтың заңсыз әрекеттерге (әрекетсіздіктерге) қолданылуы да сынға лайық. Себебі, наразылқ бойынша оның орындалуына күнтізбелік он күн беріледі.

Міне осы және тағы басқада «прокуратура туралы» жаңа заңдағы, біздің пікірімізше сәйкессіздіктер (немесе сәтсіз көріністері) ойлануға жататын тұстары болса керек. Ендеше, кезектегі реформалар осы айтылған пікірлерді қаперіне алса құба-құп болар деген үміттеміз.

Прокурорлық қадағалаудың басты әрі негізгі міндеті заңдардың, Президент пен Үкімет актілірінің, өзге де нормативті актілердің Конституцияға сәйкестігін жоғары қадағалаумен байланыстырылса, ол құқықтық мемлекетке тән құбылыс болары сөзсіз.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамыз
2. Прокуратура туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 30 маусым
3. http://www.adilet.gov.kz/kk/node/9714

МРНТИ 10.27.41.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДОЛИ В УСТАВНОМ КАПИТАЛЕ ТОВАРИЩЕСТВА С ОГРАНИЧЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ

Туктибаева Мадина Турмухановна

Университет им. Сулеймана Демиреля

Аннотация: В данной статье изложены основные проблемы прав доли в уставном капитале товарищества с ограниченной ответственностью. В частности, проблемы связанные с «нулевым» уставным капиталом. Товарищество с ограниченной ответственностью на сегодняшний день является одной из наиболее распространенных организационно - правовых форм ведения предпринимательской деятельности в Казахстане. В бизнесе (особенно в среднем и малом) эта форма используется чаще, чем акционерные структуры.

Доля в уставном капитале общества с ограниченной ответственностью – это основание возникновения правового статуса участника, которое при наличии особого юридического состава приводит к реализации заложенных в нем правовых способностей. наличие уставного капитала, разделенного на доли определенных размеров, является одним из определяющих признаков юридического лица, созданного в форме ТОО. Однако вопрос о юридической природе доли в уставном капитале товарищества с ограниченной ответственностью до сегодняшнего дня остается открытым.

Ключевые слова: доля в уставном капитале товариществ с ограниченной ответственностью, имущество, правовой режим доли.

Развитие рыночной экономики требует совершенствования правового регулирования общественных отношений, связанных с созданием и деятельностью субъектов гражданского права, важнейшее место среди которых занимают юридические лица. При этом все большее значение в экономическом обороте нашей страны приобретают товарищества с ограниченной ответственностью.

На протяжении всего периода существования с момента появления в законодательстве общество с ограниченной ответственностью является самой распространенной организационно-правовой формой юридических лиц, причем количество таких обществ по Казахстану, учтенных в Едином государственном реестре юридических лиц, возрастает с каждым годом.

Товарищество с ограниченной ответственностью на сегодняшний день является одной из наиболее распространенных организационно -

правовых форм ведения предпринимательской деятельности в Казахстане. В бизнесе (особенно в среднем и малом) эта форма используется чаще, чем акционерные структуры.

Необходимо отметить, что стабильность казахстанской рыночной экономики во многом зависит от имущественной стабильности хозяйствующих субъектов. И поскольку товарищества с ограниченной ответственностью по своей численности являются основными участниками казахстанского экономического оборота, большое значение имеет их имущественная стабильность, которая определяется, в первую очередь, законодательными требованиями к уставному капиталу как к основе их деятельности.

В форме товариществ с ограниченной ответственностью создается и осуществляет свою деятельность абсолютное большинство субъектов малого и среднего предпринимательства, существование и развитие которых оказывает огромное влияние на стабильность экономических отношений в Республике Казахстан.

Товарищество с ограниченной ответственностью как одна из самых привлекательных форм для осуществления предпринимательской деятельности как в небольших, так и в крупных масштабах, несомненно, имеет свои уникальные признаки и специфику организации. Следовательно, формирование, сохранение и изменение уставного капитала таких товариществ имеет свои особенности, которые недостаточно исследованы в современной научной литературе.

В свою очередь, правовое регулирование общественных отношений по формированию, сохранению и изменению уставного капитала товарищества с ограниченной ответственностью является далеко не совершенным, что во многом сдерживает и усложняет развитие общественных отношений с участием товариществ с ограниченной ответственностью. В казахстанском законодательстве отсутствуют определения многих используемых терминов, имеющих отношение к уставному капиталу («вклады», «доли», «чистые активы» и др.). Неоднозначно трактуются данные понятия и в научной литературе. А это, в свою очередь, приводит к необъективному отражению в учредительных документах товариществ с ограниченной ответственностью и в документах учета таких товариществ реального размера уставного капитала.

Более того, следует признать, что законодательством не установлен в достаточной мере значимый минимальный размер уставного капитала, необходимый для создания общества с ограниченной ответственностью, отсутствуют и рациональные законодательные требования к процедуре его оплаты, что в конечном итоге приводит к тому, что ежедневно в Казахстане регистрируется большое количество юридических лиц, часть

из которых создается для участия в схемах уклонения от налогообложения и в схемах легализации и вывода активов за рубеж, что наносит серьезный ущерб казахстанской экономике.

Все вышесказанное порождает большие возможности в исследовании вопросов, составляющих предмет данной темы, и свидетельствует о ее актуальности для курсовой работы.

Товариществом с ограниченной ответственностью признается учрежденное одним или несколькими лицами товарищество, уставный капитал которого разделен на доли определенных учредительными документами размеров; участники товарищества с ограниченной ответственностью не отвечают по его обязательствам и несут риск убытков, связанных с деятельностью товарищества, в пределах стоимости внесенных ими вкладов. Исключения из этого правила могут быть предусмотрены настоящим Кодексом и законодательными актами.

Участники товарищества с ограниченной ответственностью, не полностью внесшие вклады, несут солидарную ответственность по его обязательствам в пределах стоимости невнесенной части вклада каждого из участников.

Число участников товарищества с ограниченной ответственностью не ограничивается.

Товарищество с ограниченной ответственностью не может иметь в качестве единственного участника другое хозяйственное товарищество, состоящее из одного лица.

По требованию любого из его участников должна быть проведена аудиторская проверка деятельности товарищества с ограниченной ответственностью.

Публичная отчетность товарищества с ограниченной ответственностью не требуется, за исключением случаев, предусмотренных законодательством или учредительными документами.

Товарищество с ограниченной ответственностью может быть добровольно реорганизовано или ликвидировано по решению его участников. Иные основания реорганизации и ликвидации товарищества с ограниченной ответственностью определяются настоящим Кодексом и законодательными актами.

Товарищество с ограниченной ответственностью вправе преобразоваться в иное хозяйственное товарищество, акционерное общество или в производственный кооператив.

Правовое положение товарищества с ограниченной ответственностью, права и обязанности его участников определяются настоящим Кодексом и законодательными актами /1/.

По общему правилу, участники товарищества с ограниченной ответственностью несут риск убытков от его деятельности лишь в

пределах размера заявленного в учредительных документах вклада в уставный капитал.

Уставный капитал призван выполнять следующие функции:

стартового капитала;

определительную;

обеспечительную (гарантийную);

ограничительную;

информационную.

1) Функция стартового капитала заключается в том, что уставный капитал представляет собой стартовое имущество, основу деятельности товарищества.

Очевидно, что при существующих требованиях законодательства к минимальному размеру уставного капитала ТОО эта функция утратила свое значение.

2) Определительная функция заключается в том, что посредством уставного капитала устанавливается доля каждого участника. Доля в уставном капитале - это условное понятие, представляющее собой процентное соотношение взносов участников по отношению ко всему размеру уставного капитала товарищества. Доли всех участников в уставном капитале пропорциональны их вкладам в уставный капитал, если иное не установлено учредительными документами (часть первая п. 1 ст. 28 Закона о ТОО) /2/.

Диспозитивность этой нормы позволяет установить в учредительном договоре иной порядок определения долей в уставном капитале.

Значение размера доли проявляется в ряде случаев.

Так, каждый участник ТОО при голосовании на общем собрании имеет число голосов, соответствующее его доле в уставном капитале, за исключением голосования при избрании председательствующего и секретаря общего собрания, когда каждый участник, по общему правилу, имеет один голос, или если иной порядок определения числа голосов определен уставом (п. 5 ст. 42 Закона о ТОО) /2/.

При этом практике знаком случай, когда уставом каждому из двух участников товарищества был предоставлен один голос вне зависимости от размера доли в уставном капитале, что впоследствии породило сложноразрешимую ситуацию.

Пунктом 2 ст. 40 Закона о ТОО установлено, что в случае принятия общим собранием участников ТОО решения о распределении дохода между участниками каждый участник вправе получить часть распределяемого дохода, соответствующую его доле в уставном капитале.

Данное положение не может быть изменено учредительными документами товарищества.

В соответствии с подп. 4) п. 1 ст. 61 ГК, в случае ликвидации товарищества участник имеет право получить часть его имущества, соответствующую его доле, оставшегося после расчетов с кредиторами, или его стоимость.

3) Обеспечительная (гарантийная) функция уставного капитала наглядно проявлялась в первой редакции Указа, и.с.з., о хозяйственных товариществах. Так, устанавливая минимальный размер уставного капитала ТОО в 1000 МРП, Указ содержал требование, чтобы стоимость чистых активов товарищества по окончании второго и каждого последующего года не становилась ниже размера уставного фонда под страхом обязанности зарегистрировать его уменьшение. Если же размер уставного фонда становился ниже минимально допустимого уровня, участники ТОО были обязаны в течение года внести дополнительные взносы; в противном случае товарищество подлежало ликвидации.

Другое, непреложное правило заключалось в следующем: для оценки неденежных вкладов было недостаточно лишь соглашения участников, требовалось проведение независимой аудиторской оценки.

Действующий Закон о ТОО содержит следующую норму: «при превышении заявленного уставного капитала товарищества с ограниченной ответственностью над фактическим уставным капиталом участники товарищества субсидиарно несут перед кредиторами солидарную ответственность по долгам товарищества в сумме, превышающей уставный капитал над собственным капиталом» (п. 3 ст. 25 Закона) /2/.

Представляется, что в эту норму вложен следующий смысл: если при банкротстве товарищества окажется, что стоимость чистых активов товарищества меньше заявленного уставного капитала, в соответствующей части его участники солидарно несут субсидиарную ответственность по обязательствам товарищества.

Существующая же редакция не выдерживает критики. Заметим: термин «капитал» употребляется в четырех различных сочетаниях: «заявленный уставный капитал», «фактический уставный капитал», просто «уставный капитал» и «собственный капитал».

Такой подход законодателя нельзя признать обоснованным, поскольку каждый из используемых терминов должен иметь строго определенный, а не произвольно вкладываемый в них смысл. Думается, что «заявленный уставный капитал» следует понимать как размер уставного капитала, зафиксированный в учредительных документах. «Фактический уставный капитал» - это действительная стоимость имущества, внесенного участниками, подтвержденная в установленном порядке. Понятие «собственный капитал» толкуется в самом Законе как стоимость чистых активов (п. 3 ст. 24) /2/.

Также обращает на себя внимание небрежный подход законодателя к установлению ответственности участников. Обратим внимание на текст Закона: «…участники товарищества субсидиарно несут перед кредиторами солидарную ответственность по долгам товарищества…». С такой конструкцией нельзя согласиться, поскольку следует различать:

а) режим ответственности участников (с точки зрения множественности должников) перед третьими лицами;

б) ответственность участников по долгам товарищества.

В первом случае речь должна идти о солидарной ответственности, во втором - о субсидиарной.

Согласно действующему законодательству, независимая экспертная оценка стоимости вклада участника должна быть произведена в случае, если его величина превышает сумму, эквивалентную двадцати тысячам размеров МРП.

4) Ограничительная функция заключается в установлении пределов ответственности (рисков) участников по обязательствам товарищества (см. комментарий к ст. 77 Кодекса).

5) Пунктом 7 ст. 41 ГК установлено, что все заинтересованные лица вправе ознакомиться с уставом юридического лица. При этом, в соответствии с подп. 3) п. 2 ст. 17 Закона о ТОО, устав товарищества должен содержать сведения о размере его уставного капитала. /2/.

В этом проявляется информационная функция уставного капитала.

Традиционно в литературе принято выделять данные функции, которые должен выполнять уставный капитал. Вплоть до недавнего времени корпоративное законодательство в определенной степени поддерживало такое традиционное понимание предназначения уставного капитала.

Однако на данный момент, в связи с принятием Закона Республики Казахстан от 29 декабря 2014 года № 269-V «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам кардинального улучшения условий для предпринимательской деятельности в Республике Казахстан» (с изменениями дополнениями по состоянию на 07.04.2016 г.), законодатель ввел возможность нулевого размера уставного капитала для субъектов малого предпринимательства и государственной исламской специальной финансовой компании. Очевидно, что нулевой размер уставного капитала не может выполнять ни одной из перечисленных выше функций.

Минимальный размер уставного капитала, установленный для субъектов среднего предпринимательства, составляет 100 месячных расчетных показателей (МРП), при этом субъект среднего предпринимательства должен иметь годовой доход свыше трехсот тысяч (и до трех миллионов) МРП. Понятно, что потенциальные кредиторы

такой компании, которая зарабатывает от 2 до 20 миллионов долларов в год, не могут рассчитывать на то, что их возможные притязании будут удовлетворены за счет уставного капитала размером в 100 МРП /3/.

Тем не менее, Закон о ТОО содержит норму о праве кредиторов потребовать досрочного исполнения обязательств и возмещения убытков в случае уменьшения размера уставного капитала. Очевидная несоразмерность последствий такой довольно безобидной операции при либеральном подходе законодательства к размеру уставного капитала, требует пересмотра упомянутой нормы. В противном случае её реализация может оказаться несправедливо обременительной для добросовестного должника /4/.

Например, в случае невнесения одним из участников своего вклада в уставный капитал, ТОО обязано принять предписанные законом меры; и, действуя добросовестно, ТОО может воспользоваться одной из предлагаемых законом опций - уменьшить уставный капитал. Для предприятий, годовой оборот которых может достигать миллионов МРП, уменьшение уставного капитала на несколько МРП, чревато колоссальными убытками и рисками, особенно в случае злоупотребления правом кредиторами-конкурентами.

Вряд ли предоставление дополнительных прав кредиторам в этом случае является реальным препятствием для недобросовестного должника, при «известных науке» других «относительно честных способов» ухода от ответственности. Скорее, это несет в себе угрозу для добросовестных и успешно работающих компаний.

Справедливости ради следовало бы уравновесить риски сторон - признать, что требования кредиторов, предусмотренные в связи с уменьшением уставного капитала, могут заявляться только в пределах суммы, на которую уменьшается уставный капитал.

При учреждении в Германии общества с ограниченной ответственностью (далее – GmbH) необходимо, помимо прочего, внимательно изучить информацию о его уставном капитале: о его минимально допустимом размере, о возможностях внесения в уставный капитал личного имущества, о возможностях внесения дополнительного вклада в уставный капитал, его использовании, трате и прочее. Невнимательное отношение к данному вопросу может повлечь за собой необоснованные гражданско-правовые риски. В этой статье мы попытаемся осветить самые основные моменты, касающиеся уставного капитала немецкого GmbH.

Уставный капитал общества – это капитал, переданный учредителями обществу с целью обеспечения минимального покрытия ответственности по обязательствам общества перед кредиторами и

состоящий из личных денежных или имущественных вкладов учредителей компании.

В Германии форма GmbH, наиболее подходящий пример для формы ТОО. Весь уставный капитал GmbH разбивается на определённое количество равных по номинальной стоимости паёв. Каждый учредитель принимает на себя количество паёв, которое обеспечивает ему необходимый процент участия в обществе. То есть фактически каждый учредитель принимает на себя не одну, а множество долей участия в компании. В этом, к примеру, состоит отличие от уставного капитала ООО, учреждённого по российскому праву, где каждому учредителю принадлежит 1 доля /5/.

Минимальный уставный капитал GmbH должен составлять 25 000 евро. Устав может, однако, предусматривать более высокий уставный капитал. Для того чтобы общество внесли в торговый реестр (т.е. произошла его регистрация), каждому участнику необходимо внести в каждую их своих долей как минимум одну четверть от их номинальной стоимости. При этом на момент регистрации общая сумма оплаченного капитала не может быть ниже 12 500 евро. Отсутствие оплаты своей доли одним участником не может быть компенсировано бóльшим вкладом другого участника в долю этого другого участника. К примеру, если общество учреждается двумя участниками с уставным капиталом в 25 000 евро, и один из участников вносит полную сумму в оплату своей доли – 12 500 евро, а другой не оплачивает свою долю, то такое общество не будет зарегистрировано до тех пор, пока в долю второго участника не будет внесено как минимум 3 125 евро (конечно же, при условии, если устав общества не предусматривает более высокий минимум).

Средства в неоплаченный капитал должны быть внесены по распоряжению директора компании или по решению собрания его участников, но в любом случае не позднее, чем при ликвидации или банкротстве общества. В случае смешанных долей, когда вносится как имущество, так и денежные средства, необходимо наряду с полным внесением имущества, уплатить 1⁄4 от вносимой суммы.

Естественно, существует возможность внести в оплату доли имущество участника, однако только после независимой оценки его себестоимости. Имущественные взносы в соответствии с § 7 абз. 3 Закона о GmbH должны быть полностью внесены до момента регистрации.

Случай, когда один из учредителей не оплатил долю в уставном капитале

Внесение вклада в свою долю в уставном капитале является обязанностью участника общества перед ним. Законом предусмотрено, что нарушение обязанности по оплате доли одним из учредителей ведет к возникновению требований общества по ее оплате. Помимо этого, в

соответствии с § 20 Закона о GmbH, несвоевременное внесение доли грозит начислением процента по ставке 4 % годовых.

Если участник не может оплатить свою долю, то это должны сделать остальные участники в процентном соотношении принадлежащих им долей. Они в таком случае могут требовать возмещения от не оплатившего свою длю участника, а также возмещения убытков.

После того как вклад в уставный капитал внесён, он может быть использован обществом в его деятельности, однако не для выплаты его учредителям. Причем существует возможность получить компенсацию, как правило, до 10% расходов участника на учреждение компании (адвокаты, нотариус и проч.) именно из средств уставного капитала. Однако необходимо учитывать, что взятие обществом на себя компенсационных издержек должно указываться в уставе компании.

В случае, когда учредители решают вывести денежные средства из капитала недобросовестным путем, возникает угроза появления скрытых имущественных взносов.

Типичным случаем является предварительное заключение компенсационной сделки между учредителем и обществом. Учредитель, внося положенный наличный вклад в уставной капитал, получает его обратно за последующее внесение имущества.

В случае, когда учредитель уже имеет право требования перед обществом, например, на выплату прибыли, и хочет удовлетворить его, засчитав требования общества на внесение наличного взноса, так же существует высокая вероятность признания такого зачёта недобросовестным.

Какие же правовые последствия возникают при совершении описанных действий? Во-первых, учредитель не освобождается от обязательства по внесению наличного взноса. Во-вторых, организации грозит отказ в занесении ее в торговый реестр, если выплата средств в обмен на имущество вскрылась на этапе до регистрации компании.

Выходом из подобной неприятной ситуации является возможность изменения устава до внесения общества в торговый реестр. Изменив устав, вместо положенного внесения наличного вклада можно будет внести имущественный. Нерешенным остался случай, когда общество предоставляет заем учредителю с той целью, чтобы он внес свой вклад. Подобное ухищрение так же в большинстве случаев не признается судом и вклад считается неуплаченным.

§ 30 абз. 1 пред. 1 закона о GmbH, в соответствии с которым имущество, необходимое для поддержания уставного капитала, не может быть выплачено учредителю, так как это может привести к недостаточной капитализации.

Если при выплате доли учредителю не затрагивается определенный уставом размер уставного капитала, то учредитель может получить свою долю обратно.

Таким образом, участник несёт личную ответственность перед обществом за несвоевременную уплату своей доли в уставной капитал, за неправомерное предоставление ему выплат из средств уставного капитала, а также в том случае, если возвращенная ему доля приведет к недостаточной капитализации общества.

Если обязательство участника по внесению вклада погашается остальными участниками, то он должен будет возместить понесенные ими убытки.

Также необходимо понимать, что за скрытые имущественные взносы, учредители совместно с директорами несут гражданскую ответственность в соответствии с § 9a абз. 1 Закона о GmbH и должны выплатить обществу недостающую сумму в капитале.

Помимо этого, за некоторые правонарушения Закон о GmbH предусматривает также и уголовную ответственность учредителей.

При учреждении в Германии общества с ограниченной ответственностью (далее – GmbH) необходимо, помимо прочего, внимательно изучить информацию о его уставном капитале: о его минимально допустимом размере, о возможностях внесения в уставный капитал личного имущества, о возможностях внесения дополнительного вклада в уставный капитал, его использовании, трате и прочее. Невнимательное отношение к данному вопросу может повлечь за собой необоснованные гражданско-правовые риски. В этой статье мы попытаемся осветить самые основные моменты, касающиеся уставного капитала немецкого GmbH.

Уставный капитал общества – это капитал, переданный учредителями обществу с целью обеспечения минимального покрытия ответственности по обязательствам общества перед кредиторами и состоящий из личных денежных или имущественных вкладов учредителей компании.

Весь уставный капитал GmbH разбивается на определённое количество равных по номинальной стоимости паёв. Каждый учредитель принимает на себя количество паёв, которое обеспечивает ему необходимый процент участия в обществе. То есть фактически каждый учредитель принимает на себя не одну, а множество долей участия в компании. В этом, к примеру, состоит отличие от уставного капитала ООО, учреждённого по российскому праву, где каждому учредителю принадлежит 1 доля.

Минимальный уставный капитал GmbH должен составлять 25 000 евро. Устав может, однако, предусматривать более высокий уставный

капитал. Для того чтобы общество внесли в торговый реестр (т.е. произошла его регистрация), каждому участнику необходимо внести в каждую их своих долей как минимум одну четверть от их номинальной стоимости. При этом на момент регистрации общая сумма оплаченного капитала не может быть ниже 12 500 евро. Отсутствие оплаты своей доли одним участником не может быть компенсировано бóльшим вкладом другого участника в долю этого другого участника. К примеру, если общество учреждается двумя участниками с уставным капиталом в 25 000 евро, и один из участников вносит полную сумму в оплату своей доли – 12 500 евро, а другой не оплачивает свою долю, то такое общество не будет зарегистрировано до тех пор, пока в долю второго участника не будет внесено как минимум 3 125 евро (конечно же, при условии, если устав общества не предусматривает более высокий минимум).

Средства в неоплаченный капитал должны быть внесены по распоряжению директора компании или по решению собрания его участников, но в любом случае не позднее, чем при ликвидации или банкротстве общества. В случае смешанных долей, когда вносится как имущество, так и денежные средства, необходимо наряду с полным внесением имущества, уплатить 1⁄4 от вносимой суммы.

Естественно, существует возможность внести в оплату доли имущество участника, однако только после независимой оценки его себестоимости. Имущественные взносы в соответствии с § 7 абз. 3 Закона о GmbH должны быть полностью внесены до момента регистрации.

Внесение вклада в свою долю в уставном капитале является обязанностью участника общества перед ним. Законом предусмотрено, что нарушение обязанности по оплате доли одним из учредителей ведет к возникновению требований общества по ее оплате. Помимо этого, в соответствии с § 20 Закона о GmbH, несвоевременное внесение доли грозит начислением процента по ставке 4 % годовых.

Если участник не может оплатить свою долю, то это должны сделать остальные участники в процентном соотношении принадлежащих им долей. Они в таком случае могут требовать возмещения от не оплатившего свою длю участника, а также возмещения убытков.

После того как вклад в уставный капитал внесён, он может быть использован обществом в его деятельности, однако не для выплаты его учредителям. Причем существует возможность получить компенсацию, как правило, до 10% расходов участника на учреждение компании (адвокаты, нотариус и проч.) именно из средств уставного капитала. Однако необходимо учитывать, что взятие обществом на себя компенсационных издержек должно указываться в уставе компании.

В случае, когда учредители решают вывести денежные средства из капитала недобросовестным путем, возникает угроза появления скрытых имущественных взносов.

Типичным случаем является предварительное заключение компенсационной сделки между учредителем и обществом. Учредитель, внося положенный наличный вклад в уставной капитал, получает его обратно за последующее внесение имущества.

В случае, когда учредитель уже имеет право требования перед обществом, например, на выплату прибыли, и хочет удовлетворить его, засчитав требования общества на внесение наличного взноса, так же существует высокая вероятность признания такого зачёта недобросовестным.

Во-первых, учредитель не освобождается от обязательства по внесению наличного взноса. Во-вторых, организации грозит отказ в занесении ее в торговый реестр, если выплата средств в обмен на имущество вскрылась на этапе до регистрации компании.

Выходом из подобной неприятной ситуации является возможность изменения устава до внесения общества в торговый реестр. Изменив устав, вместо положенного внесения наличного вклада можно будет внести имущественный. Нерешенным остался случай, когда общество предоставляет заем учредителю с той целью, чтобы он внес свой вклад. Подобное ухищрение так же в большинстве случаев не признается судом и вклад считается неуплаченным.

§ 30 абз. 1 пред. 1 закона о GmbH, в соответствии с которым имущество, необходимое для поддержания уставного капитала, не может быть выплачено учредителю, так как это может привести к недостаточной капитализации.

Если при выплате доли учредителю не затрагивается определенный уставом размер уставного капитала, то учредитель может получить свою долю обратно.

Таким образом, участник несёт личную ответственность перед обществом за несвоевременную уплату своей доли в уставной капитал, за неправомерное предоставление ему выплат из средств уставного капитала, а также в том случае, если возвращенная ему доля приведет к недостаточной капитализации общества /6/.

Если обязательство участника по внесению вклада погашается остальными участниками, то он должен будет возместить понесенные ими убытки.

Также необходимо понимать, что за скрытые имущественные взносы, учредители совместно с директорами несут гражданскую ответственность в соответствии с § 9a абз. 1 Закона о GmbH и должны выплатить обществу недостающую сумму в капитале.

Помимо этого, за некоторые правонарушения Закон о GmbH предусматривает также и уголовную ответственность учредителей.

Право на долю в уставном капитале ТОО должно быть определено с учетом двойственности ее природы. С одной стороны, она является предпосылкой обладания правами и обязанностями участника, связанными с его членством в компании, с другой - имущественная ценность доли зависит не от ценности прав, ее составляющей, а прямо пропорциональна стоимости и размеру принадлежащего имущества ТОО. Если первая сторона имеет смысл для теоретического понимания доли в уставном капитале ТОО, то вторая - имеет важнейшее практическое значение. Конечно, связь доли и определенной совокупности прав, обладание которыми она предоставляет, тоже нельзя игнорировать. Однако для гражданского оборота, как нам представляется, имеет большее значение не это, а именно имущественный характер доли.

Список литературы

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1999 года № 409-I (по состоянию на 01.01.2018 г.) // http://online.zakon.kz

2. Закон Республики Казахстан от 22 апреля 1998 года № 220-I «О товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.02.2017 г.) // http://online.zakon.kz

3. Закон Республики Казахстан от 29 декабря 2014 года № 269-V «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам кардинального улучшения условий для предпринимательской деятельности в Республике Казахстан» (с изменениями дополнениями по состоянию на 07.04.2016 г.)

4. Климкин С.И., Основные положения о товариществе с ограниченной ответственностью / https://www.zakon.kz/4468568-kommentarijj-k-statjam-77-84.html

5. Создание компании в Германии // http://www.eec-rus.ru/ru/public/71

6. Всё, что нужно знать об уставном капитале GmbH // https://winheller.com/blog/ru/share-capital-gmbh/

ACTUAL PROBLEMS OF SHARES IN THE AUTHORIZED CAPITAL OF LIMITED LIABILTY PARTNERSHIPS

Tuktibayeva Madina Turmukhanovna
University of Suleyman Demirel

Annotation. This article outlines the main problems of shareholding rights in the charter capital of a limited liability partnership. In particular, the problems associated with "zero" authorized capital. Limited Liability Partnership is today one of the most common organizational and legal forms of

doing business in Kazakhstan. In business (especially on average and small) this form is used more often than joint-stock companies.

The share in the authorized capital of a limited liability company is the basis for the emergence of the legal status of a participant, which, if there is a special legal structure, leads to the realization of the legal capacities inherent therein. presence of the authorized capital divided into shares of certain sizes, is one of the defining signs of a legal entity created in the form of a private limited company. However, the issue of the legal nature of the share in the charter capital of a limited liability partnership remains open to this day.

Keywords: share in the authorized capital of limited liability partnerships, property, legal share regime.

ЖАУАПКЕРШІЛІГІ ШЕКТЕУЛІ СЕРІКТЕСТІКТІҢ ЖАРҒЫЛЫҚ КАПИТАЛЫНДАҒЫ ҚАТЫСУ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Туктибаева Мадина Турмухановна
Сулейман Демирель атындағы университет

Аңдатпа: Бұл мақалада жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің жарғылық капиталындағы қатысу құқығының негізгі проблемалары сипатталған. Атап айтқанда, «нөлдік» жарғылық капиталмен байланысты мәселелер. Жауапкершілігі шектеулі серіктестік бүгінгі таңда Қазақстанда бизнесті жүргізудің ең кең таралған ұйымдастырушылық-құқықтық нысандарының бірі болып табылады. Бизнесте (әсіресе орта және шағын) бұл нысан акционерлік қоғамдарға қарағанда жиі пайдаланылады.

Жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің жарғылық капиталындағы қатысу үлесі қатысушының құқықтық мәртебесінің пайда болуының негізі болып табылады, егер ол арнайы құқықтық құрылым болса, оған тән құқықтық мүмкіндіктерді іске асыруға әкеледі. Жарғылық капиталдың белгілі бір мөлшердегі бөліктерге бөлінуі, жеке-дара компания түрінде құрылған заңды тұлғаның ЖШС белгілерінің бірі болып табылады. Дегенмен, жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің жарғылық капиталындағы үлесінің құқықтық сипаты мәселесі бүгінгі күнге дейін ашық.

Түйінді сөздер: жарғылық капиталдағы қатысу үлесі серіктестік, меншік, заңды үлесі режимі.

МРНТИ 10.77.51

ПОНЯТИЕ И ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ГЕНОЦИДА

Д.Н.Файзулла

Магистрант 1-курса, специальнсти «6М030100-Юриспруденция», Университета им.Сулеймана Демиреля, Каскелен, Республика Казахстан

Аннотация:В данной статье автором подробно рассмотрено понятие и история возникновения «геноцида». Помимо этого, приведены международные нормы в области геноцида. Достаточно четко раскрыты примеры геноцида, как в прошлом, так и в настоящее время. Подчеркивается важность Конвенции ООН о геноциде. Геноцид, как полагает автор, не обязательно означает моментальное уничтожение нации, за исключением, когда совершается массовое убийство всех членов нации. Геноцид предназначен для обозначения

координированного плана различных действий, которые направлены на разрушение жизненно важных основ существования национальных групп с целью уничтожения самих групп.

Ключевые слова: геноцид, международное право, безопасность, группа населения, преступления.

Геноцид-это преднамеренное действие, направленное на уничтожение народа (обычно определяемое как этническая, национальная, расовая или религиозная группа) полностью или частично. Гибридное слово «геноцид» является сочетанием греческого слова génos («расы людей») и латинского суффикса - джиде («акт убийства»). Конвенция Организации Объединенных Наций о геноциде, которая была учреждена в 1948 году, определяет геноцид как «акты, совершаемые с намерением полностью или частично уничтожить национальную, этническую, расовую или религиозную группу» [1].

Термин «геноцид» был придуман Рафаэлем Лемкиным в 1944 книге «Правление государств в оккупированной Европе». Геноцид был в случае Холокоста, Геноцида армян и многие другие массовые убийства в том числе и геноцид коренных народов Северной и Южной Америки, греческий геноцид, Индонезийские убийства 1965-66, Ассирийский геноцида, геноцид сербов, Голодомор, геноцида 1971 в Бангладеш, Камбоджи, геноцид в Гватемале, а в последнее время Боснийский геноцид, геноцида курдского, и геноцид в Руанде.

По одной из оценок, с 1956 по 2016 год, в общей сложности произошло сорок три геноцида, которые привели к гибели около 50 миллионов человек, в то время как дополнительные 50 миллионов были переселены или перемещены в результате таких конфликтов.

До 1944 года для описания умышленных, систематических убийств использовались различные термины, в том числе «резня» и «преступления против человечности», а в 1941 году Уинстон Черчилль, описывая вторжение Германии в Советский Союз, говорил о «преступлении без названия».

Как было отмечено, в 1944 году Рафаэль Лемкин создал термин «геноцид». В книге описывается реализация нацистской политики в оккупированной Европе и описаны массовые убийства. Термин описал систематическое уничтожение нации или народа, и слово было быстро принято многими в международном сообществе. Слово геноцид использовалось в обвинительных заключениях на Нюрнбергских судебных процессах, состоявшихся с 1945 года, но исключительно в качестве описательного термина, еще не в качестве официального юридического термина [2].

По словам Лемкина, геноцид - это «скоординированная стратегия уничтожения группы людей, процесс, который может быть осуществлен путем полного уничтожения, а также стратегия, которая исключает ключевые элементы основного существования группы, включая язык, культуру и экономическую инфраструктуру».

Вообще говоря, геноцид не обязательно означает моментальное уничтожение нации, за исключением, когда совершается массовое убийство всех членов нации. Он предназначен скорее для обозначения координированного плана различных действий, направленных на разрушение жизненно важных основ существования национальных групп с целью уничтожения самих групп. Задачи такого плана - это распад политических и социальных институтов, культуры, языка, национальных чувств, религии и экономического существования национальных групп и уничтожение личной безопасности, свободы, здоровья, достоинства личности и даже жизни лиц, принадлежащих к таким группам.

Только после того, как Лемкинпридумал термин и былоосущсевтлено судебное преследование виновных в Холокосте на Нюрнбергских судебных процессах, Организация Объединенных Наций определила преступление геноцида согласно международному праву в Конвенции о геноциде.

Пожизненный интерес Лемкина в массовых убийствах населения в 20 веке был изначально ответом на убийство армян в 1915 году, а позже на массовые убийства в оккупированной Европы. Он сослался на Альбигойский крестовый поход как «один из самых убедительных случаев геноцида в истории религии». Он посвятил свою жизнь мобилизации международного сообщества, совместной работе по предотвращению возникновения подобных событий. В интервью 1949 года Лемкин сказал: «Я заинтересовался геноцидом, потому что он случился так много раз. Это случилось с армянами, а после армян, Гитлер также организовал геноцид».

После Холокоста, совершенного нацистской Германией и ее союзниками до и во время Второй мировой войны, Лемкин успешно агитировал за всеобщее принятие международных законов, определяющих и запрещающих геноциды. В 1946 году на первой сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций приняли резолюцию, которая «подтвердила», что геноцид является преступлением по международному праву, но не дает юридического определения преступления. В 1948 году Генеральная Ассамблея ООН приняла Конвенцию о предупреждении преступления геноцида и наказании за него, которая впервые определила геноцид как преступление.

В статье II Конвенции геноцид определяется как:

- любое из следующих действий, совершенных с целью полного или частичного уничтожения национальной, этнической, расовой или религиозной группы как таковой:

- убийства членов этой группы;

- причинение серьезных телесных повреждений или вреда для психического здоровья членам группы;

- умышленное создание для группы жизненных условий, рассчитанных на физическое уничтожение ее в целом или ее части;

- меры, рассчитанные на предотвращение деторождения в такой группе;

- насильственная передача детей из одной человеческой группы в другую [3].

Первый проект Конвенции включал политические убийства, но эти положения были сняты в политико-дипломатическом компромиссе по возражениям некоторых стран, включая СССР. СССР утверждал, что определение Конвенции должно следовать этимологии этого термина, и, возможно, опасался большего международного изучения своей собственной истории. Другие страны опасались, что включение политических групп в определение будет способствовать международному вмешательству во внутреннюю политику. Советское мнение также разделяли ряд других государств, для которых трудно установить какой-либо общий географический или социальный знаменатель: Ливан, Швеция, Бразилия, Перу, Венесуэла, Филиппины, Доминиканская Республика, Иран, Египет, Бельгия и Уругвай. Исключению политических групп фактически изначально способствовала неправительственная организация, Всемирный еврейский конгресс, и это соответствует видению Рафаэля Лемкина о характере преступления геноцида.

Цель и сфера охвата Конвенции были впоследствии охарактеризованы Советом Безопасности Организации Объединенных Наций следующим образом:

«Конвенция явно принята в гуманитарных и цивилизационных целях. Ее цели заключаются в том, чтобы защитить само существование определенных человеческих групп и подтвердить и подчеркнуть самые элементарные принципы гуманности и морали. С учетом соответствующих прав, правовые обязательства воздерживаться от геноцида признаются в качестве ergaomnes».

При разработке Конвенции уже предполагалось, что она будет применяться не только к существующим в то время формам геноцида, но и к любому методу, который может быть разработан в будущем с целью уничтожения физического существования группы. Как подчеркивается в преамбуле к Конвенции, геноцид омрачил все периоды истории, и именно

это трагическое признание придает концепции ее исторический эволюционный характер.

Активное развитие Гуманитарного права наблюдалось после того, как закончилась Вторая мировая война, что говорит о его значении в современных условиях. С развитием технического прогресса гуманитарное право распространяет свое действие на применение новых средств и методов по ведению военных действий. Защита жертв войны акцентируется в гуманитарном праве. Конвенцией 1948 года по предупреждению преступлений геноцида и наказаний за него 1948 г. устанавливается определение геноцид. Геноцид является действиями, которые совершают в целях полного либо частичного уничтожения некоторой национальной, этнической, расовой либо религиозной группы как таковой [4].

Вступившей в силу 3 сентября 1953 года Европейской конвенцией по защите прав человека и основных свобод провозглашались основополагающие права человека, а так же был создан особый механизм их защиты.

Стоит отметить, геноцид, происходивший в бывшей Республики Югославия.Республика Косово (алб.Republika e Kosovls, на сербском - Република Косово) – находится в географическом регионе Косово на Балканском полуострове, является частично признанным государством в Юго-Восточной Европе. Территория Республики Косово –это часть Республики Сербия, входящая в ее состав как Автономный край Косово и Метохия согласно конституции Сербии, (на сербском языке - Аутономнапокрајина Косово и Метохија, сокращенно с сербского Космет), однако власти Сербии defacto не контролируют Косово. Часть Косова не подчиняется властям в Приштине, она населена большей частью сербами. Если бы действия Вашингтона были бы верными, то проблемы Косово, как мне видится сегодня, просто не было. Основной движущей силой выступали США, но и другие участники сыграли отрицательную, в большей мере пассивную роль, это НАТО, Европейский Союз и ООН. Администрацией Клинтона был придуман предлог, якобы НАТО необходимо спасать албанцев от сербского геноцида, и далее последовало начало незаконной войны против Сербии в 1999 году. После этого последовало размещение международного контингента (на которое Сербия дала согласия, полагая, что многочисленные обещания НАТО и ОНН будут выполнены, но ни одно (!) из них не было выполнено) и тогда последовал реальный геноцид сербского меньшинства на территории Косово.

Лицо, которым нарушаются нормы международного гуманитарного права, не вправе надеяться на освобождение от ответственности и наказания, даже в том случае, если это нарушение

было разрешено (дозволено, исполнялся приказ) официальными властями. Еще с времен Нюрнбергского процесса считается, что лиц, которые совершили правонарушения, можно осудить, основываясь на международное право. После Нюрнбергского процесса, в 90-е годы были сформированы два международных уголовных трибунала, они создавались по бывшей Югославии и по Руанде. Международный уголовный трибунал по бывшей Югославии, который находился в Гааге, был создан в феврале 1993 г., основываясь на резолюцию 808 Совета Безопасности ООН. Его юрисдикция ограничивается обзором деяний, которые были совершены на территории бывшей Югославии и ею охватываются 4 группы преступлений, характеризующиеся: серьезными нарушениями Женевских конвенций 1949 года, присутствием нарушений законов и обычаев войны, геноцида, преступлений против человечности. Трибуналом было вынесено определенное количество обвинительных заключений и официально предъявлено обвинение большому числу лиц. Международный уголовный трибунал по Руанде, который находился в Аруше (это в Объединенной Республике Танзания), был образован в ноябре 1994 года в соответствии с резолюцией 955 Совета безопасности ООН. Его правомочия ограничены деяниями, которые были совершены в Руанде или гражданами Руанды в соседних странах в течение всего 1994 года. Резолюция указывает 3 типа преступлений, характеризующихся наличием: геноцида, преступлений против человечности, нарушениями статьи 3, являющейся общей для Женевских конвенций 1949 года, и нарушениями Дополнительного протокола II.

Современным международным правом не предусмотрено уголовной ответственности государства. Но следует выделить сферу особой ответственности за нарушение особенно важных норм, которые имеют императивный характер. Комиссией международного права в 1976году был предложен примерный перечень данных нарушений. Тяжкое нарушение международного обязательства, которое имеет основополагающее значение по: 1) обеспечению права народов на самоопределение (запрещение колониального господства) 2) созданию условий, для того, чтобы обеспечить международный мир и безопасность; 3) защите окружающей среды (запрет широкомасштабного загрязнения атмосферы либо моря); г) защите человеческой личности (полное запрещение геноцида, рабства, и апартеида) [5, с.78].

Отметим в заключении, что в процессе грузино-абхазского и грузино-югоосетинского вооруженного конфликта были совершены общеуголовные, международные преступления. Международным преступлением считается международно-противоправное деяние, которое возникает по причинам нарушения страной международных обязательств, являющегося столь основополагающим в целях обеспечения жизненно

значимых интересов международного сообщества, что его нарушение рассматривают как преступление перед международным сообществом в целом. Это преступления, которые характеризуются агрессивным ведением войны, геноцидом, экоцидом. Субъекты международных преступлений являются государствами, а также физическими лицами, которые выступают от их имени и лично совершили такого рода преступления.

Список использованной литературы

1 Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него. Принята резолюцией 260 (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1948 года // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/genocide.
2 Lemkin, Raphael (2008). Axis rule in occupied Europe: laws of occupation, analysis of government, proposals for redress. Clark, N.J: Lawbook Exchange.
3 Stanton, Gregory H., What is genocide?, Genocide Watch.
4 Butters M. Genocide prevention through changing the United Nations Security Council power of veto: thesis ... degree of M.A. University of Waikato, 2010 // КиберЛенинка: https://cyberleninka.ru/article/n/izuchenie-genotsida-v-sovremennoy-zarubezhnoy-doktrine-mezhdunarodnogo-ugolovnogo-prava
5 Ушаков Н.А. Юрисдикционные иммунитеты государств и их собственности. - М., 1993. – 451 с.

ГЕНОЦИД ҰҒЫМЫ МЕН ОНЫҢ ПАЙДА БОЛУ ТАРИХЫ

Д.Н. Файзулла
1 – курс магистранті, «6М030100-Құқықтану» мамандығы, Сулейман Демирель атындағы университет, Қаскелен, Қазақстан Республикасы

Аңдатпа:Аталған мақалада автор «геноцид» ұғымы мен оның пайда болу тарихын толық қарастырған. Бұдан басқа, геноцид саласындағы халықаралық нормалар берілген. Тарихтағы және қазіргі таңдағы геноцид мысалдары айқын ашық түрде көрсетілген. БҰҰ геноцид туралы конвенциясының маңыздылығы айтылған. Автордың пікірінше, геноцидтің ұлттың барлық мүшелерін жаппай қырып-жоюдан басқа жағдайда ұлтты бір сәтте жоюды білдіруі міндетті емес. Геноцид топтарды жою мақсатында ұлттық топтардың аса маңызды тіршілік негіздерін бұзуға бағытталған әр түрлі іс әрекеттердің үйлестірілген жоспарын белгілеу үшін арналған.

Кілт сөздер: геноцид, халықаралық құқық, қауіпсіздік, халық тобы, қылмыс

THE CONCEPT AND HISTORY OF GENOCIDE

D.N.Faizulla
Student of 1st grade of master of law, SuleymanDemirel University, Kaskelen, Republic of Kazakhstan

Abstract: In this Article author focuses in a detailed manner on the term and history of the “genocide” origin. Furthermore there were introduced international norms applicable to genocide. The genocide examples of both past and present times were clearly detected. Emphasis is made on the importance of the UN Convention on Genocide. Genocide, as the author believes, does not necessarily mean the immediate nation destruction, except when the commission of mass murder of all nation members. The genocide is intended to indicate a coordinated plan of various actions aimed at destroying the vital foundations for the existence of national groups with the aim to destroy these groups.

Key words: genocide, International Law, safety, national group, acts of crime

10.89.21.

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ КОРПОРАЦИЙ

Шабанова К.В.

Университет имени Сулеймана Демиреля

Аннотация:

Еще во второй половине XX века было признано, что транснациональные корпорации (далее - корпорации) оказывают сильное влияние на современный мир в целом, и на принимающие государства - в частности. Корпорации являются главными инвесторами, обеспечивающими постоянное поступление иностранной валюты и капиталовложений в государственный бюджет принимающего государства. Данный фактор ставит принимающие государства в некую зависимость от корпораций, что позволяет корпорациям вмешиваться во внутренние дела государства и влиять на выбор внешней политики государств. Большинство корпораций используют свою транснациональную структуру, чтобы уйти от налогов; строят производство и экономическую деятельность в целом, с учетом особенностей национального законодательства государства, таким образом, чтобы при минимальных затратах извлекать максимум прибыли. При осуществлении производства, корпорации наносят вред и окружающей среде. Свойственное корпорации наличие в ее системе целой совокупности юридических лиц, имеющих различный личный закон, делает весьма сложной проблему адекватного правового регулирования деятельности корпораций.

Ключевые слова: транснациональная корпорация, личный закон.

Транснациональные корпорации (далее - ТНК) оказывают сильное влияние на современное мировое хозяйство. К примеру, ТНК контролируют около 67% мировой торговли и 80% всех существующих в мире патентов, лицензий и ноу-хау, а также на них приходится около 50% мирового промышленного производства. В настоящее время, действуют свыше 64 тыс. материнских компаний ТНК по всему миру. И как следствие, транснациональные корпорации стали объектом исследования различных отраслей наук. Так, экономической наукой, ТНК

рассматривается как одна коммерческая организация, имеющая свои обособленные производственные подразделения в различных странах мира. Как правило, данные подразделения являются самостоятельными юридическими лицами. С правовой точки зрения, каждое из них имеет личный закон (т.е. принадлежность к определенному государству). Из чего можно заключить, что ТНК - это совокупность юридических лиц, имеющих национальность различных стран мира. Согласно ст. 1100 Гражданского кодекса Республики Казахстан, законом юридического лица считается право страны, где это юридическое лицо учреждено. Иными словами, при определении закона юридического лица, Казахстан придерживается теории инкорпорации. Данной теории придерживаются и другие страны, такие как США, Великобритания, Южная Корея, Россия и др. Но в то же время, согласно законодательству Франции юридическое лицо имеет принадлежность к тому государству, на территории которого находится его административный центр. Например, компания учрежденная в Японии, правление которой находится в Сеуле, будет рассматриваться Казахстаном как японская, а Францией или ФРГ - как южнокорейская. Как пишет Д.А. Шевчук, «национальность юридического лица дает представление об объеме прав, которое оно может иметь. Поэтому вопрос о том, является ли вообще данное объединение лиц юридическим лицом или нет, решается прежде всего исходя из его национальности. Так, например, по праву Великобритании и США полное товарищество (partnership) не является юридическим лицом, а по законодательству Франции, Японии, России и Казахстана оно обладает таким статусом со всеми вытекающими отсюда последствиями», [2, с.39].

Следовательно, деятельность самой ТНК не подпадает и не может подпадать ни под правовое, ни под экономическое регулирование отдельного государства. Как верно подмечено Б.И. Осмининым, «национальное государство не имеет необходимых средств для воздействия на всю деятельность современных ТНК, поскольку их операции выходят за пределы его компетенции и, кроме того, ТНК часто обладают значительно большей экономической силой, чем отдельные государства. Поэтому становится необходимым регулирование деятельности ТНК на международном уровне», [3, с.161].

С этой целью, первые целенаправленные попытки международного регулирования деятельности ТНК, были предприняты Организацией Объединенных Наций (ООН) еще во второй половине XX

века, когда в 1974 г. был создан Центр ООН по ТНК, а также учреждена Комиссия ООН по ТНК. Первоочередной задачей данных органов была конкретизация норм и принципов международных экономических отношений. Уже к 1978 г. Комиссией был подготовлен предварительный проект Кодекса поведения ТНК. На стадии принятия нормативного акта возникли разногласия относительно дальнейшей правовой судьбы Кодекса. Развитые страны, в частности США, призывали относить документ к системе Международного экономического «мягкого» права, что позволило бы применять Кодекс по усмотрению сторон. Развивающиеся страны требовали юридическую обязательность Кодекса, чтобы обезопасить себя. Также считали, что положения документа должны действовать только в одностороннем порядке, т.е. содержать обязательства ТНК по отношению к принимающим государствам. В ходе длительных дискуссий было решено, что Кодекс о ТНК будет иметь рекомендательный характер в виде резолюции (декларации) Генеральной Ассамблеи ООН. Тем не менее, Кодекс не был принят.

Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) в 1976 г. утвердила Декларацию по иностранным инвестициям и многонациональным предприятиям, которая определяет модели поведения ТНК в принимающих государствах. Также, были приняты приложения к ней, это: Приложение №1 Руководящие принципы для многонациональных предприятий: рекомендации относительно бизнес-поведения и Приложение №2 Конфликтные требования в отношении многонациональных предприятий. Принятая в 1976 г. Декларация подвергалась «ревизии и уточнению в 1979, 1982 и 1984 годах», [4, с. 62]. На Заседании Совета ОЭСР 25 мая 2011 г., 42 правительства стран, поддержавших Декларацию, приняли последние, на данный момент поправки к Руководящим принципам.

Международная организация труда (МОТ) в 1977 г. издала Трехстороннюю декларацию принципов, касающихся многонациональных предприятий и их социальной политики. В настоящее время, к Декларации были приняты три поправки: на 279 сессии МОТ в 2000 г., на 295 сессии в 2006 г., последняя поправка, действующая в настоящее время, была принята на 329 сессии в марте 2017 г. Декларация более детально регламентирует деятельность многонациональных предприятий.

Декларация по иностранным инвестициям и многонациональным предприятиям 1976 г. и Трехсторонняя декларация принципов, касающихся многонациональных предприятий и их социальной политики 1977 г. относятся к системе международного экономического «мягкого» права, основанного на добровольности его применения, т.е. отсутствует принудительный механизм в случае неисполнения.

В 2003 г. Подкомиссия по поощрению и защите прав человека Комиссии по правам человека ООН утвердила проект Норм, касающихся обязанностей транснациональных корпораций и других предприятий в области прав человека.

Однако Специальный представитель Генерального секретаря ООН в своем докладе от 22 февраля 2006 г. отметил, что это утверждение не имеет достаточного веса в международном праве. Проект не получил одобрения.

6 марта 1998 г. в целях создания адекватной региональной правовой базы для регулирования деятельности ТНК на пространстве СНГ была принята Конвенция СНГ «О транснациональных корпорациях». Нормы Конвенции носят рекомендательный характер и по большей части содержит отсылочные нормы к национальному законодательству стран-участниц Конвенции.

В настоящее время «в доктрине и практике широко применяется понятие «право ТНК». Это понятие имеет в виду применение к установлению личного закона и деятельности таких компаний не национального права какого-то государства, а международного права», [5, с.38].

Можно ли говорить о состоятельности международных правовых актов в сфере регулирования деятельности ТНК, если каждый из них носит декларативный характер и не имеет достаточных механизмов принуждения. С проблемой правового регулирования мировое сообщество столкнулось еще во второй половине XX в., когда согласно статистике в мире действовало всего около 11 тыс. материнских компаний ТНК, на данный же момент их количество увеличилось в 6 раз. Очевидно, что ТНК были и остаются независимыми и не управляемыми.

Список использованной литературы:

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1999 года № 409-I (Особенная часть) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2018 г.).
2. Шевчук Д. А., Международное частное право. М., 2009 г.
3. Осминин Б.И., Принятие и реализация государствами международных договорных обязательств. М., 2006 г.
4 Доронина Н.Г., Семилютина Н.Г., Международное частное право и инвестиции. Научно-практическое исследование, М. 2011 г.
5. Гетьман-Павлова И.В., Международное частное право. М., 2009 г.

PROBLEMS OF LEGAL ADJUSTING OF ACTIVITY OF MULTINATIONAL CORPORATIONS

Shabanova K.V.
Suleyman Demirel University

Annotation:

As early as the second half of XX of century it was confessed that transnational corporations (further are corporations) render strong influence on the modern world on the whole, and on the accepting states - in particular. Corporations are main investors providing the permanent entering of foreign currency and capital investments the budget of the accepting state. This factor puts the accepting states in some dependence on corporations that allows to the corporations to interfere in the internal affairs of the state and influence the choice foreign policy of the states. Most corporations use the transnational structure, to escape from taxes; build a production and economic activity on the whole, taking into account the specificity of national legislation of the state, so that at minimum expenses to extract a maximum of profit. During realization of production, corporations harm the environment. The corporation's inherent presence in its system of a whole set of legal entities that have different personal laws makes the problem of adequate legal regulation of the activities of corporations quite difficult.

Keywords: multinational corporation, personal law.

ТРАНСҰЛТТЫҚ КОРПОРАЦИЯЛАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа:

ХХ ғасырдың екінші жартысында-ақ трансұлттық корпорациялар (бұдан әрі - корпорация) дүниежүзілік экономиканың бірегей қозғаушы күші болып есептеледі, атап айтқанда қабылдаушы мемлекетке әсері ерекше.

Корпорациялар елді мекеннің бюджетін қаржы мен шетел валютасының түсуін қамтамасыз ететін нвестияның қайнар көзі болып табылады.

Корпорациялар қабылдаушы мемлекетте экономикалық ықпалының кеңеюінен, жергілікті саяси тұтқаларға қол жеткізіп қана қоймай, елдің сыртқы саясатының таңдауына ықпал етеді. Корпорациялар трансұлттық құрылымының күрделігінен пайдалана отырып өндіріс кешендерін құрып, экономикалық қызмет атқара отырып, жергілік салықтан қашқысы

келеді. Жергілікті заңнаманы ескере отырып, шағын қаржы жұмсап, көп пайда тапқысы келеді. Сонымен қатар, өндірісті жүзеге асыру кезінде, корпорациялар қоршаған ортаға орасан зиян келтіреді. Корпорация жүйесі бірталай заңды тұлғалар жиынтығы болғандықтан, олардың әрқайсысы өз заңнамасына бағынады, құқықтық реттеу барысында қиыншылықтар туады.

Түйін сөздер: трансұлттық корпорациялар, жеке заңы

МРНТИ-10.23.21

ЖАУАПКЕРШІЛІК ШЕКТЕУЛІ СЕРІКТЕСТІК ПЕН АКЦИОНЕРЛІК ҚОҒАМНЫҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУСПУЛИКАСЫНДА ҚҰҚЫҚТЫҚ АУДИТ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ӘДІСТЕРІ

Ысықбаев Абылай Қуанышұлы

Сулейман Демирель атындағы университет

Андатпа:Құқықтықаудит аудиторлық қызмет түрі - келісілген рәсімдер тиісті тексеру ретінде көрсетілген. Нарықтық экономиканың дамуы «бірігу мен жұтылу» рәсім толқындарымен бірге бизнесті қайта құрудың қажетті элементі ретінде жүреді. Осы мәмілелердің негізгі бөлігі заңдық тексерудің рәсімдерімен қатар жүрді. Қазақстан Республикасында жауапкершілік шектеулі серіктестік және акционерлік қоғам экономиканың негізгі көзі. Қазіргі заманда жауапкершілік шектеулі серіктестік және акционерлік қоғам «бірігу мен жұтылу» рәсімі немесе инвестиция жасаған кездеқұқықтық аудит өткізіледі.Құқықтық аудит кезінде заңды тұлғалардың негізгі мән құрайтын құжаттарды көрсетіледі. Осы мақалада талап беруші құқықтық аудит рәсімінен кейін күтетін нәтижелер көрсетілген.

Мақалада құқықтық аудиттің мақсаттар мен міндеттер, әдіс, объектілер, заңдық аудиттің өзекті мәселелері туралы түсініктер қарастырылады.

Кілтті сөздер: дью дилидженс, құқықтық аудит, бірігу және жұтылу,интеллектуалдық меншік, аутсорсинг.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде белгіленген кәсіпкерлік қызметтегі қарқынды дамып келе жатқан қатынастардың ағымдағы жағдайына сәйкес келмеуі, кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру үшін өздерінің қабілеттерін және мүліктерін еркін пайдалану құқығын іске асыру барысында туындайды.

Тауарлар, қызмет, жұмыс деген сұранысты қанағаттандыру арқылы пайда табуды көздеу кәсіпкерлік қызметі ретінде құқық субъектісінің қызметін түсінуі керек.

Осыны түсіне отырып, Қазақстан Республикасында экономиканың дамушы көзі - заңды тұлғалар. Бүгінгі күні «Жауапкершілігі шектеулі серіктестік» және «Акционерлік қоғам» немесе қысқартылған ЖШС мен АҚ заңды тұлғалардың ең көп таралған құқықтық нысаны болып табылады.

Жақында қазақстандық нарықта корпоративтік «бірігу мен жұтылу» туралы көбірек тыңдаймыз және мұндай мәмілелер санының көбею

үрдісін атап өтуге болады. Бірігу мен жұтылудың ажырамас әрі маңызды бөлігі –Due Diligence.

«Due Diligence» рәсімі сатып алушы ықтимал сатып алуды жоспарлау сәтінен бастап басталады. Компанияның қызметін зерттеу, компанияның ресми ақпарат көздері (Интернет-сайттар, баспа басылымдары) туралы ақпаратты іздеуге кіріседі. Ақпаратты іздестіру, қадағалау және талдау компанияның құндылығын және оны сатып алудағы қызығушылығын анықтау мақсатында жүргізіледі [1].

«Due Diligence» термині отандық бизнестегі танымалдылыққа ие болды, ағылшын тілінде бұл «мұқият тексеру» дегенді білдіреді. Құқықтық аудит, негізінен, бар немесе әлеуетті серіктестер мен клиенттер туралы ақпарат жинау және жинау жүйесін білдіретін банктік тәжірибеден келді. Бүгінгі күні «Due Diligence» заңдық практикада кеңінен қолданылады, ол бизнес-тәуекелдердің барлық түрлерін анықтауға мүмкіндік береді[1]. Бұл рәсім өте көп элементті болып табылады және оны мәнді сөзбе-сөз аударылған атаумен көрсету қиын.

Due diligence термин аталған қызметтің мәнін ішінара көрсетеді, өйткені ұсынылған мәмілені мұқият сараптау іс жүзінде әлдеқайда маңызды элементтерді білдіреді.Мысалы, техникалық-экономикалық негіздеме; маркетингтік зерттеулер; құжаттарды және олардың сенімділігі туралы ақпараттарды талдау; жедел-іздестіру-барлау жұмыстарының кешені және.б. Осылайша, тексерудің тереңдігі клиенттің мақсаттарына ғана байланысты[2].

Құқықтық аудит (Legal due diligence) - бұл құқықтық аспектілерге, алдағы мәміленің заңдылығына, мүмкін болатын жағымсыз салдарларға әсер ететін зерттеудің заңды бөлігі.Заңнамамен заңдық аудит кәсіпорынның құқықтық аспектілері туралы ақпараттың неғұрлым объективті көзі болып табылады.

Бұл рәсім қажетті құқықтық ақпаратты жинауды, сондай-ақ операцияны жоюға, оның жарамсыз деп танылуына және басқа да проблемаларға, соның ішінде материалдық шығындарға, мүлікке тыйым салу мен айыппұлдарға әкелуі мүмкін жасырын, көрінбейтін кедергілерді анықтауды қамтиды.бұл кәсіпорынның, оның қызметінің белгілі бір салаларын, белгілі бір құжаттарды немесе операцияларды қолданыстағы сот және кәсіпкерлік практикаға және қолданыстағы заңнамаға сәйкестігіне қатысты кешенді құқықтық зерттеу болып табылады. Алынған мәліметтерге сүйенсек, компания оны одан әрі дамыту бағытын анықтай алады және кәсіпорынның иесі түнде тыныш ұйықтайды, өйткені келесі күні таңертең ешкім тексеру мен шағымдары бар есіктерді ұрмайды. Құқықтық аудит рәсімін заңгер мамандары өткізеді.

Құқықтық аудит келесі іс-шараларды ұйымдастыруды талап етеді:

- Жарғылық капиталдың құрылуының түпнұсқалығы мен заңдылығын анықтайтын барлық тіркеу, титулдық құжаттарды, құрылтай құжаттарын кешенді түрде тексеру
- Кәсіпорын қызметіндегі қолданыстағы заңнаманы бұзудың жоқтығын белгілеу
- Лицензияларды, рұқсаттарды, олардың жарамдылық мерзімдерін, оларды алудың заңдылығы мен оларды алып тастау ықтималдығын тексеру
- Кез келген құқықтық, сот ісін жүргізу туралы, соның ішінде қадағалау органдарымен, сондай-ақ олардың тарапынан шағымдар ықтималдығы туралы ақпаратты зерттеу
- Кәсіпорынның банкроттық ықтималдығын бағалау
- Архивтегі компания тарихын зерделеу, егер бар болса, бір ұйымдық-құқықтық нысандағы ауысулардың заңдылығын бағалау.

Құрылтай құжаттарының және компанияның жарғылық капиталын қалыптастыру заңдылығын тексеру. Компанияның басқару схемасының заңдылығын тексеру. Басқару органдарының тағайындалу заңдылығы мен өкілеттік көлемін бағалау. Сатып алынған компания мүліктік құқықтарының заңды «тазалығын» тексеру. Жылжымайтын мүлікке меншік құқығын тіркеуді және қолданыстағы ауыртпалықтарды сәйкестендіруді тексеру.

Жауапкершілігі шектеулі серітестіктер және акционерлік қоғамдар құқықтық аудит жасау үшін өзге құқықтық компаниялардың шақырады. Мұндай жағдайда бұл қызмет құқықтық аутсорсинг болып саналады.

Құқықтық аутсорсинг - компанияның кәсіби заңгерлер командасы жүзеге асыратын қызметіне кешенді заңгерлік қолдау, ол өз кезегінде компанияның жеке заңгері жоқ.

Құқықтық аутсорсинг қызметін көрсету үшін заң фирмасымен келісім-шарт жасасу арқылы клиент толық уақытты заңгердің жұмысына бірқатар артықшылықтар алады:

1) жеке табыс салығын, зейнетақы аударымдарын, жұмыс берушінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін сақтандыру бойынша шығындарды төлеу бойынша жинақ;

2) қызметкердің жұмыс орнын ұйымдастыру қажеттілігінің жоқтығы, нормативтік-құқықтық құжаттардың (нормативтік құқықтық құжаттардың көздері), көмекші тауарлардың және т.б. сатып алу шығындарын көтереді;

3) корпоративтік табыс салығын төлеу жөніндегі шегерімдер бойынша заң консультацияларына арналған шығыстар қабылданады;

4) демалыстың ақысын төлеу және ауруына байланысты демалыс беру қажеттілігі жоқ[8].

Қазіргі уақытта нарықтық экономикада қалу үшінжауапкершілік шектеулі серіктестіктер кей жағдай бірігіп, акционерлік қоғам немесе одан да үлкен жауапкершілігі шектеулі серіктестік құрады. Құқықтық аудит кезінде ең алдымен компанияның тарихын қарастырады. Оның ішінде ең негізі құжаттар: құрылтай шарты және жарғылық капитал.

«Жауапкершілігі шектеулі серіктестіктік туралы» заңының 13 бапқа бойынша ЖШС құру үшін құрылтайшыларының құрылтай шартын жасасуынан басталып, серіктестікті заңды тұлға ретінде мемлекеттік тіркеуден өткізумен аяқталады [3].

Осы заңнаманың 14 бабында жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің құрылтай шартында мыналар болуға тиіс:

1) серіктестікті құру туралы шешім, оның фирмалық атауы және орналасқан жері;

2) серіктестік құрылтайшыларының атауы, орналасқан жері, банктік реквизиттері (егер құрылтайшы заңды тұлға болса) немесе аты-жөні, тұратын жері мен жеке басын куәландыратын құжат деректері (егер құрылтайшы жеке тұлға болса) көрсетілген серіктестік құрылтайшыларының тізбесі;

3) серіктестікті құру тәртібі; оның құрылуына байланысты құрылтайшылардың міндеттері, сондай-ақ құрылтайшылардың серіктестіктерді құру жөніндегі қызметті жүзеге асыруының өзге де шарттары; аталған адамдардың, сондай-ақ серіктестікті құру мен тіркеу барысында құрылатын серіктестіктің мүдделерін білдіруге уәкілдік берілетін басқа да адамдардың өкілеттігін анықтау;

4) серіктестіктің жарғылық капиталының мөлшері;

5) серіктестіктің жарғылық капиталына әрбір құрылтайшының ақша салымының құрамы, мөлшері мен мерзімі туралы немесе заттай нысанда не мүліктік құқықтар түрінде салынған салымның ақшалай бағалануы туралы мәліметтер; серіктестіктің жарғылық капиталына қосымша салымдар салу туралы шешім қабылдаудың тәртібі, сондай-ақ серіктестіктің жарғылық капиталына салымдарды уақтылы салмаудың салдарлары;

6) құрылтайшының серіктестік мүлкіндегі үлесін анықтау; серіктестікке қатысушылар үлестерінің ауысу тәртібі;

7) серіктестік жарғысын бекіту;

8) серіктестіктің таза табысын бөлу тәртібі [3].

Осы ЖСШ–ның құрылтай шартында негізгі мәселелерді қарастырайық.

Біріншіден,заңды тұлғаның фирмалық атауы арнайы құқық объектісі болып табылады - белгіленген тәртіппен оның (атауы) тіркелген сәттен бастап туындаған фирма құқығы. Алайда, мұндай тіркеу рәсімі әлі әзірленбеген, ал заңды тұлғаны тіркеу іс жүзінде

бірмезгілде оның фирмасын тіркеуді білдіреді.Фирмаға құқық айрықша құқықтар санатына жатады және бұзушылықтардан қорғалады. Заңды тұлғаны ғана емес, сонымен бірге оның өнімдерін де жеке-жеке айналдыру үшін азаматтық айналым тауар таңбаларын, қызмет көрсету белгілерін және тауар шығарылған жерлердің атауларын пайдаланады.

Жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің атауы бар, бұл «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестік туралы» 1998 жылғы 22 сәуірдегі № 220-I Қазақстан Республикасы Заңының 4-бабында бекітілген.

Заңды тұлғаның фирмалық атауы компанияны бәсекелестік ортаға бейімдеудің маңызды жолдарының бірі болып табылады. Бұл фирманың табысқа ықпал ететін негізгі факторлардың бірі болып табылады. Бренд атауын заңсыз пайдаланудан құқықтық қорғау - танымал брендпен жұмыс істейтін иесінің стратегиялық міндеттерінің бірі. Егер компанияның аты естілсе, тұтынушы, контрагенттер оны жақсы біледі және өз тауарларына және қызметтеріне сенім артады, ажарсыз кәсіпкерлер қазірдің өзінде пайдасы бар және сенімді брендті пайда табу үшін үлкен азғыруға ие.

Қазақстан Республикасының 961 бабының 1 тармағына сәйкес, интеллектуалдық меншік обьектілеріне азаматтық айналымға қатысушыларды, тауарларды, жұмыстарды немесе қызмет көрсетулерді дараландыру құралдары жатады. Ал, ҚР АК 961 бабының 3 тармағында, азаматтық айналымға қатысушыларды, тауарларды, жұмыстарды немесе қызмет көрсетулерді дараландыру құралдарына: 1) фирмалық атаулар; тауарлық белгілер (қызмет көрсету белгілері); тауарлар шығарылатын жерлердің атаулары (шығатын жерін көрсету); осы Кодексте және заң актілерінде көзделген реттерде азаматтық айналымға қатысушылардың, тауарлар мен қызмет көрсетулердің басқа да дараландыру құралдары жатады [5].

Жауапкершілік шектеулі серіктестіктерде және акционерлік қоғамда интеллекталдық меншік ерекше орын алады.

Белгілі болғандай, сауда белгісі интеллектуалды меншік жиынтығы ретінде және кең мағынада - өнеркәсіптік меншік объектісі ретінде, сондай-ақ дараландыру құралы ретінде анықталуы мүмкін.

Кәсіпкер үшін интеллектуалдық меншік үшін оның меншік бөлігі нарықта бәсекелестермен күресуде артықшылықтар беретін және пайда табу үшін кәсіпкерлік қызмет үшін пайдаланатын ең бағалы материалдық емес активтер[6, 15бет].

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодекстің 125 бап бойынша азаматтың немесе заңды тұлғаның шығармашылық интеллектуалдық қызметтің нәтижелеріне және оларға теңестірілген заңды тұлғаны дараландыру құралдарына, жеке немесе заңды тұлғаның өзі орындайтын

жұмысының немесе қызметінің өнімдеріне (фирмалық атау, тауар белгісі, қызмет көрсету белгісі және т.б.) ерекше құқығы танылады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодекс 78 бабы мен «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестік туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 23-бабында жауапкершілік шектеулі серіктестіктің жарғылық капиталықұрылтайшылардың (қатысушылардың) салымдарын біріктіру жолымен және жоғарыда айтылғандай бастапқы минималды мөлшері жауапкершілігі шектеулі серіктестікті тіркеу үшін құжаттарды ұсыну күніне айлық есептік көрсеткіштің баламасынан аз болмауы керек [7, 12 бет].

Жарғылық капитал ЖШС қызметінің басталуы үшін қаржылық/ материалдық негіз болып табылып және кейіннен компанияның тұрақтылығы/ сенімділігі көрсеткіші ретінде бағаланады.

Жарғылық капиталдың үлестік түрдегі немесе мүліктік құқықтар түріндегі жарналары барлық құрылтайшылардың келісімімен немесе жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің қатысушыларының жалпы жиналысының шешімі бойынша бағаланады.

Әлемдік экономикалық тәжірибеде кәсіпкерлік қызметтік жүзеге асырудың кең таралған және тиімді ұйымдастырушылық-құқықтық нысандарының бірі акционерлік қоғам болып табылады. Осындай қоғамдардың пайда болуы, өнімді күштердің дамытудың үдерісі арқылы бірлескен ауқымды іс-қимылдарды жүзеге асыру қажеттілігімен туындады.

Қазақстан Республикасының «Акционерлік қоғам туралы» заңының 3-бабы бойынша өз қызметін жүзеге асыру үшін қаражат тарту мақсатымен акциялар шығаратын заңды тұлға акционерлік қоғам (бұдан әрі - қоғам) деп танылады[4]. Сонымен қатар, инверстиция акционерлік қоғамдар өзіне қаражат тартады. Кейбір инвесторлар инвестиция жасар алдында, сол компанияны тексереді.

Құқықтық аудит арқылы шын акционерлік қоғамның құнын және акция құнын біле алады. Дегенмен, инвесторға артық шығындардан қорғалады.

Құқықтық аудит уақыты бірнеше аптадан бірнеше айларға дейін болады, соған осындай жағдайлар қарастырылады:

- компанияның мөлшері мен құрамы.
- құжаттар мен ақпараттарға қол жеткізу.
- жүргізілетін тексерідің мәніне.
- сатып алушының/ тапсырмашы/ инвестордың өз бетімен төленетін шығындардың дайындығы.
- тексерілетін кезең және дәреже қызметі.

Құқықтық аудит рәсімінен кейін тапсырысшы керекті нәтижелер күтеді:

- Түпнұсқалық құжаттар мен құрылтай құжаттарындағы кез келген бұзушылықтар мен шынайылық.
- Мүлік және басқа да даулар туындауы мүмкін және күшін жоюға болатын барлық күдікті мәмілелер.
- Лицензиялардың және салықтық тәуекелдердің күшін жою мүмкіндігі.
- Инвестициялық тартымдылық дәрежесі және нарықта сатып алынған бизнестің нақты позициясы.
- Монополияға қарсы қызметтің және өзге де қадағалау органдарының проблемалары.
- Кез келген басқа тәуекелдер.

Соңғы есепке сүйене отырып, тапсырысшы материалдық құндылықтарды инвестициялаудың орындылығы туралы салмақты шешім қабылдауы мүмкін, себебі ол объективті және жеткілікті толық, сенімді ақпарат алады.

Құқықтық аудиттің тексеріс кезінде кей жағдайда өзге мәселелер пайда болады.

Нақты мәселе - іс жүзінде барлық мәселелер мен мәселелерді шоғырландыру қиын, қосымша сұраулар қажет. Бұл сатушыны нұқсан келтіреді және процесті кешіктіреді. Осы проблеманы болдырмау үшін, сауалнама дайындалмас бұрын, Due Diligence командасының мүшелері компания қызметінің ерекшеліктері мен ықтимал «тұзақтар» туралы білу үшін алдын ала зерттеу жүргізуі керек.

Сатушымен келіссөздер мен сұхбат сияқты маңызды элементті атап өту маңызды. Инвестор құжаттарда, келіссөздерде және сатушының лауазымды тұлғаларымен сұхбат кезінде қол жетімді емес ақпарат алуға тиіс. Бұл «Due Diligence» компаниясының маңызды бөлігі.Мұндай келіссөздер достық және нашар жағдайда болмайтындай өтуі тиіс.

Нақты мәселе, іс жүзінде, сатушы сатушыға (кәсіпорынға кіруге) бағалаушылардан өзгеше жұмыс істемейтін кезде туындайды. Аргумент - көптеген маңызды ақпаратты кәсіпорынның барлық құжаттамаларына жіберілетін адвокаттар мен аудиторлар алуы мүмкін. Кейіннен, бұл ақпарат кәсіпорынға және достық жұтуға қарсы қолданылуы мүмкін - сатып алу немқұрайлылыққа айналуы мүмкін.«Due Diligence» командасы үшін ұсыныс беру мұнда тұжырым жасауға қиын, барлығы тараптардың қызығушылығы мен олардың өзара қарым-қатынасы арқылы шешіледі.

Қарастырудың келесі элементі - қажетті және жеткілікті ақпарат (құжаттама). Due Diligence рәсімінде кемінде маңызды болып табылады: компанияның кез келген келісімшарттары (кепілдіктер, қарыздар, келісімшарттар, жалдау және өзге де азаматтық-құқықтық келісімшарттар), соның ішінде кез келген хаттамалар, қаражатты аудару, күтілетін жария акцияларды ұсыну IPO).Консультант тексеру үшін

қандай ақпарат қажет екендігін анықтау үшін маңызды және талданатын деректерді қандай деңгейден елемеуге болады. Компанияға қатысты соттық тәуекелдерді мұқият талдау, зияткерлік меншік объектілеріне құқықтарды тексеру, монополияға қарсы заңнаманың мәселелері, қоршаған ортаны қорғау қажет.Сонымен қатар, заң кеңесшісі қандай сот істерінің маңызды екендігін анықтауы тиіс, бұл, әрине, салыстырмалы болып табылады.

Кейбір сот процестері олардың мөлшеріне қарамастан, назар аударуға лайық. Мысалы, өнім сапасы туралы талап ерекше назар аударуды қажет етеді. Ықтимал тәуекелдердің шығындарын бағалаған кезде, компаниялар да сот шешімдерін орындаудан бас тарту мүмкіндігін қарастыру керек [2].

Барлық ақпаратты оқып, талдап, сұхбат жүргізгеннен кейін «дью дилиженс» есеп жасалады. Есеп әрдайым жазбаша түрде жасалуы тиіс. Бірнеше заң фирмалары «дью дилиженс» командасында болған халықаралық мәмілелерде олардың арасында келісілген есеп формасы болуы керек.

Жазбаша есептерді «дью дилиженс» рәсімі мен нәтижелері туралы келесі себептер бойынша сақтауға қарастырайық:

Біріншіден, аудитке қатысқан тұлғалар зерттеген бағыттар туралы жақсы идеяға ие болады және жаңа иелердің сұрақтарына жауап бере алады және кеңес береді. Мәміле аяқталғаннан кейін шешілуі тиіс «дью дилиженс» процедурасынан туындаған аяқталмаған бизнес жағдайлары үнемі бар.

Екіншіден, сатушының (және / немесе керісінше) сатып алушының талап-арызы «дью дилиженс» мәселелеріне қайта оралуға мәжбүр етуі мүмкін, атап айтқанда: тараптардың біреуі басқа тарапқа істің мән-жайына қатысты барлық құжаттарды немесе фактілерді жария еткен немесе жасаған. Егер сатып алу туралы келісімде жауап берушіге мәлім болған ақпарат болмаса, сот кінәкті анықтау үшін «тиісті тексеруді» қарауы мүмкін.

Ең жиі кездесетін мәселелердің бірі - сатушы сұралған құжаттарды тапсырудан бас тартқан жағдай, ол оны қамтамасыз етпейді, сатып алушыны сұрақтарға жауап білмейтін қызметкерлерге жібереді. Бүкіл процесс барысында сатып алушы өз қызметкерлерінің сатушымен өзара әрекеттесуінен туындайтын стресті ескеруі керек. «Due Diligence» рәсімі қалыпты іскерлік кестені бұзады және сатушы сатып алушы тарапынан негізсіз күдік ретінде қарастырылуы мүмкін. Сатушы, болжанған мәміле жасалмаса, бизнесті жүргізу үшін және оның болашақта сатуына теріс салдарынан қорқуы мүмкін. Кейбір әлеуетті мәмілелер тараптардың қаскөйлілігін тудыратын «Due Diligence» рәсімінің қатаңдығына байланысты бұзылды. Сатып алушы мен сатушы арасында хат немесе

келісу туралы келісім бойынша келіссөздер барысында «Due Diligence» негізгі ережелерін талқылаңыз. Мұндай хат «тиісті тексеруді» өткізуге арналған уақытты, құжаттардан көшірмелерді алу мүмкіндігін және т.б. көрсетеді. Сатушының «Due Diligence» жүргізуге жәрдемдесуі және қызметкерлерге, құжаттарға, кеңсеге қол жеткізуіне кепілдік беру өте маңызды. Сатушы әрдайым ақпаратты таратудан қорқады және құпиялылықты сақтауға мүдделі, сондықтан ең қолайлы нұсқа жеке құпиялылық туралы келісім жасасады [1].

Қорытынды жасағанда, құқықтық аудиттің қолданылуы бизнесті қайта құрудың тиімділігін арттыру тәуекелдерін азайтуға, сондай-ақ компанияның капиталдандыруына дұрыс баға береді, бұл сатып алушылар мен сатушылар арасындағы қақтығыстарды азайтады.Тұтастай алғанда, құқықтық аудиттің нәтижелері онда жасалған тұжырымдар немесе қорытындылар емес, пайда және шығындардың болмауы. Коммерциялық қызметтің негізгі мақсаты пайда алу болып табылғандықтан, аудиттің нәтижесі - мұндай пайда алу немесе кем дегенде залалды алу мүмкіндігі азайту. Бұған қоса, қолында негізді позицияға ие болу үшін, сатып алушы ақылға қонымды баға бере алады.

Құқықтық аудит - бұл компания ұзақ мерзімді жоспарлауды қолдай алатын және оны одан әрі дамытудың мақсатын анықтайтын тексеру жағдайлары туралы объективті ақпарат көзі.

Біздің елде құқықтық таралуының өсуіне қарамастан, бұл қызмет заңнамада немесе стандарттарда нақты анықтамасы жоқ, бұл қызмет сапасын бақылауды айтарлықтай азайтады. Қазақстан Республикасында аудиторлық қызметті дамытуға, осы саладағы заңнамалық базаны жетілдіруге арналған Due Diligence қоса алғанда, аудиторлық қызмет түрлерін ұсынудың бірыңғай стандарттарын әзірлеу қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Duediligence//Старший юрист юридической фирмы GRATA С. Тусупханова// http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30057121#pos=0;0

2. Актуальные проблемы аудиторской процедурыDue Diligence (ДьюДилидженс)//http://www.rusnauka.com/15_NPN_2009/Economics/47284.doc.htm

3. Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы// Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 22 сәуірдегі N 220-I Заңы// http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000220_;

4. Акционерлік қоғамдар туралы// Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 13 мамырдағы N 415 Заңы// http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000415_;

5. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодекс// Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-XIII;

6. **Н.М. Коршунова**// Интеллектуальная собственность: Учебное пособие// Издательство норма// Под общей редакцией доктора юридических наук, профессора, заслуженного юриста РФ Н.М. Коршунова// Москва, 2014// 15 Бет;

7. **А.Лобков** «ТОО: Некоторые аспекты деятельности»// //12-16 беттер;

8. http://acpartners.kz/yuridicheskiy-autsorsing

ПОНЯТИЯ И МЕТОДЫ ПРАВОВОГО АУДИТА ТОВАРИЩЕСТВА С ОГРАНИЧЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ И АКЦИОНЕРНОГО ОБЩЕТВА

Ысықбаев Абылай Қуанышұлы
Университет имени Сулеймана Демиреля

Аннотация: Правовой аудитвид аудиторской деятельности - согласованные процедуры указываются в качестве соответствующих проверок. Развитие рыночной экономики сопровождается процессом «слияний и поглощений» как необходимого элемента реорганизации бизнеса. Основная часть этих сделок сопровождалась процедурами юридического рассмотрения. Товарищество с ограниченной ответственностью и акционерное общество в Республике Казахстан являются основным источником экономики. В настоящее время общество с ограниченной ответственностью и акционерное общество подвергаются «слиянию и поглощению» или юридическому аудиту при инвестировании. В ходе юридического аудита указываются документы, содержащие основное содержание юридических лиц. В этой статье показаны ожидаемые результаты после процедуры юридического аудита заявителя.

В статье рассматриваются концепции целей и задач юридического аудита, методы, объекты, актуальные вопросы юридического аудита.

Ключивые слова: дью дилидженс, правовой аудит, слияние и поглащение, интеллектуальная собственность, аутсорсинг**.**

CONCEPTS AND METHODS OF LEGAL AUDIT OF A LIMITED LIABILITY PARTNERSHIP AND JOINT-STOCK COMPANY

YssykbayevAbylay
SuleymanDemirel University

Annotation: Legal audit type of audit activity - agreed procedures are indicated as appropriate audits. The development of a market economy is accompanied by a process of "mergers and acquisitions" as a necessary element of business reorganization. The bulk of these transactions was accompanied by legal review procedures. A limited partnership and a joint stock company in the Republic of Kazakhstan are the main source of the economy. Currently, the limited liability company and the joint-stock company are subject to "merger and acquisition" or legal audit in investing. During the legal audit documents containing the main content of legal entities are indicated. This article shows the expected results after the legal audit of the applicant.

The article deals with the concepts of goals and objectives of the legal audit, methods, objects, current issues of legal audit.

Keywords: Due Diligence, legal due diligence, mergers and acquisitions,intellectual property, outsourcing.

МРНТИ 10.07.31

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚОҒАМДЫҚ БІРЛЕСТІКТЕРДІҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ

Ермекбаева Балауса Мырзабайқыхы

Сулейман Демирель Университеті

Аңдатпа. Қазіргі заманғы заң ғылым әлеуметтік дамуды барлық құқықтық құбылыстардың түпкі себебі деп есептейді. Әлеуметтік қатынастардың дамуы заңға ғана емес, заң ғылымына да әсер етеді, өйткені заң шығарушы субъектілердің қызметі көбейіп, нәтижесінде проблемалар жаңартылып, құқықтық реттеудің жаңа мәселелері туындайтын әлеуметтік өзгерістер кезеңінде жүреді. Осындай проблемалардың бірі - қазіргі ҚР қоғамдық бірлестіктердің қызметі.

Аннотация.Современная отечественная правовая наука видит первопричину всех правовых феноменов в закономерностях общественного развития. Более того, развитие общественных отношений оказывает влияние не только на право, но и на саму правовую науку, поскольку, именно в период социальных трансформаций многократно возрастает активность правотворческихсубъектов и, как итог, актуализируются существующие и возникают новые проблемы правового регулирования. Одной из таких проблем является деятельность общественных объединений всовременнойРеспублики Казахстан.

Annotation. Modern domestic legal science sees the root cause of all legal phenomena in the laws of social development. Moreover, the development of social relations has an impact not only on law, but also on the legal science itself, since it is during the period of social transformations that the activity of law-making subjects multiplies and, as a result, the existing problems arise and new problems of legal regulation arise. One of such problems is the activity of public associations in the modern Republic of Kazakhstan.

Қоғамдық бірлестіктің құқықтық мәртебесі - заңда көзделген қоғамдық бірлестіктің құқықтары мен міндеттерінің жиынтығы, оның қызметінің кепілдіктері мен тәртібі, сондай-ақ оның қызметін тоқтата тұру немесе тоқтату тәртібі. Қазақстан Республикасындағы қоғамдық бірлестіктердің құқықтық мәртебесі, оларды құру және олардың жұмыс істеу тәртібінің негізін КСРО-ның 1990 ж. «Қоғамдық бірлестіктер туралы» Заңы, 1995 ж. 30 тамызда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы, 2002 жылғы «Саяси партиялар

туралы» ҚР заңы, «Қоғамдық бірлестіктер туралы» ҚР заңы сондай-ақ бірқатар нормативтік-құқықтық актілер құрады.

ҚР Президенті Н.Ә. Н.Назарбаев: «Қоғамдық ұйымдар өсіп, көбейіп келеді, олардың билікпен сұхбаты қарқынды дамып келеді.Энергетикалық вертикаль елеулі реформадан өтті: әкімшілік функциялар өңірлерге кетеді немесе мемлекеттік қызмет саласынан алынады».Бұл процесте қоғамдық бірлестіктердің маңыздылығын бағалау қиын. Олар азаматтардың елдің саяси және экономикалық өміріне қатыса алатын жеке ерікті институттардың күрделі механизмі болып табылады.

«Қазақстан-2030» Стратегиясында кәсіби қызметті өзінің негізгі функцияларынан шектеу міндеті қойылған, бұл оның ұзақ мерзімді басымдықтарының бірі болып табылады - әр министрлік пен ведомство өз қызметінің айрықша емес функцияларынан босатылуы тиіс.

Табиғаты бойынша қоғамдық бірлестіктер жұмыс істеуінің шығармашылық сипатымен ерекшеленеді, салауатты бәсекелестікті қалыптастырады және істің мүдделерін басқалардан артық қояды.

Қазіргі уақытта қоғамдық құрылымдардың тиісті түрлерін егжей-тегжейлі және тиімді түрде реттейтін ауқымды заңнамалық база құрылды.

Қоғамдық бірлестіктерді конституциялық-құқықтық реттеу елдің саяси жүйесіндегі қажетті элементтерді қамтиды:

- тиісті құқықтық қатынастарға қатысатын субъектілердің шеңберін айқындау және белгіленген тәртіппен тіркеу арқылы заңды тұлға ретінде олардың мүлкін беру, Конституцияға, еліміздің заңнамасына қайшы келмейтін бағдарламалар мен жарлықтарды әзірлеуге;
- субъектілердің мінез-құлқының шекараларын анықтау - барлық қоғамдық ұйымдар заң бойынша қатаң әрекет етуі тиіс, оларға мемлекеттік органдардың және лауазымды тұлғалардың қызметіне еріксіз араласуына тыйым салынады.

Заңды түрде мемлекеттік органдар қоғамдық бірлестіктердің қызметінде бірқатар жолдармен араласуы мүмкін, бірақ мемлекеттің істеріне араласуға құқығы жоқ.Демек, қоғамдық бірлестіктер мемлекеттің функцияларын жүзеге асырумен сипатталмаған: саяси, экономикалық, әлеуметтік.

Қоғамдық бірлестіктер еріктілік, олардың мүшелерінің теңдігі, өзін-өзі басқару, жариялылық және заңдылық принциптерінде құрылады және жұмыс істейді.Барлық қоғамдық бірлестіктер заң алдында тең.

Қызмет түрлерінің аумағына байланысты қоғамдық бірлестіктер республикалық және өңірлік деңгейлерде жіктеледі. Республикалық қоғамдық бірлестіктерге сегіз аймақтың аумағында филиалдар мен өкілдіктер бар қауымдастықтар кіреді, ал өңірлік деңгейлерде екі аймақтың аумағында бар қауымдастықтар кіреді.

Қоғамдық бірлестік Қазақстан Республикасы азаматтарының бастамасы бойынша кемінде он адам құрылады. Саяси партиялардан басқа, қоғамдық бірлестіктердің жарғылары бойынша шетел азаматтарының және азаматтығы жоқ адамдардың құрамына кіруі мүмкін.

«Қоғамдық бірлестіктер туралы» заң олардың құқықтары мен міндеттерін нақты анықтайды. Олар:

- өз қызметі туралы ақпарат тарату;
- соттарда және басқа да мемлекеттік органдарда оның мүшелерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғайды және қорғайды;
- бұқаралық ақпарат құралдарын құру;
- жиналыстар, митингілер, демонстрациялар, шерулер мен пикеттер өткізу;
- баспа қызметін жүзеге асыру;
- халықаралық коммерциялық емес үкіметтік емес бірлестіктерге қосылу;
- Қазақстан Республикасының заңнамасына қайшы келмейтін өзге де өкілеттіктерді жүзеге асыруға құқылы.

Заңнамада тиісті органдардың алдағы оқиға, оның уақыты, орны және мәні туралы алдын-ала хабардар етілген демонстрацияларды өткізу туралы хабарландыру рәсімі белгіленеді. Митингілер мен демонстрацияларды өткізу тәртібі «Қазақстан Республикасында бейбіт жиналыстар, митингілер, митингілер, пикеттер мен демонстрацияларды ұйымдастыру мен өткізу тәртібі туралы» 1995 жылғы 17 наурыздағы Қазақстан Республикасының Заңымен реттеледі.

Қазақстан Республикасының аумағында әскерилендірілген құрылымы, нысаны, арнайы белгісі, гимні, жалаулары, финалы, ішкі тәртібі мен басқарудың ерекше шарттары, сондай-ақ имитацияны қоса алғанда, әскерилендірілген топтардың типі бойынша қоғамдық бірлестіктер құруға тыйым салынады. Азаматтардың денсаулығы мен адамгершілік нормаларына қол сұғатын қоғамдық бірлестіктердің құрылуына және қызметіне тыйым салынады.

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 106-бабына сәйкес, заңдарға қайшы келмейтін ортақ мақсаттарына жету мақсатымен азаматтардың ерікті түрде бірігуі нәтижесінде пайда болған ұйым қоғамдық бірлестік болып табылады. Қоғамдық бірлестіктерге қатысушылардың (мүшелерінің) осы бірлестіктерге өздері берген мүліккеғ соның ішінде мүшелік жарналарға құқықтары жоқ. Олар өздері мүшелері ретінде қатысатын қоғамдық бірлестіктердің міндеттері бойынша жауап бермейді, ал аталған бірлестіктер өз мүшелерінің міндеттемелері бойынша жауап бермейді. Қоғамдық бірлестіктердің

жарғысында көзделген реттерде оның құрамына ұжымдық мүшелер кіруі мүмкін.

Қоғамдық бірлестіктер жарғының негізінде жұмыс істейді. Қоғамдық бірлестіктер ерікті түрде қоғамдық бірлестіктер одағына біріге алады және олардан шыға алады.Қоғамдық бірлестіктердің жарғысында көзделген, оның қызметін материалдық жағынан қамтамасыз ету үшін қажетті объектілер, сондай-ақ өзінің қаражаты есебінен салынған кәсіпорындар оның меншігі болып табылады.

Қоғамдық бірлестіктердің ақша қаражаты, егер төленуі жарғыда көзделген болса, бірлестікке кіру жарналарынан жеке мүшелік жарналардан; ерікті жарналар мен жиналған жылулардан;жарғыға сәйкес лекциялар, көрмелер, спорттық және өзге шаралар, лотерея өткізуден түскен түсілдерден; өндірістік және өзгеде шаруашылық қызмет кірістерінен; заң құжаттарында тыйым салынбаған басқа да түсілуерден қалыптасады.

Саяси мақсаттар көздейтін саяси партияларды, қоғамдық бірлестіктерді және кәсіподақтарды шетелдік заңды тұлғалар мен азаматтардың, шет мемлекеттер және халықаралық ұйымдардың қаржыландыруына жол берілмейді.

Съездің (конференцияның) немесе жалпы жиналыстың шешімі бойынша таратылған қоғамдық бірлестіктің мүлкі оның жарғысымен көзделген мақсаттарға жұмсалады. Сот шешімі бойынша таратылған қоғамдық бірлестіктің мүлкі Азаматтық Кодекске немесе өзге заң құжаттарына сәйкес пайдаланылады. Қоғамдық бірлестіктің құқықтық ережесі Азаматтық кодекске, заң құжаттарына сәйкес белгіленеді.

Қоғамдық бірлестіктерге саяси партиялар, кәсіптік одақтар, ерікті қоғамдар, шығармашылық одақтар және тағы басқа жатады. Қоғамдық бірлестік жетуге ұмтылған мақсаттар оның мүшелерінің пайда табуымен байланыста емес, азаматтар өздерінің рухани және басқа да материалдық емес қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін бірігеді.

Ғылымға кез келген әлеуметтік құбылысты құқықтық кеңістікке енгізудің бірнеше жолы бар екені белгілі. Құқықтық ғылым тұрғысынан олардың ең қызықтысы және маңыздысы болып құбылыстың құқықтық мәртебесін бекіту саналады. Құқыққа неғұрлым аз көлемде енгізілген объект құқықтық мәртебенің жекелеген элементтеріне ғана ие болады. Объект құқыққа неғұрлым терең енгізілген сайын, оның құқықтық мәртебесі соғұрлым толық беки түседі. Сәйкесінше, кез келген құбылыстың, біздің жағдайда саяси партияның құқықтық мәртебесінің болуы оның құқықтық табиғатынан хабар береді.

Кез келген құбылыстың маңызды сипаттамасы болып құқықтық мәртебесінің мазмұны мен көлемі табылады. Бұл кез келген құқықтық құбылысты тану үшін оның құқықтық мәртебесін зерттеудің

маңыздылығын көрсетеді. Бәрінен бұрын құқықтағы «құқықтық мәртебе» түсінігі ғылыми тұрғыдан нені білдіретіндігін анықтап алу керек.

Аталған термин ғылымда және заңнамада кеңінен қолданылып келе жатыр.

«Мәртебе» (статус) сөзі латын тілінен аударғанда «тұлғаның (заттың) орнын, жағдайын, күйін» білдіреді. Сондықтан, әдетте, «құқықтық мәртебе» және «құқықтық жағдай» терминдері синоним ретінде қолданылады. Жалпы алғанда құқықтық мәртебені субъектінің заңды түрде бекітілген жағдайы деп анықтауға болады. Аталған түсініктемеге әртүрлі анықтаманың берілгендігін ескере отырып, осы жұмыста партияның құықтық өмірінің және мемлекетпен қарым-қатынасының барлық негізгі жақтары түсінілетін «құқықтық мәртебе» термині қолданылады.

Қоғамдық бірлестіктердің құқықтық мәртебесін теориялық зерттеудің қажеттілігін атап өту қажет. Конституциялық құқық ғылымында тұлғаның құқықтық мәртебесі туралы сұрақ қызу талқылану үстінде, алайда, қоғамдық бірлестіктердіңқұқықтық мәртебесінің түсінігі мен құрылымы аз зерттелген. Біздің пікірімізше, қоғамдық бірлестіктердіңқұқықтық мәртебесінің көлемі мен мазмұны туралы сұрақтар жан-жақты зерттеуді қажет етеді. Аталған проблеманы зерттеу кезінде жеке тұлғаның құқықтық мәртебесін зерттеуде қолданылған жолдарға арқа сүйеуге болады. Мысалы, М.В. Баглай былай деп жазады: «Негізгі құқықтардың, бостандықтардың және міндеттердің жиынтығы адамның және азаматтың конституциялық-құқықтық мәртебесін құрайды. Бұл құқықтық мәртебе адамның жалпы құқық қабілеттілігіне негіз болып табылады, яғни, оның кез келген заңды әрекеттер істеу мүмкіндігіне жол ашады». Н.Л. Гранат бұл мәселеде мынадай пікір білдіреді: «Жеке тұлғаның конституциялық мәртебесінің құрылымына мынадай компоненттер кіреді: 1) азаматтық құқық; 2) құқық қабілеттілігі мен әрекет қабілеттілігін біріктіретін құқық субъектілігі; 3) негізгі құқықтар мен бостандықтар заңды мүдделер мен міндеттер; 4) құқықтық қағидалар 5) құқықтық жауапкершілік ерекше орын алатын құқықтық мәртебенің кепілдіктері».

Сонымен, бірқатар ғалымдардың жеке тұлғаның құқықтық мәртебесінің мазмұны туралы айтқан пікірлерін қарастыра отырып, бірнеше негізгі мәселелерді айқындап алуға болады. Біріншіден, барлық ғалымдар аталған категорияны тәуелсіз құқықтық институт ретінде қарастырады. Екіншіден, құқықтық мәртебені құрайтын элементтердің әртүрлілігіне қарамастан, олардың кейбірі оған берілген анықтамалардың барлығында кездеседі. Бұлар құқықтар, бостандықтар, міндеттер, оларды жүзеге асыру кепілдіктері. Үшіншіден, қарастырылып отырған түсініктің өзін ғалымдардың кейбірі тар, кейбірі кең мағынада талқылайды. Бұл

мәселеде Л.Д. Воеводиннің ұстанымымен келіседі: «Ғылыми әдебиетте құқықтар мен бостандықтар және құқықтық мәртебе институттарын ұқсастыру кеңінен тараған. Заңдарда да құқықтық жағдайдың, құқықтар мен бостандықтар институтымен қатар тұратыны сирек кездеспейтін жәйт. Сөйтіп, екі бөлек институт бір ұғымға біріккендей әсер қалдырады. Сонымен қатар, тұлғаның құқықтық жағдайы кешенді мемлекеттік-құқықтық институт болып табылады және өзінің аясына, азаматтардың негізгі құқықтарын, бостандықтарын және міндеттерін біріктіреді». Сөйтіп, көпшілік авторлардың пікірі бойынша жеке тұлғаның құқықтық мәртебесі, конституциялық құқықтың кешенді институты болып табылады. Осы жұмыс авторының пікірі бойынша, жоғарыда айтылғандардың барлығын, негізінен қоғамдық бірлестіктердің құқықтық мәртебесіне қолдануға болады. Мұнда да қоғамдық бірлестіктердің мемлекет пен қоғамдағы орнын және рөлін анықтайтын институттарды құқықтық мәртебе біріктіреді.

Сонымен қоғамдық бірлестіктердің құқықтық мәртебесінің құрылымына нені кіргізуге болады? Қоғамдық бірлестіктер өзінің құқықтық мәртебесінің құрылымы бойынша құқықтағы ұжымдық субъектінің бір түрі ретінде қарастырылады. Ұжымдық субъект болса, құқықтағы субъектілердің бірі ретінде қарастырылады.Құқықтық мәртебенің құрылымы жалпы, ал мазмұны жеке құбылысты білдіреді. Құқық субъектілері өзінің құқықтық мәртебесінің мазмұны бойынша әртүрлі болып келеді де, ал құқықтық мәртебенің құрылымы болса, оларды біріктіреді.

Ұжымдық және жеке субъектілердің құқықтық мәртебесінің негізі болып, оның құқықтарының, бостандықтарының және міндеттерінің жиынтығы табылады.

Құқықтарды жүзеге асыру, кепілдіктерді өмірге енгізу, ұжымдық субъектілердің құқықтық мәртебесінің дамуының жалпы бағытын анықтайтын, негізгі құқықтық бастамаларға, яғни, құқықтық мәртебенің қағидаларына арқа сүйейді. Тиісінше, бұл қағидалар да ұжымдық субъектілердің құқықтық мәртебесінің элементтері болып табылады.

Ұжымдық субъектілер белгілі бір құқықтар мен міндеттерге ие болу үшін, онда құқық субъектілігі болуы керек. Әдетте, құқық субъектілігі деп құқық қабілеттілігі мен әрекет қабілеттілігін қамтитын құқықтың субъектісі болу қабілеті түсініледі. Тиісінше, құқық субъектілігі де құқықтық мәртебенің құрамына кіреді.

Сонымен, Қазақстан Республикасындағы қоғамдық бірлестіктердің құқықтық мәртебесі деп құқық субъектілігі, құқықтық қағидалар, құқықтар, бостандықтар және міндеттер, оларды жүзеге асырудың құқықтық кепілдіктері және партиялардың құқықтық жауапкершілігі

сияқты элементтерді біріктіретін конституциялық құқықтық құбылысты айтамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізілімі:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі, 2017ж.
2. Н.Назарбаев. / «Қазақстан-2030» Ел Президентінің Қазақстан халқына
3. Орысша-қазақша заңдық түсіндірме сөздік-анықтамалық. — Алматы: «Жеті жарғы» баспасы, 2008 жыл. ISBN 9965-11-274-6
4. Қоғамдық бірлестіктердің құқықтық мәртебесі https://stud.kz/referat/show/41501
5. Қазақстан Республикасының 1995 ж. 30 тамызда қабылданған Конституциясы, (1998 ж. 7 қазанда және 21мамырда 2007 ж. енгізілген өзгерістермен және толықтырулармен);
6. Оспанов Қ.И. Құқық негіздері. Алматы. «Жеті Жарғы» 2007 ж.
7. Конституционно-правовая характеристика общественных объединений и политических партий в Республике Казахстан http://studbooks.net/1045753/pravo/konstitutsionno_pravovaya_harakteristika_obschestvennyh_obedineniy_politicheskih_partiy_respublike_kazahstan

МРНТИ 10.31.01

ДАУЛАРДЫ ПАРТИСИПАТИВТІК РӘСІМ ТӘРТІБІМЕН РЕТТЕУ

Ермекова Еңлік Ерланқызы

Сулейман Демирель Университеті

Аңдатпа. Шет мемекетің тәжірибесінде көрініс тапқандай, татуласу рәсімдері сот нысанында қорғанумен қатар қолданылады. Сонымен қатар, мұндай рәсімдер мемлекеттік әділеттілікті алмастырмайды және азаматтардың конституцияда белгіленген сот арқылы қорғану құқығын бұзбайды. Татуласу рәсімдерінің арқасында, тараптар өзара тиімді шарттар арқылы жанжалды тәуелсіз реттей алады, бұл олардың абыройының бекітілуіне және әріптестік қарым-қатынасының сақталуына үлесін қосады. 2015 жылы 31 қазанда № 377-V ҚР заңы негізінде қабылданып, 2016 жылдың 1 қаңтарынан бастап қолданысқа енгізілген Қазақстан Республикасының Азаматтық Процестік Кодексі (ҚР АПК) азаматтық іс жүргізу саласына біршама жаңалықтар әкелгені мәлім. Солардың қатарында дауларды татуластыру рәсімдерімен шешудің бір түрі ретінде партисипативтік рәсім көрініс тапқан. Мақалада кодекс негізінде партисипативтік рәсімге толық талдау жасау қолға алынды.

Кіліт сөздер: татуластыру рәсімі, партисипативтік рәсім, дауды балама шешу, медиация, адвокат, бірлескен құқық.

Аннотация. Как установлено в лучших практиках во всем мире, процедуры примирения сторон широко используются, так же как и защита. Более того, эти процедуры не противоречат правительственному правосудию и не нарушают конституционное право граждан защищаться судами. С помощью примирения стороны могут договорится о конфликте взаимовыгодным образом, это позволит повысить репутацию и сохранить коллегиальные отношения. Гражданский Процессуальный Кодекс, который был принят в соответствии с законодательством РК N_377_V от 31 октября 2015 года и используется с 1 января 2016 года, принес много инноваций в сферу гражданского права. Одним из нововведений является партисипативный процедура в разрешении конфликтов. В статье полностью описывается партисипативный процедура на основе кодекса.

Ключевые слова: примирение, партисипативная процедура, альтернативное разрешение споров, посредничество, адвокат, совместное право.

Annotation. As found in best worldwide practice procedures of reconciliation as well as defense are widely used. Moreover these procedures don’t contradict to governmental justice and don’t violate the constitutional right of citizens to be defended by courts. With the help of reconciliation

parties can negotiate the conflict in a mutually beneficial way, this will allow to enhance reputation and save collegial relationship. Civil Procedural Code that was accepted according to RK law N_377_V on 31 October 2015 and has been used since 1 January 2016, has brought a lot of innovation into field of civil right. One of innovations is participative procedure in resolving conflict reconciliation. The article fully describes participative prodecure based on code.

Key words: conciliation, participative procedure, alternative dispute resolution, mediation, lawyer, joint law.

Партисипативтік рәсім ұғымын толық ашу үшін жекелей алғандағы терминнің мағынасына назар аударылады. «Participative» сөзі француз тілінде «қатысушы, қатыса алатын» деген мағынаны білдіреді. Ал «партисипативтік» термині «басқаруға қатысу», яғни белгілі бір мәселеге қатысты шешім қабылдауға тікелей қатысу деген түсінікке келеді.

Әлем тәжірибесін салыстырмалы түрде қарастырар болсақ, Солтүстік Америкадағы «бірлескен құқық» (collaborative law) және Канададағы «партисипативтік әділет» (justice participative) қолданудың жақсы тәжірибесін көре аламыз. Ал партисипативтік рәсімді Францияда қолдану туралы ұсыныс ең алғаш Сержа Гиншараның басқаруымен комиссияның баяндамасында көрініс тапты/1/. 2010-2011жж. Францияда дауды реттеудің балама рәсімдеріне қатысты соңғы әрі ауқымды реформа жүргізілді. Оның нәтижесінде партисипативтік рәсім секілді жаңа дауды реттеудің балама түрі қалыптасып заңнамамен бекітілді.Францияның азаматтық процессуалдық кодексі дауларды реттеудің баламалы әдістерінің осы түрін қолдануға жататын келесі ережелерден тұрады:жалпы ережелер (1542, 1543 бб.);дауларды реттеуде (конвенциялық процедуралар) (1544, 1546 бб.) тараптардың келісімін іздеу бойынша партисипативтік процедурасын жүргізу тәртібі және басшылық бастамасы;партисипативтік процедурасын тараптардың жүргізуі барысында маманды (сарапшы) қатыстыру мәселесі (1547, 1554 бб.);тараптармен дауларды реттеудің партисипативтік процедурасын өткізуінің қорытындылары (1555 б.);тараптардың келіспеушіліктерін толығымен реттеу партисипативтік процедурасын жүргізудің қорытындысы бойынша қол жеткізген келісімдерді тараптардың келісімін сотпен бекіту процедурасы (1557 б.);партисипативтік процедурасын жүргізудің қорытындысы бойынша тараптардың келісімін жарым-жартылай реттеу бойынша қол жеткізген келісімдерді сотпен бекіту процедурасы және келісімнің реттелмеген бөлігіндегі дауларды шешу және соттың қарастыру процедурасы (1558, 1564 бб.) /2/.

Ал ҚР АПК партисипативтік рәсімдердің талаптары, ерекшеліктері және олардың тәртібі көрсетілген нормалардың барлығы 17-тарауға жинақталмаған. Партисипативтік рәсім ҚР АПК-інің құрылымында

логикалық түрде әркімнің өз құқықтарын қорғауды жүзеге асыра алу кезеңдерін есепке ала отырып, жалпыдан жекеге өту тәртібінде орналасқан. Яғни тараптардың дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттей алу құқығынан бастап, татуластыру рәсімдерін жүргізу тәртібі 17-тараумен жалғасып, одан кейін істі қайта қарау сатыларындағы партисипативтік рәсімнің қолданылуы көрсетіледі.

Ең алдымен ҚР АПК 24-бабы соттың ведомстволығына жататын, азаматтық-құқықтық қатынастардан туындаған дауды тараптардың жазбаша келісімі бойынша партисипативтік рәсім тәртібімен шешілу мүмкіндігін сипаттайды. Бұл ҚР Конституциясында кепілдік берілген әркімнің өз құқықтарын заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғау мүмкіндігін азаматтық процесте іске асыруды білдіреді. ҚР АПК 48-бабы бойынша партисипативтік тәсілмен дауды шешу мүмкіндігі тек тараптардың (талап қоюшы мен жауапкер)келісімімен ғана жүзеге асырылады. Дегенмен 48-баптың 2-тармағы бұл келісім заңға қайшы келген немесе басқа тұлғаның құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін бұзған жағдайда, соттың тараптар таңдаған дауды шешудің осы партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісімін бекітпеу қажеттігін көрсетеді. Аталған баптың мәні 17-тарау 175-б. 2-3-т.т. да көрсетіледі. Яғни соттың келісімді бекітуі судья келісімнің заңдылық пен өзге тұлғалардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін бұзбауын тексеруімен байланысады. Алайда мұндай сипаттағы келісімді жасау тек тараптардың еншісінде екендігі өзгертілмейді. Даудың нысанасына дербес талаптарын мәлімдейтін үшінші тұлғалардың, істің сотта қаралуы өз құқықтарына немесе міндеттеріне әсер етуі мүмкін болғанда, өзі қатысатын тараптың процестік құқықтары мен міндеттерін атқара алатынына (ҚР АПК 52-б. 3-т.), талап қою берген прокурор (ҚР АПК 54-б. 5-т.) жәнебөгде мүдделерді қорғау үшін талап қойған адамдар (ҚР АПК 55-б. 3-т.) барлық процестік құқықтарды пайдалана алуларына қарамастан, олардың партисипативтік рәсім бойынша келісімге келу құқығының жоқтығын белгілейді.

Партисипативтік рәсім тәртібімен дауларды реттеудің ерекшелігі және артықшылығы ретінде адвокаттардың тараптарға білікті құқықтық көмек көрсетуін атай аламыз. Бұл көмек түрі тек дауды реттеудің ыңғайлы нұсқасын табумен ғана емес, дауды реттеу туралы келісім мәтінін құрастыруда заңдылықты сақтауда да мағынаға ие. Медиациялық келісім мәтіні мен мазмұны қолданыстағы заңнамаға сай болмағандықтан сотпен бекітілмейтін жағдайлар кездессе, партисипативтік рәсімге келгенде адвокаттар сенім білдірушісінің барлық құқықтық салдарларын ескеруі қажет. Ал бұл өз кезегінде келісімнің орындалуы мен тараптардың қанағаттануын жеңілдетеді /3/. ҚР АПК 60-бабына сәйкес тапсырма боынша өкілдің өкілеттіктеріне кірмейтін процестік

әрекеттердің арасында дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім жасау көрсетілген. Осы баптың үшінші тармағы аталған өкілеттікті өкілдік беруші (яғни тараптар: талап қоюшы немесе жауапкер) өз өкіліне берген сенімхатында арнайы көрсетуі тиіс. ҚР АПК 176-бабының 1-тармағында да татуласу келісімдеріне тараптар немесе олардың өкілдері оларда сенімхатта арнайы көзделген татуласу келісімін жасауға өкілеттіктері болған кезде ғана қол қоятыны айтылған. Партисипативтік рәсімде адвокат келіссөз жүргізу барысында тараптан, мемлекеттек органнан, өзгеде заңды, жеке және лауазымды тұлғалардан тәуелсіз болуы керек. Адвокат келіссөздің әдісі мен құралын ҚР «Адвокаттық қызмет туралы» заңына және Адвокаттардың кәсіптік әдебі кодексіне сәйкес өзбетінше таңдайды. Ол сенім білдірушісінің мүддесіне сай болуы және партисипативтік рәсім шегінде келіссөз жүргізілуі керек. Адвокаттың келіссөз жүргізуіне кедергі келтіретін жағдайлар орын алғанда, ол бұл туралы өзінің сенім білдірушісіне хабарлауы қажет. Партисипативтік рәсім шегінде келіссөз жүргізу барысында адвокаттың қызметіне араласушылыққа жол берілмейді.

Дауларды реттеудің балама тәсілдерінің қатарында партисипативтік тәсіл де өз кезегінде тек соттардың ауыртпалығын азайтып қана қоймай, тараптардың шығынданбауын да реттейді. Оған дәлел ретінде ҚР АПК бекітілген құқықтық норманың іс жүзіндегі тараптардың конституциялық құқықтарын бұзбай, тұрақты қатынастарын сақтау, кикілжіңді өзара реттеу, сот шығыстарын мемлекеттік бажды қайтару арқылы азайту сипатындағы көрінісін айта аламыз. ҚР АПК 115-бабының 2-тармағы бойынша тараптар бірінші, апелляциялық сатылардағы соттар бекіткен дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім жасасқан кезде, төленген мемлекеттік баж 100% бюджеттен қайтарылуға жатады. Ал кассациялық сатыдағы сотта – төленген мемлекеттік баж кассациялық сатыдағы сотқа жүгіну кезінде төленген соманың 50% мөлшерінде бюджеттен қайтарылуға жатады. Басқа сот шығыстарын сот дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісімнің шарттарына сәйкес тараптар арасында бөледі. Тараптар арасында бұлай бөлу диспозитивтілік қағидасына сай орындалады. Келісімдерде мұндай нұсқау болмаған жағдайда, олар өзара өтелген деп есептеледі. ҚР АПК 177-б. 5-т. 4) тармақшасында дапартисипативтік рәсім бойынша келісім жасасқан кездегі бюджеттен қайтарылатын мемлекеттік бажды көрсетеді. 25 желтоқсан 2017 жылғы № 120-VI ҚР Заңы негізінде қабылданған Салық және бюджетке төленетінбасқа да міндетті төлемдер туралы Кодексінің 108-бабы 1- тармағы 3) тармақшасына сәйкес, төленген мемлекеттік баж сомасының қайтарылуы ерекшеліктерінде ішінара немесе толықтай қайтарылуға жататын төленген мемлекеттік баждар тізімінде істің партисипативтік рәсім тәртібімен келісімге келу арқылы

реттелуі көрсетіледі. Республика бойынша дәл осы баптардың орындалуы жөнінде статистикалық ақпараттардың орталықтандырылған жинақталған көзі жоқ болғанымен, келесідей жекелеген мәліметтерді тірек ете аламыз. Шығыс Қазақстан облысының Мамандандырылған Ауданаралық Экономикалық Сотында (МАЭС) 2017 жылы қыркүйегіне дейін партисипативтік рәсім тәртібімен 36 келісім бекітіліп, 24 036 903 теңге көлемінде мемлекеттік баж қайтарылған/4/. Солтүстік Қазақстан облысында МАЭС тараптардың партисипативтік рәсім тәртібімен дауды шешу туралы келісіміне орай істің тоқтатылуына байланысты мемлекеттік баж көлемін қайтарады/5/.

ҚР АПК 145-б. 1-т. 5) тармақшасы бойынша тараптардың тапсырма шарты негізінде адвокаттың немесе адвокаттар мен тараптардың қатысуымен партисипативтік рәсім тәртібімен жасалған дауларды реттеу туралы келісімдерді орындау жөніндегі істер оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібімен қаралуға жатады.

ҚР АПК 165-бабының 1-тармағында көрсетілген судьяның істі сот талқылауына дайындау барысында осы баптың 5) тармақшасы негізінде тараптарға дауды шешудіңөзге жолдарымен бірге дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісіммен шешу құқығын және олардың құқықтық салдарын түсіндіреді. Аталған баптың 1-т. 15) тармақшасы судьяның егер тараптар арасында сотқа дейін реттеу тәртібімен партисипативтік рәсім жүргізілген жағдайда тарапты оны жүргізу барысында алынған құжаттарды және дәлелдемелерді ұсынуға міндеттейтіні айтылады.

Істі сотта талқылау барысында төрағалық етуші судья іске қатысушы тараптарға дауды шешудің заңда белгіленген басқа тәсілдерімен бірге партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісіммен шешу құқығын және олардың құқықтық салдарын түсіндіреді (ҚР АПК 194-б.).Істі мәні бойынша қарау төрағалық етушінің талап қоюшының өзінің талаптарын қолдайтынын не қолдамайтынын, талап қоюшының талаптарын жауапкердің мойындайтынын не мойындамайтынын және тараптардың істі татуласу келісімімен аяқтауды немесе істі төреліктің қарауына беруді не дауды (жанжалды) медиация тәртібімен не партисипативтік рәсім тәртібімен немесе заңда белгіленген басқа тәсілмен шешуді қалайтынын не қаламайтынын анықтауынан басталады (ҚР АПК 201-б.). Аталған түсіндірме жұмыстарының мәні ҚР АПК 17-тарау 174-бабының 1-тармағында көрсетілген соттың тараптардың татуласуы үшін шара қолданып, жәрдемдесуіне саяды. Бұл жалпы азаматтық іс жүргізудің міндеттерінен туындайды.

Сотта партисипативтік рәсім жүргізілген жағдайларда сот ҚР АПК 273-бабының 7) тармақшасы негізінде жауапкердің арызы бойынша немесе өз бастамасымен іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұра алады.

Мұндай жағдайда іс жүргізуді тоқтату мерзімі (ҚР АПК 274-б. 7)-т.) партисипативтік рәсім тоқтатылғанға дейін созылады.

Егер ҚР АПК 277-бабында көрсетілген мына негіздер орын алған жағдайда: 2) тармақша негізінде сол тараптардың арасындағы дау бойынша сол нысана туралы және сол негіздер бойынша дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісімді орнықтыруына байланысты іс бойынша іс жүргізуді тоқтату туралы сот ұйғарымы болса немесе6) тармақша бойынша тараптар дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім жасасса және оны сот бекітсе сот іс бойынша іс жүргізуді тоқтатады.

ҚР АПК 410-бабына сәйкес тараптар апелляциялық шағым жіберілгеннен кейін даудыпартисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім апелляциялық сатыдағы сотқа жолданған арыздарда көрсетілуі тиіс. Апелляциялық сатыдағы сот осы дау бойынша істі ҚР АПК 17-тарауының тәртібімен қарайды. Дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім апелляциялық сотпен бекітілген жағдайда сот шешімінің күшін жояды және ҚР АПК 277-бабының 6) тармақшасында белгіленген негіз бойынша іс бойынша іс жүргізуді тоқтатады.Егер апелляциялық сатыдағы сот партисипативтік рәсім тәртібімен дауды реттеу туралы келісімді бекітпесе апелляциялық шағым мәні бойынша қаралады. Аппеляцилық тәртіппен қаралған істер жөнінде ақпараттық мақалаларды қарастыра отырып, келесідей мысалдарға куә бола аламыз. 2017 жылы Батыс Қазақстан облыстық соты апелляциялық сатыда алимент өндіріп алу туралы іс бойынша тараптардың партисипативтік келісімін бекітті/6/. Оңтүстік Қазақстан облысында да кәмелетке толмағандарға қатысты іс бойынша аппеляциялық сатыда партисипативтік келісімге келу арқылы дауды сотта қарауды тоқтатқан жағдай орын алған /7/. Ақтөбе облыстық сотында мұраға байланысты дауды апелляциялық сатыда тараптардың партисипативтік келісім негізінде істі тоқтату орын алған. Мұндағы тараптардың келісімге қол жеткізуі олардың туыстық байланыстарының болуымен және адвокаттардың көмегіне сүйенуімен түсіндіріледі/8/.

ҚР АПК 434-бабының 2-тармағы 2)тармақшасында көрсетілгендей дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісіммен аяқталған істер бойынша сот актілері кассациялық тәртіппен қайта қарауға жатпайды.

ҚР АПК 447-бабында кассациялық сатыда дауды партисипативтік рәсім тәртібімен шешу қарастырылған. Өтінішхат берілгеннен, ұсыну немесе наразылық енгізілгеннен кейін жасалған тараптардың дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісімі кассациялық сатыдағы сотқа жазбаша нысанда ұсынылуға тиіс. Тараптардың дауды осы рәсім бойынша шешу туралы келісімін сот ҚР АПК 179 және 181-

баптарының қағидаларына сәйкес қабылдайды. Сот отырысында сот тараптардың аталған келісімін бекіткенге дейін тараптарға олардың процестік әрекеттерінің салдарларын түсіндіреді. Тараптардың дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісімін бекіту кезінде кассациялық сатыдағы сот сот актілерінің күшін жояды және іс бойынша іс жүргізуді тоқтатады. Және кассациялық сот ҚР АПК 451-бабы негізінде өтінішхатты, ұсынуды, наразылықты қарау нәтижелері бойынша қаулы шығарып, кеңесу бөлмесінде бірінші немесе апелляциялық сатыдағы соттардың шешімінің, қаулысының және ұйғарымының күшін толық не бір бөлігінде жою және дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісімнің бекітілуіне байланысты осы Кодекстің 277-бабында белгіленген негіздер бойынша іс бойынша іс жүргізуді тоқтату туралы шешім қабылдайды.

Партисипативтік рәсімдер жоғарыда сарапталған баптардан бөлек арнайы татуластыру рәсімдері көрсетілген 17-тарауда көрсетіледі.

Азаматтық процесте партисипативтік рәсім – бұл тараптардың өзара тиімді шешімге қол жеткізу мақсатында, соттың қатысуынсыз, олардың адвокаттарының міндетті қатысуымен тараптар арасындағы дауды реттеудің келіссөз процесі; және ол тараптың ерікті келісімі бойынша жүзеге асырылады. Іс бойынша тарап және олардың адвокаты партисипативтік рәсімнің қатысушылары болып табылады. Партисипативтік рәсімнің тараптары жеке тұлға да, заңды тұлға да бола алады. Партисипативтік рәсімнің қолданылу аясына, егер заңда өзгеше көзделмесе, жария-құқықтық қатынастардан туындайтын істерден басқа, талап қою ісін жүргізудің азаматтық, еңбек, отбасы және басқа құқық қатынастан туындайтын кез келген азаматтық-құқықтық даулар жатады (ҚР АПК 174-б. 3-т.). Бұл норма үшінші тараптың құқықтарын қорғау мақсатында айтылады.

Партисипативтік рәсім тәртібімен дауды реттеу бірінші, апелляциялық, кассациялық сатылардағы соттарда сот кеңесу бөлмесіне кеткенге дейінгі сот талқылауының кез келген сатысында, сондай-ақ сот актісінің орындалуы кезінде жасалуы мүмкін (ҚР АПК 175-б. 1-т.).

Партисипативтік рәсімді жүргізудің теріс нәтижесі болып тараптардың партисипативтік рәсім тәртібімен келісімге қол жеткізе алмауы табылады, мұндайда істі талқылау жалпы тәртіппен жүргізіледі. Ал рәсімнің оң нәтижесіне соттың қатысуынсыз, тараптардың адвокаттарының қатысуымен келіссөздер өткізу арқылы тараптармен қол жеткізілген партисипативтік рәсім шегінде дауды реттеу туралы жазбаша келісім жатады. Келісім орындау мерзімі мен тәртібі көрсетіле отырып, тараптар келіскен шарттарды қамтуға тиіс және олар нақты, түсінікті әрі орындала алатын болуы қажет. Келісімде жауапкердің міндеттемелерді орындауын кейінге қалдыру немесе ұзарту, талап ету құқығын басқаға

беру, борышты толық немесе ішінара кешіру не мойындау, сот шығыстарын бөлу, татуласу келісімін мәжбүрлеп орындау туралы шарттар және заңға қайшы келмейтін өзге де шарттар қамтылуы мүмкін.Келісімді бекіту туралы ұйғарымның сот шешімімен тең күші болғандықтан, келісім орындалмаған жағдайда атқару парағын алу арқылы мәжбүрлеп орындау мүмкіндігі бар. Атқару парағын алу бойынша сотқа жүгінудің негізі болып келісімде көрсетілген мерзімнің өтуімен қарсы тараптың өз міндеттерін орындамауы болып табылады.

Татуласу келісімін кейінге қалдыру шартымен жасауға жол берілмейді. Себебі азаматтық құқықта кейінге қалдыру шарты сол жағдайда міндеттер мен құқықтардың туындау не туындамау мүмкіндігіне тәуелді түрде түсіндіріледі. Ал партисипативтік келісім белгілі бір бар дауды шешу мақсатында жасалып, бұл міндеттер мен құқықтарды орнатып қояды.

Татуласу келісімі татуласу келісімін жасасқан тұлғалардың санынан бір дана артық жасалады және оған қол қойылады. Татуласу келісімін бекіткен сот осы даналардың біреуін іс материалдарына қоса тіркейді.

Сот тараптардың татуласу келісімін бекітуі туралы өтінішхатын сот отырысында қарайды. Іске қатысатын адамдар сот отырысының өтетін уақыты мен орны туралы хабарландырылады. Сот отырысының уақыты мен орны туралы тиісті түрде хабарландырылған тараптар сот отырысына келмеген жағдайда, сот татуласу келісімін бекіту туралы өтінішхатты қарамайды. Себебі қатыспаған тараптың келісімнің барлық шарттарымен танысқаны жөнінде сот сенімді болуы қажет. Бірақ өтінішхатты тараптың қатысуынсыз қарау туралы келісімнің талаптарымен таныс екендігі көрсетілген арыз болған жағдайда сот тараптардың қатысуынсыз қарай алады. Сот татуласу келісімін жасаудың құқықтық салдарын ол бекітілгенге дейін тараптарға түсіндіреді. Бұл заңдылық пен тараптардың, үшінші тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарының, заңды мүдделерінің бұзылмауын қамтамасыз ету мақсатында жасалады. Соның негізінде сот қарау нәтижелері бойынша татуласу келісімін бекіту және іс бойынша іс жүргізуді тоқтату немесе заңға қайшы келсе немесе басқа тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзса татуласу келісімін бекітуден бас тарту туралы ұйғарым шығарады (яғни олардың адвокаттарының қатысуымен тараптар арасындағы рәсімді аяқтағаннан кейін судьямен шығарылатын сот актісі).

Соттың татуласу келісімін бекіту туралы ұйғарымында келесілер көрсетіледі: татуласу келісімін бекіту және іс бойынша іс жүргізуді тоқтату; татуласу келісімінің шарттары және оны орындау мерзімдері; сот шығындарын бөлу; талап қоюшы төлеген мемлекеттік бажды оған бюджеттен қайтару.

Партисипативтік рәсім тәртібімен жасалған келісімді оны жасасқан тұлғалар осы келісімде көзделген тәртіппен және мерзімдерде ерікті түрде орындайды. Ерікті түрде орындалмаған татуласу келісімі татуласу келісімін жасасқан тұлғаның өтінішхаты бойынша сот берген атқару парағының негізінде мәжбүрлеп орындатуға жатады. Бұл жағдайда сот отырысы жүргізілмейді және сот әрекеттері шағымдануға жатпайды.

Жоғарыда сарапталған ҚР АПК 174-179 баптар татуластыру рәсімдерінің жалпы ережелері болып табылады және партисипатиівтік рәсімдерге қатысты толықтай қолданылады. Ал партисипативтік рәсім тәртібімен дауларды реттеудің жекелеген нормалары болып ҚР АПК 181-182 баптары саналады. 181-бап бойынша партисипатиівтік рәсімдер қағидалары мен 179-бапта көрсетілген медиация қағидалары ортақ болып табылады. Ерекшелігі ретінде екінші тармақтағы адвокаттардың дауды реттеуге жәрдемдесуі мен келіссөздер арқылы судьясыз өтетін рәсім екендігін айта аламыз. Ескеретін жәйт, медиация рәсімін судья да атқара алады. 182-бап негізінде дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім және оны орындау ережелері жоғарыда талданған жалпы ережелердің, 176-178 баптар негізінде жүзеге асырылады.

Партисипативтік рәсімнің тараптары сотқа жазбаша түрде алдын ала ескертіп, рәсім барысындағы өзара келіссөзден кез-келген сатысыда бас тартуға құқылы. Партисипативтік рәсім барысында тарап сотқа берілген талаптың негізі мен пәнін өзгертуден басқа, өз қалауы бойынша өзінің материалдық және процессуалдық құқықтарына билік етуге, талаптың мөлшерін азайтуға не көбейтуге және даудан бас тартуға құқылы. Тараптар өзара тиімді келісімнің нұсқаларын талқылау үшін сұрақтарды таңдауда еркін. Тараптар партисипативтік рәсімде адвокатты және өзін қорғаудағы құрал және тәсілді таңдауда, ондағы өзінің ұстанымын анықтауда, ақпаратты алуда, дауды реттеу туралы келісім тараптарының тиімділігін бағалауда тең құқылы және тең жауапкершілікке ие.

Партисипативтік рәсім тараптармен келісілген тәртіп бойынша жүргізіледі. Тараптар өздерінің қалаулары бойынша партисипативтік рәсімді жүргізетін орынды, оны өткізетін күн мен уақытты анықтайды және рәсім барысында қолданылатын тілді не тілдерді келіседі. Тараптар арасында татуласу келісімі жасалған жағдайда, ол азаматтық сот өндірісі жүргізілген тілде құрылуы керек.

Тараптың партисипативтік рәсімге жүгінуіне ұсыныс басқа тараптың, соттың және адвокаттың өтінішімен жасалуы мүмкін. Азаматтық сот өндірісі шегінде партисипативтік рәсімді жүргізу тараптардың бірі осы туралы сотқа арызданған не сотпен әрекет етуші азаматтық процестік заңнаманың шегінде ақылға қонымды мерзім ішінде осы рәсімнің шегінде келіссөз жүргізу ұсынылған күннен басалды деп есептелінеді.Егер тараптардың бірі партисипативтік рәсімді жүргізу

туралы ұсынысты жазбаша нысанда жіберіп, келіссөз жүргізуге басқа тараптан ақылға қонымды мерзім ішінде ұсынысқа келісімді алмаса, онда ол бас тартылған болып есептелінеді.

Партисипативтік келіссөзді жүргізу үшін тараптар бір немесе бірнеше адвокатты таңдайды. Адвокаттар алқасы лайықты адвокатты (адвокаттарды) ұсына алады, егер алқаға тараптардан осындай өтініш келіп түссе.

Азаматтық сот өндірісі шегінде азаматтық істі қарау мерзімі талаптарын ескере отырып, тарап өзара келісіммен партисипативтік рәсімді жүргізу мерзімін анықтайды.

Егер адвокаттың қатысуымен партисипативтік рәсім азаматтық процестен тыс жүзеге асырылса, онда дау тараптарының келісімі бойынша тарап және олардың адвокаттары келіссөзді аяқтау мерзімін бекітеді.

Партисипативтік рәсімді жүргізумен байланысты шығындарға:

1) адвокаттың сыйақысы (қаламақысы);

2) партисипативтік рәсімді жүргізумен байланысты адвокаттың шеккен шығындары, сонымен қатар дауды реттеу бойынша келіссөз жүргізетін орынды қарауға кеткен жол, тамақ және тұратын жердің шығыны;

3) маманның, сарапшының, бағалаушының қорытындыларына төйленген ақы, яғни партисипативтік келіссөз үшін ақпарат жинау мақсатында тараппен өтелген шығын.

Адвокаттардың сыйақысының мөлшері партисипативтік рәсім басталғанға дейін тараппен келісім бойынша анықталады.

Азаматтық сот өндірісінде жүргізілетін партисипативтік рәсімді тоқтату барысында тараптар азаматтық іс өндірісіндегі сотқа төмендегілерді кешіктірмей жіберуі керек:

1) дауды реттеген жағдайда – дау реттеу туралы қол қойылған келісім (қол қойылған күні);

2) басқа жағдайларда – дауды реттеу туралы келісімді жасау мүмкін болмауына байланысты істі мәні бойынша қарау күнін белгілеу туралы жазбаша арызы (тараптың партисипативтік рәсімді әрі қарай жүргізуден бас тартқан күні).

ҚР АПК-не сәйкес, азаматтық-құқықтық дау толықтай және бір бөлігінде медиациямен қатар, партисипативтік рәсімнің тәртібімен шешілуі мүмкін. Дауды партисипативтік рәсім тәртібімен шешу жария-құқықтық қатынастан туындайтын істерден басқа, кез-келген істерге қатысты қолданылады. Осы рәсімнің мақсаты – екі тарапты қанағаттандыратын тәртіпте дауды жедел шешу және сот жүйесіндегі жүктемені азайту.

Медиация рәсімін жүргізу секілді, партисипативтік рәсімді жүргізу барысында сот өзінің ықыласымен немесе тараптардың арызымен партисипативтік рәсім аяқталғанға дейін іс бойынша өндірісті тоқтата тұруға хақылы. Медиациядағы сияқты, бұндай өндірісті тоқтата тұрудың мерзімі он жұмыс күнінен аспауы қажет, яғни партисипативтік рәсім тәртібіндегі дау он жұмыс күні ішінде реттелуі тиіс.

ҚР АПК-нің 182-бабы 1-тармақшасына сәйкес, іс жүргізуінде іс жатқан судья дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісімнің мазмұнын тексереді және осы кодекстің 177-бабына сәйкес оны бекіту және іс бойынша іс жүргізуді тоқтату туралы ұйғарым шығарады. Дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім және оны бекіту туралы ұйғарым мынна екі талапқа сай келуі керек: татуласу келісімінің нысаны мен мазмұны және соттың татуласу келісімін бекітуі талаптарына сәйкес келуге тиіс:

Бірінші талап қатарына: келісімі жазбаша нысанда жасалады және оған тараптар немесе олардың өкілдері оларда сенімхатта арнайы көзделген партисипативтік келісімін жасауға өкілеттіктері болған кезде қол қояды; келісімі оларды орындау мерзімі мен тәртібі көрсетіле отырып, тараптар келіскен шарттарды қамтуға тиіс; келісімді кейінге қалдыру шартымен жасауға жол берілмейді; келісімінде кейінге қалдыру немесе ұзарту мерзімдері көрсетіле отырып, жауапкердің міндеттемелерді орындауын кейінге қалдыру немесе ұзарту, талап ету құқығын басқаға беру, борышты толық немесе ішінара кешіру не мойындау, сот шығыстарын бөлу, партисипативтік келісімін мәжбүрлеп орындау туралы шарттар және заңға қайшы келмейтін өзге де шарттар қамтылуы мүмкін. Егер партисипативтік келісімінде сот шығыстарын бөлу туралы шарт болмаса, олар өзара өтелді деп есептеледі; келісім, келісімді жасасқан тұлғалардың санынан бір дана артық жасалады және оған қол қойылады. Партисипативтік келісімін бекіткен сот осы даналардың біреуін іс материалдарына қоса тіркейді.

Ал екінші талап қатарына: сот тараптардың партисипативтік келісімін бекітуі туралы өтінішхатын сот отырысында қарайды. Іске қатысатын адамдар сот отырысының өтетін уақыты мен орны туралы хабарландырылады. Сот отырысының уақыты мен орны туралы тиісті түрде хабарландырылған тараптар сот отырысына келмеген және өтінішхатты олардың қатысуынсыз қарау туралы арыз болмаған жағдайда, сот партисипативтік келісімін бекіту туралы өтінішхатты қарамайды; сот партисипативтік келісімін жасаудың құқықтық салдарын ол бекітілгенге дейін тараптарға түсіндіреді; сот қарау нәтижелері бойынша партисипативтік келісімін бекіту және іс бойынша іс жүргізуді тоқтату не партисипативтік келісімін бекітуден бас тарту туралы ұйғарым шығарады; егер партисипативтік келісімі заңға қайшы келсе немесе басқа

да тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзса, сот оны бекітпейді. Сот партисипативтік келісімін бекітуден бас тартқан жағдайда бұл туралы ұйғарым шығарады, ол шағым жасауға және наразылық білдіруге жатпайды. Ұйғарыммен келіспеу туралы уәждер апелляциялық шағымда көрсетілуі мүмкін; сот актісін орындау сатысында жасалған партисипативтік келісімі сот актісі орындалатын жердегі бірінші сатыдағы соттың немесе көрсетілген сот актісін қабылдаған соттың бекітуіне ұсынылады; татуласу келісімін бекіту туралы ұйғарымға апелляциялық сатыдағы сотқа шағым жасалуы және наразылық білдірілуі мүмкін. Сонымен қатар, прокурорға ҚР АПК-нің 54-бабы 5-тармақшасына сәйкес, дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім жасау құқығы берілмей, ерекше аталып өткен.

Партисипативтік рәсімде келіссөздер мына жағдайларда аяқталады:

1) дауды реттеу туралы келісімге қол қою – осындай келісімге қол қойылған күннен бастап;

2) партисипативтік рәсімдегі келіссөздер жолымен дауды шешу мүмкін еместігі жағдайын адвокат бекіткенде;

3) келіссөздер жолымен дауды шешу мүмкін еместігімен байланысты тараптың партисипативтік рәсімінен жазбаша бас тартуы – істі мәне бойынша тыңдау күнін белгілеу туралы арызбен сотқа жүгінген күнен бастап;

4) партисипативтік рәсімді жалғастырудан тараптардың бірінің жазбаша бас тартуы – басқа тарапқа тараптың адвокатымен жазбаша бас тарту жіберілген күннен бастап;

5) партисипативтік рәсімді жүргізу мерзімі өткен болса.

Партисипативтік рәсім шегіндегі келіссөз тараптарымен қол жеткізілген дауды реттеу туралы келісім жазбаша нысанда жасалады, тараптармен қол қойылады және азаматтық сот өндірісі шегінде сотпен бекітіледі. Келісім партисипативтік рәсім тараптары туралы мағұлматты, даудың пәнін, келіссөзге қатысушы адвокат(адвокаттар) туралы, сонымен қатар тараптармен келісілген келісімнің талаптары, тәсілі және орындау мерзімі, оны орындау не орындауға жатпаудың салдары туралы қамтылуы керек. Дауды реттеу туралы келісім, осы келісімде қарастырылған мерзім және тәртіпте партисипативтік рәсімнің тараптарымен ерікті орындалуға жатады.

Егер партисипативтік рәсім шегінде жасалған келісім сотпен бекітілсе, онда ол азаматтық-процестік кодексте қаралған тәртіпте сотқа бағытталған мүдделі тұлғаның арызы бойынша мәжбүрлеп орындатуға жатады.

Сотта азаматтық істі қарағанға дейін жасалған партисипативтік рәсімнің шегіндегі дауды реттеу туралы келісім тараптың азаматтық құқығы мен міндеттернің бекітілуіне, өзгеруіне және тоқтауына

бағытталған келісім ретінде көрінеді. Партисипативтік келіссөздегі тарап осындай келісімді орындауға не орындауға жатпаған жағдайда, келісімді бұзғаны үшін заңмен қарастырылған тәртіпте жауапкершілік тартылады.

Азаматтық процес барысында партисипативтік рәсімді жүргізу кезінде тараптармен қол жеткізілген дауды реттеу туралы келісім, азаматтық іс өндірісіндегі сотқа кешіктірілмей жіберіледі. Партисипативтік рәсім шегінде тараптармен қол жеткізілген азаматтық сот өндірісі тәртібінде дауды реттеу келісімі оны бекіткен соттың ұйғарымы заңды күшіне енген күні күшіне ие болады. Соттан тыс партисипативтік рәсім шегінде тараптармен қол жеткізілген дауды реттеу туралы келісім тараптармен оған қол қойылған күні күшіне енеді.

Жалпы талдау жүргізуді толыққанды аяқтау үшін статистикалық мәліметтер тірегі қажет. Алайда республикалық жалпы орталықтандырылған жинақталған дерекқорларда партисипативтік рәсім тәртібінде қаралған істер жөнінде ақпараттар жоқ. Аталған мәліметтерді жекелеген аумақтық бөлім негізінде жарияланған мақалалардан алуға болады. Сондай статистикалық ақпараттарға сүйенсек, 2017 жылдың бірінші жарты жылдығында Астана қаласы бойынша 1617 іс медиация және партисипативтік рәсім тәртібімен татуластыру арқылы қарастырылған/9/. Алайда бұл қайнаркөзде нақты қанша іс партисипативтік рәсім тәртібімен тоқтатылғаны көрсетілмеген.Орал қаласындағы МАЭС тараптардың дауды адвокаттары арқылы партисипативтік рәсім тәртібімен шешуге келісімімен іс жүргізуді тоқтатқан. Сондай-ақ, нәтиже ретінде облыстық сот пен адвокаттар алқасының арасында өзара ықпалдастық туралы Меморандум көрініс береді/10/. 2017 жылы қыркүйекте Павлодар облысында осы жылдың басынан бері әртүрлі санаттағы азаматтық істер бойынша барлығы 13 партисипативтік келісім жасалғаны жарияланған/11/.Дәл осы мерзімге Қостанай облысында дауды партисипативтік рәсім тәртібімен шешу туралы 17 келісім/12/, ал 2016 жылдың қорытындысында әр түрлі санаттағы істер бойынша ата-аналардың арасындағы дауларды реттеу барысында облыстық ювеналдық сотта қаралған 54 іс тоқтатылып, оның ішінде 2 партисипативтік рәсім тәртібімен келісім жасалған/13/.

Келтірілген статистикадан көретінімізпартисипативтік рәсім тәртібі арқылы дауларды реттеу үлкен қолдау тауып жатқанына қарамастан салыстырмалы түрде басқа татуластыру рәсімдеріне қарағанда жоғарғы көрсеткіштерге ие емес. Бұлай болу себебінің біршама өзіндік себептері бар. Біріншіден, орын алып жатқан партисипативтік келісімдердің статистикалық ақпараттары толық болмағандықтан нақты айту қиын. Екіншіден, мұндай келісімдердің өзіндік ерекшеліктерін де ескерген жөн. Оларға келесілерді жатқызамыз: дауды реттеуге тек қана адвокаттың қатысуы; қолданудың тар аясы – жария-құқық және үшінші тұлғалардың

мүддесін қозғайтын даулар партисипативтік рәсім тәртібімен реттеле алмайды; егер тараптар партисипативтік рәсім тәртібінде келісімге қол жеткізе алмаса немесе сот дауды реттеу бойынша келісім шарттарын мақұлдамаса іс бойынша қарау жалпы тәртіпте жүргізіледі.

Дауды реттеуге тек адвокаттың қатысуы бойынша А.А.Асылбекова келіс пікірді айтады: «...азаматтық іс бойынша тараптар партисипативтік рәсімдеу тәртібімен көп жағдайда келісімге келе береді деп ойламаймын. Себебі адвокаттың қатысуымен қаралғандықтан біз білетініміздей адвокатқа да белгілі жұмысы үшін еңбекақысы төленуі қажет. Ал қазіргі таңда біздің елімізде дағдарыс кезінде бұл өзекті мәселе болып тұр деп ойлаймын. Сонымен, кәсіпкерлік қызметпен айналысатын немесе заңды тұлғалар арасында ондай сұрақтар туындамауы мүмкін. Бұл жай қарапайым жеке тұлғалар арасында мәселе болып қалады»/14/. Бұл статистикалық ақпараттардың аздығының тағы бір әрі негізгі себебі ретінде түсіндірілуі мүмкін.

Аталған еңбегінде автор келесі ұсынысты келтірген: «тараптардың арасындағы партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісімнің жалпы құқықтық жағдайы, талаптары, процессуалдық құқықтары мен міндеттері және оның жүргізу тәртібі туралы арнайы заң қажеттігі болашақта туындайды. Себебі партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім тәжірибеде толығымен жүзеге асыру үшін оны реттейтін арнайы заң қабылдау керек»/14/. Дегенмен, ҚР АПК баптарын саралай отырып, көп жағдайда партисипативтік рәсім тәртібінің басқа рәсім тәртіптерін, әсіресе, медиацияның тәртібін қайталайтындығына көз жеткіздік. Бұл өз кезегінде ҚР заңнамасына тағы бір ұқсас заңның қажеттілігін сұрақ астына қалдырады.

Қорыта келе, тақырыпты талдау барысында партисипативтік рәсімдердің ҚР АПК бойынша 17-тарауындағы 181-182 баптарына толық түсіндірме жасау үшін жалпы ҚР АПК-дегі барлық қатысты баптарды талдау қажеттігі туды. Себебі партисипативтік рәсім тәртібіне арналған баптар сілтемелік сипатқа ие. Сонымен бірге ҚР басқа заңдары мен кодекстеріне, ғылыми мақалаларға және статистикаға сараптаулар да жасалды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізілімі:

8. Alexander N. Global trends in mediation. – 2d ed., Kluvver Law Internetional, 2006. – 340 p.[1]

9. АсылбековаА. А. Тараптардың арасында туындаған дауларды партисипативтік рәсімдер тәртібімен реттеудің ерекшеліктері// Право и государство. 2016. № 1(70). С. 65-68.

10. В Алматинском областном суде обсуждены вопросы по примирительным процедурам http://sud.gov.kz/rus/news/v-almatinskom-oblastnom-sude-obsuzhdeny-voprosy-po-primiritelnym-proceduram

11. СМЭС Восточно-Казахстанской области с начала года заключил 36 партисипативных соглашений, позволивших вернуть истцам более 24 миллионов тенге госпошлины http://sud.gov.kz/rus/news/smes-vostochno-kazahstanskoy-oblasti-s-nachala-goda-zaklyuchil-36-partisipativnyh-soglasheniy

12. В СКО рассмотрено дело в порядке партисипативной процедуры http://sud.gov.kz/rus/news/v-sko-rassmotreno-delo-v-poryadke-partisipativnoy-procedury

13. Западно-Казахстанский областной суд урегулировал спор о взыскании алиментов на содержание ребенка в порядке партисипативной процедуры http://sud.gov.kz/rus/news/zapadno-kazahstanskiy-oblastnoy-sud-uregulirovalspor-o-vzyskanii-alimentov-na-soderzhanie

14. Южно-Казахстанский областной суд утвердил партисипативное соглашение при рассмотрении спора об определении места жительства детей http://sud.gov.kz/rus/news/yuzhno-kazahstanskiy-oblastnoy-sud-utverdil-partisipativnoe-soglashenie-pri-rassmotrenii-spora

15. В Актюбинском областном суде спор о выделе доли в наследственной квартире урегулирован в порядке партисипативной процедуры http://sud.gov.kz/rus/news/v-aktyubinskom-oblastnom-sude-spor-o-vydele-doli-v-nasledstvennoy-kvartire-uregulirovanv

16. Суд г.Астаны подвел итоги отправления правосудия за первое полугодие текущего года http://sud.gov.kz/rus/news/sud-gastany-podvel-itogi-otpravleniya-pravosudiya-za-pervoe-polugodie-tekushchego-goda

17. В Уральске стороны пришли к соглашению в порядке партисипативной процедуры http://sud.gov.kz/rus/news/v-uralske-storony-prishli-k-soglasheniyu-v-poryadke-partisipativnoy-procedury

18. В Павлодарском областном суде спор о разделе имущества между супругами урегулирован утверждением партисипативного соглашения http://sud.gov.kz/rus/news/v-pavlodarskom-oblastnom-sude-spor-o-razdele-imushchestva-mezhdu-suprugami-uregulirovan

19. В Костанайской области суд урегулировал спор между супругами о разделе общего имущества в порядке партисипативной процедуры http://sud.gov.kz/rus/news/v-kostanayskoy-oblasti-sud-uregulirovalspor-mezhdu-suprugami-o-razdele-obshchego-imushchestva

20. В Костанае спор родителей о порядке общения с 2-летним ребенком урегулирован в порядкепартисипативной процедуры http://sud.gov.kz/rus/news/v-kostanae-spor-roditeley-o-poryadke-obshcheniya-s-2-letnim-rebenkom-uregulirovan-v-poryadke

21. Асылбекова А. А. Тараптардың арасында туындаған дауларды партисипативтік рәсімдер тәртібімен реттеудің ерекшеліктері// Право и государство. 2016. № 1(70). С. 65-68.

10.15.01

СОТ АЛДЫНДА ТЕҢДІК КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ПРИНЦИПІНІҢ ТАРИХИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ДАМУ АСПЕКТІЛЕРІ

Ерсимбай Айдана Ерсимбайқызы

Сулейман Демирель Университеті

Қазақстанның тәуелсіздік алуы мемлекеттің экономикалық, әлеуметтік, саяси, құқықтық саласына түбегейлі өзгерістер алып келді. Ол қазақстан қоғамы өмірінің барлық саласына оның ішінде қазақстанның заңнамалық жүйесінің жетілуіне де ықпалын тигізді.

Конституцияның ең негізгі нормаларының бірінде, Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырып, оның басты құндылығы адам және оның құқықтары мен бостандықтары болып табылады [1]. Адам құқықтары мен бостандықтары кең мағынасында азаматтардың құқықтық мәртебесін құрайтын мемлекеттің негізгі заңымен бекітілген. Сонымен қатар азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғайтын құқықтық механизмдері қамтамасыз етілген.

Демократиялық мемлекетте азаматтардың құқықтарын қорғаудың әртүрлі көптеген жолдары бар. Олардың ішіндегі маңыздысы, ол сот. Қазақстан Республикасы Президентінің қаулысымен бекітілген «құқықтық реформалар туралы мемлекеттік бағдарламасында» 1994 жылы материалдық және процессуалдық заңнамасын жетілдіру және сот құрылысы мен сот ісін жүргізуді жүзеге асыру қажеттілігі анықталған болатын. «Қазақстан Республикасының соты және судьялардың мәртебесі» туралы заңы, «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьялардың мәртебесі» туралы Конституциялық заңы (25 желтоқсан 2000 жылы № 132-II өзгертулермен толықтырулар негізіндегі) тек сот пен судьялық корпустың мәртебесін бекітіп қана қойған жоқ, оның Қазақстан қоғамындағы рөлін арттырды.

Кез келген әлеуметтік құбылысты дұрыс түсіну оның тарихи тамырларын, бұл құбылыс қандай шарттарда пайда болды, қалай дамыды және заманауи болмыста қандай болғаны туралы білімсіз мүмкін емес [21, 59 б]. Барлығының сот алдындағы теңдігі принципінің оның заманауи түсінігінде қалыптасу және даму процессі сот жүйесінің реформалауымен қатарлас, мемлекеттің бір саяси саптан келесісіне, бір қоғамдық-экономикалық формациядан басқасына өту нәтижесінде жүрді және ұзақтығы бойынша үлкен уақыт аралығында болды.

Осы жөнінде А.В. Цихоцкий және А.К. Черненко дұрыс айтқандай, әділеттілік мемлекеттің жалпы саяси сабына сәйкес жүргізіледі...

сондықтан әділдікті ұйымдастыру принциптері мемлекеттік құрылғының жалпы бастамаларымен тығыз байланысты және олардың логикалық жалғасы болып табылады. Принциптер табиғаты сонымен қатар соттың идеологиялық саипатталарымен, нақты тарихи құқықтық жүйедегі рөлімен тығыз байланысты [31, 2 б].

Сот алдындағы теңдік принципінің атауының өзі сот сияқты билік органының болуын тұспалдайтыны сөзсіз. Соттар мемлекетпен бірге пайда болды, бірақ дербес жүйеге өздері соның бөлігі болып табылатын мемлекеттік механизм және арнайы аппараттың құрылуымен бөлініп шықты. Бірақ, кейіннен мемлекет және құқық, соттар және әділдіктің пайда болуына себепші болған себептер дәл сол алғашқы қауымдық құрылыс шарттарында туылды және қалыптасты.

Алғашқы қауымдық құрылыста мемлекеттік билік және құқықтық нормалардың болмағанына қарамастан, онда арнайы нормалас әрекет етті, ең алдымен топ ішіндегі қатынастар эгалитарлы, яғни теңдестіруші сипатта болатын экономикалық құрылыспен шартталған әлеуметтік нормалар әрекет етті [32, 18 б], бұл өз кезегінде алғашқы қауымдық құрылыс билігінің спецификасында байқалды.

Билікті бөлу принципі әлемде ең алғаш рет Афиныда орын алды, мұнда құл иеленушілікке негізделген қоғамдық құрылысты мемлекеттердің қалғанына қарағанда соттық билік әкімшілік биліктен бөлек болды. Афиналық мемлекет алқаби сотына ерекше орын берілген күрделі және кең бұтақталатын соттар жүйесіне ие болды. Гелиэя (алқаби соты) саяси және қылмыстық қылмыстар бойынша істердіқараластыратын 10 коллегиядан тұрды, ол сонымен қатар өзіне заңды түсіндіруді меншіктеді, мұнымен қоса лауазымдық тұлғалар шығарған үкімдерге қатысты аппеляциялық инстанция болып табылды. Әлемдегі ең алғашқы алқаби сотының пайда болуы іс жүргізу құқығы облысында елеулі жетістіктерге алып келді. Судьялар және алқабилер тура, демократиялық сайлау арқылы халықпен сайланды. Істі қарастыру кезінде тараптардың және куәгерлердің түсініктеріне маңызды назар аударылды. Бірақ, ежелгі дүниенің сондай прогрессивті сот жүргізу жүйесіне қарамастан, өзінің класстық мәні бойынша Афины республикасы құл иеленушілікке негізделген қоғамдық құрылыс болды, сондықтан мемлекет заңдарымен анықталатын азаматтық және саяси құқықтардың толық жиынтығын афиналық әйел және афиналық еркектен туылған мемлекеттіңтең құқықты азаматтары ғана қолданды [33, 57-58 б].

Бірақ, барлығының сот алдындағы теңдігі принципі ежелгі мемлекеттердің құл иеленушілікке негізделген қоғамында ғана емес, сонымен қатар орта ғасырлық феодалды қоғамда талап етілмеді, себебі феодалдық қоғамның сословиелік бөлінуі адамдардың нақты әрі

формалды теңсіздігінің көрінісі бола тұра тұрғындардың әр тобы үшін ерекше құқықтық мәртебені орнатумен жанамаланды.

Феодализмнің дамуы құқықтың барлық салаларының дамуында да, сонымен қоса соттық биліктің әрі қарай қалыптасуында да бейнеленбеуі мүмкін емес. Патшалық биліктің орнауымен біздің ойымызша барлығының сот алдындағы теңдігі принципінің қалыптасу жолында прогресс болған әділеттіктің күйіндегі елеулі өзгерістер орын алды.

Біріншіден, мамандандырылған судьялар пайда болды, патшалық соттар әділеттікті орнату үшін арнайы дайындалған адамдарға толды. Ондағы жалпылама қабылданған құқыққа сәйкес соттық әрекетпен айналысатын тұлға өзін тек соған арнап, басқа ешқандай жұмыспен айналыспайды. Мамандандырылған судьялар аз болғандықтан соттық коллегия мамандырылмаған судьялармен толықтырылады, алқаби соттары пайда болады. Судьялардың іс жүргізу мәртебесі де өзгереді: олар «орталық тарапта» орын алуы керек, яғни объективті болу және істе қарсы күресуші тараптардың ешқайсысының позициясын алдын ала жақтамауы тиіс.

Екіншіден, соттық әрекет әкімшілік әрекетінен шектеле бастады.

Үшіншіден, патшалық соттар басшылығында орталығы бар әлдебір жүйеге бірлесе бастады.

Төртіншіден, шағым түсіру институттары пайда болады, сот шешімдеріне аппеляцияны қарастыратын жоғарғы сот инстанциялары пайда болады. Енді істердің әр түрлі категориясы кіретін өзінің құзіретін бірте-бірте кеңейтіп, шіркеулік соттарды ығыстырып, патшалық соттар әр түрлі сословиелерге қатысты істерді қарастырады, осылайша корпоративті соттарды (феодалдық сот, сауда соты, гильдейлік сот және т.б.) сіңіріп алады.

XVII-XIX ғасырлардағы буржуазиялық революциялар әлеуметтік-экономикалық және саяси қатынастар облысында түбегейлі өзгерістерге, конституционализм және жаңа типті құқықтың қалыптасуына алып келді, бұл өз кезегінде сот жүргізу және оның принциптеріне әсерін тигізбей өте алмады. Революциялар нәтижесінде келесі әділеттілік принциптері тіршілік құқығын алды және конституцияларды заң шығарушы бекіту алды: биліктің бөліну принципінің көрінісі ретінде соттық биліктің тәуелсіздігі; айыпсыздықтың презумпциясы; айыпталушының қорғану құқығы, процестік ашықтығы және жарыспалылығы; әділеттікті шығаруда қосшы билердің алқаби атынан жұртшылықтың қатысуы. Бірақ барлығының сот алдындағы теңдігі принципінің дамуына негіз, ең алдымен, азаматтардың заң талаптары алдында теңдігі идеясын жариялау және тәжірибе жүзінде іске асыру болып табылады. Конституциялар адамдар туылғанда және өмірі кезінде құқықтарында ерікті және тең болып қалады, сот өзінің қамқоршылығын көрсеткен жағдайларда, және

жазаға берген жағдайларда да барлығына тең болуы керек, қандай да бір жеке ерекшеліктерге тәуелсіз бірдей құқықбұзушылыққа бірдей жаза қолдану сияқты кәдімгі және азаматтық құқықтарды жариялайды және қамтамасыз етеді [34, 466 б].

Бастапқыда бұл принциптер тек конституциялық деңгейде бекітілген болатын, бірақ заңнаманың дамуы және реформалау дамуы, құқықтың дербес салалаларын белгілеу бойынша әділеттіліктің негізгі принциптері басқа да құқық көздерінде бекітілуге ие болады. Бірінші кодестердің аса ұқсас белгілері заңдылық принциптері, заң алдындағы формалды теңдік принциптері, қылмыстың қатаңдығының жазалау қатаңдығына сәйкестігі; сонымен қатар жазалаудың нақтылығының және түзетуші әсеріне жалпы бағытталу. Алғашқы кодекстердің нормалары мен баптары конституцияның идеялары мен принциптеріне көп жерде сәйкес болды. Конституциялар бөлек мемлекеттің оның барлық территориясында қылмыстық және азаматтық заңнамаларының біртұтастығын жариялады. Кодекстерге маңызды қосымша әділеттіліктің маңызды принциптерінің қатарын, соның ішінде тараптардың жарыспалылығы принципі, дәлелдерді ерікті бағалау принципі, судья және прокурордың тәуелсіздігі бекіткен іс жүргізу кодекстерін қабылдау болып табылды. Жарыспалылық принципімен тығыз байланысты процесстің жазбаса және жабық түрінің орнына келген ауызша және ашықтық принциптері жанама түрде барлығының сот алдындағы теңдігі принципінің эволюциясына мүмкіндік берді.

Осылайша, дәл осы мерзімде сот алдындағы теңдік принципінің жоғарғы мемлекеттік деңгейде мойындалуы және құқықтық актілерді бұл принциптің іске асырылуы байқалады. Әрине, сот алдындағы теңдік принципі тәжірибеде кедергісіз іске аспады, бірақ, мұнымен бірге соттық жүйеде құқықтық теңдік және демократиялық бастамаларды орнату бөлігіндегі прогрессивтікті жоққа шығаруға болмайды.

Тұтас алғанда теңдіктің және жеке алғанда сот алдындағы теңдік принципінің қалыптасуы және дамуында маңызды рөлді 1948 жылы 10 желтоқсанда Біріккен ҰлттарҰйымының (БҰҰ) Бас Ассамблеясы қабылдаған кейінгі нақтылау лары және қосымшалары бар адам құқықтарының жалпылама декларациясы атқарды, оның мәтінінде былай жазылған: « ... барлық адамдар өзінің абыройы мен құқықтарында ерікті және тең болып туылады . . . әр адам шынайы Декларация жариялаған барлық еркіндік және барлық құқықтарға оның нәсіліне, терісі түсіне, жынысына, тіліне, дініне, саяси немесе басқа сенімдеріне,ұлттық немесе әлеуметтік шығу тегіне, мүліктік, сословиелік немесе басқа мәртебесіне қатысты қандай да болмасын ерекшеліксіз ие болуы тиіс... », « ....барлық адамдар сот алдында бірдей және қандай да бір ерекшеліксіз заңның бірдей қорғауына құқығы бар... », « ... Әр бір адам оған конституция және

заңмен берілген негізгі құқықтарының бұзу жағдайында құқығының құзіретті ұлттық соттармен тиімді қалпына келтіруіне құқығы бар ... », «... әр бір адам оның құқықтары мен міндеттерін анықтау үшін және оған қойылған қылмыстық айыпталудың негізделуін анықтау үшін толық теңдік негізінде оның ісі ашық түрде және әділеттіліктің барлық талаптарына сәйкес тәуелсіз және бейтарап сотпен қарастырылуына құқығы бар ... » [3, 39-40 б].

Сонымен, барлығының сот алдындағы теңдігі принципінің тарихи-құқықтық аспектілерін зерттеп, келесі тұжырымға келеміз:

1. Барлығының сот алдындағы теңдігі принципінің пайда болуы және дамуы адамзат қоғамының тарихында биліктің бөліну принципі, соттық биліктің дербес бұтағының қалыптасуымен тығыз байланысты. Сот алдындағы теңдік принципі құл иеленушілікке негізделген қоғамдық құрылыс және феодалдық құрылыс шарттарында қолданыла алмады, себебі класстық (сословиелік) бөліну қоғам мүшелерінің заңды теңсіздігін тұрғындардың бөлек топтарының ерекше құқықтық мәртебесін орнату жолымен бекітті.

Буржуазиялық революциялар нәтижесі ретінде конституционализмнің қалыптасуы азаматтардың заң алдында теңдігі идеясынжүзеге асрумен және әділеттіліктің басқа принциптерімен бір қатарда сот алдындағы теңдік принципін заңды бекітумен қоса жүрді.

Осылайша, сот алдындағы теңдік принципінің пайда болуы және тәжірибеде қызмет жасауы адамзаттық қоғамның дамуының әр түрлі кезеңдерінде мемлекеттілік қалыптасуының нақты тарихи және қоғамдық – саяси шарттарына тікелей негізделеді.

2. Қазақстанның мемлекеттілігінің қалыптасу дәуірінде соттық билік басқару жүйесіндегі билікті үстем формасы болып табылады және мұндағы жетекші рөл билер институтына тиісті болды. Билер соты ашықтық, көпшіліктік, сайыстылық атрибуттарымен жеткілікті демократиялық болды. Әділеттілікті шығару кезінде, әдетте, жеке тұлғалардың әлеуметтік немесе мүліктік мәртебесі есепке алынған жоқ, алайда кейде теңсіздіктің пайда болуы орын алды, әсіресе құлдарға қатысты. Билер соты жалпы азаматтық соттармен бірге Қазақстанның Ресейге қосылғаннан кейін де болды.

Кеңес билігі кезеңінде Қазақстанда сот шешімдерін оның әділетсіздігі белгілері негізінде шағым түсіру және қайта қарастыру процесстерінің көпшіліктік, ауызшалық және сайыстылығы принциптеріне негізделген пролетарлық соттар құрылды, бірақ сот алдындағы теңдік принципінің заңды бекітілуі болған жоқ. Бұл биліктің барлық бұтақтарының заңдарды қабылдап, орындаған және олардың орындалуын бақылаған, ал сот әрекетінде саяси және идеологиялық көзқарастары басым болған кеңестер атынан біріктірілумен шартталды.

Кеңес дәуірі тарихында қылмыстық қуалауды жүзеге асыратын соттан тыс органдарды құру орын алды. Алғаш рет заң және сот алдындағы теңдік принципі 1978 жылы Қазақ ССР Конституциясында бекітілді, алайда бұл принцип бір жағынан декларативтік сипатта болды.

Қазіргі Қазақстанда конституциялық деңгейде барлығының сот алдындағы теңдігі кепілдендіреді, және ол заң шығарушы, атқарушы және соттық бұтақтарға бөлінуімен және ұстанымдар мен қарама-қарсылық жүйелерін қолданумен бір-бірі арасында өзара қатынаспен бөлінуіне негізделген.

Бірақ та, біздің ойымызша, барлығының сот алдындағы теңдігі принципінің болмауының нақты алғашқы себебі оның заң шығарушы деңгейде бекітілуі емес, көргенімізше, бұл принцип 1977 ж. Конституцияда көрінді, мемлекеттік биліктің басқа органдарынан тәуелсіздігінің негізі болатын соттық жүйенің дербестілігінің болмауы болып табылады.

Е.В. Колесников әділ айтқандай, тең құқықтықтың конституциялық көрінісі дербес соттық биліктің пайда болуымен тығыз байланысты. Кеңестік конституциялар «соттық билік» түсініктерін білмеді, заң шығарушы біртұтас соттық жүйе туралы айтты, ал соттар қарапайым және утилитарлы болып түсіндірілетін құқық қолдану органдарына жатты [52, 38 б]. Мемлекеттік биліктің дербес бұтағы ретінде соттық билікті конституциялық деңгейде мойындаудың болмауы «скоттық билік» түсінігінің теориялық өңдеуі үшін ешқандай алғышарттарды жасаған жоқ. В.М. Савицкий айтқандай, «соттық билік терминінің өзі біздің саяси, заң шығарушы және ғылыми сөз қорында жоқ». Мұндай жағдайдың себебін, дәл солай «КСРО-да ешқашан тәуелсіз және дербес сот билігі болған жоқ» пікірінің негізін зерттеушілер әсіресе соттық әрекетке париялық және онымен бірігіп кеткен атқарушы биліктің баса-көктеп араласуында қарастырады.

1978 жылға РКФСР Конституциясының 125 бабында жарияланған судьялардың тәуелсіздігі және олардың тек заңға бағынуы туралы ереже әділеттілікті шығару бойынша соттық әрекетке араласуға тыйым салуды білдірді, бірақ соттық билікке биліктің басқа бұтақтарымен демократиялық қоғамда өзінің мәні бойынша бір ретті дербес мемлекеттік билік түрі сипатын мойындау дегенді білдірмейді [42, 3-12 б].

Мемлекеттік биліктің бұтақтарының бірі ретінде соттық билік туралы алғаш рет 1990 жылғы 25 қазанынан Қазақ ССР мемлекеттік егемендігі туралы Декларацияда, сонымен қатар 1991 жылдың 16 желтоқсанынан «Қазақстан Республикасының тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заңында, ал кейіннен 1993 жылы Қазақстан Республикасы Конституциясында айтылады.

1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясы тоталитарлық мемлекетпен жұтылған қоғамның негізгі заңдары болған бұған дейінгі қазақстандық конституциялардан ерекшеленеді. Ол алғаш рет республикада мемлекеттік биліктің төтенше маңызды бірбөліктілік принципін орнатады: «Республикадағы мемлекеттік билік біртұтас, ол оның заң шығарушы, атқарушы және соттық бұтақтарға бөлінуімен және ұстанымдар мен қарама-қарсылық жүйелерін қолдануға бөліну принципіне сәйкес Конституция және заңдар негізінде жүргізіледі». Қазақстан Республикасындағы биліктің бірбөліктілігі өкілеттіктерді айқын шектеу және оның бұтақтарының бір бірінің құзіретіне араласуын болдырмау мен ғана емес, сонымен бірге арнайы конституциялық кепілдермен кепілдендіреді. Олардың қатарына Жоғарғы Сот судьяларын Сенатпен және барлық басқа судьяларды республика Президентімен сайлаудың ерекше конституциялықретін орнату жолымен соттық биліктің тәуелсіздігі кепілдігін орнықтыру (82 бап); соттарды тікелей мемлекеттік бюджеттен қаржыландыру (80 бап); судьяның лауазымының депутат мандатымен, басқа төленетін лауазымды алу немесе кәсіпкерлік қызметпен айналысумен сыйымсыздығы (4 бөлім, 79 бап); Қазақстан Республикасы Конституциясында «соттық иммунитет» институтын бекіту жолымен (2 бөлім 79 бап) және тағы басқалар. Мұнымен бірге 1995 ж. Конституция бойынша билік бұтақтарын ұйымдастырушылық және функционалды бөлу кеңестік периодта болғандай тіпті кеңестен кейінгі бірінші кезеңде заң шығарушы және атқарушы әрекеттің ауысуы кезеңінде, соттарды басқару және бақылау, сонымен бірге сондай «қатаң» емес қосылуына жол бермейді, елдегі мемлекеттік биліктің біртұтастығын бұзбау үшін [50, 156-157 б].

Тәуелсіздікті жариялағаннан кейінгі бірінші Конституцияның өзінде-ақ Қазақстан өзін демократиялық, зайырлы және унитарлы мемлекетдеп бекітеді, ал Қазақстан Республикасының қазіргі Конституциясының қабылдануымен ол өзін ең жоғарғы құндылығы адам, оның өмірі, құқығы және бостандығы болып табылатын құқықты және әлеуметтік мемлекет деп бекітеді. Бірақ құқықтық мемлекеттің қалыптасуы заманауи соттық – құқықтық жүйесіз мүмкін емес болғандықтан, 1994 жылдың ақпанында қабылданған «Қазақстан Республикасында құқықтық реформаның мемлекеттік бағдарламасы туралы» Президент Қаулысы соттық жүйенің ары қарай дамуының басымдылықтарын анықтаған құжат болып табылды [48, 3 б].

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жыл 30 тамыз // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000
2. Назарбаев Н.А. Законность. Честность. Справедливость. Выступление на V съезде судей Казахстана. Казахстанская правда. – 2009, ноября – 19. - №272.
3. Теория государства и права: учебник / под ред. А.У. Бейсеновой. – Алматы: Атамұра, 2006. – 392 б.
4. Головастикова А.Н., Дмитриев Ю.А. Проблемы теории государства и права. учебник. – М.: изд-во Эксимо, 2005. – 216 б.
5. Ведяхина К.В. Основные нравственно-этические и социально-политические принципы Российского права: автореф. канд. юрид. наук. - Волгоград. 2001. - 24 б.
6. Кабышев В.Т. Народовластие развитого социализма. - Саратов., 1979. - 133 б.
7. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России. – М., 1997. – 216 б.
8. Воронов А.Ф. О понятии, значении и нормативном закреплении принципов гражданского и арбитражного процессуального права // Законодательство. - 2003. №12. - 65 б.
9. Сапаргалиев Г. Конституционное право Республики Казахстан: академический курс. Изд.3-е, с доп. – Алматы: Жеті жарғы, 2007.-544 б.
10. Малеин Н.С. Правовые принципы, нормы и судебная практика // Государство и право. – 1996. №6. 136 б.
11. Черданцев А.Ф. Теория государства и права: учебник для вузов. – М.: Юрайт, 1999. – 432 б.
12. Сагиндыкова А.Н. Конституционное право Республики Казахстан: курс лекций. – Алматы: Білім, 1999. – 336 б.
13. Толковый словарь русского языка./ под ред. С.И. Ожегова, Н.Ю. Шведова. - М.: ООО ИИТИ Технология. - 2003. – 994 б.
14. Хабриева Т.Я., Чиркин В.Е. Теория современной конституции. – М.: Норма, 2005.-320 б.
15. Реуф В.М. Социально-юридические принципы права: автореф.канд.юрид. наук. - Саратов, 2003. - 24 б.
16. Платон. Соч. в 3-х томах. - М., - 1968. - т. 1. - 367 б.
17. Кропоткин П.А. Этика. - М., - 1991. – 396 б.
18. Лазарев В.М., Федорова В.Г. Принцип правового равенства и юридическая ответственность (проблемы методологии и теории взаимосвязи). Волгоград, 2005. - 89 б.

10.15.59

ҚҰҚЫҚТЫҚ САНА МЕН МӘДЕНИЕТТІҢ ҚОҒАМ ӨМІРІНДЕГІ МАҢЫЗЫ

Маукебеков Аскар Токтарбекович

Сулейман Демириль атындағы университеті

Аңдатпа

Осы мақалада құқықтық сана мен құқықтық мәдениет өздігінше құқықтық маңыз ретінде қарастырылып, олардың арақатынасы мен өзара байланысы айқындалады, және жалпылама жақтары мен жекеше ерекшеліктері көрсетілді. Құқықтық сана мен құқықтық мәдениеттің өзара байланысын әртүрлі негіздер бойынша анықтайық. **Біріншіден,** олар бөлік және бүтін ретінде өзара байланыс арақатынасын белгілейді. Құқықтық сана құқықтық мәдениеттің құрылымдық бөлшек элементі, оның субъективті жағы, негізгі тетігі болып табылады, ол өз кезегінде құқықтық жүйеге тұрақтылық береді. Құқықтық сананың негізгі функциясы –халықтың құқықтық саладағы білімін көрсетеді. Осы жағдай құқықтық мәдениеттің құқықтық сана кеңістіктік алаңы, оның бір құбылысы ретінде қарастыруға бізге мүмкіндік береді. **Екіншіден,** құрылымының әр-түрлілігіне қарамастан, олардың компоненттерінің себептестігімен сипаттап көрсетеді, ішкі де, сыртқы да, мазмұндары бар. **Үшіншіден,** Қазақстан Республикасының мәдениеті, оны құқықтық реттеу.

Тірек сөздері: құқықтық мідениет, құқықтық сана, жеке құқықтық сана,топтық құқықтық сана.

Аннотация

В этой статье правовое сознание и правовая культура рассматриваются как законные правовые рамки, их взаимоотношение и их взаимосвязи, а также их общие черты. Давайте определим связь между правосознанием и правовой культурой на разных основаниях. Во-первых, они определяют взаимосвязь между частью и целым. Правовое сознание является фундаментальным элементом правового элемента правовой культуры, его субъективной стороны, которая, в свою очередь, обеспечивает стабильность правовой системы. Основной функцией правового сознания является- знание правовой сферы населения. Такая ситуация дает нам возможность рассматривать юридический бизнес как пространственную область правосознания. Во-вторых, несмотря на свое разнообразие структуры, они описывают цель их композитов, как внутренних, так и внешних. В-третьих, культура Республики Казахстан, ее правовое регулирование.

Ключевые слова: правовая культура, правовое сознание, личное правосознание, групповое правосознание.

Annotation

In this article, the legal consciousness and legal culture are regarded as legitimate legal frameworks, their correlation and interrelationships, and their general features . Let's define the relationship between legal consciousness and legal culture on different bases. First of all is that they determine the relationship between the part and the whole. Legal consciousness is a fundamental element of the legal element of legal culture, its subjective side, which in its turn gives stability to the legal system. The main function of legal consciousness is the knowledge of the legal sphere of the population. This situation allows us to consider the juridical business as a spatial area of legal awareness. Secondly, despite its diversity of structure, they describe the purpose of their composites, both internal and external. Thirdly, the culture of the Republic of Kazakhstan, its legal regulation.

Keywords: legal culture, legal consciousness, personal sense of justice, group legal awareness.

қажеттілігінің негізгі бастаушысы болып табылатындығында. Ал құқықтық мәдениет болса – құқық нормаларын адамдар өзі үшін білу, толық түсіну, оларды басшылыққа ала отырып қолдана білу, адамзаттың ортақ мүддесіне қызмет істету мақсатында қолдануды білдіреді.

Құқық теориясында құқықтық сана өзара байланысты 3 міндетке: танымдық, бағалаушылық, реттеушілік міндеттерге бөлінеді.

Танымдық міндет құқықтық шындық құбылыстарын субъектінің құқықтағы мәнділігі мен тиістілігі туралы түсініктері тұрғысынан ой елегінен өткізуден тұрады. Бағалаушылық міндет құқықтық шындық құбылыстарын ұқсастыруда, оларды реттеудің нақты ережелерімен сәйкестендіруде болып табылады.

Құқықтық сананы иеленушіге байланысты құқықтық сананың жеке, топтық (ұжымдық) және қоғамдық құқықтық сана түрлері туралы айтуға болады.

Жеке құқықтық сана адам күнделікті қатысатын алуан-түрлі әлеуметтік байланыстар мен қатынастардың ықпалымен, сондай-ақ өзінің психикалы-физиологиялық ерекшеліктерінің әсерімен қалыптасады. Жеке адамның мәдениеті мен білімі деңгейінің әртүрлі болуы, адамдардың әлеуметтік жағдайы мен қабілетінің бірдей болмауы жеке құқықтық сана деңгейінің әртүрлі болуына себепші болады. Құқықтық сана деңгейін көтеру үшін адамдардың санасы мен мінез-құлқына нысаналы идеологиялық ықпал жасаудың, азаматарға құқықтық тәрбие берудің де маңызы аз емес.

Топтық құқықтық сана тиісті әлеуметтік топтар мен оларға кіретін жеке адамдардың ерекшеліктерімен анықталады. Құқықтық құндылықтар әрбір топта бірдей танылмайды. Олардың ішінде топтық құқықтық сана заңдылық пен әділеттік идеяларын мүлде құрметтемейтіндерінде топтық құқықтық сананың әлеуметсізденуі, қоғамда бар құқықтық идеологиядан шеттеу, құқықтық нигилизмнің ескі түрін консервациялау, тіпті криминогендік жағдайлардың қалыптасуы мүмкін.

Қоғамдық құқықтық сана құқыққа және құқықтық өмір шындығының жалпы қоғамда қалыптасқан құбылыстарына көзқарасты бейнелейді. Қоғамдық құқықтық санада қоғамда жеке адамның бостандығына және жеке меншікке ешкімнің тиіспеушілігіне кепілдік бере алатын теңдесі жоқ әлеуметтік құндылық ретінде құқық түсінігі орныгады. Құқық болмайынша, оның екеуі де жоқ.

Р.С. Байниязов жоғарыда қарастырылған құқықтық санаға: құқықтық мақсат, көзқарас, ниет, әдет, дәстүр, иллюзия, құқықтық сендіру, еліктеу, құқықтық мәдениетті модельді мінез-құлықпен толықтырады [1, 17 б.].

Сапарғалиев Ғ.С., Ибраева А.С. көзқарасы бойынша, құқықтық сананы қоғамдық сананың жеке бір саласы дей келе, оған мынадай анықтама береді: «Құқықтық сана дегеніміз – Қазақстан Республикасы азаматтарының жүзеге асырылып жүрген заңдарға, оларды қолдануға, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына және қалаулы құқыққа, басқа да құқықтық құбылыстарға құқық сезімдерінің, көзқарастарының, пікірлерінің, бағаларының жүйесі» бес бейне, яғни, құқықтық болмыс жөнінде білімдер, құқықты бағалау және оны жүзеге асыру тәжірибе, құқықтық мақсаттар, құндылық бағдары заңдық мәні бар жағдайлар туындағанда адамдардың жүріс-тұрыстарын реттейді деп есептейді. Басқаша айтқанда, құқықтық сана дегеніміз – адамдардың, әлеуметтік бірліктердің қоғамда бар және олардың тілек-ықыластарына сай келетін құқыққа қатыстылықтарын білдіретін көзқарастарының, идеяларының, түсініктері мен сана-сезімдерінің жиынтығы деп қорытындылайды [2, 127 б.].

Құқықтық мәдениеттің түсінігі және құрылымы.

Кең мағынасында құқықтық мәдениет-қоғамның құқыққа деген нақты қажеттері (оның ішінде мемлекеттің құқықты бағалауы), құқықтық ғылым дамуының деңгейі мен заң білімнің погресшілдігі және ақырында, елдегі заңдылық пен құқық тәртібінің жай-күйі керек ететін қоғам мәдениетінің ажырағысыз бөлігі. Тар мағынасында алғанда қоғамның құқықтық жүйесінің даму деңгейін құқықтық мәдениет деп түсінген жөн.

Құқықтық мәдениет құқықтық санамен тығыз байланыстылықта болып тұрып, оған сүйенеді. Алайда, құқықтық мәдениет құқықтық санаға қарағандва әлдеқайда кең, себебі, ол психологиялық және идеологиялық элементтермен қатар, заңды мәні бар жүріс-тұрысты да қамтиды.

Құқықтық мәдениет мыналарды білдіреді:

1. Құқықтық шындықты сезімдік қабылдаудың және құқықтық ойланудың белгілі бірдеңгейі;
2. Халықтың заңдардыбілуініңтиістідәрежесі;
3. Құқық нормаларды, олардың үстемдігін түсінудің жоғары деңгейі;
4. Құқық шығармашылық және құқықты жүзеге асыру процестерінің сапалық жағдайы;
5. құқықтық қызметтің ерекше тәсілдері (құқық қорғау органдарының жұмысы, конституциялық бақылау және т.б.);
6. құқықтық қызметтің адамдар жасаған рухани және материалдық игіліктер түріндегі нәтижелері (заңдар, сот тәжірибесі, заңнама жүйесі жәнет.б.).

Құқықтық сана қай жағынан болмасын анықталса да ол, құқықтық санаға тән белгілерге, сондай-ақ жалпылай өзгешеліктерге ие, қоғамдық сананың бір нысаны ретінде қарастырылады. Бірінші кезекте, құқықтық сананы психикалық іс-әрекеттің нысаны мен салдары, яғни нәтижесі ретінде қарастыру керек. Кез-келген құқықтық нормалар азамат санасына бағытталған. И.А. Ильин «құқық - сана тілі бойынша сөйлейді және саналы тірі жандарға қарай бағытталған» деп айтқан [3, 7 б.]. Адамның санасында объективті шынайылылық бейнесі көрініс табады, демек сана да құқықтық категориядағы білім, түсінік, құқықтық тәжірибе,әрекет етіп тұрған қатынастарда көрінетін объективті белгілерге ие. «Құқықтық мәдениет» заң категориясы ретінде күрделі табиғатқа ие және бұл түсінікті анықтау әлі күнге дейын ашық күйінде қалып отыр. Ғылыми әдебиеттерде құқықтық мәдениет, бастапқы, жалпы мазмұндағы мәдениеттің бір бөлігі деп қарастырылады.

қызметтер нәтижесі және осы құбылыстар мен өмірсүруде рухани азықтарды, олардың субъектілерінің заңды маңызы бар мінез-құлыққа әсерін бағалау» [4, 66 б.]. Құқықтық мәдениеттің негізгі міндетін И.Е. Фербер қоғамның барлық мүшелерін анықталған қатынасқа, өзінің міндеттеріне, құқықтарына, заңдылықты сақтауға дайындау деп біледі [5, 114 б.]. Автор оларға қалыптасып жатқан жүріс-тұрыс ниеттерімен орнатылымдарды жатқыза отырып: «Құқықтық мәдениет – адамды, оның құқықтары мен бостандықтарын сыйлау, «шені» мен «атағына» қарамастан, адамдардың өзара қарым-қатынасындағы табандылық және батылдықпен ұштасып отыратын әдептілік пен орындылық». В.М. Сырых құқықтық мәдениет түсінігін «заңдылықты, адамдар мен басқа тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруды, мемлекет пен жеке тұлғаның өзара жауапкершілігін қамтамасыз ететін құқықтық тәртіпті» қамтиды [6, 143 б.].

Қазақстан Республикасының мәдениеті, оны құқықтық реттеудегі маңызы

Бұл күнде ұлт тағдыры барша халықты ойланта бастаған секілді. Осыған қарағанда саны аз ұлттардың өз ертеңіне қобалжи қарап, болашағымыз не болады, алда бізді не күтіп түр, деген ойлардың құшағына берілуі әбден заңды да. Ерте өмір сүрген талай халықтардың бұл күнде тарих таңының астында қалғанынан әркім-ақ хабардар. Сондықтан да қазіргі кезде ертеңін ойламайтын халық кемде-кем.

Тәуелсіз мемлекеттің тағдыры, оның ертеңі болашағы, қазақ ұлтының өркениетті әлемде тұрақты өз орнын иемденуге деген ынтасы жылдан-жылға күшейіп өткен кезеңде жақсы көрініс тапты.

Көп ұлтты тәуелсіз мемлекеттілікті нығайту – бүгінгі сара бағытымыз, ашық та айқын саясатымыз. Мұның өзі ұлтымыздың мүддесін қорғаудан ауытқу деген сөз емес. Көп ұлтты Қазақстан тарихи, ежелгі топырағында шаңырақ көтеріп отырған бірден-бір мемлекет болғандықтан, ол қазақтардың ұлттық, түбегейлі мүдделерін қорғауға, қастерлеуге міндетті. Осы қажеттіліктің өзі оны XX ғасырдың соңында дүниеге қайта оралтып, өмірге әкеп отырғаны белгілі.

Мәдениет – адамзат жасайтын және адамдардың рухани қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыруға бағытталған материалдық және рухани құндылықтардың жиынтығы. Қоғамның мәдениеті бірнеше түрге бөлінеді: саяси, экономикалық, әлеуметтік, парасаттылық, инабаттылық, экологиялық құқықтық, т.б. мәдениет жүйе салалары. Олар бір-бірімен тығыз байланыста қоғамның экономикалық саяси, әлеуметтік дамуына сәйкес дамиды. Сонымен қатар олар қоғамның әр саласындағы қарым-қатынастарды реттеп-басқарып отырады.

Мәдениет салаларының арақатынасы бірлестікте және дербестікте дамып қоғамның экономикасын, әлеуметтік жағдайын жақсартып, нығайтып отырады. Жақсы дамыған экономика, мәдениеттің жан-жақты нығауына мүмкіншілік жасайды. Мәдениеттің жақсы дамуына мемлекетпен бірге бірлестіктер, одақтар, ұжымдар зор үлес қосады. Жоғары деңгейі мәдениетке құқықтық мемлекет жол ашады. Егерде қоғамның экономикалық, әлеуметтік дамуы дағдарысқа ұшыраса, онда сана-сезімнің сапасы төмендеп, құқықтық нигилизм, немқұрайдылық етек жая бастайды. Қылмыстың саны күрт өседі, қоғамдағы заңдылық пен құқықтық тәртіп нашарлайды.**Оныңсебептері:**

- азаматтардыңкөпшілігіндедемократиялықмәдениеттіңжоқтығы;
- қоғамдаәкімшілік-әміршілікжүйеніңұзақуақытөмірсүруі;
- ескімемлекеттіңыдырауы, жаңажүйеніңтолыққалыптасақоймауы;
- қоғамныңэкономикалық-әлеуметтікдеңгейініңнашарлауы.

Қазіргі өтпелі кезеңде Қазақстан Республикасының алдында тұрған мүдде-мақсаттар өте көп. Солардың бірі — халқымыздың құқықтық сауаттылығын көтеру, **оның негізгі бағыттары:**

- елімізде құқықтық тәрбие жұмысын жақсарту. Бәрі іске қоғам болып кірісу;
- тәрбие жұмысын барлық бағытта жандандыруға көңіл бөлу; инабаттылық, парасаттылық, патриоттық, тәртіпшілік, еңбекшілдік, діни т.б. бағыттарда;
- халықтың рухани сана-сезімін, білімін жақсарту;
- мемлекеттің заң шығару, құқықтық нормаларды орындау жұмысын жақсарту;
- мемлекет аппараттарындағы қызметкерлердің мамандық сапасын көтеру;
- заңдылыққа, құқықтық тәртіпке қатаң бақылау жүргізу

Осы көрсетілген бағыттар арқылы құқықтық тәрбиені жақсарту тек аппараттың ғана жұмысы емес. Бұл күрделі және өте өзекті іске қоғамдағы барлық бірлестіктер, одақтар, ұжымдар, саяси ағымдар мен ұйымдар белсенді түрде қатысулары керек. Құқықтық тәрбиені жақсарту үшін қоғамның экономикалық, әлеуметтік жағдайын жақсарту, демократияны, бостандықты, теңдікті дамыту керек, сонда ғана іс нәтижелі болады.

Құқықтық сананың түрлері.

Құқықтық сана мына негіздер бойынша түрлерге бөлінеді:

1) мазмұныбойынша:

-қарапайым құқықтық сана-бұл тұлғалардың құқыққа қатысты жалпы көзқарастары, өмірлік тәжірибесінің әсері мен туындайтын көңіл-күйлері;

-кәсіби құқықтық сана-бұл заңгерлердің заңды тәжірибесінің негізінде қалыптасатын сезімдері, сенімдері, көзқарастары, дәстүрлері;

-ғылыми құқықтық сана –бұл құқықты теориялық игеруді көрсететін идеялар, түсініктер, концепциялар;

2) субъектілері бойынша:

-жеке құқықтық сана;

-топтық құқықтық сана;

-қоғамдық құқықтық сана.

Құқықтық сананы иеленушіге байланысты құқықтық сананың жеке, топтық (ұжымдық) және қоғамдық құқықтық сана түрлері туралы айтуға болады.

Жеке құқықтық сана адам күнделікті қатысатын алуан түрлі әлеуметтік байланыстар мен қатынастардың ықпалымен, сондай-ақ өзінің психикалы-физиологиялық ерекшеліктерінің әсерімен қалыптасады. Жеке

адамның мәдениеті мен білімі деңгейінің әртүрлі болуы, адамдардың әлеуметтік жағдайы мен қабілетінің бірдей болмауы жеке құқықтық сана деңгейінің әртүрлі болуына себепші болады. Құқықтық сана деңгейін көтеру үшін адамдардың санасы мен мінез-құлқына нысаналы идеологиялық ықпал жасаудың, азаматтарға құқықтық тәрбие берудің де маңызы емес.

Топтық құқықтық сана тиісті әлеуметтік топтар мен оларға кіретін жеке адамдардың ерекшеліктерімен анықталады. Құқықтық құндылықтар әрбір топта бірдей танылмайды. Олардың ішінде топтық құқықтық сана заңдылық пен әділеттік идеяларын мүлде құрметтейтіндерінде топтық құқықтық сананың әлеуметсізденуі, қоғамда бар құқықтық идеологиядан шеттеу, құқықтық нигилизмнің ескі түрін консервациялау, тіпті криминогендік жағдайлардың қалыптасуы мүмкін.

Қоғамдық құқықтық сана құқыққа және құқықтық өмір шындығының жалпы қоғамда қалыптасқан құбылыстарына көзқарасты бейнелейді. Қоғамдық құқықтық санада қоғамда жеке адамның бостандығына және жеке меншікке ешкімнің тиіспеушілігіне кепілдік бере алатын теңдесі жоқ әлеуметтік құндылық ретінде құқық түсінігі орныгады. Құқық болмайынша оның екеуі де жоқ.

ӘДЕБИЕТ

1 Байниязов Р.С. Құқықтық санадағы теориялық мәселелер. - Саратов, 2001, - С. 17

2 Сапарғалиев Ғ.С. Ибраева А.С. Мемлекет және құқық теориясы. Оқулық. - Астана, Фолиант; 2007, - 127.б.

3 ТапчанянН.М. ЗаманауиРесейжағдайындаадамныңқұқықтықмәдениетіжәнеқұқықтықсанасы. Дерек... з.ғ.к. –М., 1999, - С. 7

4 Иванников И.А.Ресейдегімемлекеттікбилік: гуманизацияпроблемалары. –Ростов. 2006, - С 66

5 Фарбер И.Е.Әділетәлеуметтіксананыңнысаныретінде. –М., 1963, -С. 114

6 Сырых В.М. Мемлекет және құқық теориясы:Оқу құралы. - 5-ші жазба, М. 2006, С. 143.

10.63.01

ЕҢБЕК ҚАТЫНАСТАРЫН МЕМЛЕКЕТТІК УӘКІЛЕТТІ ОРГАНДАРЫМЕН БАҚЫЛАУ МЕН ҚАДАҒАЛАУ: ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ СҰРАҚТАРЫ

Мырзамбетова Айнур

Сулейман Демирель атындағы университеті

Аннотация:

Аталған мақалада; еңбек қатынастарын қай мемлекеттік уәкілетті органдармен бақылау және қадағлауға болатындығы туралы мәлімет берілген.

ҚР ЕК – нің 3 бабының 1 тармағына сәйкес, еңбек заңнамасының мақсаты - еңбек қатынастарын және еңбек қатынастарымен тікелей байланысты өзге де қатынастарды реттеу, тараптардың құқықтары мен мүдделерін қорғау, еңбек саласындағы құқықтар мен бостандықтардың ең төменгі кепілдіктерін белгілеу болып табылады. Аталған баптың 2-тармағымен, еңбек заңнамасының міндеттері айқындалған - тараптардың мүдделерінің теңгерімін айқындау, экономикалық өсуге қол жеткізу, өндірістің тиімділігі мен адамдардың әл-ауқатын арттыруға бағытталған қажетті құқықтық жағдайларды жасауды қамтамасыз ету болып табылады.

Кілт сөздер: еңбек қатынастары, еңбек құқығы, Қр Конституциясы,заңнама,бұйрық, кодекс.

Қай салада болмасын мемлекет тарапынан барлық қоғамдық қатынастардың қатаң бақылауда болу қажеттілігі дау тудырмайтындығы баршаға мәлім. Олардың қатарында ҚР Конституциясымен кепілдік берілген әркімнің жұмыссыздықтан қорғалуын қамтамасыз ету мәселесі бойынша уәкілетті мемлекеттік органдарға жүктелген міндет заңнамамен айқындалған. Қоғамның, мемлекеттің алдына қойылған міндет – еліміздің экономикалық, инновациялық – индустриалдық қуаттылығын арттыра отырып түйіткілді әлеуметтік мәселелерді шешу, сәйкесінше, мемлекеттік басқару қызметін жетілдіру болып табылады.

Еңбек құқығының тұжырымдамасының айқындалу қажеттілігіне байланысты белгілі ғалым Нұрғалиева Е.Н. келесідей өзінің пікірін білдіреді: «әрбір мемлекеттің экномикалық жағдайының өзгеруіне байланысты, қоғамдық өмірдің болмысын ескере отырып, еңбекті қолдану саласындағы қоғамдық қатынастарды нәтижелі реттеуге бағытталған жаңа тәсілдердің еңгізілуі әр кезеңге тән заңдылық жағдаят» [1, 16-бет].

Әркімнің жұмыспен қамтылуға, кәсіп, жұмыс түрін еркін таңдауға деген құқығы кең мағынада айқындалып, оның құқықтық аспектіде, қамтамасыз етілу механизмдері дұрыс бекітілуге тиіс. Заңнамалық тұрғыда берілетін ұғым не термин әркімнің қандай да бір конституциялық құқығының дәл және дұрыс айқындалуына, қамтылуына бағытталуға тиіс. Конституцияға сәйкес, мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық бағыттағы мақсатымен міндеттерін айқындауға байланысты, осы бағыттағы мемлекеттік ұстанымның маңызын ашуда белгілі ғалым Кенжалиев З.Ж. келесі өзінің теориялық ой-толғамдарын білдіреді: «Конституция еліміздің Негізгі заңы ретінде мемлекеттің орнын, мәнін, негізгі ұстанымдарын, халықтың мәртебесін, мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы – халық болып табылатындығын білдіретін, билікті жүзеге асырудың негізгі қағидаттарын, республикада қолданылатын құқық жүйесін, саяси жүйені, қоғам мен мемлекеттің экономикалық негізін айқындайды» [2, 76-бет]. Осы мәтіндегі пікірін жалғастыра отырып Кенжалиев З.Ж. келесідей қорытынды жасайды: «табиғатпен, адамзат қоғамымен және мемлекетпен жасалған барлық құндылықтардың ішінде нақ адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары ең қымбат қазына болып айқындалады. Бұдан оның басымдылық түрде қорғалу қажеттілігі туындайды және ол мемлекеттің ең бірінші парызы болып табылады» [2, 77-бет].

Конституцияның 24-бабының 1-тармағына сәйкес, әркімнің еңбек ету бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдауына құқығы бар. Осы мәтіндегі әркімнің құқығы келесідей белгілерімен сипатталады: еңбек ету жасында болуы, денсаулық жағдайының жарамды болуы; жұмыспен қамтылуға ниет білдіруі; қалауы бойынша мамандығына, кәсібіне сай келетін жұмыс орнының болуы және негізсіз жұмыспен қамтылуға деген құқығының шектелуіне жол берілмейтін құқықтық механизмдердің бекітілуімен айқындалуға тиіс. Нарықтық қатынастардың даму үдерісін ескеріп еңбек құқығының жаңа бағыттағы ұстанымдарын айқындаумен байланысты белгілі ғалым Нұрғалиева Е.Н. келесідей өзінің пікірін білдіреді: «еңбең құқығының даму үдерісіндегі байқалатын құбылыс бұрынғы «социалистік еңбекті ұйымдастыру» жүйесінің бүгінгі еңбек саласына толық қолданылуының мүмкін болмауында. Кеңестік дәуірдегі еңбек құқығының кейбір қағидаттары бүгінде қолданылады, ал басқалары жаңа мазмұнда, экономикалық тұрғыда дамыған елдердің тәжірибесі, заңнамалық болмысы ескеріле отырып жаңа ұстанымдар ретінде айқындалуда - олардың қатарында қызметкерлердің өмірін, денсаулығын сақтау және олардың еңбек жағдйының үнемі жақсартылуы» [1, 24-бет].

Мемлекет деңгейінде қабылданатын әрбір шешім дер кезінде іске асырылуға, сол шешімдер негізінде айқындалатын іс-шаралардың қатаң

бақылауда болуы – түпкілікті қажеттілік болып табылады. Елбасы, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевпен бекітілген 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050» Стратегиясында - қазақстандықтардың өмір деңгейінің сапасын түпкілікті көтеру, адам капиталын дамыту, заңның үстемдігін қамтамасыз ету міндеті ауқымды алғышарт болып айқындалды [3].

Жан-жақты жүргізілген ғылыми зерттеу жұмыстары негізінде белгілі ғалым Г.С. Сапаргалиев келесідей тұжырым жасады: «Қазақстан Республикасы Конституциясының қағидаттарын, идеяларын және нормаларын талдау нәтижесінде, конституцияның, мемлекетімізде азаматтық қоғамның орнығуына байланысты құқықтық кеңістіктің қалыптасуын, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының жүзеге асырылуын, құқықтың үстемділігінің бекітілуін, барлық мемлекеттік биліктің тарамдарының келісімді қызмет атқаруын қамтамасыз ету мақсатында азаматтардың, мемлекеттік органдардың, лауазымды тұлғалардың саяси және құқықтық жауапкершіліктерін айқындауды қамтамасыз ететіндігін анықтаймыз» [4, 14-бет].

Қоғамдық қатынастарды сапалы реттеу мәселесіне қатысты заңнаманың үстемдігін қамтамасыз ету міндеті барлық уәкілетті мемлекеттік бақылау және қадағалау органдарына, ұйым басшыларына, лауазымды тұлғаларға жүктелген. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік бақылау және қадағалау туралы» Заңының күші жойылып жалпылық мемлекеттік бақылау және қадағалау туралы ережелер Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V Кәсіпкерлік кодексіне енгізілді [5]. Құқық бұзушылықтың алдын алудың басымдығына үстемдік беру қағидаты құқықтық қағидат – құқық нормасы болып, осы Кодексте бекітілді.

Мәселен, әлеуметтік-экономикалық мәселелер жөнінде прокурорлық қадағалау қызметінің сапалық талаптарына сәйкес болуы, жан-жақтылық зерттеу және бұзылған (не бұзылуға қауіпі бар) құқықтарды толық көлемде бұрынғы қалпына келтіру міндеті барлық деңгейдегі прокурорлардың міндеті болып табылады – тексеру жұмысы тексеру өндірісі жөніндегі қаулы негізінде жүргізіледі. Келіп түскен өтініш (арыз, шағым, сұрау, хабарландыру)жан-жақты зерттелуге, сол қаралатын (тексерілетін) өтініштің пәнін құрайтын мәселе бойынша барлық мән-жағдайлар толық айқындалуға тиіс. Мысалы, бұзылған құқықты қалпына келтіру жөніндегі өтінішті қарауда сол құқықты қалпына келтіру ғана емес, сонымен қатар келтірілген зиянды өндіру, кінәлі тұлғаны жауапкершілікке тарту, кейін ала сондай құқықбұзушылықтың орын бермеуі жөніндегі талаптар прокурорлық

актіде көрсетілуге тиіс. Прокурорлық тексеру жұмыстары үш түрге бөлінеді: 1) бастамашылдық; 2) заңды тұлғалармен қатар жеке тұлғалардың өтініштері негізінде; 3) Бас прокурордың тапсырмалары бойынша. Еңбек қатынастарында жұмыс берушімен заңнаманы дұрыс қолдану қызметіне қатысты декларация жүргізу туралы ережелер, мемлекеттік еңбек инспекциясының құқықтары мен міндеттері Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V Еңбек кодексінің 191-200 баптарында айқындалған (бұдан әрі – ҚР ЕК) [6].

Бүгінгі таңда Кәсіпкерлік кодекстің 153-бабына сәйкес, тексеру жүргізу нәтижесінде, тексерілетін субъектінің заңнамамен белгіленген талаптарды бұзу фактісі анықталған болса, бақылау және қадағалау органының лауазымды тұлғасы, заңнамада көзделген өкілеттігі шегінде, анықталған заң бұзушылықтарды жою, олардың алдын алу, адамдардың өміріне, денсаулығына және қоршаған ортаға, жеке тұлғалармен қатар заңды тұлғалардың заңды мүдделеріне ықтимал зиян келтіруді болғызбау жөніндегі шараларды іске асыруға, сондай-ақ заң бұзушылыққа жол берген лауазымды тұлғаларды заңнамамен белгіленген тәртіпте жауаптылыққа тарту жөніндегі шараларды қолдануға міндетті. «Қазақстан-2050» Стратегиясы және Елбасы, Н. Назарбаевтың бес институционалдық реформасын жүзеге асырудың 100 қадамы – Ұлт жоспары шеңберінде [7] 59 заңнамалық актілер қабылданып, басқа нормативтік құқықтық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізілді.

Ұлт жоспарына сәйкес келесідей атқарылатын іс-шаралардың шеңбері айқындалды: мемлекеттік қызмет жүйесін меритократия қағидаты негізінде құру; әрбір орган мен лауазымды тұлғаның қызметі мен өкілеттілігін бөлу және нақты айқындау; сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет саласындағы халықаралық ынтымақтастықты орнықтыру; мемлекеттік қызмет көрсету саласын дамыту; мемлекеттік аппарат жұмысын ақпараттандыру; сыбайлас жемқорлық көріністерін жою мақсатында шенеуніктердің азаматтармен тікелей байланыста болуына шек қою; халықтың құқықтық сауаттылығы мен әлеуметтік жауапкершілігін көтеру.

«Қазақстан - 2050» Стратегиясы шеңберінде мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың, барлық заңды тұлғалар басшыларының мақсаты - еңбек қатынастарында мүдделердің шиеленісуін, шиеленісу деректерінің қасақана өрлеуін болдырмау, еңбек заңнамасы нормаларын дұрыс қолдану қызметіне бақылау және қадағалау жүргізуді күшейту болып табылады. Аталмыш Стратегия шеңберінде, барлық мемлекеттік органдармен жұмыскерлерге төленбеген жалақыны өндіру, ұжымдық шарттардың талаптарының орындалуын бақылау, еңбек дауларын сотқа дейін шешу жүйесін енгізу жұмыстары жүргізілуде. «Қазақстан - 2050» Стратегиясының үшінші бөлімінде – жаңа экономикалық саясаттың

бағытын анықтау мәселесіне қатысты бүгінгі көзқарастарды өзгерту соған байланысты жаңа бағыттар бойынша жүзеге асырылатын қызмет түрлері айқындалған. **Біріншіден**, экономикалық және басқару жөніндегі шешімдерді түгелдей экономикалық мақсаттылық және ұзақ мерзімді мүдделер тұрғысында қабылдау. **Екіншіден**, Қазақстан толыққанды бизнес-серіктестік ретінде қатыса алатын жаңа нарықтық тауарларды айқындау, экономикалық дамудың жаңа тіректерін құру. **Үшіншіден**, экономикалық әлеуетті арттыру мақсатында қолайлы инвестициялық ахуал құру. **Төртіншіден**, экономиканың тиімді жеке секторын құру және мемлекеттік-жеке меншік серіктестікті дамыту: экспортты мемлекеттік ынталандыру, шағын және орта бизнестің дамуы үшін қолайлы жағдай жасау.

Аталмыш Стратегия қабылданғанға дейінгі бекітілген мемлекеттік бағдарламаларға сәйкес, мемлекеттің даму жолындағы міндеттердің кейбір бағыттары Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстанды әлеуметтік жаңғырту: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай жиырма қадам» атты мақаласында айқындалған болатын. Осы мақалада айқындалған стратегиялық бағыттарды жүзеге асыру мақсатында Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 23 шілдедегі № 961 «Мемлекет басшысының «Қазақстанды әлеуметтік жаңғырту: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай жиырма қадам» атты мақаласында берілген тапсырмаларды іске асыру жөніндегі шаралар туралы» Қаулысы [11], Қазақстан Республикасы Мемлекеттік хатшысының 2012 жылғы 24 шілдедегі № 3 «Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылғы 10 шілдеде республикалық бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланған «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына жиырма қадам» атты мақаласын түсіндіру және ақпараттық сүйемелдеу жөніндегі іс-шаралар жоспарын бекіту туралы» Өкімі қабылданды [12].

Соңғы жылда қабылданған барлық заңнамалық актілер еңбек қатынастарын сапалы реттеу, халықты жұмыспен қамту, жұмыссыздықтың деңгейін бәсеңдету және еңбек дауларының туындауына негіз болатын жағдаяттардың ұйым деңгейінде шешілуін қамтамасыз етуге бағытталған.

Конституциямен айқындалған әркімнің жұмыспен қамтылуы және әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы құқықтары мен бостандықтары әлеуметтік-экономикалық тұрғыдағы құқықтары мен бостандықтары болып танылады. Жалпы, құқықтар мен міндеттердің бірлігі әрбір құқық саласына тән қатынастардың мазмұнын құрайды. Конституцияда бекітілген нормаларды талдай отырып «Адам және азамат» бөлімінде айқындалған құқықтар мен міндеттердің азаматтық, әлеуметтік – экономикалық, мәдени және саяси сипатта жіктелетіндігі, соған сәйкес,

әркімнің жұмыс пен кәсіп түрін еркін таңдауына, жұмыссыздықтан қорғалуына, қауіпсіздік пен тазалық талаптарына сай еңбек жағдайымен қамтамасыз етілуіне деген құқығының әлеуметтік-экономикалық сипатта танылатындығы айқындалған. Конституциямен айқындалған негізгі құндылық – адамның және азаматтың өмірі, құқықтары мен бостандықтары екендігі Конституцияның 1-бабында бекітілген [13]. Әркімнің, сонымен қатар, уәкілетті мемлекеттік органдардың құқықтары мен міндеттерінің өзара байланыстылығы Конституцияның 12-бабының 1-тармағына және басқа да баптарына сәйкес айқындалатындығын атап өтуіміз қажет.

Қай салада болмасын қандай да бір құқықтық қатынасқа түсу, не туындаған келіспеушіліктерді, дауларды шешу белгіленген тәртіпте өтінішті беру, оны тіркеу, сол өтінішке қатысты шешім қабылдау тәртібінде іске асырылады. Азаматтардың конституциялық құқықтарын қамтамасыз ету мақсатында, сонымен қатар еңбек тәртібін күшейту, бекіту, еңбекті жоспарлау мен ұйымдастыру мәселесіне қатысты қабылданатын шешімдер белгіленген тәртіпте берілетін, енгізілетін өтініштерді қарау негізінде іске асырылады. Мысалы – құрылым бөлімше басшысының бастамашылдығымен енгізілетін ұсыныс не баяндамалық жазба ұйым басшысымен қаралып сол ұсыныс не баяндамалық жазба негізінде қандайда бір шешім қабылданады. Өтініштер негізінде адамның құқықтары және бостандықтарын қамтамасыз ету, әрекет пен қызметтің үйлесімділігін анықтау, қарама-қайшылықтар мен шиеленістердің алдын алу жүзеге асырылады. Өтініштерді қарау тәртібі туралы заңнама нормалары мемлекеттік қызмет және экономиканың барлық салаларына тең жағдайда таралады.

Өтініштерді қараудың құқықтық рәсімін, шегін анықтау – құқықтық қатынас субъектілерінің арасындағы байланысты нығайтуда, құқықбұзушылықтың алдын алуда маңызды орын алады және жұмыскерлердің, қызметшілердің қоғамдық қатынастарға белсенді қатысуына мүмкіндік тудырады. ҚР Конституциясының 18-бабының 3-тармағы мен 20-бабының 2-тармағында айқындалған әркімнің ақпаратты алу, оны тарату, өтініш беруге деген құқығын іске асыру механимздері тиісті заңнамалық актілермен айқындалған (айқындалуға тиіс). Қазақстан Республикасында халықты әлеуметтік қорғау мәселелері бойынша тиісті халықаралық шарттар, олардың қатарында 2005 жылдың 21 желтоқсанында Қазақстан Республикасының Парламентімен 1966 жылғы 16 желтоқсандағы БҰҰ Бас Ассамблеясымен мақұлданған «Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы» Халықаралық Пакт бекітілді [15]. Келесі халықаралық шарт - «Азаматтық және саяси құқықтар туралы» Халықаралық Пактіге 2003 жылдың 2 желтоқсанында Қазақстан Республикасының Президентімен қол қойылды

және ол бекітілгеннен кейін 2006 жылдың 24 сәуірінде күшіне енді [16]. Құқық қолдану қызметінде жоғарыда көрсетілген халықаралық шарттар әрқашан басымдықпен қолданылады. 1993 жылдан бастап Халықаралық Еңбек Ұйымының 24 Конвенциялары Қазақстан Республикасының Парламентімен ратификациядан өткізілді.

ҚР ЕК – нің 3 бабының 1 тармағына сәйкес, еңбек заңнамасының мақсаты - еңбек қатынастарын және еңбек қатынастарымен тікелей байланысты өзге де қатынастарды реттеу, тараптардың құқықтары мен мүдделерін қорғау, еңбек саласындағы құқықтар мен бостандықтардың ең төменгі кепілдіктерін белгілеу болып табылады. Аталған баптың 2-тармағымен, еңбек заңнамасының міндеттері айқындалған - тараптардың мүдделерінің теңгерімін айқындау, экономикалық өсуге қол жеткізу, өндірістің тиімділігі мен адамдардың әл-ауқатын арттыруға бағытталған қажетті құқықтық жағдайларды жасауды қамтамасыз ету болып табылады.

Өтініштің бір түрі «хабарлама» ҚР ЕК-нің 1-бабы 1-тармағының 81) тармақшасында берілген. Хабарлама – жұмыскердің немесе жұмыс берушінің жазбаша өтініші не өзге тәсілмен (курьерлік пошта, почта байланысы, факсимильді байланыс, электрондық пошта және өзге де ақпараттық-коммуникациялық технологиялар арқылы) берілген өтініш мәтінінде айқындалған. Негізінде, Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 12 қаңтардағы № 221-III «Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі туралы» Заңына сәйкес өтініштердің жеті түрі айқындалған: 1) электрондық құжат; 2) бейнеконференцбайланыс; 3) бейнеөтініш нысанындағы ұсыныс; 4) арыз; 5) шағым; 6) сауал; 7) үн қосу.

Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 12 қаңтардағы №221 «Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі туралы» Заңның және Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 22 желтоқсандағы №510 «Мемлекеттік құқықтық статистика және арнайы есептер туралы» Заңның қабылдануына байланысты 2011 жылғы 16 қарашадағы № 109 Қазақстан Республикасының Бас прокурорының бұйрығымен «Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін есепке алу Ережелерін бекіту туралы» және Жеке және заңды тұлғаларың өтініштерін қарау және оны толтыруға байланысты № 1 – ОЛ формадағы Нұсқаулық бекітілді [17]. Аталған Бұйрықпен ҚР Бас Прокуратурасы жанындағы Құқықтық статистика және арнайы есеп бойынша Комитетке есептік мәліметтер беру (өтініштерді қарауға құқығы бар субъектілермен) және өтініштерді есепке алу ережелері анықталды. Жоғарыда көрсетілген нормативтік құқықтық актілерге сәйкес барлық өтініштер есепке алынуға жатады және солар бойынша статистикалық, бақылау-қадағалау органдары құқықтық статистикалық талдау жұмысын жүргізеді. Бас Прокуратура жанындағы

аталмыш Комитет құқықтық статистикалық ақпаратты жинау және өңдеумен ғана айналыспайды, сонымен қатар, өтініштерді қарау тәртібін сақтау, қадағалау аясында прокурорлық қадағалау қызметін жүзеге асырады.

Өтініштерді қарау мәселесіне қатысты ҚР ЕК-нің кейбір баптарын мысал ретінде қарастыруымызға болады: ҚР ЕК-нің 159-бабының 4-тармағына сәйкес - келісу комиссиясына келіп түскен өтініш, сол комиссиямен, берілген күні міндетті түрде тіркелуге тиіс. Осы баптың 5-тармағына сәйкес - келісу комиссиясы, жекелеген дауды, өтініш тіркелген күннен бастап он бес жұмыс күні ішінде қарауға міндетті. Аталмыш комиссияның шешімі (оның көшірмесі) қабылдаған күннен бастап үш күн мерзімде тараптарға берілуге тиіс. Осы баптың 6-тармағына сәйкес - келісу комиссиясының шешімі онда белгіленген мерзімде тараптармен орындалуға тиіс.

Мемлекеттік бақылау және қадағалау қызметі жөніндегі заңнама нормаларын қолдануда ескерілетін жағдай – әркімнің құқықтары мен бостандықтарының қамтамасыз етілуіне прокурорлық қадағалау қызметі Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 21 желтоқсандағы №2709 «Прокуратура туралы» Заңымен [18], бөлек – еңбек инспекциясына қатысты ҚР ЕК-нің 191-198-баптарына және Кәсіпкерлік кодекстің 129-157-баптарына сәйкес еңбек қатынастарында тексеру жұмыстарын жүргізудің ерекшеліктері айқындалған.

Пайдаланылған әдебиеттер мен нормативтік актілер

1. Нургалиева Е.Н., С.А. Бухарбаева. Принципы трудового права.- Алматы, 2004. 160 бет.

2. Кенжалиев З.Ж., Ким В.А. Қазақстан Республикасында конституциялық заңнаманың дамуы/ Ред. басқарған З.Ж.Кенжалиев.- Алматы: Жеті жарғы, 2008.- 120 бет.

3. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Қазақстан жолы - 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ», Астана қ., 2014 жылғы 17 қаңтар, 15 желтоқсан 2012 жыл «Егемен Қазақстан» Республикалық газеті.

4. Сапаргалиев Г.С. Становление конституционного строя Республики Казахстан (1990-1996). Правовые проблемы становления суверинитета Республики Казахстан. – Алматы: «Жеті-жарғы», 1997. – 136 с.

5. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V Кәсіпкерлік Кодексі, 03 қараша 2015 жыл №210 (28688), «Егемен Қазақстан» Республикалық газеті.

6. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V Еңбек кодексі, 25 қараша 2015 жыл №226 (28704), «Егемен Қазақстан» Республикалық газеті.

7. Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы «Ұлт жоспары - Н.Назарбаевтың бес институционалдық реформасын жүзеге асырудың 100 қадамы» Бағдарламасы, 20 мамыр 2015 жыл № 92, «Егемен Қазақстан» Республикалық газеті.

8. Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 26 желтоқсандағы №986 «Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы туралы» Жарлығы.

9. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы №410-V «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңы, 20 қараша 2015 жыл №223 (28701) «Егемен Қазақстан» Республикалық газеті.

10. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы №416-V «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Заңы, 25 қараша 2015 жыл № 226 (28704), «Егемен Қазақстан» Республикалық газеті.

11. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 23 шілдедегі №961 «Мемлекет басшысының «Қазақстанды әлеуметтік жаңғырту: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай жиырма қадам» атты мақаласында берілген тапсырмаларын іске асыру жөніндегі шаралар туралы» Қаулысы.

12. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік хатшысының 2012 жылғы 24 шілдедегі № 3 «Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылғы 10 шілдеде республикалық бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланған «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына жиырма қадам» атты мақаласын түсіндіру және ақпараттық сүйемелдеу жөніндегі іс-шаралар жоспарын бекіту туралы» Өкімі.

13. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы (2011 жылға дейінгі енгізілген өзгерістер және толықтырулармен). Алматы, Жеті жарғы, 2016.- 37 бет.

14. Д.Сон, Участие институтов гражданского общества в борьбе с преступностью и коррупцией. К обществу без коррупции. Информационно-аналитический журнал, № 4(21) декабрь 2004-47 с.

15. Қазақстан Республикасының Парламентімен 2005 жылдың 21 желтоқсанында бекітілген 1966 жылғы 16 желтоқсандағы БҰҰ Бас Ассамблеясымен мақұлданған «Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы» Халықаралық Пакт.

16. «Азаматтық және саяси құқықтар туралы» Халықаралық Пакт 2003 жылдың 2 желтоқсанында Қазақстан Республикасының

Президентімен қол қойылды және ол бекітілгеннен кейін 2006 жылдың 24 сәуірінде күшіне енді.

17. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 12 қаңтардағы № 221-III «Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі туралы» Заңы, 30 қаңтар 2006 жыл №23 (24600), «Егемен Қазақстан» Республикалық газеті.

18. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 21 желтоқсандағы №2709 «Прокуратура туралы» Заңы, 1995 жылы № 24, 156-құжат Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы.

МРНТИ 10.79.21

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.

Оразбек М.О

Сулейман Демирель атындағы университеті

Анотация: Қазақстан Республикасы демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет болып табылады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, оның құқықтары мен бостандықтары.Осыған сәйкес мемлекеттің ең негізгі міндеттері мен мақсаттары болып адамдардың құқықтары мен бостандықтары.Соңғы 50 жылдардың ішінде адам құқытарын қорғау мәселесі өте ұлкен рөльге ие болып тұр. Күнделікті өмірде адам өлтіру, адамды қинау,адамдарды бас бостандығынан айыру сияқты мәселелер болып жатқанмен қазіргі таңда қылмыстық процестегі адам құқықтарының құқықтары мен бостандықтарын қорғауға өте ұлкен маңыз беріліп жатыр.Бұл мақалада қылмыстық процестегі адам құқықтарынның қорғалуы және оның өзекті мәселері қарастырылған. Құқық қорғау органдарының қылмыстық процесске қанадй рөл алатыны және қылмыстық процеске қалай тартылғаны туралы аитылған.Қылмыстық процестің сонау ССР кезіңінен өткен сатылары жіктеліп көрсетілген жіне де Қылмыстық процесулдық заңының шетелдік тәжирибе арқасында жетілгенін де көре аламыз.

Кілт сөздер: адам құқықтары , адам құқықтарынң бұзылуы , қылмыстық құқық, прецедентік құқық,қылмыстық процесулдық құқық.

Анотация: За последние 50 лет интерес к правам человека резко возрос. Хотя в газетах основное внимание уделяется таким драматическим вопросам, как незаконное убийство, пытки, исчезновения или нарушения свободы слова, учреждения, занимающиеся осуществлением прав человека (как это изложено в международных конвенциях и пактах), чаще всего касаются утверждений о нарушениях прав человека во время уголовного судопроизводства. Возрастающая интернационализация управления уголовным правом означает, что такие случаи, вероятно, станут все более важными. В этой статье рассматриваются проблемы прав человека именно в уголовном процессе. Как была вовлечена судебная и правоохранительная система в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан в разные времена. Акцентируется внимание на то, как менялось судопроизводство Республики Казахстан со времен Советского союза.

Ключевые слова: права человека, нарушения прав человека, уголовное право, прецедентное право, уголовное судопроизводство.

Annotation: Over the past 50 years, interest in human rights has increased dramatically. Although the newspapers focus on dramatic issues such as unlawful killing, torture, disappearances or violations of freedom of expression, institutions dealing with the implementation of human rights (as set out in international conventions and covenants) are most often concerned with allegations of human rights violations during a criminal legal proceedings. Increasing internationalization of criminal law management means that such cases are likely to become increasingly important. This article deals with human rights issues in the criminal process. How the judicial and law enforcement system was involved in criminal proceedings of the Republic of Kazakhstan at different times. Attention is focused on how the judicial process of the Republic of Kazakhstan has changed since the time of the Soviet Union.
Keywords: human rights, human rights violations, criminal law, case law, criminal justice.

Сонау XX ғасырдың орта шегінде-ақ анығырақ айтсақ , екінші дүние жүзілік соғыс аяқталғаннан бері, жалпы халықаралық құқықты ратификациялау үрдісі нятижесінде, оның басты лейтмотиві-адам құқықтарының басты концепциясы жасалынды.Оның астарында қабылданған бірнеше халықаралық конвенциялар, шарттар мен келісімдер ,адам мен азаматтың іргелі құқықтарын сақтау мен қорғауды көздеді.

Өркениетті елдер мен мемлекеттер аталған адам құқықтарының Концепсиясына негізделген заңнамасы мен тәжірбиесін реттеп, соның ішінде қылмыстық қудалаумен байланысты саясытында,баысымдық рөлдегі халықаралық құқықтармен сәйкестендіру үдерісін жалғастырды .

Адам құқықтарының палаттасы мен іргелі демократиялық принциптерге негізделген (кінәсіздік жорамалы, әділсоттыққа құқық; айпкерге қорғау құқығын ұсыну;мәжбүрлеу шараларын қолданарда сәйкесінше кепілдіктерді қамтамасыз ету т.с.с) құндылықтардың іске асуы көрініс бере бастады.

Кеңес одағы тұсында, неғұрлым саясаттандырылған сот және құқық қорғау жүйесі, қылмыстық қудалаумен байланысты іс –өндірісін(сотқа дейінгі және сотта) обьективті жүргізуі мүмкін емес еді.Саяси қуғын сүргінге салу,кінәсіздік презумциясын тек қағаз жүзінде уағыздап қана қоюмен, керісінше Вышинскийдің концепциясына лайық: Айыпкердің кінәсін мойындауы-дәлелдердің патшасы дегенді үстем қою,кеңестік қылмыстық процестің реакциялық мәні мен мағынасын табу ететін.Сәйкесінше процестің сайыскерлігі уағыздалғанымен, іс-жүзінде айпттаушы жақтың үстемдігі аңғарлып тұратын.

Бұл адамзат тарихындағы тарихи және леагислативті (legal -заң latus-енгізілген,белгіленген) сот өндірісі жүйлерінен өткен көріністер еді.

Дүние жүзіндегі негізгі екі модульдің айырмашылықтары негізінен екі нәрсеге байланысты болып келеді: 1. « материалдық ақиқат» принципіне сай дәлелдеуді ұйымдастыруға; 2. Қылмыстық –процестік билікті бөлісуге, әсіресе осы функкциялардың өзара шектеуі мен кімдерге тиесілігіне тікелей қатысты.

Егемен ел, тәуелсіз мемлекет болғалы бері Қазақстанда жүріп жатқан Конституциялық және сот-құқықтық реформалар ескіден (кеңестік тәжірибеден) ауысу, жалпы әлемдік өркениетті стандарттарға алаңдау арқылы демократиялық құқықтық мемлекетке тән құқықтық жүйені, әсіресе оның құрамдас бөлігі сот және құықық қорғау жүйесін, заңнамасын қалыптастыру мен жетілдіруді көздейді

Осы жолдардың ішінде енгізіліп тұрған өзгерістер мен толықтыруларды қоспағанда, үш заңнаманың негізінде қазақстандық қылмыстық процестің тарихы қалыптасты: 1) Өтпелі кезеңде 1991-1998 ж аралығында Каз ССР-нің қылмыстық процесуалдық кодексі 2) 13. хх 1997 ж қабылданған, 01.07.1998 ж қолданысқа белгіленген ҚР-ң қылмыстық іс-жүргізу

3) 04.07.2014 ж қабылданды. 01.01.2015 ж қолданысқа берілген қазіргі қылмыстық –процестік кодекс.

Іргелі ғылым әрі құқық саласы-қыллмыстық құқыққа қызмет ету басты міндеті, қолданбалы құқық (ғылым)-қылмыстық процестің қылмыстылыққа қарсы күрестің негізгі құралы екені анық.Әрине одан басқа қылмыстылыққа төтеп берудің –жедел іздестіру қарсы барлау құралдары екені әйгелі болғанымен, олардың өз кезегінде қылмыстық процеске қызмет ететіні анық.

Елдің Ата-Заң –Конституциясында атап көрсетілгендей адам,оның өмірі мен құқықтары, бостандықтары-құқықтық мемлекеттің ең қымбат қазынасы. Осы тұрғыдан қарастырғанда , қылмыстық процесс ең әуелі қылмыстан зиян шекеннің (жәбірленушінің, ақы талапкердің) мүдделерін қорғауға бағышаталары анық. Бірақ қылмыстық процессті (заңды) дәл осылай қабылдау, шолақ ұтымды тудырады.Өйткені қылмыстық процессте кінәлінің де (күдікті айпталушы, сотталушы) мәртебесі айқындалып,оған да тиесілі құқықтар қарастырылады. Себебі ол да (көпшілік жағдайларда осы мемлекеттің азаматы, яғни қымбат қазынасы. Бір қарағанда бұл құқықтағы парадокстардан. Дегенмен солай, және өркениетті елдегі құқық жөніндегі дау-дамайлар мен қақтығыстар, тек заңның алдында, құқыққа болған құрметтен санасу арқылы жүзеге асуы тиіс.

Аралас қылмыстық процесс (сотқа дейінгі қудалау,соттағы сайыс)ретінде ұйымдстырылған,қазақстандық қылмыстық процесте,жекеше-жариялы және жариялы айыпталумен байланысты істер сотқа дейінгі саты-тергеуден өтері мәлім.Дәл осы сатыда қылмыстық қудалау

басымдық рөлге ие кезеңде, процестің орбитасымен қамтылған тұлғалардың, әсіресе қылмыстық қудалауға түскендердің құқықтарын барлығын да қамту мәселелері байқалады.Осыған орай, дамудың кезең-кезеңінде жасалынған іс-шаралар, әсіресе заңнаманы жаңалау,өзгеріс, толықтыру арқылы қол жеткен жетістіктер де аз емес.

Атап айтқанда қылмыстық процестің міндеттерінде (ҚПК 8 бабы) тергеуге «бейтараптықты» міндеттердің өзінде үлкен жаңалық бар. Бұл үлгідегі заңдарда (кодекстерде Қазақ ССР; 1997 ж) болмаған норма.Жаңа қылмыстық процестік кодексте күдіктінің тұлғасы іспеттес қорғалуға құқығы бар куәнің енгілізуі процестің репрессивтік мәнін азайтумен байланысты жәйт.Әрине күдіктінің (айыпталушының) құқықтарының аясын кеңейтіп соның ішінде қорғаушы алып қорғану құқығын бекемдей түсу,іс өндірісіне алқабилерді қатысттыру , ал жалпы қылмыстық саясатта ізтілендіру (декриминализациялау-), өлім жазасына маратория жариялау, татуластыру институтын,қылмыстық процесті үнемдеу(процестік әрекеттерін, азайыту, мерзімді үнемдеу) істедегі қысқартылған теңеу нысанындағы және сотта қысқартылған тәртіпте қарау т.б. енгізу арқылы қол жекткен прогерссивті жетістіктен аз емес.

Қылмыстық процестегі жәбірленушінің жағдайына байланысты да елеулі өзгерістер байқалады. Атап айтқанда, тараптарды процесстік келісім бойынша іс-жүргізуде жәбірленушіге қатысты диспозитивтік бастама, жәбірленушіге (жәбірленушілердің шеккен шығындарын өндіру қоры) т.б деп білуге болады.

Әрине ҚР Президентінің соңғы жылдардағы халқына Жолдауларында жариялы айыптаудан біртіндеп жекеше айыпттауға басымдық беру қажеттілігіне нұқсағандығын ескерсек жәбірленушінің де жауапкеркершілігін , біртіндеп оған белгіленетін құқықтары мен мүмкіндіктерінің аясын кеңейту арқылы қол жеткізілуі сөзсіз.

Қылмыстық процеске қатысушылардың құқықтары мен қоса, өзектісі-қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылады. Бұл тұста жетілген мемлекеттің тәжірибесі нәтижесінде елімізде «Қылмыстық процеске қатысушылардың құқықтарын қастамасыз ету туралы Заң қабылданып, оның шеңберінде нақты іс-шаралар қарастырылған.Олардың сақталуы мен іске асуы қылмыстық процесті жүргізуші органдар мен лауазымды адамдардың міндеттері болып саналыды.

Мәжбүрлеу,соның ішінде бұлтартпау шараларының қатарына кепіл, ұйқамақ, жақындауға тыйм салу өткізілді.

Куәгерлердің қатысуымен жүргізілетін процестік әрекеттер жатқызалатын (қарап-тексеру,тінту,жеке тінту), қылмыстық процесте ғылыми-техникалық құралдарды пайдалану кең етек алуда.

Құдықтың қайнар көзі болып табылатын ҚР Жоғарғы сотының нормативтік қаулылары,сондай-ақ , бас Прокуратурамен қабылданатын

нормативтік актілерді т.б қылмыстық процестің тәжірибесін кеңейтіп,өрісін ұлғайтуда.Әрине әліде қылмыстық процесті жетілдіре түсүге тиесілі шараларыда аза еместігі анық.

Солардың қатарында әлемдік тәжірибені әлемдік тәжірибемен әсіресе имплементациялауға тиесілі кейбір нормаларға қатысты ойларды айтуға болады. Мысалы сот прецендетін ішінара енгізуге қатысты пікірімзді айтар болсақ, әсіресе қылмыстық жазаны оның түрі мен мөлгшерін белгілеуге қатысты (кейбір жағдайларда) ст преценденті қолданылса, әділдік (әділсоттылық) прниципі нығая түсерме деген ойымыз.

Қайткенде дамудың және жетілудің шегі жоқ деген аксиомаған жүгінсек еліміздің қылмыстық процесін түбінде үстем ұдеріске айналдырмасқа не бөгет?

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Рнеспубликасының Конституциясы 1995 жылда 30 тамызда референдумда қабылданған
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі

10.55.65

ЖЕРГЕ МЕНШІК ИЕЛЕРІ МЕН ЖЕР ПАЙДАЛАНУШЫЛАРҒА КЕЛТІРІЛГЕН ШЫҒЫНДАРДЫ ӨТЕУДІҢ ШАРТТАРЫ

Сермаханов Сәтібек

Сулейман Демирель атындағы университеті

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасында нарықтың дамуы жағдайында жер учаскеалерін мемлекеттік үшін алып қою дың құқықтық негіздері, меншік иелері жер пайдаланушыларға шығындарды өтеуге байланысты құқықтық қатынастарының теориялық және негіздерін кешенді .

Аталған мақсатқа жету үшін келесі міндеттерді орындау көрсетілген:

- Қазақстан жер учаскелерін мұқтаждықтары үшін алып қоюдың құқықтық анықтау;
-жер мемлекеттік мұқтаждықтары үшін қою құқық қатынастарының субъектілерімен анықтау;
- жерге иелері мен пайдаланушыларғ акелтірілген құқықтық табиғатын анықтау;
- меншік иелері жер пайдаланушыларға шығындарды өтеудің негізгі қағидаларын .

Мақалада теориялық және әдістемелік негізі танымның диалектикалық-материалистік тұжырымдары және соған негізделетін жеке-ғылыми әдістері болып табылады: тарихи, салыстырмалы, жүйелі-құрылымдық, нақты-әлеуметтік. Жұмыста философия және құқық теориясы, сонымен қатар жер құқығы, әкімшілік құқығы саласында құқықтық реттеу әдістері туралы ілімдердің дамуына әсер ететін ғылыми концепцияларды зерделеуге ерекше көңіл бөлінген.

Жұмыстың тәжірибелік маңыздылығы болып жұмыстың негізгі тұжырымдар мен қорытындылар жер құқығындағы оқу курсында, сондай-ақ жер құқығы бойынша студенттердің және магистранттардың баяндамаларын және өзіндік жұмыстарын даярлауда қолданыла алады.

Түйін сөздер: жер, жер учаскесі, мемлекет, мемлекеттік меншік, жеке меншік, мемлекеттік мұқтаждықтар, бағалау құны, жерді алып қою.

УСЛОВИЯ ПОТЕРИ И ПРИБЫЛИ МЕСТНЫХ ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ

Аннотация

В статье освещаются вопросы, комплексного исследование правовых основ изъятия земельных участков для государственных нужд в условиях развития рынка в Республике Казахстан, теоретических и

практических основ правоотношений в сфере компенсации убытков собственникам земельных участков и землепользователям.

Для достижения поставленной цели в работе решались следующие задачи:

- определить правовую основу для изъятия земельных участков для государственных нужд в Республике Казахстан;
- определить субъектов и объекты правовых отношении изъятия земель для нужд государства;
- определить правовую природу причиненного ущерба собственникам земель и землепользователям;
- определить основные принципы возмещения расходов причиненного землевладельцам и землепользователям.

В статье теоретической и методологической основой работы явились основные положения диалектико-материалистического метода познания и основывающиеся на нем частно-научные методы исследования: исторический, сравнительный, системно-структурный, конкретно-социологический.

Практическая значимость работы заключается в том, основные выводы и положения, сформулированные в работе, могут быть использованы в процессе изучения учебного курса земельного права, а также при подготовке студентами, магистрантами докладов, самостоятельных работ по земельному праву.

Ключевые слова: земля, земельный участок, государство, государственная собственность, личная собственность, государственные нужды, оценочная цена, изъятие земли.

CONDITIONS FOR LOSS OF LOSS PROFITS AND LOCAL USERS

Abstract

In article questionsin to comprehensive study of the legal basis for the seizure of land for state needs in the conditions of market development in the Republic of Kazakhstan, the theoretical and practical bases of legal relations in the field of compensation for losses to land owners and land users.

To achieve the aim of the thesis is necessary to solve the following tasks:

- to determine the legal basis for the seizure of land for state needs in the Republic of Kazakhstan;
- identify subjects and objects of legal relation to the withdrawal of land for state needs;
- determine the legal nature of the damage caused to landowners and land users;
- determine the basic principles of reimbursement of costs caused to landowners and land users.

In article theoretical and methodological basis of the work were the main provisions of the dialectical materialist method of knowledge and based on its private-scientific methods of research: historical, comparative, systematic and structural, concrete-sociological. Particular attention is paid to the study of scientific concepts that influence the development of the doctrine of the method of legal regulation, in the theory of law as well as constitutional, financial, administrative, civil law.

The practical significance of the work is the main findings and the provisions set forth in the paper can be used in the process of studying the course of landlaw, as well as the preparation of students, undergraduates reports, independent work on land law.

Keywords: land, land plot, state property, personal property, , public needs, estimated price, seizure of land.

Қазақстан Республикасы егемендік алып, тәуелсіздікке қол жеткізгеннен бері қоғамдық қатынастар, соның ішінде жер қатынастары өте жоғары қарқынмен дами бастады. Жер қатынастары аясында түбегейлі реформалар жүргізіліп жер қатынастарын құқықтық тұрғыдан реттейтін бірнеше заңдар және нормативтік құқықтық актілер қабылданды. Жер қатынастарының нарықтық экономика заңдылықтарына бейімделіп, азаматтық айналымға енуіне, сонымен қатар, жердің құқықтық табиғатының өзгеруіне негіз болған алғашқы жоғары күші бар нормативтік-құқықтық акт Қазақстан Республикасының Конституциясы болып саналады. Қазақстан Республикасының 1995 жылы қабылданған Конституциясында жер мемлекеттік меншікпен қатар жеке меншік те болатындығы бекітілген болатын. Жер жаңа сипатқа ие болды және оған заттық құқық ережелері қолданылатын болды.

Мемлекетіміздің табиғи байлықтарының қайнар-көзі болып табылатын жер ресурстары Республика халқының өмірі мен қызметінің негізі болып саналады баршамызға мәлім. Жердің мемлекет, қоғам және адамзат үшін қажеттілігі оның өндіріс, экономика саласында атқаратын рөліне де байланысты болады. Сонымен қатар, жердің кез келген мемлекеттің тәуелсіздігі мен аумағының біртұтастығының басты кепілі екендігі және мемлекеттіктің негізі екендігі баршаға мәлім. Осы тұрғыдан жер учаскелерін мемлекеттік мұқтаждықтары үшін алып қою, қоғам мен халық мүддесі үшін пайдалануды білдіреді.

Қазақстан Республикасының егеменді ел ретінде қалыптасып нарықтық экономикаға бейімделуі жер құқық қатынастарын дамыту арқылы экономиканың өзге салаларын өркендетуді мақсат етті.

Жер учаскелері жеке меншікке берілгенге дейін жер учаскелерін мемлекеттік мұқтаждары үшін алып қою қалыпты жағдай болып саналды. Жер учаскелері тек мемлекет меншігінде ғана болды және оны меншік

иесі ретінде мемлекет кез келген уақытта алып қоюға құқылы болды. Себебі, жер пайдалану құқығы азаматтарға тегін түрде берілген болатын. Ал қазір жер учаскелеріне меншік құқығы мен жер пайдалану құқығы азаматтар мен заңды тұлғаларға ақылы түрде сатылып беріледі.

Жер учаскелерін мемлекеттік мұқтаждықтары үшін мәжбүрлеп иеліктен шығару қатынастары жер құқық қатынастары ішіндегі ең даулысы және өзектісі. Жер құқық қатынастары тұрғын үй қатынастарымен, азаматтық-құқықтық қатынастарымен, әкімшілік-құқықтық қатынастарымен тығыз байланысты. Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауында айтылған Қазақстанды әлемнің дамыған елу елінің қатарына қосу мәселесі халқымыз тарапынан үлкен қолдауға ие болып, осы жолда көптеген іс-шаралар атқарылып жатыр. Еліміздің экономикасының дамуы инфра құрылымдарды жетілдіруді, тұрғын үй құрылысын жандандыруды, автокөлік жолдарын кеңейтуді және қала құрылысын қолға алуды қажет етіп отыр. Жер кодексінің енгізілуімен елді мекендер жерімен қатар, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге де меншік құқығы танылып, жер нарығы шарықтау шегіне жетті.

Жер учаскесін меншік иесінен немесе жер пайдаланушыдан мемлекет мұқтаждықтары үшін алып қою – жер учаскесін алып қою институтының күрделі негіздерінің бірі болып табылады. Жер учаскесін алып қоюдан туындайтын құқықтық қатынастар әкімшілік құқықтық қатынастар қатарына жатады және мәжбүрлеу сипатына ие болады. Оның субъектілері болып мемлекет атынан құзіретті органдар танылады. Жер учаскесін мемлекет мұқтаждықтары үшін алып қою дегеніміз – бұл құзіретті органдардың мемлекет пен белгіленген реттерде және ерекше тәртіп бойынша, мемлекет мүддесі үшін меншік құқығымен жер пайдалану құқығын күштеп тоқтатуға бағытталған заңды іс-әрекеттерінің жиынтығы.

Мемлекет жер учаскесін Жер кодексінің 84-бабының 2-тармағында көрсетілген мынадай мұқтаждықтар үшін алып қоюы мүмкін:

1. Халықаралық міндеттемелер;
2. Қорғаныс қажетіне, ерекше қорғалатын табиғи аумақтарға, сауықтыру, Рекреациялық және тарихи-мәдени мақсатқа арнап жер бөлу;
3. Учаскелердің астынан пайдалы қазбалардың кен орындарының табылуы;
4. Жол салу, электр тарату, байланыс желілері мен магистральды құбырларды
тарту, сондай-ақ осы объектілерді орналастырудың басқа мүмкін нұсқалары
болмаған кезде мемлекеттік маңызы бар басқа да объектілер салу;
5. Құлау (қирау) қаупі бар апатты және ескірген тұрғын үйлерді бұзу;

6. Қалалар мен өзге де елді мекендердің бас жоспарлары, аумақты аймақтарға бөлу схемалары және белгіленген тәртіппен бекітілген өзге де қала құрылысы немесе жерге орналастыру құжаттамасы негіз болып табылады.

Қазақстан Республикасының заңдарында өзге негіздер бойынша жер учаскесінің алынып қойылатындығы да көрсетіліп кеткен. Демек, жоғарыда келтірілген тізімнен өзге де негіздер болуы мүмкін. Ол дұрыс та. Себебі мемлекет пен қоғамның мұқтаждықтарын жоғарыда көрсетілген негіздермен шектеу мүмкін емес. Алайда, заңсыздықтар мен жер учаскесін негізсіз алып қоюға жол берілмеуін қамтамасыз ету қажет. Меншік құқығына қол сұғылмайтындығы Азаматтық кодекстің нормаларымен реттелгенімен, еліміз Конституциясының 26-бабының 3-тармағында: «Сот шешімінсіз ешкімді де мүлкінен айыруға болмайды», - деп көрсетілген. Мүлікті күштеп алып қоюға заңда көрсетілген ерекше жағдайларда оның теңдей құны толық өтелгенде ғана жол беріледі. Конституцияның бұл ережелері жер учаскесін мемлекет мұқтаждықтары үшін алып қою кезінде жер заңдарында да кездеседі. Бұл қағидалар өзге заттық құқықтарға да, оның ішінде жер пайдалану құқығына да қолданылады.

Жер учаскесін мемлекет мұқтаждықтары үшін алып қою мәселесіне айтарлықтай көңіл бөлінген. Алайда, елімізде жүзеге асырылып жатқан жер
реформасы мен жер учаскесінің нарықтық қатынастар объектісі ретінде танылып, азаматтық айналымға енуі бұл мәселеге тереңірек зерттеу жүргізуді қажет етіп отыр.Бүгінгі күні жер учаскесін мемлекет мұқтаждықтары үшін алып қою елімізде жүзеге асырылып жатқан тұрғын үй саясатымен де, дамып келе жатқан қала құрылысымен де тығыз байланысты болып отыр. Әрине, жер учаскесін қоғам мүддесі үшін мемлекет мұқтаждықтарына алып қою меншік иесінің жер учаскесіне деген меншікқұқықтарының тоқтатылуына негіз болады.

Жер кодексі жер учаскесін уақытша алып қою мәселесін де қарастырады (91- бап). Жер учаскесін меншік иесі мен жер пайдаланушыдан алып қою өзінің мәжбүрлеу сипаты мен негізі бойынша реквизиция кезінде жүзеге асырылады.

Біріншіден, алып қою да, реквизиция да белгілі бір төтенше жағдайлар орын алған кезде жүзеге асырылады.

Екіншіден, реквизиция мен алып қою әкімшілік актінің негізінде жүзеге асырылады және мәжбүрлеу сипатына ие болады.

Үшіншіден, ол уақытша сипатқа ие. Бұл тек қана жер учаскесін мемлекет мұқтаждықтары үшін алып қоюдың екі түрінің ұқсас сыртқы сипаты ғана. Алайда, екеуінің арасында ерекшеліктер өте көп. Реквизиция дегеніміз – ол мемлекеттік органдардың шешімі бойынша қоғам мүддесі

үшін аса қажет болған жағдайларда меншік иесінің мүлкін заңмен белгіленген реттерде келтірілген шығындардыміндетті түрде өтей отырып, уақытша алып қою .

Дүлей апаттар, соғыс жағдайларындағы режим, аварияләр, эпидемиялар, індеттер жағдайында және өзге де төтенше жағдайлар кезінде жер учаскесі жергілікті атқарушы органдардың шешімімен меншік иесіне немесе жер пайдаланушыға олардың шеккен шығыны өтеле отырып, олардың қоғам мүддесі үшін уақытша алынып қойылуы мүмкін.

Қорыта келе, Қазақстан Республикасының Жер , Жер құқығына байланысты басқа да нормативтік құқытық актілерде, арнайы заңда азаматтық заңдарда учаскелері мемлекеттік үшін алып қою қатынастарының қазіргі кездегі өзекті қарастыратын тікелей нормалар бұл мәселені әлі болса тереңірек қажеттігіне көз жеткізеді. , мемлекеттің жерге функциясының негізгі болып саналатын учаскелерін мемлекеттік үшін алып қою мәселесі қазіргі кешенді түрде қажет етеді.Жер құқығы нормаларында жер мемлекеттік мұқтаждықтары үшін қою мәселесі толық және жер құқығымен ғана , өзге де құқық нормаларымен түрде реттеу қажет және олардың жүйеге келтірілмегені отыр.

алып қоюдың барлық зерттей келе қорытындыға келуге болады: жағдайларда жер алып қою жауапкершілік ретінде қолданылады. Жер меншік иесінің бойынша оны жағдайда сот арқылы жер немесе жер құқығынан өндіріп алу арқылы қою азаматтық-құқықтық жауапкершілікке . Сот тәртібі жүзеге асырылатын қылмыстық-құқықтық жауапкершілікке жатады. учаскесін алып қою -құқықтық жауапкершілік ретінде қолданылуы мүмкін. И.. Иконицкаяның пікірінше -құқықтық жауапкершілік жер бұзғаны үшін туындайтын ерекше түрі. Қылмыстық, әкімшілік материалдық жауапкершілікте құқық бұзушылыққа байланысты салдар тұлғаның өзі оның материалдық әсер етсе, жер-құқықтық кінәлі тұлғаның деген құқығын шектеуге .

Жер құқығы ғылымының ең өзекті бірі – жер мемлекеттік мұқтаждықтары үшін қоюды құқықтық реттеудің теориялық зерттеу, және , жер учаскелерін мұқтаждықтары үшін сатып негіздерін, мақсатын, « мұқтаждықтар» деген ұғымды арқылы жүзеге тиіс. Бұл учаскелерін мемлекеттік үшін алып қоюдың жер құқығы алар орны маңызын теориялық негіздеп отыр. қатар, жер учаскелерін мұқтаждықтары үшін алып қоюдың жете түсінуге, дамуы мен алдын-ала отырып жер алып қоюдың сипаттамасына қатысты қарама-қайшы қате екендігін көрсетіп мүмкіндік туғызады.

Шығынның құқықтық табиғаты айғақ элементтерінің , ол өз тарапынан құқықтық тудырады; онымен қоса көрушінің құқықтық қорғау шараларын қолдану құқығы танылады. Келтірілген өтеу міндеттемесі өзіне қатысты бірегейлі құндылықтарға , ол азаматтар кәсіпорындар

өзінің мүліктік қалпына келтіре алушылық құндылығымен . Келтірілген шығынның алғандығын дәлелдеу құқықтық жауапкершілікті іскеру асыру үрдісінің назар аударатын бірі болып . Ескеретін, жауапкерден шығынды өтеу тек шығын орын жағдайда ғана болуы .Келтірілген шығынды өтеу қағидасы жерді пайдалану құқығын әрекет арқылы бұзған ғана іске асырылады. Жер жүргізу объектісі табылады, сондықтан құқықтық қатынасына орын алатын құқық материалдық және зиян келтіреді.

Жер учаскесін мемлекет үшін мәжбүрлеп иеліктен заңда ғана көрсетілген басқа да жағдайлар орын аталады. Мемлекет үшін мәжбүрлеп иеліктен Жер Кодексінде анықтама берілмегендігі. құнымен өтеу іс әрекеті кезінде нарықтық құнның тек қана сот , егерде жер иесі мен пайдаланушы ұсынған жер бағасына келіспеген . Бұл дегеніміз мемлекет мұқтажы үшін шығарылып отырылған іс әрекеттің , я болмаса екенін анықтамайтындығы.

учаскесін жерге иелері мен пайдаланушылардан мәжбүрлеп шығару жер көрсетілген реттерде ғана асырылады. Оның өзге заңдармен кеңейтуге берілмейді. Жер меншік иелері жер пайдаланушылардың құқықтарын қорғаудың бір кепілі осы.

Жоғарыда аталған әдістемелер меншік иесіне жер пайдаланушыға шығындарды немесе шығындар көлемін , есептеуді жүзеге септігін тигізеді. бұл кейбір әдістемелер бір бірін қайталай және толық сипаттау беру қиындыққа әкеліп соқтырады.

Нарықтық қоғам жер учаскелерін мұқтаждықтары үшін сатып арқылы өнеркәсіптік кешенді, айтсақ қала мен қала құрылысын қиыншылық құрсауынан шығаруға және байланысты зор үміт артылып отыр. мақсаттарға жету үшін алдымен мемлекеттік құзіретті жер учаскелерін мұқтаждары үшін алып қою қызметін реттейтін құқықтық тетіктерді әрі жетілдіріп,дамытуымыз қажет. әдебиеттері мен ғылыми мақалаларда иелері мен пайдаланушылардан жер мемлекеттік мұқтаждықтары үшін қоюға байланысты құқықтық шараларды мен дамыту мұқтаждықтары көп айтылып . Себебі, нарық қала құрылысы мен коммуналдық жаңарту мемлекет қаражатының жүзеге асырғаннан , жер учаскелерін үшінші , яғни инвесторлардың үшін мемлекеттік мұқтаждықтары үшін алу арқылы асырған тиімдірек, әрі екендігін нақты , оның өміршеңдігін көрсетті. , меншік иелері жер пайдаланушылардан учаскелерін мемлекеттік үшін алып қою барысында учаскелері мен орналасқан жылжымайтын пен алынбай қалған , көп жылдық бағалау аясындағы құқықтық теорияда ұзақ талқыланғанымен, жүзінде нақты таппауы, осы қатынастарды құқықтық біршама қиындықтар тудырып мәлім. Осыған , жер құқығы ғылымының ең өзекті бірі – жер мемлекеттік мұқтаждықтары үшін қоюды құқықтық реттеудің теориялық зерттеу,

және , жер учаскелерін мұқтаждықтары үшін сатып негіздерін, мақсатын, « мұқтаждықтар» деген ұғымды арқылы жүзеге тиіс. Бұл учаскелерін мемлекеттік үшін алып қоюдың жер құқығы алар орны маңызын теориялық негіздеп отыр. қатар, жер учаскелерін мұқтаждықтары үшін алып қоюдың жете түсінуге, дамуы мен алдын-ала отырып жер алып қоюдың сипаттамасына қатысты қарама-қайшы қате екендігін көрсетіп мүмкіндік туғызады.

тақырыпты таңдап басты назарға бүгінгі таңда өзектілігі ғана , сонымен қатар, жер мемлекеттік мұқтаждықтары үшін қоюдың тұрғын үй қатынастарымен және қатынастарымен байланыстылығын ескере оны құқықтық тұрғыда аталмыш құқық салалары үйлесімділігі төңірегіндегі мәселелерді жағынан зерттелу жағдайлары алынды. Заң ғылымдарында жылдары жер мемлекеттік мұқтаждықтары үшін қоюды құқықтық реттеуге ерекше аударылып келді. иелері мен пайдаланушылардың жер мемлекеттік мұқтаждықтары үшін қою тәртібі жер құқығында қарастырылған. өте жер учаскелерін мұқтаждықтары үшін алып қою қоғам өміріндегі маңызы мен оны басқа , яғни мүліктік-құқықтық қарастыруды қажет етеді. Алайда, учаскелерін мемлекеттік үшін алып қоюдың мақсаты учаскелерін сатып ғана емес, керісінше жер учаскелерін топтың мүдделері үшін , қоғамның мүддесіне пайдалану табылады және қатар, оны игеруге құралдарды пайдалана отырып, шаруашылығының өнімдерін өндіру және ұқсату жүзеге асырылатын қызметті дамыту болып .

Жер мемлекеттік мұқтаждықтары үшін қоюдың мән мағынасына құқықтық жасалды және , қорытындылар берілді. Заңдарды жөнінде ұсыныстар жасалды. айтсақ:

1. Жер құқығы жер учаскелерін мұқтаждықтары үшін алып қою құқықтық мен жүзеге аясы зерттеліп, жер заңдарымен қатар, үй қатынастары, әкімшілік және азаматтық де кешенді реттелетіндігі анықталды.
2. учаскелерін мемлекеттік үшін сатып алуды құқықтық тиімділігі мен қарқындылығын үшін жер заңдары тұрғын үй заңдарының салыстырмалы түрде құқықтық талдау жасалды;
3. учаскелерін мемлекеттік үшін жер алып қоюға болып табылатын құжаттар олардың анықтамаларын бекітілуі ұсынылды.

- Жер мемлекеттік мұқтаждықтары үшін қою кезінде келтірілген және өтемақы төлеу алынатын жер санаты мен орналасқан жылжымайтын сипатына қарай анықталуы және оның нақты бекітілуі ұсынылды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының 30 тамыз 1995 жыл. Өзгерістер толықтыруларды қоса алғанда // Параграф анықтама жүйесі, 2017.
2. Қазақстан Республикасының Жер Заңы. - Алматы: жаргы 2001.- 150 б.
3. кодексі 2003 жыл 20 . – Алматы, 2007. – Юрист . – Жеке басылым. – 26 – 29 бб.
4. Ә.Е. Қазақстан Республикасындағы құқық қатынастары. – Алматы: Жеті , 1997. -240 б
5. Г.Т. Қазақстан заңдары бойынша төлемдері. - Оқу құралы. - : Юрист, 2008. – 163 б.
6. Еркінбаева .Қ. Айгаринова Г.. Қазақстан Республикасының жер құқығы. - құралы. – А.: Жеті , 2010. – 328 б.
7. Жумадилов Б.. Ауыл шаруашылығы жерлерді пайдаланудың құқықтық бұзғаны үшін заңи түсінігі мен // Қазақ мемлекеттік ұлттық университетінде Қазақстан тәуелсіздігінің 10 жылдығына халықаралық ғылыми конференциясының . – Алматы: Қазақ Университеті -2001. – 165-167 бб.
8. Есимкулов .Т. Правовые обеспечения рационального земель сельскохозяйственного в условиях Казахстана к : Дис. канд. . наук. - Алматы, 1997. – 148 .

10.27.61

МІНДЕТТЕМЕ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТУЫНДАУ НЕГІЗДЕРІ

Шакенов Б.М.

Сулейман Демирель атындағы университеті

Annotation

This article deals with the concept of the obligation and the basis of its origin. In modern Kazakhstan, the right to collective rights is increasingly expanding and increasing the scope of public order. Even though the transition to a market economy that has alpine changes in all public institutions is of a new nature, it is changing new ones. Compensation of rights - the largest part of civil law, obligations related to commitments - more than half of the Civil Code. A quasi-jurisdictional attribute can be regarded as one of the branches of civil law, as well as branches of intellectual property, intellectual property, natural law, international personality. The main peculiarities of the obligatory legal relations arise from the economic change in the transfer of labor results (from the field of production to the field of circulation, through which the transfer to the field of consumption).

Аңдатпа

Бұл мақалада міндеттеме түсінігі және оның туындау негіздері қарастырылады.Қазіргі Қазақстанда міндеттемелік құқық қоғамдық қатынастардың барған сайын кең ауқымын реттеп, күн асқан сайын кеңеюде. Епте болса да маңыздылығы бар барлық қоғамдық институттардың өзгеруіне алып келген нарықтық экономикаға өту жаңа міндеттемелер тудыруда, бұрынғыларды өзгеріске ұшыратуда. Міндеттемелік құқық — азаматтық құқықтың ең үлкен бөлімі, міндеттемелерге қатысты нормалар Азаматтық кодекс көлемінің жартысынан көбін алады. Міңцеттемелік құқықты затгық құқық, интеллектуалдық меншік, мүрагерлік құқық, халықаралық жеке құқық сияқты салалармен қатар азаматтық құқықтың бір саласы деп қарауға болады. Міндеттемелік құқық қатынастарының негізгі ерекшеліктері, экономикалық тұрғыдан алғанда, еңбектің мүліктік нәтижелерінің ауысуынан туындайды (өндіріс өрісінен айналым өрісіне, ол арқылы тұтыну өрісіне ауысуы).

Түйінді сөздер: міндеттеме, азаматтық құқықтық қатынастар,туындау негіздері, міндеттеме түсінігі.

Азаматтық құқықтық қатынастардың ең негізгі түрінің бірі міндеттеме болып табылады. Міндетемелік құқық нормаларымен реттелетін қоғамдық қатынастар сипаттамасы ауқымды болғандықтан, міндеттеменің түрлері, нысандары, туындау негіздерінің әртүрлі болуы да түсінікті. Міндеттелер мүліктік немесе мүліктік емес болуы мүмкін. Міндеттемеле тараптардың ерікті еркінен келісім-шарт негізінде туындауы немесе құқықтардын бұзылуы салдарынан, шарттан тыс, немесе өзгеде негіздерден туындауы мүмкін.

Әртүрлілік міндеттеме қатысушыларының шеңберінің шексіздігінен де көрінеді.Міндеттеменің түсінігін белгілеуге, анықтауға мүмкіндік беретін және өзге де азаматтық-құқықтық институттардан ажыратын айрықша белгілер де бар екендігін айта кеткен жөн. Міндеттеменің ресми, танылған, заңды түсініктемесі Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 268 бабында былай көрсетілген: «Міндеттемеге сәйкес бір адам (борышкер) басқа адамның (кредитордың) пайдасына мүлік беру, жұмыс орындау, ақша төлеу және тағы да сол сияқты белгілі бір әрекеттер жасауға не белгілі бір әрекет жасаудан тартынуға міндетті, ал кредитордың борышкерден өз міндеттерін орындауын талап етуге құқығы бар. Кредитор борышкерден атқарылғанды қабылдауға міндетті».

Қандай да бір азаматтық-құқықтық институттың мазмұнының мәнін түсіну үшін азаматтық-құқықтық институт түсінігін талдай білу қажет. Алайда, азаматтық-құқықтық институт түсінігін талдауға кіріспестен бұрын, азаматтық құқық ғылымында бірыңғай, бір мәнді түсініктемесі жоқ екендігін айта кеткенді жөн деп ойлаймын. Міндеттеме түсінігі туралы мәселе цивилист-ғалымдар арасында бүгінгі күнге дейін пікірталас туындатуда. Теорияда бұл мәселеге ерекше рөл бөлінгендіктен, негізі дұрыс және орында негіздеме болып табылады. Бұл рөл шексіз болып табылатын заңнаманың одан әрі жетілдіру мақсатын көздейді. Сондықтан қолданыстағы және бар заңнамалар мәтініне сөзбес-сөз еруге болмайды, талдау үдерісі барысында жаңа мүмкіншілктерді ұсыну қажет. Осы көзқарасқа сәйкес, ғылымдағы міндеттеме институты түсінігінің анықтаудағы әртүрлі айла-тәсілдерінің, жолдарының бар болуы пайдалы әрі қажет.

Профессор Анатолий Диденко ең бірінші кезекте міндеттеменің экономикалық қызметін мүліктік және өзге де еңбек нәтижелерін өндіру аясына тұтыну аясына өтуі немесе бір аясы негізінде осы азаматтық құқықтық қатынастардын ерекшелігіне сай құқықтық ерекшеліктер призмасы арқылы белгілейді.

Осы негіздеме сай келесідей тұжырымдама береді. «Обязательство есть закрепленное гражданским законодательством общественное отношение по перемещению имущества и иных результатов труда, в силу

которого одно лицо (кредитор) вправе требовать от другого лица (должника) совершения определенных действий и обусловленного этим воздержания от совершения определенных других действий». Яғни, міндеттеме дегеніміз азаматтық заңнамамен бекітілген мүліктік және өзге де еңбек нәтижелерін ауыстыруынан туындайтын, және міндеттемеге сәйкес бір адам (борышкер) басқа адамның (кредитордың) пайдасына мүлік беру, жұмыс орындау, ақша төлеу және тағы да сол сияқты белгілі бір әрекеттер жасауға не белгілі бір әрекет жасаудан тартынуға міндетдейтін қоғамдық қатынастарды айтамыз.

Заманауи азаматтық құқық ғылымына міндеттемелік құқықтық қатынас және шарт түсініктерінің жеке салыстыру жүргізу тән қасиет. О.Иоффе-нің пайымдауынша шарт түсінігін міндеттеме түсінігімен ауыстыруға болмайды. Шарт мазмұнын анықтауда жағдайлармен немесе шарттан туындайтын құқықтар мен міндеттерді заңды факт пен шарттық міндеттемелер аустыру талпыныстары да жиі кездеседі. Құқықтар мен міндеттер шарт мазмұнын тудырады, құқықтар мен міндеттерді тудыратын шартты емес, жағдайлар (шарттар) жиынтығы шарт мазмұнын құрайды. Бұл құқықтық салдар мен заңды фактіні бірлестіру сияқты ақылға қонымсыз тұжырымдама. Шарт арқылы тараптардын құқытары мен міндеттерін анықтауда нақты құқық субьектілері арасындағы құқықтық қатынасты реттеуге бағытталған қатынас еркін келісу және анықтауғаарқылы нақты міндеттемелік құқықтық қатынас үлгіленеді.

Міндеттемеге нақты түрлілік қасиеттер тиесілі. Осы айрықша қасиеттер міндеттемелік құқықты басқа азматтық-құқытық институтардан өзгешелігін анықтауға мүмкіндік береді. Мысалға, міндеттелеік құқытық қатынастардын заттық құқықтық қатынастардан айырмашылығына тоқтала кетсек. Жеке меншік құқығы- субьектінің жеке меншікке деген абсолютты құқығы. Сондықтан, жанама болып табылатын міндеттемелік құықтық қатынас, абсолютты меншік қатынасы болып табылатын заттық құқықтық қатынастан ерекшеленеді. Сонымен қатар, бұл қатынастар өзара байланысты. Егер міндеттемелік құқыты бір заттын жылжуын, яғни бір субьектінің иелігінен екінші субьектінің иелігіне өтуі деп қарастырсақ, онда ең маңыздысы затқа деген құқық болып табылады. Сонымен қатар затқа деген құқық, субьектінің жеке меншікке деген абсолютты құқығы қатар міндеттемелік қатынастан туындаған салдар да болуы мүмкін. Мсылы:

а) субьектілері жағынан- міндеттемелік құықта несие беруші немесе борышқор болса, заттық құқықта құқытары тек заңмен шектелетін меншік иесі болып табылады;

ә) нысаны жағынан- міндетеменің пәні болып табылатын заттың өзі емес, тараптардын міндетемедегі, заттық құқытық қатынастағы белгілі бір әрекеттер жасауға не белгілі бір әрекет жасаудан тартынуы;

б) тараптардын құықтары мен міндеттері құқықтық қатынастағы нысаны нақты немен белгіленетіндігі: несие берушіде ол талап ету құықғы, борышқорда қарызы болып табылады.

Міндеттеме түсінігінің ресми анықтамасын талдау, біріншіден, осы азаматтық-құқытық қатынастын мәнін түсінуге мүмкіндік береді. Бір адам (борышкер) басқа адамның (кредитордың) пайдасына мүлік беру, жұмыс орындау, ақша төлеу және тағы да сол сияқты белгілі бір әрекеттер жасауға не белгілі бір әрекет жасаудан тартынуға міндетті, ал кредитордың борышкерден өз міндеттерін орындауын талап етуге құқығы бар құқықтық қатынастар.

Екіншіден, міндеттемедегі тараптардын атауын қамтиды:

1. Борышкер - басқа адамның пайдасына мүлік беру, жұмыс орындау, ақша төлеу және тағы да сол сияқты белгілі бір әрекеттер жасауға не белгілі бір әрекет жасаудан тартынуға міндетті тарап.
2. Кредитор борышкерден пайдасына мүлік беру, жұмыс орындау, ақша төлеу және тағы да сол сияқты белгілі бір әрекеттер жасауға не белгілі бір әрекет жасаудан тартынуды талап етуге құқығы бар тарап. Мысалы, сатып алу-сату шарты бойынша бір тарап (несие беруші) мүлікті (тауарды) екінші тараптың (борышқордың) меншігіне, шаруашылық жүргізуіне немесе жедел басқаруына беруге міндеттенеді, ал борышқор бұл мүлікті (тауарды) қабылдауға және ол үшін белгілі бір ақша сомасын (бағасын) төлеуге міндеттенеді.

Үшіншіден, міндеттемелердін көбі шарт (яғни, бір тарапты мәміле және көп жақты мәміле) негізінде туындайтындығы көрсетілгенмен, шарттан тыс міндетттемелер бар екендігі көрсетіледі (мысалы, зиян келтіру салдарынан, негізсіз баюдан туындайтын міндеттемелер). Мысалы негізсіз баю туралы талап зиян келтіру салдарынан да туындауы мүмкін. Мекеме өз қажеттілігі үшін көлікжай құрылысын жасады, бітпеген құрылыс ретінде көлікжайды өз балансына алды. Жергілікті мемлекетік ұйым бітпеген құрылысты демонтаж жасап, құрылыс жабдықтарын өз қажетілігі үшін қолданды. Құрылыс жабдықтарын сол беінде қайтару мүмкін болмағандықтан мекеме жергілікті мемлекетік ұйымның заңсыз әрекеті салдарынан туындаған зиянды орнына келтіру туралы талап-арыз жазды. ҚР Азаматтық кодексінің 953,956 баптарына сілтеме жасап, жауапкердын әрекетінде негізсіз баю бар деп тұжырымдама жасаған және құрылыс жабдықтарынын құнын және құрылыс шығындарын өтеп беруін сұрайды.

Жауапкер өзінің пікірінде ешқандай негізсіз баю салдарынан туындайтын міндеттеменің жоқ екндігін алға тартты. Бұл жағдайда

шарттан тыс зиян келтіру орын алғандығын айтты. Сот негізсіз баю зиян келтіру салдарынан туды деп тапты.

ҚР азаматтық кодексінің 7-бабына сәйкес міндеттеменің туындау негіздері болып:

7-бап. Азаматтық құқықтар мен міндеттердің пайда болу, өзгеру және тоқтатылу негіздері

Азаматтық құқықтар мен міндеттер Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген негіздерден, сондай-ақ азаматтар мен заңды тұлғалардың әрекеттерінен пайда болады, өзгереді және тоқтатылады, өйткені, осы әрекеттер азаматтық заңнамада көзделмегенімен, олардың жалпы бастаулары мен мәніне байланысты азаматтық құқықтар мен міндеттерді туындатады.

Осыған сәйкес азаматтық құқықтар мен міндеттер:

1) Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген шарттардан және өзге де мәмілелерден, сондай-ақ азаматтық заңнамада көзделмегенімен, бірақ Қазақстан Республикасының заңнамасына қайшы келмейтін мәмілелерден;

2) Қазақстан Республикасы заңнамасының күшімен азаматтық-құқықтық салдарларға алып келетін әкімшілік актілерден;

3) азаматтық құқықтар мен міндеттерді белгілеген сот шешімінен;

4) Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде тыйым салынбаған негіздер бойынша мүлікті жасау, жою, сатып алу немесе оны иеліктен шығару, сондай-ақ мүлікке құқықтан бас тарту нәтижесінде;

5) өнертабыстарды, өнеркәсіптік үлгілерді, ғылым, әдебиет және өнер туындыларын және зияткерлік қызметтің өзге де нәтижелерін жасау салдарынан;

6) басқа тұлғаға зиян келтіру салдарынан, сол сияқты басқа тұлға есебінен мүлікті негізсіз сатып алу немесе жинау (негізсіз баю) салдарынан;

7) азаматтар мен заңды тұлғалардың өзге де әрекеттері салдарынан;

8) Қазақстан Республикасының заңнамасы азаматтық-құқықтық салдарлардың басталуын байланыстыратын оқиғалар салдарынан пайда болады, өзгереді және тоқтатылады.

Осы бапта Азаматтық құқықтық міндеттер мен құқықтардын туындау негіздерін, яғни азаматтық құқықтық қатынастын туындау негіздері көрстетілген. Осы негіздер құқықтық лексиконда заңды факт деп аталынады.

Осы бапта көрстеілген заңды фактілер тізімі жеткілікті болып табылмайды. Азаматтық құқықтың негізгі қағидаларының бірі құқықтық қатынас субьектілерінің еркіндігі болғандықтан (заңнамаға қайшы келмейтін кез келген талаптарын белгілеуде еріктілік), құқықтық қатынас субьектілері осы бапта көзделмеген, бірақ заң талаптарына қайшы емес құқықтық қатынастарға түсе алады. Осындай қатынастар саны шексіз

болғандықтан және жыл сайын артуына байланысты заңды фактілер тізімін шектеу мүмкін емес. Мысалға,демеуші болу заң нормаларында көзделмеген, бірақ тыйым да салынбаған. Яғни демеушілік жаңа заңды фактінің туындауына негіз бола алады.

Осы бапта көзделген заңды фактілерді ықпал ету тетігіне қарай үшке бөліп қарастырсақ болады:

1. Тараптардың әрекеті;
2. Үшінші тараптың әрекеті;
3. Оқиға.

1) Тараптардың әрекеті. Тараптардың әрекеті заңды немесе заңсыз болуы мүмкін. Заңды әрекет өзара құқықтық қатынастың туындауына бағытталады. Мысалға, мәмілені айтсақ болады. Осы бапта заңнамада тікелей көзделген мәмілелер (сатып алу –сату, мердігерлік, тасымалдау) және де тікелей көзделмеген мәмілелер туралы айтылған. Заңды әрекет өзара құқықтық қатынастың туындауына бағытталмауы да мүмкін (мысалы,кітап жазу, үй салу). Әрекет заңсыз болуы мүмкін, яғни заңнамада тыйым салынған болуы. Осы әрекетті жасаған тұлғаға зиянын өтету мақсатында жаңа қатынас туындайды.
2) Үшінші тараптың әрекеті. Құқықтық қатынас үшініші тұлғалардың әрекетінен де туындайды. Көбінесе ол әкімшілік акт (мысалы, мемлекет меншік иесі ретінде бір мемлекеттік мекемеден екінші мемлекеттік мекемеге мүлік беруі). Осындай актіге құқық белгілеуші сот шешімдерін де жатқызуға болады. Бұл заңды фактінің ерекшелігі құқықтық қатынас үшінші тұлғаның еркімен болғанымен, үшінші тұлға бұл қатынастың қатысушысы болмайды.
3) Оқиға. Заңды фактіге оқиғаны да жатқызуға болады, яғни тараптардың еркінен тыс туындайтын қатынастар. Оқиғаға табиғи фактілерді айтсақ болады (адамның қайтыс болуы, табиғат апаттары). Тараптар үшін оқиғаның обьективті жағы болып үшінші тараптың әрекеті болуы мүмкін.

10.79.21

ЖАРЫСПАЛЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ ҚОРҒАУШЫ ЖАҚ

Кенжебаева Ақмарал Мұратқызы
магистрант
Алматы қ. Қайнар Академиясы

АННОТАЦИЯ

Целью исследования является теоретический анализ принципа состязательности сторон, возможность его реализации на этапе досудебного судопроизводства в уголовном процессе. Анализируя отечественный уголовный процесс, сделан акцент на этапе досудебного производства, так как именно на данном этапе происходит сбор основных доказательств по делу. Так, на современном этапе доминируют черты розыскного уголовного процесса. Стороне защиты реализовать присущие ей процессуальные функции в полной мере, в том числе связанные с формированием доказательственной базы, в силу законодательных ограничений невозможно. Это связано, прежде всего, с тем, что состязательность подразумевает равные права в процессе доказывания, но ни о каком фактическом равенстве не может быть и речи, когда, на одной стороне находится представитель государственной власти, а на другой – гражданин.

ABSTRACT

The aim of the study is the theoretical analysis of the adversarial principle, the possibility of its implementation in correspondence production in civil proceedings and at the stage of pre-trial proceedings in the criminal process.
Analyzing domestic criminal proceedings, emphasis on the pretrial phase of the proceedings, as it was on this stage, the collection of key evidence in the case. At the preliminary investigation stage is dominated by investigative features of the criminal process. The defense to realize the inherent procedural functions in full, including those associated with the formation of the evidence base, because of legislative constraints, it is impossible. This is due primarily to the fact that the competition is equal rights in the process of proof, but of no actual equality cannot be considered, whereas, on one side is the representative of the government, and on the other a citizen.

Кілт сөздер

Қылмыстық іс жүргізу, жарыспалық қағида, айыпталушы, қорғаушы, дәлелдемелер.

Қазақстан Республикасының Конституциясы адамдар мен азаматтардың құқықтарына басымдық бере отырып, азаматтардың сотта

қорғалу құқығын жариялады және әр адамның білікті заң көмегін алу құқығын бекітті [1].

Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы Жарлығымен мақұлданған, Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі құқықтық саясат концепциясында айтылғандай, құқық қорғау институттары жүйесінде азаматтарға заң көмегін көрсету жүйесінің негізі болып табылатын адвокатура жетекші рөл атқарады. Азаматтардың білікті заң көмегін алуға деген конституциялық құқығын іске асыру әділ сотқа қол жеткізудің басты шарты мен кепілдігі болып табылады. Бұл құқықты іске асыру механизмдері жетілдіру жұмыстарын қажет етеді [2].

Айыпталушының қорғалу құқығын қамтамасыз ету қылмыстық үрдістің жарыспалы сипатта болуын талап етеді, себебі сот талқылауын жарыспалы құру және өткізу айыпталушының заңды қорғалуын қамтамасыз етеді.

Тек осы шарт орындалғанда ғана қорғаушы тарап өзінің құқықтары мен мүдделерін талап ету, айыптаушыға сәтті қарсы тұрудың шынайы мүмкіндігіне ие болып, ал сот қызметі болса субъективизмнен, сыңар жақтылықтан ада болады [3].

Жеке адамның дербес құқықтарына, лайықты қорғаудың сақталуына аса мұқият болу қажет, өйткені айыптаушы емес, қорғаушы тарап жарыспалы қылмыстық үрдістің маңызды бөлігі болып табылады.

М.С. Строгович қорғауға «айыптауды жоққа шығаруға, айыпталушының кінәсіздігін анықтауға немесе оның жауапкершілігін жеңілдетуге бағытталған іс жүргізудегі әрекеттердің жиынтығы» деген анықтамаға берген болатын [4, с.108].

Жарыспалы қылмыстық іс жүргізу жалпы алғанда – бұл ауызша, жария, тікелей үрдіс, мұнда айыпталушы үрдіс субъекті, тарап рөлін атқарады. Жарыспалықты, айыптаушы мен қорғаныс арасындағы дауды жоққа шығару іс жүзінде оның қорғалу құқығын мойындамауды білдіреді, себебі ол айыптауды жоққа шығарып, оған сыни пікір білдірусіз мүмкін болмайды [5, с.107].

Жарыспалы іс жүргізу – бұл бір істі әртүрлі көзқарастар тұрғысынан қарайтын білікті заңгер мамандардың құқықтық шайқасы. Дәл осындай талас-тартыс сотқа істің мәні жайлы дұрыс түсінік қалыптастырып, ақиқатты анықтауға мүмкіндік береді [6, с.130].

Жарыспалық қағидасының міндетті шарттарының бірі тараптардың тең жағдайда болуы. Тараптардың іс жүргізудегі теңдігі сот талқылауы кезеңінде де, алдын ала тергеу барысында да айыптаушы және қорғаушы өздерінің позицияларын дәлелдеу, қарсы жақтың позициясына қарсы шығу және жоққа шығару үшін тең іс жүргізу құқықтарын қолдануынан көрініс табады.

ҚПК 64-бабының 9-бөлімі 10-тармағына сәйкес күдікті «дәлелдемелер өткізуге», ал қорғаушы ҚПК 70-бабы 2-бөлімінің 2-тармағына сай заңды көмек көрсету үшін қажетті заттарды, құжаттар мен мәліметтерді жинауға және сотқа өткізуге құқылы. Қорғаушы ҚПК 122-бабының 3-бөліміне сәйкес анықтама, мінездеме және басқа да құжаттарды талап ету, шартты негізде сот сараптамасын жүргізу бастамасын көтеру, шартты негізде мамандарды шақырту, болжамды түрде қылмыстық іске қатысты ақпараттардан хабардар тұлғалардан олардың келісімімен жауап алу арқылы қорғауды жүзеге асыруға қажет деректерді алуға құқылы. Сауалнама барысында алынған мәліметтер тұлғадан қылмыстық үрдісті жүргізуге орган ҚПК бекітілген тәртіпте жауап алғаннан кейін, дәлелдеме ретінде қолданылуы мүмкін. Бұрын сауалнама алынған тұлғадан жауап алу мүмкін болмаған жағдайда мәліметтер тікелей дәлелдеме ретінде қолданылуы мүмкін, сонымен бірге бұрын сауалнама алынған тұлға қолының шынайы екені заңмен бекітілген тәртіпте расталуы тиіс.

Қорғаушы тек «өз дәлелдемелерін» анықтау, тергеу немесе сот органдарына өткізуге құқылы, ал олар (нақты жағдайларда өздеріне қалай тиімді және қолайлы болғанына қарай) аталған мәліметтерді дәлелдеме деп тану немесе танымау туралы шешім шығаратын болады. Осылайша, қорғаушының құқығы бар, ал бірақ оны іс жүзінде қолдану және қажет жағдайда пайдалану мүмкіндігі – жоқ. Осы себепті де дәлелдемелерді жинау бағытында жарыспалық қағидасы іс жүзінде қолданылмайды деген қорытынды жасауға болады.

Мінездемелерді алумен (тұрғылықты жерінен, жұмысынан, жазасын өтеп жатқан орыннан) айыптаушы емес, қорғаушы жақ айналысуы тиіс. Бұл жоғарыда аталған айыптаушы жақ талап ететін мінездемелердің бәрі бастапқыда әділетті емес және ол жерде айыптаушы бағдар, жоқ дегенде бейтараптықтың айқын байқалатынымен байланысты жасалған тұжырым [7, с. 41].

Лауазымды тұлғалар мен мекемелер адвокатқа заңмен қарастырылған ақпараттарды жинауды қолдау көрсетуі керек. Алайда адвокат, мысалы, мемлекеттік, коммерциялық, дәрігерлік немесе басқа да заңмен қорғалатын құпияны құрайтын қажетті деректердің оған тек өзі жасаған сұраныс негізінде беріле қоймайтынын да ескергені жөн. Мұндай жағдайларда адвокат болжамды құжаттарды алдын ала тергеу органының уәкілетті лауазымды тұлғасы жүзеге асыруы тиіс іс жүргізу іс-әрекеттерінің аясында алу туралы өтінішхат жіберуі керек [8, с. 63].

Іс үшін маңызы бар құжаттарды талап етуге келер болсақ, онда адвокаттардың сәйкес құқығы тек кәсіпорындардың, мекемелер мен ұйымдардың талап етілген құжаттарды берудің корреспонденциялық міндетімен ғана қамтамасыз етілген.

Сәйкес сұраныстарды орындамаған жағдайда (прокурор, тергеу уәкілеттілігіне ұқсас) аталмыш тұлғаларға қатысты көлемді жазалар қолдануды енгізген жөн. Осылайша айыптаушы және қорғаушы жақ арасындағы теңдікке жағдай жасалады, тараптардың теңдігі мен жарыспалық қағидасы қамтамасыз етілетін болады [9, с. 64].

Бұл тұстағы маңызды мәселелердің бірі адвокат жинаған және өткізген заттарды заттай дәлелдемелер ретінде қабылдауға жол беретін норманың жоқтығы. Мұндай норманы енгізу қылмыстық үрдістегі тараптардың тең құқыққа ие болу қағидасын іске асыруға септігін тигізер еді. Сондықтан да тергеу органын үрдіс қатысушылары ауызша да, жазбаша да формада өткізген мәліметтерін, сондай-ақ дәлелдеме болуы мүмкін заттар мен құжаттарын іске тіркеуге міндеттейтін норманы қарастырған дұрыс болар еді [10].

Заттарды қорғаушы іс үшін маңызы бар заттың иесі болып саналатын тұлғаның оны беруге ерікті келісімі болған жағдайда ғана ала алады. Затты алу іс жүргізуде рәсімделуі тиіс. С.А. Тумашовтың пікірінше, бұл қадамды аталған зат иелігінде болған тұлғаның түсініктемесінде затты алу фактін көрсете отырып жүзеге асыруға болады. Түсініктемеде қосымша алынған заттың көлемі мен басқа да ерекшеліктері көрсетілген сипаттамасы болуы керек. Алынған затты қаптап және адвокат және заттың иесі болып табылатын тұлғаның қолдарымен бекіту керек. Тұлға затты беруге келіспесе немесе оны алу мүмкін болмайтын жағдайда, қорғаушы мұндай заттың бар екені жайлы тергеу органына хабарлауы тиіс [11, с. 40].

Қорғаушы жақ үшін маңызды фактілік деректерді іздеу тергеуші жауап алуды аяқтағаннан кейін, сәйкес тергеу іс-әрекетіндегі тұлғаларға қатысты сұрақтар қою формасында жүргізілуі мүмкін. Аталған сұрақтарға берілген жауаптарды іс жүзінде тіркеу өз кезегінде тергеушіге байланысты болмақ, ол барлық қойылған сұрақтарды хаттамаға енгізуге міндетті болуына қарамастан, қорғаушының кейбір сұрақтарын ескерусіз қалдырып кетуі мүмкін.

Мұндай жолмен жиналған мәліметтер тек тергеушінің оларды қылмыстық іс материалдарына қосу туралы субъективті қарауынан кейінге ғана іс жүргізуде маңызға ие болады.

Н.Т. Сарданян орын алған жағдайды шешудің екі жолын ұсынды: 1) материалдарды тікелей сотқа өткізу; немесе 2) қорғаушыға заңды маңызы бар нәтижелерді рәсімдеп, өзіндік «параллель тергеу» жүргізу мүмкіндігін беру [12,с.57].

«Параллель тергеу» - бұл қорғаушының өзінің түйіндерін ақтайтын қорытындыда көрсете отырып, жауапкершілікті жеңілдететін немесе ақтайтын жағдайларды анықтау бойынша «тергеу» іс-әрекеттерін жүзеге

асыруы, оның қорытындысы қылмыстық іспен бірге сотқа жіберіледі [13, с.22].

Бұл көзқарасты И.Л. Петрухин де қолдайды, оның пікірінше, егер адвокатураға дербес түрде дәлелдемелерді жинау және сотқа өткізу құқығы берілмесе, шынайы жарыспалы сот үрдісі болмайды [6, с. 137]. А. А. Воронов та адвокатқа өзіне қажетті дәлелдемелерді өздігінен жинау, таңдау және анықтау мүмкіндігін беру қажет деп санайды. Тек осындай жағдай қамтамасыз етілсе ғана жарыспалық қағидасы іс жүзінде қолданыла бастайды [7, с. 41].

М.Э. Романовскийдің пікірі бойынша, адвокаттың дәлелдемелік ақпаратты алуға және өткізуге деген құқықтық статусын әрі қарай да реттеу жұмыстарын жүргізу керек. Сонымен бірге қорғаушы жақ берген барлық деректер айыптаушы тарап оларды дәлелдеме ретінде қабылдамай, дәлелдеу кезінде қолданбағанның өзінде қылмыстық істе сақталуы тиіс. Қорғаушы жақтың дәлелдемелерді өткізу құқығы оларды қылмыстық іске қосу міндетімен үйлестірілуі тиіс, бұл аталған нақты деректерді қылмыстық сот ісін жүргізудің кейінгі кезеңдерінде зерттеуге мүмкіндік береді [15, с. 16].

Сонымен бірге Н. Горя қорғаушының іс бойынша ақиқатты жасыруға әсер етуін болдырмайтын кепілдіктерді қарастыруды ұсынды. Бұл мақсатта алдын ала тергеу құпиясын сақтап және қорғаушыға жауап алынған тұлғалардан дербес түрде жауап алуына тыйым салу ұсынылды. Оның қызметі жауапкершілікті жеңілдететін немесе ақтайтын нұсқаларды ұсынуға және тексеруге, жаңа дәлелдеме көздерін іздеуге және табуға бағытталған болуы керек [13, с. 22].

К.Б. Калиновскийдің де пікірімен келіспеске болмас, ол қорғаушы жаққа дәлелдемелерді жинау, оған қоса параллель тергеу жүргізу уәкілеттілігін беру заңдылық қағидаларына қайшы келеді деген болатын [16, с.18].

Отандық қылмыстық үрдісте дәлелдемелерді жинау сотқа дейінгі іс жүргізу және сот талқылауында тергеу және сот іс-әрекеттерін жүргізу арқылы жүзеге асырылады.

Біздің пікірімізше, қорғаушының барлық тергеу іс-әрекеттеріне қатысуы және оның іс бойынша бар барлық дәлелдемелерді білуі, бір жағынан, ақиқатты табуға септігін тигізеді, ал екінші жағынан, тергеуді бұрыс жолға бағыттау қаупін туғызады. Сәйкесінше, іс бойынша қорғаушының ақпараттар алу мүмкіндігін шектеудің дұрыс шешім екенін мойындаған жөн.

Тергеу іс-әрекеттерін жүргізу арқылы қорғаушыға дербес түрде дәлелдемелер жинау құқығын беру қылмыстық үрдістің мақсаттарына қол жеткізуде айтарлықтай кедергілер туындатуы мүмкін.

Бас сот талқылауында дәлелдемелер өткізу бойынша іс жүзіндегі тең мүмкіндіктер тек оларды алдын ала тергеуде жинау және іс жүргізуде бекіткен жағдайда ғана мүмкін болады.

С. И. Баркан және М. Пастуховтың да пікірлеріне қосыламыз, олар қылмыстық үрдісті демократияландырып және қорғаушының іс жүргізудегі статусын нығайту үшін:

- тек от талқылауында ғана емес, барлық кезеңдерде жарыспалы қылмыстық үрдіске көшу керек. Алдын ала тергеуде, сот талқылауында, жоғарғы соттарда істі қайта қарау барысында айыптаушыға толыққанды қорғаушы қарсы тұруы қажет;

- тараптардың талас-тартысы қылмыстық іс бойынша іс жүргізудің басынан аяғына дейін олардың іс жүргізудегі құқықтарының толықтай теңдігінде өтуі керек. Тергеуші де (тергеу барысында), прокурор да (бірінші инстанция сотында және жоғарғы сотта істі қайта қарау барысында) қорғаушы алдында ешқандай басымдыққа ие болмауы керек;

- заң, тергеуші, прокурор, сот тарабынан ешқандай шектеулер қоймастан, қорғаушыға айыпталушыны ақтайтын және жауапкершілігін жеңілдететін дәлелдемелерді дербес жинау құқығын беру керек [17, с. 10].

Басты сот талқылауында іс бойынша ақиқатты анықтау, алдын ала тергеудің барлық кемшіліктері мен олқылықтарын анықтау бойынша барынша қолайлы жағдайлар жасалады. Сол себепті де қорғаушы толық іс жүргізу дербестігіне ие бола отырып, дәлелдемелерді зерттеуге қатысады, айыптаудың мәні және дәлелдік маңызы жайлы, сотталушының жауапкершілігін жеңілдететін және ақтайтын жағдайлар, жазалау шарасы және басқа да сот талқылауында туындайтын мәселелер туралы өз пікірін білдіреді. Осылайша қорғаушы өз қорғауындағы адамның позициясын қорғап, тағылған айыптың негізсіздігін көрсетуге немесе сотталушының кінәсін жеңілдету қажет екенін дәлелдеу үшін бар күшін салады.

Сонымен бірге сот талқылауы алдын ала тергеудің материалдарын тексеруді қамтығанымен де, тек онымен ғана шектеліп қалмайды. Ол, ең алдымен, ақиқатты анықтауды және тұлғаның құқығын қорғауды барынша жоғары деңгейде қамтамасыз ететін процессуалдық формаларда өткізілетін дербес зерттеу болып табылады. Заңды және негізді өкім үшін соттың қалай өткені, айыптаушының да, қорғаушының да көзқарасы тұрғысынан зерттелген, судья хаттамадан емес тікелей өз көзімен көретін дәлелдемелердің маңызы зор [18, с.14].

Тек жарыспалық қана адвокат позициясын нығайта түседі, онсыз әділетті соттың риясыз жүруін елестету де қиын. Қорғау барысында адвокат өз қорғауындағы адамның мүддесін басшылыққа алады. Оның іс-

әрекеттері мемлекеттің шынайы, риясыз әділетті сот жүргізуге деген кепілдіктерінің бірі болып табылады [19].

Осылайша, қорғаушының негізгі міндеті дәлелдемелер жинау емес, барлық дәлелдемелерді айыпталушының толықтай ақталуы немесе жауапкершілігінің жеңілденуіне септігін тигізетіндей түрде беру.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1.Конституция Республики Казахстан. — Алматы, 2002. — 44 с.
2.Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года // Казахстанская правда. 2009. 27 августа.
3.Уголовный процесс: Учебник для вузов/ Под общей ред. Лупинской П.А. —М.: «Юристь», 1995, —544 с.
4.Строгович М.С. Курс уголовного процесса. — М.,1958, — 430 с.
5.Ю.И., Ларин А.М., Конституционный принцип обеспечения обвиняемому права на защиту. — М.: Наук а, 1988, —320 с.
6.Петрухин И.Л. Состязательность и правосудие (к 100 - летию М.С. Строговича) // Государство и право, —1994. —№10. — С.128—137.
7.Воронов А.А. О праве адвоката на собирание доказательств // Закон и право. — 2005. — №1. — С. 40—41.
8. Варфоломеев В.В. Проблемы сбора адвокатом доказательств // Юридический мир. — 2006. — №4. — С.61—65.
9. Ахпанов А.Н. Реализация принципа состязательности на досудебных стадиях уголовного процесса // Проблемы усиления гарантий прав участников уголовного процесса: мат-лымеждународ. науч. — практ. конф., — Алматы, 17 — 18 февраля 2003.—С.64
10.Кожамжаров Т. Не стряпчий // Юридическая газета. 2005. 25 мая.
11. Тумашов С.А. Состязательность в досудебном производстве: декларация о намерениях или реальность? // Закон и право. — 2003. — №9. — С.39—41.
12.Сарданян Н.Т. Сторона защиты в состязательном уголовном процессе// Закон и право. — 2008. —№10. — С. 56—57.
13. Горя Н. Принцип состязательности и функции защиты в уголовном процессе// Советская юстиция. —1990. —№7. —С.22.
14.Романовский М.Э. Равенство прав сторон в досудебном производстве по уголовным делам. Автореф. дисс.. канд. юрид. наук. — Омск, 2006. — 25 с.
15. Калиновский К.Б. Законность и типы уголовного процесса. Автореф. дис. …канд. юрид. наук. — СПб., 1999. — 25 с.
16. Баркан С., Пастухов М. Много ли прав у защитника? // Социалистическая законность. — 1991. — №11. — С.9—11.

17. Стецовский Ю.И. Принцип непосредственности и право обвиняемого на защиту // Советская юстиция. —1976. —№20. — С.13—14.
18. Алибаев А. Без адвоката нет состязательности // Юридическая газета. 2005. 25 мая.

10.79.41

ТЕРГЕУ ӘРЕКЕТТЕРІНЕ ҚАТЫСУДАҒЫ АДВОКАТТЫҢ РӨЛІ

Рақымберген Нұртас Дәрменұлы магистрант
Алматы қ. Қайнар Академиясы

АННОТАЦИЯ

Важнейшей гарантией прав и законных интересов обвиняемого (и подозреваемого) выступает закрепленное в уголовно процессуальном кодексе право на защиту. Это положение обуславливает необходимость исследования процессуального статуса защитника, с учетом положений уголовно-процессуальных норм, материалов судебной практики в свете обеспечения прав обвиняемого. В статье обосновывается вывод о участия адвоката в уголовном судопроизводстве; анализируются проблемы оказания квалифицированной юридической помощи различным участникам уголовного процесса на стадии начало уголовного дела и при производстве неотложных следственных действий.

ABSTRACT

The most important guarantee of the rights and legitimate interests of the accused (and the suspect) is the right to protection enshrined in the criminal procedural code. This provision makes it necessary to investigate the procedural status of counsel, taking into account the provisions of criminal procedure norms, materials of judicial practice in the light of ensuring the rights of the accused. Article is devoted to questions of participation of the lawyer in criminal legal proceedings. Problems of rendering of the qualified legal aid to various participants of criminal trial at a stage of initiation of legal proceedings are analyzed and by production of urgent investigatory actions.

Кілт сөздер

Қылмыстық іс жүргізу, тергеп-тексеру, прокурор, тергеуші, анықтаушы, адвокат, күдікт.

Егеменді еліміздің өркениетті құқықтық мемлекет құруға шындап бет бұрған қазіргі таңда әрбір азаматтың құқықтық мәдениеті жоғары деңгейде болуы шарт.

Конституция мен басқа да заңдарда өздеріне берілген қарапайым құқықтық нормаларды білмеудің салдарынан азаматтардың опық жейтіні жасырын емес. Міне осыдан келіп, адвокаттық қызметтің қажеттілігі туындайды.

Адвокаттың сот өндірісіне қатысуы – ҚР Конституциясы мен қылмыстық іс жүргізу заңдары бойынша азаматтардың қорғау құқығын жүзеге асырудың маңызды құралы екендігін біз бәріміз жақсы білеміз және білуге тиістіміз.

Қылмыстық іс жүргізуде адвокат-қорғаушының рөлі өте маңызды және мәнді. Бұл тұрғыдан алып қарағанда, қорғаушының қызметі қылмыстық жауаптылыққа тартылған тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың негізгі кепілі болып табылады.

Қылмыстық іске қатысқан адвокат іс бойынша жоспарларын құрып, қылмыстық іс жүргізу сатыларынан тыс қалмауға тырысады. Адвокат көмек сұрап келген адамдарға қолынан келгенше заң көмегін көрсетіп, құқығын қалпына келтіруі тиіс. Осындай міндеттерге жету үшін өз жоспарын құрады. Қорғау жоспарын төртке бөлуге болады: 1.жәй; 2.күрделі; 3. Қысқа; 4.ұзақ. Адвокат алдын ала тергеу сатысында күдікті деп танылған кезден бастап іске қатысуға жіберіледі.

Қылмыстық істі тергеуде іс жүргізу әрекеттерін жүзеге асырудың заңды негізі сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысы болып танылады [1]. Қылмыстық құқық бұзушылық туралы арыздың, хабардың Сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімінде тіркелуі не кезек күттірмейтін бірінші тергеу әрекеті сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталғаннан кейін адвокаттың негізгі міндеті туындайды, мысалы, кінәсі жоқ адамды жауапқа тартудан алдын алу керек. Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталғаннан кейін прокурор алдын ала тергеу және сот органдары белгілі құқықтар мен міндеттерге ие болады. Мысалы, тергеуші нақты істі қарайды және азаматтарға процессуалдық мәжбүрлеу шараларын қолданады(тінту, алу, куәлерден жауап алады, қылмыстық істің болған жерлерді қарайды, сонымен қатар басқа да тергеу әрекеттерін жүзеге асырады).

Сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында қылмыстық іс жүргізу барлық белгілері тән, яғни нақты міндеттер, істің негізгі қағидалары, құқықтық қатынастармен әрекеттер болып табылады. Қылмыстық іс кінәлі деп күдік келтірген адамның болуынан емес, қылмыстық деректердің бар болуына байланысты іс басталатынын адвокат білуі тиіс. Тұлғаны қылмыстық іс бойынша кінәлі деп танымас бұрын қосымша мәліметтер жинап оларды тексерулері керек. Табылған деректер қылмысқа қатысты болған жағдайда белгілі тұлғаға қарсы қылмыстық іс басталды деп қорытындылау керек. Одан кейінгі адвокаттың міндеті қылмыстық істің басталуы үшін жиналған материалдарды тексеруі қажет.

Түскен арыздармен хабарламаларға қосымша қажетті материалдар мен түсініктер сұрауға құқылы. Сотқа дейінгі тергеп-тексеру басталмай тұрып жауап алу хаттамасын, тінту, алу, тағы басқа тергеу әрекеттерін жүргізуге тіпті Заңда белгіленген лауазымды тұлғалар мен органдардың құқықтары

жоқ. Жеке тұлғаға қол сұқпаушылық принципі бұзылған жағдайда адвокат төмендегідей әрекеттерді жүзеге асырады:

- прокурорға шағымдана алады;
- тергеу әрекетінен кейін сот процесіне дайындық бөлімінде соттың заңсыз алынған дәлелдемелерді іске қажетсіз деп тануға өтініш білдіре алады.

Адвокат тергеу материалдарынан болған немесе болады деген қылмысқа қатысты жиналған материалдарды бірінен соң бірін тексеріп, бұл кезде тергеу шешімдері дәлелдемелер жинауға құқықтары жоқ екенін адвокат білуі керек, себебі тергеуші қылмыстық іс басталғаннан кейін ғана тұлғаның кінәлілігін дәлелдейтін дәлелдемелерді тауып іске тіркейді. Адвокат материалдарды қарап, танысу барысында істі тергеу әрекеттерін қарау, қандай тәсілдермен, қашан жүргізетінін және жүргізгенін тексере алады [2, 13 б].

Адвокат сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуының заңдылығын, дәлірек айтқанда іс бойынша арыздың болуын тексеруі тиіс. Прокурор сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуымен танысады, егер де тергеушінің шығарған шешімінің зандылығына күмән тудырып отырса, тергеп-тексеруге негіз болған материалдарды тексереді.

Егер де қылмыстық іс заңсыз себептер мен негіздерге сүйене отырып басталса, прокурор кез-келген қаулысымен тергеушінің немесе анықтау органының іс-әрекеттерін заңсыз деп таниды. Прокурордың сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында тергеушінің, анықтаушының, анықтау органының заңсыз қаулыларының, сондай-ақ тергеу бөлімі мен анықтау органы бастықтарының, төмен тұрған прокурордың қаулылары мен нұсқауларының күшін жояды. Егер прокурор бұл міндеттерін орындамаса адвокат жоғары тұрған прокурорға шағымдана алады.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында Заңмен бекітілген азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына байланысты күрделі мәселелер шешіледі. Қылмыстық іс бойынша дәлелдемелерді табу, алу, бағалау процесінің келесі сатыларында каралады.

Адвокаттың соңғы жағдайда іске қатысуы:

- тұлғаны ұстаған жағдайда тұлғаға бұлтартпау шарасы қолданған жағдайда;
- күдікті немесе айыпталушы кәмелетке толмаса, жасы қылмыс жасаған уақытқа сәйкес белгіленеді;
- күдікті немесе айыпталушы дене немесе психикалық кемшіліктен өзінің қорғану құқығын өз бетінше жүзеге асыра алмаса;
- адам жазалау шарасы ретінде он жылдан астам мерзімде бас бостандығынан айырылу, өмір бойы бас бостандығынан айырылу не өлім жазасы тағайындалуы мүмкін болатын қылмысты жасағаны үшін айыпталса;

Адвокат іске қатысу мерзімінен бастап ҚПКнің 70-бабында көрсетілген процессуалдық құқықтарға ие болады. Оның құқықтары:

- күдікті және айыпталушымен олардың саны мен ұзақтығы шектелместен оңаша құпия жолығуға болады. Бұл құқық алғашқы жауап алуға дейін жүргізіледі. Кездесуде адвокат қорғауындағы адамның іс бойынша позициясын шешімін алады: өзін кінәлі деп санай ма (егер өзін кінәлі деп есептесе толық мойындай ма, әлде жартылай мойындай ма), неге сілтеме жасайтындығын, нені мойындамайтынын, қандай себептермен және адвокаттан не сұрайтынын айтады [3, 122 б].

Адвокат іске қатысқаннан кейін төмендегідей қызмет атқарады және бір қатар құқықтарға ие болады:

- заң көмегін көрсетуге қажет заттарды, құжаттарды, мәліметтерді жинап ұсынады;
- дәлелдемелерді ұсынады. Дәлелдемелерді ұсынбас бұрын оларды белгілі қайнар көздерден алу қажет, бірақта адвокатта билік ету құқығы болмағандықтан дәлелдемелерді табу, алу қиынға түседі.
- ұстау хаттамасымен, бұлтартпау шарасын қолдану қаулысымен, заңда көрсетілген қылмыстық іс жүргізудегі өзге де құжаттармен танысуға құқылы;
- өтініш жазады;
- қарсылық білдіреді;
- қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыратын органдар мен лауазымды адамдардың шешімдері мен әрекеттеріне шағымданады;
- заңға қайшы келмейтін кез келген басқа да қорғау құралдары мен тәсілдерін пайдалануға құқылы.

Іске қатысқаннан кейін адвокат күдіктінің, айыпталушының қорғаушысы болып көптеген мәліметтерді, оқиғаның куәсі ретінде болады. Қорғау қызметін атқара отырып, өзіне мәлім болған мәліметтері бойынша жауапқа тартылмайды. Адвокат куә ретінде жауап беруге құқығы жоқ, себебі «Адвокаттық қызмет туралы» Заңының 15 бап, 3 тармағында көрсетілген адвокат көмегін көрсете отырып, өзіне мәлім болған мәліметтерді құпия сақтауға міндетті және көмек сұрап өтініш жасаған адамның келісімінсіз оларды жария етуге құқығы жоқ [4].

Алдын ала тергеу сатысында адвокат қор ғаушы болып қатыса отырып:

- заңда көрсетілген тергеу әрекеттеріне қатысады. Сонымен қатар жауапқа тартылып отырған тұлғаларға қосымша сұрақ қояды, хаттаманың дұрыстығы мен толықтығына жазбаша ескерту көрсетеді. Тергеуші адвокаттың кейбір сұрақтарын жауапсыз қалдырған жағдайда, осы әрекетін хаттамаға енгізуі тиіс.

Адвокаттың сұрақтары тек қана жағдайды ашуға, айыпталушының айыбын жоққа шығаруға немесе жауаптылығын жеңілдетуге бағытталуы керек;

- іске қатысты, өзіне қажет құжаттарды сұратады;
- тергеушіге өтініш, ал алдын-ала тергеу әрекеттеріне қадағалау жасайтын прокурор мен судьяға шағымдана алады;
- қылмыстық іспен байланысы бар мамандардан кеңес алуға құқылы;
- тергеу судьясының күдіктіні қамауға алу және мерзімін ұзартуға берген санкциясына келіспеген жағдайда сотқа немесе прокурорға шағымдана алады.

Алдын-ала тергеу сатысында адвокаттың соңғы қатысуы бұл қылмыстық істің барлық материалдарымен танысады. Айыпталушының немесе оның қорғаушысының өтініші бойынша олар іс материалдарымен бірге немесе жеке-жеке таныса алады. Істің барлық құжаттары адвокатқа тігілген және нөмірленген күйде берілуі керек. Заңның осындай талаптарын тергеуші орындамаған жағдайда, адвокат істің құжаттарымен танысудан бас тарта алады.

Адвокат пен тергеушінің арасында ешқандай келісім болмауы керек, себебі әр бет нөмірленбеген болса, істе басқа материалдар тіркеліп немесе тіркелген басқа құжаттар алынып тасталуы мүмкін. Сонымен қатар суреттердің нөмірлерінің болмауы адвокаттың өтініш жазған кезде нақты қай бетіне келіспейтіндігін көрсетіп сілтеме жасау оңайға соғады.

Адвокат алдын-ала тергеу сатысынан бастап қатысса, көптеген құжаттармен таныс болып, міндетін атқаруда жеңіл болады. Егер адвокат келесі сатылардан бастап іске қатысса, ол істің барлық құжаттарымен танысуы керек. Істің құжаттарымен танысуда белгілі бір тәсілдер белгіленбеген, қорғаушылардың барлығы қылмыстық іс қозғау қаулысымен танысады. Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталған уақытын, қандай қылмыстық белгілермен басталғандығын, қандай тұлғаларға қатысты басталғанын қарайды, содан кейін күдікті ретінде тану қаулысымен танысады.

Қорғаушы іс құжаттарымен танысу процесінде, егер ол бірнеше томнан тұратын білмесе, олардың кез келгенін қайта қарауға, сондай-ақ кез-келген мәліметті кез-келген көлемде көшіріп алуға, құжаттардың көшірмесін түсіріп алуға, сонымен қатар техникалық құралдардың көшірмесін түсіріп алуға құқылы [5, 114 б].

Істің құжаттарымен таныса отырып, адвокат тергеу және анықтама органдарының алдын-ала тергеу әрекеттерінде жіберген қателіктеріне, қылмыстық іс жүргізу Заңының бұзылғанына көңіл бөлуі тиіс. Заңсыз тәсілмен алынған айғақтардың заңды күші болмайды және айыптаудың

негізі болып табылмайды. Содан кейін сот қорғаушының өтініші бойынша дәлел ретінде жіберілмеуге тиіс құжаттарды алып тастайды.

Істің құжаттарымен танысып болып адвокат әртүрлі өтініштер білдіруге құқылы. Көбіне жазған өтініші қосымша тергеу жүргізуге берілген. Мысалы, косымша жауап алуға, беттестіруге, тергеу экспериментін жүргізуге, сараптама тағайындауға байланысты.

Қылмыстық істі қысқартқан жағдайда қылмыстық істі қысқарту туралы құжатын сұратып іске тіркеу жөнінде өтініш білдіреді. Тергеушінің қылмыстық іс бойынша адвокаттық өтініш қанағаттандырудан бас тартса, адвокат өтініш қанағаттандырудан бас тарту туралы қаулының көшірмесін алып, үш тәуліктің ішінде прокурорга шағымдана алады.

Тергеу іс-әрекеттеріне қатысты адвокаттың өтінімі канағаттандырылса осы өтінішті қарастырғанда қатысуға құқылы.

Істің барлық құжаттарымен танысқаннан кейін адвокат айыпталушымен сот процесінде қорғаушы боп қатыса алатын тұлғалардың тізімін карастырады. Қорғаушы болып қатыса алатын тұлға дегенімізде айыпталушының айыбын жоққа шығаратын мәлімет білетін адамды айтамыз. Бұл тұлғалардың тізімін адвокат соған сәйкес өтінішінде көрсетуі кажет.

Адвокат қылмыстық іс құжаттарымен танысқаны туралы қорытындысын белгілі хаттамада толтырады. Хаттамада танысуға қандай құжаттар ұсынылғаны, қандай өтініштер мәлімдегенін және өзге де қандай мәлімдемелер жасалғанын, сондайақ іс бойынша қандай куәлардан жауап алғанын, іске қатысқан қандай сарапшыларды, мамандар мен куәлар айыпталушы мен қорғаушы сот отырысына шақырылуы қажет деп мәлімдегені немесе олардың тізімін қоса тіркелгенін көрсетеді.

Әдебиеттер

1. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан / ред. М.Ч. Когамов. – Алматы: ЖетіЖарғы, 2008.
2. Тыныбеков. С. Қазақстан Республикасындағы адвокатура және адвокаттық қызмет: оқулық. – Алматы: Дәнекер, 2006. – 285 б.
3. Толеубекова Б.Х. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Общая часть: учебник. – Алматы: HAS, 2000. – 354 с.
4. Адвокаттық қызмет туралы заң. – 1997 жыл. – 5 желтоқсан №195.
5. Макарова З.В. Участие адвоката-защитника на предварительном следствии. – Калининград,

11 сәуір 2018 ж. 1 секция: Ағылшын тілін оқытудағы заманауи және инновациялық тәжірибе

Современные тренды и инновационная практика в преподавании английского языка

Recent Trends and Innovative Practices in Teaching English Language

İngilizce Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar ve Uygulamalar

11 сәуір 2018 ж. 3 секция: Қазақ әдебиетін зерттеу мен оқытудағы жаңаша көзқарастар мен ұстанымдар

Современные подходы в исследовании и обучения казахской литературы

Contemporary Approaches and Principles in Research and Teaching to Kazakh Literature

Kazak Edebiyatı Araştırmalarındaki ve Öğretimindeki Yeni Yaklaşımlar

11 сәуір 2018 ж. 4 секция: Филология және аударма ісінің өзекті мәселелері

Актуальные проблемы филологии и перевода

Current trends in Philology and Translation Studies

Filoloji ve Mütercimliğin Güncel Eğilimleri

12 сәуір 2018 ж. 4 секция: Жаңа заман-жаңа журналистика

Новая эра-новая журналистика

New era-new journalism

Yeni dönem - yeni gazetecilik

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

Ұйымдастыру алқасы: 4

10 сәуір 2018 ж. 1 секция: Ақпараттық жүйелер мен бағдарламалау инженериясындағы инновациялар 5

COMPUTER AIDED SKIN CANCER DETECTION: IMAGE PROCESSING TECHNIQUES Aldabergen A. 7

ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF EXPORT TRADE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN Sabyr Umit Nurlankyzy 10

METHODOLOGICAL ONLINE TRAINING KNOWLEDGE BASE IMPLEMENTATION FOR BUSINESS ANALYSTS IN EBA SYSTEM Aubakirova A. 11

КӘСІПОРЫНДАҒЫ ДЕРЕКТЕР ҚОРЫНЫҢ АВТОМАТТАНДЫРЫЛҒАН АУДИТ ЖҮЙЕСІ Қалидолда Еркұлан 13

РАЗРАБОТКА УМНОГО БРАСЛЕТА ДЛЯ ПОМОЩИ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ СОЗДАННАЯ С ПОМОЩЬЮ ДАТЧИКА АКСЕЛЕРОМЕТР Айып Абылай 29

RSSI BASED BLUETOOTH LOW ENERGY INDOOR POSITIONING A.B. Mussina, S.S. Aubakirov 30

COMPARATIVE ANALYSIS OF CIRRHOSIS PATIENTS' MEDICAL DATA BY USING SUPERVISED MACHINE LEARNING ALGORITHMS Myrzagulova Elmira Nurbekkyzy 31

АВТОМАТИЗАЦИЯ МЕДИЦИНСКИХ ПРОЦЕССОВ. ЦИФРОВИЗАЦИЯ ПРИВИВОЧНОГО ПАСПОРТА. Сериктесова Таншолпан Канатбековна 33

CORRELATION AND REGRESSION ANALYSIS FOR OXYGEN CONSUMPTION PREDICTION ZHELAL KHATIKE 38

HOUSE PRICE PREDICTION Meiramov Daniyar, Aipenova Aziza 49

10 сәуір 2018 ж. 2 секция: Математика және жаратылыстану ғылымдары 59

ҒАЛАМДЫҚ ЖЫЛЫНУДЫҢ ҚАЗАҚСТАН КЛИМАТЫ МЕН ЖЕРГІЛІКТІ ЖЕРГЕ ӘСЕРІ Калиева А.А.[1],. Алимбекова Г.Б.[2], Сыдықова Ж.К.[3], Рамазанова Б.В.[4] **60**

ЖОО ЭЛЕКТР ӨРІСІН ЗЕРТТЕУ *Калиева А.А.[1],. Алимбекова Г.Б.[2], Сыдықова Ж.К.[3], Мұханбет Ә.А.[4]* **62**

ЖОО ЭЛЕКТРОДИНАМИКА БӨЛІМІН ТЕРЕНДЕТЕ ОҚЫТУ МӘСЕЛЕСІН ЖЕТІЛДІРУ *Калиева А.А.[1], Байменшина Г.К.[2], Алимбекова Г.Б.[3], Ботабаева Г.Б.[4], Жапарова М.С.[5]* **64**

МОНОМИАЛ СИММЕТРИЯЛЫҚ ФУНКЦИЯЛАР, Елемес Толқынай. **77**

11 сәуір 2018 ж. 5 секция: Мектепте және ЖОО-да жаратылыстану ғылымдарын оқыту теориясы мен әдістемесіндегі өзекті мәселелер 80

INVESTIGATION OF ATTITUDES OF FUTURE MATH TEACHERS Choban A.U **81**

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ В ОСНОВНОЙ ШКОЛЕ С ПОМОЩЬЮ STEM ОБРАЗОВАНИЯ Муқанова Мақпал Абусадыққызы **82**

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ ПО РАЗВИИВАЮЩЕЙ СИСТЕМЕ ОБУЧЕНИЯ Л.В.ЗАНКОВА Қадыр Даяна Қайратқызы, Генеза Руфина Рахимовна **87**

БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА МАТЕМАТИКА САБАҒЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ Тасқараева Динара Бақытбайқызы **89**

БАСТАУЫШ СЫНЫПТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ МАТЕМАТИКА САБАҒЫНДАҒЫ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУ ЖҮЙЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ. Садуакасова Айсулу Мухтаровна, Худайберганова Аяна Жанибекқызы, Палмағамбет Ернар Бауыржанұлы **90**

ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ ПОДХОД К УЧАЩИМСЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ Жұмашев Бекжан, Мұса Назым **92**

ҰБТ ЖЕҢІСІНІҢ РЕЦЕПТІЛЕРІ Сұлташ Инабат Қажымғалиқызы, Құдіретбай Гүлжан Ерболатқызы **93**

11 сәуір 2018 ж. 6 секция: Түркітанудың өзекті мәселелері мен түрік тілін шетел тілі ретінде оқытудағы жаңашыл көзқарастар 94

TÜRKÇE DEYİMLERİN ÖĞRETİMİNDE TELEGRAMDAN YARARLANMA Сері Ботакөз..... 95

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ТІЛДЕРІНДЕГІ АҚ / ҚАРА СӨЗДЕРІ ҰЙЫТҚЫ БОЛҒАН ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРГЕ ЛИНГВОМӘДЕНИ ТАЛДАУ, Қалибек Жайдар..... 104

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ТІЛІНДЕГІ «ҚОНАҚ» КОНЦЕПТІСІНІҢ ҚҰРЫЛЫМЫ, Кемелбекова Айдана..... 111

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРІНДЕГІ «ЖҮРЕК» КОНЦЕПТІСІ, Исатай Арайлым, Жанболатова Саёра 119

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE SIFAT-FİİLLERİNİN ÖĞRETİMİNDE ATASÖZLERİNDEN YARARLANMA Эсра Генчаслан 131

KAZAKÇA VE TÜRKÇEDE BULUNAN ORTAK ATASÖZLERİNİN KULLANIMI, Feruza Zhankabyl..... 137

KAYNAK KÜLTÜR ARACILIĞIYLA TÜRK ATASÖZLERİNİN ÖĞRETİMİNDE İNSTAGRAMIN ÖNEMİ Паттуллаева Хуршида, Жұман Гүлниса 142

12 сәуір 2018 ж. 2 секция: Жастар арасында тарихи сананы қалыптастырудың өзекті мәселелері..... 162

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ИДЕЯСЫНДАҒЫ «ҰЛТТЫҚ КОД» МӘСЕЛЕСІ Ашимова Мадина 163

ҚОҒАМДЫҚ САЯСИ ӨМІРДЕ АЛАШШЫЛ ҚАЗАҚ ӘЙЕЛДЕРІ Өтеміс Аякөз Таңжарыққызы 164

ОҒЫЗДАРДЫҢ ШЫҒЫС ЕУРОПАҒА ҚОНЫС АУДАРУЫ ЖӘНЕ САЯСИ ТАҒДЫРЫ Кабижанов Әділ..... 165

THE REVIVAL OF UIGHURS` SPIRITUALITY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN Kurbanova K.K..... 166

XX ҒАСЫРДЫҢ І ШИРЕГІНДЕГІ ЖАСТАР ҚОЗҒАЛЫСЫ Маратұлы Темірлан..... 167

ЖАСТАРДЫҢ РУХЫН КӨТЕРУДЕГІ – ТАРИХ ҒЫЛЫМЫНЫҢ РӨЛІ Сапаралы Қымбат 168

НАУРЫЗ МЕРЕКЕСІНІҢ ТАРИХИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ Жеңісбек А. . 170

«ЖӘМИ АТ-ТАУАРИХ» ТАРИХИ ДЕРЕККӨЗ РЕТІНДЕ Сембиева Алинура..... 175

ТАРИХ – ӨТКЕННІҢ САБАҒЫ, КЕЙІНГІГЕ ӨНЕГЕСІ Мұса Тоғжан 176

ӘМІР ТЕМІРДІҢ АНАДОЛЫ ЖОРЫҒЫ ЖӘНЕ АНКАРА ШАЙҚАСЫНЫҢ ТАРИХИ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ Жұмәділұлы Жәнібек 183

XIX Ғ. АЯҒЫ МЕН XX Ғ. БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МҰСЫЛМАНДЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ Қадірханов Қ. 184

СОВРЕМЕННЫЕ ВЕЯНИЯ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ИСТОРИИ ИСКУССТВ КАЗАХСТАНА Лысенко Сымбат 185

ЖЕТІСУ ӨҢІРІ ТОПОНИМДЕРІНІҢ СЕМАНТИКАСЫ Серік Жанар Серікқызы, Иззатуллаева Дильнура 187

СЫРДАРИЯ ОКРУГІ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕГІ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ӨҢІРІНДЕГІ ТӘРКІЛЕУ ТАРИХЫ ЖАЙЛЫ Құлмырза Мәдина Мұратқызы, Әбішева Айдана Әмірханқызы, Сактаган Айсауле Сериккызы 188

ОСМАНДЫҚ ТҮРІКТЕРІНІҢ ОРТА АЗИЯ САЯСАТЫ: ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ ЖӘНЕ ЭТНО-МӘДЕНИ БАЙЛАНЫСТАРЫНА ӘСЕРІ (XIX Ғ. ЖӘНЕ XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫ) Ақнұр Еркінқызы 197

12 сәуір 2018 ж. 3 секция: Халықаралық қатынастар және әлеуметтік ғылымдардың өзекті мәселесі 199

THE RELATIONS BETWEEN THE US GOVERNMENT AND NATIVE AMERICANS Fatima Ospanova..... 200

NATIONAL IDENTITY PROCESSES IN EUROPE AND KAZAKHSTAN Dinara Kurakbayeva..... 201

POLITICAL ISLAM IN CENTRAL ASIA Aigerim Zholdasbek 202

CHINA`S ECONOMIC AND SECURITY INTERESTS IN CENTRAL ASIA Akbota Akyngaziyeva Askarkyzy 211

US POLICY TOWARDS CENTRAL ASIA Altynai Yechshanova 219

THE EFFECTIVENESS OF COUNTER-TERRORISM POLICIES IN EUROPEAN UNION Dina Khamza 226

THE RIGHTS OF MINORITY IN INTERNATIONAL LAW AND RIGHTS OF MINORITIES IN KAZAKHSTAN Dinara Yussupova 237

ANIMAL RIGHTS IN POST-SOVIET SPACE Gulmira Taituleyeva 244

INFLUENCE OF EQUALITY OF GENDER RIGHTS ON INTERNATIONAL COMPETENCE A. Moldakhmetova 263

THE SECURITY ISSUES IN THE CENTRAL ASIA AND THE GEOSTRATEGIC ROLE OF KAZAKHSTAN IN THIS REGION Nurgul Jaulbayeva Aralkhanovna 273

THE DEVELOPMENT OF RELATIONS OF CHINA WITH CENTRAL ASIA AT THE PRESENT STAGE Nuridinova Bayan Bekmuratovna 281

ПРОБЛЕМЫ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗГАСА (мониторинг глазами студентов) Камалиева С.М., Кенжегараева К.Р., Амангельды А.А., Апсаметова Ф.А. 290

ОСОБЕННОСТИ РЕЛИГИОЗНОСТИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ (на примере студентов КазГАСА) Канайбекова М.Н., Политова А.А. , Саипова К.А, Ерпанаева М.М., Ташиева Д.,Беркина К.Э. 291

CHALLENGES TO GLOBAL FINANCIAL SYSTEM IN THE FRAMEWORK OF THE TECHNICAL REVOLUTION Issimbayeva G.K. 292

UN'S SDG: GOAL 16 PEACE, JUSTICE AND STRONG INSTITUTIONS Zhalbayeva Sh. S. 293

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ УПК РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ А.А. Койчубекова 294

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ТИІМСІЗ ЖАҚТАРЫ Сүлейменова Әмина Біржанқызы 303

ЕУРОПАДАҒЫ СЕПАРАТИЗМ: КАТАЛОНДЫҚТАР МЫСАЛЫНДА Жандеш Ақнұр Берікқызы, Исалиева Аксамал Маратовна 307

AN ANALYSIS OF THE FACTORS WHICH LED TO STAGNATION OF EU-TURKEY RELATIONS. Aidana Akhmedova 311

CENTRAL ASIA: THE FIGHT FOR WATER RESOURCES Kaiyrmagambetova Tomiris 312

12 сәуір 2018 ж. 5 секция: Қазақстанның экономикалық дамуы: заманауи сандық технологиялар және білімді басқару; 315

EFFECTIVE BRAND MANAGEMENT IN SUSTAINABLE BUSINESS ENVIRONMENT, Berdenova A. 316

INTEGRATION OF KAZAKHSTAN ARCHITECURE INTO THE INTERNATIONAL SPACE ON THE BASIS OF NEW TECHNOLOGIES Kaidarov Ansar Shalkaruly 334

DEVELOPMENT OF OUTSOURCING AND ITS IMPLEMENTATION INTO ENTERPRISES OF KAZAKHSTAN, Tiyes Akbota 343

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЭКОНОМИКАСЫ ДАМУЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІС, Ғабдолкәрім Асылай Қанатқызы 354

КОРПОРАТИВНАЯ И БИЗНЕС СТРАТЕГИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ В.Л.Мошкевич 369

КӘСІПОРЫНДЫ ДАҒДАРЫСҚА ҚАРСЫ БАСҚАРУ Ж.Ж.Қалымбетов 380

ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО В КАЗАХСТАНЕ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА К.С. Мусабекова 392

ТАЙМ –МЕНЕДЖМЕНТ СТУДЕНТТЕРДІҢ ІС-ӘРЕКЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ М.А.Абсатова, А.У.Амиров 415

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ КОМПЛЕКС «ОСНОВЫ СТРЕСС-МЕНЕДЖМЕНТА» КАК СПОСОБ ПОВЫШЕНИЯ СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ ПЕДАГОГОВ. М.А.Абсатова, Е.С. Нуршанов 424

ЗАМАНАУИ ІШКІ АУДИТ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ДАМУЫ М.Ж. Капарова, С.А. Тлеубаева 435

АЙМАҚТЫҚ ДАМУДЫҢ НЕГІЗГІ БАСЫМ БАҒЫТТАРЫ, Сырлыбаева Н., Тлеубердиева С.С. **449**

РИСКИ В МАЛОМ И СРЕДНЕМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ У.А.Баяхметов **459**

IMPACTS OF UNEMPLOYMENT RATE ON ECONOMIC GROWTH OF THE STATE: KAZAKHSTANI CASE, Aigerim Kadyrova **469**

11 сәуір 2018 ж. 2 секция: Қазақ тіл біліміндегі үрдістер: дәстүр және жаңашылдық **478**

БАЛА ТІЛІНІҢ ДАМУЫ МЕН БАЛАНЫҢ ҰҒЫМДЫ ҚАБЫЛДАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ *Садуакас Назерке, Жанел Дидар* **479**

12 сәуір 2018 ж. 1 секция: Құқық пен мемлекеттің мәселелері студенттің көзімен **486**

ҚОҒАМДЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ Айдаш Қасымбек Наубетұлы **487**

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ Ахатай Аяна **499**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMAN RIGHTS IN CRIMINAL PROCESS AkhatayAyana **511**

Қылмыстық процестегі адам құқықтарының өзекті мәселелері Ахатай Аяна Талғатқызы **512**

ОТЛИЧИЕ ОСОБОГО ПРОИЗВОДСТВА ОТ ДРУГИХ ВИДОВ ГРАЖДАНСКОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА Б.Б.Турсынова **513**

ЕРЕКШЕ ІС ЖҮРГІЗУДІҢ БАСҚА ІС ЖҮРГІЗУ ТҮРЛЕРІНІҢ АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ Турсынова Балжан Бериковна **519**

THE DISTINCTION BETWEEN SPECIAL PRODUCTION AND OTHER TYPES OF CIVIL PROCEEDINGS Tursynova Balzhan Berikovna **520**

АЗАМАТТАРДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК БИЛІК ОРГАНДАРЫНА ӨТІНІШ ЖОЛДАУ ТӘРТІБІ Дәулетбек Әлібек Ибрахимұлы **521**

ПОНЯТИЕ «ПРАВА НА ЖИЗНЬ» В КОНСТИТУЦИОННОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ Калыкбаева Д.Н. **529**

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ШЕТЕЛДІКТЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАЛУЫ; САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ. Әбутәліп Ғабдұл-Ғани Ғабитұлы 537

КАЗАХСТАНСКИЙ ПАРЛАМЕНТАРИЗМ: ТЕНДЕНЦИИ И ТРАДИЦИИ Ж.С.Асаинова 547

PARLIAMENTARISM OF KAZAKHSTAN: TRENDS AND TRADITIONS Zh.S.Assainova 550

ҰЛТТЫҚ ИДЕЯ АЯСЫНДА ҰЛТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАНЫҢ ДАМУЫ Жақыпбек Меруерт Әзімханқызы 552

Теоретические аспекты мер пресечения в уголовном процессе Жумажанов Бекнур Байтакбайулы 562

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕССТЕГІ БҰЛТАРТПАУ ШАРАЛАРЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІ Жұмажанов Бекнұр Байтақбайұлы 567

ПОНЯТИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ Қапаров Арсен Ерланұлы 570

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ЖҮЙЕСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУЫ Колдасов Берик Серикович 579

жосықсыз бәскелестіктің құқықтық табиғаты және классификациясы Косжанов К.Б. 590

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚЫЛМЫС ТУРАЛЫ ІЛІМНІҢ ШАРИҒАТПЕН САБАҚТАСТЫҒЫ Куралова Ляззат Абилжановна 597

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТОВАРНЫХ ЗНАКОВ В ИНТЕРНЕТ РЕСУРСАХ: ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ Мағауия Абай Дарханұлы 613

Законодательное регулирование права на свободу передвижения в зарубежных странах Мансурова Амина Акимовна 621

АЛАЯҚТЫҚ: ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ Махсатбайқызы Ару 629

ТӨРЕЛІК КЕЛІСІМ ДАУДЫ ШЕШУДІҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ Нұртуған Темірлан Нұрлыбекұлы 634

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БАЛА ҚҰҚЫҚТАРЫН АҚПАРАТТЫҚ КЕҢІСТІКТЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ Орман Абай Аманғалиұлы 646

ҚР ЖӘНЕ БАСҚА ЕЛДЕРДЕГІ ШЕТЕЛДІК ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ ҚОРҒАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ Өсербай Айдана Ерланқызы 658

МЕСТО ПРОКУРАТУРЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СИСТЕМЕ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ. А.Т. Рахым 665

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МОДУЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ Сайдбұрқан Ақерке Үлесқызы 671

Место и значение судебного толкования по разъяснению уголовно-правовых норм Сарин Алибек Турганбаевич 681

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ Шарипов Ш.М 686

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДОЛИ В УСТАВНОМ КАПИТАЛЕ ТОВАРИЩЕСТВА С ОГРАНИЧЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ Туктибаева Мадина Турмухановна 691

ПОНЯТИЕ И ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ГЕНОЦИДА Д.Н.Файзулла 705

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ КОРПОРАЦИЙ Шабанова К.В. 713

ЖАУАПКЕРШІЛІК ШЕКТЕУЛІ СЕРІКТЕСТІК ПЕН АКЦИОНЕРЛІК ҚОҒАМНЫҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУСПУЛИКАСЫНДА ҚҰҚЫҚТЫҚ АУДИТ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ӘДІСТЕРІ Ысықбаев Абылай Қуанышұлы . 720

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚОҒАМДЫҚ БІРЛЕСТІКТЕРДІҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ Ермекбаева Балауса Мырзабайқыхы 731

ДАУЛАРДЫ ПАРТИСИПАТИВТІК РӘСІМ ТӘРТІБІМЕН РЕТТЕУ Ермекова Еңлік Ерланқызы 739

СОТ АЛДЫНДА ТЕҢДІК КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ПРИНЦИПІНІҢ ТАРИХИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ДАМУ АСПЕКТІЛЕРІ Ерсимбай Айдана Ерсимбайқызы 755

ҚҰҚЫҚТЫҚ САНА МЕН МӘДЕНИЕТТІҢ ҚОҒАМ ӨМІРІНДЕГІ МАҢЫЗЫ Маукебеков Аскар Токтарбекович 765

ЕҢБЕК ҚАТЫНАСТАРЫН МЕМЛЕКЕТТІК УӘКІЛЕТТІ ОРГАНДАРЫМЕН БАҚЫЛАУ МЕН ҚАДАҒАЛАУ: ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ СҰРАҚТАРЫ Мырзамбетова Айнур 772

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ. Оразбек М.О 782

ЖЕРГЕ МЕНШІК ИЕЛЕРІ МЕН ЖЕР ПАЙДАЛАНУШЫЛАРҒА КЕЛТІРІЛГЕН ШЫҒЫНДАРДЫ ӨТЕУДІҢ ШАРТТАРЫ Сермаханов Сәтібек 787

МІНДЕТТЕМЕ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТУЫНДАУ НЕГІЗДЕРІ Шакенов Б.М. 796

ЖАРЫСПАЛЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ ҚОРҒАУШЫ ЖАҚ Кенжебаева Ақмарал Мұратқызы 802

ТЕРГЕУ ӘРЕКЕТТЕРІНЕ ҚАТЫСУДАҒЫ АДВОКАТТЫҢ РӨЛІ Рақымберген Нұртас Дәрменұлы магистрант 810

11 сәуір 2018 ж. 1 секция: Ағылшын тілін оқытудағы заманауи және инновациялық тәжірибе 817

11 сәуір 2018 ж. 3 секция: Қазақ әдебиетін зерттеу мен оқытудағы жаңаша көзқарастар мен ұстанымдар 818

11 сәуір 2018 ж. 4 секция: Филология және аударма ісінің өзекті мәселелері 818

12 сәуір 2018 ж. 4 секция: Жаңа заман-жаңа журналистика 818

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ 821